

Національний університет «Острозька академія»
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Острозька районна державна адміністрація

ДОСЛІДНИЦЬКО- КРАЄЗНАВЧИЙ ПРОЄКТ

«Соціально значущі ініціативи молоді – громаді»

Національний університет «Острозька академія»
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Острозька районна державна адміністрація

ДОСЛІДНИЦЬКО- КРАЄЗНАВЧИЙ ПРОЄКТ

«Соціально значущі ініціативи
молоді – громаді»

ДОСЛІДНИЦЬКО-КРАЄЗНАВЧИЙ ПРОЄКТ **Соціально значущі ініціативи молоді – громаді**

У збірці подані наукові роботи учнівської та студентської молоді в межах дослідницько-краєзнавчого проєкту «Соціально значущі ініціативи молоді – громаді». Учасники проєкту представили свої дослідження у таких розділах: громадське здоров'я, економіка, історія, національна безпека, право, психологія, філологія, міжнародні відносини

Щира вдячність за сприяння в реалізації проєкту:

ректору Національного університету «Острозька академія», доктору психологічних наук, професору, герою України **Пасічнику І.Д.**; ректору Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидату політичних наук, доценту **Черній А.Л.**; голові Острозької районної державної адміністрації **Харчуку О.А.**

ЕКСПЕРТНА РАДА:

Харчук Ю.Ю., кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, помічник ректора Національного університету «Острозька академія» з освітнього менеджменту; **Гільман А.Ю.**, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри громадського здоров'я Національного університету «Острозька академія»; **Матласевич О.В.**, кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія»; **Глушман І.П.**, головний редактор газети «Замкова гора»; **Ковальчук Г.В.**, начальник служби у справах дітей виконкому Острозької міської ради; **Маєвський П.І.**, головний лікар КЗ «Острозька обласна психіатрична лікарня» Рівненської обласної ради; **Гіль С.М.**, вчитель НВК «Оженинська ЗОШ I-III ступенів N2 – ДНЗ»; **Стецюк І.О.**, лікар Острозької центральної районної лікарні; **Кулеша Н.П.**, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри громадського здоров'я, заступник декана факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія» з профорієнтаційної роботи; **Недзведовська О.Є.**, викладач кафедри економічної теорії, менеджменту і маркетингу, заступник декана економічного факультету Національного університету «Острозька академія» з профорієнтаційної роботи; **Яремчук В.П.**, доктор історичних наук, професор кафедри історії Національного університету «Острозька академія»; **Романов М.С.**, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та національної безпеки Національного університету «Острозька академія», полковник запасу; **Жовтенко Т.Г.**, кандидат по-

літичних наук, доцент кафедри політології та національної безпеки Національного університету «Острозька академія»; **Боржецька Н.Л.**, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін, заступник директора Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька Академія» з профорієнтаційної роботи; **Рожка Ю.А.**, директор Новоград-Волинського ліцею N1 імені Лесі Українки Житомирської області; **Свідинська Л.М.**, практичний психолог Кременецького ліцею імені У. Самчука Тернопільської області; **Максимчук В.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, заступник декана гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія» з питань якості освіти; **Пристапа В.С.**, студентка Національного університету «Острозька академія»; **Милашевська Т.О.**, студентка Національного університету «Острозька академія»; **Руденко А.В.**, студентка Національного університету «Острозька академія»; **Міхальська Л.С.**, вчитель англійської мови Славутського навчально-виховного комплексу «Спеціалізована школа I-III ступенів, ліцей «Успіх» Хмельницької області; **Кічатий Л.С.**, директор Дубенського історико-краєзнавчого музею; **Манько М.П.**, директор комунального закладу «Державний історико-культурний заповідник міста Острога», голова Острозького наукового товариства «Спадщина» ім. князів Острозьких; **Качан О.А.**, депутат Острозької районної ради Рівненської області; **Харчук О.А.**, голова Острозької районної державної адміністрації

АВТОРИ ПРОЄКТУ:

Харчук О.А., голова Острозької районної державної адміністрації; **Лавренчук В.П.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри суспільно-гуманітарної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти; **Харчук Ю.Ю.**, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, помічник ректора Національного університету «Острозька академія» з освітнього менеджменту

КЕРІВНИК ПРОЄКТУ:

Харчук О.А., голова Острозької районної державної адміністрації; **Дрель Н.А.**, директор Центру духовно-морального виховання Національного університету «Острозька академія»

КООРДИНАТОР-УПОРЯДНИК:

Дрель Н.А., директор Центру духовно-морального виховання Національного університету «Острозька академія»

ДИЗАЙН та ВЕРСТКА: Герасимчук В.Д.

Д

ослідницько-краєзнавчий проєкт «Соціально-значущі ініціативи молоді – громаді» завершує другий етап дослідження. На цьому етапі спільними зусиллями науковців Національного університету «Острозька академія», Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та вчителів вдалося зреалізувати основні завдання: залучити молодь до підготовки соціально-значущих для розвитку регіону проєктів; сформувати в молодого покоління дослідницькі компетенції; організувати науково-методичний, педагогічний супровід науково-дослідницької роботи молоді, реалізувати основну місію проєкту – виховання майбутньої наукової еліти України.

Соціалізація молоді, усвідомлення кожною молодою людиною, що вона потрібна і її зусилля будуть затребувані в Україні, в суспільстві, – основне завдання держави. Соціалізація відбувається протягом усього життя людини, однак на початкових етапах формування особистості її значення стає першорядним, тому що саме в дитинстві, підлітковому та молодому віці закладається основний потенціал особистості, який впливає на подальше її життя. Тому соціалізація молоді – це процес становлення і розвитку даної групи аж до переходу її у групу дорослих, це поетапне включення молоді в соціум, яке здійснюється на основі діяльності і самодіяльності, у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з іншими віковими групами.

Однак соціалізація є не лише пасивним відображенням дійсності, водночас вона включає механізми новаторства, творчості, ініціативності, забезпечуючи тим самим процес індивідуального і суспільного оновлення.

Процесу соціалізації молоді, особливо в інформаційному суспільстві, притаманна внутрішня конфліктність, яка зумовлена багатьма чинниками: переосмисленням молоддю всього попереднього досвіду, кардинальними змінами традиційних цінностей і поглядів, соціальною неоднорідністю тощо. З одного боку, входження в інформаційний простір і споживання інформаційної продукції у сучасної молоді формує інформаційний капітал, який можна інтерпретувати як інформаційну

власність молоді людини, що забезпечує її здібність до інформаційної і комунікаційної взаємодії, до успішної соціальної і професійної адаптації, діяльності і розвитку. У цьому полягає головна соціалізуюча функція інформатизації, яка створює інформаційну і комунікаційну основу для інтеграції молоді в суспільство та її успішної самореалізації.

Із другого – молоді складніше інтегруватися в соціальний простір реального життя, займаючи в ньому достатньо маргінальне положення. У цій ситуації інформаційні засоби, і перш за все Інтернет, створюють ілюзію інтегрованості, входження в систему соціальних комунікацій і взаємодій. Однак ця ілюзія триває доти, доки індивід знаходиться в мережі. У результаті у свідомості індивіда формується суперечність соціальної і віртуальної реальності, що не сприяє оптимальному вирішенню проблеми соціальної інтеграції молоді в суспільство, а лише дозволяє на ситуативному рівні зменшити негативний ефект від реальної ситуації.

Дослідницько-краєзнавчий проєкт «Соціально-значущі ініціативи молоді – громаді» відкриває нові можливості для молоді віднайти своє місце в житті, відчувати себе затребуваним і що їхні напрацювання будуть втілені в життя регіону.

Сергій ГЕМБЕРГ,
заступник голови Рівненської обласної
державної адміністрації

Ш

асливе майбутнє України неможливе без освіченої, духовно збагаченої, високоморальної, патріотичної, цілеспрямованої молоді, яка з любов'ю та відповідальністю розвиває свою Батьківщину. Формування такої молоді можливе лише шляхом плідної співпраці закладів загальної середньої освіти, відділів освіти, закладів вищої і післядипломної освіти та органів державної влади.

Саме тому восени 2017 року, будучи начальником відділу освіти Острозької районної державної адміністрації, ми спільно з керівництвом, викладачами та студентами Національного університету «Острозька академія», науково-педагогічними працівниками Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та вчителями і

учнями закладів загальної середньої освіти Острозького району і м. Острог започаткували дослідницько-краєзнавчий проєкт «Соціально значущі проєкти молоді – громаді Острожчини». Мета проєкту полягає у формуванні в учнів та студентів позитивного досвіду проведення і презентації соціально значимих досліджень для розвитку регіону та сприянні вихованню громадсько-активної молоді, відповідальної за долю країни.

25 жовтня 2018 року в Національному університеті «Острозька академія» відбулася презентація першого збірника наукових досліджень учнівської та студентської

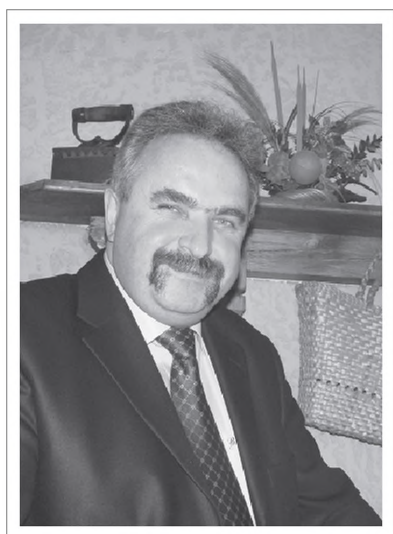
молоді «Соціально значущі проєкти молоді – громаді Острожчини», до якого увійшло 16 робіт талановитої молоді Острозького краю. Однак, на цьому реалізація проєкту не завершилася. Ми продовжили працювати далі, розширюючи горизонти та залучаючи учасників не лише з Рівненської, а й суміжних областей.

Так, спільними зусиллями, 15 травня 2019 року на базі Національного університету «Острозька академія» у рамках наукової викладацько-студентської конференції «Дні науки» 47 учасників проєкту, учнів 8-11 класів найкращих закладів загальної середньої освіти з п'яти областей України: Рівненської, Хмельницької, Тернопільської, Волинської і Житомирської, презентували результати своїх перших досліджень під час роботи секції «Майбутні науковці».

Пасічник Ігор Демидович

Переходько Юрій Анатолійович

Отримавши цінні поради та рекомендації від викладачів університету щодо вдосконалення своїх наукових доробків, учні та студенти доопрацювали дослідження. І результатом цієї наполегливої праці став другий збірник учнівсько-студентських наукових робіт у рамках дослідницько-краєзнавчого проекту «Соціально-значущі ініціативи молоді – громаді». До нього увійшло тридцять сім досліджень у розрізі таких розділів як: «Громадське здоров'я», «Економіка», «Історія», «Національна безпека», «Право», «Психологія», «Філологія» та «Міжнародні відносини».

Щиро дякую, усім учасникам: учням та вчителям, студентам і викладачам за плідну співпрацю, за неабияку цікавість до науки. Із нетерпінням чекаю зустрічі на презентації другого наукового збірника як чергового результату успішної реалізації нашого проекту.

Особливу подяку за сприяння реалізації проекту та спонсорську допомогу у фінансуванні видання другого збірника дослідницько-краєзнавчого проекту «Соціально-значущі ініціативи молоді – громаді», за сприйняття молоді як визначальної цінності й головного ресурсу розвитку України висловлюю ректору Національного університету «Острозька академія», доктору психологічних наук, професору, герою України Ігорю Демидовичу Пасічнику та голові правління Приватного акціонерного товариства «Едельвіка» Юрію Анатолійовичу Переходьку.

Ви вкотре доводите те, що розвиток нашої країни можливий лише шляхом ефективної синергії освіти, науки, бізнесу та органів державної влади.

Щиро вірю, що учнівська молодь у рамках реалізації нашого проєкту, не лише здобуде та вдосконалить свої навички виконання наукових досліджень, а й налагодить зв'язки із студентами і викладачами університету, відчує та переконається у тому, що саме Національний університет «Острозька академія» – їхній квиток у щасливе майбутнє.

Дорога молодь, ви – унікальні! Переконаний, що успішно реалізувавши себе у проєкті, ви вже змінили свій світогляд і зрозуміли, що кращого закладу вищої освіти для свого професійного становлення та особистого розвитку як Національний університет «Острозька академія» вам не знайти! Повірте мені як випускнику економічного факультету Острозької академії 2008 року випуску, який надзвичайно цінує студентські роки та неоціненний досвід, подарований рідною Альма матер. Далі буде...

Олександр ХАРЧУК,
голова Острозької районної
державної адміністрації

Стратегічним загальнодержавним завданням розбудови української освіти на початку нового тисячоліття є створення умов для особистісного зростання і творчого самовираження кожного громадянина нашої держави. Дослідницько-краєзнавчий проект «Соціально-значущі ініціативи в розвитку громади» має на меті залучення учнівської та студентської молоді до підготовки соціальнозначущих для розвитку регіону проєктів, формування в молодого покоління дослідницької компетенції. Під керівництвом досвідчених учителів та науковців Національного університету «Острозька академія» і Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти налагоджено партнерські стосунки студентів і учнів.

У 2018 році видано збірник праць за результатами I етапу досліджень. Важливо відзначити, що матеріали не потрапили на полиці бібліотек, а поступово знайшли своє застосування. Це екскурсійні маршрути, розроблені навіть іноземною мовою, експозиції в шкільних музеях, повернені із забуття імена видатних земляків. Кожна свідома людина перебуває в пошуку сенсу життя, хоче бути почутою, хоче щоб в ній бачили і поважали людину. Соціальний проєкт відкриває необмежені можливості для цього. Величезна відповідальність покладена на керівників, авторів та координатора-упорядника проєкту. Саме ми маємо спрямувати зусилля дітей на реалізацію завдань, а головне переконати, що їхні зусилля будуть затребувані та оцінені.

Соціальний проєкт відкриває необмежені можливості зреалізувати себе. Дослідження ведуться в багатьох напрямках: історія, правознавство, психологія, економіка, культура.

Володимир ЛАВРЕНЧУК,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри суспільно-гуманітарної
освіти Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

Д

ержавна програма молодіжної політики базується на сприйнятті молоді як визначальної цінності й головного ресурсу українського суспільства. Основою сучасного виховного процесу є людина, як найвища цінність, де провідною тенденцією є формування морально-духовної, життєво-компетентної особистості. Формування всебічно розвиненої, самодостатньої, національно свідомої і суспільно активної молоді, спроможної забезпечити ефективні політичні, соціально-економічні й культурні перетворення, здатні зміцнювати національну безпеку і міжнародний авторитет – є основним пріоритетом суверенної Української Держави.

Проект науково-пошукової діяльності молоді спрямований на вивчення та дослідження історії рідного краю та тих глобальних процесів, що в різні епохи впливали на суспільні аспекти життя. Залучення учнівської та студентської молоді до таких проектів – це один із шляхів виховання активної особистості. Вони вчаться самостійно виконувати роботу по пошуку та дослідженню заданих тем, самостійно проявляють ініціативу та самостійно приймають рішення – і це дає їм впевненість в собі, що є дуже важливим у теперішній час. Участь молоді у таких проектах сприяє як розвитку критичного мислення, так і вияву їх творчих здібностей.

Залучення до даного проекту учнів та студентів з різних регіонів історичної Волині спільно з науковими установами, такими як Національний Університет «Острозька Академія» (ректор Пасічник І.Д.), Державний історико-культурний заповідник м. Острог (директор Манько М.П.) дали можливість збільшити географію наукових пошуків для відкриття нових сторінок та імен.

Тож, взаємодія культурно-освітніх установ, музеїв, заповідників, вищих навчальних закладів забезпечить цілісність гуманітарної та виховної роботи по формуванню в особистості активної громадянської позиції, розвитку творчого потенціалу та соціальної активності учнів та студентів.

Леонід КІЧАТИЙ,
директор Державного історико-культурного
заповідника міста Дубно

ДЕТЕРМІНАНТИ СТАРІННЯ ЛЮДСЬКОГО ОРГАНІЗМУ

Автор:

Горощук Анастасія,
учениця 9 класу НВК «Оженинська
ЗОШ I-III ступенів (ліцей) – ДНЗ»
ім. Т.Г. Шевченка Острозького району
Рівненської області

Науковий керівник:

Панасюк Богдана,
студентка факультету політико-
інформаційного менеджменту
Національного університету
«Острозька академія»

Науковий консультант:

Стецюк Іван Олексійович,
лікар Острозької центральної
районної лікарні

Координатор:

Дрель Надія Анастасівна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Темою нашого дослідження є детермінанти старіння людського організму.

Мета: дослідити чинники, які впливають на процеси старіння людини.

Об'єкти дослідження: люди, які прийняли участь в дослідженні і продукти харчування.

Завдання:

- визначити залежність між способом харчування та процесами старіння;
- визначити вплив способу життя на організм людини;
- дослідити вплив середовища життєді-

яльності людини на процеси старіння;

- дослідити вплив косметичної продукції на процес старіння людського організму на зовнішньому рівні та внутрішньому.

Актуальність теми полягає в тому, що люди повинні бути більше ознайомлені у факторах, що впливають на процеси старіння їх організму та методи, якими можна запобігати пришвидшення цих процесів.

У своїй роботі ми використовували такі **методи досліджень:** спостереження, експерименту, порівняння, соціологічний.

Проведено декілька досліджень. Перше дослідження базувалося на продуктах догляду за жіночою шкірою (маски для обличчя, патчі, гелі для вмивання, зволожуючі креми і т.д.). Друге дослідження ґрунтувалося на правильному харчуванні, зайняттях спортом та водному балансі. Третє ж проводилося на основі косметичних продуктів: порівняння дорогих та дешевих, їх вплив на шкіру, користь і шкода.

Плюс було проведено опитування двох вікових категорій: дітей та підлітків (віком від 6 до 17 років) і старшої вікової категорії (вчителів та батьків від 21 до 50 років) і порівняння їх відповідей щодо аспектів, які впливають на старіння організму людини.

Поняття про нітрати

Одним із найяскравішим проявів несприятливого впливу на старіння організму людини є його забруднення нітратами. Люди зазнають впливу нітратів на свій організм протягом усього життя. Проблема вмісту нітратів зазначається у двох аспектах: нітратовмісність у воді близько 35% та у продуктах харчування – 58%. Продукти харчування людини містять величезну кількість біологічно активних речовин. До них належать речовини, що характеризують харчову цінність продуктів: білки, жири, вуглеводи, вітаміни, а також різні хімічні забруднювачі: пестици-

ди, токсичні елементи, нітрати, нітросполуки. Їх концентрації можуть коливатися: від концентрацій безпечних для людини до рівнів, що становлять реальну небезпеку її здоров'ю та навіть життю. У цьому переліку є не винятком нітрати.

Поділяються нітрати на ті, які безпечно виводяться з людського організму без шкоди здоров'ю, а інші посідають більш небезпечне місце, утворюючи згубні хімічні елементи для організму. В процесі виконання роботи було проведено декілька досліджень.

Нітрати – безбарвні кристалічні речовини, солі нітратної кислоти HNO_3 . Вони утворюються при взаємодії нітратної кислоти з відповідними металами, або їхніми оксидами чи гідроксидами.

Поділяються нітрати на ті, які безпечно виводяться з людського організму без шкоди здоров'ю, а інші посідають більш небезпечне місце, утворюючи згубні хімічні елементи для організму. Перетворюючись в солі азотної кислоти-нітриту, які становлять не лише небезпеку здоров'ю, а й життю. Адже здоров'ю шкодять не нітрати, а його складова нітриту, які добре розчиняються у воді і швидко всмоктуються в кров, взаємодіючи з гемоглобіном крові, позбавлені від еритроцитів тільця не мають можливості насичувати киснем клітини тіла. За цим слідує порушення роботи органів, послаблення імунної системи і незворотні процеси, аж до кисневого голодування (гіпоксія).

Сьогодні нехтуваннями елементарними правилами гігієни щодо миття і дезінфекції продуктів харчування можуть призвести в подальшому до численних проблем із здоров'ям та нормальним функціонуванням систем органів. До цього додаємо застосування незбалансованих за живильними речовинами мінеральних добрив, неправильне зберігання, недотримання прийнятих норм витрат, строків внесення в ґрунт, кислотні дощі, насичені хімікатами підземні

води (отруєні за сотні кілометрів) – зверху і знизу. Звідси і маємо онкологічні захворювання, нестійкість до грипів, серцеві захворювання тощо.

Вміст нітратів у продуктах харчування

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), допустима норма нітратів становить 5 мг NaNO_3 на добу на 1 кг маси тіла. Частина нітратів виводиться з організмів, але ось інша частина утворює шкідливі хімічні сполуки (нітрати перетворюються в нітриту), в результаті чого: 1) погіршується насичення клітин киснем; 2) відбуваються серйозні збої в обміні речовин; 3) слабшає імунітет; 4) відбувається дестабілізація нервової системи; 5) знижується кількість вітамінів, що надходять в організм.

Що стосується вмісту нітратів в овочах-фруктах, – воно скрізь різне. Найнижча кількість (до 150 мг/кг): в помідорах і солодкому перці, в картоплі, пізньої морквині і горосі, в часнику і ріпчастій цибулі. Середня (до 700 мг/кг): в огірках, кабачках та гарбузі, в ранній морквині, в осінній цвітній капусті і патисонах, в пізньої білоголової капусти і щавлі, у відкрито-ґрунтовому – зеленій цибулі, в цибулі-порей і коренях петрушки. Висока (до 1500 мг/кг): в столовому буряку і броколі, в ранньої білокачанної (цвітній капусти), в кольрабі та кореневому селері, в хроні, ріпі і редьці (відкритий ґрунт), у брукві і зеленій цибулі, у ревені. Максимальна (до 4000 мг/кг): в листовій буряку і шпинаті, в редисці та кропі, в салаті і селері, в пекінській капусті, листках петрушки.

Вплив харчування на старіння, продукти, що його пришвидшують

Але і не варто забувати про те що є такі продукти, які не містять нітратів, але все одно згубно впливають на організм людини. Вчені перерахували чотири продукти,

яких варто уникати, щоб запобігти запальним процесам і, як наслідок, передчасному старінню. Кава, алкоголь впливають на пружність та колір шкіри, сіль – призводить до швидкого утворення зморшок, солодоші, в яких знаходиться глюкоза, здатні значно скоротити життя людини – в середньому на 25% (це еквівалентно приблизно 15 рокам життя людини). Пізніше ці висновки, що були зроблені німецькими ученими, були підтверджені американськими дослідниками з Інституту біологічних досліджень Салком в Каліфорнії.

Вплив фізичного навантаження на старіння людського організму

Також є чималий вплив фізичного навантаження на старіння людського організму, а саме у розвинених країнах накопичено великий досвід у боротьбі зі старінням, вироблені механізми реалізації подібних програм як на загальнодержавному, так і на територіальному рівні. Аналізуючи вплив рухової активності на якість життя, більшість вчених роблять акцент на перевагах активного способу життя для фізичного здоров'я людини.

У дослідженнях відзначається, що регулярна рухова активність сприяє зниженню ризику передчасної смертності. Ученими також отримані переконливі дані, що у людей, які займаються фізичними вправами, нижче ризик виникнення і розвитку серцево-судинних, і онкологічних захворювань, різних хронічних хвороб, збільшується щільність кісткової тканини, зменшуються жирові відкладення, поліпшується індекс маси тіла, знижується ризик опорно-рухової інвалідності.

На базі усього цього вище сказаного було проведено опитування людей різних вікових категорій та здійснено три дослідження:

- дослідження впливу продуктів догляду на шкіру та старіння;
- дослідження впливу харчування на процес старіння;

- дослідження впливу косметичної продукції на процес старіння.

Опитування людей про те, що впливає на старіння

Щодо опитування людей, воно було проведено у двох вікових категоріях: дітей та підлітків (віком від 6 до 17 років) і старшої вікової категорії (вчителів та батьків віком від 24 до 50 років). В опитуванні взяло участь 100 людей – 50 дітей та 50 дорослих:

- *60% людей відповіли*, що на старіння впливає харчування та нестача або навпаки надлишок води. Це свідчить про те, що люди ознайомлені з проблемою недоброякісних продуктів і обманом на етикетці.
- *25% вважають*, що старіння є наслідком біологічних процесів. Це свідчить про те, що опитані на підсвідомому рівні з кожним прожитим роком будуть наближувати себе до старості.
- *10% вважають*, що процес старіння – то наслідок техногенного впливу (АЕС, фабрик, заводів, комбінатів і т.д.).
- *4% вважають*, що старіння є наслідком надмірного вживання алкоголю та тютюнопаління.
- *1% вважає*, що старіння є наслідком впливу косметики та різної продукції з цієї сфери.

На базі цього соціопитування були проведено практичні дослідження.

Дослідження впливу продуктів догляду за шкірою на старіння

Дослідження проводилося напротязі 5 тижнів (35 днів) на двох жінках віком 39 років. Одна з них користувалася напротязі всього експерименту засобами по догляду за собою (нічний та денний крем, маски, патчі, алое-вера скраб і лосьйон для вмивання).

Усі ці продукти були придбані за порадою косметолога та використовувалися за його інструкцією та наглядом. Другий об'єкт дослідження користувався також засобами догляду, такими як: маски, крем та скраб, які обиралися без консультації спеціаліста. Після дослідження зовнішньо була велика різниця навіть за такий малий період користування. У першої жінки покращився колір обличчя, зменшилися пори та мішки під очима.

А у другій жінки з'явилося висипання і у побільшало чорних цяток у зоні носа. Косметолог, в свою чергу, відзначив, що у другій жінки це все сталося від неправильно вибраного крему, адже він не підходив її типу обличчя і часте нею використання скрабу ще більш подразнювало і без того травмовану шкіру обличчя. Перша жінка відчула помітний результат і далі продовжує догляд за шкірою під доглядом косметолога, а щодо другого об'єкта дослідження, то їй було призначено інший догляд.

За словами косметолога, саме такий самовибір доглядових продуктів при тривалому часі використання призводить до передчасного старіння шкіри та появи зморшок.

Дослідження впливу харчування на процес старіння

В дослідженні взяло участь 2 підлітків віком 15 років. Напротязі 3 тижнів перша дівчина їла лише здорову їжу: рибу, овочі, фрукти, молочні продукти, горіхи і т.д., при цьому вживаючи денну норму калорій (1450 Ккал) та достатню кількість води. Друга ж їла що хотіла і в будь-якій кількості, вживала велику кількість снєків, печива, газованих напоїв тощо.

Після експерименту було виявлено, що перший учасник схуднув на 2,5 кг, в неї покращився колір шкіри, стало кращим самопочуття та зникло висипання на обличчі. Друга дівчинка почала відчувати себе гірше,

адже до цього харчувалася правильно, також почала відчувати слабкість, а до цього всього ще й на вагах побачила +1 кг. Лікарі зазначають, якщо продовжувати таке харчування і в подальшому, то це призведе до незворотних процесів, зокрема передчасного старіння та послаблення імунітету. А при підтриманні здорового харчування можна залишатися не лише довгий час молодим, а й скинути зайві кілограми. Тому вживання шкідливої їжі треба знизити до мінімуму.

Дослідження впливу косметичної продукції на процес старіння

Останнє дослідження проводилося під лозунгом: «Вплив косметичної продукції на процес старіння». Зі слів лікарів, старіння шкіри – це процес, пов'язаний в першу чергу зі зменшенням колагенових волокон і еластину. Крім того, з віком шкіра втрачає вологу, стає менш пружною і обвисає. Уповільнити процеси старіння допомагають косметичні засоби, основна дія яких спрямована на утримання вологи і цілісності ліпідного бар'єру шкіри. Косметичні засоби можуть завдавати шкоди вашій шкірі не тільки тим, що блокують доступ кисню, але також і токсичною дією, обумовленим наявністю деяких речовин.

Дослідження проводилося на двох дівчатках-підлітках віком 14 років протягом 4 тижнів. Одна з них користувалася косметикою щоденно і локально фарбувала усі зони обличчя. Друга ж не користувалася косметикою взагалі. Навіть за такий малий термін було виявлено незначні зміни у першого об'єкта дослідження: висипання у зоні лоба та підборіддя та почервоніння. У другого об'єкта дослідження шкіра ж мала хороший стан і навіть зникло висипання.

Звісно косметика не завжди шкідлива, якщо ж нею користуватися в міру та добре очищувати обличчя від неї. Адже якщо не додержуватися цих простих правил, то че-

рез декілька років це може обернутися великими проблемами з зовнішнім виглядом шкіри та її внутрішнім станом. Зверніть увагу і на склад. Безпечною є та косметика, яка не містить у собі цих засобів:

- Лаурилсульфат натрію (Sodium lauryl sulphate) – викликає подразнення очей і шкіри, сприяє випаданню волосся і розвитку алергічних реакцій.
- TEA, DEA і MEA. При змішуванні цих компонентів з лаурилсульфатом натрію утворюються канцерогенні нітрозаміни.
- Метилпарабен (Methylparaben). Ці з'єднання використовують в якості дезинфікуючого засобу, однак засоби з парабенами сприяють утворенню зморшок.
- Штучні ароматизатори (наприклад, синтетичний мускус) негативно відбиваються на стані імунної системи.
- Фталати (Phthalates) – це пластифікатори, які додають у більшість косметичних засобів. Фталати негативно впливають на гормональну систему, а також небезпечні при вагітності.

Звісно, це далеко не повний перелік усіх небезпечних продуктів, які можуть знаходитися у складі косметичних засобів, але варто запам'ятати хоча б ці, щоб вберегти себе від передчасного старіння та проблем з зовнішнім виглядом шкіри.

Висновки

Отже, у ході нашого дослідження ми дізналися про те, які існують детермінанти процесів старіння, а саме про вплив вмісту нітратів у харчових продуктах, інші продукти, які пришвидшують цей процес, вплив фізичних навантажень. У ході наших практичних досліджень вдалося визначити, що неправильні засоби по догляду за шкірою здатні зумовити передчасне старіння, також

неправильне харчування, часте використання косметичних засобів та погане очищення шкіри від них призводять до цих незворотніх змін. До речі, наше соціопитування продемонструвало, що люди все ж таки ознайомлені з детермінантами старіння або на підсвідомому рівні здогадуються про них. Але потрібно проводити промоцію цих питань для оздоровлення та омолодження нації, також для збільшення тривалості активного працездатного віку, що є провідною ціллю ВООЗ.

Підсумовуючи усе вище сказане, можемо запропонувати такі ідеї для відстрочки процесів старіння, які знаходяться у межах наших можливостей:

1. *Споживати у їжу продукти, в яких вміст нітратів незначний або знаходиться у межах норми, особливо бути обережними з ранніми овочами та фруктами.*
2. *Обмежити у своєму раціоні великих кількостей та знизити до мінімуму вживання кави, алкоголю, солі та солодоців з високим вмістом глюкози.*
3. *Періодично проводити помірні фізичні навантаження для підтримки тонусу організму та з метою уникнення різного роду захворювань.*
4. *Використовувати засоби для догляду за шкірою, зважаючи на свої особливості шкіри та проконсультуватися з косметологом, який порадить, що дійсно краще підходить для вашого типу шкіри.*
5. *Дотримуватися правил здорового харчування: вживати здорову їжу, не перевищуючи денну норму калорій, пити достатню кількість води.*
6. *Зменшити частоту та кількість*

використання косметичних засобів, добре очищувати шкіру після них.

7. *Звертати увагу на склад косметики, не допускаючи наявність у них тих засобів, що були нами перераховані.*

Дотримуючись наших ідей, кожна людина в змозі попередити завчасне старіння та покращити стан свого здоров'я в цілому. Якщо організм знаходиться у преморбідному стані або стані хвороби, то процеси старіння будуть активізуватися у ще більшому темпі.

Список використаних джерел

1. <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8>
2. http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2007/n07_3_5.htm
3. http://medvestnik.com/statji/gigiena_pitania/7026-vpliv-nitrato-na-organzm-lyudini.html
4. <http://www.consumer-co.gov.ua/shkoda-nitrativ-v-produktah-chym-vony-nebezpechni-dlya-lyudyny/>

ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ТЮТЮНОПАЛІННЯ УЧНІВ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Автор:

Чорній Ольга,

учениця 8 класу Новоград-
Волинського ліцею №1 імені Лесі
Українки Житомирської області

Наукові керівники:

Добрянська Оксана Миколаївна,

вчитель біології Новоград-
Волинського ліцею №1 імені Лесі
Українки Житомирської області

Ольга Гуца,

студентка II курсу спеціальності
«Громадське здоров'я»
факультету політико-інформаційного
менеджменту Національного
університету «Острозька академія»

Науковий консультант:

Кулеша Наталія Петрівна,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
громадського здоров'я, заступник
декана факультету політико-
інформаційного менеджменту
Національного університету
«Острозька академія»
з профорієнтаційної роботи

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,

директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

У статті дана характеристика залежності
підлітків до тютюнопаління. Було проаналі-

зовано, як куріння впливає на підлітків та їх
поведінку, на стан фізичного та психічного
здоров'я.

Ключові слова: підлітки, куріння, поганий
вплив, цигарки, здоров'я, тютюнопаління.

In the article, this description of the
dependence of adolescents (6-10 classes)
on tobacco smoking is given. It has been
analyzed how smoking affects adolescents
and their behavior, on the state of physical
and mental health. The article discusses
the impact of smoking on adolescents,
their attitude to smoking and the impact of
cigarettes on adolescents and education.

Key words: adolescents, smoking, bad
influence, cigarettes, health, smoking.

Актуальність. До недавнього часу курін-
ня як наукова проблема існувала тільки на
медико-біологічному рівні. У даний час збіль-
шилася кількість дослідників, які розгляда-
ють вплив соціально-психологічних факторів
на ставлення людини до тютюну [7].

Тютюнопаління – це шкідлива звичка, яка
найпоширеніша у всьому світі. Залежність
від паління занесено у Міжнародну класи-
фікацію хвороб. Цигарки це своєрідний нар-
котик, від якого людям важко відмовитися.
Паління значно погіршує здоров'я будь якої
людини, в будь якому віці. А що найгірше,
що ця звичка стала найпопулярнішою у під-
літковому віці. Наприклад, куріння впливає
на нервову і серцево судинні системи, у 11-16
років діти вже скаржаться на те що задиха-
ються під час фізичного навантаження, біль
у суглобах та інші скарги.

Науковцями Н.С. Полькою, О.В. Бердник,
О.В. Добрянською, Т.В. Станкевич, Л.В. Савон
зазначено, що підлітковий вік є вирішальним
з точки зору формування світогляду, життє-
вих цінностей, ставлення до шкідливих зви-
чок, зокрема до тютюнопаління [8].

Україна посідає перше місце в Європі з тю-

тютюнопаління серед чоловіків (66,8 відсотка) та перше місце серед жінок (19,9 відсотка) у країнах СНД. 80 відсотків курців починають палити в підлітковому та юнацькому віці. Сьома викурена цигарка підлітком спричиняє ніотинову залежність (за даними ВООЗ). Наразі в Україні масово погіршується здоров'я підлітків, внаслідок зловживання тютюнопалінням та алкоголем [1].

Отже, **актуальність дослідження** поширеності шкідливих звичок серед дітей і підлітків підтверджується розробкою Державної служби молоді та спорту України на початку 2011 року проекту Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми «Формування здорового способу життя молоді України» на 2013-2017 роки.

Мета дослідження. Теоретично та емпірично дослідити залежність тютюнопаління у підлітків.

Завдання:

1. *Теоретично проаналізувати проблему тютюнопаління учнів шкільного віку Новоград-Волинського ліцею №1 імені Лесі Українки Житомирської області.*
2. *Виявлення умов, що впливають на поширення тютюнопаління у підлітків.*
3. *Розробити та провести анкетування підлітків.*
4. *Емпірично дослідити залежність підлітків до тютюнопаління.*

Об'єкт дослідження – поширеність тютюнопаління серед підлітків.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано *теоретичні методи*: аналіз схильності підлітків до тютюнопаління; систематизація та узагальнення результатів дослідження для визначення кількості підлітків, які залежні від цигарок; *емпіричні*: анкетування, тестування; *статистичні*: обробка отриманих даних.

Виклад основного матеріалу. Шкідливі звички, які формуються у підростаючого покоління в шкільному віці, катастрофічно впливають на подальше його життя, соціальний та економічний стан, моральне та фізичне здоров'я [9]. За визначенням Джейн Павелла, тютюнопаління – це набута шкідлива звичка вдихання диму тліючого висушеного листа тютюну. Найважливішим компонентом тютюнового диму є нікотин. Регулярне вживання нікотину викликає тютюнову залежність, тому що організм людини до нікотину звикає швидко. Тривале і часте паління тютюну завдає значної шкоди здоров'ю курців, та оточуючих їх людей, що не палять [2].

Останні дослідження вчених М.В. Савчин, Л.П. Василенко свідчать, що крім нікотину, значної шкоди завдає смола, що залишається в легенях після паління. Також вчені підтвердили, що палаюча сигарета – це своєрідна фабрика з виробництва 4-х тисяч хімічних елементів, з них 43 викликають онкозахворювання і жодна з інших не дає користі людському організму [3].

На даний момент, одна з найгостріших проблем на сьогодні – поширення тютюнопаління серед підлітків. Серед споживачів тютюну 6-8% складають діти молодшого шкільного віку. Курить кожен п'ятий п'ятикласник, майже 50-55% восьмикласників і майже 60% випускників шкіл. Така статистика свідчить про відсутність мотивованої направленості підлітків на формування та збереження свого здоров'я. Водночас це також наслідок відсутності в суспільстві пріоритету здорового способу життя [5,6].

За даними психолога Дарії Прокопик, пристрасть до паління зменшує ефективність розумової діяльності підлітків, а в подальшому веде до фізичних страждань – головних болів. Особливо ці проблеми прогресують у курців зі стажем (від 4-5 років). Переломний період – рік паління, після якого в організмі підлітків відбуваються

зміни на фізіологічному рівні. Тому кинути палити стає набагато важче після річного періоду паління. Шкідлива звичка палити є перепорою для успішного навчання, як результат – учнів, які не палять і успішно навчаються, у 6,5 разів більше від тих, котрі добре навчаються, але палять [7,8].

Сьогодні смертність населення України визначається передусім не інфекційними захворюваннями, тісно пов'язаними з широким розповсюдженням факторів ризику, які характерні для поведінки людини. Серед них тютюнопаління – основна причина передчасної смерті, якій можна запобігти. Тютюн – фактор ризику більш ніж 25 хвороб. Німецький професор Танненберг підрахував, що в наш час один смертельний випадок на мільйон чоловік виникає в результаті паління – кожні 2-3 години [4].

Однією з умов появи негативних звичок в учнів є відсутність нахилів до змістовної діяльності, непорозуміння з батьками та погана компанія. Поведінка таких учнів стає все більше ситуативною, такі школярі легко піддаються випадковим впливам, спокусам. Діти часто беруть до рук цигарки як забавку, наслідуючи когось або як антистрес, і не замислюються про тяжкі наслідки. Кожного разу ми спостерігаємо за агресією підлітків один до одного, знущання і однією з причин виявляється, що той чи інший не на стільки крутий, тому вони розпочинають курити, щоб довести іншим, що він може курити і що він вже дорослий. Але нажаль не можуть зрозуміти, що цигарки не роблять їх крутими, а тільки калічать їх здоров'я і подальше життя. Крім того, дітям, які вже мають таку звичку, важко навчатися в школі, адже вони не можуть зосередитись на навчальному матеріалі, мають погану пам'ять [10,11].

Паління надзвичайно шкідливе для дітей, тому що вони є майбутніми мамами. Але усвідомлюють вони це тільки у дорослому віці, коли самі зустрічаються із проблема-

ми вагітності, а причиною цього може бути їх поведінка в підлітковому віці, такі як куріння та алкоголізм. Підлітки зовсім не замислюються над своїм майбутнім, в такому віці вони думають, що все їм потрібно попробувати, але не підозрюють, що це обов'язково відобразиться на їхнє майбутнє життя та здоров'я. Куріння є причиною серцевих приступів, інсультів, хронічних бронхітів, різних видів онкозахворювань, особливо раку легень. За даними ВООЗ 11 з 12 хворих, які померли від раку легень були курцями [12].

Якщо запитати у курця-підлітка про причину тютюнопаління, то часто ми можемо почути, що стрес, навчання, проблеми з сім'єю, друзями. Тому коли вони закурюють цигарку вони розслабляються, і їм здається, що все добре і більше ніяких проблем немає. Але вони не задумуються, про те що через одну цигарку після 2-3 годин в них знову з'являється бажання закурити ще одну, і так це бажання переростає в звичку, а потім в залежність [13].

Результати та аналіз дослідження. З метою реалізації постановленої мети було розроблено анкету та проведено дослідження у Новоград-Волинського ліцею №1 імені Лесі Українки.

Вибірка дослідження становила 40 учнів у віці від 12 до 16 років, з них 18 хлопців і 22 дівчат. Склад анкетованих студентів за віком і статтю, які палять, поданий в таблиці 1. Так, в анкетуванні взяли участь 7 учнів 12-річних, 4 учні – 13-річних, 19 учнів – 14-річних, 5 учнів – 15-річних, 7 учнів – 16-річних.

У результаті анкетування виявлено, що все ж таки у підлітковому віці переважна кількість курців – це 15 хлопців (38%), але ми можемо побачити, що у 14 років переважає кількість курців – (25%) дівчата, аніж (1%) хлопців.

Також досліджено, що найбільша кількість підлітків, які палять цигарки припадає на 14, 16 років (63%). Найменша кількість

курців припадає на 12-13 років (25%). А 12 учнів (3%) зовсім не курять, з них троє хлопців та дев'ять дівчат.

Таблиця 1
Вибірка дослідження серед учнів
Новоград-Волинського ліцею №1
імені Лесі Українки

Вік	Стать		Разом	%
	хлопці	дівчата		
12 років	2	0	2	0,05%
13 років	1	1	2	0,05%
14 років	4	10	14	0,35%
15 років	2	1	3	0,08%
16 років	6	1	7	0,18%

Вивчивши всі варіанти відповідей учасників анкетування, ми проведемо детальнішу оцінку схильності підлітків до тютюнопаління.

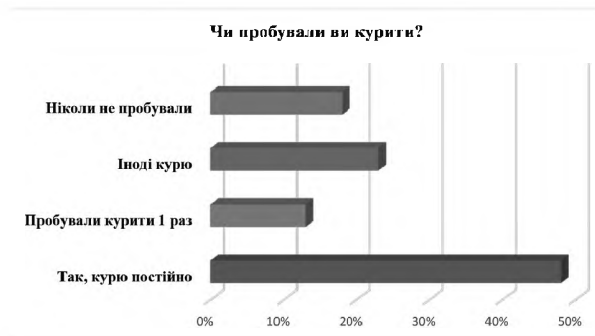

Рис. 1. Скільки підлітків пробували палити

На питання розробленої анкети «Чи пробували підлітки курити?» 19 учнів (48%) дали відповідь, що курять постійно; 5 підлітків (13%) – пробували тільки один раз, 9 дітей (23%) – іноді курять, і тільки 7 із нашої вибірки (18%) ніколи не пробували (з них шість дівчат та один хлопець). При цьому вік першої спроби палити припадає на 10-14 років (10-13 років хлопці, 12-14 років дівчата), що є несприятливою ознакою формування здоров'я підлітків та підвищеною непрацездатністю до навчання.

Ми можемо побачити, наскільки підлітки не дбають про своє здоров'я.

Отримані результати за анкетуванням показали, що 28 підлітків (47%) продовжують палити після першої спроби тому, що вони отримують від цього задоволення. З них 11 учнів (28%) вважає, що куріння їх заспокоює, 5 (13%) – що це круто, 3 (8%) – відчують себе модним та дорослим, а 9 (23%) – підлітків спонукають до тютюнопаління їх друзі. Тому при таких даних ми бачимо, що більшість підлітків не відчують себе впевненими і дуже піддаються впливу друзям. Також, серед підлітків є ті 11 (28%) учнів, для яких важливим є не виділятися з групи однолітків, тому вони вибирають паління, як спосіб полегшення спілкування зі своїми однолітками, але 6 учнів (15%) розпочинають палити коли виникають проблеми вдома з батьками, тому в таких ситуаціях потрібно більше приділяти уваги своїм дітям і розпочати до них прислуховуватися. 11 учнів (28%) не змогли визначитися з точною проблемою, яка змусила вперше їх закурити.

Рис. 2. Причини схильності підлітків до тютюнопаління

Серед опитаних підлітків визначено, що 13 учнів (33%) за день викурює від 2-7 цигарок, в 6 учнів (15%) йде одна пачка сигарет на день, а 9 (23%) учням вистачає однієї пачки на тиждень. Переважно хлопці викурюють від 7 до 13 цигарок на день, а дівчата 2-5 цигарки.

Рис. 3. Кількість вичурених цигарок підлітком в день

Було встановлено, що свій ранок після прокидання 5 учнів (13%) розпочинають з цигарок, 9 (23%) – після кави та 9 (23%) – закурюють сигарету після сніданку. Тому такий спосіб життя учнів може призвести до швидкого погіршення здоров'я та раку легень. А дівчат, як майбутніх мам, до проблем з вагітністю.

■ Відразу ■ Після кави ■ Після сніданку

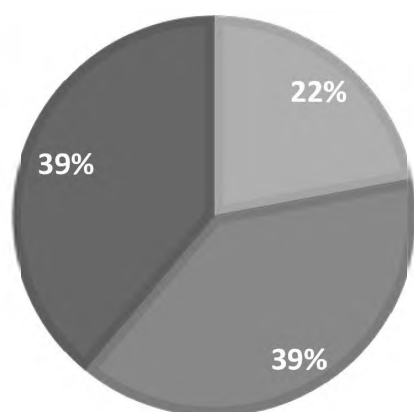

Рис. 4. Як розпочинають курці-підлітки свій ранок

Привертає увагу підлітків до куріння оточення курцями, а саме родина. У 26 учнях (65%) батьки курять при дітях, 6 (15%) – курять, але не при дітях. У 8 учнях (2%) бать-

ки зовсім не курять. При дослідженні з'ясувалося, що ті підлітки які зовсім не курили або тільки пробували один раз, то їхні батьки не курять. Тому ми бачимо, як оточення впливає на учнів підліткового віку. Із сорока опитаних 35 (88%) учнів не хочуть, щоб їхнє близьке оточення мали схильність до тютюнопаління.

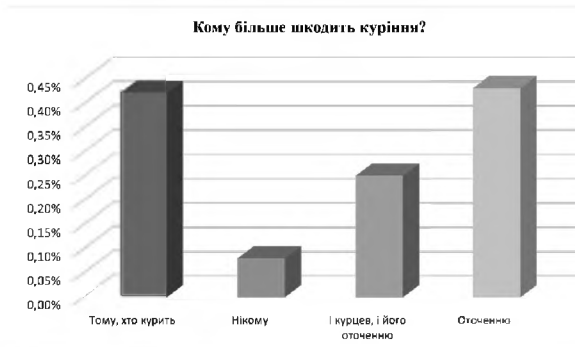

Рис. 5. Кому більше шкодить куріння

Виявилось, що учні зовсім не цікавляться своєю поганою звичкою і як вона впливає на здоров'я. 16 учнів (42%) відповіли, що куріння шкодить більше тому, хто курить; 3 (8%) учнів – відповіли, що нікому; 10 (25%) – і курцеві і його оточенню, це частково правильна думка, але все ж таки вчені [14] вважають, що найбільше страждає оточення, тобто пасивні курці. Також 17 (43%) учнів проявили байдужість до того, що кожного дня у світі від куріння помирає приблизно 350 підлітків.

Доступу до продавання тютюну підліткам, дозволив встановити, що 7 учнів (18%) купують цигарки в магазинах та торгових центрах, 9 (23%) курців в вуличних кіосках, 8 курців (2%) позичають цигарки в однолітків, 1 підліток (4%) дає гроші на придбання цигарок іншим людям, 2 підлітків (8%) беруть у курців старших за віком.

Аналіз стану з боротьби тютюнопаління свідчить, що тільки 5 підлітків (13%) зможуть кинути палити з прикладу батьків, 4 підлітків (1%) – займання спортом та ведення здорового способу життя, тобто можна в школах

створити багато різних спортивних секцій і залучати туди всіх школярів; 12 підлітків (3%) готові кинути, якщо буде розуміння друзів до них або ж самі друзі теж кинуть курити та 7 учнів (18%) відповіли, що тільки за власним бажанням.

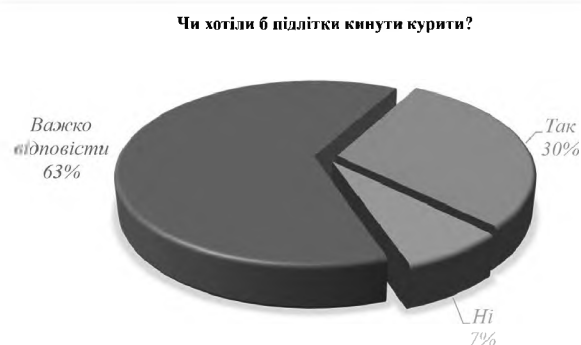

Рис. 6. Чи хотіли б підлітки кинути палити

Щодо питання чи готові підлітки кинути курити, 63% учням важко було відповісти, вони не знають; 7% учнів не хотіли б позбутися цієї звички і тільки 30 учнів хотіли б кинути курити.

Висновки

Результатом теоретико-методологічного аналізу даної проблеми встановлено, що куріння завдає велику проблему здоров'ю людини, соціальної і економічної шкоди суспільству. Показники захворюваності і смертності серед підлітків, які курять, вищі в порівнянні з некурцями. Куріння скорочує життя курця в середньому на 8 – 10 років. Також по навчальній сфері підліткам, які схильні до тютюнопаління гірше навчатися, запам'ятовувати щось нове ніж учням які не палять.

Отримані результати анкетування показали, що поширеність тютюнопаління серед підлітків Новоград-Волинського ліцею №1 імені Лесі Українки складає 28 (7%) учнів, серед них 15 (38%) хлопців та 13 (33%) дівчат, що є несприятливою прогностичною ознакою для майбутнього покоління.

Встановлено негативні тенденції у поширеності тютюнопаління полягають у наступному: рання спроба тютюнопаління – 10-14 років; ті що пробували палити, також часто вживають алкогольні напої 22 (55%) підлітки; 15 (18%) курців мають ознаки тютюнової залежності; 16 (19%) курців палять щодня від 2 до 13 цигарок.

Отже, на основі аналізу дослідження, можна стверджувати, що тютюнопаління є глобальною соціально-економічною та медико-фармацевтичною проблемою, яка потребує розробки та впровадження заходів на всіх рівнях – від міжнародного до рівня кожної країни та окремого громадянина.

Список використаних джерел

1. Андреева Т.И. Табак и здоровье / Т.И. Андреева, К.С. Красовский. – К.: «Tatiana Andreeva», 2004. – 224 с
2. Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (GATS). Звіт за результатами дослідження по Україні за 2010 р. Т. Андреева, В. Захожа, Н. Король, К. Красовський та ін. – К., 2010. – 176 с.
3. Динаміка поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 1995, 1999, 2003 роки / О.М. Балакірева, О.О. Яременко, О.Р. Артюх та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 174 с.
4. Динаміка поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 1995, 1999, 2003 роки / О.М. Балакірева, О.О. Яременко та ін. – К.: ДІПСМ, 2003. – 174 с.
5. Здоров'я населення України в глобальному вимірі / Н.П. Гребняк,

- В.И. Азарков, С.В. Грищенко [и др.] // *Медичні перспективи*. – 2012. – Т. XVII, №1. – С. 4-7.
6. *Контроль над тютюном в Україні. Національний звіт* [Електронний ресурс]. – К.: МОЗ України, Європейське регіональне бюро ВООЗ, 2009. – 128 с. – Режим доступу: <http://moz.gov.ua/ua/main/docs/?docID=12871>
 7. Марков В.В. *Основы здорового образа жизни и профилактика болезней* / В.В. Марков. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
 8. *Міжнародна статистична класифікація хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям (МКХ-10)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>. – Назва з екрана.
 9. Москаленко В.Ф. *Поширеність тютюнопаління серед молоді: проблеми та шляхи вирішення* / В.Ф. Москаленко, Т.С. Грузева, А.І. Галієнко // *Східноєвропейський журнал громадського здоров'я*. – 2008. – Вип. 4. – С. 71-77.
 10. Омельченко А.П. *Здоров'ятворча педагогіка* / А.П. Омельченко, О.В. Омельченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 205 с.
 11. *Постанова Кабінету Міністрів України № 1849 «Про затвердження Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-%D0%BF>
 12. *Поширеність тютюнопаління серед підлітків України (за результатами глобального опитування підлітків 2011 р.)* / Н.М. Полька, О.В. Бердник, О.В. Добрянська [та ін.] // *Довкілля і здоров'я*. – 2013. – №3. – С. 57-61.
 13. *Профілактика негативних явищ в молодіжному середовищі: Інформаційно-методична збірка для спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю*. – К.: КМЦССМ, 2003. – 93 с.
 14. Фукс Е.С. *Влияние сигарет на организм* [Електронний ресурс] / Е.С. Фукс // *Региональная молодежная научно-практическая школа-конференция, посвященная Всемирному дню охраны окружающей среды: сб. материалов*. – Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2008. – Режим доступу: http://conf.sfukras.ru/conf/eco2008/report?memb_id=580. – Название с экрана.

**ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ
ЇХ ПОДОЛАННЯ****Автор:****Ткачук Єлизавета,***учениця 9 класу Розвазької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Острозького району Рівненської
області***Науковий керівник:****Главацька Аліна,***студентка III курсу спеціальності
«Фінанси, банківська справа та
страхування» Національного
університету «Острозька академія»***Науковий консультант:****Харчук Юлія Юріївна,***кандидат економічних наук, доцент
кафедри фінансів, обліку і аудиту,
помічник ректора Національного
університету «Острозька академія»
з освітнього менеджменту***Координатор:****Дрель Надія Анастасіївна,***директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Постановка проблеми. В сучасних умовах швидкість науково-технічного прогресу на кілька порядків перевищує адаптаційні можливості існуючих живих організмів. Впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки, поява нових технологій, енергоджерел і матеріалів призвели до революційних змін у житті суспільства та розвитку національних економік. Проте по-

силення антропогенного впливу на природу зумовило забруднення природного середовища. Тому проблема взаємозв'язку суспільства і природи, людини і навколишнього середовища стає надзвичайно актуальною в умовах порушення екологічної рівноваги, що складалася протягом тривалого часу і спричинює появу екологічних криз, небезпечних для людей і довкілля.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання екологічного стану України досліджували такі вчені, як Голубець М. А., Касіянчук Д. В., Побігун О.В., Стойко С.М. Економічним питанням охорони довкілля, раціонального природокористування та досягнення цілей сталого розвитку присвячено багато наукових праць вітчизняних вчених, зокрема, Балацького О.Ф., Бистрякова І.К., Буркинського Б. В., Веклич О.О., Герасимчук З.В., Гринів Л.С., Данилишина Б.М., Кравців В. С., Мельника Л.Г., Руденка Л.Г., Синякевича І.М., Теліженка О.М., Трегобчука В.М., Туниці Ю.Ю., Харічкова С.К., Хлобистова Є.В. та інших. Серед відомих іноземних вчених, які досліджували екологічні проблеми і сталий розвиток можна назвати К. Гофмана, Д. Гросмана, Г. Дейлі, Дж. Медоуза, Т. Панайоту, Н. Шафіка та ін. Однак питання частішого виникнення екологічних проблем та пошуку шляхів їх подолання зумовлює необхідність детального та постійного дослідження обраної тематики.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні основних векторів покращення екологічної ситуації в Україні на основі поглиблення теоретичних та практичних основ обраної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Екологічний фактор все більше впливає на еволюцію самої держави. Незворотні зміни навколишнього природного середовища в результаті господарської діяльності України вийшли за межі власної території і стали набирати глобальних масштабів. Нинішню екологічну

ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Екологи оцінюють стан довкілля в Україні вкрай песимістично. Надмірно забрудненими є вода, атмосферне повітря, ґрунти тощо. Загалом лише 6% території України вважають екологічно чистою [1]. Протягом тривалого часу відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсномістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш «дешевим» способом – без будівництва відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та без урахування вимог охорони довкілля.

Багаторічна енергетично-сировинна спеціалізація, низький технологічний рівень промисловості України поставили її серед країн з найбільшими обсягами утворення та накопичення відходів. Щорічно їх кількість зростає на 500 млн. тонн і є значно вищою, ніж у будь-якій країні Європи. За даними Державної служби статистики України, лише протягом 2018 р. на території країни утворилося 352,09 млн. тонн відходів I–IV класів небезпеки [2].

Щорічно підприємства різних галузей промисловості України викидають в атмосферу 17 млн. тонн шкідливих речовин. У 21 місті, де проживає 22% населення, забрудненість повітря в 15 разів перевищує гранично допустимі концентрації. Атмосферне забруднення негативно впливає на кожного третього жителя України, а 28% узагалі дихають по-

вітрям, що є небезпечним для життя [3, с.28].

Основними джерелами забруднення є енергетика, промислові підприємства, транспорт, комунальне й сільське господарство. Викиди на більшості енергоблоків перевищують дозволені європейські норми в 40 разів. Україна займає дев'яте місце серед 15 держав за смертністю внаслідок забруднення повітря: щорічно в країні гине кожна 918 людина. Значним джерелом забруднення атмосферного повітря є транспорт, який викидає 84% шкідливих речовин [4, с.88].

Загострюється проблема забезпечення населення України прісною водою. За даними Центральної геофізичної обсерваторії ще у 2014 р. в Україні не залишилося жодного поверхневого водного об'єкту, який би за екологічним станом не був забруднений [5, с.54]. Більшість річок уже втратила можливість екологічної саморегуляції. Згідно з матеріалами, підготовленими Національним інститутом стратегічних досліджень, щороку в Україні у водойми попадає понад 1,5 млрд. м³ забруднених відпрацьованих вод, з них 20% ті, що не проходили очистку [6].

Для більшості підприємств промисловості й комунального господарства скидання забруднювальних речовин істотно перевищує встановлений рівень гранично допустимих норм. Недостатнє очищення стоків, неякісне очищення промислових вод, надмірна насиченість органікою призводить до того, що сьогодні практично всі водойми країни наблизилися до 3 класу забрудненості. Як результат – 80% проб води показують, що її якість не відповідає умовам держстандартів. Питне водопостачання жителів України на 2/3 здійснюється із запасів поверхневих вод [1].

Ці та інші чинники, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромад-

ження у дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України.

Винятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Чорнобильська катастрофа, збройний конфлікт на Сході України з її довготривалими медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками спричинила в Україні ситуацію, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи.

Отож, головні причини, що призвели до кризового стану довкілля в Україні, наведені на рисунку 1.

До основних екологічних проблем України відносять: забруднення води, забруднення повітря, деградація земельних ресурсів, знищення лісів, небезпечні геологічні процеси, об'єкти військової діяльності та військовий конфлікт на Сході країни, побутові відходи.

Однією з найбільш серйозних екологічних проблем України сьогодні можна вважати проблему утилізації і переробки різних відходів. У країні діє близько 800 офіційних звалищ, загальна кількість сміття на яких перевищила 35 млрд. т. Щорічно ця цифра зростає ще на сімсот-вісімсот тисяч тонн. За інформацією Міністерства екології та природних ресурсів, загальна площа всіх полігонів з відходами вже займає 6% площі України [7]. Речовини, які виділяються в результаті хімічних реакцій на полігонах твердих побутових відходів, здатні перетворити територію України на одну суцільну зону екологічного лиха. Адже небезпечні хімічні речовини і бактерії просочуються в ґрунт,

Низький рівень свідомості громадян щодо забезпечення екологічно сприятливого середовища

Застаріла технологія виробництва та обладнання, висока енергомісткість та матеріаломісткість, що перевищують у два-три рази відповідні показники розвинутих країн

Високий рівень концентрації промислових об'єктів

Відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водозабезпечення тощо), низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів

Відсутність належного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем

Відсутність належного контролю за охороною довкілля

Рис. 1. Причини кризового стану навколишнього середовища в Україні

потрапляють в повітря та ґрунтові води, отруюючи життя на відстані десятків кілометрів від звалища.

За інформацією Міністерства екології та природних ресурсів України, щорічно середньостатистичний українець викидає на смітник близько 250 кілограмів побутових відходів. З цих 250 кілограмів мінімум 200 можна

Таблиця 1
Шляхи покращення екологічної ситуації в Україні

1. Ефективна система охорони здоров'я	Створення ефективної системи охорони довкілля – це одне з найважливіших завдань сьогодення. Сприяти цьому може перегляд нормативно-правової бази і прийняття парламентом України концепції переходу на модель сталого розвитку, що базується на принципах «екологізації» всієї економіки. У Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» йде мова про пріоритетні зменшення промислових викидів та забруднення довкілля, зокрема шляхом використання альтернативних джерел енергії і налагодження замкнених циклів виробництва. Однак існує небезпека, що розроблені механізми раціонального користування природою, якщо не буде фінансування, залишаться тільки як «вдалі проекти» [8].
2. Чисті джерела енергії	Отримання її з екологічно чистих джерел вирішило б і проблему виснаження паливних корисних копалин, і забруднення повітря викидами ТЕС та транспорту. Чистим джерелом енергії є наше далеке світило – Сонце. Сонце посилає на Землю енергію в 20 тис. разів більшу, ніж ми отримуємо від паливних ресурсів. А використовуємо ми нині лише 1/5000 її частку [7]. Експериментальні електростанції, що використовують енергію Сонця, працюють у кількох країнах світу. Проте недалеко той час, коли сонячні електростанції, стануть звичними, як нинішні теплові. Вони будуть без труб, що димлять і забруднюють повітря тоннами шкідливих викидів, без гір відвалів, що засипають землю багатотонною масою шлаків і золи. Вчені уважно придивляються і до нашої власної планети. Вони стверджують, що до глибини 50 км майже повсюдно є гарячі підземні води. Їх теплова енергія в тисячі разів перевищує енергію всіх паливних корисних копалин [9]. Це ще одна реальна можливість заміни в найближчому майбутньому паливних ресурсів, які вичерпуються.
3. Введення відновлюваних джерел енергії	Поступово перевести транспорт на екологічно чисті та відновлювані джерела енергії (сонячні батареї, електроенергію і ін.), що допоможе зменшити викиди шкідливих речовин в атмосферу.
4. Модернізація АЗС	Поступово модернізувати АЗС на електростанції для підзарядки електротранспорту.
5. Підвищення екологічної свідомості громадян	Організувати просвітницькі програми, флешмоби, челенджі для підвищення екологічної свідомості громадян.
6. Відходи перетворювати у доходи	Оскільки вугілля, нафта, природний газ і руди колись вичерпаються, то нині спеціалісти вказують на звалища і смітники. Відходи можуть бути додатковими «родовищами» сировини. Тому необхідно забезпечити сортування сміття, побудувати сміттєпереробні підприємства по всій державі, використовувати їх як додаткове джерело грошових надходжень до бюджету, виробництво на них електроенергії й тепла замість стандартних ТЕС, які даремно спалюють вугілля й газ.
7. Економія ресурсів	Велику користь у справі збереження мінеральних, лісових і водних ресурсів може дати їх економне використання. Так, наприклад, кожний міський житель в Україні у середньому щодоби витрачає 350 л води. Натомість в інших країнах Європи використання води у побуті майже втричі менше – 120 л [10, с.283]. При бережливому відношенні до води важливо, наприклад, вимикати воду, коли чистиш зуби або коли приймаєш душ.
8. Міжнародна співпраця у розв'язанні екологічних проблем	Охорона природного середовища – проблема глобальна. Забруднені повітря і вода не зважають на державні кордони.

відправляти не на звалище, а на пункти прийому вторинної сировини, що дозволило б скоротити кількість твердих побутових відходів на 30 мільйонів кубометрів [7].

Всі вище зазначенні чинники згубно впливають на екологічну ситуацію не лише в Україні, а й у світі, і призводять до таких негативних глобальних проблем, як парниковий ефект, кислотні дощі, руйнування озонного шару, тощо.

В таких умовах бездумної експлуатації багатств природи, активної неконтрольованої діяльності людини, виникає питання про існування самого людства, оскільки існує реальна загроза його знищення. Тож для успішного розв'язання складних екологічних проблем, насамперед, потрібен перехід до утвердження екологічної свідомості як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Звичайно, за короткий термін неможливо вирішити усі екологічні проблеми України, але поступово покращити екологію країни можливо. У таблиці 1 запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення загального екологічного стану в країні.

Висновки

Глибинні соціально-економічні перетворення в Україні потребують розуміння того, що збереження природних багатств країни стає вкрай важливою проблемою, від вирішення якої залежить доля теперішніх та майбутніх поколінь. В сучасних умовах глобалізації економіки постає питання про необхідність вироблення принципово іншого, нового ставлення держави в особі уряду та суспільства в цілому до питання охорони навколишнього природного середовища у контексті, передусім, забезпечення екологічної безпеки України.

Отже, для створення більш сприятливої екологічної ситуації в Україні потрібно, перш за все, підвищити рівень обізнаності та екологічної свідомості суспільства шля-

хом організації різноманітних просвітницьких програм, популяризації культури екології, екологічного виховання дітей та молоді. Також необхідно створити ефективну систему охорони довкілля, застосовуючи чисті джерела енергії, забезпечуючи безвідходне виробництво, економлячи уже наявні природні ресурси. Поступове переведення транспорту на екологічно чисті та відновлювані джерела енергії (сонячні батареї, електроенергію тощо) значно знизить шкідливі викиди в атмосферу, а міжнародна співпраця допоможе швидше та глобальніше розв'язати екологічні проблеми людства.

Список використаних джерел

1. Гнатишин О. Екологічний стан України / Оксана Гнатишин. // *Наше слово*. – 2016. – №23.
2. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 20.05.2019).
3. Екологія та сталий розвиток: Матеріали IV Наук.-практ. конф. – Маріуполь: ДонДУУ, 2019. – 65 с.
4. Козубенко Ю.А. Сучасні реалії забруднення атмосфери в Україні та світі. «Young Scientist» № 9.1 (36.1). 2016. С. 87-90.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. – 2016. – 350 с.
6. Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: www.niss.gov.ua (дата звернення: 25.05.2019).
7. Офіційний веб-сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. URL: <https://menr.gov.ua> (дата звернення: 25.05.2019).

8. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 25.05.2019).
9. М.А. Хвесик, А.В. Степаненко. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання. «Економіка України». №1 (626). 2014. С.74-86.
10. Бойко В.М. Географія: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл./ В.М. Бойко, С.В. Міхелі. – Харків: СИЦІЯ, 2016. – 288 с.

**ОЦІНКА РИЗИКІВ
КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЮ
БАНКУ****Автори:****Шевчук Я., Киричук О.***учні 7 класу Розвазької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Острозького району Рівненської
області***Наукові керівники:****Вальчевський Василь****Миколайович,***вчитель інформатики Розвазької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Острозького району Рівненської
області***Сахарук Н. І.,***студентка 3 курсу спеціальності
«Фінанси, банківська справа та
страхування» Національного
університету «Острозька академія»***Науковий консультант:****Харчук Олександр Анатолійович,***начальник відділу освіти Острозької
районної державної адміністрації***Координатор****Дрель Надія Анастасіївна,***директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

може призвести до ризику неплатоспроможності. Саме тому постає необхідність швидко та якісно оцінити ризики кредитного портфелю банку, для чого допоможе розробка програмного коду мовою програмування C++.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукові джерела та публікації, можна сказати, що оцінці ризику кредитного портфелю банку приділяється багато уваги науковцями, такими як М.Д. Алексеєнко, В.В. Вітлінський, О.В. Дзюблюк, С.Б. Єгоричева, В.В. Коваленко, Л.В. Кузнєцова, С.В. Міщенко, С.В. Науменкова та ін. Незважаючи на значний внесок цих учених у дослідження оцінки ризику кредитного портфелю, це питання сьогодні потребує подальшого дослідження як у теоретичному, так і в практичному аспекті.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у розробці моделі оцінювання ризиків кредитного портфелю банків на основі застосування мови програмування C++.

Виклад основного матеріалу. Процес оцінки ризику кредитного портфелю банку здійснюється в три етапи. На першому етапі пропонується використовувати певні індикатори рівня кредитного ризику – показники, котрі теоретично або емпірично пов'язані з виникненням кредитного ризику. Проведемо апробацію цієї моделі на основі умовних даних банку «ПриватБанк» (табл. 1).

Таблиця 1
**Вихідні дані для розрахунку показників
кредитного ризику банку**

Постановка проблеми. Банки у своїй діяльності постійно стикаються з поняттям ризику, з таким як виникнення збитків внаслідок непогашення позичальником свого боргу та процентів за кредитом. Це може негативно вплинути на репутацію банку та

Позначення	Опис	2018 рік
A	Загальні активи	282 037 млн грн
КП	Кредитний портфель	52 020 млн грн
P	Резерв під кредитні ризики	-241 847 млн грн

БК	Безнадійні кредити	Понад 5 млрд грн
ПК	Прострочені кредити понад 30 календарних днів	Понад 7 409 815
Н7	Норматив Н7, (%)	20,19%
Н8	Норматив Н8, (%)	60,92%
Н9	Норматив Н9, (%)	15,73%
Н10	Норматив Н10, (%)	Понад 25%
СР	Списання із резерву	Понад 4 482 623
ПД	Процентні доходи	6739 млрд грн
ПВ	Процентні витрати	3512 млрд грн

Джерело: складено авторами на основі [1-5]

Формули для розрахунку показників кредитного ризику банку представлено у таблиці 2.

Таблиця 2
Формули для розрахунку показників кредитного ризику банку

Показники	Формули розрахунку	Опис
Коефіцієнт кредитної активності	$K1 = \frac{КП}{А} \cdot 100\%$	Відображає частку кредитного портфеля банку в загальних активах
Коефіцієнт достатності резервів	$K2 = \frac{Р}{КП} \cdot 100\%$	Свідчить про ступінь достатності резервів банку в разі непогашення кредитів
Коефіцієнт якості кредитів	$K3 = \frac{БК}{КП} \cdot 100\%$	Характеризує питому вагу безнадійних кредитів у загальному обсязі кредитів
Коефіцієнт прострочених кредитів	$K4 = \frac{ПК}{КП} \cdot 100\%$	Характеризує частку прострочених кредитів у загальному обсязі кредитів. Нормативне значення: $K4 < 10\%$

Максимальний розмір ризику на одного позичальника	$K5 =$ норматив Н7	Показує максимальний розмір ризику на одного позичальника (або групу пов'язаних позичальників). Визначається в порядку, установленому для розрахунку обов'язкового нормативу Н7 «Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента». Нормативне значення: $H7 < 25\%$
Рівень концентрації великих кредитних ризиків	$K6 =$ норматив Н8	Відображає рівень концентрації великих кредитних ризиків. Визначається в порядку, встановленому для розрахунку обов'язкового нормативу Н8 «Норматив великих кредитних ризиків». Нормативне значення: $H8 < 8$ -кратний розмір регулятивного капіталу банку
Рівень концентрації кредитних ризиків на одного інсайдера	$K7 =$ норматив Н9	Відображає рівень концентрації кредитних ризиків на одного інсайдера. Визначається в порядку, установленому для розрахунку обов'язкового нормативу Н9 «Норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительство, наданих одному інсайдера». Нормативне значення: $H9 < 5\%$ [7]

Рівень концентрації кредитних ризиків серед інсайдерів	K8 = норматив Н10	Відображає рівень концентрації кредитних ризиків серед інсайдерів. Визначається в порядку, установленому для розрахунку обов'язкового нормативу Н10 «Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам»
Коефіцієнт списань із резерву	K9 = CP/КП*100%	Характеризує питому вагу списаних збиткових кредитів, фактично втрачених для банку
Коефіцієнт прибутковості кредитних операцій	K10 = (ПД-ПВ)/КП*100%	Дає можливість оцінити прибутковість кредитного портфеля банку

Джерело: складено авторами на основі [1-5, 7]

На другому етапі оцінки кредитного ризику проводиться бальна оцінка кожного розрахованого індикатору ризику.

На цьому етапі оцінювання кредитного ризику виконується бальне оцінювання ризику, необхідне для визначення надалі інтегрального показника кредитного ризику. Максимальна кількість балів (100) присвоюється критичному значенню показника, а у випадку проміжку критичних значень – крайнім значенням проміжку.

Бали за фактичним значенням показника пропонуємо розрахувати на підставі відсоткового співвідношення в бік зменшення (збільшення) балів, тобто, якщо коефіцієнт нижчий (вищий) від критичного значення, ми додаємо (віднімаємо) бали. Якщо маємо випадок, коли критичне значення знаходиться на проміжку значень, до нього додається частка (у відсотках), яку відсікає

розраховане значення від проміжку, і віднімається – у випадку потрапляння за межі проміжку.

В залежності від того, чи потрапляє розрахований показник у проміжок оптимального значення, його бальна оцінка здійснюється за однією з чотирьох формул (1-4):

$$R_i = 100 - 100 * \left(1 - \frac{K_i}{LB_i}\right)$$

$$R_i = 100 - 100 * \left(1 - \frac{UB_i}{K_i}\right)$$

$$R_i = 100 - 100 * \left(1 - \frac{K_i}{UB_i}\right)$$

$$R_i = 100 - 100 * \left(1 - \frac{|2 * K_i - (LB_i + UB_i)|}{UB_i - LB_i}\right)$$

де R_i – показник розрахованої кількості балів; LB_i – нижня межа оптимального значення показника ризику; UB_i – верхня межа оптимального значення показника ризику.

На третьому етапі оцінювання ризику визначається інтегральний показник ризику та ступінь кредитного ризику.

Інтегральний показник кредитного ризику ($I_{кр}$) визначається як сума балів, зважених на вагові коефіцієнти (5):

$$I_{кр} = \sum_{i=1}^n R_i * l_i$$

де R_1, R_2, \dots, R_n – показники розрахованої кількості балів; l_1, l_2, \dots, l_n – вага показників; n – кількість показників.

Вагові коефіцієнти показників пропонується встановити методом експертних оцінок. Припустимо, що п'ятнадцять експертів ранжували 10 індикаторів кредитного ризику за принципом: показник, що найбіль-

ше впливає на сукупний ризик кредитного портфелю дорівнює 10; показник, що впливає найменше дорівнює 1, ранги не повторюються. За нульову гіпотезу приймається: H_0 = «думки експертів погоджені», як альтернативна: H_1 = «думки експертів суттєво різняться».

Для оцінки міри узгодженості думок експертів розрахуємо коефіцієнт конкордації (W) (6):

$$W = \frac{S}{S_{max}}$$

де S – варіація відносно середнього рангу;
 S_{max} – максимальне значення варіації.

Максимальне значення варіації обчислюється за формулою (7):

$$S_{max} = \frac{1}{12} m^2 (n^3 - n)$$

де m – число ранжированих рядів (число експертів); n – число об'єктів ранжування (кількість показників).

Коефіцієнт варіації відносно середнього рангу розраховується за формулою (8):

$$S = \sum_{j=1}^n (S_j^{(R)} - a)^2$$

де a – показник середньої суми рангів.

Показник середнього суми рангів (a) розраховується наступним чином (9):

$$a = \frac{1}{2} m * (n + 1)$$

Коефіцієнт конкордації приймає значення від 0 до 1. Чим більше значення коефіцієнта конкордації, тим вище ступінь узгодженості думок експертів. Обчислене нами значення коефіцієнту конкордації становить 0,84, а,

отже, цього більш ніж достатньо для прийняття гіпотези H_0 про погодженість думок експертів. На основі результати експертної оцінки розрахуємо значення вагових коефіцієнтів для показників кредитного ризику, які необхідні для розрахунку інтегрального показника кредитного ризику банку. Вагові коефіцієнти (l_j) обчислюються за формулою (10):

$$l_j = \frac{S_j^{(R)}}{S_{повн}} = \frac{\sum_{i=1}^m d_{ij}}{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n d_{ij}}$$

де d_{ij} – оцінка, надана i -м експертом j -му показнику ($i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}$); $S_j^{(R)}$ – сума рангів для j -го показника; $S_{повн}$ – повна сума рангів.

Закодувавши попередні формули, матимемо наступний програмний код:

```
1. #include <iostream>
2. #include <cmath> // для функції pow
3. using namespace std;
4. int main() {
5.     setlocale(LC_ALL, «Ukrainian»);
6.     double KP; /*КП – кредитний портфель банку*/
7.     double A; /*A – загальні активи*/
8.     double R; /*P – резерв, створений на відшкодування збитків за кредитними операціями*/
9.     double BK; /*БК – безнадійні кредити*/
10.    double PK; /*ПК – кредити, прострочені понад 30 календарних днів*/
11.    double PD; /*ПД – процентні доходи банку*/
12.    double PV; /*ПВ – процентні витрати банку*/
13.    double SR; /*СР – списання із резерву, створеного для відшкодування втрат за кредитними операціями банку*/
14.    double H7; /*Норматив Н7, (%)*/
15.    double H8; /*Норматив Н8, (%)*/
16.    double H9; /*Норматив Н9, (%)*/
17.    double H10; /*Норматив Н10, (%)*/
```

У рядках 6-17 здійснюється оголошення змінних наступним чином. Дані в програмі можна розділити на змінні і константи. Перед використанням змінні і константи повинні бути оголошені за допомогою оператора оголошення [7].

[<специфікатор класу пам'яті>] [const] <специфікатор типу> <ідентифікатор> [= <початкове значення>], [<ідентифікатор> [= <початкове значення>]];

18. `cout<<»КП – кредитний портфель банку \n»; cin>>KP;`
19. `cout<<»А – загальні активи \n»; cin>>A;`
20. `cout<<»Р – резерв, створений на відшкодування збитків за кредитними операціями \n»; cin>>R;`
21. `cout<<»БК – безнадійні кредити \n»; cin>>BK;`
22. `cout<<»ПК – кредити, прострочені понад 30 календарних днів \n»; cin>>PK;`
23. `cout<<»ПД – процентні доходи банку \n»; cin>>PD;`
24. `cout<<»ПВ – процентні витрати банку \n»; cin>>PV;`
25. `cout<<»СР – списання із резерву, створеного для відшкодування втрат за кредитними операціями банку \n»; cin>>SR;`
26. `cout<<»Норматив Н7 \n»; cin>>H7;`
`cout<<»Норматив Н8 \n»; cin>>H8;`
27. `cout<<»Норматив Н9 \n»; cin>>H9;`
`cout<<»Норматив Н10 \n»; cin>>H10;`

Потокове введення-виведення даних рядків (17-26), операції яких включені до складу класів *istream* або *iostream*. Доступ до бібліотеки цих класів здійснюється за допомогою використання у програмі директиви компілятора `#include <iostream.h>`.

Для потокового введення даних вказується операція «>>» («читати з»). Це перевантажена операція, визначена для всіх простих типів і покажчика на *char*. Стандартним потоком введення є *cin*. Формат запису операції введення має вигляд: `cin [>> values];`, де *values* – змінна [8].

Для потокового виведення даних необхідна операція «<<» («записати в»), що використовується разом з ім'ям вихідного потоку *cout*. Наприклад, вираз `cout<< x;` означає виведення значення змінної *x* (або запис у потік). Ця операція вибирає необхідну функцію перетворення даних у потік байтів. Формат запису операції виведення представляється як: `cout << data [<< data1];`, де *data*, *data1* – це змінні, константи, вирази тощо.

28. `double K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10;`
29. `cout<<»---Основні показники кредитного ризику банку/Бальна оцінка показників кредитного ризику---»<<endl;`
30. $K1 = (KP/A)*100$; `cout<<»Коефіцієнт кредитної активності = «<<K1<<»\n»;`
31. $K2 = (R/KP)*100$; `cout<<»Коефіцієнт достатності резервів = «<<K2<<»\n»;`
32. $K3 = (BK/KP)*100$; `cout<<»Коефіцієнт якості кредитів = «<<K3<<»\n»;`
33. $K4 = (PK/KP)*100$; `cout<<»Коефіцієнт прострочених кредитів = «<<K4<<»\n»;`
34. $K5 = H7$; `cout<<»Максимальний розмір ризику на одного позичальника = «<<K5<<»\n»;`
35. $K6 = H8$; `cout<<»Рівень концентрації великих кредитних ризиків = «<<K6<<»\n»;`
36. $K7 = H9$; `cout<<»Рівень концентрації кредитних ризиків на одного інсайдера = «<<K7<<»\n»;`
37. $K8 = H10$; `cout<<»Рівень концентрації кредитних ризиків серед інсайдерів = «<<K8<<»\n»;`
38. $K9 = (SR/KP)*100$; `cout<<»Коефіцієнт списань із резерву = «<<K9<<»\n»;`
39. $K10 = (PD-PV/KP)*100$; `cout<<»Коефіцієнт прибутковості кредитних операцій = «<<K10<<»\n»;`

У рядках 29-38 – арифметичні операції. Операції і вирази мови C++ дозволяють задати певну послідовність дій. Прості вирази містять символ операції та операнди. Прикладом простого виразу з бінарною операцією є віднімання.

Операнд являє собою елемент-учасник

операції. Операндами можуть бути константи, змінні, виклики функцій і вирази [9].

У мові C++ визначено наступні основні арифметичні операції: +, -, *, / – знаки бінарних операцій додавання, віднімання, множення і ділення відповідно. Існує два види операції ділення: цілочисельне ділення (ділення з остачею) і ділення без остачі (результат такої операції є дійсне число). Тип операції ділення, що буде використано, визначається типом операндів [9].

```

40. double q = 0.5,
41. N = 10 /*кількість оцінок експерта*/,
42. M = 15 /*кількість експертів*/,
43. a /*показник середньої суми рангів*/,
44. W /*коефіцієнт конкордації*/,
45. S /*S – варіація відносно середнього рангу */,
46. Smax /* – максимальне значення варіації */;
47. double ExpertEvaluation1[] = {9, 7, 10, 6, 8,
    1, 2, 3, 4, 5};
48. double ExpertEvaluation2[] = {10, 5, 8, 6, 7,
    1, 2, 4, 3, 9};
49. double ExpertEvaluation3[] = {9, 7, 8, 5, 10,
    2, 1, 3, 4, 6};
50. double ExpertEvaluation4[] = {9, 7, 10, 5, 8,
    1, 2, 3, 4, 6};
51. double ExpertEvaluation5[] = {8, 6, 10, 5, 8,
    1, 2, 3, 8, 5};
52. double ExpertEvaluation6[] = {9, 7, 10, 6, 4,
    1, 2, 3, 8, 5};
53. double ExpertEvaluation7[] = {10, 7, 9, 6, 5,
    1, 2, 3, 4, 8};
54. double ExpertEvaluation8[] = {9, 7, 10, 6, 8,
    2, 1, 3, 4, 5};
55. double ExpertEvaluation9[] = {9, 6, 10, 7, 8,
    1, 2, 3, 4, 5};
56. double ExpertEvaluation10[] = {9, 7, 10, 6,
    8, 1, 2, 3, 4, 5};
57. double ExpertEvaluation11[] = {9, 7, 10, 6,
    8, 1, 2, 3, 4, 5};
58. double ExpertEvaluation12[] = {10, 8, 6, 9,
    5, 4, 7, 1, 2, 3};
59. double ExpertEvaluation13[] = {8, 7, 9, 6,
    10, 1, 2, 3, 4, 5};
60. double ExpertEvaluation14[] = {9, 7, 10, 6,
    8, 1, 2, 3, 4, 5};
61. double ExpertEvaluation15[] = {9, 4, 10, 6,
    8, 2, 1, 3, 5, 7};

```

У рядках 48-62 оголошенні масиви для оцінок експертів. Масивом називається множина елементів одного типу, розташованих в пам'яті послідовно один за одним.

При першій згадці про масив в програмі під нього відразу виділяється пам'ять. Тому правильно говорити не про оголошення масиву, а про визначення масиву [10].

```

62. a = q*M*(N+1); /*обрахунок показник
    середньої суми рангів*/ cout<<"показник
    середньої суми рангів a = "<<a<<"\n";
63. Smax = 0.083*row(M,2)*(row(N,3)-N);
    cout<<"Максимальне значення варіації
    становить Smax = "<<Smax<<endl;
64. double S1 = ExpertEvaluation1[0]
    + ExpertEvaluation2[0]
    + ExpertEvaluation3[0] +
    ExpertEvaluation4[0] +
    ExpertEvaluation5[0] +
    ExpertEvaluation6[0] +
    ExpertEvaluation7[0] +
    ExpertEvaluation8[0] +
    ExpertEvaluation9[0] +
    ExpertEvaluation10[0] +
    ExpertEvaluation11[0] +
    ExpertEvaluation12[0] +
    ExpertEvaluation13[0] +
    ExpertEvaluation14[0] +
    ExpertEvaluation15[0];
65. double S2 = ExpertEvaluation1[1]
    + ExpertEvaluation2[1]
    + ExpertEvaluation3[1] +
    ExpertEvaluation4[1] +
    ExpertEvaluation5[1] +
    ExpertEvaluation6[1] +
    ExpertEvaluation7[1] +
    ExpertEvaluation8[1] +
    ExpertEvaluation9[1] +
    ExpertEvaluation10[1] +
    ExpertEvaluation11[1] +
    ExpertEvaluation12[1] +
    ExpertEvaluation13[1] +
    ExpertEvaluation14[1] +
    ExpertEvaluation15[1];
66. double S3 = ExpertEvaluation1[2]
    + ExpertEvaluation2[2]
    + ExpertEvaluation3[2] +
    ExpertEvaluation4[2] +
    ExpertEvaluation5[2] +

```


- ExpertEvaluation6[2] +*
ExpertEvaluation7[2] +
ExpertEvaluation8[2] +
ExpertEvaluation9[2] +
ExpertEvaluation10[2] +
ExpertEvaluation11[2] +
ExpertEvaluation12[2] +
ExpertEvaluation13[2] +
ExpertEvaluation14[2] +
ExpertEvaluation15[2];
 67. *double S4 = ExpertEvaluation1[3]*
+ ExpertEvaluation2[3] +
ExpertEvaluation3[3] +
ExpertEvaluation4[3] +
ExpertEvaluation5[3] +
ExpertEvaluation6[3] +
ExpertEvaluation7[3] +
ExpertEvaluation8[3] +
ExpertEvaluation9[3] +
ExpertEvaluation10[3] +
ExpertEvaluation11[3] +
ExpertEvaluation12[3] +
ExpertEvaluation13[3] +
ExpertEvaluation14[3] +
ExpertEvaluation15[3];
 68. *double S5 = ExpertEvaluation1[4]*
+ ExpertEvaluation2[4] +
ExpertEvaluation3[4] +
ExpertEvaluation4[4] +
ExpertEvaluation5[4] +
ExpertEvaluation6[4] +
ExpertEvaluation7[4] +
ExpertEvaluation8[4] +
ExpertEvaluation9[4] +
ExpertEvaluation10[4] +
ExpertEvaluation11[4] +
ExpertEvaluation12[4] +
ExpertEvaluation13[4] +
ExpertEvaluation14[4] +
ExpertEvaluation15[4];
 69. *double S6 = ExpertEvaluation1[5]*
+ ExpertEvaluation2[5]
+ ExpertEvaluation3[5]
+ ExpertEvaluation4[5]
+ ExpertEvaluation5[5]
+ ExpertEvaluation6[5]
+ ExpertEvaluation7[5]
+ ExpertEvaluation8[5]
+ ExpertEvaluation9[5]
+ ExpertEvaluation10[5] +
ExpertEvaluation11[5] +
ExpertEvaluation12[5] +
ExpertEvaluation13[5] +
ExpertEvaluation14[5] +
ExpertEvaluation15[5];
 70. *double S7 = ExpertEvaluation1[6]*
+ ExpertEvaluation2[6]
+ ExpertEvaluation3[6]
+ ExpertEvaluation4[6]
+ ExpertEvaluation5[6]
+ ExpertEvaluation6[6]
+ ExpertEvaluation7[6] +
ExpertEvaluation8[6] +
ExpertEvaluation9[6] +
ExpertEvaluation10[6] +
ExpertEvaluation11[6] +
ExpertEvaluation12[6] +
ExpertEvaluation13[6] +
ExpertEvaluation14[6] +
ExpertEvaluation15[6];
 71. *double S8 = ExpertEvaluation1[7]*
+ ExpertEvaluation2[7]
+ ExpertEvaluation3[7]
+ ExpertEvaluation4[7]
+ ExpertEvaluation5[7]
+ ExpertEvaluation6[7]
+ ExpertEvaluation7[7] +
ExpertEvaluation8[7] +
ExpertEvaluation9[7] +
ExpertEvaluation10[7] +
ExpertEvaluation11[7] +
ExpertEvaluation12[7] +
ExpertEvaluation13[7] +
ExpertEvaluation14[7] +
ExpertEvaluation15[7];
 72. *double S9 = ExpertEvaluation1[8]*
+ ExpertEvaluation2[8]
+ ExpertEvaluation3[8]
+ ExpertEvaluation4[8]
+ ExpertEvaluation5[8]
+ ExpertEvaluation6[8]
+ ExpertEvaluation7[8] +
ExpertEvaluation8[8] +
ExpertEvaluation9[8] +
ExpertEvaluation10[8] +
ExpertEvaluation11[8] +
ExpertEvaluation12[8] +
ExpertEvaluation13[8] +
ExpertEvaluation14[8] +
ExpertEvaluation15[8];

73. `double S10 = ExpertEvaluation1[9] + ExpertEvaluation2[9] + ExpertEvaluation3[9] + ExpertEvaluation4[9] + ExpertEvaluation5[9] + ExpertEvaluation6[9] + ExpertEvaluation7[9] + ExpertEvaluation8[9] + ExpertEvaluation9[9] + ExpertEvaluation10[9] + ExpertEvaluation11[9] + ExpertEvaluation12[9] + ExpertEvaluation13[9] + ExpertEvaluation14[9] + ExpertEvaluation15[9];`
74. `cout<<»-----Відхилення суми рангів від a та Квадрати відхилень-----»<<endl;`
75. `cout<<»S1 = «<<S1<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S1 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S1 - a,2)<<endl;`
76. `cout<<»S2 = «<<S2<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S2 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S2 - a,2)<<endl;`
77. `cout<<»S3 = «<<S3<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S3 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S3 - a,2)<<endl;`
78. `cout<<»S4 = «<<S4<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S4 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S4 - a,2)<<endl;`
79. `cout<<»S5 = «<<S5<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S5 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S5 - a,2)<<endl;`
80. `cout<<»S6 = «<<S6<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S6 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S6 - a,2)<<endl;`
81. `cout<<»S7 = «<<S7<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S7 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S7 - a,2)<<endl;`
82. `cout<<»S8 = «<<S8<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S8 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S8 - a,2)<<endl;`
83. `cout<<»S9 = «<<S9<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S9 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S9 - a,2)<<endl;`
84. `cout<<»S10 = «<<S10<<»\t\t Відхилення суми рангів від a = «<<S10 - a<<»\t\t Квадрати відхилень = «<<pow(S10 - a,2)<<endl;`
85. `double d1 = pow(S1 - a,2);double d2 = pow(S2 - a,2);`
86. `double d3 = pow(S3 - a,2);double d4 = pow(S4 - a,2);`
87. `double d5 = pow(S5 - a,2);double d6 = pow(S6 - a,2);`
88. `double d7 = pow(S7 - a,2);double d8 = pow(S8 - a,2);`
89. `double d9 = pow(S9 - a,2);double d10 = pow(S10 - a,2);`
90. У рядках 75-90 використовується математична функція `pow()` для степення [11].
91. `double S_all_rank = S1 + S2 + S3 + S4 + S5 + S6 + S7 + S8 + S9 + 10; /* Сума рангів */`
92. `double Sfull = d1 + d2 + d3 + d4 + d5 + d7 + d8 + d9 + d10; /* Сума квадратних відхилень */`
93. `cout<<»Повна сума рангів Sfull = «<<Sfull<<endl;`
94. `W = Sfull/Smax; cout<<»Коефіцієнт конкордації W = «<<W<<endl;`
95. `cout<<»---Значення вагових коефіцієнтів показників кредитного ризику--- «<<endl;`
96. `double l1 = S1/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l1<<endl;`
97. `double l2 = S2/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l2<<endl;`
98. `double l3 = S3/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l3<<endl;`
99. `double l4 = S4/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l4<<endl;`
100. `double l5 = S5/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l5<<endl;`
101. `double l6 = S6/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l6<<endl;`
102. `double l7 = S7/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l7<<endl;`
103. `double l8 = S8/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l8<<endl;`
104. `double l9 = S9/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l9<<endl;`
105. `double l10 = S10/S_all_rank; cout<<»Базові коефіцієнти, l для K1 - «<<l10<<endl;`
106. `cout<<»-----Зважені бали-----»<<endl;`
107. `double WeightedPoints1 = l1 * K1; cout<<»зваженні бали для K1 = «<<WeightedPoints1<<endl;`
108. `double WeightedPoints2 = l2 * K2; cout<<»зваженні бали для K2 = «<<WeightedPoints2<<endl;`
109. `double WeightedPoints3 = l3 * K3;`

```

cout<<»зваженні бали для K3 =
«<<WeightedPoints3<<endl;
110. double WeightedPoints4 = 14 * K4;
cout<<»зваженні бали для K4 =
«<<WeightedPoints4<<endl;
111. double WeightedPoints5 = 15 * K5;
cout<<»зваженні бали для K5 =
«<<WeightedPoints5<<endl;
112. double WeightedPoints6 = 16 * K6;
cout<<»зваженні бали для K6 =
«<<WeightedPoints6<<endl;
113. double WeightedPoints7 = 17 * K7;
cout<<»зваженні бали для K7 =
«<<WeightedPoints7<<endl;
114. double WeightedPoints8 = 18 * K8;
cout<<»зваженні бали для K8 =
«<<WeightedPoints8<<endl;
115. double WeightedPoints9 = 19 * K9;
cout<<»зваженні бали для K9 =
«<<WeightedPoints9<<endl;
116. double WeightedPoints10 = 110 * K10;
cout<<»зваженні бали для K10 =
«<<WeightedPoints10<<endl; }

```

Висновки

В основі кредитної стратегії банку покладено управління дохідністю та ризиком, як основними параметрами кредитного портфелю банку, які є необхідною складовою новітнього розвитку банківської системи і суспільства, яка дозволить банкам удосконалити кредитні відносини максимально враховуючи власні інтереси та інтереси клієнтів. Саме тому був розроблений консольний застосунок на мові C++, за допомогою якого можна визначити пріоритетність надання позикових коштів суб'єктам кредитних відносин, що є одним з головних завдань кредитної діяльності банку, яке має суттєве значення для формування як його фінансового результату.

Список використаних джерел

1. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua/> (дата звернення: 14.05.2019).
2. Приватбанк списав 6

мільярдів «безнадійних» кредитів Коломойського. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/05/1/636489/> (дата звернення: 14.05.2019).

3. Економічні нормативи та ліміти відкритої валютної позиції. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66431771> (дата звернення: 14.05.2019).
4. Нормативи кредитного ризику. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123469&cat_id=123218 (дата звернення: 14.05.2019).
5. Оновлені рейтинги АТ «ПРИВАТБАНК». URL: http://standard-rating.biz/data/upload/K/PrivatBank/Privat_1q_2018.pdf (дата звернення: 14.05.2019).
6. Постанова Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (дата звернення: 14.05.2019).
7. Оголошення змінних. URL: <https://sites.google.com/site/programuvanna1kurs/ogolosenna-zminnih>. (дата звернення: 14.05.2019).
8. Введення-виведення в стандартний номік. URL: <https://sites.google.com/site/programuvanna1kurs/vvedenna-vivedenna>. (дата звернення: 14.05.2019).
9. Випази та операції. URL: <https://sites.google.com/site/programuvanna1kurs/virazi-ta-operacii>. (дата звернення: 14.05.2019).
10. Масиви. URL: <https://sites.google.com/site/programuvanna1kurs/masivi>. (дата звернення: 14.05.2019).
11. Функція POW. URL: <http://cppstudio.com/uk/post/1141/>. (дата звернення: 14.05.2019).

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИДОБУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ

Автор:

Скрипій Юрій Олексійович,
учень 7 класу загальноосвітньої
школи I-III ступенів №1 м. Славути
Хмельницької області

Наукові керівники:

Кондратюк Тетяна Василівна,
учитель інформатики загально-
освітньої школи I-III ступенів №1
м. Славути Хмельницької області
Мельник Остап Іванович,
студент 2 курсу спеціальності
«Економіка» Національного
університету «Острозька академія»

Науковий консультант:

Недзведовська Ольга Євгенівна,
викладач кафедри економічної
теорії, менеджменту і маркетингу,
заступник декана економічного
факультету Національного
університету «Острозька академія»
з профорієнтаційної роботи

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Постановка проблеми. Про криптовалюту сьогодні чути на кожному кроці, проте не всі до кінця розуміють, що вона означає і як нею користуватися. Вона безпечна, вигідна та не залежить від зовнішніх економічних умов, система Blockchain спочатку поширю-

валась в Європі і США, а тепер і в Україні. Криптовалюта – це цифрова валюта, захищена за допомогою криптографічних технологій. Фізичного аналога у цих грошових одиниць немає, вони існують тільки у віртуальному просторі.

Для того ж, що і звичайні гроші: це універсальний товар, який є мірою вартості при купівлі та продажу інших товарів. У криптовалюти є кілька суттєвих переваг. По-перше, їй не страшна інфляція. Якщо друкарський верстат збожеволіє і наштампують шалену кількість банкнот, логічно, що ці гроші знеціняться. У біткойнів така ситуація виключена: їх кількість заздалегідь відомо і обмежено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам сутності та розвитку криптовалют, їх видів, переваг та недоліків присвячені праці М. Ліхачова, Н. Поливки, М. Куцевола, О. Шевченко-Наумової, А. Квітки, І. Лубенця та ін.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні сучасних тенденцій розвитку криптовалют у світі загалом і в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу. Гроші в сучасному світі потрібні як повітря. Їх люблять і ненавидять, заробляють і витрачають, про них говорять і багатозначно мовчать. Можна сміливо сказати, що саме гроші сьогодні правлять балом у світі. З давніших часів своєї появи і до сьогоднішнього дня гроші пройшли величезну еволюцію від засобу еквівалентного обміну до показника успішності людини як особистості. Якщо проаналізувати сьогоднішні ЗМІ прийдемо до висновку, що сьогодні гроші стали найбажанішою матерією. Нам пропонують курси по грошовій грамотності і ритуали для залучення грошей, говорять про дефіцит грошей у світі і про духовні сутності грошей. Гроші стали настільки всеохоплюючими, що про них не говорить тільки ледачий. Ми так звикли ними користуватися, що вже не помічаємо цього, точ-

но так само, як і не помічаємо грошової еволюції. Сьогодні фахівці виділяють такі види грошей: готівкові гроші, розмінні монети, паперові гроші (казначейські квитки, асигнації), кредитні гроші (векселі, банкноти, чеки), безготівкові гроші. По суті кожен з видів грошей відображає певну грошову революцію, але сьогодні абсолютно особливий і до кінця не вивчений вид грошей – криптовалюта і один з його видів – Біткоїни.

Спочатку криптовалюта замислювалася як простий спосіб інтернет-покупок або переведення звичайних грошей між користувачами мережі. Першим реалізував ідею Девід Чом і його компанія DigiCas Inc., запустивши у 1990 році централізовану систему електронних платежів DigiCas. Вона стала дуже популярною і проіснувала вісім років, аж до розорення компанії Чома. Хоча перша система криптовалют зникла, її існування вказало на дві речі: по-перше, такі гроші затребувані; по-друге, ідею потрібно розвивати.

Згодом криптовалюта розділилася на два види: 1) електронні гроші, прив'язані до реальних, звичайних грошей; 2) електронні гроші, емісія яких здійснюється за допомогою електронних обчислень в інтернеті.

Про перший вид криптовалюти довго говорити не варто, оскільки він відомий всім (його використовують всі банки для електронних платежів). Другий вид, навпаки, досить цікавий – це своєрідна еволюція грошей в цифровому світі.

Криптовалюта – це цифрова (віртуальна) валюта, одиниця якої – (. -coin Англ) монета. Монета захищена від підробки, тому що являє собою зашифровану інформацію, скопіювати яку неможливо (користування криптографії і визначило приставку «крипто» в назві). А чим тоді електронна криптовалюта відрізняється від звичайних грошей в електронному вигляді? Для того, щоб звичайні гроші з'явилися на рахунку в електронному вигляді, вони повинні бути спочатку внесені

на рахунок у фізичному втіленні, наприклад, через банк або платіжний термінал. Тобто для звичайної валюти електронний вигляд – лише одна з форм представлення. Криптовалюта емітується безпосередньо в мережі і ніяк не пов'язана ні з будь-якою звичайною валютою, ні з будь-якою державною валютною системою. Таким чином, відповідь на питання «криптовалюта – що це» простими словами звучатиме як «це електронні гроші».

Рис. 1. Символьне позначення Біткоїну
Джерело: [3-6]

Займатися її здобуванням в мережі (так званий Майнінг) може кожен бажаючий, що володіє комп'ютерним обладнанням необхідної потужності і спеціальним програмним забезпеченням. В процесі Майнінг обчислювальні потужності обладнання вирішують алгоритми, складність яких поступово зростає і, вирішивши, добувають монету – набір зашифрованої інформації. Доказом наяв-

ності монети в мережі служить блокчейн – свого роду обліковий запис. Зберігається ця валюта децентралізовано, по розподіленому електронним кріптоманцем користувачів.

З її властивостей і особливостей випливають переваги і недоліки в порівнянні зі звичайними традиційними валютами: переваги криптовалюти: відкритий код алгоритму дозволяє добувати її кожному бажаному; анонімність транзакцій – інформація про власника кріптоманця відсутня (є тільки номер гаманця); децентралізований характер, відсутність єдиного цифрового банку, відсутність контролю за транзакціями і платежами; чи не схильна до інфляції (емітується обмежена кількість монет); захищеність: її не можна скопіювати. недоліки криптовалюти через відсутність регулюючих механізмів немає гарантій збереження електронних кріптоманців; висока волатильність через специфіку використання; з боку національних регуляторів можливі негативні дії щодо неї (типу заборони ЦБ на операції з біткойнів); втрата пароля до електронного кріптоманця або його непрацездатність ведуть до безповоротної втрати всіх, що знаходяться в ньому кріптомонет; з підвищенням рівня складності стає нерентабельним Майнінг кріптомонет на обладнанні окремих користувачів.

Всіма перевагами і недоліками володіє повною мірою і найпопулярніша, на сьогоднішній день, криптовалюта – Bitcoin (біткойни). У 2007-2009 роках невідомою групою осіб був розроблений унікальний алгоритм «біткойни» і почалася її емісія і здобування в мережі. Спочатку біткойн був мало відомий і був долею технарів і айтішників. Кількість Майнінгів внаслідок цього було обмежено, видобуток йшов неквапливо, процесом впровадження біткойнів в життя ніхто не керував (відповідно, були відсутні будь-які стратегії і концепції), взагалі не було ясності, для чого потрібен біткойн і що з ним робити.

Невисока була і вартість видобутку – від 0,1 \$ за монету.

Проривом стало надання одній з бірж, у 2010 році, можливості обміну біткойнів на реальні гроші, нехай і по незначному тоді курсу. Уперше біткойнами розплатилися 22 травня 2010 року: у Флориді програміст Ласло Ханеч купив дві піци за 10 тисяч біткойнів. Тоді 1 біткойн коштував менше цента. Уже на початку 2013-го вартість виросла до 13,4 доларів, на початку 2017-го – до 1000, у кінці травня – до 2516, а 13 серпня курс біткойна встановив новий історичний максимум. Нині це була б найдорожча піца у світі вартістю в 41,9 мільйонів доларів.

В цей же час на біткойни як ідеальний засіб анонімних транзакцій звернули увагу деякі портали підпільної торгівлі. Все це викликало швидке зростання інтересу, біткойн здобув популярність, вартість стала дуже швидко рости, а трейдери привели біткойни до глобального рівня популярності. Далі був і зліт біткойнів до 1100 \$ за монету в 2013р., і падіння до сучасного рівня \$ 200-250 за 1 БС.

Але саме біткойни на сьогодні є найпопулярнішою і відомою криптовалютою, що володіє ще і найбільшою капіталізацією в 3,2 млрд. \$. Сьогодні біткойни можна обміняти в деяких банкоматах на звичайні валюти, деякі торговельні точки і сайти приймають біткойни в якості оплати товарів і послуг, біткойн давно втратив свою початкову залежність від інститутів підпільної торгівлі, і зараз біткойни використовуються і на фінансових ринках і в реальному секторі.

В основі Біткойна знаходяться п'ять принципів рішень [10-11].

Перше, всі операції в мережі Біткойн шифруються. Кожен її учасник отримує власний ключ, завдяки якому він може в зашифрованому вигляді здійснювати транзакції, здійснювати перекази коштів, здійснювати видобуток Біткойнів.

Друге, в мережі Біткойн – це пірінгова ме-

режа. Наш звичний інтернет схожий на багатопверховий будинок. Прості користувачі, провайдери, хостери, кореневі сервери, найбільш відвідувані ресурси і т. п. мають різні можливості, повноваження і відповідальність. Зв'язок у цій звичайній мережі здійснюється через спеціальні сервера. Пірінгову мережу ще називають одноранговою. Всі учасники мережі абсолютно рівні. Кожен є і клієнтом, і сервером, що передає інформацію. У цій мережі всі її учасники рівні, і інформація передається не через сервери різного рівня, а безпосередньо від комп'ютера до комп'ютера, які одночасно виконують функції і сервера, і клієнта.

Рис. 2. Bitcoin – найпопулярніший вид криптовалюти
Джерело: [2-5]

Третє, програмне забезпечення для роботи з Біткойном являє собою вільний безкоштовний софт, який кожен може скачати, щоб підключитися до мережі Біткойн.

Четверте, Біткойн сьогодні можна отримати двома шляхами. Звичайний – придбати за гроші поза мережею. Коли в мережі Біткойн відбуваються фінансові транзакції, комп'ютери учасників повинні проводити певні обчислення і розшифровувати криптографічні сигнали. Тобто, видобуток біткойна – це розшифрування зашифрованої інформації, що передається в мережі Біткойн. При цьому одночасно відбувається видобуток Біткойнів і забезпечуються транзакції вже існуючих Біткойнів і платежі в інтернет-магазинах і т.п.

П'яте, це принципи емісії біткойна. Унікальність біткойна полягає в тому, що його творець, Сатоши Накамото, відразу встановив, що не може бути отримано понад 21 млн. біткойнів. Вважають, що всі біткойни будуть отримані до 2030 року. При цьому в програму закладено принцип, що швидкість появи біткойнів в мережі через певні проміжки часу скорочується в два рази. Для того, щоб зростаюче число учасників мережі Біткойн швидко не «вибрало» монети, у програмі автоматично постійно ускладнюється криптографія. Тобто розшифрувати її стає все складніше і складніше. Для цього треба витратити все більше і більше комп'ютерних потужностей. Якщо в перший рік біткойни добували любителі, використовуючи звичайні комп'ютери з потужними відеокартами і навіть ігрові приставки, то тепер для видобування (майнінгу) вже створюються спеціальні ЦДД (центри добування даних). На сьогоднішній день потужність таких центрів більш ніж у 250 разів перевищує сумарну потужність суперкомп'ютерів, експлуатованих у всіх країнах світу.

Оскільки bitcoin, як новий вид цифрових грошей, з'явився раніше за всіх, не дивно, що він є найпопулярнішим серед криптовалют. На даний момент він став майже повноцінною валютою, яка вже була визнана багатьма країнами і кількома американськими штатами. Це, судячи з усього, лише початок, оскільки біткоїн має ряд переваг у порівнянні з іншими грошима, а саме: відкритий код; відсутність інфляції; пірінгова мережа криптовалют; необмежені можливості по його транзакціям; біткоїн існує поза меж.

Слід зазначити, що саме пірінгова мережа (від англ. peering – сусідство) втілює основну відмінність цих грошей від фізичних. Якщо точніше, то вона розподіляє функціонал та інформаційну підтримку криптовалюти між усіма її користувачами. Це як сусіди, які разом дбають про чистоту і порядок на своїй

вулиці, тільки в нашому випадку сусіди – це користувачі, а вулиця – це грошова система.

Перераховані переваги, потенційно здатні зробити біткоїн основною світовою грошовою одиницею, але для цього його повинні визнати всі країни. Біткоїн має стати дуже багатоманітним – сумарну їх кількість потрібно збільшити до рівня загальної кількості доларів у всьому світі. Це дозволить біткоїну позбутися від його основного мінуса – на даний момент він є спекулятивним товаром, який дуже сильно залежить від думки і настроїв людей.

Рис. 3. Лайткоїн
Джерело: [3-6]

Крім bitcoin також існують і інші криптовалюти, найбільш популярними з яких вважаються лайткоїни (LTC) та догікоїни.

Лайткоїн – це по своїй суті покращена і спрощена версія біткоїн з тими ж плюсами і мінусами. За винятком того, що угоди в лайткоїні проходять в 4 рази швидше, а її база даних вимагає в рази менше місця.

Dogecoin – це одна з новітніх криптовалют, яка відрізняється від інших, відсутністю обмеження на сумарну кількість цих грошей, яка характерна для інших криптовалют. Розрахунки в даній грошовій системі робляться дуже швидко і з мінімальною комісією.

Загальна кількість криптовалют наприкінці листопада 2013 перевищувала 80. Станом на січень 2018 р. кількість криптовалют ста-

новила 1448 одиниць. Лідери криптовалют змінюються трохи не щомісяця, але постійними резидентами топ-10 є Біткоїн, Ефіріум, Ріпл та Нем. Та не потрібно забувати, що з кожним роком з'являються нові криптовалюти.

Рис. 4. Догікоїн
Джерело: [2-5]

Якщо говорити про те, як держави дивляться на криптовалюту, то можна відзначити, що країни поділилися на три табори: 1) на тих, хто не схвалює використання криптовалют, як це зробили Китай і Росія; 2) тих, хто створив правове поле, що дозволяє використовувати криптогроші поряд зі звичайними. Це в першу чергу США, Ізраїль і ОАЕ; 3) і тих, хто вичікує.

Який шлях вірний – поки важко сказати. Вільний обіг криптогрошей в країні може легко вбити місцеву грошову одиницю, але вони також здатні підвищити конкурентність економіки країни, дозволяючи робити прямі інвестиції без необхідності їх подвійної конвертації в місцеві гроші на вході і виході. Якщо банки розвинених країн почнуть видавати дешеві кредити в криптовалюті компаніям з інших країн, то це буде одночасно і смерть місцевих грошей та розвиток місцевої економіки.

В основу створення біткоїна лягла проста ідея – так як це електронні гроші, то їх емісія повинна залежати від цифрових обчислень всередині інтернету, а не від групи людей в дорогих шкіряних кріслах. Отже,

хочете отримати біткоіни – використовуйте комп'ютери та інші електронні пристрої для обчислення криптографічних завдань. Такий спосіб отримання криптовалюти отримав назву «майнінг». Від англійського слова *mining*, що перекладається як «видобуток корисних копалин». Як правило, для майнінгу використовують надпотужні комп'ютери або спеціальні програми, які об'єднують тисячі, а іноді і мільйони звичайних пристроїв (PC, телефон, планшет, ноутбук), зібраних в одну обчислювальну систему.

Рис. 5. Одна з найбільших «ферм» з видобутку біткоіна.
Джерело: [3-5]

Крім майнінгу біткоіни можна отримати і більш звичними способами: в оплату за товар або послугу; купивши біткоіни за звичайні гроші; в подарунок.

Якщо говорити про застосування криптовалюти, то тут вона мало чим відрізняється від звичайних грошей. Її використовують для трьох основних цілей: 1) як засіб обміну

– для купівлі товарів та послуг; 2) як валюту для накопичення і збереження грошей; 3) як цінний актив, на якому можна збагатитися, спекулюючи ним або інвестуючи в нього.

За схожими принципами працюють й інші види криптовалют.

Тисячі людей шукають способи створити свою криптовалюту і повторити успіх Сатосі Накамото, творця біткоіну (BTC). У далекому 2009 році творці першої цифрової валюти подбали про те, щоб після досягнення емісійного порогу в 21 мільйон монет криптовалюти не зникли назавжди. Зокрема, вони зробили програмний код біткоіну відкритим, що дозволило іншим розробникам створювати свої аналоги валюти – альткоіни.

Сьогодні існує близько 2000 альткоінів, створених переважно на базі біткоіну, причому фантазії їх творцям явно не позичати. Так, вже існує криптовалюта PotCoin для продажу товарів з марихуаною, і навіть TrumpCoin і PutinCoin.

Будь-яка цифрова валюта, яка створюється сьогодні, має шанси повторити успіх BTC – потрібен лише професійний підхід, бюджет і трохи везіння. Є й інший варіант: найняти професіоналів для запуску проекту. Але в цьому випадку будьте готові до великих витрат. Зате в разі успіху прибуток покриє початкові вкладення в десятки і сотні разів.

Необхідно одразу вирішити для себе, з якою метою випускаєте власну криптовалюту. Декого цікавить чистий заробіток, інших цікавить сам процес, є і ті, хто бажає блага для всього людства. Для зацікавлених осіб пропонуємо покрокову інструкцію (таблиця 1).

Описаний вище спосіб створення цифрової валюти передбачає наявність певного досвіду в програмуванні та поведженні з цифровим кодом. Якщо для Вас подібні заходи – темний ліс, доручіть це завдання професійним виконавцям.

РИНОК КРИПТОВАЛЮТ У СВІТІ

У світі налічується близько
1200 видів
криптовалюти

\$396 млрд*

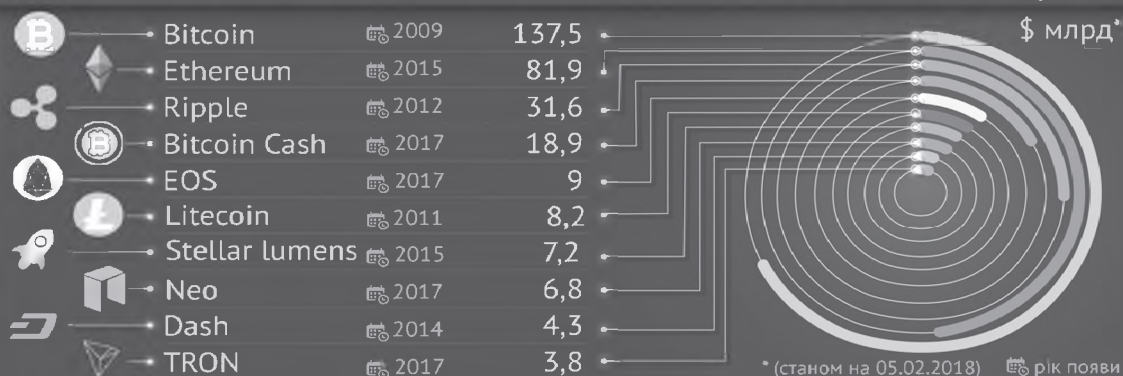
Ринкова капіталізація
криптовалют у світі

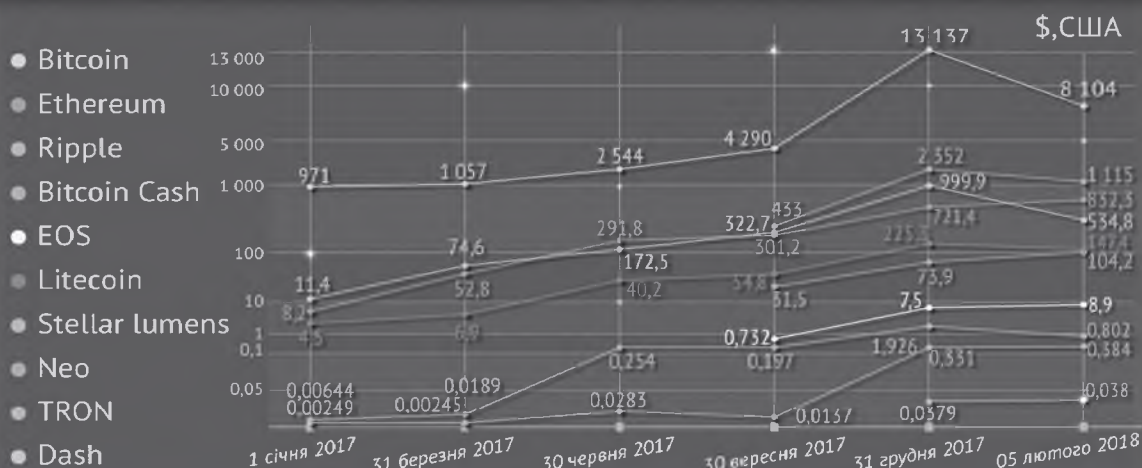
~ 80%

ринкової капіталізації припадає
на **ТОП-10 лідерів**
рейтингу криптовалют

ТОП-10 КРИПТОВАЛЮТ СВІТУ ЗА РИНКОВОЮ КАПІТАЛІЗАЦІЄЮ

КУРСИ ТОП-10 КРИПТОВАЛЮТ У 2017-2018 РОКАХ

РИНОК КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ

Прямі законодавчої заборони
на операції з використанням
криптовалют в Україні не існує

НБУ не визнав криптовалюту
платіжним засобом

У ВРУ зареєстровано
законопроект №7183 від 06.10.2017
«Про обіг криптовалют в Україні»,
метою якого є легалізація в Україні
технологій виготовлення та обігу
криптовалют

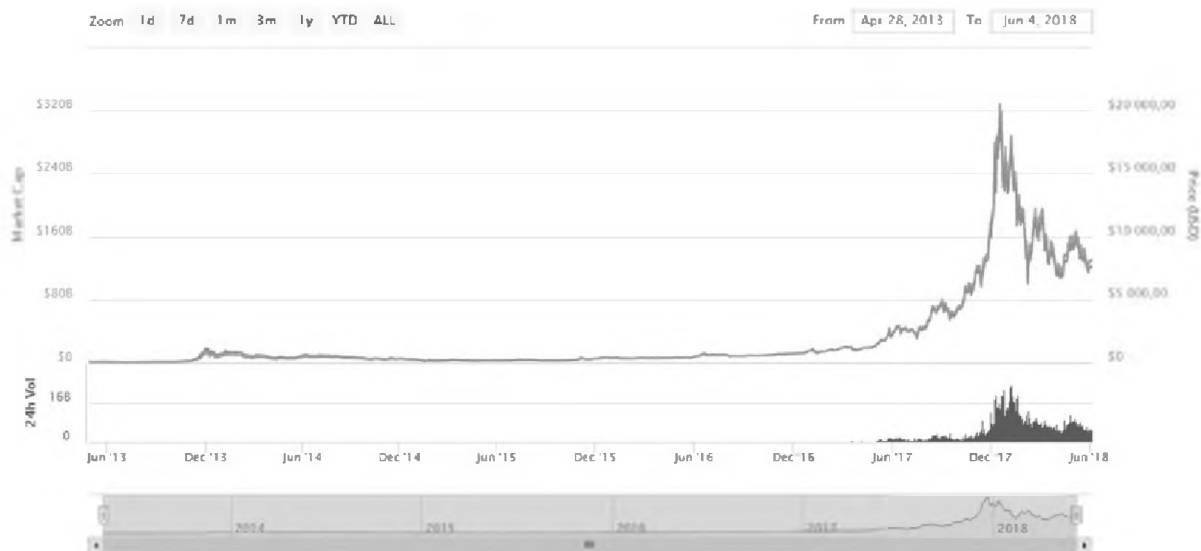
РНБО доручила відповідним
органам влади створити
робочу групу для напрацювання
нормативно-правових пропозицій
для регулювання ринку
криптовалют в Україні

Згідно з інформацією Всесвітнього економічного форуму у Давосі,
Україна увійшла в топ-14 країн-лідерів блокчейну
(технології виготовлення та транзакції криптовалют)

Інфографіку створено за даними відкритих джерел інформації станом на 05.02.2018 р.

СЛОВО і ДІЛО

Таблиця 1
Покрокова інструкція зі створення криптовалюти

Джерело: [1]

Висновки

Біткоїн зараз – це база розрахунків для решти криптовалют, «цифрове золото». Для забезпечення функціонування і захисту системи використовуються криптографічні методи. Проводяться операції незворотні, електронний платіж між двома сторонами відбувається без посередників. Кошти ніхто не може заморозити, навіть тимчасово, за винятком самого власника. Різні автори по-різному класифікують біткойни. Найчастіше зустрічаються варіанти: криптовалюта, віртуальна валюта, цифрова валюта, електронна готівка.

Біткойни можуть використовуватися для обміну на товари або послуги у продавців, які згодні їх приймати. Обмін на звичайні валюти відбувається через онлайн-сервіс обміну цифрових валют, інші платіжні системи або обмінні пункти.

Якщо говорити про стан справ з криптовалютами на сьогодні, то поки вони зарекомендували себе не як повноцінні гроші, а

скоріше як високоліквідний інвестиційний актив, про корисність якого поки занадто рано говорити. У будь-якому випадку тільки час покаже, що таке Біткоїн.

Список використаних джерел

1. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України прийнятий Верховною Радою України 05.04.2001 № 2346-III: редакція від 06.11.2016 на підставі 1664-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
2. Криптовалютная лихоманка і причини її неминучого краху: URL: <http://informat.com.ua/uk/kriptovalyutnaya-lihomanka-i-prichini-yiyi-neminiuchogo-krahu/> (дата звернення: 02.06.2019)
3. Грошова Еволюція. Криптовалюти в Україні та Світі. Частина 1. URL: <http://informat.com.ua/uk/groshova-evolyutsiya-kriptovalyuti-v-ukrayini->

- ta-sviti-chastina-1/ (дата звернення: 02.06.2019)*
4. Криптовалюта від Facebook може завдати шкоди світовій економіці – міністри країн G7 URL: https://espresso.to/news/2019/07/18/kryptovalyuta_vid_facebook_mozhe_zavdaty_shkody_svitoviy_ekonomici_ministry_krayin_g7. (дата звернення: 02.06.2019)
5. Криптовалюта. Короткий огляд. URL: <https://uk.wikipedia.org>. (дата звернення: 14.05.2019)
6. Характеристики криптовалют. URL: <https://prostocoin.com>. (дата звернення: 02.06.2019)
7. Курси криптовалют. URL: <https://myfin.by/crypto-rates>. (дата звернення: 02.06.2019)
8. Криптовалюта Tron (TRX) – чому варто купити? URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/451016/kryptovalyuta-tron-trx-chomu-varto-kyuty>
9. Біткоїн визнали легальною валютою в 111 країнах. URL: <https://www.volynnews.com> (дата звернення: 02.06.2019)
10. Біткоїн рекордно обвалився з початку року URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/bitkojin-rekordno-obvalivsya-z-pochatku-roku-629077.html>. (дата звернення: 02.06.2019)
11. Криптовалюта: курс онлайн. URL: <https://maanimo.com/cryptocurrency> (дата звернення: 02.06.2019)

**СІМЕЙНИЙ БЮДЖЕТ:
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ****Автор:****Барабанюк Д.,***учень 7 класу Розвазької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Острозького району Рівненської
області***Науковий керівник:****Вальчевський Василь Миколайович,**
*вчитель математики Розвазької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Острозького району Рівненської
області***Парфенюк Анжеліка,***студентка III курсу спеціальності
«Фінанси, банківська справа та
страхування» Національного
університету «Острозька академія»***Науковий консультант:****Харчук Юлія Юріївна,***кандидат економічних наук, доцент
кафедри фінансів, обліку і аудиту,
помічник ректора Національного
університету «Острозька академія»
з освітнього менеджменту***Координатор:****Дрель Надія Анастасіївна,***директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Постановка проблеми. Збалансований сімейний бюджет, який ототожнюють з бюджетом домогосподарства, лягає в основу сильного суспільства та держави в цілому.

На сьогоднішній день інститут сім'ї переживає кризу. Сім'я відчуває на собі вплив економічних, правових, ідеологічних та моральних відносин, які виникають в державі, адже саме ці відносини визначають ступінь розвитку країни та рівень її добробуту. Саме тому дослідження проблематики сімейного бюджету є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню дослідження формування сімейного бюджету присвячено ряд робіт вітчизняних авторів, зокрема О. Ватаманюка, Ю. Воробйова, Т. Кизими, С. Панчишина, О.О. Драгана та інших. Значний вклад у розвиток теорії фінансової поведінки домогосподарств внесли зарубіжні автори З. Боді, Р. Мертон, Дж. Хікс, Дж. Ходжсон та інші. Незважаючи на ґрунтовні дослідження цих вчених, питання сімейного бюджету залишається відкритим і потребує подальшого вивчення.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у з'ясуванні проблем формування та використання сімейного бюджету та наданні рекомендацій щодо напрямів їх вирішення на основі вивчення теоретичних та оцінки практичних аспектів обраної тематики.

Виклад основного матеріалу. Складання бюджету домашнього господарства на плановий період є найважливішим етапом управління доходами та витратками. Отже сімейний бюджет – це план регулювання грошових доходів і витрат сім'ї, що складається зазвичай на місячний строк [1].

Виділяють три типи бюджету: спільний, пайовий та роздільний. Найбільш поширеним є спільний бюджет, учасники якого формують доходи разом та спільно планують витрати. Все більшого поширення набуває пайовий або, як його ще називають, спільно-роздільний бюджет. Він дуже зручний для подружжя з різним рівнем доходу. Суть полягає в тому, що сім'я складає кошторис,

скільки грошей треба витратити на найнеобхідніше: харчування, комунальні платежі, господарські витрати, погашення кредиту і так далі. Ця сума розподіляється між чоловіком і дружиною або навпіл, або в пропорції, яка, на думку обох членів подружжя, є справедливою. Таким чином, у кожного залишається «резерв», яким можна розпоряджатися на свій розсуд [2, с. 44]. Роздільний бюджет не надто поширений в Україні.

Також існує три види бюджету:

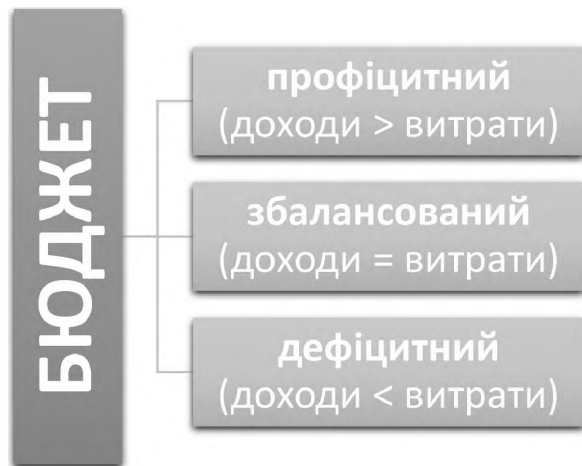

Рис. 1. Види бюджету.
Джерело: [2].

Безперечно, брак необхідного запасу коштів при дефіцитному бюджеті негативне явище, яке свідчить про фінансові негаразди сімей, але, на нашу думку, профіцитний бюджет теж є небажаним, оскільки надлишок грошових коштів може свідчити про втрачену можливість ефективного їх вкладення. Отже, найбільш бажаним та економічно виправданим є збалансований бюджет.

Основні функції сімейного бюджету:

- контроль за поточними фінансовими справами сім'ї шляхом збалансованого розподілу доходів і витрат;
- планування (полягає в розподілі фінансів за необхідними статтями витрат) і аналіз (оцінка витрат, їх необхідність, корисність та можливості повторюва-

ти витрати надалі);

- обмежувальна;
- змушує задуматися над можливістю і доцільністю тих чи інших витрат;
- регулююча (покликана відрегулювати доходи і витрати).

Головною метою складання бюджету є деталізація доходів і витрат домашнього господарства для забезпечення контролю за надходженням коштів та їх ефективним витрачанням. Це дасть можливість уникати тимчасової нестачі коштів внаслідок великих витрат і затримки дохідних надходжень.

Як вже зрозуміло, основними структурними одиницями сімейного бюджету є його доходи та витрати.

Доходи – це загальна сума грошових коштів і матеріальних благ із різних джерел, які отримує сім'я як у грошовій, так і натуральній формах. Основні види доходів проілюстровано на рис. 2.

Рис. 2. Доходи сім'ї
Джерело: [2]

Перша група доходів – доходи від поточної діяльності – містить усі надходження, які члени сім'ї заробляють у процесі застосування своєї праці за основним і додатковим місцями роботи або від сімейного бізнесу.

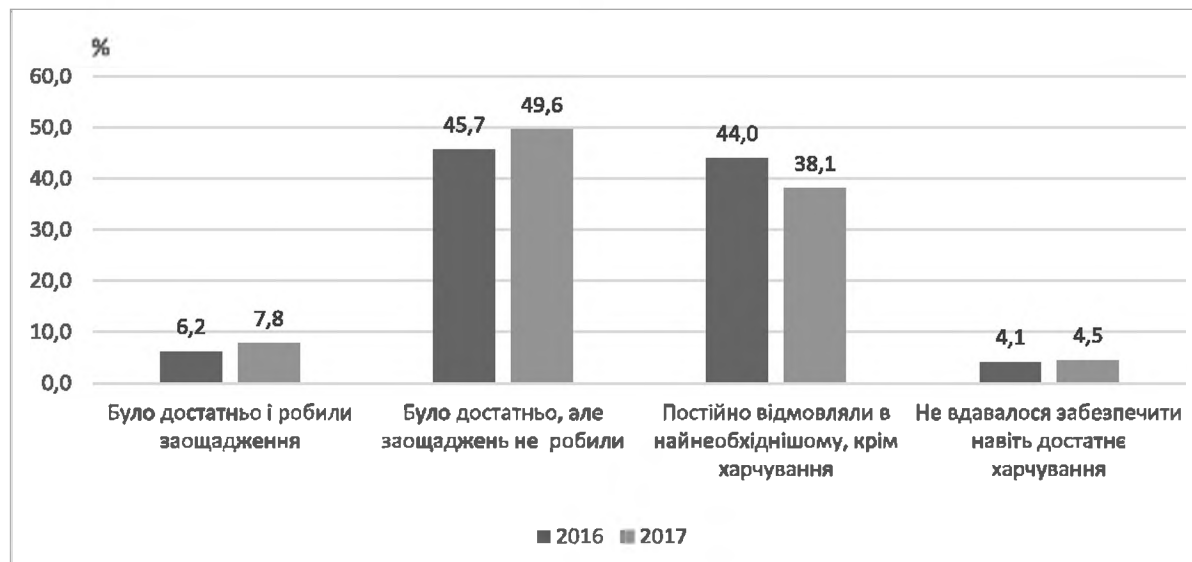

Рис. 3. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів
Джерело: [4].

До другої групи сукупного сімейного доходу – доходів від активів – слід відносити ті надходження, які члени сім'ї отримують без будь-якого втручання та застосування власної робочої сили тощо. Володіючи певними активами такі доходи людина отримує, незважаючи на те, працює вона чи не працює (доходи від надання в оренду майна, відсотки за депозитами і т.д.).

Третя група доходів – соціальні доходи, які у грошовій формі отримують громадяни для забезпечення власних потреб, що виникли у зв'язку з певними подіями чи обставинами (наприклад, хворобою, безробіттям, втратою працездатності, виходом на пенсію і т.д.). Такі доходи отримують ті члени сім'ї, які належать до певних соціальних категорій: студенти, пенсіонери, інваліди, батьки багатодітних сімей, ветерани війни і праці, учасники бойових дій та інші (пенсії, стипендії, субсидії і т.д.).

Особливістю четвертої групи – інших доходів – є те, що вони, як правило, мають одноразовий або випадковий характер і в більшості випадків суттєво не впливають на сімейний бюджет. Хоча в окремих випадках їхній вплив може бути суттєвим (отримання спадщини, значний авторський гонорар чи виграш у лотерею тощо).

Добробут домогосподарств залежить від наявності та кількості працюючих осіб у їх складі. Відповідно до даних Державної служби статистики майже дві третини домогосподарств України станом на 2018 рік мають у своєму складі працюючих осіб (у містах – 69% домогосподарств, у селах – 56%). У половині домогосподарств, до складу яких входять працюючі особи, працює одна, у 42% таких домогосподарств – дві, у 8% – три і більше осіб [3].

Відповідно дослідження самооцінки населенням України рівня своїх доходів відображено на рис. 3. З даного рисунку можна зробити висновок, що половина домогосподарств вважали незадовільним рівень своїх доходів, а близько 5% не могли забезпечити задоволення найнеобхідніших потреб. В той же час менше 8% домогосподарств вважають, що їхніх доходів було достатньо для прожиття та вони змогли зробити деякі заощадження.

Розглянемо детальніше структуру сукупних ресурсів громадян (рис. 4).

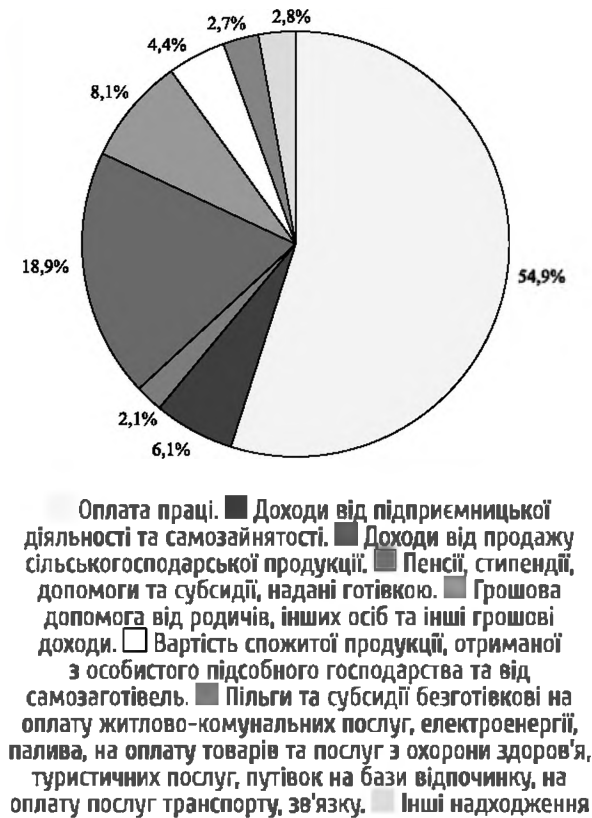

Рис. 4. Структура сукупних ресурсів домогосподарств України
Джерело: [5].

Отже, найбільша стаття доходів – це оплата праці. На неї припадає половина доходів у структурі сукупних ресурсів. На другому місці соціальні доходи, а саме: пенсії, стипендії, допомоги та субсидії надані готівкою. На них припадає 18,9%. Найменше доходів від продажу сільськогосподарської продукції – лише 2,1% у структурі сукупних ресурсів. В середньому на одне господарство припадає:

- оплата праці – 8464,45 грн;
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 8683,91 грн;
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 1866,87 грн;
- доходи від активів – 2673,74 грн;
- пенсії – 3239,33 грн;
- стипендії – 1291,91 грн;
- допомоги, пільги, субсидії та компен-

саційні виплати, надані готівкою – 1163,31 грн;

- грошова допомога від родичів та інших осіб – 1094,19 грн;
- інші грошові доходи – 237,41 [5].

Наступними розглянемо витрати домогосподарств. Витрати сім'ї – це сукупність платежів, які здійснюються членами родини з метою забезпечення її життєдіяльності, що включають витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів та оплату послуг, витрати на інвестиційні вкладення, податки, майно та інші здійснені платежі.

Існують такі види витрат:

- поточні витрати (здійснюються кожною сім'єю для того, щоби постійно підтримувати її життєдіяльність: витрати на харчування, одяг, оплату ЖКП, користування транспортом, ліки і т.д.);
- витрати на активи (витрати на придбання й утримання власного житла, авто, підсобного господарства і т.д.);
- витрати на кредити і борги;
- соціальні витрати (витрати на меценатство та благодичність, оплату штрафних санкцій) [6].

Також можна поділити витрати за характером появи: очікувані, непередбачені; **за формою здійснення:** грошові, негрошові; **за періодичністю:** постійні витрати; тимчасові витрати.

Існують деякі правила щодо витрат сімейного бюджету. Наприклад, у США існує правило 50/30/20. Відповідно до нього 50 відсотків свого доходу (до податків) американці використовують на найнеобхідніші поточні витрати: плату за житло, їжу, комунальні послуги, ліки, авто. Ще 30% вони витрачають на хобі, розваги, ресторани та готелі, заняття спортом, різні інші покупки. І останні 20% використовують на заощадження та виплату боргів [7].

Розглянемо, яка структура витрат домо-

господарств в Україні станом на 2018 рік (рис. 5).

Рис. 5. Структура грошових витрат домогосподарств України
Джерело: [5].

Отже, половина витрат спрямовується на продовольчі товари та харчування поза домом, 29% на непродовольчі товари, 12,6% на оплату послуг та найменше – 1,2% на власне підсобне господарство. З них:

- продукти харчування та безалкогольні напої – 44,6%;
- житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива – 15,6%;
- одяг і взуття – 7,2%;
- охорона здоров'я – 4,4%;
- транспорт – 3,5%;
- зв'язок – 3,0%;
- різні товари та послуги – 2,8%;
- предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла – 2,3%;
- тютюнові вироби – 2,3%;
- ресторани та готелі – 2,1%;
- відпочинок і культура – 1,8%;
- алкогольні напої – 1,5%;
- освіта – 0,9%.

Отже, можна побачити, що близько 80% витрат домогосподарств спрямовані на найнеобхідніші поточні витрати, що значно перевищує вище згадане правило 50/30/20.

Для того, щоб краще збалансувати сімейний бюджет, пропонуємо наступні поради:

- Варто визначати свої фінансові цілі, складати бюджет, дотримуючись конкретної мети.
- Статті витрат мають бути максимально конкретними – витрати на житло, проїзд, кредити, харчі, поповнення рахунку мобільного телефону і т.п., також не варто використовувати графу «інше», а ввести кілька найбільш поширених витрат, адже так буде набагато простіше відслідковувати скільки грошей і на які витрати у вас ідуть.
- Необхідно планувати великі витрати, якщо бюджет буде складатися рік, адже протягом року може бути декілька великих витрат – відпустка, покупка нових меблів або техніки тощо. Варто враховувати їх, відкладати гроші на ці заходи кожен місяць, тоді можна буде оплатити їх в потрібний момент.

Висновки

Складання сімейного бюджету є найважливішим етапом управління доходами та витратами. Як показало дослідження, основним джерелом формування доходів є оплата праці. Також значну частку доходів складають соціальні виплати. Що стосується витрат, то половина з них спрямовується на продовольчі товари та харчування. Рівень заощаджень досить на низькому рівні, адже мало сімей мають достатні доходи для цього.

Список використаних джерел

1. Беляев О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. 328 с.
2. Фінансова грамотність: навч. посібник / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Вид. 2-ге, випр. і доп. – К., 2013. 311 с.
3. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/virdg.htm (Дата звернення 11.06.2019)
4. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2017 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/virdg.htm (Дата звернення 11.06.2019)
5. Витрати і ресурси домогосподарств України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrdv_u.htm (Дата звернення 11.06.2019)
6. Ліпич Л., Мосчанець С. Теоретичні основи формування системи управління доходами та видатками домогосподарств України. *Zeszyty Naukowe WSEI seria: EKONOMIA*, 8(1/2014), с. 225-239
7. Як діє правило 50/30/20 для сімейного бюджету. URL: <https://uainfo.org/blognews/1537625937-yak-die-pravilo-50-30-20-dlya-simeynogo-byudzhetu.html> (Дата звернення 11.06.2019)

**ДЕРЖАВНА ІНВЕСТИЦІЙНА
ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ****Автор:**

Козак Володимир Володимирович,
учень Славутського навчально-
виховний комплексу
«Спеціалізована школа I-III ступенів,
ліцей «Успіх» Хмельницької області

Наукові керівники:

Шелестюк Анжела Олександрівна,
вчитель математики, економіки
Любас Зоряна Іванівна,
студентка II курсу економічного
факультету Національного
університету «Острозька академія»

Науковий консультант:

Качан Олександр Анатолійович,
депутат Острозької районної ради
Рівненської області

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку світових інтеграційних процесів Європейський Союз є торговельним і впливовим партнером України. Стратегічною метою української зовнішньоекономічної політики є активне залучення країни до європейських інтеграційних процесів. Відносини ЄС та України характеризуються широким спектром зв'язків і передбачають торговельно-інвестиційне, регіональне співробітництво, надання технічної допомоги.

Саме тому дослідження державної інвестиційної політики України в умовах євроінтеграційного розвитку є дуже актуальним та потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості співпраці України з Європейським Союзом досліджували такі вітчизняні вчені як: О. Білорус, В. Будкін, І. Бураковський, А. Гальчинський, Л. Кістерський, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, В. Міщенко, О. Плотніков, І. Пузанов, О. Рогач, А. Румянцев, В. Сіденко, О. Сльозко, В. Степаненко, А. Філіпенко, С. Циганова, О. Шарова, О. Шнирков та ін. Однак, додаткового вивчення потребують питання щодо виокремлення напрямів вдосконалення інвестиційної політики України в умовах євроінтеграційного розвитку.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні напрямів вдосконалення інвестиційного співробітництва України з країнами Європейського Союзу в контексті світових інтеграційних процесів на основі вивчення теоретичних та оцінки практичних аспектів обраної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні актуальним питанням економіки України є її модернізація, оскільки цього вимагають тенденції економічних явищ і процесів та невтішні реалії. Державі необхідно розробити чітку програму інноваційного розвитку, що вимагає виділення пріоритетних напрямків, створення ефективних механізмів, визначення концептуальних засад для стимулювання процесу модернізації.

Модернізація, як процес удосконалення існуючих технологій, систем, процедур, методів та для підвищення їх надійності та ефективності, є одним із важливих напрямків підвищення техніко-економічних показників, зростання ефективності виробництва та посилення інтенсивного розвитку. Таким чином, вона сприяє покращенню добробуту населення. Актуальність модернізації еконо-

міки у глобальному світі підкреслюється необхідністю вести конкуренцію з міжнародними суб'єктами.

В сучасних умовах інноваційний розвиток є невід'ємним елементом модернізації економіки. Хочу зазначити, що інноваційно-інвестиційна активність, як важлива для суспільства складова функціонування національної економіки, повинна стимулюватися державою. Саме в останній закладений найбільший потенціал прогресу людства.

Існують два напрями державного регулювання інвестиційних, модернізаційних та інноваційних процесів, яких повинні дотримуватися вітчизняні виконавчі структури:

- безпосереднє фінансування та реалізація інноваційних проєктів державою (в тому числі створення державних інноваційних структур);
- створення сприятливого середовища (через податкову, бюджетну, амортизаційну, грошово-кредитну політики, систему пільг, санкцій тощо) для їх поживлення в національній економіці з боку господарських суб'єктів [1; 6].

Одним з механізмів забезпечення конкурентоспроможності економіки країни є ринок фінансових інвестицій, оскільки на цьому ринку відбувається розподіл фінансових ресурсів на конкурентній основі, який дозволяє спрямувати інвестиційні потоки у найбільш привабливі сегменти економіки, а отже і сприяти економічному зростанню.

Під інструментами фінансового ринку необхідно розуміти засіб інвестування, який передбачає застосування права (в тому числі договірною) його власника на отримання за певних умов грошових коштів (або інших фінансових активів) від реалізації такого засобу [2; 3].

Для активізації здійснення фінансового інвестування має сприяти якісне державне регулювання інвестиційної сфери, створення

необхідного інвестиційного клімату у країні, стабільний розвиток ринку цінних паперів.

Для досягнення цієї мети, на нашу думку, слід вжити низку заходів:

- забезпечити відкритість інформації суб'єктів ринку цінних паперів з метою отримання інвесторами надійних даних щодо об'єктів інвестування й вартість цінних паперів для ефективного розподілу капіталу;
- сприяти запровадженню нових фінансових інструментів на фондовому ринку та поліпшенню їх інвестиційних характеристик;
- зосередити торгівлю цінними паперами на організованому ринку та забезпечити його прозорість;
- захистити права та інтереси інвесторів через прийняття відповідних нормативно-правових актів.

Оскільки підприємства відіграють провідну роль в економіці, то необхідно розглянути під час окремих етапів розвитку підприємства здійснення фінансових інвестицій. Вибір форми інвестицій залежить від необхідності ефективного використання інвестиційних ресурсів, що формуються до початку реального інвестування за обраними інвестиційними проєктами; за доцільності використання тимчасово вільних грошових активів унаслідок сезонної діяльності підприємства; у випадках можливого «захоплення» інших підприємств для галузевої, товарної або регіональної диверсифікації своєї діяльності шляхом вкладення капіталу в їхні статутні фонди (або придбання вирішального пакета акцій); у разі якщо кон'юнктура фінансового ринку вможливує значно вищий рівень дохідності на вкладений капітал, ніж операційна діяльність на «затухаючих» товарних ринках та ін.

За чинним законодавством України: фінансова інвестиція – це господарська опера-

ція з придбання корпоративних прав, деривативів, цінних паперів та інших фінансових інструментів. Інвестування вільних коштів у фінансові інструменти передбачає різні цілі, головними з яких є: перетворення вільних заощаджень на високоліквідні цінні папери, контроль над підприємством-емітентом, одержання в майбутньому доходу тощо.

Прямі інвестиції мають безпосередній вплив на обсяги капітальних вкладень в економіку. Мета прямих інвестицій – встановлення контролю за діяльністю підприємства і одержання прибутку від його господарської діяльності.

Вони дають змогу підприємству реалізувати стратегічні цілі свого розвитку дешевим і швидким шляхом. Портфельні інвестиції передбачають одержання стабільного поточного доходу у вигляді дивідендів або відсотків, додаткового доходу у вигляді різниці між ціною придбання і реалізації активу (курсової різниці).

Групи фінансових інвестицій за стратегічними напрямками:

- придбання похідних цінних паперів (деривативів);
- інвестиційні операції із традиційними інструментами;
- пайова участь у спільних підприємствах;
- депозитні операції підприємств [2; 3].

Сьогодні багато підприємств спрямовують фінансові інвестиції на ринок цінних паперів. Зараз приблизно 90% загального обсягу фінансових інвестицій підприємств становлять різні інструменти цього ринку [2].

На сучасному етапі розвитку національної економіки України динамічно розвиваються традиційні форми міжнародних зв'язків – торгівля та інвестиційне співробітництво. ЄС – найважливіше джерело інвестицій, що приносять в економіку не лише фінансові ресурси, а й міжнародний досвід корпора-

тивного управління, спонукають компанії до впровадження міжнародних стандартів якості, обліку тощо.

Однією із визначних рис глобалізації кінця XX століття є потік приватного капіталу у формі прямих іноземних інвестицій. Прямі іноземні інвестиції відіграють важливу роль у розвитку фінансового сектору і призводять до зростання продуктивності у вигляді нових інвестицій, кращих технологій, менеджменту підприємства і експортних ринків.

Забезпечення сприятливого інвестиційного клімату для розвитку двосторонніх економічних відносин між Україною та Європейським Союзом є питанням стратегічного значення, від реалізації якого залежить динаміка розвитку економічного співробітництва між країнами. А реальне поліпшення інвестиційного клімату в Україні – одне з основних очікувань бізнесу від підписання й виконання владою Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

За даними Державної служби статистики України у 2018 році в економіку України іноземними інвесторами з 76 країн світу вкладено 31 606,4 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу) [4].

Інвестиції спрямовуються у вже розвинені сфери економічної діяльності. Станом на 2018 рік найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до підприємств промисловості – 33,6% та установ та організацій, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 15,6%.

Аналіз прямих іноземних інвестицій за країнами походження до економіки України засвідчує доволі цікаву картину – основна частка інвестицій припадає на 10 країн, що свідчить про малу варіативність країн експортерів ПІІ до України. До основних країн-інвесторів належать Кіпр – 28,1%, Нідерланди – 20,6%, Велика Британія – 6,1%, Німеччина – 5,5%, Австрія – 3,4%, Віргінські

Острови (Брит.) – 4,1%, і Швейцарія – 4,7%. Обсяги освоєння капітальних інвестицій підприємств України у січні – березні 2018 року складають 89,0 млрд. грн., що на 37,4% більше від обсягу капітальних інвестицій за відповідний період 2017 року.

Провідними сферами економічної діяльності, за обсягами освоєння капітальних інвестицій, у 2018 році залишаються: промисловість – 35,9%, будівництво – 11,7%, сільське, лісове та рибне господарство – 12,0 %, інформація та телекомунікації – 8,9%, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 8,1%, транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність – 9,2%, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 2,1%.

На динаміку іноземного інвестування в Україну суттєвий негативний вплив мали зовнішні чинники, зокрема, уповільнення зростання світової економіки, та невизначеність у співпраці з МВФ з приводу продовження кредитування. Водночас, головним чинником, що стримує надходження ПІІ в Україну, залишається несприятливий інвестиційний клімат.

Динаміку прямих інвестицій (акціонерного капіталу) в Україну та з України за 2010-2018 роки наведено у таблиці 1.

Таблиця 1
Динаміка прямих інвестицій (акціонерного капіталу) в Україну та з України за 2010-2018 роки, млн. дол. США

Станом на 01.01	Прямі інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
2010	38 992,9	5 760,5
2011	45 370,0	6 402,8
2012	48 197,6	6 435,4
2013	51 705,3	6 568,1
2014	53 704,0	6 702,9

2015	38 356,8	6 456,2
2016	32 122,5	6 315,2
2017	31 230,3	6 346,3
2018	31 606,4	6 322,0
31.12.2018	32 291,9	6 295,0

Джерело: [4]

Інвестиції надійшли зі 130 країн світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає понад 82% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Велика Британія, Віргінські Острови (Брит.), Франція, Швеція та Швейцарія.

Аналіз прямих іноземних інвестицій за країнами походження до економіки України засвідчує доволі цікаву картину – основна частка інвестицій припадає на 10 країн, що свідчить про малу варіативність країн експортерів ПІІ до України.

Також, потрібно відмітити, що серед головних країн-інвесторів, які входять до 10 країн, сім, на які припадає майже 85,0 % загального обсягу інвестицій з ЄС: Кіпр – 17275,1 млн. дол. США (40,2% загального обсягу інвестицій з країн ЄС), Німеччина – 6317,0 млн. дол. США (14,7%), Нідерланди – 5168,6 млн. дол. США (12,0%), Австрія – 3401,4 млн. дол. США (7,9%), Велика Британія – 2556,5 млн. дол. США (5,9%), Франція – 1765,3 млн. дол. США (4,1%) та Швеція – 1600,1 млн. дол. США (2,9%), що відображено в таблиці 2.

Висновки

Отже, можна зробити висновок, що обсяги надходжень прямих іноземних інвестицій в Україну з ЄС спрямовані переважно ті галузі економіки, де можна швидко отримати прибуток (наприклад, у фінансову діяльність), в той час як інвестування пріоритетних галузей економіки України, націлене на довгострокове зростання, є недостатнім.

Таблиця 2

*Динаміка прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з країн ЄС в економіку України
за 2010-2018 роки, млн. дол. США*

	Обсяги на 1 січня									На 31 грудня 2018
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього з країн ЄС	31 538,4	36 969,1	39 268,9	41 132,3	41 032,8	29 308,0	24 982,8	23 425,7	24 145,2	24 742,7
Австрія	1 674,7	1 798,9	2 317,5	2 476,9	2 314,0	1 351,5	1 152,6	1 099,9	1 038,8	1 005,6
Бельгія	63,2	63,8	84,2	72,2	66,0	104,2	96,8	99,3	103,9	108,2
Болгарія	18,2	18,7	23,0	23,9	26,3	22,0	32,1	38,4	39,9	43,5
Велика Британія	2 234,1	2 229,9	2 536,4	2 496,9	2 768,2	2 146,2	1 785,2	1 947,0	1 944,4	1 955,9
Греція	262,9	259,8	396,7	394,9	268,3	54,3	41,8	44,3	43,0	61,8
Данія	186,0	196,6	199,5	197,2	173,5	149,3	138,8	137,6	153,6	161,0
Естонія	137,3	126,7	162,4	172,5	180,4	240,3	243,3	222,1	235,0	240,0
Ірландія	139,3	138,0	156,4	167,7	70,1	71,5	72,9	42,8	48,4	48,9
Іспанія	70,5	63,4	72,6	70,7	69,0	64,9	56,1	59,0	63,5	61,4
Італія	354,2	352,7	349,2	401,7	584,6	207,8	216,4	196,7	201,6	249,6
Латвія	86,8	81,4	71,1	79,2	84,6	62,6	49,0	40,0	38,2	41,2
Литва	80,4	81,8	81,0	342,9	346,4	188,2	137,1	121,7	124,6	140,9
Люксембург	263,0	435,4	488,9	559,5	555,8	398,8	363,9	660,1	515,8	526,1
Мальта	22,2	29,9	37,1	41,8	38,2	47,0	46,0	56,9	59,3	48,1
Нідерланди	7 461,3	11 389,8	9 323,8	8 727,6	9 007,5	6 887,3	6 090,3	6 028,4	6 395,0	7 060,9
Німеччина	6 009,6	5 001,2	5 329,8	4 496,3	2 908,4	2 110,6	1 604,9	1 564,2	1 682,9	1 668,2
Польща	847,0	913,0	834,3	897,2	819,8	708,0	679,4	509,1	571,3	593,9
Португалія	11,4	12,6	23,2	15,6	15,8	7,6	5,5	3,2	4,3	4,5
Румунія	18,5	22,1	21,9	24,4	24,9	25,3	20,2	19,3	20,1	25,9
Словаччина	64,2	62,1	71,1	70,4	99,7	74,2	72,2	71,1	74,9	74,3
Словенія	28,8	28,4	31,6	33,1	36,4	24,7	19,5	18,7	20,1	20,8
Угорщина	708,6	697,6	678,5	684,3	685,9	466,4	333,7	498,1	511,1	500,1
Фінляндія	59,4	58,0	67,5	100,4	118,2	103,1	89,8	110,2	131,0	129,3
Франція	1 381,1	2 105,4	1 993,1	1 510,3	1 520,5	1 341,9	1 299,1	615,6	723,4	636,0
Хорватія				2,7	2,7	2,4	1,4	1,6	1,3	1,3
Чехія	78,5	72,3	75,5	80,0	82,9	112,6	106,2	106,3	115,8	114,0
Швеція	674,2	1 108,9	1 141,9	1 084,4	439,3	363,7	334,0	328,8	351,2	341,8

Кіпр	8 603,1	9 620,5	12 700,8	15 907,7	17 725,6	11 971,6	9 894,8	8 785,5	8 932,7	8 879,5
Усього в Україні	38 992,9	45 370,0	48 197,6	51 705,3	53 704,0	38 356,8	32 122,5	31 230,3	31 606,4	32 291,9
Усього з країн ЄС-15	20 844,9	25 214,5	24 480,6	22 772,2	20 879,1	15 362,8	13 347,9	12 936,9	13 400,8	14 019,0

Джерело: [4]

Крім того, під час аналізу інвестиційного ринку України були виявлені також такі проблемні аспекти, як існування схильності до інвестування в офшорні зони, низька диференціація іноземних інвесторів за країнами-донорами та різкий дисбаланс в регіональній структурі надходжень ПІІ в економіку України.

Разом з тим, на сьогодні Європейський Союз є одним з найбільших іноземних інвесторів України. Але незважаючи на те, що Україна нагально потребує іноземних інвестицій, для них існують серйозні перешкоди, включаючи нестабільне та непередбачуване законодавство, відсутність незалежної судової влади (зловживання судів), корпоративне рейдерство, переслідування з боку податкових органів, недоліки в імplementації законів, затримки і непрозорість у поверненні ПДВ, корупція та низький рівень захисту прав власності. Вирішення зазначених вище питань дозволить покращити державну інвестиційну політику України в умовах євроінтеграційного розвитку.

Список використаних джерел

1. *Актуальні аспекти механізму модернізації економіки України: Зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіки. Ред. кол.: Кононенко В.І. (відп. ред.) та ін. – Київ, 2003. – 146 с.*
2. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <http://www.nssmc.gov.ua>*
3. *Яцюк Г.В. Модернізація торгівельної інфраструктури ринку цінних паперів / Г.В. Яцюк // Фінансова інфраструктура України: проблеми та напрямки розвитку: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Криниця, 2013 – С. 170-172.*
4. *Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>*
5. *Європейська Бізнес Асоціації в Україні. URL: <http://www.eba.com.ua/>*
6. *Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://me.kmu.gov.ua/>*

**ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН
ОСТРОЗЬКИЙ ЯК ПРОТЕКТОР
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В УКРАЇНІ****Автор:**

Манзюк Аліна Олександрівна,
учениця Новолинського наукового
ліцею-інтернату Волинської області

Науковий керівник:

Семенюк Валерій,
студент I курсу спеціальності Історія
та археологія Національного
університету «Острозька академія»

Науковий консультант:

Манько Микола Павлович,
директор комунального закладу
«Державний історико-культурний
заповідник міста Острога»

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Після отримання Українсько Православною Церквою Томоса про Автокефалію від Константинопольського патріархату в Україні постало питання історії православ'я. Необхідність доведення, що українська православна церква і справді має корені і тяглість до руського православ'я. І саме тому встановлення та вивчення таких коренів і такої тяглості має необхідність, має актуальність.

Тема роботи: діяльність князя Василя-Костянтина Острозького як захисника православ'я. Тут розглядається його меценатська діяльність, його політична діяльність як екзарха Константинопольського

Патріархату. Також велика роль тут приділяється, в даній роботі, і багато вивчається про Берестейську унію 1596 року, яка була укладена формально на об'єднання Східної (православної) і Західної (католицької) церков, але, по суті, утворило виникнення третьої, Греко-Католицької церкви.

Мета роботи: встановлення достовірної інформації про діяльність князя Василя-Костянтина Острозького. Необхідність досліджувати історію церкви в Україні викликає необхідність її досліджувати в будь-яких століттях і при будь-яких державно-політичних умовах. Таким чином, XVI століття – період, коли занепала українська державність, і в православної церкви, здавалося б, не було захисту. Та виникнення сильних магнатських сімей, утворення так званої православної шляхти дає для українського православ'я хороших захисників і протекторів. Однією з таких й була сім'я Острозьких.

Актуальність роботи: після того, як виникла Українська Православна Церква, дослідження православ'я в Україні стало справді актуальним. Адже доведення незалежної історії церкви доводить її право існування, і таким чином, для українців необхідно знати цю історію. Адже, знаючи історію православ'я на своїй землі, можна буде захистити і сучасну українську церкву.

Таким чином, можна стверджувати, що дана робота актуальна, її мета поставлена та в неї доцільна тема.

Василь-Костянтин Острозький

Духовний світ в містичній Церкві, система релігійних цінностей та пріоритетів Острозького становлять неймовірно значущу складову його особистості. З історичних джерел відомо, що Острозький особливо шанував Великий піст і щоразу їхав у Чесно-хрестенський монастир під Дубном на острові, де вдягався у монаше вбрання, зачинався на усю першу седмицю посту й по-

силено молився [1]. Задля цього там було особливе «княже сідалище» із визолоченої бронзи, закрите з трьох боків завісою [2].

Однак цю саму історію передають і католицькі автори. Зокрема, Каспар Несецький писав, що в кількох церквах були зроблені спеціальні місця для князя із решітковими загорожами і Острозький у перший день Великого посту наказував зачиняти себе цими решітками у церкві задля усамітненої молитви [3].

Варто теж згадати ще один доволі відомий приклад «особливої молитви» відомого військового діяча, сучасника Василя-Костянтина гетьмана Яна Кароля Ходкевича, котрий під час походу на Кірхгольм у 1605 році наказав зробити 40-годинну перерву на молитву і сам у присутності священства навколішках молився перед вівтарем аж сім годин [4].

Ще раз варто наголосити: місце і час прояву внутрішньої релігійності для Острозького вимірювалися загальною настановою християнства: служба Божа, тиха молитва і відповідні уявлення його доби та становища, благі діяння за християнським звичаєм та приписами. Однак, попри те, що Острозький цінував досягнення протестантів і католиків на ниві освіти та проповідництва, він усе ж був «сильно пов'язаний із православ'єм», його віра була щира, хоч і не позбавлена «амбіційних елементів».

Яскравим проявом глибокої релігійності князя є його особисте співчуття людям хворим та немичним. Під час Варшавського сейму 1585 року князь отримав підтвердження короля Стефана Баторія свого надання на шпиталь в Острозі. Король засвідчує, що своє надання князь здійснює «зі щирої доброти й любові своєї християнської». При шпиталі князь мав намір розбудувати церкву Св. Троїці.

Ще раз наголосимо: місце й час прояву внутрішньої релігійності для Острозького

вимірювалися загальною настановою християнства: служба Божа, тиха молитва і відповідні уявлення його доби та становища благі діяння за християнським звичаєм та приписами. За бажання в усіх проявах цього назовні можна побачити «обрядовіство», але ж саме «функціонування» релігійного для православ'я неможливе без виконання усталених обрядів, і, власне, в літургії й полягає вся суть православного віросповідання та особистої релігійної інтенції. Обрядовіство можна фіксувати лише тоді, коли виконанням обрядів усе й обмежується, а індивід і гадки не має про саму систему віри. До Острозького ця формула не може бути застосована.

Томаш Кемпа інакше формулює свою оцінку релігійності князя. Він зазначає, що однозначність у даному випадку виключена, як виключена вона стосовно більшості великих магнатів – синів доби Гуманізму і Реформації та вільних громадян Речі Посполитої із правом особливих проявів своїх переконань. Однак, попри те, що Острозький цінував досягнення протестантів і католиків на ниві освіти та проповідництва, він усе ж був «сильно пов'язаний із православ'єм», його віра була щира, хоч і не позбавлена «амбіційних елементів».

Еволюція стосунків Острозького з Церквою може бути простежена у хронологічному та конфесійному зрізах. Оскільки православ'я на тлі інших віровизнань у його житті та діяльності однозначно займало головне місце, зосередимося спочатку на «православному світі» князем. Ми не випадково вжили таке означення, бо нас цікавить саме ставлення Острозького до Православної Церкви та православ'я як віровчення.

Бібліографічні посилання

1. Тесленко І. *Хто є хто в імперії «старого» князя.*
2. *Посилання попереднє.*

3. *Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К.: Наукова думка, 1990. – 192 с. – С. 108.*
4. *Посилання попереднє.*

Василь-Костянтин Острозький і Берестейська церковна унія

Берестейська церковна унія 1596 р. – вихід частини єпископату та вірян Київської митрополії з канонічної підлеглості Константинопольському патріарху та об'єднання з Римо-католицькою церквою, проголошене на церковному соборі в м. Бересті, Річ Посполита (тепер Брест, Білорусь).

Насамперед Берестейська церковна унія мала глибокі наслідки в долях українців та білорусів. Окрім того, що відбувся поділ єдиної перед тим Київської митрополії, утворення унійної церкви мало велике значення: у подальшому вона стала важливим чинником національно-релігійного відродження українців та білорусів, зокрема, сприяла етнічній консолідації українців. За своїм значенням подія посідає друге місце в церковній історії Східної Європи, після християнізації Русі в IX ст. Вивчення проблеми унії виходить далеко за межі національної історії окремих народів. Вона стосується історії всієї Центрально-Східної Європи, зокрема, вважається, що унія вплинула на подальшу долю Польської держави.

Отже, передумови унії. Від середини XIII ст. православна церква на українських землях існувала в умовах литовсько-польської державності; була чинником збереження етно-релігійних традицій, культури та національної ідентичності. Водночас наростання кризових процесів і конфліктів у церкві (як між церковними братствами та єпископатом, так і в середовищі духовенства) обумовило визрівання ідеї унії серед ієрархії Київської митрополії. Однією з найбільших церковних проблем у XVI ст. стає світський

патронат польських і литовських феодалів; роздавання королями «столиць духовних і хлібів духовних», тобто призначення на ієрархічні посади (єпископські, архімандритські, митрополичі, на ключову для Церкви Київську митрополичу кафедру) осіб світських, які прислужилися державі й королю, але не церкві. Ідея унії знайшла підтримку серед української світської та церковної еліти і як засіб зрівняння в правах з польською шляхтою та єпископатом. Найдіяльнішими провідниками унії стали єпископ луцький і острозький Кирило Терлецький та єпископ володимирський і берестейський Іпатій Потій. Ідею укладання унії всіляко підтримували польські єзуїти. Митрополит Київський, Галицький та всієї Русі Михайло Рогоза (1589-1599 рр.) тривалий час не міг визначитися з позицією щодо унії, але в підсумку підтримав цю ідею і відіграв вагомий роль у підготовці собору в м. Бересті. Князь Василь-Костянтин Острозький, прихильник об'єднання церков, мав власне бачення унії, що, з рештою, привело до його опозиції.

Також відомо, що боротьба з католицькою та уніатською церквою не означала для В.-К. Острозького боротьби з «латинською» ренесансною культурою. Навпаки, князь був активним прихильником взаємодії української культури із західноєвропейською, розуміючи, що розвиток самобутності духовного потенціалу народу неможливий без взаємодії з культурами інших країн, що єдино правильним шляхом, який виведе вітчизняну культуру із її згубної односторонності, є шлях подолання консерватизму і монополії православної церкви в усіх ланках духовного виробництва та досягнення прогресивних надбань ренесансного Заходу.

В.-К. Острозький, будучи вірним захисником православної церкви, з повагою ставився до інших релігій. Ще з дитинства він бачив мирне співіснування людей різних релігійних конфесій і успадкував повагу до

різних поглядів і віровизнань, адже період правління Сигізмунда I та Сигізмунда II Августа був часом релігійної толерантності у Речі Посполитій, яку називали «державою без вогнищ» та «гніздом не однієї, а всіх єресей». У релігії В.К. Острозький найбільше цінував моральність, дисципліну та культуру, не надаючи великого значення догмам. Це стало основою його толерантного ставлення до всіх конфесій. Навіть під час найзапеклішої боротьби з Берестейською унією він не закрив жодного костелу на своїх землях. Навпаки, за свої кошти відреставрував острозький костел та запросив служити в ньому ксьондза В. Бежановського з Варшави.

За часів князя в Острозі діяло сім православних церков, костьол, мечеть, синагога, святині кальвіністів та аріанів. При синагозі працювала вища школа тлумачників Талмуду – «Іешивот», у якій викладав один із найвідоміших вчених Самуель Едельс (Маршусе). При костелі була латинська школа.

Особливо князь піклувався про православні церкви. На землях В.-К. Острозького знаходилося понад 600 церков та 20 монастирів. Деякі з них – дерманський, дубенський, степанський, – за словами Ярослави Бондарчук, були значимими осередками культури [1]. У 1585 році князь заснував в Острозі монастир Св. Трійці, а при ньому – шпиталь «для людей добрих, побожного життя, які були хворобами та нестатками знедолені» [2]. Фундація монастиря була пов'язана із заснуванням слов'яно-греко-латинської академії. На їх утримання князь фундував містечко Сураж та 7 навколишніх сіл [3].

Також відомо, що Василь-Костянтин Острозький був фундатором багатьох церков, які знаходилися не тільки на його землях. У 1560 році записав землі Михайлівському монастирю в Києві [4], у 1580 році допоміг київській церкві Богородиці [5], у 1585 році надав кошти на ремонт монастиря

Святого Онуфрія у Львові [6], у 1604 році переписав містечко Словенсько для побудови кам'яної церкви віленського братства [7], у 1605 році відновив київський монастир Святого Кирила [8].

Щедра фундаторська діяльність В.-К. Острозького, скерована на підтримку храмів та монастирів, сприяла розвитку іконописного малярства. Очевидно, за князя В.-К. Острозького в Острозі з'явилися ікони, привезені із Західної Європи викладачами Острозької академії.

Також відомо, що саме тут князь заснував першу в Східній Європі вищу школу – Острозьку академію [9]. Ця школа проіснувала близько 60-ти років. З її стін вийшло чимало видатних культурних діячів, які виступали письменниками, вчителями, вченими, священнослужителями. Вихованці Острозької академії стояли біля витоків школи Київського братства й Києво-Могилянки. Випускник цієї академії, Мелетій Смотрицький, створив граматику старослов'янської мови, яка справила значний вплив на розвиток філологічної науки як в Україні, так і за її межами.

Під керівництвом В.-К. Острозького і за його сприянням була видана Острозька Біблія. Це, по суті, перше в Європі критично-наукове видання біблійних книг, укладене на основі різних. Подібного роду видання в Західній Європі з'явилося лише в 90-х рр. XVI ст., тобто через десять років після появи Острозької Біблії. Саме ця Біблія стала канонічним текстом для християн, котрі використовували в богослужінні старослов'янську мову.

В.-К. Острозький, виступаючи покровителем православ'я в Речі Посполитій, чимало уваги звертав на розбудову церковних структур. Він виступав фундатором численних церков, монастирів. Навіть виношував амбітний план створення патріарху на українських землях [10]. Якби цей план був реалізований, це могло б суттєво зміцнити православ'я в Україні.

лізований, ми би вже тоді мали незалежну українську церкву. Нажаль, в силу певних обставин, цей план так і не став реальністю.

Фактично В.-К. Острозький і в господарському, й політичному, і культурному та церковному планах творив незалежну державну структуру. І хоча він визнавав зверхність над собою короля Речі Посполитої, проте поведився незалежно. Навіть у листах писав «Ми, Костянтин, з Божої ласки князь на Волині» [11]. Так у той час іменували себе суверенні правителі.

Якби справи князя отримали своє гідне продовження, ми б мали й іншу державу, й більш нормальну історію, яку можна було б «читати без брому». Але навіть те, що він зробив, заслуговує високої оцінки.

Можливо, варто уважніше придивитися до політичної, військової, дипломатичної, господарської, культурної, церковної діяльності В.-К. Острозького.

Питання унії православної та католицької церков посідали важливе місце в житті В.-К. Острозького і саме на нього найбільше звертали увагу дослідники. Це питання стало для князя актуальним у другій половині 70-х рр. XVI ст. У 1577 році побачила світ книга єзуїтського ідеолога П. Скарги «Про єдність церкви Божої під єдиним пастирем...», присвячена князю [12].

Бібліографічні посилання

1. Бондарук Ярослава. Князь В.-К. Острозький – захисник православ'я та меценат української культури і мистецтва. <https://matrix-info.com/2018/05/25/knyaz-k-v-ostrozkyj-zahysnyk-pravoslav-ya-ta-metsenat-ukrayinskoji-kultury-i-mystetstva-chastyna-2/>
2. Посилання попередне
3. Посилання попередне
4. Посилання попередне
5. Посилання попередне

6. Посилання попередне
7. Посилання попередне
8. Посилання попередне
9. Острозька Давнина – Енциклопедія, 1995. – 155 с. – С. 13.
10. Тесленко І. Хто є хто в імперії «старого» князя.
11. Посилання попередне
12. Петро Кралюк. Острозький релігійно-культурний осередок в унійних процесах XVI ст. https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/66618/

Боротьба проти Берестейської унії

Князь неодноразово висловлювався на користь пошуку компромісу між католиками і православними, але створення Греко-католицької церкви він категорично не міг прийняти. Він мріяв про добровільне з'єднання всієї східної церкви із західною на підставі обопільної згоди [1]. Справа в тому, що князю з Острога дуже не подобалося те становище, в якому опинилася українська православна церква після захоплення турками Константинополя і проголошення патріархії в Москві. Залишившись без нагляду, православні священики в Україні та Білорусії втратили всяку дисциплінованість, серед них широко поширювалися такі пороки, як пияцтво, хабарництво, грубість, розпуста і кричуща некомпетентність в питаннях віри.

Князь Василь-Костянтин, бачучи духовне розбещення священиків, вирішив підняти православ'я шляхом західного європейського нормування, а саме освіти. Для цього він вирішив укласти унію, але він бачив її як гідну і чесну, причому укладену разом з усією східною церквою. Про це він багато розмовляв з єзуїтом Антонієм Посєвіним і навіть з самим королем Стефаном Баторієм. Однак, коли Острозький дізнався, що унія готується і буде укладена всього декількома духовними особами без угоди східних патріархів,

московського духовенства і князя, без відома українського парафіяльного духовенства, чернецтва і пастви, – він написав її головному ініціатору Володимирському архієпископу Іпатію Потію суворий лист, звинувативши останнього у віровідступництві [2].

Якби найбагатша людина в Україні стала на бік унії, то підтримала б її всіма своїми чималими ресурсами і особистим авторитетом (Іпатій Потій навіть на колінах благав його підтримати унію [3]).

«Справа йде не про тлінний маєток і багатство, що гине, а про вічне життя, про безсмертну душу, за яку нічого дорожчого бути не може. Вельми багато з мешканців нашої країни, особливо православні, вважають мене за начальника православ'я в цьому краї, хоча сам я визнаю себе невеликим, але рівним кожному, хто стоїть за правовірність.

Тому, побоюючись, як би не залишитися винним перед Богом і перед вами, і дізнавшись достовірно про таких відступників і явних зрадників церкви Христової, сповіщаю про них всіх вас, як кохану мою у Христі братію, і хочу разом з вами стояти заодно проти ворогів нашого спасіння, щоб з Божою допомогою і вашим ревним старанням вони самі впали в ті тенета, які таємно на нас готували...

Що може бути більш безсоромним і беззаконним! Шість чи сім лихих людей злочинно погодилися між собою і, відкинувши пастирів своїх, найсвятіших патріархів, від яких поставлені, насмілюються владно, по своїй волі, відірвати всіх нас, правовірних, немов безсловесних, від істини і забрати з собою на погибель. Яка нам може бути від них користь? Замість того, щоб бути світлом світу, вони стали пільмою і спокусою для всіх... Якщо татарам, євреям, вірменам і іншим в нашій державі зберігаються без будь-якого порушення їх закони, то чи не нам, справжнім християнам, буде зберігатися наш закон, якщо тільки всі ми з'єднаємося разом

і заодно пильно стояти будемо? А я, як досі, у всі дні мого життя, служив працею і маєтком моїм непорочного закону св. Східної церкви, у розмноженні св. писань і книг і в інших благочестивих речах, так і до кінця за допомогою Божої обіцяю служити всіма моїми силами на користь моїх братії, правовірних християн, і хочу разом з усіма вами, правовірними, стояти в благочесті, доки стане сил...» [4].

Тверда позиція Острозького надихнула українських православних і сильно похитнула рішучість єпископів-прихильників унії [5]. Вони навіть погодилися на проведення спільного з'їзду. І тільки польський король Сигізмунд III зумів зупинити не в міру самостійного князя, категорично заборонивши такий з'їзд. «Що стосується з'їзду або собору, про який просили самі ваші єпископи, – писав монарх Острозькому, – то він нам не угодний. Судити про справи порятунку належить владі пастирів; за ними і ми зобов'язані йти, як за нашими пастирями, не відчуваючи, чого навчають ті, яких Дух Святий дав нам у вожді до кінця життя. Разом із тим такі з'їзди зазвичай більш ускладнюють справу, ніж приносять якусь користь» [6].

Таким чином, церковний собор в Бресті став неминучим, причому проходити він мав саме в тому форматі, який був невідгінний князю Василю-Костянтину.

На всю Україну і сусідні православні країни була відома Острозька друкарня, де випускалася така необхідна для віруючих духовна література. Саме там свого часу працював великий російський першодрукар Іван Федоров. У 1581 році, за наказом Острозького, появилася перша Біблія церковнослов'янською мовою. У ній налічувалося 600 сторінок, текст був надрукований шістьма різними шрифтами, сторінки прикрашалися різними вставками і візерунками. Один іноземний друкар, побачивши славнозвісну Острозьку Біблію, вигукнув:

«Та за один лист цієї Біблії я готовий віддати половину Англії!» [7]. Протягом наступних 20 років з цієї друкарні вийшли такі найважливіші для православної культури твори, як «Про єдину істинну і православну віру і св. Апостольську церкву», «Листи патріарха Єремії», «Діалог патріарха Геннадія», «Азбука» з коротким словником і православним катехізисом Лаврентія Зизанія, «Відповідь на лист отця Іпатія Потія» та решта [9]. Острозький також допомагав львівському вченому, священику Василю, що склав книгу «Про єдину віру» [10], і Христофору Бронському, автору великого твору, спрямованого проти унії, «Апокрисис» [11].

Таким чином, можна сказати, що Острозька греко-латино-словянська Академія, яка, будучи не тільки освітнім, а й ще й культурно-релігійним центром, і була заснована при участі та допомозі князівської родини Острозьких, що даний заклад, став центром полемічної літератури, враховуючи, наскільки багато він брав участі у випуску такої літератури, і те, що їх автори зачасти працювали саме тут. Тому Острозький неодмінно брав активну участь у захисті православ'я і опісля Брестської унії, виступаючи проти уніатів, і захищаючи в культурному плані саме православну гілку християнства.

Бібліографічні посилання

1. <http://heroes.profi-forex.org/ua/ostrozkig-kostjantin-vasil-kostjantinovich>.
2. Посилання попередне
3. Посилання попередне
4. Посилання попередне
5. Посилання попередне
6. Посилання попередне
7. Саух П.Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. – Рівне: Волинські обереги, 2001. – 244 ст.
8. Посилання попередне
9. Саух П.Ю. Князь Василь-

Костянтин Острозький. – Рівне: Волинські обереги, 2001. – 245 ст.

10. Посилання попередне

11. Посилання попередне

Висновки

Отже, з вище вказаної інформації, наведеної в роботі, можна стверджувати, що князь Василь-Костянтин Острозький і справді міг називатися захисником та протектором православ'я. Адже ця людина внесла великий вклад у розбудову православ'я на території України в XVI столітті. Саме під його політичним, фінансовим та соціальним захистом було збудовано та підтримано багато церков, монастирів й інших духовних закладів.

Після того як Василь-Костянтин став екзархом, він отримав більш широкі права на захист, по суті, отримавши право торгатися в права і держави, й інших шляхтичів задля захисту православ'я, і, по суті, це за законами Речі Посполитої.

Таким чином князь Острозький став чи не центральною фігурою в захисті українського православ'я. Отже, можна сказати, що дослідження політики князівської сім'ї Острозьких мають і користь для української національної історії, і саме досліджуючи їх можна стверджувати про незалежність української православної церкви.

Також той факт, що князь Острозький проживав якраз тоді, коли укладалася унія про об'єднання церков у Бресті. І дослідження участі його в даній події, можуть нам дати максимальні дані про ті дії, що ми можемо прив'язати до утворення нової церкви. І дослідивши нові дані, які нам свідчать про створення греко-католицької церкви, можна знати, про реальність й історію сучасної греко-католицької церкви. Та участь Василя-Костянтина Острозького спочатку, як ініціатора, а пізніше як протектора, і в самому кінці, вже як противника укладення даної унії. І причини утворення таких його думок,

змін і політичні дії, що він робив, дослідивши в роботі. Можна сказати, що дані дії мали внутрішні причини, пов'язанні з політичною ситуацією в Речі Посполитій, і закулісними переговорами, точніше їхніми невдачами в тодішньому часі. І в роботі були вказані причини, чому Острозький таки змінив свою думку щодо унії.

Список використаних джерел

1. І. Тесленко «Хто є хто в імперії старого князя».
2. І. Мицько «Острозька слов'яно-греко-латинська академія».
3. Я. Бондарук «В.-К. Острозький, захисник православ'я та меценат української культури та мистецтва».
4. Енциклопедія Острозька Давнина.
5. П. Крालюк «Острозький релігійний осередок в унійних процесах XVI ст.».
6. Т. Кемпе «Острозька Давнина».
7. Л. Тимошенко «Берестейська унія 1596 р.».
8. О. Крижанівський «Історія Церкви та релігійної думки в Україні».
9. В. Домбровський «Острозька Старина».
10. П. Саух «Князь Василь-Костянтин Острозький».
11. Сайт <http://heroes.profi-forex.org/ua/ostrozkig-kostjantin-vasil-kostjantinovich>.

**ДРУКАРСТВО НА ВОЛИНІ
XVII-XVIII СТОЛІТЬ****Автор:**

*Берлінець Дарина Михайлівна,
учениця 10 класу Вербської
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Дубенського району Рівненської
області*

Науковий керівник:

*Малафійчук Ірина Валеріївна,
студентка III курсу факультету
міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»*

Науковий консультант:

*Кічатий Леонід Святославович,
директор Дубенського історико-
краєзнавчого музею*

Координатор:

*Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

У XVII-XVIII ст. книгодрукування стало одним із головних чинників розвитку української культури. Поряд з іншими суспільно-політичними та явищами економічного життя, дослідження культурного розвитку народу є важливим для відтворення цілісної картини історичного розвитку певного періоду. Тематика друкованих книг відображала стан церковного життя, освіти, науки, мистецтва, суспільно-політичної думки. Тому є цікавим прослідкувати поетапний процес становлення книгодрукування на території Волині.

Тема проєкту. Друкарство на Волині XVII-XVIII століття.

Мета проєкту. Виявлення особливостей розвитку українського друкарства на Волині.

Завдання проєкту:

- визначити як започаткувалось друкарство на Волині у XVII-XVIII столітті;
- визначити особливості розвитку друкарства рідного краю у окресленого періоду;
- порівняти розвиток друкарства різних духовних центрів одного регіону.

Актуальність проєкту. Актуальність теми обумовлюється особливостями розвитку сучасної України. В сучасних умовах розвитку українського суспільства дуже важливо зацікавити молодь історією своєї держави, її культури, зокрема книгодрукування. Книгодрукування стало однією із провідних віх розвитку української, культури, народу, духовності та національної свідомості. Також, цього року український народ відзначає 445 річницю з моменту виходу першої друкованої книги «Апостол».

Методи дослідження: історичний, аналізу.

Загальний огляд періоду

Релігійно-національне і культурне відродження другої половини XVI – першої половини XVII ст. обмежується двома подіями, значення яких в історії України важко переоцінити. 1569 р. – Люблінська унія, яка означала включення основної частини українських земель до складу шляхетської Речі Посполитої. 1648 р. – початок українсько-польської війни і поєднаного з нею соціально-політичного руху.

Об'єднання Польської і Литовської держав було проголошено на Люблінському сеймі 1569 р., тому це об'єднання стало відоме як Люблінська унія. Згідно з її умовами, Велике князівство Литовське і Польське королівство об'єднувалися в одну федеративну державу – Річ Посполиту під владою спільно-

го монарха – короля польського і одночасно великого князя литовського. Хоч декларувалася рівність обох частин Речі Посполитої, насправді Велике князівство Литовське опинилося в підпорядкованому становищі, і на об'єднаних сеймах його репрезентувало лише близько третини загальної кількості голосів. Литовське князівство зберігало певні ознаки державності, однак територія його зменшувалася наполовину: Волинське, Брацлавське і Київське воєводства було відібрано від Великого князівства Литовського і включено до Корони – польської частини Речі Посполитої.

За умовами Люблінської унії польські шляхтичі й магнати отримали право набувати земельні маєтки в тих воєводствах, які перейшли до Корони, тобто на більшій частині України і Волині зокрема. Політичні зміни супроводжувалися новими явищами в економічному житті. Великі землевласники стали розширювати свої фільваркові господарства на основі панщинної праці. Поштовхом до встановлення фільварково-панщинної системи було збільшення внутрішнього і зовнішнього попиту на сільськогосподарські продукти, насамперед зерно. Найвигоднішим для феодала способом реалізації цього попиту і було заснування панщинних фільварків.

Розширення товарообміну між містом і селянами було загальмоване. Шляхетський сейм прийняв цілий ряд законів («конституцій»), які підривали економічне становище міст в інтересах шляхти, з одного боку, однак з іншого – панщинний фільварок потребував певного рівня товарно-грошових відносин селян з містом. Невипадково саме під час панування фільварково-панщинної системи Україна покривається густою мережею містечок. Незважаючи на аграрний характер, вони сприяли розвитку торгівлі (зокрема ярмаркової), давали певне поле для розгортання товарно-грошового обігу.

Православна шляхта мала більшість у Київському, Волинському і Брацлавському воєводствах. Загалом час від Люблінської унії до середини XVII ст. характеризується пожвавленням господарської і політичної активності старих еліт. Приблизно перші два десятиріччя XVII ст. це доба важливих реформ релігійного життя, формування таких нових громадських структур, як братства, виникнення нових типів навчальних закладів, небаченого раніше пожвавлення літературного життя, нових культурно-релігійних ініціатив представників різних конфесій, в тому числі православних, католиків, протестантів. З 20-х рр. XVII ст. і до 1648 р., були часом дальшого розвитку культури та освіти, успішнішої консолідації українських церков – православної і, до деякої міри, греко-католицької.

Натомість у наступний період, зокрема в 30-ті і 40-ві рр., культура росте вшир, але має місце, як це було й в інших країнах, також певне повернення до середньовічної ментальності і традицій. Втім саме це властиве добі бароко – відродження середньовічної ментальності в поєднанні із засвоєнням деяких здобутків ренесансу і реформації із новими, специфічно бароковими явищами, тими, що виникли на ґрунті окресленого синтезу, і цілком новими. Пішовши таким шляхом, українська культура засвідчила, що вона стала частиною європейської. У ряді випадків йшлося не так про вплив Західної і Центральної Європи на Україну, а про співтворення Україною культурних вартостей, її співучасть у тих культурних течіях, які були загальноєвропейськими. Друга половина XVII – пер. пол. XVIII ст. позначилися різкими, прискореними змінами, що вплинули на всі сфери життєдіяльності – політичній, економічній, соціальній, культурній, конфесійній. Порушення територіальної цілісності України в останній третині XVII ст., майже до кінця XVIII ст. Правобережжя перебувало під

владою Речі Посполитої, обумовило поступову ліквідацію здобутків Визвольної війни.

Початок друкарства на Волині

Серед найстарших осередків українського культурного життя – Київщини, Галичини – перше місце займає Волинь. Входячи разом з Київщиною ще з поч. XIV ст. до складу Великого Князівства Литовського, Волинь, що територіально ближча до Заходу, мала собі повну змогу культурного розвитку і з плином часу витворила в себе міцний український елемент. Литва ніколи не знала національного гніту, як державної політики, і урядовою мовою на Волині, як і в цілій Литовській державі, була «руська» мова.

Після акту 1569 р. (Люблінська унія) Волинь увійшла до складу Польського королівства. Насильне латинство й полонізація посунули на Волинь зараз же по Люблінській унії – і примусили місцевий український елемент міцно взятися до оборони своєї віри й народності. Західний вплив, що йшов до нас через Польщу, найперше відбивався на Волині, а це дало поштовх їй в культурного розвитку. Нові реформаційні ідеї, що потрапляли з Заходу, теж найперше й найбільше відбилися на Волині. І справді, аж до половини XVII століття Волинь була теренами, де було найбільше релігійних змагань.

На теренах Волині повстає декілька культурних центрів, що в них жваво провадилась українська культурна діяльність; такими центрами в давнину були: Острог, Луцьк, Ковель, Дермань, Крем'янець, Почаїв, Рохманів, Четвертая, Пересопниця, Дворець, Хорошів, Чорна і т.п.

Серед цих волинських центрів найвидатнішим був Острог, де повстало тоді нове велике огнище української культури – славна Острозька Академія, під проводом могутнього оборонця українського народу, князя Костянтина Острозького, що згуртував коло себе найкращі тодішні наукові сили.

На Волині знайшов собі пристановище й відомий емігрант з Москви князь Андрій Курбський. Князь оселився десь близько 1564 р. в Милянєвичах біля Ковеля і прожив тут 19 років (1583 р.). Двір князя Курбського став культурним осередком, де гуртувалися тодішні наукові й літературні сили, що боронили Волинь від залу латинством та від полонізації. Та й сам Курбський зайнявся на Волині літературною працею, заохочуючи до неї найвидатніших вчених свого часу.

Релігійний втікач із Москви, відомий старець Артемій, знайшов собі пристановище теж на Волині і працював поруч із Курбським. Також на Волині оселилися московські емігранти Хведос Кривий та товариш його Ігнат.

Нова велика ідея про вживання Письма Святого в народній мові найперше була зреалізована теж на Волині. Тут ця ідея була актуальною, бо ж насправді доводилося боронити свою віру від натиску латинства. Таким чином повстають на Волині аж чотири переклади Письма Святого на українську мову, всі другої половини XVI століття: Пересопницьке Євангеліє 1556 – 1561 р. в м. Пересопниці, Волинське Євангеліє 1571 р. у Володимирі, Новий Завіт в перекладі 1581 р. Валентина Негалівського в м. Хорошеві і Літківське Євангеліє 1595 р. в місті Луцьку.

І може не без певної підстави твердить Франко, що українські видання 1491 року Швайпольта Фіоля у Кракові друкувалися «заходами і накладом князя Костянтина Острозького».

Але з тих саме причин, що й в Галичині, до певного часу друкарство не поширилося по Волині. І тільки коли загострилася й тут релігійна боротьба, друкарство розвинулось на Волині, як і в Галичині.

На чолі всієї культурної праці на Волині довгі роки стояв міцний оборонець прав українського народу, славний князь Василь-Костянтин Острозький, що один час

був навіть кандидатом на польський престол. По Люблінській унії 1569 р. і князь Острозький змушений був жвавіше стати до культурної праці для оборони єдиновірного народу.

Розпочав друкарство на Волині Іван Федоров. Історія волинського друкарства надзвичайно важлива й цікава, але, на жаль, її ще детально не досліджено. Серед волинських міст XVI-XVII ст. Острогу судилось завдяки його власнику князю Костянтину Костянтиновичу Острозькому стати духовною столицею святого українського православ'я не тільки історичної Волині, а й цілої України. Саме тут в заснованій князем друкарні впродовж більше 35 років кувалась духовна зброя для оборони рідної віри і свого народу – друковане слово, яке дало православній церкві не тільки Богослужбові книги, а й полемічні твори проти польської римо-католицької експансії.

Щоб врятувати православну віру потрібно було вдатись до радикальних заходів самозахисту від католицизму і полонізму, серед внутрішнього саморозкладання віри і моралі. Одного обміну думок серед тих, хто зберіг вірність Богові і народу, було вже замало, потрібно було дати народові духовну зброю – друковану книгу.

Друкування старослов'янською мовою було налагоджено ще й до того. В Празі 1517-1519 років вийшла «Біблія Руська» Францишка Скорина, українця за походженням. Той же Скорина в маєтку Бабича 1525 року видав «Апостола», потім Акафісти і Канони. В Заблудові на Гродещині в маєтку гетьмана Литовського Григорія Ходкевича знайшли притулок втікачі з Москви Іван Федоров та Петро Мстиславець і тут надрукували в 1568-1569 роках «Євангеліє учительне» та «Псалтир». Але майже всі ці стародруки були поза межами України, історичної Волині, і одиночними примірниками потрапляли до нас.

Зваживши на всі за і проти князь Костянтин Острозький розпочав шлях порятунку православної віри зі заснування Острозької академії та заснування друкарні. Першим острозьким виданням була грецько-церковнослов'янська «Азбука» (Буквар) з датою 18 червня 1578 р. Книжка містила грецьку абетку, далі надруковані паралельно молитви грецькою і церковнослов'янською мовами, передрук Львівського букваря і нарешті Сказання чорноризця Храбра «Про письмена». Цей твір – визначна пам'ятка староболгарської літератури – сприймався тоді як апологія слов'янської кириличної писемності, хоч за задумом автора йшлося про глаголицю. Прославляння у цій пам'ятці просвітителя слов'ян Константина-філософа мало на меті звеличити освітню діяльність іншого його тезки – князя Острозького. Проводилася певна аналогія між діяльністю острозького гуртка і просвітництвом доби Константина-філософа.

Можливо, «Азбука» була виданням самого Івана Федорова, а не князя Острозького. «Книга Нового Завіту» – Псалтир і Новий Завіт, що вийшов у світ 1580 р. Книга невеликого формату була надрукована дрібним напівуставним шрифтом і призначалася, в першу чергу, для домашнього читання, хоч пізніше вживалася і в літургії. Щоб полегшити використання книги в богословських студіях, зокрема, до Євангелія і Апостола було додано алфавітно-предметний покажчик. Цей укладений острозьким книжником Тимофієм Михайловичем покажчик вважають першим в Україні друкованим виданням науково-допоміжного, інформаційного характеру.

Справжнім шедевром друкарської майстерності стала Острозька Біблія, завершена 1581 р. Над підготовкою тексту до видання разом з друкарем Іваном Федоровим працювали українські книжники Герасим Смотрицький, Тимофій Михайлович та інші, вчені греки Діонісій Раллі-Палеолог, Євста-

фій Нафанаїл. За основу прийнято список Генадійівської Біблії, отриманий з Москви, а до редагування залучалися також грецькі, латинські, чеські тексти біблійних книг. На титульному аркуші підкреслювалося, що книга є докладним перекладом з грецької Біблії семидесяти толковників.

У вміщеному перед текстом вірші про герб князя Острозького видана в Острозі книга порівнюється зі зброєю, яка допоможе подолати «еретиків полки».

Спершу наклад планували надрукувати до 12 липня 1580 р., і таку дату подано в післямові у частині накладу. На більшості примірників вказано іншу дату виходу – 12 серпня 1581 р. Цей день, очевидно, було визначено як остаточний термін надрукування Біблії, але, ймовірно, ще деякий час після того тривало додруковування тих частин, тираж яких був меншим.

Острозьку Біблію часто називали «руською», або «словенською», хоч тексти її на церковнослов'янській мові. Як сам текст Острозької Біблії, так і її літературні додатки мали значний резонанс у східнослов'янських літературах. Острозьке видання Біблії було передруковано в Москві 1663 р. і служило основою для багатьох наступних перевидань. Авторитетність острозького видання сприяла прийняттю південними слов'янами саме східнослов'янської версії церковнослов'янщини.

Ще до виходу в світ Біблії, 5 травня 1581 р.р., в Острозі було надруковано окремо «Хронологію» – силабічні вірші на біблійні теми білорусько-польського за мовою творчості і литовського за походженням поета-кальвініста Андрія Римші.

Незабаром після закінчення праці над Біблією Іван Федоров повернувся до Львова і розпочав підготовку обладнання для нової власної друкарні. Як свідчать джерела, він «помислил бил болше книг ремесла своего друкарського на потребу церквам святым

розмаїтих для хвали Божеї в науку православним християнам видати». Смерть перешкодила виконати ці плани. 5 (15) грудня 1583 р. Іван Федоров помер у Львові в будинку кравця Антона Абрагамовича, який став пізніше діяльним учасником суспільно-політичного руху львівських українців.

Друкарня була втіленням в Україні витвореного у Західній Європі типу видавничого закладу при школі вищого типу і науково-літературному гуртку книжників. Нагадаємо про друкарні при Альдинській Академії, у Венеції, при «тримових ліцеях» у Лувені й Алькала, засновану пізніше друкарню при Замойській Академії. І хоча зв'язок Острозької друкарні із школою не став настільки безпосереднім, як планувалося спершу, ця друкарня вирізнялася з-поміж інших українських видавничих закладів різноманітністю репертуару. З 29 відомих нині її видань (загальним обсягом 1528,5 аркуша) до числа літургічних належить лише 8 (обсягом 575 аркушів). Таким чином, частка літургічної літератури була значно нижчою, ніж у будь-якій іншій православній друкарні в Україні. Також у масштабах православного кириличного друкарства це було явище виняткове. Зате Острозька друкарня започаткувала публікацію церковнослов'янських перекладів тих творів візантійської патристики, які користувалися популярністю у всіх православних народів («Маргарит» Іоанна Златоуста, «Книжка о постничестві» Василя Великого).

Острог став також першим в Україні центром видання тогочасної публіцистики, яку пізніші дослідники називали «полемічною літературою». Було видано, зокрема, «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького (1587), упорядкований Василем Суразьким-Малюшицьким збірник «О единой истинной православной вере» (1588), твір Клірика Острозького «Отпис на лист в Бозі велебного отца Іпатія Володимирського і Берестейського єпископа...» (1598), збір-

ник «Книжиця» (1598), українське видання «Апокрисиса» Христофора Філалета. Принципово новим явищем стало двомовне видання «Лікарство на впалий умисел чоловічий» (1607), воно містило паралельно церковнослов'янський і український тексти. Тематична різноманітність видань друкарні була безперечною заслугою її літературних керівників, серед яких були такі визначні діячі культури, як Герасим Смотрицький, Василь Суразький (Малюшицький), Дем'ян Наливайко. У 1602 – 1605 рр. друкарня діяла в Дерманському монастирі під керівництвом Дем'яна Наливайка. Проте після смерті багатого мецената князя К. Острозького друкарня не змогла знайти достатніх засобів для продовження видавничої діяльності.

Огляд волинських друкарень Дерманська друкарня

Село Дермань належало в давнину до власності князів Острозьких; лежить воно близько 20 км від Острога. Переказують, що ще на початку XV століття, серед густих лісів, недалеко села знаходився загородній двірець князів Острозьких, добре укріплений від нападу ворога.

Початок Дерманському монастиреві поклав князь Василь Федорович Красний (гарний), який при своєму дворі «церков и звоницу муровал, и сам на закладаню был, и всего монастыря Дерманского фундатор». Так повстав десь ще в першій половині XV століття (князь Василь помер 1450 р.) славний потім Дерманський Свято-Троїцький монастир, один з найстаріших монастирів на Волині. Доказом давнього існування цього монастиря служить також рукописна книга «Поучень», що її ще 1499 р. подарував сюди онук фундатора монастиря, князь Костянтин Іванович Острозького.

Пізніше Дерманський монастир мав дуже добрі маєтки і часто збирав під свої стіни освічених монахів, що трудилися тут пере-

кладами потрібних книжок. Князь Костянтин Костянтинович звернув вже свою пильну увагу на Дерманський монастир, на який він по наслідству мав право патронату. Але з часом, 1571 р., під натиском польським, без волі князя, став ігуменом Дерманського монастиря мирянин Михайло Джуса. Здається, князь Костянтин спершу мав думку заснувати свою друкарню та школу власне в Дерманському монастирі, а тому вигнав Джусу і управителем монастиря призначив 2 березня 1575 р. друкаря Івана Федорова. Можливо, що за час цього управління (1575-1576 рр.) Федоров розпочав вже в Дермані засновувати нову друкарню. Але пізніше, десь в кінці 1576 р., князь змінив своє рішення і Федоров перейшов до Острога, де й урядив Острозьку друкарню.

1593 року князь Костянтин мріяв про потребу збільшення освітньої праці.

І князь думав власне в Дерманському монастирі заснувати такий освітній центр, що виховував би потрібне духовенство; але поки що князь думок своїх не переводив в життя. А що при монастирі монахи справді займалися культурною працею, про це свідчить хоча б «Пчела», що її перекладено тут 1599 р. з грецької на мову церковнослов'янську, або рукопис «Бесід» св. Івана Золотоустого 1605 р.

Свою давню думку про заснування в Дерманському монастирі культурно-освітнього центру Костянтин Острозький здійснив лише 1602 р. В цьому році, 5 липня, князь, з благословення патріарха Мелетія, цілком перероблює Дерманський монастир: засновує школу, а також і друкарню при ній; багатому й до того монастирю князь дарує нові маєтки. Управителем Дерманської друкарні став священник-друкар Дем'ян Наливайко.

Ігуменом реформованого Дерманського монастиря князь призначив широко освіченого протосингела патріарха Олександрійського Ісака Борисковича, що походив

з волинських дворян. Борискович зібрав в Дерманському монастирі багато вчених та достойних монахів і зараз же приступив до друкарської праці.

Першою книжкою яку почали друкувати в Дермані був «Октоїх», бо друкованим його тоді на Україні ще не було. Ігумен Борисович діяльно взявся за цю книжку: текст, безумовно, правила з грецького оригіналу. Друк Октоїха розпочали 12 квітня 1603 р., а скінчили 12 вересня 1604 р.; це був: «Охтаик сиреч осмогласник», на 326 листів; книжка вийшла «в общем манастири Дермани, коштом и накладом манастирским», тобто вже без якихось спеціальних коштів князя Костянтина. Передмову до цієї книжки писано двома мовами – церковно-слов'янською та українською. По цьому, значно нижче, підписався й технічний друкар. Під час друку цієї книжки трапилася сумна подія: помер молодий князь Олександр Острозький.

Другою книжкою дерманського друку був «Лист Мелетія святішого патріархи Олександрійського до велебного єпископа Іпатія Потея»; книжка вийшла 6 лютого 1605 р.

Цього листа 1599 р. з грецької мови на українську переклав Іов Борецький, пізніше митрополит Київський, що на той час працював в Дермані. Передмову до книжки підписав священник Дем'ян.

Здається, що цей «Лист» був останнім дерманським друком, але можливо, що всіх дерманських видань до нас не дійшло; навіть польські джерела підкреслюють, що з Дерманської друкарні «говорили до народу руського». Вага дерманських друків, як і друків острозьких, полягає також і в тім, що видавці їх вживали й народної української мови, можливо, що під впливом Д. Наливайка.

Не довго працювала Дерманська друкарня –десь близько трьох років; з невідомих нам причин князь Костянтин в 1605 р. знову переніс цю друкарню до Острога. Але Дерманський монастир не втрачав своєї

культурно-освітньої праці, і надалі лишався славним монастирем. Десь в кінці 1607 р. князь Костянтин запросив до себе архімандрита дерманського племінника єпископа Гедеона Балабана – Ісаїю Балабана, «блюстителя» єпископії Львівської, і той став у нього «строїтелем» всіх острозьких монастирів (на своїх землях князь Костянтин мав 20 монастирів і більше 600 церков). Пізніше (1627 – 1633 рр.) ігуменом Дерманським був славний автор «Граматики» 1619 р. – Мелетій Смотрицький, що тут і похований.

Костянтинівська друкарня

Третя друкарня, яку заснував на своїх землях князь Костянтин Костянтинович Острозький, була друкарня в місті Костянтинові; але який це Костянтинів: чи Старий (в давнину Волинського воєводства) чи Новий (воєводства Подільського) точно сказати важко, проте більше певності, що це був Новий Костянтинів, яким володів син Острозького Олександр.

Безумовно, в Костянтинові велося якесь культурне життя, хоч про нього ми й мало знаємо. В Костянтинові була українська Академія, про що нам свідчить ось ця приписка на рукописній Кормчій, що переховується в бібліотеці Львівського університету: «Року Божого народження 1599 декабря 5 списана Петром Станиславовичем Яневскаго, в богоспасаємом гради Константинове, в Академій Константиновской, при дидакалу смиренном Антонію Єзифовичу, а при держави княжати Василія Острозскаго».

Безумовно, цю Костянтинівську друкарню, з доручення князя Острозького, заснував острозький друкар, Іван Федоров, певне з допомогою учня свого Грині Івановича. Друкарня ця, здається, була власністю Федорова, і по смерті його за борги перейшла до рук українських друкарів, Сенька Корунки та пасинка його Сачка Сеньковича Сідляра. Але й князь Костянтин мав матеріальні пре-

тензії до Федорова, а тому забрав собі цю друкарню.

В лютім 1588 р. до Львова приїжджав відомий віленський друкар Кузьма Мамонич, і названі друкарі – Корунка та Сідляр – продали йому 24 лютого 1588 р. своє право на Костянтинівську друкарню.

Почаївська друкарня

Для українського культурного життя велике значення мало заснування в 1733 р. Почаївської василіанської друкарні. Перша з них діяла до 60-х років XVIII ст. Першим монастирським видавничим закладом в Україні була друкарня Києво-Печерської лаври.

Свято-Успенська Почаївська Лавра – це найдавніший монастир на Волині, заснований ще десь в середині XIII ст. Давній переказ оповідає, що київські печерські монахи, втікаючи від нападу татар, в густих крем'янецьких лісах знайшли собі відповідний притулок на мальовничій горі і заснували тут маленького монастиря. Монастир цей аж до кінця XVI століття був дуже вбогим. Засновницею монастиря вже в новий час була Анна Тиховна Гойська.

Про початок Почаївської дослідники звичайно повторюють старі, або часом невірогідні перекази. Так, вже Петрушевич зв'язував початок Почаївської друкарні від друкарні Острозької і додавав, ніби перша почаївська книжка 1618 р. надрукована «быти может типами, закупленными из Острога».

Першим, хто розпочав друкарство в Почаєві, був славнозвісний проповідник свого часу, Кирило Транквиліон Ставровецький. Написав він відомий труд свій «Зерцало Богословии» і дав читати його декому з тодішніх богословів; ті погано відізналися про цю книжку і не радили друкувати її; здається, ось це й примусило Ставровецького завести собі власну друкарню. І ото ж, пробуваючи ігуменом Унівського монастиря, він тут

склав собі невелику власну друкарню і певне тут, в Уневі, розпочав друк своєї книжки: «Зерцало Богословии»; можливо, що в Уневі видруковано перші 29 листів цієї книжки. Ігуменом Унівського монастиря був Ставровецький до 3 січня 1618 року. По цьому Ставровецький кидає Унів і разом з своєю друкарнею і з початком надрукованої книги переходить до Почаєва. В Почаєві Ставровецький знову розташовує свою друкарню і докінчує тут друкування своєї книжки, накінець, 12 березня 1618 р. в Почаєві й побачила світ ця книжка – «Зерцало Богословии» Кирила Ставровецького.

Так зачалось друкарство в Почаєві, але це не було друкарство Почаївського монастиря, а тільки приватна справа «проповідника слова Божого» Кирила Транквиліона Ставровецького. Того ж 1618 р. Ставровецький переїхав до Рохманова, і туди ж забрав і свою друкарню. Почаївські монахи бачили друкарську працю Кирила Ставровецького, але собі друкарні не заснували, може з причини тих неспокійних часів, що тоді все були на Волині.

Постійне друкарство заснувалось в Почаєві лише тоді, коли цей монастир перейшов на унію. Фундатором Почаївської друкарні був перший із уніатів архимандрит її Феодосій Любенецький-Рудницький: 1730 р. став він єпископом Луцьким, і з того часу Почаївський монастир, міцно підтримуваний своїм єпископом, діяльно почав закладати собі друкарню.

1730 року почаївські василіани спровадили собі з Києва словолитника (гисера), перше жида, а потім християнина, і той відлив їм потрібні літери; гравером став у них теж киянин Голота. В новій друкарні найпершим видрукували: проскомидійний листок та пастирський лист єпископа Рудницького. Так розпочалося славне потім почаївське друкарство.

Але нова друкарня помітно підривала

матеріальні інтереси Львівського Ставропигіального Братства, котре постійно так ретельно боронило своє виключне право на друкарство в цілій краї. І Братство зараз же 1730 р. розпочало, по своїй звичці, безкінечного процесу, домагаючись закриття Почаївської друкарні.

Повів Почаївський монастир також і свою боротьбу з Братством, що тоді процесувалося з митрополитом Афанасієм Шептицьким; саме в той час спеціальна папська комісія переглядала братські видання, чи нема в них чогось противного католицькій вірі.

Але нічого не допомогло і Братство таки виграло справу: 26 вересня 1732 р. Трибунал Апостольської Нунціатури в Варшаві заборонив Почаївському монастиреві мати свою друкарню й друкувати українські книжки.

Проте Почаївський монастир не склав рук по такій дошкульній невдачі. В той саме час енергійний ігумен Почаївський Гедеон Козубський, за допомогою свого єпископа Луцького та Острозького Феодосія Рудницького, почав уперто клопотатися в Варшаві перед королем, щоби одержати доброго привілея на Почаївську друкарню. Козубський доводив, що він, власне, просить привілея не на відкриття нової друкарні, а лише на відновлення старої.

Ці заходи ігумена Козубського мали повний успіх: 18 жовтня 1732 р. король Август II видав привілея на заснування Почаївської друкарні.

Першою поважною книжкою, надрукованою вже у власній Почаївській друкарні, був «Службеник» 1735 р.

Не дивлячись на всі затяжні судові процеси, Почаївська друкарня праці своєї ніколи не спиняла, і коли нишком, а більше відкрито таки продовжувала свою друкарську роботу.

3 грудня 1772 року луцький єпископ Сильвестр Рудницький підписав з Почаївською друкарнею цікаву умову в справі дру-

кування книжок. В цій умові читаємо, що на Тридентським соборі ухвалено, що кожний єпископ має право закладати потрібну йому друкарню, а також Луцька єпархія має привілеї на фундування друкарні й від королів польських.

В березні 1773 р. король затвердив цю умову. І з того часу розпочалася енергійна праця Почаївської друкарні: за час з 1772 по 1795 р. друкарня ця надрукувала книжок більше, як за весь інший час свого столітнього існування. Значення Почаєва як видавничого осередку зумовлювалося тісним зв'язком друкарні з василіянськими монастирями і навчальними закладами – колегіумами та монастирськими школами для ченців. Поряд з церковнослов'янськими, Почаївська друкарня видавала книжки українські, польські, латинські, а з кінця XVIII ст. – також російські.

Висновки

Дослідивши історію книгодрукування на Волині XVII-XVIII ст., можна зробити такі висновки:

- розвиток друкарства на Волині бере початок ще кінця XVI ст. Найбільші друкарні засновувалися при монастирях, у містах на князівські кошти.
- релігійне протистояння сприяло розвитку полемічної літератури і книгодрукування, оскільки Волинь стала місцем цього протистояння, тому ми можемо спостерігати бурхливий розвиток книговидавання.

На території Волині в окреслений період діяло 10 друкарень, в роботі було розглянуто діяльність Острозької, Дерманьської, Почаївської, Костянтинівської друкарень, які в основному видавали церковну літературу церковнослов'янською і українською мовами.

Отже, розвиток друкарства на Волині був найактивнішим на території України. І про-

тягом тривалого часу більшою чи меншою мірою обслуговувало потреби української культури. Друкарство на Волині розвивалося швидше порівняно з іншими регіонами України, проте були різного типу проблеми які заважали цьому розвитку.

Список використаних джерел

1. Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. *Початки українського друкарства*. – Львів: Центр Європи, 2000. – 222 с.
2. Зернова А.С. *Начало книгопечатания в Москве и на Украине*. – Москва, 1947.
3. Исаевич Я.Д. *Новые материалы об украинских и белорусских книгопечатниках первой половины XVII в.* // Книга: Исслед. и материалы. – Москва, 1977. – Сб. 34.
4. Исаевич Я.Д. *Літературна спадщина Івана Федорова / Я.Д. Исаевич*. – Львів: Вища шк., 1989. – 191 с.
5. Исаевич Я.Д. *Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні*. – Львів: Вища школа, 1975. – 150 с.
6. *Книга і друкарство на Україні / [О.І. Дей, Я.Д. Исаевич, Г.І. Коляда та ін.; за ред. П.М. Попова]; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М.Т. Рильського, Держ. публ. б-ка*. – [Київ: Наук. думка, 1964]. – 313 с.
7. Ковальський М.П. *Джерела про початковий етап друкарства на Україні / М. П. Ковальський*. – Дніпропетровськ, 1972. – 85 с.
8. Немировский Е.Л. *Начало книгопечатания на Украине*. Иван Федоров. – М.: Книга, 1974. – 224 с.
9. Огієнко І. *Історія українського друкарства*. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
10. Перлштейн А. *Очерки истории типографии на Волыни* // Волын. Губ. Ведом. 1855. №4-5. 1855. Ч. 87. – 226 с.
11. Ярослав Ісаєвич. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
12. Бондасюк С.Ю. *Общерусский первопечатник Иван Федоров и основанная им братская Ставропигийская печатня во Львове*. – Львов: Издание ставропигийского института, 1931. – 79 с.
13. Тимошик М. *Історія українського друкарства потребує переосмислення* // Літературна Україна. – 2002. – 21 березня; 10. Тимошик М. *Переосмислити історію виникнення українського друкованого слова* // Вісник Книжкової палати. – 2002. – №7. – С. 35-37.
14. Андрійчук М.Т. *Гене́за книгодрукування на теренах України: інформаційна ситуація у вітчизняній історіографії ХХ ст.* // Книгознавство. – 2005. – №2. – С. 134-146.

**ЄВРЕЇ НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНІ
XVII-XVIII СТОЛІТЬ****Автор:****Шмигельська І.В.,***учениця 10 класу Вербської
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Дубенського району Рівненської
області***Науковий керівник:****Пікульська Валентина Миколаївна,**
*студентка III курсу факультету
міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»***Науковий консультант:****Манько Микола Павлович,**
*директор комунального закладу
«Державний історико-культурний
заповідник міста Острога»***Координатор:****Дрель Надія Анастасіївна,**
*директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Євреї на території Волині з'явилися ще у XVI столітті. Єврейська громада була найбільш привілейованою національною меншиною. Вони жили переважно у великих містах або містечках [14, ст.18]. Проте їхня кількість у теперішній час становить дуже малу частку відносно часів XVII-XVIII ст. Тож цікаво дослідити як так сталося, що колись одна із найбільших діаспор на Україні стала такою малочисельною. Зокрема, який вплив євреї здійснювали на територію Волині, зокрема таких міст як Дубно та Острог.

Тема проєкту. Аналіз життя євреїв та здійснення ними впливу на територію Волині у період XVII-XVIII ст.

Мета проєкту. Дізнатися про історію єврейської общини на Волині у визначений період.

Завдання проєкту. Дослідити як жили та який вплив здійснювали євреї на економічне та культурне життя Волині.

Актуальність проєкту. Актуальність полягає у дослідженні історії свого краю, його розвитку, діяльності та життя саме через діяльність євреїв. Як і чому сталося так, що цей народ абсолютно зник із нашої території.

Методи дослідження. Аналізу, синтезу, історичний, логічний.

**Загальне становище євреїв
у XVII- XVIII ст. на Волині.
Історичний фон тодішніх
подій**

На початку XVI століття територія Волині була місцем проживання трьох націй: українців, поляків та євреїв, і відносини між цими етнічними групами були досить напруженими. Українці відносились до бідних верств населення. Вони часто зазнавали утисків з боку сусідів-держав. Українці довгий час це зносили, та їхнє терпіння було не вічним – в країні почали спалахувати повстання.

Польща знаходиться на півночі від Волині. Уряд Польщі хотів володіти територією Західної України. Так сталося, що на початку XVI ст. дана територія була підконтрольною цьому сусідові. Верховна влада у регіоні була закріплена за поляками. Зазвичай їхнє населення на Волині було представлене поміщиками, панами, магнатами та іншими.

Євреї – етнічна група, що частково проживала на території Волині. Вони не робили ніяких бунтів на території, хоча усі народи вважали євреїв нижчим народом [17, ст.18]. Вони вели різного роду діяльність у регіоні, займалися власною справою і т.п. Та попри

все залишалися досить закритою групою населення зі своїми звичаями та традиціями.

Через те, що євреї підкорялися польській владі, українці сприймали їх як помічників ворога. В той же час євреї стверджували, що стали жертвою поляків. Таким чином вони розробили теорію, де було сказано, що єврейство «потрапило між молотом та наковальнею» (тобто між українцями та поляками) [13, ст.18]. Це показувало критичність їхнього становища. Та на цю теорію мало хто зважав. Це стало більше помітно, коли Польща намагалася більше контролювати українське козацтво. Козаки повстали проти своїх польських землевласників та одночасно і на євреїв. Життя єврейської общини тоді різко змінилося в гіршу сторону.

Тим часом козаки хотіли звільнити Україну від польського панування і прагнули керувати Україною. У 1648 році козаки, очолювані Богданом Хмельницьким, розпочали низку походів, в ході яких відбувалися бойові дії проти поляків, а заразом і євреїв. Хмельницький переконував, що єврейська община – агенти польської влади, що покликані знищувати українську націю [17, ст.18]. Злякавшись цього поняття, козаки вбивали тисячі євреїв у 1648-1649 роках, що пізніше вважатимуться найгіршим періодом XVI ст. Багато польських євреїв змогли втекти з країни, але приблизно половина (близько 20 тисяч) були жорстоко вбиті. Різанина була надзвичайно трагічною - як за кількістю вбитих, так і за наслідками [17, ст.18]. Козацька жорстокість була настільки велика, що багато євреїв вважали кращим йти в полон до кримських татар, щоб продаватися там за рабів.

У наступних уривках описані свідчення очевидців про злочини, що відбувалися в районах Могили, Заслава та Немирова, з 1648 по 1651 рік.

«У місті Могила забили 800 дворян разом із дружинами і дітьми, а також 700 євреїв

також із дружинами та дітьми. Деяких з них четвертували, іншим було наказано копати могили, в яких потім заживо ховали як дорослих, так і дітей-євреїв. Вони оточували молодих жінок і, коли вони намагалися втекти, різали на них одяг. Потім вони робили із ними огидні речі, поки вони не померли, кричачи» [2, ст.18].

«Вони приїхали ... (замасковані) так, ніби вони поляки ... для того, щоб їм відкрили ворота фортеці ... і їм це вдалося ... і вони вирізали близько 6000 душ в місті ... декілька сотень потопили у воді або вбивали іншими жорстокими тортурами. У синагозі, перед Святим Ковчегом, вони різали людей м'ясними ножами ... після чого вони знищили синагогу і винесли всі книги Тори ... вони розірвали їх ... і вони розклали їх ... чоловіків і тварин, щоб топтати ... вони також зробили сандалі з них ... та інший одяг» [2, ст.18].

«З деяких здирали шкіру, ще коли вони були живі, а їхнє м'ясо було кинуте собакам; деяким відрізали їхні кінцівки, а тіла кидали на шосе, щоб їх розчавлювали повозки чи розтоптували коні; Деяким наносили смертельні травми, а потім викидали на вулицю, щоб ті помирили повільною смертю. Вони мучили деяких жінок, заставляючи їх повзати та забиваючи до смерті. Ворог зарізав дітей на колінах своїх матерів. Їх розрізали на шматки, подібно до риби. Немовлят вішали на грудях своїх матерів. Деякі дітей пронизали списами» [2, ст. 18].

Україна з часом стала незалежною, але не на довго. У 1651 році Хмельницький зазнав поразки у Берестейській битві і був змушений прийняти договір (Білоцерківські статті – договір, укладений в Білій Церкві 18 (28) вересня 1651 р.), який не давав йому змоги

так контролювати Україну, як він сподівався. У 1654 році (українсько-російський договір 1654 року.) Хмельницький переконав козаків передати свою вірність російським царям.

Польська влада мирилася із євреями і навіть була в хороших стосунках з ними, чого не скажеш про російську владу. Таким чином антисемітизм набрав ще більших обертів, коли Національна і Соціалістична партія України взяла під контроль регіон (1653 р.). Але навіть хмельницькі погроми не зупинили єрейську міграцію в Україну. Євреї продовжували відігравати помітну роль у економічному відродженні країни протягом XVII та XVIII століть. Козацька влада тієї частини України, яка була анексована Росією за межами Дніпра, виступала проти постійних вигнань євреїв звідти та за їх вільне перебування в Україні, стверджуючи, що євреї сприяли торгівлі регіону. Коли Україна, за винятком Східної Галичини, стала частиною смуги єрейської осілости (після поділу Польщі-Литви) - територіальний регіон, за межами якого поселення євреїв було заборонене – євреї продовжували відігравати значну і динамічну роль в економіці регіону [2, ст.18].

Населення єрейської громади

Наприкінці XVI століття населення Волині було надзвичайно строкатим. Але однією із найбільших громад на цій території були євреї [5, ст.18]. У цей час в східних областях Польщі проживали близько 45 тис. євреїв (з 100 тис. євреїв всієї Польщі). До Хмельницьких погромів 1648-1649 рр. їх чисельність зросла не менше ніж до 150 тис. осіб.

На початку XVII століття становище єрейського населення ставало все більш вразливим. Невдоволення важкими умовами з боку заступників селянства, козаків і міських православних українців призвело до повстання 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького. Основними жертвами

повстання були польські землевласники, католики та євреї. У багатьох містах, зокрема на території Подільсько-Волинської та Лівобережної України, єрейське населення було знищено. Єрейські літописці-очевидці (наприклад, Натан Ганновер) оцінюють цифру жертв між 100 000 і 120 000 осіб [17, ст.18]. Розглядаючи кількість оцінюваного єрейського населення України в 1648 р. (51 325), то ця цифра здається швидше нереальністю. Та незважаючи ні на що, євреї сприймалися як представники польських поміщиків і також вважалися ворогом. Тому, щоб уникнути переслідувань, деякі євреї переходили у християнство [3, ст.18].

У другій половині XVII ст. майже половина єрейського населення Польсько-Литовської Держави жила на сході – на українських, білоруських і литовських землях. Євреї становили близько 13-14% міського населення цих земель у порівнянні до 5-6% євреїв, що жили на західних польських землях.

Стан єрейського населення на початку XVIII ст. розглянемо на прикладі Острожчини. На основі аналізу інвентарних описів 1708 та 1724 рр. можна стверджувати, що на першу третину XVIII ст. припадає період значного зростання кількості єрейського населення, яке складало більшість серед міських жителів [11, ст. 18].

Із перепису населення Волині 1765 року було зазначено таке: після розпаду Речі Посполитої настала нова ера для євреїв на її території. Більше євреїв мешкало у містах, менше – у селах. Міста, де були найбільше поширені єрейські общини, – Заславль, Луцьк, Острог, Старокостянтинів, Кам'янець-Подільський, Летичів, Кременець. Попри свою кількість євреї вважали себе чужими до місцевого населення, тому вони усіма силами старалися уникати селитися разом із «туземцями» [4, ст.18]. І ще, окрім цього, вони повинні були підкорятися у демографічній політиці не фізичним законам країни,

від яких залежала густота корінного населення, а бути в залежності від ступеня населеності і його економічного показника території. Іншими словами густота населення євреїв повинна була в пропорції до кількості місцевих жителів, тяжкості селянських податків та до стану промисловості та торгівлі в селах та містах Південно-Західної Росії. Таке ставлення було до євреїв стабільним, і могло послабитися лише у разі важливих політичних подій у країні. До такого висновку також побуджують і нескінченні жалоби про гніт євреїв на народ. Жалоби надходили зі сторони сільського та міського населення щодо скупівлі євреями міського майна, оренду міських доходів, відмови в міських повинностях та ін. [1, ст.18].

До 1772 р. євреям офіційно заборонялося проживати на території Російської імперії. У 1774 р. в листі до французького мислителя Д. Дідро імператриця Катерина II мотивувала цей факт тим, що вони можуть монополізувати дрібну торгівлю і тим самим викликати незадоволення з боку торгового люду християнського віросповідання. Таке ставлення до євреїв пояснюється існуванням у Росії стародавньої християнсько-візантійської традиції, у рамках якої євреїв вважали представниками ворожої релігії [6, ст.18].

Перепис населення 1775-1778 рр. зазначає, що у результаті конфедерації, коліївщини та епідемій єврейське населення зменшилося майже в 2 рази. А ще в наслідок набігів гайдамаків та татар євреї почали переселятися на території Київського та Брацлавського воєводств.

З врахуванням подимних реєстрів 1774-1775 рр. А. Перковським було вираховано чисельність населення Волинського воєводства. У 1775 р. вона становила 754,7 тис. осіб. За 146 років (1629-1775 рр.) населення краю зменшилось на 15,3 тис. осіб.

За рішенням Катерини II за євреями було збережено їхню кагальну організацію. Від-

повідно до указу від 17 жовтня 1776 р. місцева адміністрація мала внести євреїв у загальний перепис населення. А для того, щоб збір з них у казну надходив вчасно, то влада дала вказівку заснувати кагали, в яких всіх розписували так, що кожен єврей, коли він кудись планував їхати по промислу, або хотів де жити і оселитися, або планував щонебудь орендувати, то від кагалу мав отримати паспорт, а ці паспорти, в свою чергу, повинні бути з завірені в провінційних канцеляріях і в них записані.

Загалом, кількість населення Правобережної України наприкінці XVIII ст. сягала 3,4 млн осіб, серед яких було найбільше українців, євреї ж становили 110 тисяч. У селах мешкало 15%, євреїв, у містах – 39%, у містечках – 53%. Природний приріст євреїв щорічно збільшувався, і Волинь посідала одне із перших місць за зростанням показників їх чисельності.

Отже, кількість населення євреїв на території Волині у визначений період була дуже різною. Вона залежала від політичних подій у країнах що опікувалися територією Волині (Росії та Польщі), переконань влади та настроїв у народі. Та все ж після складних часів єврейське населення збільшувало свою чисельність.

Економічна сфера єврейських общин

Польський уряд підтримував єврейське купецтво й ремісників. Підтвердженням цього є постанова волинської шляхти від 30 січня 1662 р. про звільнення євреїв від виплати податків, крім чопового (податок на виготовлення пива, горілки, меду та вина). Найпоширенішими видами діяльності серед них було шинкарство, а ще прибутковою діяльністю займалися купці, комірники, ремісники, прислуга і біднота. Таким чином, євреї передусім займалися торгівельно-економічними справами та добре орієнтувалися в умовах рин-

ку. Водночас варто зважати й на поділ євреїв серед своєї общини (кагалу), керівництво якою перебувало в руках купців, лихварів і духовенства. Так, в єврейській общині виділялися заможні: рабини, орендарі, крамарі, шинкарі, стольники, митники, інспектори та писарі. Їм прислужували шафарі (ключники), бакаляри (вчителі), кухарки, винники, банщики, ремісники (мірошники, шклярі, різники, коновали, позументщики (ювеліри), пекарі, кравці, шевці, дьогтярі), цирульники, особи без професії й убогі. Поділ на багатих і бідних свідчив про внутрішній розвиток общини, яка через замкненість, з одного боку, демонструвала ієрархічність єврейського суспільства, а з іншого – виступала єдиним фронтом [1, ст.18]. Загалом євреї відігравали провідну роль в економічному житті міста, оскільки були власниками більшості господарських об'єктів: солодовень, броварень, винниць та млинів [11, ст. 18].

Міські євреї підпорядковувалися законам і владі того чи іншого населеного пункту. Однак функції нагляду в релігійно-обрядовій сфері виконувала винятково община, яка мала право застосовувати до порушників і різні міри покарання.

Важливу роль у підтримці внутрішньої автономії громад та організації роботи кагалу відігравала релігія – юдаїзм. Вона визначала життєві пріоритети кожного єврея від моменту народження і аж до його смерті. Виконуючи захисну функцію, релігія регламентувала стосунки і в сім'ї та побуті, і перебувала на сторожі інтересів цілої громади, захищаючи її від розчинення в іноетнічному середовищі.

У другій половині XVIII ст. найбільше у євреїв була розвинута торгівля, і є підтвердження, що вона практично уся лежала у їхніх руках. Також вони були великими орендарями земель.

Імператриця Катерина II, намагаючись проводити щодо єврейства політику освіче-

ного абсолютизму, вирішила у 1786 р. ще раз підкреслити той факт, що євреї мають рівні з іншими етнічними групами права, зокрема й право самостійно організовувати внутрішнє самоуправління: «не озираючись на колишні польські закони і на й встановлення відмінностей їх [євреїв] від християн, бо ж увійшовши вони по запису їх у купецтво та міщанство нарівні з іншими станами, і сплачуючи у казну рівні податки, також і виконуючи інші повинності нарівні з іншими, [євреї] повинні в усякому разі бути захищені та задоволені нарівні з іншими підданими». Після другого поділу Речі Посполитої у 1793 р. у маніфесті «О присоединении Польских областей к России» щодо євреїв було продекларовано основні положення указу 1772 р. «О принятии под Российскую державу уступленных от Польши провинций [...]».

Проте невдовзі стало зрозуміло, що замість рівноправ'я євреїв з іншими податними станами до них поступово почали застосовувати правові норми, які їх дискримінували. Указом від 23 червня 1797 р. за дозвіл на міщанські та купецькі промисли євреї були обкладені подвійними, порівняно з особами християнського віросповідання податками [6, ст.18].

Наприкінці XVIII ст. до складу Російської імперії увійшли нові території (серед яких решта територій Волині), де також була значна частка єврейського населення. Вони мешкали окремими громадами, дотримувалися власних традицій та релігії, мали внутрішнє самоврядування. Влада не могла не брати цього до уваги, ухвалюючи низку законодавчих актів, спрямованих на регламентацію життя «іногородців». З часом ліберальний дух, притаманний першим законам щодо євреїв, зник, і вони набули рис обмежувальних нормативно-правових актів, які були покликані регулювати фактично усі сторони життя єврейських громад.

Отже, загальне становище євреїв у XVII-

XVIII ст. було зазвичай досить складним. Вони зазнавали утисків від будь-якої влади, (російської/польської/народного самосуду) що панувала у певний час у цьому регіоні.

Культурна спадщина.

Хасидизм на території Волині

Хасидизм – релігійно-містична течія в іудаїзмі, яка виникла у 1730-х рр. на Поділлі. Її засновником був рабин і цілитель Ізраель Баал Шем-Тов (Бешт; 1698-1760) з Меджибожа [18, ст.20]. Бешт дуже захоплювався Кабалою та лікуванням. Соціальні та ідеологічні общини, з яких виникли лідери як хасидизму, так і його опозиції, були відомі як хасиди. Вони діяли в південно-східних районах Польщі (нині Україна), але їм не вистачало об'єднуючих зв'язків. Вони діяли різними способами. Деякі особистості, які вважали, що вони присвячені «святості духу», присвятили себе релігійній та містичній діяльності аскетичного, закриваючого характеру; інші вивчали Тору і Кабалу, беручи участь у молитвах і релігійному дотриманні з акцентом на такі цінності, як екстаз, радість і релігійна відданість. Головною сценою діяльності Бешта була провінція Поділля. Найбільш популярним Бешта став в останні 20 років життя (1740-1760), коли він жив у місті Меджибожі та був визнаний і шанований всією громадою. На цьому етапі протидія хасидизму не була організованою і систематичною. Ця глава в історії хасидизму закінчується смертю Бешта в 1760 році [19, ст.21].

У центрі другого періоду – перехідного етапу від малого кола хасидів до масового руху – стояв Дов Бер з Межиріччя (Волинь), 1772 р., відомий як Магід, і його учні, які діяли переважно на Волині та Білорусії. Багато хто з послідовників Магіда стали вождями хасидських спільнот, поки він був ще живий (у тому числі Аарон га-Гадол у Карліні, а Менахем Мендель (Вітебськ) у Мінську) і в ще більшій мірі після його смерті. Магід

не розглядався як формальний наступник Бешта, але тільки як один з його головних учнів. Нові хасидські спільноти, завдяки своїм переважно молодим членствам і новаторським запалом, прийняли моделі діяльності, що відповідають жвавій молодіжній культурі, і досягли узгодженості на основі унікального спільного релігійного, соціального та економічного досвіду. Молоді люди почали їздити до суду свого ребе і залишатися з ним у суботу і свята. Ці візити часто призводили до того, що вони стали хасидами. Деякі, по суті, залишалися протягом тривалого часу і були відомі як Йошвім (Євр., Жителі). «Суд» став головним об'єднуючим центром для відданих. Вона була заповнена не тільки хасидами, що приїжджали туди, щоб погратись у навчання та керівництві ребе, але й із сторонніми людьми, які мотивувалися цікавістю або надією знайти утіху для своїх проблем.

Ще однією чудовою фігурою з цього регіону був Леві Іцхак з Бардичева (Рус., Бердичев; ок. у Бардичеві як шанований хасидський рабин і вождь. Також варто відзначити, що онуки Бешта - брати Мошех Шаїм Ефраїм з Суділково (близько 1740-1800) і Барух бен Еліель з Меджибожа (близько 1756-1811); і правнук Бешта Нахман Брацлавський (1772-1810), чий унікальний духовний підхід потряс хасидський світ. Нащадки Магіда також були помітні; серед них був його єдиний син, Авраам, відомий як «ангел» (ок. 1740-1776), який ніколи не служив хасидським вождю; і його онук Шалом Шагнах з Погребища (1769-1802), батько Ізраїля Ружина, і один з перших цадиків (харизматичний лідер), який прийняв «царський шлях», який відкинув аскетизм на користь прояву багатства.

Північні провінції Росії. Далі на північ, в провінціях Гродно і Мінськ, Аарон «Великий» Карлін (1736-1772) і його учні були настільки активними і видатними, що Міснагдім називав Хасидів взагалі Карлінерами.

Його наступником став його учень Шеломох Карлінський (1738-1792), який був висланий з рідного міста в 1786 році в Людмир, Волинь (Володимир Волинський). Наступним закликом був Ашер Перлов з Століна, син Аарона (1765-1826), під яким процвітав Карлін-Столінський хасидизм, поки не став найбільшою династією на Поліссі. Інші важливі групи сформувалися під Шаїмом Шайкла Амдура (1787 р.) і Мордехая (Лаховиця) (1742-1810) [19, ст.21].

Відомі євреї на території Волині

У житті українських міст ранньомодерної доби важливу роль відігравали євреї, які завдяки згуртованості та певним навичкам змогли розгорнути бурхливу фінансово-господарську діяльність і накопичити значні капітали, конкуруючи у цьому не лише з міщанами, а й зі шляхтою. І хоча про діяльність євреїв періоду XVII століття є дуже мало інформації, проте вдалося знайти майже 130 документів, які стосуються колоритної постаті – волинського єврея Маєра Давидовича з містечка Колки (інша назва Романів), що лежало у Луцькому повіті. Джерела засвідчують, що Майєр Давидович здійснював одночасно різні фінансово-підприємницької операції, зокрема – позичав гроші, брав речі у заставу та на зберігання, займався виловом і продажем риби, поставками меду та зерна, виготовляв і продавав попіл. Значного розмаху набрала його орендно-заставна діяльність: оренди млинів, корчем, мит, а також як окремих сіл, так і цілих волостей, що включали міста та прилеглі до них села (від 2-3 до 6-8 сіл). Робив це Маєр Давидович як одноосібно так і в кооперації з євреями з інших міст. Це дало змогу скласти значний капітал, що своєю чергою сприяло піднесенню його значимості у тогочасному соціумі [7, ст.18].

Ганновер Натан Нота (поч. 1620-х – 1683) – єврейський історик-хроніст, равин, релі-

гійний проповідник, містик-кабаліст. Народився на Волині в сім'ї равина. Здобув традиційну єврейську освіту. До початку національної революції 1648–1676 мешкав у м. Заславль (нині м. Ізяслав), потім у Західній Європі. Автор широковідомої хроніки «Глибокий мул» («Явен Мецула»), яку видано у Венеції (Італія) 1653 р. [8, ст.18], і яка є цінним джерелом з історії українського єврейства доби середньовіччя.

Твір став своєрідним мартирологом єврейства, що загинуло в Україні впродовж 1648-1649 років, він вирізняється відчуттям історії та просякнутий релігійним містицизмом. У ньому висвітлюється повстання Наливайка 1594-1596 рр. та повстання Павлюка 1637 р., змальована постать Б. Хмельницького, а ще постаті кількох польських діячів того часу, описані подробиці єврейських погромів у містах Немирів, Тульчин, Бар, Острог, Заславль (Ізяслав), Полонне та ін. В останні роки життя був равиним містечка Унгариш Броди в Моравії (нині у складі Чехії). Загинув 1683 під час розгрому містечка куруцькими (угор.) загонами графа Текелі, союзника Османської імперії в її боротьбі з Австрією.

Якоб бен Вольф Кранц (1740-1804) був проповідником у Межиричах, Жовкві, Дубно (він прожив тут 18 років), Вльодова, Каліш і Замость. Він користувався величезною популярністю. Відвідував Німеччину, де дав великі проповіді в найбільших громадах. У Берліні він зустрівся з Мойсеєм Мендельсоном (єврейсько-німецький філософ, засновник і духовний лідер Хаскалі; ідеї Мендельсона справили величезний вплив на розвиток ідей Просвітництва і реформізму в іудаїзмі в XIX ст. столітті), який назвав Кранца «єврейський езоп», в знак визнання його блиску і пристрасті до притч. Він написав коментарі до Тори і пізніших творів єврейської літератури, додавши притчі і приклади реального життя. Його жарти з приводу хасидів (які він розказував не так багато) характеризували-

ся народним гумором. Равин міста Дубно зобов'язаний своєю унікальною популярністю не тільки своєму красномовству, але й своїм дослідницьким розумом і глибоким, чітким розумінням життя. Його роботи були опубліковані посмертно його сином Ісаком.

Отже, на території Волині було багато євреїв, що розвивалися у різних напрямках, тим самим розвиваючи наш край. І рід їхнього заняття був дуже різноманітним: від торгівлі і до релігії.

Синагоги на Волині

Автономію єврейської громади в Польсько-Литовській Державі наприкінці XVI та на початку XVII ст. названо «золотим віком» єврейської культури в розсіянні. Єврейська наука процвітала протягом цього періоду. Сприятливі економічні та соціальні умови XIV та XVII ст. створили підґрунтя для вияву єврейської віри в оригінальних і динамічних творах дерев'яної архітектури. Бідніші та новостворені релігійні громади будували свої храми з легкодоступного дерева, і дерев'яні синагоги часто були найпримітнішими спорудами українських міст. Протягом наступних десятиліть поставали величні та захопливі будівлі; вони були рідкісним архітектурним явищем і специфічним єврейським способом вияву народного мистецтва та архітектури.

Так, у XVII-XVIII ст. над низькими будинками західноукраїнських міст височіли понурі будівлі шляхетної простоти та оригінальності - дерев'яні синагоги. Ці дивовижні дома богослужіння були унікальні для цієї частини Європи. Історики мистецтва припускають, що архітектура цих будівель була переважно натхнена палацами місцевої шляхти. Казимир Мокловський описав синагоги як «найвище досягнення культури містечок», так само як дерев'яні церкви були виявом сільської архітектури [9, ст.18].

Нижче наведено фотографії декількох

синагог Волині періоду ст. XVII-XVIII ст. [10, ст.18], якими вони були до Другої світової війни.

Луцька синагога всередині, 1626-1628 роки

Розвиток єврейського друкарства (на прикладі міст Дубно та Острог)

Єврейська преса була заснована у багатьох містах Волині, зокрема в Острозі та Дубні. Засновником першого видавничого дому на івриті в Дубні був Єгонатан Берхамі з Вілямовіце в Сілезії, що спочатку був редактором у друкарні Яна Антоні Кругера з Нового Двору (Мазовія), а потім був агентом, що продавав книги Кругера у Варшаві. Діловим партнером та власником друкарень Єгонатана був Міхал Піотровський. На перших сторінках їхніх книг партнери, в подяку за дозвіл на роботу друкарні, також включили монограму генерала Станіслава Любомирського – власника міста. До кінця XVIII століття вони видали 23 книги. Найнятими друкарями були Натан Файтл бен Яков, брат друкаря Єгонана, Бенджамін бен Цві Хірш з Вишневця, Йозеф Чаїм бен Єшонтан (також працював друкарем) і Йозеф бен Шломо з Острога. У 1804 р. у Дубні було засновано друге видавництво, яким керували єврейські друкарі Аарон бен Джон з Острога та Йозеф бен Єгуда Лейб з Дубна [12, ст.18].

Острог – приватне місто Острозьких князів Волині – часто називали хасидським

центром (одним із засновників руху Хасидів був острожанином - Яков Йосеф). Також це місто слугувало домом для рабинів, важливих для духовності польських євреїв, а також місцем для знаменитої єшиви (равинська академія). Тим часом у місті було також чотири івритських видавництва, які до кінця XVIII століття опублікували 24 книги. Перше з цих друкованих видань було засноване в 1792 році Корецьким Авраамом бен Ісаком Аджином. Він мав багато робітників, які підтримували роботу виробництва. Це були редактори, друкарі та ін. Діловим партнером Авраама бен Ісака Айзека був Аарон бен Йона, який у 1796 р. заснував ще одну єврейську друкарню, яка була здатна конкурувати не тільки з місцевими, але і з друкарнями Кругера в Новому Дворі (щоб зацікавити покупців придбати книгу він використовував друковане кільце з печаткою - монограму, що нагадує типовий для друкарні у містечку Новий Двір штамп).

Згодом у 1795 або 1798 роках, було засновано третє видавництво. Воно належало Сміюлю бен Іссахару Бер Сегалу, власнику єврейських друкарень в Корці, Шклові та Полонному. Сегал удосконалив свою друкарську майстерню, і з цією метою він придбав деякі типографічні ресурси з друкарень Кругера в Новому Дворі. Останнє, четверте, видавництво було засноване в 1800 році Елайджем бен Ікчаком та його діловими партнерами [12, ст.18].

Отже, розвиток преси на Волині також у великій мірі завдячував євреям. Вони розвинули друкарні до конкурентоспроможного рівня. Цей промисел був однією із успішних діяльностей євреїв на Волині.

Висновки

Дослідивши історію єврейської общини на території Волині у XVII – XVIII ст., можна визначити такі характеристики їхнього життя:

- життя цієї національної меншини

було досить складним у період XVII-XVIII ст. Дуже часто вони потрапляли під гоніння, переслідування та знищувалися незалежно від влади у регіоні;

- частка єврейського населення поступово зменшувалася у визначений період через те, що українське населення вважало їх ворогом;
- євреї відігравали значну роль в економіці краю;
- євреї зробили значний внесок у культурне життя краю;
- розвивали архітектуру краю;
- зробили внесок у книгодрукування Волині.

Отже, узагальнюючи всю роботу, можна сказати, що єврейська громада зробила чимало вкладень у розвиток Волині у багатьох сферах діяльності. Незважаючи на вороже ставлення інших народів до них, євреї продовжували працювати на повну силу, приносячи прибуток не тільки собі, а й нашому краю.

Список використаних джерел

1. «Економічна криза 50-70-х рр. XVII ст. у Волинському воєводстві Речі Посполитої / О.В. Жук // Гуржіївські історичні читання. - 2011. - Вип. 4.
2. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/ukraine-virtual-jewish-history-tour>
3. <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5C%5CE%5CJews.htm>
4. Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов... [В 37 т.]. - Киев, 1859-1914.
5. Гаталяк О.М. Суспільно-економічний розвиток Волині у складі Польщі у XVI-XVIII ст. / Гаталяк О.М. – Тернопіль, 2016.

6. Т. Трофімук. Виникнення єврейського питання в Російській імперії наприкінці XVIII ст. [Електронний ресурс] / Т. Трофімук. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: https://scholar.google.com.ua/citations?user=bgnLqPcAAAAJ&hl=uk#d=gs_md_cita-d&u=%2Fcitations%3Fview_op%3Dview_citation%26hl%3Duk%26user%3DbgnLqPcAAAAJ%26citation_for_view%3DbgnLqPcAAAAJ%3ASe3iqnhoifwC%26tzm%3D-180.
7. Заяць А. «Єврейське» щастя: як волинський єврей Маєр Давидович збирав свій капітал (перша половина XVII ст.) / А. Заяць // Соціум. – 2015. – Вип. 11-12. – С. 255-274. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sash_2015_11-12_14
8. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й
9. Тим Геврик. Дерев'яні синагоги України// «Сучасність» [Електронний ресурс] / Тим Геврик. – 1985. – Режим доступу до ресурсу: <http://ju.org.ua/ru/publicism/219.html>.
10. Синагоги в містах Волині: історія у фотографіях [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.volynnews.com/news/society/synahohy-v-mistakh-volyni-istoriia-u-fotohrafiiakh/>.
11. Бирук М.М. Становище єврейського населення Острога в першій третині XVIII ст. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки / Бирук М.М. Вип. 17. ст. 71-79.
12. The route of Jewish printeries [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://shtetlroutes.eu/en/the-route-of-jewish-printeries/>.
13. Боровой С. Я. Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины // Исторические записки. – 1940. – №9.
14. Жук О. Етносоціальна структура українських поселень у складі Великого князівства Литовського з кінця XV ст. до 1569 р. / О. Жук // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2012-2013. – Вип. 13-14. – С. 32-42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzif_2012-2013_13-14_5.
15. Volhynia [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5C%5CO%5CVolhynia.htm>.https://en.wikipedia.org/wiki/Demographic_history_of_Poland
16. Глибокий мул. Хроніка Натана Гановера [Текст] / [наук. ред. пер. й авт. комент. Н. Яковенко]. – К.: Дух і літера, 2010. – 179 с.
17. Ісаєвич Я.Д. ХАСИДИЗМ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2013. – 688 с.: іл.. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Khasydyzm>
18. Hasidism: Historical Overview [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Hasidism/Historical_Overview.

**ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН
ОСТРОЗЬКИЙ ЯК ПРОТЕКТОР
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ****Автор:**

*Присяжнюк Ольга Юріївна,
учениця 9 класу НВК «Оженинська
загальноосвітня школа I-III ступенів
№2 – ДНЗ»*

Науковий керівник:

*Пікульська Валентина
Миколаївна,
студентка III курсу факультету
міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»*

Науковий консультант:

*Кічатиї Леонід Святославович,
директор Дубенського історико-
краєзнавчого музею*

Координатор:

*Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Звичний образ князя містить у собі риси найбагатшого та найвпливовішого аристократа; мецената науки, культури, освіти; оборонця Православ'я та чільного представника «русі» у Речі Посполитій. Цей застиглий образ зрідка доповнюється його військовими подвигами в обороні Вітчизни (підкреслимо: Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, а в сенсі «малої батьківщини» – Волині та маєткових володінь Дому й територій, підпорядкованих Острозькому за посіданням урядів), а також низкою інших,

менших, однак все ж позитивних рис. І над усім цим однозначно домінує постать твердині Православ'я, мецената і «некоронованого короля».

Цей героїзований образ є ніби застиглою маскою, знятою з сивобородого князя, який мовби ніколи не був молодим і завжди мав усі перелічені ознаки, ніби прийшовши з ними на світ від самого народження. Він був своєрідним чином «канонізований» уже сучасниками та ближчими нащадками – і переважно знов таки як твердиня Православ'я та забороло Русі, як такий собі велет-богатыр, котрий високо здіймає стяг зі штандартом «Православ'я» та «Русь».

Острозький – «літоросль Великого Володимира, котрий Руську землю охрестив»: так писав Іпатій Потій ще у 1598 р., коли навіть перебував у ворожих стосунках із князем через унію. Волинська шляхта аж через чверть століття по смерті князя на сеймиках покликала на його «гідну вічної пам'яті» особу (інструкція 1632 р.). Ідеал благочестивого православного русина перетворився на дорогоцінний взірець, гідний наслідування у віках.

Мета проєкту: дослідити вплив Василя-Костянтина Острозького у православній церкві.

Завдання: дослідити вплив В.-К. Острозького на заміщення церковних посад, проаналізувати його меценатську діяльність для православної церкви та монастирів, визначити його роль у реформуванні православної церкви та покращенні рівня освіти православного населення.

Актуальність проєкту полягає у тому, що необхідно дослідити діяльність В.-К. Острозького, так як цей відомий діяч вклав свій значний внесок для розвитку православ'я на теренах України, виступав захисником інтересів православного населення.

Методи дослідження: аналізу, синтезу, історичний, логічний.

Походження роду Острозьких

Український народ є одним з найрелігійніших і найосвіченіших націй з високою християнською свідомістю та культурою. Наші міста здавна були центрами освіти, культури і духовності слов'янських народів. Київ, Володимир-Волинський, Кременець, Острог, Галич, Чернігів, Полонне – наймогутніші осередки поширення християнства та духовного єднання українців. Проте православна церква – рідна українська віра, завжди потерпала від утисків та переслідування [1, с. 61].

У свій час, багато освічених та патріотично налаштованих наших земляків, займаючи високе та відповідальне становище в суспільстві, залишалися вірними своїй країні і батьківській вірі, виступаючи на її оборону. Така ситуація склалась і в XV – на початку XVII ст. Через відсутність власної державності саме князівський прошарок українського суспільства виявився здатним впливати на долю українства, захищати його суспільні, релігійні та культурні інтереси [2, с.8]. У цьому відношенні династія князів Острозьких завжди помітно вирізнялася з-поміж інших магнатів. Більше того, починаючи з XV ст., сама православна церква в Україні стає головним суб'єктом і об'єктом української історії, бо за оборону її цілісності й чистоти точилася вся історична боротьба [3, с. 35].

З питань походження роду Острозьких, аналіз їх політичної, культурної, освітньої та релігійної діяльності існує ціла низка книг, авторами яких є: Томаш Кемпа, Дмитро Лішук, Петро Ричков, Віктор Луц та інші. Також цього питання торкалися у своїх працях Михайло Грушевський, Орест Субтельний, Іван Огієнко (митрополит Іларіон), Петро Слободянюк і Галина Дорош. Важливим джерелом дослідження родини Острозьких є книга Василя Ульяновського «Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків». У праці вмі-

щено велику кількість інформації за документального підтвердження генеалогії роду, життєвого шляху Острозьких. Їх діяльність, зв'язки, участь у великій політиці та церковно-релігійному житті. Крім того, книга насичена великою кількістю ілюстрованого матеріалу. Дана праця заслуговує особливої уваги та є важливим джерелом вивчення історії роду князів Острозьких.

Метою даної роботи є з'ясувати і проаналізувати становище української православної церкви в XV-XVII ст. та важливу роль, яку відіграла родина Острозьких у її розвитку. У своїй статті найбільшу увагу звертаю на двох князів з цієї династії – Федора та Василя-Костянтина Острозьких з тієї причини, що перший був канонізований актом Петра Могили в числі печерських преподобних [4 с. 128], а другий нещодавно Українською Православною Церквою Київського Патріархату. Тому, на нашу думку, їх роль у розбудові рідної віри є найбільшою.

Першим представником роду, від якого тягнеться лінія Острозьких, був Данило Острозький, котрий проживав на Волині близько середини XIV ст. За своє життя він відзначився прихильним ставленням до православної віри. З особою Данила Острозького пов'язують два сакральні центри Острога: символ міста та родову усипальницю князів Острозьких – Богоявленський собор, а також церкву Святого Миколая, яка вщент згоріла в 1703 р. [4, с. 117-118].

Після смерті батька його син Федір Данилович отримав замок і місто разом з околицями у дідове володіння. Він присягнув на вірність королю Ягайлу та отримав за власні заслуги і з умовою військової служби Короні навіки Острог з властю. Пізніше це знову підтвердила королева Ядвіга, а у 1396 р. – князь Вітовт [5, с. 20].

У кінці XIV-XV ст. на українських землях посилюється польська колонізація, а разом з нею і німецьке право, що служило денаці-

аналізацію руського краю, скріпленню польських та католицьких елементів [6, с. 228]. За новим правом в міських адміністраціях перевага була на боці католиків, а також жидів, що займали виняткове становище з цілим рядом обмежень. Проте на Волині магдебурзьке право почало ширитися тільки в першій половині XVI ст. [6, с. 229]. У той час загострюється протистояння католиків з православними. З часом духовно-релігійний гніт посилюється та розпочинається наступ поляків на церковні права українців.

Незважаючи на ці події та заслуги перед польським королем, Федір Острозький залишився вірним православній вірі. Наприкінці свого життя він залишив спокуси світу, княжу славу, постригся у Києво-Печерському монастирі, прийняв схиму з іменем Феодосій і помер та був похований в Дальніх печерах обителі. Згодом Федора Церква канонізувала і він став небесним молитвенником за рід Острозьких та єдиним в роді монахом [4, с. 128].

Князь Федір (Феодосій) Острозький належить до семи волинських православних святих. Днем його поминання було встановлено 11 (24) серпня, друге поминання – 28 серпня (10 вересня), коли святкується Собор Києво-Печерських угодників, які спочивають у Дальніх печерах. Крім того Феодосій шанується у Соборі волинських святих 10 (23) жовтня [4, с. 133-134].

Наступним відомим своєю побожністю представником династії князів Острозьких був Костянтин Іванович, який брав активну участь у релігійному житті та умів жити у згоді з представниками інших конфесій. Самостійна діяльність Острозького в усіх аспектах розпочинається лише від часу визнання його правомочності. Однак на початку «власної ходи» він був заклопотаний поверненням своєї родової спадщини. За 40-ві–50-ті роки XVI ст. відомо вкрай мало документів щодо церковних стосунків кня-

зя. Князь підтримував добрі стосунки з королем Зигмунтом Старим, часто бував в Кракові і стикався з латинською культурою, однак залишався вірним православної вірі. На його прохання король видав у 1511 р. привілей церкві, який зміцнював незалежність церковного судочинства [5, с. 26]. Свідченням релігійності Костянтина є піднесення сакрального значення родового гнізда – Острога, заснування там додаткової єпископської кафедри та наречення Луцького єпископа ще й Острозьким. Крім того, він підтримував важливі релігійні центри у своїх власних маєтках.

Костянтин Іванович перебудував у 1521 році замковий храм Богоявлення в Острозі [4, с. 246-247; 2, с. 77], який близько ста років був справжньою окрасою міста і найпомітнішою церковною новобудовою Волині. Не було рівних йому ні в Галичині, ні на Поділлі [2, с. 79-80]. Також князь Костянтин побудував у Вільно два православних храми: Св. Трійці і Св. Миколая. До інших його побожних фундацій належали: перебудова церкви Пресвятої Богородиці у Вільно та будівництво храму Бориса і Гліба у Новогрудку [5, с. 26].

У першій половині XVI ст. католицька церква Польщі знаходилась у повному занепаді. До цього привело неосвітчене духовенство, яке мало дбало про своїх вірних, і в той же час суворо стягувало з народу свою десятину. Скрізь панувало перекупство, недодержання божественності, з занепаду католицького духовенства скористались протестанти, наносячи йому тяжкі удари у всіх землях.

Проте кращі представники католицької церкви дуже скоро зуміли оцінити причини занепаду свого духовенства та направили свою діяльність на усунення причин цього занепаду. У 1540 році утворено особливий католицький орден єзуїтів. Ченці цього ордену скрізь закладали свої школи, сприяючи його поширенню та повне окатоличення громадян [7, с. 141].

Крім того, головний удар єзуїти направили на вищу українську та білоруську інтелігенцію, що тоді була православною, а також і протестантською. Згодом, не витримавши їх утиску, православні знатні родини покинули батьківську віру і пристали до чужої, тим самим зріклися і своєї нації. Серед тої інтелігенції були князата Острозькі, Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневенькі, Сангушки, Чарторийські і інші [7, с. 146-147]. Це дуже негативно відбилось на православній церкві, бо тим самим вона позбулась своїх сильних патріотів та матеріальних достатків. Відходячи в протестантство, пани часто відбирали церкву в своїх підданих і віддавали їх на збори протестанським громадам [7, с. 149].

Сумне становище православної церкви погіршувалось ще й відсутністю добрих шкіл, тому православна молодь змушена була здобувати освіту або закордоном, або в школах польських.

На оборону батьківської віри стали міщани, які почали організовуватися в церковні братства, селяни, нижче духовенство, а також козацтво, яке виступило на оборону православ'я в кінці XVI ст. Згодом братства відкривають свої школи, вишукують учителів. У різних містах в XVI-XVII ст. закладаються друкарні, які випускають багато книг живою українською мовою, що з того часу стала літературною. І в Україні розпочався культурно-національний рух, скерований на оборону своєї Церкви [7, с. 150-151].

У другій половині XVI ст. дуже важливим культурним центром для цілого українського народу було місто Острог – столиця князя Костянтина Василя Острозького – найбагатшого руського магната, який мав винятковий авторитет у Церкві [7, с. 169] та був провідником усього українського народу у страшні берестейські дні 1596 року [3, с. 49].

Він зробив неоцінений внесок у розбудову православ'я. Завдяки Костянтину Острозькому була укладена і видрукована перша

слов'яномовна Біблія, яка вважалась найбільше шанованою книгою протягом кількох віків. Потреба у ній була пекуча, бо брак повного Святого Письма відчувався тоді на кожному кроці, особливо, коли почалася запекла релігійна боротьба. Острозька Біблія дала в руки оборонців найміцнішу духовну зброю [7, с. 169, 175]. Крім цього, із заснуванням Костянтином Острозьким наприкінці 1576 року слов'яно-греко-латинської академії значно зросли самі можливості отримувати добру освіту і в Україні. Ця перша вища школа з друкарнею процвітала аж до смерті князя, і тільки після 1608 року почала занепадати. Острозька академія була одним з найбільших центрів антикатолицького руху в Україні [1, с.54].

Чисельними були церковні фундації Костянтина Острозького. У його маєтках знаходилось близько 600 церков та 20 монастирів. Турбувався він і про храми, які знаходились поза його маєтками [5, с.114, 116]. Відзначився князь також своїм побожним життям, бо багато уваги приділяв виконанню релігійних обрядів у Богоявленській церкві, а у Великий піст проводив у монастирі [4, с. 872].

Старання магната на ниві православ'я були оцінені патріархами. Так, Константинопольський патріарх Ієремія II назвав князя «стражником святої Церкви», а в часи боротьби з Берестейською унією патріарх Мілентій Пігас удостоїв його, єдиного світського, високим званням екзарха [5, с. 111]. Незабуті усі заслуги князя перед православ'ям і сьогодні. Нещодавно Українська Православна Церква Київського Патріархату канонізувала Костянтина Острозького. 26 лютого встановлено днем вшанування пам'яті благовірного князя.

Таким чином, у XV-XVII ст. православ'я зазнавало утисків з боку католиків, протестантів та інших вірувань, що загрожували навіть само його існуванню. Проте завдяки патріотично налаштованим українські родинам, а

особливо впливовим та багатим родам, православна віра отримала справжніх оборонців, які всяко підтримували рідну Церкву, живу народну мову, піднімали культурний рівень українців. Такими були згадані у статті представники династії князів Острозьких, які ні зважаючи на своє високе становище, різноманітні обставини та спокуси не зріклись батьківської Віри.

Костянтин Острозький та його позиція щодо унії

У кінці XVI поч. XVII ст велика роль належала особистості князя Василя-Костянтина Острозького та його доволі широкі можливості по впливу на світську й духовну половини учасників релігійного життя (очевидно окрім короля) Речі Посполитої. Дізнавшись про те, що в життя втілюється не той варіант унії, котрий хотів би сам магнат, останній починає, як відкрити, так і приховану боротьбу проти неї. Яскравим прикладом її інтенсивності та безкомпромісності може служити професійна діяльність та невизначено-релятивістична позиція щодо унії двох не останніх у церковній ієрархії – осіб львівського владики Гедеона Балабана (дії котрого до всього ще й послужили приводом до початку унійного процесу) і митрополита Київського, Галицького та всієї Русі Михайла Рогози. Головними джерелами інформації для дослідження послужили два автентичних тодішнім подіям полемічних трактата: «Апокрисис» Христофора Філалета, та «Антиризис» Іпатія Потія. Нерозкритість поставленої вище проблеми визначає й актуальність цієї роботи. Перейдемо до детального списку антиунійної діяльності князя.

Ідея об'єднання церков почала пропагуватися католиками ще з середини 1570-х рр., свідченням є книга П. Скарги «Про єдність Церкви Божої» (1574). Однак, для руського духовенства перетворив ідею в актуальність вже згаданий Гедеон Балабан, котрий 1589 р.

встрів у конфлікт з Успенським братством, до того ж утруднений підтримкою останнього патріархом Ієремією II та митрополитом Рогозою.

Іпатій Потій пише в «Антиризисі», що після від'їзду Ієремії з України зимою 1589-1590 рр., Гедеон Балабан їздив у Дунаїв до львівського католицького архієпископа і просив «звільнити» владик з під влади патріархів. [8, Стб с. 617-618]. Таємні наради єпископів щодо поєднання з Римом почались з січня і природньо, що на першій з них, проведений в Белзі Сокольського повіту був присутній Гедеон Балабан. З ним спільно засідали владики холмський і белзький – Діонісій Збигурийський, турівський і пінський – Леонтій Пелчицький, луцький і острозький – Кирило Терлецький [6, с. 561]. Також з «Антиризису» дізнаємось, що 24 червня 1590 р. проводиться ще одна нарада владик у Бересті, на якій крім рішення проводити подібні зїзди щорічно у цьому ж місяці, в цей же час, була прийнята декларація, де владики висловлювали бажання «віддати порслушність найсвятішому отцеві папі римському і піддати церкви Божі під зверхність та благословення його милості» на умовах збереження обряду та підтвердження привілеїв. Серед її підписантів знову ж таки був львівський єпископ.

Можливо В.-К. Острозький і знав про таємну змову. Але, оскільки тоді у нього ідея унії все ще витала в повітрі й був прихильником об'єднання та навіть проводив переговори щодо нього з папським нунцієм Антоніо Поссевіно, то унійні потуги Балабана з колегамі покарані не були. Ще навіть 21 червня 1593 р. з Любліна князі, написав до Потія лист, в якому представив свій проєкт унії і просив розглянути його на Берестейському синоді, який мав відбутися 24 червня.

Тут важливо підкреслити, що унійний проєкт князя кардинально відрізнявся від проєкту схильних до реформи церкви владик, який вони підписали, запропонувавши

об'єднання з Римом Київської митрополії на умовах збереження традиційного управління та церковних обрядів. Натомість, у 7 тезах князя не говориться про Київську митрополію в якості окремої помісної церкви, що має право на самостійне об'єднання з Римом. Навпаки, у своєму листі князь В.-К. Острозький трактує унію не як підпорядкування частини Православної церкви Римському папі, а як рівноправне об'єднання всієї Вселенської Православної церкви з Католицькою. Князь прагнув, щоб церква повернулась «до свого першого пункту», тобто, до часу єдності, від якої в 1054 р. римляни самі «отторглися», і щоб церквою управляло кілька ієрархів [8, Стб. 585-586].

Попри авторитет князя у його проєкту відразу ж знайшлася опозиція в особі Іпатія Потія. Ознайомившись з унійним проєктом В.-К. Острозького і зрозумівши, що він є по суті протилежним проєкту єпископів. Потій просто не представив його на синоді й пропозиції князя навіть не були розглянуті. Неприйняття його проєкту сильно охолодило сподівання Василя-Костянтина на можливість універсального рівноправного об'єднання між церквами, а лист патріарха Мелетія Пігаса від 8 березня 1594 р., у якому було пристрасне прохання підтримувати об'єднання, остаточно перетворив князя з прихильника унії на її палкого ворога.

Другий об'єкт даної тематики – Михайло Рогоза починає проявляти свою об'єднавчу активність майже на 5 років пізніше за Гедеона Балабана. М. Грушевський пише, що його почав залучати все той же Потій наприкінці 1594 – на початку 1595 р. Митрополит, після недовгих вагань, десь у лютому – березні 1595 р зустрівся у Слуцьку з Г. Балабаном і помирився з ним. тим самим долучаючись до владик, і не раніше березня 1595 р. від себе подав королю артикули поєднання з Римом, «аналогічні з артикулами владик, і написані очевидно під впливом їх (або їх суб-

страту), але коротко» [5, с. 579-580]. Підпис М. Рогози разом з підписами семи єпископів є під «Декларацією...» від 2 грудня 1594 р. та під тією ж «Декларацією...» з датою 12 червня 1595 р., написану у формі листа-звернення до папи Римського [6, с. 585].

Той самий вчений робить гіпотезу про намагання митрополитом та владиками переконати князя, що вони непричетні до унії, «звалюючи все на одного луцького владика К. Терлецького, з котрим князь Острозький був давно посварений» [6, с. 582] і тим самим відволікти магната від їхніх дій щодо об'єднання католицької та православної церков.

Попри безсумнівний авторитет Грушевської у точності його, озвученого вище, припущення змушує сумніватися аналіз текстів листів Михайла Рогози та Іпатія Потія, опублікованих в «Апокрисисі». Він показує, що князя вволив в оману лише володимирський владика. Натомість, позиція митрополита Рогози до унії була складною і суперечливою. Очевидно, що сам особисто він не підтримував реформи церкви, а свої артикули поєднання подав королю під тиском владик. Потрібно зазначити, що в листі, написаному з Новгородка в березні 1595 р., митрополит Рогоза категоричного заперечує чутки про його участь у підготовці унії, та завіряє князя у вірності своїй вірі: «про те не думав і тепер думати не хочу, аби свою праведну віру в натоптаня подати, і своєї набожності відступником бути, і рукопокладення святого отця патріарха мати за нізашо» [9, Стб. 1053-1056]. Керівник Київської митрополії переконує князя Острозького у підтримці його проєкту об'єднання, і що має всі докази для виявлення («обнажена») того «скритого фальшу» владик. котрі таємно готують унію. Далі повідомляє про свою зустріч у Слуцьку з Гедеоном Балабаном, який також не буде зрадником своєї віри. «Дуже добре гранилося, що тепер в монастирі Слуцькому отця

владику Львівського застав, з котрого, вірю, що пожежа та шкідлива Церкви нашої Східної і всьому нашому народові не постала». Рогоза сповіщає князя, що Балабан «дуже проти умислів злих їх (владик) і присягу на Євангелії на це склав... бути сторожем від інших єпископів» і повідомляти митрополита та князя-восводу про все, що знає [9, Стб. 1055-1056]. «...щоб ваша милість того змія райського і лиса хитрої о. про котрого вашій милості говорив, стерегтися хотів і за ним промисел пильний у житті своїм чинив, аби неприятель церковний роги не підіймав і в яму впав» [9, Стб. 1057-1058]. Мало ймовірно, що М. Рогоза не писав ці слова щиро, а отже коливався у доцільності підписання унії шляхом зради патріархам.

Послугуючись сказаним вище можна, припустити, що примирення митрополита з львівським владикою Гедеоном Балабаном в березні 1595 р. відбулося не «під знаком унії», а навпаки – на той час Г. Балабан, хоча й провів у січні 1595 р. у Львові свій синод, який постановив просити митрополита та єпископів, щоб «тоє спасенное дело едности с престолом римським без отволоки кончили» [6, с. 581]. почав також сумніватися щодо унійних планів. І справді вже через кілька місяців, 1 липня 1595 р. Гедеон зробив у гродських книгах м. Володимира запис, що ініціатори унії неправомірно зловживали його бланками документів тим самим ознаменувавши свій демарш та повернення до консервативних позицій. Саме тут можливість та влада князя таки заявляють про себе він виступив посередником у примиренні владики з львівським братством і вважається, що саме це гарантувало «повернення» Балабана. Не менший вплив на останнього також справляє «Обвіщення» острозького магната про яке піде мова дещо нижче.

Водночас не можна заперечувати і суто особистих причин вчинку Балабана: присяга на вірність православ'ю, складена на

святому Євангелії, в березні 1595 р. в Слуцькому монастирі, мала для Львівського владики велике значення і була першим кроком повернення до рідної церкви. Надалі він активно виступав проти унії на Берестейському соборі, а після остаточного переходу в останню М. Рогози, до вибору нового митрополита, був екзархом Константинопольського патріарха, відкрив кілька православних друкарень і шкіл та залишався ревним поборником православ'я до кінця свого життя (1607 р.).

Обурений тим, що доля церкви вирішується не собором, а купкою владик. В.-К. Острозький написав гнівне «Обвещеніє» окружну грамоту до православного населення, яка була видана в острозькій друкарні 25 липня (за інш. джерелами 25 червня) 1595 р. У ній «Константинъ Божією милостию княжа Острозкоє» засвідчував перед усіма свою повсякчасну вірність православ'ю і заявляв про зраду митрополита та єпископів «фальшивих пастирів, які перемінилися у вовків. Відступили від єдиної правдивої віри. Святої Східної церкви... Повідомляю про них вас усіх як улюблених братів моїх у Христі. І хочу разом з вами стати проти ворогів нашого спасіння, щоб з Божою допомогою і через ваші сповнені ревності старання, вони самі попали в сіті, які потайки нам підготували» [10, с. 146].

Власне порівняння реакції Іпатія Потія і Михайла Рогози на «Обвіщення» князя є ще одним показовим фактом того, як митрополиту тяжко дався його остаточний вибір. Керівник митрополії переконував князя у своїй вірності православ'ю, в той час Іпатій Потій навіть не заперечував прагнення єпископів об'єднатися з Римською церквою і доводив Острозькому, що владики робили все можливе для проведення собору, але король їм відмовив. У своєму листі до князя від 5 серпня 1595 року Потій пише Острозькому, що владики перед тою дорогою (в Рим) вели-

ким усилованням того синоду просили і з'їзд мав бути дозволений і час призначений

На відміну від Іпатія Потія, митрополит Рогоза у листах до князя Острозького від 12 серпня [9, Стб. 1057-1060] та 28 вересня 1595 р. [9, Стб. 1059-1064] пише, що він проти унії, але безсилий зупинити її підписання, того що втратив владу над владиками. Показово, що останній лист написано вже у день виїзду Терлецького та Потія до Риму. У листі ж від 12 серпня 1595 р. М. Рогоза пише: «... Тих теперішніх нещасливих часів своїх, на які невдало потрапив за гріхи свої, скільки живий буду, оплакати не зможу». Він щиро переживав, що князь думає ніби він «забувши про покликання своє, набожество і віру Сходу умного потоптати наважився, ведений хтивістю, або женучися за монастирем печерським. про який ані мислю, ані прагну, що його королівська милість в держане мені доручив взяти». Рогоза вказує про велику потребу в синоді, якого потребують всі православні Литви, бо «багато доброго на ньому би зросло, коли б га злість явилась і згинула» [9. Стб. 1060].

28 вересня 1595 р. митрополит пише, що князь дав йому знати, ніби «віра наша під зверхність римську через нас запрода-на була», і його привів у розпач якийсь рескрипт, між людьми пущений, в якому його «відщепенцем, Юдою та зрадником віри своєї іменують». Очевидно М. Рогоза мав на увазі «Обвіщення» князя від 25 липня 1595 року. Він пише, що це несправедливо по відношенню до нього, оскільки він завжди був «щирим слугою» князя, давав йому знати «про тую беззаконність», готовий протистояти владикам за підтримки князя, «іти до крові за віру святую і за закон свій терпіти і вмерти готовий» [9. Стб. 1060-1061].

Митрополит не обмежується одними тільки словами і у відповідь на обвинувачення Острозького він відрядив свого службника Григорія на зустріч із посольством владик

до Риму. Він намагався відмовити відступників, але це цьому не вдалося, він був безсилий відвернути підписання унії.

Проте події розвивались вже незалежно від митрополита і князя В.-К. Острозького. 28 вересня 1595 р. І. Потій і К. Терлецький виїхали до Риму. 23 грудня 1595 р. папа Климент VIII поставив свій підпис під буллою унії і урочисто проголосив приєднання Київської митрополії до Католицької церкви.

Підсумовуючи інформацію подану в даній статті можна зробити припущення про наявність фактично паритетного взаємовпливу тиску В.-К. Острозького та особистісних характеристик Гедеона Балабана і Михайла Рогози щодо питання унії між Київською митрополією та Апостольською столицею. Про жоден з описаних вище факторів – листування з Острозьким, його посередництво у вирішенні конфліктів, особисті клятви та переконання, так і не можна сказати, як про виключний у впливі на дії досліджуваних осіб, всі ці елементи діяли одночасно і в комплексі, і такими їх необхідно розглядати й сучасним дослідникам.

Висновки

У визначений період на теренах України з'явилась загроза знищення православної церкви, одною з найважливіших справ Василь-Костянтин Острозький бачив захист православної церкви та віри.

Судячи з усього, відверту антиуніатську позицію князь Острозький займав до 1583 р. Саме цього року князь вступає в переговори з представниками римської курії. Він у 1583-1585 рр. опинився в центрі східної політики папи Григорія XII та його прагнень підпорядкувати православ'я католицизму. На той час римській курії стало зрозуміло, що їй не вдасться залучити до унії царя Івана Грозного та, відповідно, підпорядковану йому Московію. Тому ставка була зроблена на руських (українських та білоруських) пра-

вославних магнатів. Серед них Острозький відігравав головну роль.

Вихід із ситуації Василь-Костянтин бачить у єдності з колишніми «братами», проте на рівних, а не шляхом приєднання до католиків. При цьому князь вважав, що до унії з католиками мають приступити не лише православні Речі Посполитої, а й православні інших держав

Князь Острозький пропонував такі умови, які передбачали унію з католиками: передусім аби православні при всіх обрядах своїх, як церква Східна цілком лишилися, аби римська церква не забирала православні церкви, аби православні духовні в такій ж пошані, як і їхні, були, також щоб, митрополит і владики в раді й сеймах мали місце, також дещо виправити деякі речі в церквах православних, власне, щодо таїнств та інших вимислів людських, щодо заснування шкіл та вільних наук, то є потреба, щоб православні мали вчених пресвітерів та добрих проповідників.

Список використаних джерел

1. Слободянюк П.Я. *Українська церква: історія, руїни і відродження: монографія* / П. Слободянюк. – Хмельницький, 2000.
2. Ричков П.А., Луц В.Д. *Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких* – К.: Техніка, 2002.
3. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). *Наша культура і наука*, 2006.
4. Ульяновський В. *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків* / Василь Ульяновський. – К.: ВД «Простір», 2012.
5. Кемпа Т. *Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525 – 1608) воевода Київський і маршалок землі Волинської* / Томаш Томаш Кемпа, 2009. Михайло Грушевський. *«Історія України-Руси»*. Київ, Наукова Думка, 1991.
6. Шевченко І. *Україна між Сходом і Заходом: нариси із історії культури до початку XVIII століття* / І. Шевченко; авторизований пер. з англ. М. Габлевич; ред. пер. Я.А. Ясіновський. – Л., 2001. – 250
7. *Апокрисис. Сочинение Христофора Филалета, в двух текстах, польском и западно-русском, 1597-1599.* «Русская историческая библиотека» т. VII, 1882.
8. Бендза М. *Князь Костянтин Острозький і Берестейська унія 1596 року* / М. Бендза // *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки.* – 2008.

ФОТОДОКУМЕНТИ ГЕНРІХА ГЕРМАНОВИЧА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ КРЕМЕНЦЯ 30-40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Автори:

*Бойко Володимир, Шаблій Богдан,
учні 10 класу Кременецького ліцею
імені У. Самчука Тернопільської
області*

Наукові керівники:

*Семенюк Людмила Іванівна,
учитель історії Кременецького ліцею
імені У. Самчука Тернопільської
області*

*Денисюк Олександр,
студент факультету міжнародних
відносин Національного університету
«Острозька Академія»*

Координатор:

*Дрель Надія Анастасіївна,
директор центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька Академія»*

Фотодокументи – образотворчі джерела, які являють собою статичне відображення події, є документами своєї епохи, які сприймаються сучасниками як несучі достовірну інформацію, засновану на здатності камери до точної фіксації дійсності. Існують різні види документів. Ми у своєму дослідженні використали звичайні світлини професійного фотографа Генріха Германовича, які є своєрідними джерелами у дослідженні історії Кременця – провінційного міста Південної Волині.

Як фотодокументи, світлини дають можливість зафіксувати факти реальної дійсності, реєструючи найдрібніші деталі процесу,

що відбувається; здатність «зупинити мить», хоча в певній мірі обмежує можливості пізнання того, що залишено за межами фотокадру; образно уявити подію, й осмислити її. Те, що у зйомці бере участь фотоапарат, виробляє оманливе враження відсутності авторського начала в цьому процесі. Однак від автора залежить вибір предмета, моменту, просторових характеристик фотодокументування. Тому при використанні фотодокументів велику роль відіграє авторське бачення автора.

Тема «Фотодокументи Генріха Германовича в контексті історії Кременця 30-40-х років ХХ століття» є актуальною. По-перше, це використання нетрадиційних джерел дослідження, що відкривають для істориків нові шляхи для розуміння минулого, збагачуючи дослідницький арсенал і способи аналізу; по-друге, у дослідженні проблем Другої світової війни, надзвичайно важливу роль відіграє опрацювання місцевих джерел, вивчення архівної бази провінційних музеїв, якими і є світлини польського фотографа Генріха Германовича, який упродовж 1937-1943 року працював у Кременці, і таким чином, долучився до висвітлення історії міста. По-третє, ми не маємо жодного дослідження по визначеній темі. Ця проблема частково піднімалася у дослідженні Панфілової О. («Мистецьке життя Кременеччини 20-30-х років ХХ століття»), про самого фотографа згадують місцеві краєзнавці Г. Чернихівський, В. Собчук, В. Кравчук, Т. Сеніна, О. Гаськевич; відомості збереглися у спогадах дружини, кременчан; у фондах Кременецького краєзнавчого музею представлені фотоальбоми, окремі світлини Германовича, про нього згадується у місцевих путівниках, польських джерелах.

У роботі ми поставили за мету проілюструвати фотодокументи Генріха Германовича в контексті історії міста Кременця 30-40-х років ХХ століття.

Основні завдання:

- проаналізувати фотографії Генріха Германовича як історичне джерело в історії Кременця, показати формування професійних якостей фотографа;
- проаналізувати Кременець 30-х років у його світлинах, прослідкувати фото-літопис Другої світової війни в місті: фото-свідчення трагічних подій 1941 р., єврейського гетто, зруйнованого міста.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1937-1943 рр. – роки перебування Германовича в Кременці.

Об'єктом дослідження є історія Кременця (провінційного міста Південної Волині) 30-40-х років ХХ ст.

Предметом дослідження є фотографії Г. Германовича як фотодокументи довоєнної і воєнної історії Кременця.

Практичне значення. Пошукове дослідження може бути використане музейними працівниками для підготовки екскурсій, вчителів, на уроках історії України і для підготовки позакласних заходів.

**Фотографії Генріха Германовича як історичне джерело
Формування професійних якостей
Г. Германовича**

Надзвичайно велику роль у сучасних дослідженнях історії відіграють візуальні документи, а саме – фотодокументи. Вони відкривають для істориків нові шляхи розуміння минулого, збагачуючи дослідницький арсенал і способи аналізу. Світлини важливі не лише фіксованим зоровим образом, що його зберегли, а й закодованою в них інформацією. Дослідження, вилучення та використання інформації таких джерел дає змогу не лише доповнити свої судження про історію, а й поглянути на неї в буквальному розумінні цього слова [1].

Чималу цінність для дослідження історії провінційного міста Кременця 30-40-х років ХХ століття мають світлини відомого польського фотографа Генріха Германовича.

Генріх Германович – класик польської фотографії – народився у Вільно 20 жовтня 1912 р. Упродовж 1930-1937 рр. він працював у фотомайстерні Яна Булгака і під його впливом сформувався як митець, увібравши особливості вільненської школи.

У 1937 р. він переїхав до Кременця і почав працювати в Кременецькому ліцеї на посаді інспектора-фотографа. Це підтверджує трудовий договір між куратором Кременецького ліцею і Г. Германовичем [2]. Працюючи у школах ліцею, він заохочував учнів до фотосправи. Спочатку його фотостудію відвідувало 4-5 учнів, а згодом їх кількість зросла до 23. У листопаді-грудні 1937 р. у Варшаві проходила фотовиставка, на якій були представлені й 5 робіт учнів Германовича [3].

Тут, у Кременці, «місті великої туги», відбулося становлення Германовича як митця. Працюючи в Кременецькій фотомайстерні, він швидко займає одне з провідних місць серед професіоналів, і наступні три роки популярності кременецької фотографії завдя-

чують саме йому. Германович був представником пікторальної течії, поширеної серед польських і французьких фотографів, в основі якої була «престижною та тенденція, що пов'язувала фотографію з емоційним пейзажем». Ця особливість прослідковується на всіх фотографіях Германовича [4]. Фотограф володів «надзвичайним вмінням відкриття і відтворення неповторного настрою, характерного для кожного місця, регіону чи часу» [5]. Його роботи відзначалися вишуканістю композиції, насичені приглушеним світлом, вони відтворюють атмосферу Кременця і волинських краєвидів, а в роки Другої світової війни наповнилися трагедією, яку пережив народ.

Місцевий фотограф із 50-річним стажем О. Мальченко згадував, що роботи Германовича можна віднести до класичних понять мистецької творчості, їх можна використовувати для викладання курсу фотографії, «оскільки в них збережені всі внутрішні й зовнішні стани, які вимагає традиційна теорія мистецтва» [6].

За оцінкою тогочасних фахівців, своїм вибором сюжетів Германович наближався до французьких імпресіоністів.

Велику увагу фотограф приділяв якості не лише зображення, а й виготовлення самої світлини, використанню необхідних матеріалів проявлення й закріплення фотографії. Особливо проблемним було знайти необхідні хімічні засоби у роки війни. Про це писав у історичному оповіданні «Скельця» місцевий письменник Юрій Камаєв: «...Треба знайти лишень трішки цього білого кристалічного порошку, без якого немає сенсу у його, Генріха, існуванні...» Щоб дістати гроші Германович обміняв старий золотий медальйон на кілька асигнацій – рейхсмарок. «Трішки щипнуло сумління – це прикра жертва, цей медальйон – пам'ять про покійну Ядзю. Але іншого виходу не має. Прожити – ще якось проживе, випадковими приробітками заробить

на шмат хліба. Він одяг старе потерте пальто, одів капелюха і подався на ринок..., і пішов поміж рядами, врешті – знайшов. Злодійкуватого вигляду неголений чоловік показав йому пакунок із білим порошком: «Найкращий товар, пане. Із Германії». Германович вже готувався розрахуватися, але в останню мить відкрив пакунок і попробував на смак той порошок: «Даруйте, але це лайно, а не товар, пане. Найсправжніське лайно. Це сода...». Він обійшов весь базар, але більше того товару на базарі ні в кого не було і його охопив відчай. Він готовий був переплатити навіть, але щоб то була не сода. «Він повертався додому, повільно сунучи ноги. Стареча втома, апатія. Без цього білого порошку нічого не буде... На старій площі біля готелю який молодий німецький офіцер ладнав фотоапарат на штативі. Він колега-фотограф. Аматор не буде носитися із важким штативом щоб зняти пейзаж. А колега може допомогти, навіть якщо він німець... У пана Генріха проснулася надія: «Даруйте, пане офіцере, це найновіша модель Лейки? Мабуть гарний фотоапарат. Я маю другу модель, хоч більше люблю старого цейса на топластинах. Але, як ваш колега-фотограф, порадив би вам знімати із он того місця, звідти буде більш вдалий ракурс і ви позбавитеся цих прикрах бічних тіней». Німець погодився, і тоді Генріх звернувся з проханням продати йому трохи закріплювача, бо «його перемішують із содою! Це вбиває фотографію, вона швидко жовкне і з часом зображення розчиниться у жовтій імлі, лишиться тільки нікчемний листок паперу. Я добре заплачу вам. Мені конче це потрібно...». Німець мовчки дістав пакетика із надписом Agfa і простягнув йому, і відмовився брати гроші.

«Пан Генріх йшов додому у піднесеному настрої. Нарешті він зможе надрукувати фотосвітлини. Бо фото – це мить, яку закарбовано у вічність. Коли у магічному світлі

червоного ліхтаря на папері постає зображення, народжується фотографія...». Даний уривок є художньо забарвлений, уривок із художнього твору, але він демонструє саме ставлення фотографа до своєї роботи, визначення його цінностей як митця [7].

У Кременці Генріх Германович познайомився із своєю майбутньою дружиною Емілією Корнашевською – «вірною супутницею долі і неволі».

У 1945 р. після воєнних поневірянь подружжя оселилися остаточно в Кракові. І хоча був іще виїзд до Щитна, де в рамках утвореного Вармінсько-Мазурського ліцею намагалися відновити педагогічні ідеї Кременецького ліцею, а також праця в «плєнері» під час створення кінострічок для кіностудії в Лодзі, післявоєнна, друга частина професійного життя фотографа пов'язана із Краковом. Тут, в атмосфері збереженої минавшини, відомий польський фотограф підготував і видав ряд альбомів [8].

У каталогах окружних, загальнопольських і міжнародних виставок можна було зустріти прізвище Генріха Германовича. Його роботи неодноразово нагороджувалися і відзначалися. Серед усіх виставок найбільший інтерес у нас викликала виставка «Польська фотографія – 1939-1979 рр.», організована інтернаціональним центром у Нью-Йорку й «Кременець – місто Юліуша Словацького у малярстві і фотографії» у домі Полонії у Варшаві. Серед представлених фотографій Генріха Германовича були і фотографії із життя довоєнного і воєнного Кременця. Відголосом мистецьких традицій 30-40-х років ХХ ст. була спільна польсько-українська фотовиставка «Мальовничий Кременець», проведена у 1969 році, на якій, окрім світлин місцевих фотографів, були представлені фото Г. Германовича із зображенням уже неіснуючої старовинної частини міста [9].

Кілька альбомів про Кременець вийшли друком у 70-і рр. Минуле Кременця залиша-

ється актуальним і сьогодні.

Фотограф помер 31 травня 1992 р. у Кракові. А в 1993 році світлини Германовича стали підставою для видання фотоальбому «Krzemieniec jakiego już nie ma» [10]. Завдяки сприянню дочки Людвіка Гроновського, Ганни Гроновської-Шанявської, та при підтримці Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка у вересні 2012 року в приміщенні колишнього єзуїтського колегіуму було відкрито галерею кременецької фотографії 1930-1939 років. До збірки гелереї увійшло близько ста світлин С. Схейбаль, Л. Гроновського, Г. Германовича та учнів фотомайстерні Кременецького ліцею. Кременецька мистецька школа за розмахом своєї діяльності не може зрівнятися з такими осередками, як Львів, Київ, Вільно. Творчість Генріха Германовича на теренах Кременецького осередку була показовою, її вагоме значення у професійній підготовці митців та піднесенні духовно-мистецької спадщини є беззаперечним фактом, а для дослідження історії вони залишаються важливим візуальним джерелом.

Кременець 30-х років у світлинах фотомитця

Художню фотографію можна розглядати як один із видів мистецтва, в основі якого лежать технічні професійні навички, творче бачення, а також й історичне джерело, наповнене змістом, яке є відображенням реальності з позиції її учасників, очевидців.

Напередодні Другої світової війни художня фотографія перебувала на злеті своєї популярності та фігурувала як «фотографіка». С. Схейбаль (відомий фотограф того часу) писав: «Фотографія – це ремесло, яке має виключно утилітарну мету – створення об'єктивного образного документу даного предмету чи особи, фотографіка – це мистецтво, яке намагається виразити емоції фотографа до фотографованого предмету» [11]. А

в роки війни світлини стали переконливим свідченням специфіки життя міста. Масове захоплення та опанування жителями містечка фотосправою, професійна діяльність митців швидко перетворили Кременець на помітний центр художньої фотографії в Україні та Польщі.

У довоєнний період ХХ століття у місті діяло лише чотири фотозаклади, які знаходилися по вулиці Широкій (Фото «Студіо» – №146, «Фото-Фільм» (згодом «Екстра») З. Гурмана у будинку №60, майстерня фотографа Б. Бука – №177) та салон П. Бродського. Вони виконували портрети на замовлення та пейзажі околиць міста. Фотографувалися на свята, під час урочистих заходів і просто на згадку для друзів, дітей. Такі світлини підмалювалися ретушшю, найчастіше невдало і недоречно, цим займалися самоуки, які спотворювали обличчя, надаючи їм «виразності» перебільшено непропорційними очима, стирали характерні риси портретованих, утворюючи власні «стандарты краси» [12]. Переломний період у цій царині Кременця пов'язаний із приїздом професора С. Схейбала, глибоко обізнаного з новітніми тенденціями світової фотографії. Спочатку фотографи ліцею в основному працювали над документальними знімками, на яких фіксували учнівський побут, визначні події закладу і міста, та публікували їх у місцевій пресі. Однак згодом тематика значно розширилася, і основне місце займали архітектура, пейзажі, життя молоді і т.д.

Серед відомих фотомитців цього часу особливе місце займав Генріх Германович, фотознімки якого є джерелом нашого дослідження, а саме 1937 – до 1943 року (часу перебування фотографа у Кременці).

Всі фото світлини Германовича цього часу можна розділити на дві групи: 1937 – 1941 років – до зруйнування центральної частини міста, і з 1942 року – після знищення єврейського гетто, яке і знаходилося в центральній

частині міста. Крім того можна було б розділити світлини за змістом: зображення архітектури, пейзажів міста; портрети людей; фотографії, пов'язані із життям Юліуша Словацького; тема Другої світової війни і Кременець. Ми ж у своєму дослідженні дотримуємося більш хронологічної характеристики.

У використанні візуальних джерел у відтворенні історичних подій і фактів важливу роль відіграє фактичне підтвердження авторства документів, визначення того, чи дійсно представлені фотографії були зроблені Генріхом Германовичем. Приналежність визначених світлин відомому польському фотографу підтверджують наявні у Кременецькому краєзнавчому музеї альбоми («Місто моєї туги»), чималу кількість фотографій Германович особисто подарував музею. На зворотній стороні світлин, як правило, фотограф ставив свій штампель-надпис польською мовою «Генріх Германович». Крім того, серед використаних нами фотографій є ті, які зберігаються у приватній колекції В. Крутевича, місцевого збирача старожитностей. Ці фотографії підтверджують авторство Германовича відбитками на збережених негативах.

Кременець 30-х років займав чільне місце у творчості Германовича, його світлини стали важливим фотодокументом історії міста. Приїхавши до Кременця у 1937 році «молодий художник піддався «магії маленького містечка», яке загубилося серед гір і відразу закохався в нього, – читаємо у статті «З Кременцем у серці» О. Гаськевич (науковий співробітник Музею Ю Словацького). Хоча на даний час Германович досяг значних успіхів, отримав Першу премію *Wiadomości Artystycznych* (Познань), були опубліковані і схвально оцінені його фотознімки в Парижі [13].

1937-1939 роки виявилися найбільш плідними роками його діяльності. Ніби передчуваючи руйнування міста, він часто гуляв

містом і фотографував архітектуру: вузьенькі вулиці, щільно забудовані дерев'яними будинками з численними колонами, ганками, східцями – «застиглу в часі картинку» попереднього століття.

Для нас це багатий фотоматеріал характеризує забудову, особливості побуту, рівень культури, заняття міщан провінційного міста [14].

Уже в цей час Германович почав підготовку фотоальбому «Місто великої туги», куди і ввійшли чимала кількість світлин. Він працював у фотоательє «Мистецтво», отримував численні замовлення. Наприклад, фіксував матеріали археологічний розвідок, які проводили науковці Кременецького музею, події, організовані за участю місцевої влади.

Світлини Германовича відзначалися не лише високою майстерністю а й простотою. Він не намагався прикрасити дійсність, але йому вдавалося вловити момент, щоб показати цілісну картину історичного фрагменту, відобразити суть зображуваного. «Ось – Ліцейний корпус на світанку. Новий день народжується на хрестах святині. Туманный, сором'язливий промінь світанку концентрується на вежах, поступово переходить у нічний туман, який сховався знизу, таємничо приховуючи фрагмент балюстради. Хвилина тиші і надзвичайного спокою», – так описує творіння Германовича Олена Гаськевич, родина якої була знайома з фотографом. Її дядько Ігор Гаськевич працював у майстерні фотографа [13]. І хоча підліток (художнику було 15 років) небагато міг запам'ятати про Германовича, але його авторські роботи надихали на творчість, відкривали світ гармонії, вишуканої композиції, стали фотодокументами тієї епохи, джерелом історії. Цінністю світлин фотографа є задокументовані забудови вузьких вулиць міста, комплекс Кременецького єзуїтського колегіуму, будинки-близнюки, Богоявленський монастир (пам'ятки XVIII ст.) [14].

Окрему групу фотографій Генріха Германовича складають портрети міщан: фото-портрет бабусі Олени Гаськевич – жінка в темному плащі сидить на лавці на фоні нефарбованої стіни. Її син потрапив до німецького полону. Фотографу вдалося передати благородність і стриманий біль [13]. Портрет майбутньої дружини Емілії Корнашевської – «Портрет із закритими очима» відзначений срібною медаллю Першої польської виставки вітчизняної фотографії у Варшаві.

Заслугує уваги «Волинський лірник» – сивий сліпий музикант Франко Нагірний, який грає на корбовій лірі. Вражають портрети перекупок, дітей жебраків [15]. Це історія довоєнного міста, дає можливість зрозуміти рід занять, культуру міста.

Більшість портретів залишаються невпізнаними, серед них багато людей єврейської зовнішності, що стали жертвами Голокосту, і сьогодні є джерелом дослідження єврейської історії Кременця. У 1939 р. у місцевій друкарні Цвіка вийшов фотоальбом, присвячений Кременцю, в якому було вміщено близько 50 фотографій, виконаних у місцевій фотомайстерні Л. Гроновським, С. Схейбалем, Е. Смерецьким, Ч. Сулковським та самим Г. Германовичем. Згодом Г. Германович видає книжку власним коштом [10]. Багато фотографій Германовича було знищено, багато осіли у приватних колекціях, віднайдені у архівах Польщі. Приємним є факт, що вони викликають інтерес і донині. На сторінках Facebook створено спільноту тих, які цікавляться історією міста Другої світової війни. Тут можна побачити чимало фотографій Генріха Германовича, які подають Ірина Данилюк (нині проживає в Польщі), Олександр Мінчук, Олександр Майоров (місцеві колекціонери). Чимало світлин представлено і у Типовому Кременці (davnij-kremenets-pyshnyj-odyah-stari-budynky-i-vyhlyad-na-horu-bona-foto), зокремо фото зруйнованої синагоги, сімейні фотографії (наприклад, Канерів) [14].

Активна видавнича діяльність Генріха Германовича була зумовлена підготовкою до святкування восени 1939 року ювілею з дня народження Ю. Словацького. У пресі друкували велику кількість ілюстрацій кременецьких фотографів та учнів майстерні з пейзажами міста і родинним будиночком поета. Лише у Кракові кременецькі світлини з'явилися у трьох видавництвах: «Swiatowidzi», «Asie», «Na szerokim swiecie» [16]. Завдяки діяльності фотомайстерні, у світ виходять серії листівок із кременецькими краєвидами [14].

Крім того, документальні листівки відігравали роль засобів масової інформації та виконували функцію своєрідної реклами для туристів, яка значно розширювала світогляд кореспондентів, що їх отримували. А для нас сьогодні вони є важливими фотодокументами. Так, на одній із поштів 1938 року зображено художника за мольбертом, який працює у найбільш колоритному місці Кременця – єврейському кварталі – на перехресті вулиць Кравецької та Перацького. Інша світлина є зображенням маленького хлопчика, який малює вигляд на г. Бону. «Такі поштові картки демонстрували мистецьку сторону життя міста і сприяли напливу в осередок митців та туристів», – переконана дослідниця мистецького життя довоєнного Кременця Панфілова Олександра [9]. У 1939 року у Львові відбулася виставка кременецьких фотохудожників «Кременець – родинне місто Словацького», на якій експонувалося 115 світлин. Найбільшу кількість фотографій представив Г. Германович – 76: пейзажі із будинком родини Словацьких, Кременецького ліцею, де працював батько поета, та романтичних околиць міста, відомих із листів Юліуша до матері [17]. Звичайно, ці фотографії не можна використати як основне джерело у дослідженні родини Словацького, але вони займають досить значне місце як підтвердження історичних фактів. Згадуваний альбом сьогодні є надбанням фондів краєзнав-

чого музею і цікавим візуальним матеріалом для краєзнавчої історії.

В цей же час проходила виставка «Кременецька земля у фотографії» [18]. Досвід кременецького мистецького осередку довоєнного періоду поляки пам'ятають і в наші дні. Так, у післявоєнний період виникла ідея створити вже на власних теренах ліцей у кращих кременецьких традиціях. Використовуючи польські архіви О. Панфілова зауважує, що у 1946 році у Цитні був заснований Вармінсько-Мазурський ліцей, у програмах якого були заняття з художньої фотографії і створення кінофільмів (учні Кременецького ліцею також знімали вузькоформатні фільми, які, на жаль, були знищені під час війни).

Отже, Кременець 30-х років знайшов відображення у світлинах Генріха Германовича як архітектура міста, пейзажі, портрети, життєвий період Ю. Словацького.

Використання фотографії як історичного джерела вимагає всебічного аналізу, застосування наукової критики. Сьогодні існують різні методики опрацювання фотодокументів. При аналізі фотографій Генріха Германовича ми використали досвід О. Коляструк [19] і Ю. Комарова [20], відомих фахівців у цій галузі історіографії, та їх алгоритм роботи з візуальними джерелами. Дослівно слово «фотографія» означає «письмо світлом», тому при роботі із світлинами ми поставили за мету перевести зорове сприйняття у вербально-писаний режим. В основу цього процесу ми поклали поетапний підхід: 1) елементарний опис: хто і що зображено, скільки осіб, якого віку, статі, якої соціальної приналежності; які предмети і речі видно, яке тло (природа, інтер'єр), використання зафіксованих написів; 2) відстеження темпорально-просторового маркування (часу і місця) подій, щоб візуальне посвідчення набуло чинності документа; 3) з'ясування мотивів зйомки; 4) встановлення авторства; 5) первинна інтерпретація: визначення го-

ловної теми світлина, її ідеї; 6) окреслення супутніх інформативних площин [20]. Крім того, значну роль відіграє так звана зовнішня критика фотографії – ступінь освітлюваності, використання тіней, поєднання кольорів. Однак у нашому випадку ми змушені були не враховувати цей фактор, оскільки маємо справу із чорно-білими знімками і, до того ж, фотокопіями, а не оригіналами.

Фотографії, безперечно, – важлива пам'ятка минулого, але ми повинні пам'ятати, що вона висвітлює подію тільки у відповідну мить часу, тому, щоб надати їй історичної цінності, потрібно зіставити даний документ з іншими джерелами. У своїй роботі, аналізуючи історію Кременця на основі фотографій Генріха Германовича, ми використали спогади очевидців, архівні матеріали краєзнавчого музею, приватних колекцій.

Фотолітопис Другої світової війни в Кременці у світлинах Генріха Германовича. Фотосвідчення трагічних подій 1941 року

Фотографії Генріха Германовича як історичне джерело у вивченні Другої світової війни на території Кременця відіграють роль додаткової інформації для підтвердження злочинів нацистських окупантів, винищення єврейського населення в місті, а також роль ілюстрації трагедії міського населення. Ці свідчення нацистських злочинів були створені безпосередньо в ході подій, і хоча зроблені були не для науки, не для музею, вони стали оригінальними артефактами часу Другої світової війни.

У цьому розділі нашої роботи були використані не всі фотоматеріали Германовича, зроблені у цей період, а лише ті знімки, які мають найбільше відношення до проблеми війни в Кременці, ті, які вдалося відшукати.

У роки Другої світової війни Г. Германович зробив велику кількість фотографій. Його студія знаходилася в центрі міста, тому

до нього зверталось багато людей, а в роки нацистської окупації нерідко його послугами користувалася і німецька влада [21]. Ми вже зауважували, що для нього фотографування було не тільки професією, а й хобі, тому, прогулюючись містом, він фотографував усе, що викликало інтерес.

Чимало тих знімків, які зробив фотограф, могли коштувати йому життя. Розуміючи, що в майбутньому це могли бути візуальні підтвердження злочинів нацистів, Германович не нищив негативи, а ховав їх на дзвіниці у Миколаївському соборі, що навпроти його майстерні. Відірвавши в підлозі одну із дощок, він зробив схованку, де і зберігав усі матеріали. Зауважимо, що Германович досить негативно ставився до зберігання негативів, мотивуючи тим, що внаслідок не обмеженої продукції позитивів фотографія втрачає сенс, вона «не западає в душу», а перетворюється в гарну листівку [21].

Ще до визволення Кременця від гітлерівських окупантів Генріх Германович переїхав до Польщі й оселився у Кракові, тому забрати фотоплівки не міг. Фотоскарб майстра був знайдений у повоєнний період, коли проводилися ремонтні роботи в Миколаївському соборі й на дзвіниці. На фотонегативи Германовича випадково натрапили робітники. Частина матеріалів була знищена, а деякі плівки потрапили до приватних колекцій шанувальників старовини. Чимала кількість фотографій поповнила списки архівних джерел Кременецького краєзнавчого музею, крім того, сам фотограф, відвідаючи місто у повоєнний період, подарував музею альбоми «Мальовниче родинне місто Ю. Словацького Кременець», «Місто моєї туги».

При написанні роботи ми брали їх до уваги, але основний акцент робили на світлинах, які мають відношення до теми війни в Кременці. Сюди ми віднесли знімок людей напередодні розстрілу 1941 р., фотографію із єврейського гетто, пожежу 2-3 вересня 1942

року в центральній частині Кременця і три фотознімки зруйнованого міста (єврейського поселення).

Серед фотографій, які підтверджують злочиння нацистів щодо населення міста Кременця, нами була виявлена фотографія айнзацгрупи на фоні місцевої Замкової (цей загін був причетний до розстрілів євреїв). На думку дослідника повстанського руху на Кременеччині В. Олійника дана фотографія відображає не айнзацгрупу, а українську поліцію. Про це свідчить уніформа, відповідні знаки-нашивки на рукавах (при збільшенні фотознімка це можна побачити) [22].

За даними місцевих краєзнавців (В. Савчук, Л. Кравчук), це теж знімок Г. Германовича, але ми не знайшли цьому ніякого документального підтвердження.

Найбільш цікавими фотографіями, які розповідають про історію Другої світової війни Кременеці, ми поділили на три групи: 1) ті, які пов'язані з подіями 1941 р., розстрілами на Хрестовій горі; 2) ті, що відображають гетто; 3) зруйнування міста.

До першої групи ми віднесли лише одну фотографію – «Група євреїв перед розстрілом», яка сьогодні зберігається в Кременецькому музеї в експозиції виставки. Ця фотографія, власне, і відкриває своєрідний фото-літопис катастрофи, влаштованої нацистськими окупантами в місті.

Трагедія міського населення розпочинається відразу, коли нацистські війська вступили до Кременця. Прихід нової влади був ознаменований погромом місцевої інтелігенції. Про це читаємо у спогадах Козловської Д. [23], Туницького В. [24], Адамович В. [25].

Прихід гітлерівців у місто зафіксований на фотографіях Г. Германовича, а саме – зустріч німецько-нацистських окупантів з квітками, українськими прапорами. Як бачимо, населення західної України з надією поставилося до нових окупантів. В архіві Кременецького краєзнавчого музею є світлини

спільного німецько-українського параду [21] (по вулиці Широкій марширують колони), але ми не змогли підтвердити тут авторство Германовича.

Через кілька днів завойовники наказали всім міщанам із вищою освітою з'явитися на реєстрацію. До будинку комендатури зійшлося чимало місцевої інтелігенції. Цей натовп вдалося відзняти Г. Германовичу [26].

Германович зумів сфотографувати людей у той момент, коли вони про це не думали, не знали, що за ними спостерігають. На знімку немає жодної людини, яка дивиться в об'єктив, більшість із них, навпаки, обернута в іншу сторону, стоїть спиною до фотографа. При збільшенні фотознімка можна побачити багато типових єврейських облич. Наприклад, жінка в капелюсі, чоловік у світлому пальто. Серед натовпу виділяються німецькі солдати, свідченням чого є зброя, уніформа. Люди стоять в очікуванні чогось. Атмосферу неспокою підтверджує і розмова трьох людей на передньому плані, одна із жінок, зажурившись, взялась руками за голову.

Важливу роль для аналізу візуального джерела є відстеження місця й часу зафіксованої події. На фотографії відображені події липня 1941 р. Щоб довести це, ми використали декілька підходів. По-перше, загальний стан людей. На світлині відсутні паніка, розпач, страх, які з'явилися після розстрілів у вересні 1941 р. По-друге, певні деталі або ж їх відсутність є підказкою для визначення хронології події. 1 вересня гебітс-комісар Міллер видав наказ про те, що все населення єврейського походження повинно носити розпізнавальні знаки. А саме таких знаків у натовпі не видно. І насамкінець, на звороті фотознімку стоїть штамп Г. Германовича і підпис «Група євреїв перед розстрілом 1941 р.» Згадуваний штамп звільняє від необхідності доводити, що фотографія була зроблена саме Германовичем.

Щоб візуальне посвідчення набуло чин-

ності документа, потрібно відстежити місце фотографування. Ймовірніше, що знімок зроблений у дворі комендатури. (Сьогодні цього будинку нема). Про те, що інтелігенція перед розстрілом була зібрана саме тут, підтверджує Р. Кравченко-Бережний [27].

Аналізуючи фотографію як джерело, найтяжче з'ясувати мотив зйомки. Беззаперечно, він був зроблений не для преси, не на замовлення, а для власного альбому. Не відкидаємо й випадковості: фотографування належало до життєвих захоплень Германовича, і він завжди носив із собою фотоапарат. Але попри все, Германович належав до складу тогочасної кременецької інтелігенції, цікавився життям міста, фотографував основні події.

«Група євреїв перед розстрілом» є цікавою фотографією за постановкою, композицією. Натопт людей зображений статично, в очікуванні чогось. У фотографії відбито невпевненість, розгубленість. Фотограф змушує нас перенестись у минуле, у 1941 рік. Емоційне забарвлення, уява не є характеристиками фотографії як історичного джерела, однак вони викликають спогади учасників тих подій, дослідницький інтерес сучасників.

Про першу хвилю арештів в ніч з 6 на 7 липня писала Тамара Сеніна (місцевий краєзнавець) у статті «Забуттю не підлягає» («Прапор перемоги», 1999 р.) [28]; про «чистку» серед інтелігенції згадується у «Кременецькому віснику» (28 серпня 1941 р.) [29]; про катування і розстріли біля Хрестової гори згадував Майоров В. («За покликом серця». – Діалог, № 32. – 1996 р.) [30]. Про це читаємо і в Романа Кравченка-Бережного. Комісією з обліку втрат і визначення злочинів, вчинених німецькими загарбниками, яка працювала після закінчення Другої світової війни, встановлено: «...За період з 5/07 по 20/07 1941 року в районі було розстріляно більше 1000 людей» [31]. Серед них – бага-

то євреїв: учитель французької мови Давид Лерер із дружиною, Костянтин Ейсмунд, лікарі Гойзбург і Вайлер, учитель математики Саня Байтлер [32].

Єврейське гетто на фотознімках Г. Германовича

Другою групою історичних джерел є фотографії Генріха Германовича, пов'язані з гетто. Оскільки євреї у довоєнному Кременці складали 30%, то єврейська історія є складовою частиною фото-літопису міста у роки Другої світової війни. До цієї групи відносяться: «Єврейське гетто 1941 р.» і «Пожежа в гетто».

Гетто – це ізольована частина міста, відведена для проживання євреїв. У роки Другої світової війни термін застосовувався нацистами стосовно спеціально відведених для примусового утримання євреїв частин міста з метою їх ізоляції та подальшого знищення. Початок створення гетто нацистами було покладено у вересні – жовтні 1939 р. у Польщі [33]. На українських землях такі табори для євреїв започатковуються у липні-серпні 1941 р. У Кременці гетто починає створюватися на початку 1942 р.

Ці події відображені у різних краєзнавчих джерелах, а також у світлинах Германовича.

«Єврейське гетто. 1941 року» достовірно належить Генріху Германовичу [34]. Це підтверджує фотоплівка із приватної колекції Володимира Ковтуновича, місцевого збирача старожитностей, а також архівний код Кременецького краєзнавчого музею. При аналізі цієї фотографії можна чітко виділити три компоненти: документальність, достовірність, інформативність.

Документальність світлини визначається тим, що тут зображено реальних людей і реальне місце – гетто, достовірність полягає в тому, що це не фотомонтаж, не штучно створена композиція, а інформативність підтверджується смисловим, розповідним

значенням фотографії, зображенням конкретних деталей, які підтверджують наявність Голокосту в Кременці.

Аналіз даного візуального джерела також розпочнемо із визначення місця, звідки фотограф робив знімок. Це, безперечно, територія самого гетто. Фотограф знаходився всередині гетто і робив знімок натовпу людей з виглядом на місто. Крім того на знімку бачимо, що гетто оточене кам'яною стіною. У кадр фотографу потрапили і будинки навпроти гетто.

Зміст фотографії можна переказати одним реченням. Тут зображено буденний епізод життя єврейського гетто в Кременці.

Однак для розшифрування фотографії велике значення має супутня інформація. Вона допомагає атрибутувати подію в часі, в окремих деталях.

Аналіз варто розпочати із визначення часу відображеної події. На самій фотографії стоїть підпис: 1941 р. Однак до цього слід віднести критично тому, що гетто почало створюватися лише із січня 1942 р. «У день 31 січня, – читаємо у щоденнику Романа Кравченка Бережного, – євреї отримали наказ: звільнити 10 вулиць, де живуть німці» [35]. Цю дату засвідчують і місцеві краєзнавці: Гаврило Чернихівський [36], Володимир Собчук [37]. Упродовж наступних 6 тижнів влаштовувалося гетто на вулицях Кравецькій, Левінзона. Цей єврейський квартал був оточений вулицями Широкою, Старопоштовою, Гоголя аж до будівлі пожежної охорони. В огорожі була лише одна брама, яка знаходилась приблизно на теперішній заасфальтованій площі, що розташована на південному сході від Будинку культури. Іншого виходу з гетто не було [38].

До нашого часу зберігся двоповерховий будинок, який потрапив у об'єктив Германовича. Дана фотографія ймовірно відноситься до березня-квітня 1942 р. Цьому підтвердженням є весняний одяг (пальто,

капелюхи, хустки) зображених людей. Крім того, писемні джерела вказують, що 1 березня 1942 р. гетто було закрито, у травні-червні майже ніхто звідти не виходив, а в липні почалися масові розстріли у котловані Якутського тиру. Для визначення часу відображеної події нам допоможуть інші архівні джерела Кременецького музею. На вітрині однієї експозиції, що розповідає про злодіяння нацистів, вміщено листок місцевої газети, яка виходила у роки гітлерівської окупації, – «Кременецький вісник» №31 (1942 р.). Тут представлений наказ Міллера від 10 квітня 1942 р. про те, щоб у сусідніх із гетто будинках замальовувати вікна. Про це згадує і Роман Кравченко-Бережний: «Заходами, які ізолювали євреїв, були забиті вікна і двері, що виходили на християнські вулиці і, головне, високий триметровий паркан» [39].

При збільшенні фотографії забитих вікон ми не бачимо, а затемнене відображення вікон не є наслідком нанесеної фарби, тим більше відблиск скла вікон вказує на зворотне. Отже, використовуючи такий логічний аналіз, ми можемо припустити, що фотограф зробив знімок гетто у березні-квітні 1942 р.

Фотографії Генріха Германовича виділяються простотою, оригінальністю не була мірилом його творчості. Він писав: «Митець не буде вишукувати оригінальність мотиву загадковим підходом, ракурсом – він іде найпростішим, найдоцільнішим шляхом – дивитися на оточуючий світ серцем і найчастіше затримується біля мотиву, повз який інші пройдуть байдуже» [40]. На думку митця, стилізований фрагмент реальності не викликає ніяких почуттів. «По-іншому є із твором простим, який зазвучав завдяки доторку до найтрепетнішої струни душі митця» [41]. Саме таким є фотографія із зображенням гетто. Простота мотиву, його невибагливість, можливо, не відразу вразить, оскільки справжню якість не можна відразу відкри-

ти, – але раз відкрита, вона залишається назавжди. Гетто на фотографії Германовича теж не захоплює поверхневою яскравістю, надуманістю. Це простий твір, але надзвичайно багатий у плані пізнавально-інформаційному і в емоційно-психологічному.

У центрі фотографії ми бачимо чималу групу євреїв (жінки, чоловіки й діти). Головною ознакою, яка підтверджує приналежність до цієї національності, є розпізнавальні знаки: нашиті (за наказом Міллера ще з 1 вересня 1941 р.) на свій одяг (на груди і на плечі) жовті круглі латки не менше п'ятнадцяти сантиметрів у діаметрі. Це було моральне приниження єврейського народу, перетворення його, за словами Кравченка-Бережного, на рабів. На нашій фотографії особливо чітко проглядається розпізнавальний знак у чоловіка на передньому плані. Такі ж «знаки відмінностей» є у всіх інших людей. У Кременецькому краєзнавчому музеї в експозиції залу Другої світової війни представлена одна з таких нашивок.

Цікаву інформацію розшифровує і сам натопт людей. Більшість із них зображені в русі, вони йдуть у напрямку до воріт. Людей із гетто використовували на різних трудових роботах. Про це розповідає і Василь Підмурний: «Всіх працездатних щоденно гнали на роботу розчищати воєнні руйнування у місті, та за містом, на різні, переважно будівельні роботи. Пізніше вони ходили копати широкі котловани біля військового тиру буцімто для будівництва. Єврейське населення не здогадувалося, що ці котловани незабаром стануть для нього братськими могилами» [42].

Ще однією цікавою деталлю, яку ми віднайшли на фотознімку, є відсутність нацистських солдат, української поліції, що вказує на те, що в гетто існували свої органи єврейського самоуправління. Це були Юденрат і поліція. Єврейська поліція брала участь у різних акціях на території гетто. Юденрат являв собою «раду старійшин», керівництво

та його голова призначалися нацистським комендантом гетто. У Кременці спочатку Юденрат очолював Бенжамин Кап, але згодом його розстріляли за відмову співпрацювати з нацистами. Юденрат забезпечував реєстрацію населення гетто, збір коштовностей, організацію трудових робіт, постачання продовольства і медичне обслуговування мешканців гетто. На Юденрат і єврейську поліцію, якою він керував, покладалась відповідальність за відправлення людей на примусові роботи, саме такий епізод і відображений на фотографії Генріха Германовича [43].

Із писемної літератури, «живої» історії ми знаємо про неймовірно тяжкі умови проживання в гетто. На жаль, якість фотографії не дає нам можливості побачити це на обличчях людей. Однак фотограф ненавмисно захопив у об'єктив чоловіка (у правому нижньому куті), який, спершись на стіну, сидів на землі. Крім того, ми можемо звернути увагу і на не зовсім охайний вигляд іншого чоловіка (по ліву сторону).

Отже, фотографії Германовича – цікаве візуальне підтвердження Голокосту у Кременці. Світлина фотографа отримали високу оцінку фахівців, викликали захоплення простих людей. Їх назвали «спостереженням життя». Дійсно, фотограф умів видобути «найправдивішу правду». «Це схоже на відкриття правди у психологічному портреті». Фотографія западає в душу, пробуджує щирі переживання. Вона сповнена болю, приниження, але поряд із цим у ній є «сила вираження відчуття життя» (У розмові з Ленском Сосновським. Фото. №7, 1976, С.202.) [44].

Ще однією фотографією, яка візуально розповідає про гетто, є «Пожежа в гетто» [45]. Світлина зроблена із Замкової гори (400 м), з якої відкривається панорама всього міста. Авторство Генріха Германовича безперечне. Це підтверджують усі краєзнавчі місцеві дослідження, дружина фотографа

Емілія, та й про цю фотографію згадує сам митець.

Не виникає проблема і з хронологічною приналежністю. Пожежа в гетто відбулася в ніч з 2 на 3 вересня 1942 р. Цій події передували найстрашніші випробування єврейського народу. Упродовж липня-серпня 1942 р. на околиці міста у котловані Якутського тиру було розстріляно близько 5 тисяч євреїв. Про це збереглося багато спогадів очевидців (В. Підмурного [46], Р. Кравченко-Бережного [47], Л. Ковальчука [48]. Злодіяння гітлерівців підтверджено в Акті на 11 аркушах комісії із розслідування злочинів нацистських окупантів 1945 р. [49].

Продовженням трагедії літа 1942 р. стала пожежа в гетто. У Кременецькому гетто діяло підпілля, яке 10 вересня 1942 р. підняло повстання. Було поранено декількох німецьких та українських поліцейських, також підпалено будинки гетто, які горіли протягом семи днів. Іншою версією підпалу гетто є те, що у підвалах будинків залишилося чимало втікачів та й переховувалися самі повстанці, і, щоб «викурити» їх звідти, нацисти підпалили гетто. У пожежі згоріла центральна частина міста, були знищені синагога, 649 будинків, 341 надвірна будівля, частина єврейської бібліотеки. У результаті підпалу гетто згоріли цінні зразки дерев'яної архітектури давньої Волині – споруди українського дерев'яного зодчества минулих епох» [50].

Представлена фотографія Германовича відноситься до нічних зйомок. На жаль, ми не можемо розрізнити архітектурні об'єкти палаючої центральної частини міста. На світліні чітко представлено два образи: єзуїтського колегіуму і вогню. Фотографія має більше емоційної спрямованості, аніж змістової інформації. У плані пізнавально-дослідницькому вона підтверджує пожежу в місті, у мистецькому – показує неабиякий талант фотографа.

У 1970 р. Германович опублікував серію

фотомонтажів під назвою «Страшно подумати». Тут він поєднав картини зруйнованих дворів, обдертих стін із фантастичними постантями древніх гравюр. Серед цих фотографій він розмістив і палаюче гетто, але це не монтаж, а достовірний кадр.

Тут реально переплелися велич архітектури єзуїтського колегіуму XVIII ст. з маревом полум'я, оповитого димом, страхіттям війни, смородом горілого дерева, волосся.

Фотографія справила велике враження на митця, а його дружина Емілія Германович написала невелике есе. «...Сяйво, яке наповнило тишу сонного помешкання, було коралового кольору. То витікала кров з міста, з частини, яка гинула. Вона позначилася незапертою плямою на всьому, що іще лишалося: на будинках, людях, деревах, які, обійняті тим гарячим блиском, гинули, або марніли. Горі! ...У тиші літньої півночі шум вогню, тріск палаючої деревини, гуркіт закручуваних аркушів бляхи були єдиним волянням... Пізніше почувся глухий шум голосів людей, що дивилися з вікон своїх домів або з-за рогу вулиці здалека» [51].

Ці спогади написані польською мовою, переклад зробила кременчанка Маргарита Гецевич. Вона зуміла передати не лише зміст, а й біль, почуття, які наповнювали жінку. «...Розвіювані вітром язика полум'я були, як вітрила на якомусь кораблі, а дим – як піна на чорних хвилях смерті. Дерев'янули і всихали, люди блідли від жаху, очима закарбовували назавжди жахливий образ. Не можна від цього відійти, не можна було відвести очей. Вогонь гіпнотизував, треба було стояти, дивитися до кінця, поки не згорить, не пропаде все» [52].

Одним із критеріїв аналізу візуального джерела є визначення мотивації знімку. Однозначно можемо стверджувати, що фотографії були зроблені не на замовлення. Більше того, якби місцевій владі було б відомо про їх існування, то Генріх Германович

мав би великі неприємності. Митець любив місто, переживав за його долю, співчував стражданням євреїв.

Зруйноване місто у сприйнятті фотографа

Останньою групою світлин Генріха Германовича є знімки зруйнованого міста. Це три фотографії, що доповнюють одна одну. Перша з них – вигляд на зруйноване місто із гори Бони, інші – фрагменти руйновища.

Не викликає ніяких сумнівів, що це зруйноване гетто. Саме ця частина міста була зруйнована в ході пожежі 2-3 вересня 1942 р. Це підтверджують різні засвідчені спогади очевидців, задокументовані дані Державної надзвичайної комісії по встановленню злочинів нацистів у Кременці.

Перша фотографія – панорама міста із Замкової гори на центральну вулицю міста Широку, на гору Воловицю [53]. Цю світлину умовно можна поділити на три частини. Нижня частина – уціліле місто – українське з чіткими контурами будинків, із забудовою православної святині – Миколаївським собором. Друга (середня) – єврейська, колишнє гетто, спустошена, з напівзруйнованою синагогою в центрі фотографії, і немає жодного чіткого обриса будинку. Ця частина передає основний зміст фотографії – трагедію Голокосту. Сама світлина «ніби наповнена запахом диму, клоччя, лахміття, а навкруги – пустота...». Верхня частина фотознімка – вид на Кременецькі гори – «продовження життя, вічність». Гори є німими свідками історії міста, в якій переплелися радості й болі кременчан без поділу за національною ознакою і віросповіданням. Ця фотографія Германовича зберігається у краєзнавчому музеї в експозиції виставки Другої світової війни.

Наступна фотографія із приватної колекції. Це руйновище міста на фоні обгорілих дерев [54]. Фотографія зроблена на території колишнього гетто. Тут бачимо каміння,

залишки будівель. Фотограф зацентрував увагу на обгорілих деревах, на бетонному крузі – залишку криниці на передньому плані, а в глибині – дим, напівзруйнований будинок. Ця фотографія є типовою для Генріха Германовича. Як представник пікторальної течії, фотограф поєднав у цій фотографії емоційний пейзажний вид із реаліями буття. Але ця емоційність не зворушена красою природи, а викликана руйновищем.

Г. Германович у «Роздумах над фотографією», які були опубліковані після війни у журналі «Світ фотографії» (Познань, 1947 р., №6), писав, що суть фотографії – пережиття змісту. У справжній фотографії «спочатку присутнє захоплення, радість, обурення, біль, сльози, зворушення, а потім – пізнавальний момент, коли переважає розум, роздуми над процесом виникнення твору, аналіз» [55].

Дивлячись на знімок зруйнованого міста, дійсно, спочатку відчуваєш страх, біль, співчуття, а лише потім замислюєшся над композицією, над змістом сюжету, зображуваною подією. Крім того, шукаєш підтвердження цієї трагедії в інших джерелах. Дана фотографія – це фотоетюд війни, вірніше, її наслідків, руйнування.

Ще одним фрагментом зруйнованого гетто є знімок, зроблений із Дубенської рогатки (територія сучасного краєзнавчого музею) [56]. Це останні будинки північно-західної частини єврейського поселення. Пожежа охопила і будинки навпроти – це бачимо зліва на знімку, і це ще раз підтверджує ідею попередніх фотографій, що історію не можна поділити на свою і чужу. Як і більшість світлин, які відображають Голокост у Кременці, цей знімок теж є надбанням місцевого музею.

На всіх трьох фотографіях відсутні люди. Це лише підсилює трагізм ситуації. Євреїв не залишилося (лише декільком вдалося врятуватися), а іншим було заборонено ходити по згарищу.

Переглядаючи фотографії Кременця у виконанні Генріха Германовича за 1939-1942 рр., можна прослідкувати еволюцію творчості митця, зміну емоцій, які несуть його світлини. Зберігаючи винесену з молодості чутливість до навколишньої краси, художник почав створювати більш гострі та експресивні роботи. У руйновищі гетто більше виразності, стислості думки, а «зображуваний світ став жорстким, позбавленим сентиментального туману» [57].

Фотографії зруйнованого гетто стали завершальними у фотолітописі трагедії в Кременці в роки Другої світової війни. У листуванні з місцевим художником В. Гаскевичем Г. Германович писав про свої плани створити альбом «образу Кременця в полум'ї війни, українсько-польсько-єврейської трагедії і болю». Однак, у 1943 р. фотограф разом із дружиною виїхав до Кракова і там через багато років видав альбом із приписом «Образ Кракова, намальований серцем і об'єктивом, присвячую закоханим у красу цього міста». Образ Кракова – збірний образ, у ньому і частина Кременця, як і будь-якого зруйнованого міста, в якому є відбиток трагедії українського, польського і єврейського народів.

Висновки

Світлини Генріха Германовича є важливими фотодокументами в історії міста Кременця 30-40-х років XX століття. Вони є документальними свідченнями життя довоєнного міста, артефактами трагедії українського і єврейського народів часів Другої світової. Як візуальні джерела, вони відкривають для істориків нові підходи до вивчення історії, збагачуючи дослідницький арсенал і способи аналізу.

В цьому полягає актуальність, а також і новизна досліджуваної теми, крім того, сьогодні не має жодного дослідження проблеми: «Фотодокументи Генріха Германовича в

контексті історії Кременця 30-40-х років XX століття».

Аналізуючи світлини Германовича як фотодокументи ми підтверджували зображувані події джерелами із фондів Кременецького краєзнавчого музею, писемними джерелами, спогадами очевидців. Цей підхід до вивчення проблеми є цікавим, оскільки він не лише репрезентує реальність подій, а й розшифровує її, ілюструє окремі деталі, містить внутрішній смисловий шар переконливості і наочності.

Аналізуючи фотодокументи Германовича в контексті історії Кременця 30-40-х років ми досягли певних результатів:

- проаналізували фотографії Генріха Германовича як історичне джерело, використавши певну методику, алгоритм роботи відомих фотографів. Серед відібраних фотографій ми акцентували увагу на тих, які мають пряме чи опосередковане відношення до представленої проблеми. Значну роль у роботі приділили особистості фотографа, його професійним якостям;
- проаналізували Кременець 30-х років у світлинах фотографа, прослідкували фото-літопис Другої світової війни в місті: фото-свідчення трагічних подій 1941 р., єврейського гетто, зруйнованого міста.

Світлини відомого польського фотографа є цінним фото-джерелом, важливим ілюстративним свідченням історії.

Генріх Германович увійшов до каталогу ста кращих фотохудожників світу. Талановитий поляк не дуже відомий на своїй батьківщині. Його роботи – перші експерименти гри світла і тіні. Багато книжок того часу ілюстровані його світлинами. «Ця людина достойна того, щоб їй встановити пам'ятник у Кременці. Це фотохудожник, світлини якого стали фотодокументами історії довоєнного і

воєнного міста. Його знімки були доказами на Нюрнберзькому процесі проти нацизму», – зауважував Олександр Смик, автор ідеї встановлення пам'ятника, і власник приватного будинку творчості у Кременці. Проєкт пам'ятника підготували скульптури Ю. Козерацький і Т. Король. Окрім того, Олександр Смик на базі картинної галереї планував організувати музей фотографії. Нажаль обставити дещо змінилися і створення пам'ятника фотомитцю було призупинено. Хоча у Кременецькому краєзнавчому музеї, музеї Юліуша Словацького збереглися експозиції про Генріха Германовича, у Кременецькій обласній педагогічній академії – фотогалерея з історії його творчості.

Список використаних джерел

1. *Історичне джерелознавство / За ред. Я.С. Калакула, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Панченко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 243.*
2. *Державний архів Тернопільської області – Ф.131. – оп.1. – Спр.2, – арк. 20.*
3. *Фонди Кременецького краєзнавчого музею (Далі Фонди ККМ), од. зб. LXXXIII, 3, спр. 1055, арк. 9.*
4. *Чорторизька У. До 150-річчя польської фотографії. – Варшава, 1991. – С.10-11.*
5. *Плажевські І. Погляд у минуле польської фотографії. – Варшава, 1982. – С.296.*
6. *Спогади Мальченюка О., м. Кременець, записано Чечурінім І., 2009*
7. *Камаєв Ю. Скельця. Тернопіль: Астон, 2000. – С.35.*
8. *Оболончик Н. Кременецький ліцей – культурно-освітній осередок Волині 20-30-х років ХХ ст. // Місто Кременець в історії освіти, науки і культури. – Кременець, 2002. – С. 111.*
9. *Панфілова О. Мистецьке життя Кременеччини 20-30-х років ХХ століття. – Тернопіль: Астон, 2012. – С. 94-95.*
10. *Henryka Krzemieniec jakiego już niema w starej fotogra Hermanowicza i Stanisława Sheybala / tekst K. Sheybala. – Warszawa: ArtGraph, 1993. – 68 s.*
11. *Гаськевич О. Із Кременцем у серці / О. Гаськевич // Діалог.- No1.- С. 3.*
12. *Hermanowicz H. Krzemienieckie środowisko fotogra i KHF z/ H. Hermanowicz // I Sympozjum Historii fotogra PAF. – Lublin, 1971. – S.77.*
13. *Гаськевич О. З Кременцем у серці // Діалог. Квітень 2000.*
14. *Фонди ККМ. Од.зб. LXXX, 8, спр.1060, арк. 4.*
15. *Krzemieniec – miasto rodzinne Słowackiego na Lwowskiejki // Dziennik Polski. – 1939. – No 23. – wystawie fotogra. S. 21.*
16. *Hermanowicz H. Krzemienieckie środowisko fotograi KHF / H. Hermanowicz // I Sympozjum Historii fotogra PAF. – Lublin, 1971. – S.77.*
17. *Krzemieniec – miasto rodzinne Słowackiego na Lwowskiej ki // Dziennik Polski. – 1939. – No 23. – wystawie fotogra S. 21.*
18. *Матеріали про підготовку до святкування року Ю. Словацького // Фонди ККМ. – Од. Зб. 39742, спр. 39745. – арк. 2.*
19. *Коляструк О. Використання візуальних джерел у відтворенні повсякденності. – К., 2002. – С. 156.*
20. *Комаров Ю. Методи роботи з візуальними джерелами. – Л., 1999. – 176.*
21. *Листування Г. Германовича із В. Гаськевичем. – Із приватної бібліотеки В. Крутевича.*
22. *Фонди ККМ. Од.зб. LXXXIV, 6, спр. 1180, арк. 14.*

23. Спогади Козловської (Серга)Д., м.
Кременець, записано Медведєвим С.
2002 р.
24. Спогади Туницького В., м.
Кременець, записано Медведєвим
С., 2002 р.
25. Адамович В. На поклик волі. –
Кременець, 1997.
26. Фонди ККМ – 31340 – Ф – 4428.
27. Фонди ККМ – і – 8570/7695/ 1 – 109.
28. Сеніна Т. Забуттю не підлягає //
Прапор перемоги, №6, 1999.
29. Фонди ККМ – 2563 – Док – 2510
30. Майоров В. За покликом серця //
Діалог, №32, 1998.
31. Фонди ККМ – 27668 – Док – 3119 –
А.2.
32. ККМ – 30112 – Док – 3362
33. Гісем О.В. Мартинюк О.О.
Голокост в Україні (1941 -1944).
Словник-довідник. –К, 2001. С.13.
34. Фонди ККМ – 31340 – Ф – 4440.
35. Фонди ККМ – і – 8570/7695/ 1 – 121.
36. Черняхівський Г. Кременеччині
від давнини до сучасності. –
Кременець, 1999.- С.145
37. Собчук В. Кременець – перлина у
короні Волині. – Кременець, 2006. –
45.
38. Фонди ККМ – 1005 – Док. – 196.
39. Фонди ККМ – і – 8570/7695/ 1 – 230.
40. S.S.S. Ruch fotograficzny w
Krzemieniu // Zycie Krzemienieckie. –
1932. – №10-11. – Rok III-IV. – S. 34.
41. Zolkiewski W. Kierownictwo I zespol
pedagogiczny szkol kuratorium Liceum
Krzemienieckiego w latach 1920-1939
// Biesiada Krzemieniecka. Zesz. 3.
(Liceum Krzemienieckie 1920-1939)
– komitet Biesiady Krzemienieckiej,
London, 1998. – S. 101-115.
42. Фонди ККМ – і – 8691/6955. 190.
43. Гісем О.В., Мартинюк О.О.
Голокост в Україні (1941-1944).
Словник-довідник. – К, 2001. С.53.
44. У розмові з Ленском Сосновським //
Фото, №7, 1976. – С. 202.
45. Фонди ККМ – 31340 – Ф – 4384.
46. Фонди ККМ – і – 8691/6955. 190.
47. Кравченко-Бережний Р.
Перекличка. –К, 1987. – С. 159
48. Спогади Ковальчука Л., записані О.
Данилюк, 1995 р.
49. Фонди ККМ – 27669 – Док – 3120 –
Арк. 2-4
50. Черняхівський Г. Кременеччині
від давнини до сучасності. –
Кременець, 1999. – С.145.
51. Спогади Е. Германович, перекладені
М. Гецевич.
52. Спогади Е. Германович, перекладені
М. Гецевич.
53. Фонди ККМ – 31340 – Ф – 4385.
54. Фонди ККМ – 31340 – Ф – 4386.
55. Германович Г. Роздуми над
фотографією // Світ фотографії. –
Познань, №6, 1947 р.
56. Фонди ККМ – 31340 – Ф – 4388.
57. Листування Г. Германовича із
В. Гаськевичем. – Із приватної
бібліотеки В. Крутевича.

**СЛАВУТЧИНА
В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ
ОКУПАЦІЇ****Автор:****Мазур Владислав,***учень 7-А класу Славутського
навчально-виховний комплексу
«Спеціалізована школа I-III ступенів,
ліцей «Успіх» Хмельницької області***Науковий керівник:****Яремчук О.С.,***студент II курсу факультету
міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»***Науковий консультант:****Яремчук Віталій Петрович,***доктор історичних наук, професор
кафедри історії Національного
університету «Острозька академія»***Координатор:****Дрель Надія Анастасіївна,***директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Усе далі й далі відходять грізні роки Другої світової війни. Мільйони людей в усьому світі знають про звіряче обличчя нацизму з книг, художніх та документальних фільмів. Все менше залишається тих, хто пам'ятає злочини нацистів зі свого трагічного досвіду.

Хмельниччині довелося пережити 1011 днів гітлерівської окупації із 1418 днів війни. Хмельниччина – друга в Україні область, на території якої поховано найбільше жертв війни.

Окупація Славутчини тривала тридцять місяців: з 3 липня 1941 р. по 28 січня 1944 р. Нацисти та місцеві найманці негайно приступили до встановлення «нового порядку» у Славутському районі. Було створено районну і міську управи, районну «народну» міліцію, війську комендатуру тощо. На окупованій території гітлерівці знущалися над мирним населенням та військовополоненими. Вони масово розстрілювали жителів міст і сіл, не жаліючи ні старих, ні малих, піддавали нелюдським тортурам полонених солдатів і офіцерів, партизанів, підпільників, тисячами примусово вивозили працездатних громадян на каторжні роботи до Німеччини, руйнували пам'ятники національної культури, житлові будинки, підприємства, розкрадали майно громадян та загальнонаціональні цінності.

Вагомий внесок у висвітлення нацистської окупаційної політики на Славутчині зробили українські історики та краєзнавці: Дашевська В.Г., Дем'янчук Г.С. та інші. З-поміж сучасних дослідників і краєзнавців дослідженням зазначеної теми займалися: Берковського В.Г., Гошкіс Д.І., Ковальчук С.Ф., Сапожнік О.

Актуальність теми визначається необхідністю детального вивчення місцевих документів і матеріалів для з'ясування специфіки окупаційної доби в Славутському районі. Соціальна сфера війни, попри значну кількість праць, в яких розглядаються ті чи інші проблеми цього спектру, в цілому залишається мало дослідженою. Увага до Славутчини у період німецької окупації є не випадковою, адже населення району у зазначений період було представлене різними національностями: українці, поляки, євреї, росіяни, німці, чехи та представники інших національностей, що посилює увагу до вивчення обраної теми.

Метою є комплексне висвітлення становища населення Славутчини у період німецької окупації.

Для реалізації визначеної мети поставлено **завдання** дослідити:

- стан наукової розробки проблеми, інформативні можливості основних видів джерел;
- суспільно-політичні настрої місцевого населення в окупаційний період;
- участь місцевого населення у формуванні окупаційної адміністрації;
- соціально-економічне становище, побут, освітнє життя жителів району;
- репресії німецької влади щодо місцевого населення та радянських військовополонених.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси на Славутчині, а його предметом – тогочасне становище місцевого населення.

Хронологічні межі роботи охоплюють період німецької окупації Славутського району: 3 липня 1941 р. – 28 січня 1944 р. (звільнено с. Кам'янка).

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасного Славутського району Хмельницької області. Територію сучасного Славутського району до Другої світової війни складали два райони: Славутський і Берездівський, в яких нараховувалося 92 населених пункти.

Для досягнення мети й завдань дослідження використовувались такі **методи** як аналіз, систематизація, дослідження, порівняння, синтез.

Матеріали дослідницької роботи можуть бути використані при підготовці лекційного чи практичного курсу історії рідного краю та стати основою більш ґрунтовного краєзнавчого дослідження.

Нацистська окупація Славутчини.

Життя населення Славутчини

напередодні Другої світової війни

Славутчина – мальовничий край, перлина подільського Полісся. Хоч не славиться він

родючими ґрунтами, зате багатий лісами, які здавна давали місцевим жителям роботу і заробіток, радували сосновими борами, гаями і перелісками, а в годину нацистської навали давали захист партизанам.

До вересня 1939 року Славутський район знаходився на державному кордоні з Польщею. Постійна присутність військових, чужа держава за межею певною мірою впливали на настрої славутчан. Ще не забулися недавні бойові дії за звільнення західних територій України, а вже наростала тривогою нової війни.

Територію сучасного району до Другої світової війни складали два райони: Славутський і Берездівський, в яких нараховувалося 92 населених пункти. На Славутчині мешкали українці, поляки, євреї, росіяни, німці, чехи та представники інших національностей.

Напередодні війни Славута була відома як промислове місто, діяло 12 підприємств союзного і місцевого значення, 8 – промислової кооперації. Серед найбільших – фаянсовий завод, маслозавод, лісозавод №1, паперова, толева, суконна фабрики та інші. Валовий випуск промислової продукції у 1940 році досяг 21,2 мільйонів карбованців.

Враховуючи малоприсадатні ґрунти, сільське господарство переважно базувалося на виробництві зерна і тваринницької продукції.

У 1940-1941 навчальному році в селах району діяло 52 школи, в яких навчалося 11349 учнів. У м. Славута було 7 шкіл, з них 4 середні (дві українських, російська, єврейська) та 3 неповно середні школи, в них навчалося 2506 учнів. Медична і педагогічна школи готували акушерів, фельдшерів, медсестер і вчителів молодших класів. У 1938 р. було завершено спорудження лікарні на 150 ліжок, пологового будинку, дитячих ясел [12].

Отже, район жив нормальним життям, люди трудилися, вчилися, надіялися на краще. Та все перекреслила війна. Вже у другій

половині дня 23 червня 1941 року славутчани 1905-1918 рр. народження були мобілізовані до лав Червоної Армії, а в наступні 5 днів реалізовано план поставки армії автотранспорту, тракторів, коней, підвід. Лісозаготівельні організації, деревообробні підприємства району були переведені на виготовлення шпал для залізниць, деталей для військових возів, окопних інструментів, тари для продукції, що відправлялася на фронт.

Захоплення Славутського району німецькими військами

Для Славутчини період окупації розпочався з 1 липня 1941 р., коли війська Червоної армії залишили перший населений пункт село Мухарів. Вже за кілька днів під тиском наступаючої німецької армії радянські війська залишили практично усі населені пункти району.

1 липня 1941 р. у другій половині дня відбувся кровопролитний бій на околицях Берездова. Радянський артилерійський полк зайняв оборону західніше села Берездів і вступив у важкий бій. У бою загинуло багато артилеристів, серед яких і командир полку майор В. Тесленко. 3 липня 1941 року гітлерівці окупували Берездів.

3 липня 1941 р. Киликівська прикордонна застава і комендатура залишили село. Недалеко від села двоє німецьких винищувачів напали на три радянські бомбардувальники. Один бомбардувальник скинув бомби на колгоспному полі, а сам сів на дорогу недалеко від села. Незабаром до комендатури підійшов екіпаж літака. Їх було двоє, один із них був поранений в ногу, а інший – в обличчя, їх відправлено на схід. 7 липня загарбники увійшли в село, назустріч їм вийшла з хлібом Шуйда Одарка, дружина репресованого куркуля.

3 липня 1941 року село Ганнопіль окуповано німецькими загарбниками. Група воїнів намагалася затримати ворога рушничним і

кулеметним вогнем в районі, де розташована сільгоспхімія. Частина червоноармійців загинула. До 30-ти воїнів залишилися без патронів і потрапили в полон. Їх нацисти загнали у хлів, який був поблизу, і закидали цю будівлю гранатами, а також розстріляли в лікарні поранених червоноармійців.

5 липня 1941 року німецькі солдати на мотоциклах з'явилися у селі Великий Скнит, а за ними прийшли танки. За селом невелика група червоноармійців вступила в смертельний бій з ворогом. Майже усі вони були поранені або полягли в бою. [13]

Отже, станом на 10 липня 1941 р. всі населені пункти Славутчини було окуповано: **3 липня 1941 р.** гітлерівці окупували села: Берездів, Волиця, Ганнопіль, Губельці, Досін, Дяків, Жуків, Малий Скнит, Полян, Хорошок. **4 липня 1941 р.** окуповано села: Голики, Колом'є, Крупець, Лисиче, Перемешель, Ставичани, Старий Кривин, Стригани, Улашанівку. **5 липня 1941 р.** окуповано села: Великий Скнит, Мирутин, Сьомаки. **6 липня 1941 р.** окуповано села: Великий Правутин, Клепачі, Малий Правутин, Печиводи. **7 липня 1941 р.** окуповано села Киликів і Манятин. **8 липня 1941 р.** окуповано с. Кутки. **10 липня 1941 р.** окуповано с. Мухарів.

Формування окупаційної адміністрації

У перші тижні війни не в усі населені пункти Славутського району увійшли німецькі війська. Власне в цей час значна кількість сіл залишилася без будь-яких представників влади та захисту. Як результат, по селах району різко зростає рівень злочинності викликаний, в першу чергу, грабунками відступаючих підрозділів радянських військ та окремих бійців Червоної Армії, які панічно тікали від наступу німців.

З метою забезпечення миру і спокою в Берездівському та Славутському районах починається стихійне оформлення місцевих

ми громадами органів самоуправління. Зокрема, 10 липня 1941 р. відбуваються загальні збори в селі Волиця, на яких обираються комендант села – Власюк М.С., його заступник – Волошук М.К. та начальник канцелярії – Поліщук Д.І. Також селянами було обрано народну міліцію, до складу якої увійшло 8 жителів села.

Фактично за цією першою ластівкою розпочалися вибори місцевих органів самоврядування й в інших селах району. Так, в період з 10 по 30 липня вибори комендантів, старост сіл було проведено: 15 липня в Цвітосі та Комарівці; 16 липня Малому Скниту; 17 липня Варварівці; 19 липня Стриганах та Ріпищах; 20 липня Жукові, Потеребі, Крупці, Нетішині; 21 липня Бараньому та Улашанівці; 22 липня Бачманівці, Янушівці (Іванівці), Лисичому; 24 липня Прикордонній Улашанівці; 25 липня Кривині; 28 липня Пузирках; 8 серпня Головлях; 21 серпня Понорі; 22 серпня Нараївці та інших населених пунктах [13].

Принагідно слід зазначити, що з моменту створення Берездівської та Славутської районних управ, для підтвердження законності проведення своїх зібрань на сільські сходи починають запрошуватися представники від районних центрів (міста Славути чи Берездова), які мали легітимізувати рішення селян. Зокрема, вже 19 липня 1941 р. присутніми представниками від міського самоврядування міста Славути були Д.П. Матеюк, референт господарчого відділу Славутської райуправи О.В. Романівський та Й.А. Гармель.

Слід зазначити, що вже перші протоколи стихійних загальних зборів підкреслюють сприйняття сільським населенням приходу нової влади не як окупацію, а як визволення «нас, трудящих селян, від більшовицької влади, яка втекла від нас та залишивши нас, селян, без керівництва». Результатом цього звільнення мало стати «встановлення незалежної Української Держави». Це підтверджується й апелюванням до постанов

і розпоряджень «Незалежної Української Держави».

Отже, фактично в перші тижні окупації, на тлі панічної втечі радянської влади, на селі панують самостійницькі ідеалістичні погляди на німецьку владу, як визволителя та союзника. На нашу думку, поява даних настроїв також була викликана активною діяльністю українських націоналістів на теренах Берездівського та Славутського районів, про що свідчать згадки про оголошення перед сільськими громадами «Акту проголошення Української держави».

Поряд з цими подіями, слід зазначити, що з середини липня 1941 року на теренах окупованих німецькими військами проходить процес створення жорстко ієрархованої і субординованої системи органів та установ цивільної адміністрації. Зокрема, згідно наказу Адольфа Гітлера від 17 липня 1941 р., для управління окупованими теренами Радянського союзу було створено Міністерство окупованих східних областей, яке з 1 серпня 1941 р., очолив колишній уповноважений фюрера у східноєвропейському регіоні Альфред Розенберг. Таким чином, окуповані терени колишнього Радянського Союзу було передано з військового у цивільне управління і вже 20 серпня 1941 р., з метою безпосереднього управління окупованими територіями було створено Рейхскомісаріат Україна, який очолив рейхскомісар та гауляйтер Східної Пруссії Еріх Кох. До складу новопосталого Рейхскомісаріату увійшли шість генеральних округ «Волинь-Поділля», «Житомир», «Київ», «Миколаїв», «Дніпропетровськ», «Крим», які очолювалися відповідно генерал-комісарами.

Власне терени сучасного Славутського району увійшли до генеральної округи «Волинь-Поділля», яка була сформована на основі Хмельницької, Рівненської, Волинської, північної частини Тернопільської та західної частини Вінницької областей. Центром округи було обрано місто Рівне. Очільником

генеральної округи було призначено обер-группенфюрера СА Генріха Шьоне.

В свою чергу генеральна округа поділялася на 27 округів (гебітів), які очолювали окружні комісари (гебітскомісари). Міста Берездів і Славута з районами увійшли до складу Шепетівського гебіту. Гебітскомісаром було призначено державного радника Ворбса. Власне гебітскомісари здійснювали безпосереднє управління на місцях та визначали німецьку політику щодо місцевого населення.

Власне в межах новоствореної територіально-адміністративної влади відбувається формування органів місцевого управління. Керуючись принципами доцільності, мінімізації витрат на зміни та отримання максимального зиску вищим керівництвом окупаційної влади було прийнято рішення про збереження меж колишніх районів та сільських громад. В результаті було частково збережено й ще радянську структуру місцевого управління. Таким чином, райвиконкоми було перетворено на районові управи, сільради на сільські громади, а міськвиконкоми на міські управи. Районову управу очолював начальник райуправи, а з кінця 1942 року районний шеф. Призначалися начальники райуправ особисто гебітскомісаром за погодження з начальником місцевої військової комендатури. Натомість керівники міських та сільських управ призначалися гебітскомісаром за поданням начальника райуправи.

Основним принципом призначення нових керівників була безумовна лояльність до німецької влади, а також демонстрація своїх антирадянських настроїв. Відповідно до цих настанов вже з середини липня 1941 р. призначаються керівники місцевих органів влади Берездівського та Славутського районів. Зокрема, 17 липня 1941 р. створюється Славутська районова управа, яку очолює Д.П. Матеюк, заступником, якого призначається М.І. Гончаренко, а секретарем В.І. Качуров-

ський. Ймовірно в цей же час було створено й Берездівську районну управу, однак документів щодо цього не збереглося. До складу Славутської районної управи увійшло 8 відділів: адміністративний (Т.Г. Древецький), господарський (О.В. Романівський), фінансовий (В.М. Красномовець), сільський (І.К. Ліб), соціальної опіки (С.А. Красномовець), торговельний (М.М. Козіцький).

Крім того, в структурі райуправи, як окремі підрозділи, лічилися склади (Л.А. Кухаренко) та велосипедна частина (С.І. Добровольський). Щоправда не можна не вказати на той факт, що створення даних структурних підрозділів відбувалося з певними труднощами, обумовленими відсутністю належних кадрів. Так, 31 липня 1941 р., голова Славутської райуправи Д.П. Матеюк зауважував, що «референтури при Управі не наладили свою роботу як слід, що відбивається на всій роботі та не дає можливості працювати за належним порядком», а тому усім керівникам структурних підрозділів було наказано «негайно укомплектувати апарат референту та приступити до нормальної роботи, взяти під свій контроль всі галузі господарства та промисловості, що торкаються кожної референтури. Налагодити нормальну роботу фабрик, заводів, господарств на селі та в місті. Звернути особливу увагу на розв'язання харчового питання міста, роботи медичних закладів та забезпечити своєчасне збирання нового врожаю, щоби не допустити витрат зерна та збіжжя».

Як результат, вже за кілька днів по місту було оголошено про відкриття вакансій в міській та районній управах та розпочався прийом на роботу бажаючих. Врешті-решт до середини серпня 1941 року всі вакантні посади було зайнято і вже 26 серпня було затверджено оклади робітників Райуправи. Таким чином, на кінець 1941 середину 1942 року в Славутській районній управі вже працювало 95 осіб. Принагідно слід зазначити,

що службовці середньої та нижчої ланки обох райуправ відбиралися з кола функціонерів та фахівців, які вже мали досвід роботи на певних керівних посадах. Більш того серед співробітників районного рівня було чимало колишніх членів партії, комсомолу та радянської номенклатури, а також окремі колишні співробітники радянських репресивних органів (НКВС, міліції). Чисельність службовців райуправ, а також структура самих районних управ постійно зазнавала змін, не в останню чергу через масове хабарництво, а також намагання окупаційної німецької влади зменшити витрати на утримання місцевих органів влади. Наприклад, вже 10 вересня 1941 р. наказом по Славутській райуправі відбулося скорочення штатів на 25 одиниць. Зокрема, по сільськогосподарському підвідділу було скорочено 6 осіб, по промисловому підвідділу 2, по технічному відділу 9, по адміністративному та господарському відділах по 4 особи. Щодо кількісних показників Берездівської управи, а також її структурних підрозділів документів не збереглося.

Поряд зі скороченням штату райуправ, на початку жовтня 1941 р. відбулася реорганізація органів управління сільськими громадами. Зокрема, згідно постанови Славутської райуправи про єдине керівництво та відповідальність за стан роботи й життя на селі, в складі сільських управ було залишено лише три посадові одиниці старосту управи, секретаря та управителя колгоспу. При цьому старості села, як головному керівнику, підпорядковувалися секретаріат та сільська міліція. Управитель колгоспу фактично виконував обов'язки заступника старости управи. Подібні зміни у штатах та структурі управління на місцях відбувалися й у наступні роки. Так, в квітні 1942 р. відбулося не лише чергове скорочення штатів сільських управ, але й була суттєво зменшена кількість самих сільських управ. Зокрема,

15 квітня 1942 р. було ліквідовано сільську управу в селі Ташки, а її функції передано старості села Цвітоха [7].

Отже, як неодноразово зазначалося у дослідженнях присвячених німецькому окупаційному режиму, основним спрямуванням діяльності усіх окупаційних органів влади та управління було досягнення максимального економічного зиску шляхом експлуатації трудових і природних ресурсів, тотального контролю за настроями та поведінкою населення й жорстоке придушення будь-яких форм і виявів опозиційності і спротиву.

Нацистський терор.

Терор проти місцевого населення

Нацистський геноцид став найбільш крайнім виявом терору, що здійснювався гітлерівцями в окупованій Україні, мета якого полягала у масовому знищенні населення за расовими, національними, етнічними, політичними, соціально-економічними мотивами. Спланований керівництвом Третього Рейху геноцид проти народу України мав наперед визначений кінцевий результат – його винищення задля збільшення «життєвого простору». Все це здійснювалося як шляхом прямого знищення великої кількості людей, так і у прихованих формах, за яких цілеспрямовано створювалися такі життєві умови, які спричиняли повне або часткове винищення населення (голод, викликаний грабіжницькою політикою загарбників; вилучення необхідного мінімуму сільськогосподарської продукції; заборона вільного товарного обігу; відсутність системи охорони здоров'я).

1 жовтня 1941 р. оголошено про загальний перепис населення. При цьому, як зазначається в наказі Шепетівського гебітскомісара Ворбса, населення слід було переписати до 2 жовтня за двома категоріями кількість осіб арійського та неарійського походження. Однак, вже 6 жовтня видається наступне роз-

порядження, яке вимагає подання повного алфавітного списку всієї людності Шепетівщини, а в тому числі й населення Берездівського та Славутського районів [7].

Вже на початку окупації розпочалося знищення партійного та комсомольського активу, військовополонених та євреїв. Зокрема, після захоплення Берездова у липні 1941 р. загарбники розстріляли голову колгоспу «Більшовик» М.Б. Матвійчука. З початку окупації с. Мирутин загарбники розстріляли голову сільської ради Козелець Софію, Олінчука Олексія, Олексюка Спиридона, Матвійчука Антона, Іщука Сидора, Прокопчука Охріма. За доносом місцевих поліцаїв було розстріляно першого голову сільської ради с. Бесідки – Рабченюка Я.П. В гестапо закатували директора Варварівської школи Петра Домінікійовича Жовтовського. У перші дні окупації с. Миньківці жертвами загарбників стали секретар сільської ради Андрій Сошенко, секретар комсомольської організації Петро Руденко, вчитель місцевої школи Василь Баланчук, їх розстріляли. 28 липня 1941 р. розстріляли голову колгоспу с. Шатерники, українця Рудюка Ф.Т. Під час окупації с. Сьомаки під кінець липня 1941 р. каральний загін заарештував голову сільської ради Захарчука Х.М., секретаря партійної організації Яковчука Я. Т., які повернулися з евакуації, голову колгоспу села Тростянець Дідушка Т.І. Їх відвезли до Корця і розстріляли. 20 серпня 1941 р. в кар'єрі неподалік села Крупець фашисти розстріляли голову Крупецької сільської ради Михайлюка М.П., голову колгоспу с. Стригани Нікітчука І.П., бригадира колгоспу Кудриця В.М., колгоспниць Поліщук Г.Н., Поліщук Я.Ю. 5 березня 1942 року нацисти в м. Шепетівка розстріляли комуніста Герасимчука Я.С. із села Дяків. У 1943 р. у с. Ставичани німці розстріляли голову господарства Шашока Миколу Івановича, старосту Ярмолюка Івана Романовича [13].

Якщо на початку окупації німці намагали-

ся обережно поводитися з українським населенням, спрямовуючи репресії переважно проти комуністів та євреїв, то скоро все населення стало жертвою принципу колективної відповідальності, як у випадку дії радянських партизанів, так і у разі невиконання наказів німецької влади. Окупанти встановили надзвичайний стан. Зберігання зброї і боєприпасів загрожувало смертю.

23 серпня 1941 р. вийшов указ А. Розенберга про те, що населення на окупованих територіях повністю підпорядковується німецьким законам, а їх невиконання буде тягнути за собою смертну кару. 16 вересня побачив світ документ ОКВ (Верховне командування вермахту), у якому наголошувалось на необхідності придушувати у зародку будь-який опір окупантам, застосовуючи для цього найсуворіші заходи. 10 жовтня був виданий наказ генерал-фельдмаршала Райхенау «Про поведінку військ на Сході». У ньому вказувалося, що на випадок застосування зброї цивільними особами їх необхідно було карати за законами воєнного часу. Зазначалося, що ці розпорядження в першу чергу стосуються чоловічого населення. 16 грудня ОКВ видало директиву, згідно якої військам дозволялося застосовувати проти непокірних (у т. ч. проти жінок і дітей) будь-які засоби впливу.

Так після окупації с. Жуків 25 чоловік відвезли у м. Шепетівка, де і розстріляли. У перший місяць окупації с. Прикордонна Улашанівка німці розстріляли Бабійчука Івана. 14 серпня 1941 р. 4 чоловік с. Піддубці відвезли до м. Корець, де і стратили. 5 квітня 1942 р. 6 жителів Перемишля розстріляли в Шепетівці.

У жнива 1942 р. згоріла скирта ячменю в с. Іванівка. Не виявивши винуватця нацисти вишикували всіх людей, які працювали біля молотарки, і розстріляли Шамрая Р.С.

22 січня 1943 року каральний загін оточив села Волицю і Губельці. За вказівкою старости села карателі заходили у помешкання і

розстрілювали всіх, хто був у будинку, а хати підпалювали. У цей день нацисти розстріляли 24 сім'ї, загинув 71 житель, зокрема у селі Губельці спалено 12 будинків, загинуло 53 чоловіки.

13 грудня 1943 р., за допомогу партизанам каральним загоном окупантів було спалено живцем 22 жителі села Бачманівка. За доносом місцевих поліцаїв було розстріляно сім'ю Українця П.С. з с. Бесідки.

Із села Вачів розстріляно за зв'язок з партизанами в м. Шепетівка 10 чоловік: Кашицю С.І, Татарчука М., Швачко П., Швачко М., Ісакова О., Ісакова І., Ісакова П., Косіка Ф.Я., Кашицю О., Бершеду Є. Трагічна доля спіткала голицьких підпільників, яких видав місцевий поліцай: директора Варварівської школи П.Д. Жовтковського та голову сільської ради Гончарука Федора і вчителя Хоміча Івана. Німці їх схопили і відправили в гестапо, де довго кували, а потім розстріляли під Шепетівкою.

З початком війни частина працездатного населення с. Гориця була мобілізована на будівництво дотів. Одного ранку з'явилася група німецьких літаків, вони скинули бомби та розстріляли з кулеметів людей, які працювали.

На Водохреща, 19 січня 1944 року в с. Варварівка на вулиці Очеретяній було вбито німецького офіцера. Вважаючи, що стріляли з с. Голики, німці почали палити село. Першого дня запалили одну половину села, другого – решту. Люди ховалися у лісі, а коли повернулися в село, то побачили лише димарі та три вцілілі споруди: церкву, гончарню і будинок, господар якого загасив вогонь бочкою квашеної капусти.

21 квітня 1942 р. німці і поліцаї оточили село Лисиче, за доносом провокатора 17 заручників були заарештовані, їх відправили до комендатури у Кривин, але за відсутності доказів заарештованих звільнили, а сім'ю українця Парфимчука І.Т. розстріляли в селі.

У травні 1942 року 10 жителів с. Старий Кривин повісили у парку села та розстріляли 16 заручників.

13 грудня 1943 р. загін карателів оточив село Марачівку. Ранком на центральну вулицю зігнали жителів села, за вказівкою старости відібрали 13 осіб. Їх відвезли до с. Бачманівка і спалили живцем у хліві разом з 22 жителями Бачманівки. Того ж дня 39 чоловік вивезли в концтабір.

У квітні 1943 р. прилюдно повішені жителі с. Стригани: Кмитюк Віталій, Василь Ковальчук, Коршунов, Іван Науменко. Розстріляно 16 підпільників.

Під час окупації с. Тростянець закатували братів Якимчуків: Петра, Павла, Олександра, Степана, агронома Дубровського Михайла.

Від рук гестапівців загинули підпільники с. Миньківці: Ефімовський Олексій, Рахлінський Олександр Гнатович, Косік Антон Іванович, Черняк Василь Михайлович, Кушнірук Гнат, Черняк Макар Михайлович, Дудар Степан, Дейкалюк Василь. У 1943 році гітлерівці тричі влаштовували розправи і погром у селі. У січні есесівці і поліцаї розстріляли 3 жінок і 13 дітей. 14 липня карателі оточили одну вулицю, заганяли в хати жінок, дітей, старих, обливали будинки бензином і підпалювали. Проти ночі 14 грудня відбулася чергова облава на тих, хто співчував партизанам і підпільникам. Карателі схопили Василя Скрипнюка, Олену Косік і Степана Дудара, довго їх били, потім кинули у вогонь. Таїсу Баланчук і Андрія Косика повезли в Славуту і там розстріляли. Всього у с. Миньківці розстріляно і спалено 112 жителів, в їх числі 25 дітей. У 1943 р. розстріляли в Шепетівці директора школи с. Соснівка Гнатюка В.Д.

В липні 1943 року німці бомбардували с. Хоровиця і воно згоріло та розстріляли 6 чоловік. З с. Улашанівка розстріляно 32 чоловік [13].

Окупанти вважали Славутчину джерелом дармової робочої сили, яку можна було ви-

користати у німецькій економіці. Шляхом різного роду агітацій вони переконували місцеве населення у перевагах роботи у Німеччині та закликали погоджуватися на вільний виїзд до Німеччини.

Оскільки окупантам восени 1941 – на початку 1942 р. не вдалося налагодити добровільний виїзд українських робітників до Німеччини, вони почали здійснювати примусову мобілізацію людей обох статей від 15 до 60 років до трудової повинності в Третьому Рейху. Варто зауважити, що основний акцент у питанні реалізації програми, розробленої під керівництвом Ф. Заукеля, з самого початку робився на окуповані території. Масова депортація, що почалася у березні 1942 р., була одним з проявів нацистської окупаційної політики. 31 березня головний уповноважений з використання робочої сили Ф. Заукель направив райхскомісарам телеграму з вимогою в найкоротший термін збільшити в три рази кількість людей, яких вивозять на примусові роботи в Німеччину. Окупаційна адміністрація привела в рух гігантський репресивний апарат: гебітскомісаріати, окружні, міські та районні управи, жандармерію, охоронні війська, підрозділи СС. Кожному місту, містечку, селу, навіть хутору було доведено план відправки робочої сили. Ті особи, які були призначені до вивезення у Німеччину, мали пройти лікарський огляд, а також взяти з собою все необхідне для подорожі. Згодом усіх призначених до вивозу відправляли на відповідну залізничну станцію. В разі спротиву або спроби втечі застосовувалося покарання за законами воєнного часу.

Так із с. Голики на примусові роботи до Німеччини у 1941 р. першими забрали 11 дівчат. Вони працювали три роки на заводі «Рурсталь». Із с. Головлі до Німеччини вивезено 17 чоловік, із с. Гориця – 107, із с. Губельці – 44, із с. Довжки – 157, із с. Досін – 35, із с. Дяків – 47, із с. Дятилівка – 32, із с. Жуків

– 62, із с. Іванівка – 62, із с. Кам'янка – 5, із с. Киликиїв – 100, із с. Клепачі – 119, із с. Колом'є – 20, із с. Кутки – 26, із с. Лисиче – 15, із с. Малий Правутин – 9, із с. Манятин – 30, із с. Миньківці – 13, із с. Мухарів – 50, із с. Пашуки – 40, із с. Перемешель – 100, із с. Печиводи – 18, із с. Піддубці – 20, із с. Полян – 21, із с. Пузирки – 43, із с. Сільце – 14, із с. Сьомаки – 30, із с. Тростянець – 4, із с. Улашанівка – 67, із с. Хвощівка – 47, із с. Хоняків – 3, із с. Хоровець – 15, із с. Хоросток – 45.

Частина остарбайтерів не повернулася до дому померши від важкої роботи: з с. Гориця – 5 чоловік, з с. Довжки – 3, з с. Досін – 4, з с. Дятилівка – 4, з с. Жуків – 4, з с. Іванівка – 11, з с. Киликиїв – 34, з с. Кутки – 4, з с. Мухарів – 3, з с. Пузирки – 4, з с. Хоросток – 4 [13].

Посилення репресій відбулося зі зміною становища на фронтах. Вічний страх перед окупантами, масовий вивіз у Німеччину викликають спротив у населення». Прикладом є зрив місцевим населенням 2 і 3 набору вивезення до Німеччини жителів с. Кутки.

Отже, репресії як засіб політичного впливу почали застосовуватися гітлерівцями від самого початку встановлення окупаційного режиму. Вони мали яскраво виражений ідеологічно-расовий аспект. Першочергово знищувалися радянські партійні працівники, комсомольці, військовослужбовці Червоної армії, євреї, а також члени опозиційно налаштованих політичних сил. Серед інших причин репресій можна виділити бажання гітлерівців встановити атмосферу абсолютного послуху, забезпечити систематичне пограбування Славутчини, придушити партизанські рухи.

Голокост на Славутчині

Страшна доля чекала євреїв Славутського району в роки німецької окупації 1941 – 1942 рр. Повністю знищено єврейське населення сіл Красностав і Киликиїв. Згодом у селах Ганнопіль і Берездів було створено

гетто, куди звозили євреїв з навколишніх сіл. У березні 1942 р. всіх залишених у живих перегнали в гетто міста Славути. Старих, немічних знищили відразу після прибуття. Всіх інших розстріляли на околиці міста, а близько 200 немовлят кинули живими у криницю у червні 1942 р. [3].

Через кілька днів після прибуття євреїв району до Славутського гетто, їх, 500 осіб, було відігнано в Берездів. Там завчасно були створені кошари, куди помістили прибулих. Через два дні відібрали чоловік 300 і погнали в Печиводи добувати камінь у кар'єрі. Жили люди в клубі, спали на соломі, було так тісно, що не можна було простягнути ноги, їсти давали гнилу картоплю і воду. Якщо хтось намагався втекти, то його і кожного десятого розстрілювали. Згодом від прибулих залишилосядесь дві третини, і їх перегнали в Берездів. Відібрали 60 чоловік і жінок для розстрілу та розстріляли під цегляним муром на території старого єврейського цвинтаря в Берездові.

У другій половині червня гітлерівці і поліцаї погнали євреїв назад у Славуту. Шлях проходив через села Дяків, Жуків. По дорозі людей, які не могли йти, вбивали на місці. Так під жуківським лісом було вбито 7 чоловіків. Під окупацією опинилося майже дві тисячі жителів Берездова, в тому числі понад 600 громадян єврейської національності.

З перших днів окупації німецькі каральні загони і місцева поліція розпочали масові акції розстрілу євреїв, пограбування їх майна. 26 і 27 липня 1941 р. нацисти на автомашинах вивозили подалі від села на розстріл євреїв. Першими жертвами стали працездатні чоловіки і жінки [17].

У другій половині червня 1942 р. євреїв погнали в Славуту. Участь тих, хто опинився в гетто м. Славута, відома: загарбники не помилювали жодного.

На основі списків, складених сільською управою наприкінці 1941 р., а також відомостей про єврейські хати в с. Берездів станом

на квітень 1942 р. та актів Державної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників в с. Берездові від червня 1944 р., повідомлень родичів загиблих вдалось встановити імена 514 загиблих мирних громадян єврейської національності села Берездів. Загинуло їх значно більше – 589 осіб. Згідно з актом Державної комісії у єврейського населення с. Берездів нацистами пограбовано, викрадено, знищено майна і худоби на суму 3 704 365 крб., з них зібрано контрибуції на суму 140 075 крб. [1].

Село Ганнопіль, було окуповане нацистами на початку липня 1941 року. Загарбники не забарилися розпочати розправу над єврейським населенням містечка. Прошло декілька днів з часу окупації, як німці і поліцаї відібрали групу євреїв-чоловіків середнього віку, вивели їх на поле в напрямку села Рівки і там розстріляли.

У перші дні окупації сільська управа Ганнополя зобов'язала всіх євреїв нашити на верхній одяг жовті шестикутні зірки Давида, щоб легко можна було відрізнити єврея від неєврея. Поліцаї забороняли українцям і полякам спілкуватися з євреями.

Славутська районна управа постановила: 6 вересня 1941 року накласти на єврейське населення Ганнополя контрибуцію в сумі 80 тис. крб. Восени 1941 року в селі Ганнопіль нацисти обладнали єврейське гетто на території компактного проживання євреїв. Сюди доправили сім'ї із сіл Великий Скнит, Малий Скнит та інших. З села Довжки пригнали 16 осіб. Холодного березневого дня 1942 року всіх євреїв з Ганнополя відправили у Славутське гетто. Основна маса людей йшла пішки, матері несли маленьких дітей. Дозволено було взяти з собою коштовності, гроші і ручні клунки. Старих і калік везли на підводах. Надвечір колона цих смертників у супроводі поліцаїв прийшла у Славуту [13]. Дані про кількість розстріляних по дорозі різні: від 7 до 10 осіб. Всього гнали 50 осіб.

У 1944 р. Державна комісія, що розслідувала злочини нацистів на території району, склала неповний список загиблих. У списку є тільки прізвища та імена глав сімей і вказано кількість загиблих членів сім'ї. Їх із цього списку 815 осіб. Опитуванням очевидців, родичів загиблих, по документах реєстрації новонароджених у 1921-1941 роках вдалося згодом уточнити імена 356 загиблих.

У селі Головлі перед війною проживало 5 єврейських сімей. Каральні акції проти євреїв розпочалися через місяць після окупації. Спочатку в село прибула автомашина з карателями, які забрали 9 осіб дорослих і підлітків, вивезли на Рівненщину, де і розстріляли. Місце розстрілу невідоме. Таких каральних акцій було всього 3. Загинуло 15 осіб.

У с. Довжки до війни проживало декілька сімей. Усіх їх було забрано до Славутського та Ганнопільського гетто.

Чи не найтрагічніша доля спіткала євреїв села Красностав. 7 серпня 1941 р. у селі з'явився каральний загін. На базарну площу зібрали 47 євреїв середнього і старшого віку, вивезли в ліс за два десятка кілометрів і розстріляли. Через декілька днів велику групу дівчат-єврейок забрали у Берездів для роботи в солдатській їдальні. У Красностав вони не повернулися. Їх, як і жителів Берездова, відвезли у гетто Славуті, а пізніше розстріляли [18].

Це був лише початок злочинів нацистів над єврейським населенням села. Трагедія розігралася 31 серпня 1941 року. Зранку поліцаї з Красностава, Берездова та з навколишніх сіл оточили містечко, сюди на автомашинах прибув німецький каральний загін. Нацисти і поліцаї вривалися у єврейські будинки і всіх виганяли на базарну площу. Поліцаї нищили по горищах і городах, шукаючи тих, хто намагався заховатися. Непокірних розстрілювали на місці.

Вся площа біля комендатури була заповнена людьми, поліцаї оточили натовп, ні-

кого не випускали. Дехто з євреїв просився вийти з натовпу набрати води, але ніхто не реагував на прохання.

За командою німецькі карателі з собаками та поліцаї почали гнати людей у напрямку Шепетівки. По дорозі смерті рушила колона людей, в якій йшли старі люди, матері несли грудних дітей, йшли вагітні жінки та підлітки. Їм було сказано, що з Шепетівки їх поїздом відправлять в Одесу, а звідти – кораблем у Палестину. Проте сподіванням прийшов кінець, коли колону приречених повернули в сторону лісу, що між Красноставом і Гутою. Почалась паніка, люди стали плакати, євреї зрозуміли, що їх обманули. Карателі окриками і прикладами змусили людей продовжувати прямувати на лісну галявину в урочище Макарисько, де завчасно була приготовлена велика яма. Вкопали цю яму місцеві жителі за командою старости містечка Вознюка. Про це пізніше розповідав своєму внуку Степану Бойку Іванюк Семен, якому теж довелося копати цю могилу для сотень невинних.

У той день загинуло все єврейське населення Красностава. Згідно з актом державної комісії, нацисти знищили 957 євреїв села.

У селі Кутки пам'ятають, як німці знищили дві єврейські сім'ї, які проживали тут. Загинув сільський поштар Гілерман Йосько Зельманович, 1898 року народження, його дружина Гілерман Малка Лейбівна, 1904 року народження, їх дочка Гілерман Клара Йосипівна, 1936 року народження, і ще одна дитина цієї сім'ї [24]. Загинула також Рубенштейн Миндзя Лейбівна, 1908 року народження, її дочка Фріма, 1936 року народження, і ще одна дитина. Їх розстріляли у селі.

Користуючись зведеними даними, можемо зробити висновок про кількість загиблих євреїв Славутського району – це 2720 осіб. З них встановлено імен лише 1359. Як бачимо, лише половину.

Отже, втілюючи антисемітську політику проти єврейського населення, нацисти ство-

рювали нестерпні умови для його існування. На шляху до смерті євреїв примушували пройти через багато принижень і страждань, які у сукупності являють собою злочин проти людства. Цілий народ піддавався систематичному знищенню.

Висновки

Війна проти СРСР базувалася на принципах, розроблених нацистськими ідеологами. Усі вони сприймали окуповану територію України лише як «життєвий простір» для «вищої раси», поряд з якою не могло бути місця іншим, «неповноцінним» народам. Нацистська політика була спрямована на реалізацію інтересів Німеччини, для якої місцеве населення було не суб'єктом, а об'єктом.

Для систематичної експлуатації окупованих територій була створена розгалужена адміністративно-управлінська система. Вона мала два рівні – власне німецька адміністрація та допоміжні органи управління. Останні, як видно з назви, вагомої політичної ролі не відігравали. Їх характерними особливостями була суворі дисципліна та повна підпорядкованість німецьким чиновникам. Про це свідчать і ті завдання, які ставили нацисти перед допоміжною адміністрацією: організація адміністративного апарату; виконання завдань щодо поставок у Німеччину; збір натуральних поставок і податків; розформування радянських установ; ведення інтенсивної пропаганди на користь Німеччини. Окреме місце в структурі допоміжних органів влади посідала місцева поліція. Поліційною структурою вважалися також пожежна охорона.

Розпочинаючи війну проти СРСР, нацисти мали на меті не лише ліквідацію його політичного устрою, а й перетворення окупованих територій на аграрно-сировинний придаток німецького промислового комплексу та джерело дешевої робочої сили. Разом з

виконанням обов'язкових поставок і поборів місцеве населення примусово залучалося до роботи у межах регіону. Повсякденне життя населення в умовах «нового порядку» характеризувалося тотальним контролем, репресіями, терором гітлерівців, постійним дефіцитом продовольства, товарів першої необхідності, відсутністю належного медичного обслуговування. Нацисти усіляко перешкоджали розвитку соціокультурної сфери. Обмежений окупантами культурний простір включав сценічне мистецтво та кіно. Головна мета деяких форм української культури, що не були заборонені, зводилася лише до забезпечення дозвілля гітлерівців. Різке зниження матеріальних статків людей, руйнування шкіл, клубів, бібліотек, музеїв, театрів спричинили звуження кола тих, хто постійно користувався надбаннями культури.

Умови, які перетворили повсякденне життя на існування й умовність, сформували в особі місцевого населення непримиренного ворога нацистів, для умиротворення якого діяла масштабна карально-репресивна система. Систематична ліквідація місцевого населення передбачалася расовою концепцією націонал-соціалізму. Покарання «винних» відбувалося через відмову виконувати трудову повинність, за саботаж мобілізаційних кампаній, невиконання продовольчих поставок. З метою придушити партизанські рухи, знищувалися цілі населенні пункти разом з мешканцями. Іноді це «обґрунтовувалося» як «попереджувальний захід».

Систематично знищувалося нацистами єврейське населення. Це було пов'язано з тим, що німці розглядали євреїв як носіїв більшовизму, опори радянської влади і комуністичного режиму, а після розгортання на окупованій території партизанського руху – як ідейних натхненників останнього.

Особливої таємниці з цього окупанти не робили. Перші «єврейські акції» були спрямовані проти єврейської інтелігенції та

євреїв-чоловіків як потенційних рушійних сил опору нацистській політиці. Наприкінці серпня 1941 р. ці акції набули нової якості – вони стали охоплювати усіх євреїв. Надалі будь-які суттєві зміни в політиці геноциду щодо євреїв місця не мали. Це призвело до фактичного знищення єврейського етносу на території Славутчини.

Расово-ідеологічна складова нацистської політики проявилася у ставленні до радянських військовополонених. Останні розглядалися як носії комуністичної ідеології, а, отже, підлягали першочерговому знищенню. Для їх утримання на території військового містечка Славута було створено «Грослазарет Славута-цвай. Табір 301». У таборі панували жорстокий режим, голод, епідемічні хвороби, постійні знущання над в'язнями.

Список використаних джерел

1. Акт про розслідування злочинів фашистів на окупованій території // Радянське Поділля. – 1944. – №74 (8 серпня). – С. 6.
2. Гордость и слава Подолии: очерки о Героях Сов. Союза – уроженцах
3. Хмельницкой области. / сост. М.Е. Макухин. – Львов: Каменяр, 1985. – 262 с.
4. Гошкіс Д. І. Незагойна рана: док.-публіцист. видання / Давід Гошкіс. – Славута, 2001. – 229 с.
5. Дашевська В.Г. Пам'ятники революційної і бойової слави на Хмельниччині / В.Г. Дашевська, Я.Б. Крочек. – Львів: Каменяр, 1981. – 79 с. іл.
6. Дем'янчук, Г.С. Дума Червоного бору: краєзн. нариси / Г.С. Дем'янчук. – Львів: Каменяр, 1990. – 120 с. іл.
7. Джерела до історії партизанського з'єднання ім. Ф.М. Михайлова: збірник документів / Упорядкування, передмова та коментарі В.Г. Берковського. – Київ – Хмельницький: ПП Поліграфіст – 2, 2015. – 440 с.
8. Життя в окупації. Славута і Славутчина в 1941-1943 рр.: зб. документів / упор. В. Берковський. – Київ – Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2014. – 208 с.
9. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1993. – 232 с.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – Київ: Головна ред. Української радянської енциклопедії Академії наук УРСР, 1971. – 706 с.
11. Книга Пам'яті України. Історико-меморіальне багатомне видання. Хмельницька область. – Хмельницький, Поділля, 1995.
12. Книга Пам'яті України. Хмельницька область: історико-меморіальне багатомне видання в 10-х т. – Т. 7. Славутський район. – Хмельницький: Поділля, 1996. – 704 с.: іл.
13. Книга Скорботи України: історико-меморіальне видання у 4-х т. – Т. 3. Хмельницька область. – Хмельницький: Поділля, 2004. – 432 с.
14. Ковальчук С. Історія сіл Славутчини / С. Ковальчук. – Київ: ФОП Мельник А.А., 2018. – с. 576. іл.
15. Ковальчук С. Йшли в Славутські ліси партизани / С. Ковальчук, Т. Жоган. – Київ: Київська правда, 2006. – 301 с.
16. Ковальчук С. Славута. Минуле і сучасне / С. Ковальчук, А. Ковальчук. – Київ: Київська правда, 2003. – 268 с.

17. Ковальчук С. *Славута. Минуле і сучасне* / С. Ковальчук, А. Ковальчук. – Київ.: ФОП Мельник А.А., 2016. – 312 с. 16 іл.
18. Ковальчук С. *Славутські сторінки до Чорної книги* // *Трудівник Полісся*. – 990. – №68 – 15 серпня. – С.4
19. Ковальчук С. *Шалом, славутичани!* / С. Ковальчук, А. Фрідман. – *Славута*, 2001. – 126 с. іл.
20. *Націоналістичний рух Опору на півночі Хмельниччини (1943-1948): зб. документів / упоряд. перед. та комент. В.Г. Берковського та В.М. Ковальчука*. – Київ – Хмельницький: ПП Цюпак А.А., 2016. – 260 с.
21. Нечипорук І. *Нетішин у роки війни* // *Нетішинський вісник*. – 2002. – №40. – 12 червня. – 6 с.
22. *Поділля у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Збірник документів і матеріалів*. – Львів, Каменяр, 1969. – 416 с.
23. *Проскурівсько-Чернівецька операція – видатна подія Другої світової війни: зб. документів і матеріалів / упоряд. М.П. Вавринчук та ін.* – Хмельницький, 2009. – 385 с.
24. Руцький М. *Котел. З Гурбів до Славuti. 1944 р.: повість-хроніка* / М. Руцький. – Рівне: Овід, 2011. – 164 с.
25. Сапожник О. *Сторінками історії рідного краю* // *Славутчина*. – 1998. – №23. – 27 квітня. – 10 с.
26. *Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. в трьох томах. Т. 1-3.* – К., Політична Україна, 1967-1969.

**РЕЗИДЕНЦІЇ ВАСИЛЯ-
КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО:
ДУБНО, ОСТРОГ****Автор:**

*Дехтярчук Надія Олександрівна,
учениця 8-го класу Дубенської
загальноосвітньої школи №1
Рівненської області*

Науковий керівник:

*Гладун Оксана Олександрівна,
студентка I курсу факультету
міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»*

Наукові консультанти:

*Манько Микола Павлович,
директор комунального закладу
«Державний історико-культурний
заповідник міста Острога»*

*Кічатий Леонід Святославович,
директор Державного історико-
культурного заповідника м. Дубна
Рівненської області*

Координатор:

*Дрель Надія Анастасівна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Василь-Костянтин Острозький є особою, яка завжди цікавила науковців, адже мало хто може запропонувати на розгляд скільки здобутків та досягнень. Та й це не просто добрі справи, а такі діяння, які принесли кардинальні позитивні зміни в життя всього українського народу. Для того, щоб якомога більше дізнатись про всі вчинки людини

та про їх можливі мотиви, потрібно, насамперед, дізнатись все можливе про неї саму, особливості її характеру, приватне життя. Важливим і дуже об'ємним джерелом таких знань є вивчення середовища життя, місць, які та чи та особа називала своїм домом. В цьому й полягає актуальність обраної теми і важливість її дослідження, адже резиденції князя В.-К. Острозького і є тим джерелом, яке може допомогти дізнатись, якою людиною був славний князь.

Метою дослідження є виявлення, що може сказати про князя Острозького облаштування його резиденцій у Дубні та Острозі та його життя і діяльність у них.

Завданнями, які варто поставити перед собою для досягнення цієї мети, є: охарактеризувати особливості розвитку міст у володінні Острозьких як осередків культурного та економічного розвитку; висвітлити характерні риси облаштування резиденцій князя В.-К. Острозького та його дії для покращення їх функціонування як маєтностей могутнього та мудрого власника; показати, чим характеризується приватне життя князя та як зумів він використовувати свої можливості для суспільного блага.

У цій роботі я намагатимуся досягти поставленої мети шляхом виконання перерахованих завдань.

**Міста у володінні Острозьких
як осередки культурного
та економічного розвитку**

На великих обширах Острожчини існувала чимала кількість міст та містечок, котрі перебували у володінні князівського Дому. Це так звані приватновласницькі міста. Саме в царині розбудови міст, заснування нових та розвитку їх самоврядування Василь-Костянтин пішов дуже далеко. За підрахунками вчених, лише на Волині в часи В.-К. Острозького налічувалося від 97 до 187 міст і містечок. Дільчий акт 1603 року дає загальну

цифру міст у всіх володіннях Острозьких – 51 місто, навіть ця значно менша цифра дорівнювала 26% усіх українських міст і 42% міст Волині тієї доби. Саме міста ставали осередками культурного розвитку земель.

Характерною рисою культурного життя був взаємовплив міського і сільського населення. Міста ставали осередками фахової, «високої» культури. В культурі побутової ранні міста багато взяли від сіл, але згодом стали впливати на культуру селян, хоч дещо з неї й надалі переймали. У науці немає загальноприйнятих критеріїв виділення міст як типу поселень. Більшість дослідників бачать в містах насамперед торговельно-ремісничі центри, забуваючи про постійний зв'язок міст з сільськогосподарською округою. З кінця XIV ст. містом вважався населений пункт, що мав юридичний статус міста (королівське або княже, приватновласницьке або церковне, на Магдебурзькому або звичаєвому праві), а його населення належало до соціального стану міщан. Окрім юридичних документів чи літописних свідчень належності міського характеру поселень, можна вказати на такі ознаки, спільні для міст: більша, ніж у селах, густота населення і щільність забудови; специфіка економічних функцій; розвиненість товарних відносин: на відміну від села, життя без грошей в місті було неможливе або майже неможливе; більша диференціація населення в соціальному та національному відношенні.

Місто, цілком зрозуміло, вирізнялося зовнішнім виглядом, а оточення міста муром чи валом лише підкреслювало окремішність міського середовища, даючи тим, хто знаходився у межах мурів, відчуття відносної безпеки. Недаремно ж міщани так пильнували міські брами, зачиняючи їх на ніч. Як сказано в одному з описів Львова, на обох міських брамах, Галицькій і Краківській, здавна зберігалися «образи святих у священницькому одязі, намальовані на руський або

грецький кшталт». У зв'язку із символічним значенням мурів і брам їхнє зображення бачимо на гербах ряду міст! Переходячи крізь потужну, гарно оздоблену браму, подорожник мав відчуття повагу до міського мікросвіту з особливими порядками і звичаями.

Важливим є також те, що основу населення міст Острожчини становили ремісники різних спеціальностей. Дослідники, втім, зазначають, що найприбутковішим був фах різників, які мали постійний заробіток, а також тих ремісників (сідлярі, римарі, ковалі, столяри), які звільнялися від податків і працювали на замок. Щодо етнічних груп, котрі, окрім русинів, мешкали в містах, то одну з найбільших утворювало єврейство: в Полонному – 20% населення, в Дубні – 12% і т. д. (середній відсоток – 11%), хоча єврейська громада (кагал) належала до нижчої інстанції загальної юрисдикції. Немалу групу становили також поляки: наприклад, в Острополі мешкало 24 польські родини, 10 з яких були шляхтичами. Третя за розміром етнічна група – татари (як правило, несли військову службу у князя).

З глибини віків від своїх предків, стародавніх русичів, успадкували українські майстри чудове мистецтво дерев'яних споруд, різьблення по каменю, мурування цегли. Тисячолітні традиції жили і живуть ще й до наших днів в українській народній архітектурі, а в мурованій вони змінюються відповідно до розвитку світової архітектури. Архітектори того часу, спираючись на національні традиції, зводили неповторні будови. Значну роль у складанні певних рис архітектури міста початку XIII ст. відіграють потреби нових замовників – міського населення, яке з ростом ремісничого виробництва і торгівлі все більше починає впливати на життя. Церква стає не тільки храмом, а й окрасою міста. Інтенсивно розвивається будівельна техніка, виникають нові конструктивні прийоми. Все це нагадує ті умови, за яких в За-

хідній Європі виникла готична архітектура, і, безперечно, архітектура Київської Русі цього часу є еквівалентною готичній архітектурі, так само як архітектура попереднього етапу – романській.

Пізніше у складі біднішої верстви виділилися групи комірників (проживали «в комірному – як піднаймачі») і халупників (мали хати на чужому ґрунті), які платили і податки. Статус міської верхівки і повноправних містичів, які пізніше почали називатися міщанами, був високим з моменту виникнення міст. Незважаючи на встановлення над ними контролю з боку княжої влади в особі посадників, тіунів, міських та інших урядників, міста значною мірою залишалися автономними, а інститут віча, принаймні в деяких з них, діяв ще у XIV ст. Є підстави припускати наявність вічових зібрань у Переяславі, Звенигороді, містах Посем'я, Бересті та волинських містах.

За підрахунками Б. Рибаківа, у Київській Русі XIII ст. відомо не менш як 64 ремісничих спеціальностей. Враховуючи доповнення М. Тихомирова, їхнє число можна збільшити до 78. П. Сас для українських міст середини XVI ст. налічує 133 ремісничі спеціальності. У дальшому розвиток техніки приводив і до збільшення числа фахів. Вдосконалювалися і форми організації ремесла. У джерелах згадуються об'єднання городників, які ставили городні (стіни) у Вишгороді, старшина «дереводілів». Концентрація ремісників певних професій в окремих кварталах (урочища «Гончарі», «Кожум'яки», «Ковалі») – теж одна з передумов виникнення ремісничих об'єднань. У поділі міських сотень на ряди можна бачити аналогії з організацією ремесла в азійських містах, де кожен цех мав свій ряд майстерень, що одночасно були й крамницями. Хоча ряд міг означати і шеренгу в міському ополченні, яку займали представники одної професії. Це також є свідченням того, що у XIII ст. ремісники у

містах вже просувалися до корпоративної організації. Княжі тамги (знаки) на ремісничих виробах вказують не лише на князівські майстерні, де ремісники-рядовичі працювали на ринок, а й на ймовірність існування у великих містах ремісницьких об'єднань на зразок візантійських. Конкуренція з боку організованого князівського виробництва теж могла стимулювати перетворення поселень ремісників однієї спеціальності у своєрідні територіальні громади. Зовнішніми ознаками такого об'єднання на першому етапі були спільні бенкети в певні дні року, переважно на честь святого патрона, побудова патрональної церкви. Можливо, що такі об'єднання отримували і княжі статутні грамоти.

А проте не можна не зазначити, що, як і всі тогочасні міста Східної Європи, більшість міст Острожчини мали аграрний характер, міщани активно займалися сільським господарством, і самі міста (магдебурзькі) володіли чималою землею на волості. За даними дослідників, сільським господарством займалося 82% населення Дубна, 74% – Костянтинова, 69% – Степані, а це найбільші міста Острожчини. Лише в самому Острозі в 70-ті роки XVI ст. частка аграрного соціуму становила 22%.

До і після монгольської навали значна частина міст керувалася звичаєвим правом. У великокняжих містах міську владу очолювали війти, які мали «слуг міських», а також раду («старші»). У приватновласницьких та церковних містах власника представляв намісник, урядник або тивун. Відомі з деяких джерел зібрання міських громад для вирішення найважливіших питань можна вважати продовженням розвитку інституту віча.

Запрошені німецькі колоністи отримували так зване німецьке право. Сформоване на межі XII-XIII ст. Магдебурзьке міське право в українських містах дістало перевагу над іншими різновидами німецького права. Поступово магдебурзьке право поширюва-

лося на всіх повноправних мешканців того чи іншого міста. Статутні грамоти-привілеї на Магдебурзьке право починалися зі скасування чинних норм звичаєвого, руського чи литовського права, а також проголошення факту звільнення міщан з-під юрисдикції княжої чи королівської адміністрації.

В українських містах часто Магдебурзьке право співіснувало з місцевим звичаєвим правом. Грамота Казимира III 1356 р. про надання Магдебурзького права Львову фіксує існуючу практику, дозволяючи вірменам, євреям, сарацинам, татарам і русинам судитися за своїми правами, але під головуванням міського війта. Магдебурзьке право 1339 р. отримав Сянок (від галицько-волинського князя Юрія II), 1374 р. – Кам'янець, 1390 р. – Берестя, 1396 р. – Холм, 1432 р. – Луцьк, 1494 – 1497 рр. – Київ, 1498 р. – Дубно, наприкінці XV ст. – Рівне і Перемишль. У XVI – XVII ст. Магдебурзьке право здобула переважна більшість українських міст, причому в Галичині воно, як правило, надавало істотні привілеї католикам, натомість на Волині, Київщині, Східному Поділлі самоврядні органи залишилися в руках української більшості міщан. Всюди повноправними міщанами – громадянами міста були ті, хто володів будинками в межах міста і отримав відповідний статус. Надання прав міщанина – «прийняття міського права» – було спрощеним для синів міщан, в інших випадках потребувало дотримання низки умов. Серед тих, хто мав міське право, виділяються патриціат (ті, в чиїх руках зосереджувалися самоврядні установи) і поспільство. На нижньому щаблі соціальної драбини були наймані працівники (серед них фірмани, сторожі, численні слуги), ще нижче – непродуктивне населення – волюці-«люзні», або «гультяї», а далі – жебраки, інваліди, невиліковно хворі. Створювані для двох останніх категорій «шпитали» (фактично притулки для непрацездатних) могли охопити лише незначну їхню частину.

Крім міст, що існували в державних маєтках («королівщинах»), почали виникати міста у приватних маєтках магнатів і шляхтичів. Цим містам власники дозволяли мати органи самоврядування подібні до тих, що діяли в містах з повним Магдебурзьким правом. Звичайно, повновладним господарем залишався власник, і його суд або суд його управителя мав повну перевагу над судом магістрату. З часом старости (магнати, яким королі надавали управління старостами – комплексами королівських маєтків на території певного повіту) привласнили щодо королівських міст таку владу, що мало відрізнялася від влади власників приватних міст.

З погіршенням економічної кон'юнктури у містах з'являлося дедалі більше церковних і приватних юридик, тобто територій (кварталів, частин міста або вулиць), які знаходилися під юрисдикцією різних феодалських сеньйорів, світських або духовних. Найбільші з них з часом, всупереч опорі верхівки міщан, влаштовували внутрішнє самоврядування.

В українських містах міщанин вважався особисто вільною людиною. Його залежність обмежувалася сплатою податків і виконанням повинностей, переважно на користь міста, з ремонту шляхів, укріплень чи іншої загальноміської власності. Не лише привілеї великим торговим містам, а й привілеї маленьким містечкам містили спеціальні застереження щодо цього. Так, королівський магдебурзький привілей 1570 р. на заснування міста Миколаєва на Дністрі зазначав: «і визволити всіх міщан і передміщан, котрі там жити будуть, від всякої влади, юрисдикції і зверхності, всіх загалом і кожного зособна, воєвод, каштелянів, старост, державців, бурґграфів, підкоморських суддів, підсудків, возних і інших службових осіб королівства нашого, тим способом, що не перед ними або перед ким-небудь з них про привілеї або злочини всякі, як малі, так і великі, навіть злодійство і мужевбивство, відсічення членів і інші

злочини, не будуть закликані відповідати, а ні жодних вин платити не будуть повинні, лиш перед війтом своїм. А війтові, на той час будучому... не інакше ніж на право німецьке спираючись, мають відповідати. І тому війтові... у всіх названих злочинах головних і всяких інших судити, на смерть карати, карати стинанням, міць і всяку можливість даємо, так як те право німецьке у всіх своїх пунктах, статтях і артикулах передбачає».

Значні податки (переважно «єврейське поголовне», а також оплату за оренду корчем чи млинів і проценти за позичені гроші) сплачувало єврейське населення. Порівняно великі єврейські квартали виникали в містах західних земель вже в XV – XVI ст., на східних землях – з початку XVII ст. Єврейське населення не мало прав у міському самоврядуванні, але могло мати окремі самоврядні органи і суди при релігійних громадах.

Міста приносили значні прибутки їхнім власникам та державній скарбниці. Тримати міста було вигідно, а привабити населення могли лише привілеї. Тому власники міст упродовж XVI-XVII ст. добиваються надання права і додаткових привілеїв для своїх міст, звільнення від певних податків і мит або призначення нових мит на користь своїх міст.

Воєводи і старости, власники міст і власники юридик, втручалися у міські справи, намагалися впливати на вибори складу магістратів, добивалися збільшення податків і повинностей, брали частину доходів на свою користь, конкурували з цехами виробами замкових майстрів або майстрів з юридик. Більшість привілеїв у містах Галичини вимагала, щоби міські магістрати склалися лише з католиків. Це закривало українцям доступ до влади в місті. Пізніше їх почали витісняти і з цехів більших галицьких міст. Навіть у невеличкому Миколаєві на Дністрі у межах мурів міста був лише костюл, а всі чотири церкви знаходилися на передмістях. За реальність міських свобод треба було бо-

ротися. Це зумовило високу активність міщан: від скарг і протестів на дії урядової адміністрації, якими заповнені гродські книги, до міських бунтів і активної підтримки козаків. Чисельність останніх у містах Київського, Чернігівського, Брацлавського і, почасти, Подільського воєводств з XVI ст. постійно зростала і часом сягала третини населення.

У переважній більшості міст значну частину населення складали бідніші прошарки населення. Так, 1571 р. 304 київських міщан, майже третина тих, що платили податки, виплачувала в середньому від 2 до 6 грошів, тоді як більшість платила по 16 грошів, а багатші – до 3 золотих. А «комірники», які наймали помешкання, та «халупники», які жили в убогих халупах, часто не мали змоги платити навіть 1-2 гроші. В складному становищі були і передміщани, які не завжди могли отримати міське право. Окрім того, під час війн та наскоків їхні оселі найчастіше руйнувалися. Бідніші прошарки міського населення практично не мали надій скористатися перевагами міського права. Хоча право рекомендувало обирати людей середнього достатку, бо «багачі постійно поспільство тиранять і нищать... убогі ж не приносять ніякої користі», на практиці владу у містах тримали лише багаті міщани.

Сам князь вкладав чимало коштів у новозасновані міста та на підтримку давно існуючих. Наприклад, сама лише перебудова укріплень та замку Степані (після 1574 р., але до 1603 р.; нині збереглася лише територія замчиська, є різні варіанти його теоретичних реконструкцій) обійшлася у 2000 кіп гр. лит. 246, а все це господарство потребувало ще й постійної підтримки. Це ще раз засвідчує, що заснування міст було досить дорогою справою, але конче необхідною з огляду і на престиж княжого Дому та самого «князівства», і на жорстку потребу створення розгалуженої мережі оборонних замків, і на економічні потреби розвитку системи торгівлі,

ремесел і промислів. Не дивно, що приватні міста великих магнатів були краще оснащені, доглянуті та захищені, ніж державні.

Загалом міста, що належали Острозьким, становили більшість серед усіх наявних у регіоні, і не лише за чисельністю, а й за оборонними та економічними спроможностями. З-поміж десяти найбільших міст Волині Острозьким (з різного часу їх виникнення чи отримання у власність) належало шість: Острог, Корець, Острополь, Полонне, Степань, Костянтинів. За даними П. Саса, на кінець життя К. Острозького до великих міст (понад 700 димів) належали Острог, Полонне, Остропіль; до середніх (від 200 до 700 димів) – Берездів, Рівне, Хлапотин, Александрія, Баранівка, Козлин, Сураж, містечка Дорогобуж, Жорнів, Дубрівка, Несолонь, Смолдирів, Лабунь, Черниця; інші міста були малими (до 200 димів). Достеменно не визначено на цей час залишається для дослідників статус (стосовно величини) Дубна.

Облаштування та функціонування резиденцій у м. Дубно та Острог

З кінця XIX ст. в історіографії закріпилося уявлення про середньовічну Волинь як родову колиску багатьох аристократичних фамілій із княжими титулами. Здається, у жодному іншому закутку Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої не було стільки домонархальних міст, як тут: Остріг, Вишневець, Збараж, Заслав, Чорторийськ, Четвертня, Корець, Острог, Дубно, дрібніші столиці неначе удільних князівств, загальна кількість яких перевищувала два десятки. До Люблінської унії трохи не половина з них перебувала в руках впливової касты «княжат головних», яким вдалося на тривалий період закріпитися на політичному олімпі Волині і руських земель загалом. Їхня молодша братія – «княжата повітників», не маючи бажання поборотися за місце під сонцем чи достатніх ресурсів для цього, ви-

будували свої кар'єрні стратегії, прислужуючи королю або магнатам. За родовими легендами й сучасними генеалогічними дослідженнями, волинські княжі фамілії походили переважно від двох середньовічних династій Східної Європи – Рюриковичів і Гедиміновичів.

У кінці XVI – на початку XVII ст. в історичних працях та творах панегіристів поширення набуває теза, що князі Острозькі походять від Данила Романовича. Цього князя навіть ототожнювали з Данилом Острозьким. Сучасні дослідники загалом схиляються до думки, що Острозькі походила з роду волинських князів Романовичів. Якщо це справді так, то Данило ніби був «останком» Руського королівства. Романовичі в ході війни за спадщину цієї держави утратили великокнязівський престол, але Данило вирішив розбудувати своє князівство. Із документів відомо, що йому належали такі посілости на Волині, як Корець, Заслав, Хлапотин, Іванин (до складу якого входило Дубно), Крестовичі, Красне, Крупа. Домонархальним градом Данила та його наступників стало місто Острог, яке розбудував цей князь. Напевно, саме він почав споруджувати тут замок, котрий його нащадки перетворили в значну твердиню.

Князь Данило мав свою печатку з гербом, який включав основні елементи великого герба князів Острозьких. Останній дійшов до нас і є добре відомим дослідникам. Загалом Данила можна трактувати як автономного правителя, що надавав письмові розпорядження, грамоти, скріплюючи їх своєю печаткою. Мав він і свої збройні заgonи, які використовував у війні з поляками.

Розбудова Данилом свого князівства з часом дала ефект. Володіння Острозьких за його нащадків помітно збільшилися. У кінці XVI – на початку XVII ст. вони охоплювали значні терени сучасної України й Білорусі. Острозькі стали одними з найвпливовіших князів-магнатів у Речі Посполитій, а їхній

двір значним осередком політичного, культурного й релігійного життя. Така діяльність ніби «відродила» Руське королівство. Острозькі де-факто вважали себе незалежними правителями. І справді, типологічно їхнє князівство нічим принципово не відрізнялося від аналогічних державних утворень — князівств та герцогств Священної Римської імперії чи Французького королівства доби Середньовіччя. Велику увагу В.-К. Острозький приділяв обороні земель від татарських наїздів. У XVI-XVII ст. це була найболючіша проблема України. Князь власним коштом утримував кількатисячний загін вершників для оборони від татар. Він неодноразово в 70-90-х рр. успішно відбивав напади ординців. Саме в обороні українських земель В.-К. Острозький виявив неабиякі військові і дипломатичні здібності, а його боротьба проти «поган» була високо оцінена в тогочасних хроніках та поетичних творах.

Річний прибуток князя становив 10 мільйонів золотих – величезна на той час сума. І його вважали найбагатшою людиною не лише тодішньої Речі Посполитої, а й усієї Європи. Статки князя дозволяли виставити військо чисельністю 15-20 тис. чоловік. Не кожен європейський правитель мав таку армію в той час.

Дубно перейшло до князя Федора Даниловича за дарчою грамотою польського короля Ягайла і Великого литовського князя Вітовта у 1386. Однак, як зазначає М. Теодорович, ще 1337 р. князь Любарт Гедемінович затвердив за князем Данилом Острозьким Острог з маєтками, в числі яких було і Дубно. Князь Федір Острозький брав участь в обороні Віленського замку під час наїздів хрестоносців, за що отримав підтвердження від Ягайла на право власності на Острог. У 1403 р. князь Федір значиться серед перших осіб при дворі Ягайла. Він згадується у списках свідків у Любліні під час акту присяги князя Вітовта перед Ягайлом. Спадкоємець усіх

багатств після князя Федора став його син Василь. Сучасний дослідник П. Ричков припускає, що вперше дерев'яно-земляне укріплення на місці давньоруського городища було збудовано в XIV ст. Федором Острозьким: «Це був відносно невеликий замок з земляними валами і дубовим частоколом по периметру, дерев'яними сторожовими вежами і тісно посадженими посередині житловими і господарськими будівлями. Але часті пожежі, недостатня міцність дерев'яних стін, невелика ділянка для забудови і, головне, більш низьке розташування замку по відношенню до прилеглої ділянки міста змусили власників почати будівництво нового замку, вище за рельєфом».

Приблизно з середини з XIV ст. місто поступово нагромаджувало свою будівельну інфраструктуру, викристалізовувався його урбаністичний каркас, формувалася мережа вулиць та площ, фіксувалися її вузлові пункти шляхом спорудження визначних об'єктів оборонного, сакрального, житлового та виробничого призначень. Князь Василь Острозький(Красний) розділив маєтності між двома синами – Іваном і Юрієм, перший з яких отримав Острог і повів лінію Острозьких, а другий отримав Заслав і став Заславським. Всі свої багатства князь Іван Острозький залишив двом синам і донці, одруженій з Андрієм Олександровичем Коширським. З двох братів Михайло, луцький староста і волинський маршалок, помер близько 1501, а молодший, Костянтин, прославив рід Острозького не тільки на всю Литву і Польщу, а й далеко за межами тих країв. Особливо князь Костянтин Іванович Острозький прославився як звитязний керівник у багатьох битвах з татарами московським військом. У 1498 р. він домогся дозволу на розбудову міста Дубна, яке дісталось йому у спадок від батька: «Село, Дубном зване, зробити містом, надати Магдебурзьке право, обсадити людьми і торги мати

кожну п'ятницю, а ярмарок – кожного року на Спаса». Правда, як зазначав М. Теодорович в «Историко-статистическом описании церквей и приходов Волынской епархии», у той час можна було без особливих зусиль добитися статусу міста навіть для невеличкого селища. Досить було власнику оголосити, що для захисту місцевості від «поганства татарів» він хоче у своєму маєтку власним коштом закласти замок і збудувати місто, щоб уряд, який ні про що так не турбувався, як саме про військовий захист краю, з охотою давав дозвіл на перейменування села в місто, заселення його ремісниками і купцями. Основним для власника було отримати дозвіл на проведення торгів і ярмарків, бо це означало «вільно в тому містечку корчми будувати і всілякі трунки: мед, пиво, горілку тримати», тобто, шинкарювати, продавати і купувати, і тим примножувати свої багатства. Отже, для отримання високого дозволу на заснування міста потрібен був замок, а він у Дубні вже був. Окремі джерела стверджують, що кам'яний варіант замку князь К.І. Острозький збудував у 1492 р.

Подальші відомості про замок і розбудову Дубна відносяться до початку XVI ст. Князь К.І. Острозький зайнявся залагодженням своїх особистих справ – замками, містами, селами. У 1507 р. він одержав від короля Сигізмунда I підтвердження попередньої грамоти для Дубна, яке тоді ж отримало Магдебурзьке право. Дубно безпідставно вважалось другим після Острога містом в ієрархії населених пунктів, власниками яких були князі Острозькі, що пояснювалося низкою сприятливих ландшафтних, оборонних та комунікаційних чинників. В замках та будинках князів Острозьких, зокрема в Острозі, попід стінами знаходились лави, скрині та столи, часом в описах згадуються шафи. Але шафи того часу – це поставлені одна на одну скрині. Князь, зрозуміло, сидів на почесному місці. Це було велике крісло у вигляді тро-

ну. На прийомах сенаторам і найбільш достойним гостям виділялися окремі стільці зі спинками. Менш почесні гості сиділи трохи на віддалі і на лавах. Вся їжа подавалася на срібних тарелях, а напої у срібних келихах. Цікаво, що князь Януш Острозький возив за собою дві скрині срібного посуду. Брав посуд у дорогу й князь Костянтин Острозький, хоча транспортування срібного посуду, дорогого скла, різних столових витребеньок, було тоді справою досить складною. У XIX столітті згадував, що у його колекції є трон і крісло князя Острозького.

Урядники Острога й волості часів Костянтина-Василя Острозького поіменно встановлені Ігорем Тесленком, дослідженням якого ми й скористаємося. Ще за часів Костянтина Івановича Острозького в Острозі сформувалася стала урядова структура – замковий уряд. До його складу входили намісник (чи староста), піднамісник і писар. Замковий уряд контролював дотримання законів, надходження до князівської скарбниці та двору, відав судовими справами, зокрема покаранням замкових слуг і підданих князя (навіть ленної шляхти) за дрібні провини, стежив за станом і безпекою доріг. Окремі урядники могли виконувати особливі доручення князя (за умови цілковитої довіри господаря до слуги).

Замкову роботу виконували слуги як із числа шляхти, так і простолюдини. Життєдіяльність замку забезпечували кухарі, пекарі, ковалі, теслі та інші робітники, що працювали за плату. Ремонт і оборону замку організовували городничий і ключник. Безпосередньо обороною замку опікувалися пушкарі, залога і замкові воротні.

При уважному порівнянні цих двох міст можна навіть помітити спільні риси: це і намагання максимально використати ландшафтні умови для локалізації поселення, це і створення величезного приміського ставу в заплаві ріки, це і традиційний функціо-

нальний симбіоз в мережах пари «місто-замок», це і наявність невід'ємного елементу просторової композиції – ринкової площі, це і максимальне обмеження доступу до міста. А Дубенська надбрамна вежа під назвою Луцька дуже вже нагадувала острозькі башти-близнюки – Луцьку й Татарську. Хоча, звичайно, в своїх конкретних проявах топографія Дубна мала лише їй притаманну специфіку, зокрема значно виразніший оборонний потенціал природного ландшафту. Його стара частина розташовувалася на Г-подібному півострівному утворенні, потрапити до якого суходолом можна було лише через відносно неширокий перешийок в західній частині міста. Природна топографія підказала і найприйнятніший варіант просторового структурування Дубна. Давньоруський дитинець у вигляді острівного городища, який згодом трансформувався в князівський замок, розташовувався біля східного мису півострова там, де Іква круто повертала на північ. Прилегла до нього посадська частина поступово розрослась в західному напрямку та північному напрямку, а в якийсь момент після влаштування греблі на південь від замку почала заселятися і правобережна ділянка біля Ікви. Це передмістя отримало назву Сурмичі.

К. І. Острозький, виконуючи основний обов'язок – захищати державу від нападників, у 1508 р. розбив татарів на Волині, а в 1512-під Вишневцем. Крім нагород, прийнятих від короля у вигляді замків, міст, сіл, він домогся привілею на звільнення мешканців Острога, Полонного і Дубна від волощини (податку на худобу і службу підводами), а незабаром і для всіх своїх підданих. Реванш над Москвою за семирічну неволю князь Острозький взяв у 1514 р. у знаменитій битві під Оршею, де московський князь втратив 40000 свого війська, а втрати самого князя були незначними. Він узяв у полон визначних московських воєвод і боярів, яких

відіслав у подарунок королю Сигізмунду. Крім того, гетьман Литви привіз до своїх замків чималі трофеї, які склалися з коштовностей, зброї та озброєння. Значну частину цих трофеїв князь Костянтин тримав у Дубенському замку. З-поміж них: гармата московська з кентавром, гармата з московським гербом, ще одна довга гармата і надзвичайно цінна здобич-срібна з позолотою булава московського князя. Тоді ж князь дістає від короля привілей печататися червоним воском, привілей, який належить лише пануючим родам.

Отже, можемо зробити висновок, що двір В.-К. Острозького багато в чому нагадував інституцію незалежного правителя.

Суспільні справи та приватне життя Василя-Костянтина Острозького

Ревний захисник православ'я і щедрий на пожертви, князь К. І. Острозький вважався світським покровителем руської православної церкви. На його кошт, зокрема, було збудовано й реставровано чимало храмів у Вільно, Жидичині, Турові, Києві. Помер Костянтин Іванович 10 серпня 1530 р. у Вільно; тіло його було перевезене до Києва й поховане в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря.

По ньому лишилося двоє синів: Ілля – від першої дружини і Василь – від другої, княгині Олександри Семенівни Слуцької, племінниці останнього київського князя Семена Олельковича. Зведених братів розділяла чимала вікова різниця: Ілля народився 1510-го, а Василь – бл. 1526 р. Після смерті князя стосунки молоді мачухи, матері Василя, з пасербом склалися не найкраще, тож княгиня Олександра, забравши малолітнього сина, покинула Острог і виїхала до Турова. Саме тут під опікою матері ріс княжич Василь. Життя ж Іллі виявилось недовгим: у 1539 р. він раптово помер, залишивши вагітною молоду дружину-красуню Беату Косте-

лецьку, яку вважали позашлюбною донькою короля Жигимонта I Старого. Вже після його смерті народилася Гальшка, найбагатша наречена Литви, Білорусі, України й Польщі, а величезні маєтки покійного князя до повноліття княжни перейшли під опіку Беати. Вона не виявила хисту до господарювання, проте зуміла вжити усіх можливих заходів, аби обмежити права неповнолітнього княжича Василя на спадщину Острозьких. Боротьба за повернення батьківських земель, яка супроводжувалася драматичними перипетіями в долі нещасної Гальшки, чию руку правдами й неправдами, не без інтриг самого королівського двору, виборювали претенденти, тяглася майже 40 років. Врешті після смерті хворобливої напівбожевільної княжни (1582), яка з 1574 р. жила в Дубно під опікою дядька, усі її маєтки повернулися в дім князів Острозьких.

Князь Василь, котрий після смерті старшого брата почав іменувати себе князівським родовим іменем «Костянтин», на відміну від свого войовничого батька, ніколи не прагнув до військової кар'єри. Його заслуги обмежувалися хіба тим, що він на власний кошт утримував 5-тис. загін вершників для оборони українського пограниччя від татарських набігів. Князь обіймав також ряд адміністративних посад, відповідних своєму високому походженню. Зокрема, 1550 р. його призначено володимирським старою і маршалком, тобто керівником війська Волинської землі, а з 1559 р. він отримав звання київського воєводи, на довгі роки перетворившись на володаря українського пограниччя або, як казали сучасники, «некоронованого короля Русі». Завдяки одруженню з донькою великого коронного гетьмана Софією Тарновською Острозький увійшов до найвищих придворних кіл Польщі, здобувши чималий авторитет при королівському дворі.

У спадок за жінкою Костянтин отримав чималі маєтки згаслого роду Тарновських,

розташовані у Галичині і самій Польщі. Водночас наприкінці XVI ст. він почав інтенсивно скуповувати землі на Київщині й Брацлавщині. Завдяки цьому на початку XVII ст. рід Острозьких, окрім давніх отчин, що покривали понад третину Волині, володів 14 містами з прилеглими селами на Київщині, 8 – на Брацлавщині, 4 – в Галичині, 32 населеними пунктами в Сандомирському, Краківському, Люблінському та Мазовецькому воєводствах. Річні прибутки князя Костянтина традиційно обраховують у 10 млн. золотих, а сума готівки, описана в скарбниці його сина Януша на стан 1620 р., складала два річних бюджети Речі Посполитої у мирний час. Князь мав можливість у найкоротший строк виставити 15-20-тисячне військо, яке складалося з його власних бояр та потомственої шляхти – васалів дому Острозьких, котрі за умови служби князю з діда-прадіда мешкали на території Острозьких володінь.

Лишається додати, що у резиденціях Дубна й Острога перебувало близько двох тисяч шляхетних юнаків-слуг, переважно молодих людей. Для них це була своєрідна школа управління, де вони набували потрібного лицарського досвіду. Пізніше ці люди ставали до служби в надвірному війську, канцеляріях, їх призначили управителями маєтків, опинялися вони й на церковних посадах.

Наголошую, що стосується щоденного побуту та родинного життя Острозьких то ми абсолютно не уявляємо, яким воно було. Про приватне життя князя В.-К. Острозького йдеться лише у 5 розділі праці Томаша Кемпи (*Dubno I Ostrog*). Щоправда, тут же висвітлюється доброчинна діяльність князя, зокрема меценатство та ставлення до інших віровизнань. Особиста сфера завжди становила найважливішу складову частину життя будь якої людини для вивчення не лише повсякденного життя а й для написання «живої історії». Стосунки між В.-К. Острозьким та його дружиною Софією Тарновською

також є маловивченими. Відомо що Софія одержала добре виховання в домі свого батька коронного гетьмана Яна Тарновського, двір якого був одним із найбільших тогочасних центрів культури. Епітафія на нагробку Софії Тарновської перераховує такі її найкращі чесноти як смиренність, мудрість, благородство, ласкавість, милосердя, тобто якості, характерні для дуже покірливих жінок. Доречно також звернути увагу на таку деталь: волинські землевласники позивали В.-К. Острозького до різних судів про напад на їхні маєтки. Проте його дружина не фігурує в жодному з позовів, хоча інші волинські жінки в якості спільниць своїх чоловіків позивалися до судових інстанцій дуже часто.

Варто також підтримати думку про соціальний характер виховання майбутніх спадкоємців князівських династій: манерам шляхетної поведінки приділяли уваги не менше, ніж грамотності; обов'язковою була військова підготовка. Як батько В.-К. Острозький активно втручався в питання особистого життя своїх дітей, плануючи пріоритетні стратегії матримоніальних пов'язань.

Князю доводилося вирішувати й численні сімейні справи своїх слуг і навіть клієнтів. Острозькому, зокрема, довелося втручатися в сімейне життя свого турівського намісника Григорія Зорки, у якого помер син (1573) і його майно відібрав зем'янин Томило Ворона-Боратинський, а з іншого боку – виникли проблеми із дружиною Марушею, котра почала пиячити (1582). Більше того, Острозький виконував функцію, яка традиційно належала Церкві, хоча землевласники нерідко порушували цей принцип і самі вершили суд. 10 січня 1582 р. Острозький здійснив запис про розлучення Матвія Немирича з дружиною Євою без церковного розвінчання.

Найяскравішу сторінку в біографії Костянтина Острозького становить його меценатська діяльність. Перебравши на себе від батька світський патронат над православ-

ною руською церквою, Острозький мав великий вплив на формування її вищої ієрархії та загальні напрями політики. Наскільки впевнено почувався князь Костянтин у ролі господаря Русі, показує промовиста деталь, засвідчена в одному з листів-звітів варшавського нунція Альберто Болоньєтто. «Старий князь Острозький, – пише Болоньєтто у серпні 1583 р., – виявив таку добру прихильність, що публічно заявив: якщо його патріарх (Константинопольський. – Авт.) не прийде до згоди з Апостольським престолом, то він і без нього сам прийде до згоди». Як бачимо, князь Костянтин спершу прихильно поставився до унійних планів, але потім круто змінив точку зору, що в підсумку стало однією з головних причин унійного задуму після Берестейського собору 1596 р.

Особливої уваги заслуговують освітні заходи князя, що розгорнулися з 70-х рр. XVI ст. Саме в цей час на його кошт засновуються соборні школи в Турові та Володимирі-Волинському, починає діяти школа при Києво-Печерському, монастирі і, на решті – знаменита Острозька академія, яку, сучасники називали «тримовним лицеем» і «храмом муз». До створеного в Острозі за ініціативою князя вченого гуртка, що становив ядро професорського складу академії, були залучені солідні наукові сили, котрі забезпечили викладання «семи вільних мистецтв» – основи західноєвропейської шкільної премудрості, а також елементів богослов'я й філософії. Тож саме в Острозі був закладений механізм реального компромісу між східнослов'янськими просвітницькими традиціями і «латинською наукою», вперше введеною у практику православної освіти. Синтез «слов'яно-греко-латинських» наук, послужив прикладом для навчальних закладів, тому Острозьку академію, улюблене дітище князя, можна по праву назвати фундаментом широкого оновлення національної освіти кінця XVI – початку XVII ст.

На кошт князя при академії діяла друкарня, з якої, у світ вийшли славетна Острозька Біблія (1581) та Буквар (1578) першодрукаря Івана Федорова, а також чимало яскравих полемічних творів антиуніатського спрямування. Адже саме звідси, з двору князя Костянтина, почала своє життя полемічна літературна традиція, освітлена талантами вчених-острожан Герасима Смотрицького, Клірика Острозького, Дем'яна Наливайка, Мартина Броневського (Христофора Філаleta) та ін. Нарешті, зі стін Острозької академії пішли в життя такі найпомітніші діячі першого українського національного відродження, як Захарія Копистенський та Мелетій Смотрицький, лідери церкви Іов Борецький та Іов Княгининський, козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

Князь Острозький дожив до глибокої старості і помер у ніч з 12/22 на 13/23 лютого 1608 р. Зі смертю Костянтина Острозького завершилася ціла епоха інтелектуального і духовного відродження православної Русі. Легенди навколо поховання князя живуть і понині. А загадка з його похованням породжує нові й нові версії.

Висновки

Отже, Василь-Костянтин Острозький проявив себе надзвичайно мудрою людиною та досвідченим упорядником маєтностей, який став справжнім покровителем культури на українських землях. Справжніми осередками культури ставали саме міста, які перебували у володінні дому Острозьких. Саме в розбудові та розвитку міст князь Василь-Костянтин виявив велику щедрість та завзяття. Відомо, що лише на Волині йому належало близько 40% міст. Хоча міста Острожчини зберігати аграрний характер, в них швидкими темпами розвивалось ремісництво, що сприяло і їх економічному розвитку. Отже, можна сказати, що міста часів Острозьких були сприятливим підґрунтям для всебічного

суспільного розвитку.

Як вже було сказано, двір В.-К. Острозького досить нагадував інституцію незалежного правителя. Доказом цього можуть бути і знахідки, такі, як крісло князя у вигляді трону, срібний посуд, який він возив із собою. Цікавим є те, що в Острозі існувала навіть особлива урядова організація – замковий уряд. Мав князь і власну армію, що теж говорить про могутність та велику владу, адже навіть не кожний тогочасний правитель мав можливість виставити армію в 15-20 тис. осіб.

Приватне життя князя досить маловідоме, але все ж можна сказати, що навіть тут видно риси правителя. Він особисто втручався в особисте життя своїх дітей, домагався виховання їх, як справжніх аристократів. Часто князь відіграв важливу роль і в приватному житті своїх слуг, вершив над ними суд. Загальновідомою є об'ємна меценатська та просвітницька робота князя Острозького, яка дала можливість українській культурі та освіті швидко розвиватись в правильному напрямку.

Отож, варто сказати, що резиденції В.-К. Острозького в м. Дубно та Острог стали місцями, в яких він створив всі необхідні умови для культурного пробудження наших земель.

Список використаних джерел

1. Ворончук І.О. *Острозькі, князі* // *Політична енциклопедія*. – Київ, 2012.
2. Ворончук І.О. *Приватне життя князів Острозьких: стан, проблеми, перспективи* // *Острозька давнина*. – Острог, 2013. – С. 56-60.
3. Ковальський Микола Павлович. *Етюди з історії Острога: Нариси*. Острог, Острозька Академія, 1998. – 288 с.
4. Мойсієнко В. *Острозький культурний осередок у процесі вироблення українського*

- літературно-писемного стандарту*
/ В. Мойсієнко // Волинь –
Житомирищина. – 2013. – №24.
5. *Острозька академія XVI-XVII*
століття. Енциклопедія / Ред.
колегія: Ігор Пасічник (голова
редколегії), Петро Кралюк
(відповідальний редактор,
заступник голови редколегії) та ін. –
Острозька: Видавництво Національного
університету «Острозька
академія», 2011. – 512 с.: іл.
6. *Ульяновський, Василь. Князь*
Василь-Костянтин Острозький:
історичний портрету галереї
предків та нащадків / Василь
Ульяновський. – К.: ВД «Простір»,
2012. – 1370 с.: 40 іл.
7. *Ковальський Н.П. Острог как*
политико-административный,
экономический и культурный
центр XVI в. // Федоровские чтения,
1981. – Москва, 1985. – С. 49-56.
8. *Теодорович Николай Иванович.*
Историко-статистическое
описание церквей и приходов
Волынской епархии / сост. Н.И.
Теодорович. – Почаев, 1888-1903.

ГІБРИДНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Автор:

Куц Вадим Олександрович,
учень 9-А класу Новоград-
Волинського ліцею №1 імені Лесі
Українки Житомирської області

Науковий керівник:

Отставнова Ангеліна Віталіївна,
студентка II курсу факультету
політико-інформаційного
менеджменту Національного
університету «Острозька академія»

Науковий консультант:

Романов Микола Сергійович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
та національної безпеки
Національного університету
«Острозька академія», полковник
запасу

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор центру духовного-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Мета: виявити цілі російської агресії та українські методи протидії їй, а також визначити головні проблеми України у боротьбі та її досягнення. **Завдання:** проінформувати суспільство про методи ведення війни проти нашої держави та її досягнення і втрати, а, також, про деякі проблеми українського суспільства, які, зокрема, активно використовуються ворогом.

Методи роботи: збір даних з офіційних державних сайтів, цитування окремих уповноважених осіб, зокрема зі статей ЗМІ за певний, вказаний період часу.

Росія – агресор

Вже протягом 5 років «братська» Росія веде підступну гібридну війну проти нашої держави. У чому відмінність гібридної війни від звичайної? Вони відрізняються тим, що, на відміну від звичайної, де використовуються лише економічні і військові важелі впливу, тут масивно і масово застосовуються ще і дипломатичні та інформаційні. Найбільш явним є прояв пропаганди та лицемірства, а також застосування таких явищ, як кишеньковий тероризм та ПВК (Приватні Військові Компанії). Основною ціллю методів ведення гібридної війни є саме поглиблення внутрішніх конфліктів у країні-жертві, що зробить її не спроможною до спротиву, що і дає змогу досягти головної мети.

Пропаганда

Та все ж найбільш помітною та важливою складовою є саме пропаганда. Перша згадка самого слова датується 1622 роком у назві католицької організації Congregatio de Propaganda Fide (конгрегація поширення віри, зі статті Wikipedia). Так, слово «пропаганда» значило поширення віри. Колись. Пізніше, через дії католицької церкви це слово отримало інший, набагато ближчий до сьогоденішнього дня сенс – популяризація вигідної владному колу ідеї. Саме в цей час вже правителі країн зрозуміли важливість цього явища, але вони не мали достатньої кількості та якості ресурсів.

Та пізніше набули широкого застосування газети і, разом з впливом королів та імператорів тогочасних країн, пропаганда стала набагато більш реальною ціллю. Так, вона допомогла Бісмарку об'єднати Німеччину, а нам, українцям, заявити про себе як одне

одному, знаходячись у різних імперіях, так і іншим країнам Європи. Та найбільшого розвитку пропаганда досягла у період радіо, коли те стало доступним більшості. Головними двома представниками є Третій Рейх (1933-1945) та Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР; 1922-1991).

Основоположники пропаганди як основи режиму

Почнемо з Рейха. З самого початку міністром пропаганди був назначений Йосип Геббельс. Саме його «основи пропаганди» стали пунктами, за якими сьогодні формуються новини. Усього їх було сформовано 10:

- Гармати та штики – ніщо, якщо ти не володієш серцями публіки.
- Оволодіння масами – єдина ціль пропаганди. Для досягнення цієї цілі підійдуть будь-які цілі. Головне, щоб пропаганда була ефективною.
- Відповідно, крім «білої» правди треба використовувати «сіру» напівправду та «чорну» брехню. Ми боремося не за правду, а за ефект.
- Чим жакливішою є брехня, тим сильніше і швидше в неї вірять.
- А щоб натовп не сумнівався, треба, щоб послання були простими, без подробиць: найгірший ворог пропаганди – інтелектуалізм.
- Головна ціль пропаганди – почуття, а не мозок.
- Усі меседжі мають бути сказані простою, народною мовою.
- Постійно возвеличувати людей та народ, підтримувати ідеологічну напругу та істерію.
- Постійно повторювати одне і те саме. Складно у щось не вірити, якщо всі навколо впевнені у протилежному.
- Один вождь, одна імперія, один народ (дані з сайту Wikipedia).

Тут, враховуючи вже й СРСР, також масово використовуються агітаційні плакати і характерною особливістю щоденної новини стає «Реванш!» для Рейху та «Оточена фортеця комунізму у бридкому капіталістичному світі» для СРСР. Також усі незгодні з режимом зсилалися у тюрми, ГУЛАГи, концтабори, аби вони не могли перешкоджати великій тоталітарній машині. До того ж використовувався прийом інформаційної ізоляції та масового застосування усіх прийомів Геббельса.

Закони російського режиму

Навіщо були згадані нацистська Німеччина та СРСР? Для того, аби було видно, за якими законами живе сучасна Росія. Для початку порахуємо, скільки воєн вона провела, починаючи з розпаду СРСР, а точніше зі свого переродження: Перша Чеченська війна, Друга Чеченська війна, Придністровський конфлікт, Грузинське «волевиявлення», підтримка диктаторського режиму у Сирії, «громадянська війна» в Україні. А на сьогоднішній день можливе розгоряння громадянської війни у Венесуелі. Загалом (не враховуючи Венесуелу) 6 війн, 3 з яких тривають досі (Придністров'я, Абхазія та Осетія мають статус заморожених конфліктів).

Головним питанням залишається те, яким чином росіяни пішли війною на українців. Адже твердження, що до 2014 року ми були «братами» є частково вірним: ніхто навіть не розглядав варіантів, що може початись «братовбивча» війна. А справа у тому, що російське владне коло живе по принципах Геббельса на базі орабленого Радянським Союзом народу. Було виконано головну, базову заповідь: «Один вождь, один народ, одна країна». Крім того вона поєднана з ідеєю «оточеної фортеці», що тримає у ідеологічній напрузі. До того ж, владою підтримуються найбільш ліві та найбільш праві партії та організації, на фоні яких влада по-

чинає здаватися ідеальною, опозиція безпомічна, через що отримала назву махрової, а будь-які пікети та мітинги жорстоко придушуються, бо влада знає, бо в бунт вони не переростуть. Крім протестів на Кавказі.

Маючи так звану Путінську стабільність і мільярди нафто- та газодоларів, Росія накопичила величезний військовий ресурс. Та не треба забувати, що головною доктриною Росії є протистояння Заходу. У Чечні було вперше випробувано як росіян на покірність, так і методички Геббельса у пропаганді у сучасних умовах, у Грузії та Молдові перевірили реакцію заходу на конфлікти у Європі та у Кавказькому регіоні, у Сирії методи пропаганди та ведення непрямой війни були відточені і у 2014 році, коли український народ не став миритися з розстрілами студентів і вийшов на вулиці, почавши цим Революцію Гідності, в Кремлі зрозуміли, що буферна зона між НАТО та Росією може скоротитися до однієї лиш Білорусі. Крім того, з'явилася загроза того, що сама Україна стане членом НАТО. А до того ще й рейтинги «головного царя всієї Русі» впали до тоді ще рекордно низької позначки – 42% (дані «Левада-Центру»).

«Антифашистська» операція

Ситуація була максимально стресовою для влади: головна маріонетка тікає з під зони впливу, величезна війна на великій відстані, що висмоктує мільйони щорічно, низький рейтинг...

І тут було згадано важливу для російської влади фразу: «Нам потрібна мала переможна війна» (В'ячеслав Константинович Плеве). Було вирішено, що такою стане війна в Україні, адже до того часу її армія була майже повністю знищена.

Почалося активне фінансування проросійських сил на Донбасі, в південній Україні, у Києві вже був організований анти-майдан. Тимчасово виконуючий обов'язки президента Турчинов став єдиним, хто проголосував

«За» виконання конституційного обов'язку – захисту територіальної цілісності України, в той час, як Петро Порошенко намагався домовитися з «зеленими чоловічками» у Криму. Але їх зусилля були марними.

З 23 лютого уже було змінено владу Севастополя, 24 березня був проведений незаконний референдум у Криму, 25 березня було проголошено незалежність, а рівно через 24 години, 26 березня півострів був приєднаний до Росії. Почалися «сто днів над прірвою». Скоро було проголошено Харківську, Донецьку та Луганську народні республіки, українськими активістами було ліквідовано будь-які спроби проголосити «народні республіки» у південних областях. Бойовий підрозділ «Ягуар» швидко ліквідував таки звану «ХНР», але не встиг ліквідувати інші дві республіки (слова Турчинова у спец. Проєкті ТСН «Сто днів над прірвою», стаття на BBC News за 8 квітня 2015).

Українське суспільство почало чинити спротив і план «Максимум» (новий кордон Росії та України проходить по Дніпру, західна Україна ділиться між Угорщиною, Румунією та Польщею) разом з планом «Мінімум» (Південна Україна та Донбас приєднуються до Росії, західна Україна ділиться так, як було вказано вище) провалилися.

«Початок затишшя»

Активна фаза бойових дій тривала до 2017, і російська пропаганда не втрачала часу. Тут пішов у хід метод «чим страшніша брехня, тим швидше в неї повірять». Вільна журналістика в Росії вмерла з кінцем і частково відродиться, можливо, лише через кілька років. Саме в цей час з'являється новина, нібито «українські карателі їдять снігурів, бо ті символізують клятву Росію» (цитата з програми «60 хвилин», найпопулярнішого політичного ток-шоу Росії), нібито вони розважаються з монтажною піною та розпинають дітей, а самі укро-бендеро-фашисти з

голоду дітей жеруть і кожен вже має по три російських раби. Через деякий час Україна більше 5 разів мала розвалитись. «Ще тиждень і держава фактично перестане існувати» (цитата вже мертвого Захарченка). Та головними темами стали збиття російською штатною ракетою з установки Бук-М1 малазійського боїнга та відома фраза Путіна «їх там нема». Пізніше він сказав ще про те, що «хай лише посміють стріляти по мирному населенню, за яким ми будемо стояти ззаду, не спереду, а ззаду (його інтерв'ю каналу RT)», що повністю описує їхню тактику ведення війни. Їхні артилерійські розрахунки і досі розташована серед мирних кварталів.

Тим часом влада зрозуміла, що більша частина населення цілодобово дивиться телевізор і на сьогодні саме він є найбільшим впливом на нього. Після цього Росію з їх телебачення повністю витіснила Україна.

Українська армія 2014

Українська армія з 2010 року методично винищувалась владою: масово, задешево розпродавалось майно, особовий склад скорочувався, армію було переведено на контрактну службу, що зменшило її чисельність у кілька разів.

«Ще п'ять років тому в ній налічувалося більше 200 тис. військовослужбовців, проте потім Україна повністю перейшла на контрактну систему, і в довгостроковій перспективі запланувала скоротити чисельність армії до 100-120 тисяч чоловік. З них військовослужбовців – близько половини.

У минулий вівторок у Верховній Раді, в.о. міністра оборони Ігор Тенюх назвав точну кількість підрозділів сухопутних військ, які знаходяться в стані бойової готовності – 6000 чоловік.

«У Збройних сил України є тільки тактика і бойовий дух, – сказав Ігор Тенюх. – Ми привели всі збройні сили у бойову готовність

відповідно до плану навчань. Але статистика невтішна» (www.bbc.com, стаття за 13 березня 2014). Через малу кількість військовослужбовців українській владі довелося оголосити кілька хвиль мобілізації. У період з 2014 по 2015 було проведено 6 хвиль мобілізації.

2018

«До складу Збройних Сил України було передано кілька бойових літаків, а саме багатоцільові винищувачі МіГ-29 та важкі багатоцільові високоманеврові всепогодні винищувачі Су-27. До військ також були передані бойові та транспортні гелікоптери, навчально-тренувальні й навчально-бойові літаки Л-39 та безпілотні авіаційні комплекси Spectator М. Уся військова техніка та озброєння пройшли ремонт та модернізацію на вітчизняних підприємствах оборонно-промислового комплексу», – наголосив Порошенко» (www.ukrinform.ua, стаття за 1 грудня 2018).

Скільки нового озброєння отримано Збройними Силами та скільки військової техніки було відремонтовано, – розповів заступник Міністра оборони генерал-лейтенант Ігор Павловський. Повідомляє ukrmilitary.com.

Так, за його словами, протягом 2018 року на озброєння (постачання) Збройних Сил України прийнято 12 зразків озброєння та військової техніки (ОВТ), допущено до експлуатації 18 зразків.

Згідно з Держоборонзамовленням до ЗСУ поставлено понад 1 500 одиниць нового та модернізованого озброєння та військової техніки, близько 800 одиниць стрілецької зброї, понад 500 одиниць засобів розвідки та спостереження, а також поставлено ракети та боєприпаси. До складу ВМС зараховано 4 малих броньованих артилерійських катери проекту 58155 (Гюрза-М).

Відремонтовано силами ремонтно-відновлювальних органів ЗСУ понад 4 200 одиниць ОВТ. Підприємствами оборонно-промисло-

вого комплексу України відремонтовано та поставлено понад 500 одиниць ракетно-артилерійського та бронетанкового озброєння, автомобілів, авіаційної та інженерної техніки, техніки зв'язку і тилу.

Крім цього, до Збройних Сил України поставлено деякі види ОБТ в рамках надання технічної допомоги від країн-партнерів. Зокрема, у рамках міжнародної допомоги у військовій сфері Сполученими Штатами Америки передано до ВМС України два патрульні катери типу «Island».

Волонтерська допомога

За останні 5 років волонтерами було надіслано лише на рахунок фонду «Повернись живим» було зібрано більше 145 млн грн (з офіційного сайту). Також волонтерською роботою займалися бізнесмени та відомі зірки, як от Сергій Притула, що, з допомогою українців з 5 років зібрав більше 35 млн гривень.

Таким чином, кошти волонтерів йшли на: ремонт оснащення; купівля снайперських комплексів; купівля тепловізорів; купівля патронів та пального для транспорту (дані з його офіційної сторінки у соцмережі Facebook). Сумарні пожертви бізнесменів та олігархів, що боролись, зокрема, і за свої інтереси, склали більше 2 млрд гривень.

Економічна складова

Останні п'ять років минули під знаком активного згортання українсько-російських торговельно-економічних контактів. Спочатку поштовхом стало створення у 2011 Митного союзу в складі Росії, Казахстану та Білорусі, після чого Москва вдалася до торговельних воєн проти наших виробників, щоб примусити Київ до вступу. А з літа 2013-го, особливо після початку російської військової агресії проти України у 2014-му та набрання чинності економічною частиною Угоди про асоціацію України з ЄС із 2016-го, цей процес пришвидшився.

Розриви зв'язків

Економічна складова гібридної війни мала для обох країн високу ціну. Український експорт товарів та послуг до РФ у 2016 році зменшився до \$6,68 млрд проти \$20,31 млрд у 2013-му та \$25,26 млрд на історичному піку в 2011-му. Ще більших втрат зазнали російські постачальники: імпорт з Росії 2016-го впав до \$5,65 млрд проти \$24,65 млрд 2013-го та \$30,47 млрд 2011-го. Переможцем, якщо його так можна в цій ситуації назвати, вийшла все ж таки українська сторона. Величезний дефіцит торгівлі з РФ, який у 2011-му перевищував \$5,2 млрд, 2016-го змінився профіцитом у понад \$1 млрд.

Боргові війни

Логіка ескалації російської гібридної агресії проти України закономірно поширилася її також і на сферу фінансів, яка, до речі, надзвичайно вразлива як до військових дій та соціально-політичної дестабілізації, так і до впливу інформаційно-психологічних операцій. Причому одним із ключових напрямів гібридної війни у сфері фінансових відносин стала проблема, так званого, «боргу Януковича». Погляди України та Росії з приводу можливості й порядку реструктуризації кредиту, отриманого українською стороною від Росії в грудні 2013 р., не збіглися. Зокрема, Росія не погодилася з рішенням української сторони реструктурувати цей кредит на тих же умовах, що й комерційні кредити, які Україна узгодила з іншими кредиторами у 2015 р. Тому Україна оголосила мораторій на виплату всіх боргів перед РФ, включаючи борг, взятий урядом Азарова у 2013 р. в обсязі 3 млрд дол., а також борги держхолдингу «Укравтодор» і Конструкторського бюро «Південне» перед російськими банками. Зі свого боку Росія подала позов проти України до Високого суду Лондона щодо стягнення боргу в 3 млрд дол.

Банківська сфера

Поле битви гібридної війни стали також національні банківські системи України та Росії. Враховуючи, так би мовити, різні «вагові категорії» російської та української фінансових, і зокрема банківських, систем, обидві сторони об'єктивно мають дотримуватись різних стратегій та орієнтуватись на досягнення різних конкретних цілей гібридної війни у фінансовій (банківській) сфері. Цілком імовірно, що головна мета Росії у цьому випадку – радикальне посилення свого впливу на українську фінансову, і зокрема банківську, систему з тим, щоб зробити її якомога більш підконтрольною можливості досягнення основних цілей російської гібридної агресії проти України. Завдання ж України полягає у створенні таких умов функціонування вітчизняної фінансової (в т. ч. банківської) системи, за яких Росія не змогла б реалізувати свої плани в цій сфері без надто великих втрат для власної економіки. Така стратегія не виключає, а навпаки, передбачає використання Україною не лише національних, а й міжнародних правових норм для досягнення своїх цілей.

Послаблення й дестабілізація банківської системи тягне за собою цілий ланцюг економічних, соціальних і політичних проблем для кожної зі сторін цієї гібридної війни. Звичайно, російська банківська система потужніша за українську, однак на її функціонуванні сильно позначаються західні санкції. Це викликає негативну ланцюгову реакцію в російській економіці та обмежує простір для використання Росією банків як інструментів гібридної війни проти нашої держави. При тому, що частка російського капіталу в українській банківській системі дуже висока. Це закономірно викликає стурбованість у деяких верствах українського суспільства. Зокрема, свого часу в експертів з'явилися доволі обґрунтовані підозри щодо того, що в розпал кризи російські банки отримували

великі обсяги рефінансування, і могли використовувати цю ситуацію для спекулятивного розкручування курсу долара та послаблення української національної валюти.

Українські санкції проти агресора

Одним з інструментів російсько-української гібридної війни є санкції, які накладають одна на одну сторони цього конфлікту. А 31 жовтня набрав чинності Указ Президента України № 467/2016, яким вводиться в дію рішення РНБО про продовження на рік раніше запроваджених санкцій, а також про введення на рік додатково санкцій проти ряду юридичних і фізичних осіб. Згідно з Указом у сфері фінансів Україна обмежила діяльність ряду російських платіжних систем. Зокрема, у документі зазначено, що вводиться заборона на здійснення діяльності в Україні і скасовується реєстрація договорів резидентів України про участь у ряді міжнародних платіжних систем за участю російського капіталу. З огляду на застосовані санкції, Національний банк України зобов'язав банки та небанківські установи України припинити надання послуг міжнародних платіжних систем, створених резидентами Російської Федерації, завершити взаєморозрахунки за здійсненими операціями та повернути до НБУ свідоцтва про реєстрацію договорів/змін до договорів про участь у таких міжнародних платіжних системах.

У ЗМІ зазначається, що під українськими санкціями з 2014 р. перебувають десятки банків Росії, у тому числі «Газпромбанк», банк «Росія», СМП банк, «Россельхозбанк». У жовтневий список 2016 р. увійшли також платіжні системи: «Центр міжнародних розрахунків», «Колібри» (управляється «Сбербанком»), «Платіжний центр», «Юністрім», «Лідер», «Анелік» та ін. Від нових українських санкцій може постраждати «Сбербанк». Професор фінансів Російської економічної школи О. Шибанов зазначає, що частка укра-

їнського ринку для перерахованих систем не дуже велика. «Втрати складуть не більше 10%, хоча і це, звичайно, в умовах кризи не так мало», – заявив він Deutsche Welle (DW). Однак, оскільки Україна в питанні застосування санкцій до РФ діє відповідно до аналогічних дій Європейського Союзу та США, то загальні фінансові втрати російської сторони від таких санкцій, особливо в стратегічному плані, будуть значно більшими.

Соціально-політичні чинники

Економічна складова гібридної війни найтіснішим чином пов'язана з її соціально-політичним компонентом, оскільки саме соціально-політична дестабілізація в державі-об'єкті агресії дає державі-суб'єкту агресії досягти мети розпочатої ним гібридної війни. Водночас ефективний вплив на соціально-політичну сферу противника важливий і для держави-об'єкта гібридної агресії, оскільки дає їй вагомий шанс на перемогу в цій гібридній війні. Економіка держав-учасниць гібридної війни в цьому випадку виступає, по суті, вагомим засобом впливу на їх соціально-політичну сферу. І нинішня російсько-українська гібридна війна не є винятком із цього правила. При цьому слід брати до уваги, що взаємозв'язок економічної та соціально-політичної сфери суспільства має не лише безпосередній характер, а й дуже часто опосередковується потужною дією інформаційного фактору. Тобто взаємодія зазначених сфер суспільства може бути посилена чи послаблена завдяки формуванню відповідної змістовної структури повідомлень в інформаційному просторі тієї чи іншої держави. Причому при визначенні напрямів і характеру впливу інформаційного чинника на трансмісію відомостей про стан національної економіки на розвиток соціально-політичної ситуації в конкретній державі слід зважати на різницю в характері політичних систем України (демократич-

ної за своєю природою) і Росії (тоталітарної псевдо-демократичної диктатури).

Тому, спираючись на проведений вище аналіз, розглянемо взаємозв'язок економічних і соціально-політичних компонентів російсько-української гібридної війни. Спочатку зупинимось на чинниках і механізмах потенційної дестабілізації соціально-політичної ситуації в Україні, так чи інакше пов'язаних з функціонуванням вітчизняної економіки. У цьому контексті можна виділити такі напрями потенційних збурень. Перш за все, це – рівень добробуту громадян України, оскільки розглянуті вище різноманітні аспекти російсько-української гібридної війни відчуються населенням безпосередньо крізь призму його доходів і витрат. При цьому надзвичайно важливе значення мають інформаційно-психологічні механізми сприйняття та інтерпретації населенням економічної реальності. В останньому випадку велике значення має діяльність ЗМІ, особливо в доволі демократичному українському суспільстві.

Початок активної фази пропаганди

Саме в цей час в активну фазу входить саме пропагандистська складова гібридної війни. *Цілі:*

1. *Роз'єднати, розділити український народ на «схід» та «захід».*

Головна ціль пропаганди – роз'єднати українців, поділити їх на два, а краще і більше таборів з різними ідеологіями і цим самим ослабити Українську державу, зробити її вразливою і нездатною до опору військовій інтервенції.

2. *Принизити українців, запевнити нас у нашій меншості, меншовартості.*

Якщо народ буде запевнений у своїй меншості, він впаде у апатію, так звану депресію, стане слабким та інертним і, в найгіршому випадку, буде просто асимільований

або розбіжиться по інших країнах, зникне з обличчя землі без військового втручання.

3. Запевнити нас у тому, що ми не спроможні до самокерування.

Якщо народ не буде впевнений у своїй спроможності мати свою державу, він буде намагатися знайти сильного союзника, до якого можна буде приєднатись.

4. Співпраця з корумпованими представниками «старої системи», для яких гроші понад усе.

Такими можуть бути депутати, міністри, бізнесмени, олігархи, правоохоронці і т.п.

5. Дискредитацію України на міжнародній арені, аби наша Батьківщина залишилась без міжнародної підтримки.

Можна згадати навіть інцидент за малайзійським боїнгом, збитим над тимчасово-окупованою територією Донеччини. Тоді Росія повсюдно намагалась запевнити усіх, що його збила саме Україна, хоча самі росіяни виставили аж 3 кардинально різні версії його збиття, чим все більше і більше привертати увагу до самих себе (заяви офіційних осіб та їх цитування на російських каналах).

Проблеми України та українського народу

Україна, фактично, відродилася лише з Революцією Гідності і лише тоді вона почала формуватись. Головною проблемою є те, що формуватись наша Держава почала в умовах не офіційної війни, а отже сама вона не вистояла б. Лише зусиллями новообраної влади ми отримали міжнародну підтримку, без якої кордон Росії міг би вже проходити по Дніпру, не зважаючи на героїчний опір усієї України. Та на руку росіянам зіграло те, що всьому Заходу знадобилось 4 роки, аби зрозуміти, що війна ведеться не проти України, а проти усієї західної демократії, через що супротив Росії майже не чинили. Тепер вона втягнула себе у нову холодну війну і на-

вряд вона вистоїть, але, ймовірно, у прірву з собою вона хоче забрати усіх...

Українці, історично, недолюблюють свою владу і ненавидять владу окупанта. Саме не нелюбові до «своїх» і захотів зіграти агресор. І з тієї ж історії ми помічали, що доки українці були єдині, взяти до прикладу ту ж Гетьманщину, що її вже тоді називали Україною, за Богдана Хмельницького українці майже з нуля перемогли Річ Посполиту, найбільш розвинену на той момент країну Європи. Вони ж і стали основним чинником її подальшого занепаду та її поділу. Тим не менш, після смерті великого Гетьмана всі його «нащадки» не змогли утримати єдність нашого народу і лише тоді Московії та Польщі вдалося поділити Україну. З тією ж проблемою зіштовхнулася набагато більш сильна Росія у 2014 році – українці об'єднались і не дали їй «повернути в Україну легітимного і скинути криваву хунту».

Але головною проблемою стало те, що усе велике телебачення, що і в Україні є найбільш ефективним впливом на націю, знаходиться під владою олігархів. Так, майже всі вони прийняли нові правила гри, але повернути старі порядки вони не проти. Тому з 2017 року з нашого телебачення зникли будь-які здобутки влади. Натомість кожен день розповідають про аварії, убивства, корупцію, аби у людей складалось враження, що все стало лише гірше. І все це – на гроші Москви.

Та, за законом Ньютона, на кожну дію є своя протидія. В Інтернеті почали з'являтися про-українські блогери, видання, сайти, що усіма силами намагаються об'єднати абсолютну більшість українців навколо себе, влади, України, протидіючи російській пропаганді. Тим не менш, і ворог почав створювати фейкові сайти, що замасковані під українські. До того ж додаються і російські кібератаки та, так звані, бот-ферми. Тож на інформаційному фронті ведеться малопомітна, але дуже важлива та тяжка війна.

Російські хитрощі

Росія хитрує і на воєнному фронті, постійно намагаючись влаштувати диверсії то на складах з боєприпасами, то на фронті, а у випадку вдачі, як тиражує ці новини у себе, так і проплачує у нас на каналах, що належать противладній олігархії. Не рідкими стали «самообстріли» бойовиків, що їх було багато разів зафільмовано жителями тимчасово окупованих територій. Головною новинкою Нової війни стало застосування ПВК, у тому числі і так званої ПВК «Вагнера». Фактично, це її армія, за яку вона не несе жодної політичної відповідальності, хоч і платить в рази більше. Таким чином вона звільняє себе від небезпеки повного залямування репутації (хоча там уже і так не залишилось чого залямовувати).

Також використовуються методи словесного впливу, як, наприклад, замість правильного «в Україні» (в країні) використовується «на Україні» (на території), щоб підсвідомо применшувати, принижувати українців як в очах своєї публіки, так і в очах самих українців. До того ж багато разів «великороси» згадують про те, що українська мова була придумана Леніним, хоча будь-яка людина, що знає історію, може це заперечити і довести. До прикладу, перша книга, написана живою українською літературною мовою – Пересопницьке Євангеліє, була перекладена на неї з латині ще у 1551-1561 роках (Wikipedia). Таким же чином кажуть пропагандисти і про саму назву – Україна, та про синьо-жовтий прапор. Вони постійно повторюють, що Україна – то окраїна, тобто «окраїна цивілізації», а прапор придумав генштаб Німецької імперії, хоча є відомості про застосування цього прапору ще козаками Богдана Хмельницького і багатьох наступних гетьманів. Також повсюдно підтримуються будь-які про-російські рухи, організації та партії, такі як «Батьківщина», «За життя» та т.п. Повсюдно майорять новини, що влада корумпована, реформи не проходять, армія як мала з ір-

жавих танки, так і має, аби підірвати довіру до по-справжньому про-української влади (хоча стверджувати, що, наприклад, корупції вже не має теж не є вірним рішенням). Також важливим пунктом на телебаченні стало замовчування війни – їй приділяється лише час для озвучування втрат. Таким чином багато людей «виснажуються від війни», попри те, що ніколи не були на фронті ні у якості військових, ні у якості волонтерів чи спонсорів...

Також спецслужби федерації співпрацюють з будь-якими політиками, що не є лояльними до влади нашої держави. Особливо ласими є ті «гвинтики», що мають вплив, або безпосередньо є міністерствами або фракціями у Раді. Адже наша держава є парламентсько-президентською республікою, а отже Рада та міністерства мають юридичну можливість ігнорувати або ветоувати президента або організувати «загони для утихомирення вуличних безпорядків» як, наприклад, Нацдружили.

Таким чином, за 5 років ціль Росії не змінилась – «Україна – частина імперії і вона має повернутись під крило великої та духовної Росії». Останньою надією Кремля стають президентські та, головне, парламентські вибори в Україні. Це і є та сама генеральна битва не лише за усю нашу державу, а і за саме подальше існування Росії, як цілісної держави. Якщо ж і цей бій Москва програє, її розпад стане лише питанням часу. Тому вона буде спрямовувати усі свої сили на дестабілізацію та роздроблення України. Невдача буде рівносильна смертельному виroku як для Росії, так і для Кремля.

Висновки

Росії потрібна Україна. «Без України Росія і імперією не стала б» (Отто фон Бісмарк). Вона зробить усе, що зможе, аби повернути Україну у свою сферу впливу, інакше сама зникне. Головна ж ціль українців – вистояти, адже вчетверте Україна може не визволитись...

ПОЛІТИКА РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: НАСКІЛЬКИ МИ НАБЛИЗИЛИСЬ ДО СТАНДАРТІВ НАТО

Автор:

Пилипей Іван Ігорович,
учень 7-Б класу Славутського
навчально-виховний комплексу
«Спеціалізована школа I-III ступенів,
ліцей «Успіх» Хмельницької області

Науковий керівник:

Караван Анастасія Миколаївна,
студентка II курсу факультету
політико-інформаційного
менеджменту Національного
університету «Острозька академія»

Науковий консультант:

Романов Микола Сергійович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
та національної безпеки
Національного університету
«Острозька академія», полковник
запасу

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Актуальність дослідження. Збройні сили України – військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються завдання з оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

За роки незалежності України хоча й відбулися значні економічні перетворення, проте

не сформована адекватна сучасним вимогам система забезпечення армії. Нинішній механізм військової безпеки має суттєві недоліки і не повністю забезпечує реформування та розвиток армії. На сьогодні не сформовано системного підходу до фінансового забезпечення військ у контексті не тільки включення його в загальнодержавний процес ринкових перетворень, а і готовності виконувати свої функції в умовах військової агресії.

Зазначене вимагає аналізу та дослідження тих трансформаційних процесів, що відбуваються в організації діяльності Збройних Сил України на даному етапі.

Мета і завдання. Комплексно оцінити основні пріоритети, плани, напрямки системного реформування, цілі та очікувані результати в Збройних силах України. Визначити як реформуються ЗСУ, зважаючи на ведення активних бойових дій на сході України.

Реалізація зазначеної мети обумовила вирішення таких **завдань**: •встановлення сутності військової безпеки України; •визначення ролі Збройних сил у забезпеченні військової безпеки України; •аналіз сучасного стану та виявлення проблем військової безпеки України; •оцінювання ефективності стану реформ ЗСУ; •визначити, як допомагають міжнародні партнери в реформуванні ЗСУ.

Об'єкт дослідження. Теоретичні та методичні засади забезпечення військової безпеки України.

Предмет дослідження. Система реформування в процесі організації діяльності Збройних сил України в умовах військової агресії та економічної кризи.

Загальні відомості про формування та становлення Збройних сил України. Історія формування Збройних сил України

24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про військові формування в Україні», якою визначила:

«підпорядкувати всі військові формування, дислоковані на території України, Верховній Раді України; утворити Міністерство оборони України; Урядові України приступити до створення Збройних сил України». Фактично цією постановою було покладено початок будівництва Збройних сил України як важливого інституту держави і невід'ємного елемента її воєнної організації.

Історію будівництва Збройних сил України можна поділити на ряд основних етапів: перший етап – формування основ Збройних сил України (1991-1996 рр.); другий етап – подальше будівництво Збройних сил України (1997-2000 рр.); третій етап – реформування Збройних сил України (2001-2005 рр.); четвертий етап – розвиток Збройних сил України (2006-2011 рр.). З 2012 по 2017 роки планувалося здійснити новий етап військової реформи – реформування і розвитку Збройних сил України. Однак у зв'язку з агресією Російської Федерації виконання заходів даного етапу було зупинено.

Восени – взимку 1991 року були підготовлені важливі документи, що стали нормативно-правовою базою формування Збройних сил України.

Таким чином ми бачимо, що становлення ЗСУ, пройшло нелегкі часи з початку незалежності України і до сьогоднішнього дня.

Управління ЗСУ

Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України є Президент України. Він, згідно зі статтею 106 Конституції України, призначає на посади і звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

Безпосереднє військове керівництво Збройними силами України в мирний та воєнний час здійснює Головнокомандувач Збройних сил України. Головнокоманду-

вачем Збройних сил України є за посадою начальник Генерального штабу Збройних сил України, якого призначає і звільняє в установленому порядку Президент України. Адміністративне та військово-політичне керівництво Збройними силами України здійснює Міністр оборони України.

Міністерство оборони України, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України, бере участь у реалізації державної політики з питань оборони і військового будівництва, координує діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони. Це міністерство також має аналізувати військово-політичну обстановку, визначати рівень воєнної загрози національній безпеці України, забезпечувати функціонування Збройних сил і їх готовність до виконання покладених на них функцій і завдань тощо.

Структура та склад Збройних сил України

До складу Збройних сил України належать також об'єднання, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до зазначених вище видів. Станом на 2018 рік, до складу Збройних сил України входять: сухопутні війська, повітряні сили, військово-морські сили, сили спеціальних операцій, десантно-штурмові війська, інші підрозділи (допоміжного характеру).

Сухопутні війська

Сухопутні війська України були сформовані у складі Збройних сил України на підставі Указу Президента України відповідно до Закону України «Про Збройні сили України» у 1996 році.

Сухопутні війська Збройних сил України є головним носієм бойової могутності Збройних сил незалежної України. Станом на 2013 рік, наземні війська налічували 49 100

особового складу, 683 танки, 1965 бойових броньованих машин, 72 бойові вертольоти та 379 артилерійських систем калібром більше 100 міліметрів (8 механізованих бригад, 2 танкові бригади, 3 артилерійські бригади, 1 ракетна бригада, а також інші частини забезпечення та підтримки). За своїм призначенням та обсягом покладених на них завдань, вони відіграють вирішальну роль у виконанні Збройними силами України своїх функцій як у мирний, так і воєнний час.

Повітряні сили

Повітряні сили Збройних сил України – один з головних носіїв бойового потенціалу Збройних сил України. Цей високо маневрений вид Збройних сил призначений для охорони та оборони повітряного простору держави, особливо важливих та стратегічних державних об'єктів, ураження з повітря об'єктів противника, авіаційної підтримки своїх військ (сил), висадки повітряних десантів, повітряного перевезення військ і матеріальних засобів та ведення повітряної розвідки.

Станом на 2013 рік, у складі Повітряних сил перебувало 36 300 осіб, 160 бойових та 27 транспортних літаків.

Військово-морські сили

Військово-морські сили Збройних сил України призначені для захисту суверенітету і державних інтересів України на морі, розгрому угруповань флоту противника в своїй операційній зоні самостійно та у взаємодії з іншими видами Збройних сил України, сприяння Сухопутним військам України на приморському напрямку. Операційна зона Військово-морських сил України включає акваторії Чорного і Азовського морів, річок Дунай, Дністер, Дніпро, а також інші райони морів, які визначаються інтересами держави.

Сили спеціальних операцій

Сили спеціальних операцій Збройних сил

України (ССО ЗС України) – підрозділи спеціально навчених фахівців, які мають спеціальні можливості у сферах розвідки, прямих акцій та військової підтримки для виконання складних, небезпечних, інколи політично чутливих операцій, що проводить командування ССО.

Десантно-штурмові війська

Високомобільні десантні війська (до липня 2012 року – аеромобільні) – це окремий рід військ, який призначений для вертикального охоплення противника та дій в його тилу, до складу якого входять повітряно-десантні та аеромобільні частини Збройних сил України

Отже, підводячи підсумок, можна сказати, що Збройні сили України та їх структура є надзвичайно різноманітними та потужними підрозділами військової машини. Український суверенітет та державні інтереси по ідеї мають бути захищені як в повітряному просторі так і в морі і на суходолі.

Реформування Української армії та міжнародне співробітництво ЗСУ та НАТО. Україна та стандарти НАТО

Стандарт НАТО, він же «Угода зі стандартизації» – міжнародний договір, який регламентує загальні правила, визначає спільний порядок дій, закріплює єдину термінологію і встановлює умови уніфікації технічних процесів, а також озброєння та військової техніки, іншої матеріальної частини Збройних сил Альянсу та країн-партнерів. Стандарти НАТО об'єднані в складну і взаємопов'язану ієрархію керівних документів Альянсу, що мають утворювати систему систем стандартів.

Стандарт НАТО покликаний забезпечити взаємодію між різними видами збройних сил, збройними силами різних країн для досягнення взаємосумісності, ухвалюється консенсусом і може бути реалізований повністю або частково, із зауваженнями або без.

Стандарти НАТО умовно можна розділити на адміністративні, оперативні та матеріально-технічні:

- Адміністративні стандарти визначають процеси управління та обміну інформацією, порядок роботи з документацією.
- Оперативні стандарти спрямовані на оперативне планування застосування військ.
- Матеріально-технічні стандарти визначають єдині вимоги до озброєння і військової техніки союзників, управління життєвим циклом, а також кодифікації предметів забезпечення.

Українська сторона, разом з іншими країнами партнерами, бере участь в роботі Конференції національних директорів з озброєння. Також слід зазначити, що кожна країна-член НАТО має і свою власну національну систему стандартизації. Усередині кожної країни є свої національні стандарти, і всі вони різні. Так, наприклад, США, Велика Британія, інші країни, військові операції планують за своїми оперативним стандартам. Але при діях у складі контингенту НАТО вони керуються загальними стандартами. Саме тому питання взаємосумісності є дуже важливими.

Для забезпечення проведення воєнної реформи у 2015 році Міністерство оборони підготувало та затвердило Стратегію національної безпеки України, провело оборонний огляд, за підсумками якого була прийнята нова Воєнна доктрина України.

На початку 2016 року в Уряді проходили розгляд «Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України», «Стратегічний оборонний бюлетень України», «Державна цільова оборонна програма розвитку озброєння та військової техніки Збройних сил України на період до 2020 року». В травні 2016 року Рада національної безпеки і оборони України схвалила Стратегічний оборонний бюлетень,

що визначає основні завдання і напрями реформування оборонної сфери України. Цей документ, підготовлений у тісній співпраці з радниками держав-членів НАТО, передбачає розвиток оборонних спроможностей України у період до 2020 року, реформування системи управління Збройними силами відповідно до стандартів НАТО та посилення демократичного цивільного контролю в оборонній сфері.

Підбиваючи підсумки буде доречно сказати, що усі ці документи формують основні пріоритети національної безпеки України у воєнній сфері з максимальною адаптацією оборонних спроможностей держави до стандартів НАТО. З урахуванням досвіду Війни на сході України у Збройних силах України запроваджена нова комплексна система підготовки військ, наближена до стандартів НАТО.

В січні 2016 року міністр оборони України Степан Полторак зазначив, що основна мета реформування збройних сил – це підвищення боєготовності і перехід на стандарти НАТО для взаємодії з країнами – членами Альянсу.

План заходів з виконання програми реформування Української армії, що гарантує національну безпеку і обороноздатність України

Відповідно до Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році було розроблено нову оборонну політику, що гарантує національну безпеку і обороноздатність України та відновлення національного суверенітету на всій території держави. Вона включає в себе:

1. *Встановлення щорічних витрат на оборону та правоохоронну діяльність в розмірі до 5% ВВП, в тому числі видатки на оборону – не менше 3% ВВП. Централізація закупівель. Розроблення та*

- сприяння прийняттю у новій редакції Закону України «Про державне оборонне замовлення».
2. Реформування всієї системи мобілізаційної підготовки та мобілізації України з урахуванням особливостей збройної агресії в сучасних умовах.
 3. Відновлення припинених важливих програм розробки перспективних зразків озброєння та військової техніки та затвердження нових програм у цій сфері.
 4. Перехід до нової функціональної структури Збройних сил, серед іншого, з урахуванням критерію швидкості реагування на загрози та готовності до виконання завдань та оптимізація системи управління військами з урахуванням цих змін.
 5. Запровадження кластерного принципу ротації кадрів, перегляд кваліфікаційних вимог та забезпечення чіткого дотримання цих вимог і повна переатестація кадрів, водночас вирішальними мають бути не тільки професійні, а й особистісні якості людини.
 6. Повний перегляд системи розвідки – від розвідувальних комплектів частин до розвідувальних органів Міноборони.
 7. Затвердження нового військово-адміністративного поділу України. Відновлення військової інфраструктури, перегляд розташування місць постійної дислокації з'єднань та частин Збройних сил.
 8. Поступовий перехід до стандартів НАТО (STANAG).
 9. Забезпечення функціональної оптимізації (скорочення дублюючих і зайвих структур).
 10. Виведення з підпорядкування Мінінфраструктури Держспецтрансслужби та включення її до складу Збройних сил.
 11. Збільшення грошового утримання військовослужбовців шляхом підвищення посадових окладів та окладів за військовим званням. Підвищення престижу військової професії та мотивації на проходження військової служби.
 12. Реформування та оптимізація системи військової освіти з урахуванням кращих практик країн-членів НАТО, в тому числі реформування системи освіти, що надається на кафедрах військової підготовки цивільних вищих навчальних закладів.
 13. Оптимізація всіх систем та норм забезпечення, впровадження нових зразків озброєння та військової техніки, перегляд тактики і стратегії з урахуванням вимог сучасності.

Перспективи та проблеми переходу ЗСУ на стандарти НАТО

Дуже важливим на теперішньому етапі для нашого війська є запровадження системи оборонного планування на основі спроможностей, які потрібно навчитися оцінювати. Нам у цьому допомагають американські експерти. Зокрема, за підтримки групи з керівництва та управління у сфері оборони США завершується проведення двох пілотних оцінювань спроможностей у ЗСУ. Їх мета – апробація у ЗСУ сучасної методології оцінювання на основі спроможностей, які використовують збройні сили провідних країн світу.

18 грудня Верховна Рада України ухвалила в першому читанні законопроект, що передбачає впровадження розроблених на ос-

нові стандарти НАТО норм. За інформацією міністерства оборони України, це дозволить зробити українське військо сумісним з військами країн-членів НАТО, а також посилює його обороноздатність і ефективність. Незалежні військові експерти стверджують, що запровадження стандартів НАТО дозволить Збройним силам України (ЗСУ) остаточно подолати залишки радянської системи побудови та функціонування армії і вийти на рівень спроможності відповідати на сучасні загрози.

Головними новинами для Збройних сил України в законопроекті «Про внесення змін до деяких законів України щодо військових стандартів» стало надання міністерству оборони повноважень регулювати військові стандарти і визначення органу військової стандартизації. Ним має стати спеціально створений Центр, який вироблятиме норми для всіх ЗСУ відповідно до стандартів у сфері оборони держав-членів НАТО. «НАТО розглядає стандартизацію як один із ключових факторів, котрий сприяє досягненню, підтриманню та удосконаленню взаємосумісності між силами НАТО та країнами-партнерами», – сказано в пояснювальній записці до законопроекту.

Фахівці зауважують: достатній для вступу в Альянс рівень впровадження стандартів НАТО і розвитку оборонних спроможностей чітко не визначено. І головною практичною метою стандартизації є оперативна і технічна сумісність управлінських, бойових, розвідувальних, забезпечувальних та інших органів і систем.

Проте ще в жовтні заступник начальника управління співпраці з НАТО урядового офісу з питань європейської та євроатлантичної інтеграції секретаріату КМУ Сергій Вербицький визнав, що Україна не зможе досягнути всіх 1300 стандартів НАТО до 2020 року. Зокрема, за словами урядовця, держава не встигне стовідсотково забезпечити стандартів альянсу в галузі оборонної промисловос-

ті, оборонного і стратегічного, фінансового, ресурсного планування, логістики, командування і контролю. «Проте якісь ключові аспекти вирішити, звичайно, вдасться», – сказав Вербицький.

Всіх 1300 стандартів НАТО не досягла ще жодна країна Альянсу, сказав в інтерв'ю DW керівник Центру військово-правових досліджень Олександр Мусієнко. За його словами, Польща, яка вже давно набула членства в Альянсі, звершила досягнення головних стандартів лише 2-3 роки тому. Експерт вважає, що Київ спроможний виконати конкретні завдання й ключові критерії з отримання Плану дій з членства в НАТО до 2020 року, але це вже завдання для виконавчої влади, а не парламенту. «Верховна Рада зробила головне: ухвалила закон про національну безпеку і оборону, де є зобов'язання цивільного контролю за ЗСУ та розробки низки стратегій, що відповідають стандартам НАТО. А далі ми просуваємося через розробку і виконання річних програм, які за поданням міноборони і уряду затверджує президент».

Отже, ми бачимо, що ряд вище сказаних проблем є ключовими у становленні ЗСУ на стандарти НАТО. Не дивно, що для нашої країни досить важко дається реформування ЗСУ, адже жодна з країн Альянсу, не досягла та не закріпила своїх же стандартів. Таким чином Україна та її Збройні сили обрали вірний курс на захід, і вже сьогодні, закладений надзвичайно потужний фундамент для цього руху.

Висновки

Отже, Збройні сили України – військово формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються завдання з оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Наш вектор до НАТО, а правильніше – зустрічний двосторонній рух, практично безальтернативний з огляду на поточні і прогнозовані загрози зі сходу. І тут не лише за-

питання й виклик до держави, а й до всіх українців, суспільства, яке має критично розуміти: це спільна робота наших громадян і влади. Необхідні реформи, в умовах значної обмеженості в ресурсах та часі, слід проводити швидко. Але ще потрібна воля, праця, єдність і мужність слідувати наміченому спільному плану. От ці компоненти вимагають постійної стимуляції, своєрідних «гормонів росту», поки країна не набуде статусу запрошеної до НАТО й не відповідатиме критеріям членства в Альянсі. А їх є три групи: політичні, економічні й військові. Досвід Ісландії, яка не має збройних сил, і країн колишнього соцтабору підтвердив: головні критерії набуття членства в НАТО не військові, а політичні й економічні, оскільки до Організації приєднується не армія, а вся держава.

Отже, якщо, усе-таки, говорити про оборонний сектор і ті стандарти НАТО, які вже працюють в українській армії, слід сказати, що відомо про впровадження 194 таких стандартів шляхом розроблення 179 національних та військових нормативно-правових актів, нормативних документів у сферах гендерної політики, стандартизації, кодифікації, організації роботи штабів, захисту від засобів масового ураження, застосування, підготовки й всебічного забезпечення військ тощо. Першочерговість опрацювання стандартів Альянсу, задля вирішення про доцільність застосування їх положень у діяльності Міноборони та Збройних сил, визначає оновлений пакет Цілей партнерства Україна – НАТО. Відтак, на період до 2020 року опрацюванню підлягають 219 стандартів й інших керівних документів Альянсу з різних питань. Зокрема, оборонного планування, застосування видів і родів ЗСУ, логістики, розвідки, військової поліції, медзабезпечення, професіоналізації війська тощо.

Список використаних джерел

1. Б.О. Демідов, С.В. Герасимов, М.В. Борисенко. Пропозиції з удосконалення системи кодифікації предметів постачання Збройних сил України // Системи озброєння і військова техніка. – 2015. – Вип. 43. – С. 163-166.
2. Біла книга 2005. Оборонна політика України. «Міністерство оборони України». 2006. с. 120. Архів оригіналу за 10 листопад 2007. Процитовано 21 лютого 2015.
3. Військове законодавство України: Збірник нормативних актів. Станом на 1 лютого 1999 р / Саганюк та ін. (укл.). В.І. Кравченко (ред.). – 2 вид. – К.: Атіка, 1999.
4. Галушко К. (2016). Історія українського війська. Харків: Клуб сімейного дозвілля.
5. Скиба П.П. »Будівництво і розвиток» Збройних сил України або як пройти шлях від воєнної організації держави до з'єднання.
6. Пінак Євген; Чмир Микола (2017). Військо української революції. Харків: Клуб сімейного дозвілля.
7. Папікян А. Збройні сили України ХХ ст. – Л.: КП «Видавництво Кобзар», 1999.
8. Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 р. №1659-ХІІ «Про Концепцію оборони та будівництва Збройних сил України». Київ. Відомості Верховної Ради, 1991
9. Історія Міністерства оборони України
10. Крип'якевич Іван (1992). Історія українського війська. Львів: «Світ». с. 713. Процитовано 25 лютого 2015.
11. <http://www.mil.gov.ua>
12. https://uk.wikipedia.org/wiki/Збройні_сили_України

**СЕПАРАТИЗМ НА ДОНБАСІ:
ЧИННИКИ РОЗВИТКУ****Автор:****Семенюк Олександр,**

учень 10 класу Новоград-

Волинського ліцею №1

імені Лесі Українки Житомирської
області**Науковий керівник:****Зновяк Владислава,**

студентка групи Пл-31 факультету

політико-інформаційного

менеджменту Національного

університету «Острозька академія»

Наукові консультанти:**Жовтенко Тарас Григорович,**

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

та національної безпеки

Національного університету

«Острозька академія»

Романов Микола Сергійович,

доктор юридичних наук,

доцент, завідувач кафедри

політології та національної безпеки

Національного університету

«Острозька академія», полковник

запасу

Координатор:**Дрель Надія Анастасіївна,**

директор Центру духовно-

морального виховання

Національного університету

«Острозька академія»

Актуальність дослідження. Сепаратизм,
будучи суперечливим суспільно-політичним

явищем, являє собою одну з найскладніших та найактуальніших проблем світового співтовариства, тому варте уваги дослідження його й на території України. За даними соціологічного дослідження групи «Рейтинг» 2014 року^[1] Схід та Південь України були найбільш вразливими до маніпулятивних тем інтеграції держави, економічних та мовних питань. Як результат – соціальні протиріччя Донбасу переросли у збройний конфлікт та утворення самопроголошених республік. Тому виникає потреба з'ясувати: «Які чинники вплинули на розвиток сепаратизму на Донбасі?» та «Та чи є цей рух прикладом істинного сепаратизму?».

Мета дослідження. Дослідити чинники які вплинули на розвиток явища сепаратизму на Донбасі. Відповідно до мети сформовано такі дослідницькі **завдання**:

1. З'ясувати основні визначення поняття сепаратизму, які існують на сьогодні.
2. Проаналізувати наукову літературу щодо розвитку конфлікту на Донбасі.
3. Визначити головні умови та чинники розвитку сепаратизму.
4. Порівняти умови та чинники розвитку сепаратизму з умовами, що сприяли виникненню сепаратизму на Донбасі в 2014 році.

Предмет дослідження. Особливості умов – причин та чинників виникнення сепаратизму на Донбасі в 2014 році.

Метод дослідження – порівняльний аналіз. Даний метод допоможе нам порівняти умови виникнення сепаратизму і умови виникнення досліджуваного нами явища як «сепаратизм на Донбасі».

Огляд літератури. У сучасній українській науці, зокрема в політології питання сепаратизму розглядається загалом через призму національної ідеї, побудови незалежної держави. Володимир Панібудьласка^[2] – один з

небагатьох визначив актуальність вивчення етнополітичного сепаратизму, сформувавши поняття, зміст, форми та природу цього суспільно-політичного руху. В свою чергу Михайло Басараб звертає нашу увагу на причини етнічного сепаратизму, обравши за мету аналіз сприятливих обставин для етнічного сепаратизму в сучасній Україні. Натомість Ярослава Верменич^[3] акцентує на понятті «регіональної історії» як на одному з ключових аспектів зародження сепаратистських настроїв. Не менш значущою є робота Тетяни Бевз^[4], в якій вона проаналізувала політику ідентичностей в умовах російсько-української війни, що є своєрідним підсумком останніх років.

Загалом науковці не мають єдиної думки щодо розвитку сепаратизму в окремих регіонах України. Більшість робіт суперечать дійсності, у зв'язку з останніми змінами в країні – Євромайдан, анексія Криму, АТО – ООС.

Поняття та види сепаратизму

Останні роки в суспільстві все частіше можна спостерігати поглиблення суперечностей не тільки між людьми різних соціальних та матеріальних статусів але й між різними етнічними групами та владою, викликаних втратою осмисленої перспективи майбутнього, соціальним зубожінням, конфліктами між владою і суспільством, війною. Дедалі частіше внаслідок цих суперечностей виникають сепаратистські рухи. Вчені виділяють поняття сепаратизм як політику і практику суспільно-політичного руху, що спрямовані на здобуття державного суверенітету окремою етносоціальною спільнотою на території її проживання в межах існуючої держави.

Важливим також є те, що в суспільному та політичному дискусії часто відбувається підміна понять. Так, сепаратизмом визначають прагнення до об'єднання частин одного етносу, що мешкають у різних державах, що в науковій літературі отримало окрему

назву – «іредентизм»^[5]. Залежно від сфери прояву сепаратистських тенденцій можна виокремити *політичний, економічний, правовий та ідеологічний сепаратизм*. Так, **політичний сепаратизм** визначається як «різновид політичної опозиції, метою якої є відокремлення частини території держави для створення нового, або приєднання до існуючого державного утворення або ж для надання певній частині держави автономії»^[6]. У свою чергу політичний сепаратизм притаманний внутрішньодержавному рівню політичних стосунків і є одним з його форм. Але на відміну від інших видів саме політичний сепаратизм вимагає територіального відокремлення як єдиного способу вирішення політичних проблем.

Економічний сепаратизм характеризується намаганням регіону вийти із загальнодержавної економічної системи, розірвати господарські зв'язки, що може супроводжуватись переорієнтацією на інших економічних партнерів, вступи в економічні, торгові та інші організації.

Особливість **правового сепаратизму** полягає у встановленні та використанні в регіоні системи правових норм, спеціально не узгоджених із загальнодержавними або не передбачені законодавством країни. Натомість ідеологічний сепаратизм пропагує пріоритет регіональних інтересів над загальнодержавними та поширення «місцевої» ідеології, яка протистоїть громадянській єдності держави^[7].

Особливості прояву сепаратизму дають змогу виділити фактичний і формальний вид цього явища. Фактичний сепаратизм виявляється у втраті влади на території регіону під час захоплення владних повноважень місцевою елітою, невиконанні рішень, що приймаються в державі. Формальний сепаратизм супроводжується проголошенням регіональною політичною елітою радикальних вимог політичної незалежності.

Отже, явище сепаратизму зачіпає майже всі сфери суспільних відносин. Сепаратистський рух може стати як інструментом утворення нової держави та об'єднання етнічних територій, так і деструктивним фактором діяльності політичних еліт та відповідно причиною соціально-політичних конфліктів і загрозою суверенітету держави. Тому сепаратизм, як і кожна з соціально-політичних проблем, має власні причини та чинники, що сприяють розвитку. Дослідивши які фактори впливають на появу сепаратизму в країні, зможемо охарактеризувати явище, що виникло в Донецькій та Луганській області в 2014 році.

Причини виникнення, ознаки та чинники розвитку сепаратизму

Очевидно, що сепаратизм у різних державах і в різних регіонах має свої особливості. Проте можна знайти низку спільних ознак. Типологію явища можна провести за такими критеріями: сфера прояву сепаратизму, ідеологічна основа, цілі, соціальне значення, тривалість.

Та найбільш значущими для дослідження є саме причини та чинники формування такого явища. Сепаратизм виникає під впливом різних чинників, пов'язаних із трансформацією суспільства в політичному та соціальному напрямку, ослабленням або посиленням влади. В цілому це явище є проявом захисної реакції на процеси, які не влаштовують ту чи іншу частину суспільства. Важливим чинником прояву певного виду сепаратизму – політичного, економічного, правового та ідеологічного, є безпосередньо проблемна сфера, ситуація в державі, політика правлячої влади. Відповідно, набуваючи різних форм сепаратистських рухів формує відповідні цілі та набуває специфічних ознак.

Так мета політичного сепаратизму – відокремити частину території держави для створення нового державного утворення. Загалом ключовими ознаками є підтримка

певних політичних сил і опозиційна позиція на внутрішньодержавному рівні політичних стосунків. В свою чергу політичний сепаратизм за ознаками суб'єкта поділяється на етнонаціональний та регіональний. В етнонаціональному політичному сепаратизмі суб'єктом виступає етнічна меншина, що також є меншістю населення держави і вбачає вирішення дискримінації з боку влади, пануючого етносу, шляхом територіального відокремлення, апелюючи до права народу на самовизначення. Прикладом політичного сепаратизму можна назвати події в Криму 1994 року, коли за лідера проросійських сил Ю. Мешкова віддали голоси 73% виборців, що надало політичним силам підтримку в їх сепаратистських ідеях.

Ідеологічний сепаратизм пропагує пріоритет регіональних інтересів над загальнодержавними та поширення «місцевої» ідеології, яка протистоїть громадянській єдності. Класичний приклад – Чеченська Республіка, де ідеологи сепаратизму здобули підтримку ідеї відокремлення. За ідеологічною класифікаційною ознакою розрізняють етнічний, релігійний та цивілізаційний сепаратизм.

Етнічний сепаратизм трактує вимоги політичної незалежності правом етнічних меншин створити власну державу. Це право має підтримку в міжнародній політиці, що робить етнічний сепаратизм особливо небезпечним для територіальної цілісності багатонаціональних держав. Небезпека ескалації етнічного сепаратизму надзвичайно велика, оскільки його основою є національна самоідентифікація людини. Етнічна ідентичність ґрунтується перш за все на усвідомленні меншинами свого походження, традицій, цінностей, вірувань, відчутті історичної спадковості. Тому вона є одним із найстабільніших і сталих елементів людської суб'єктивності, яка фактично не залежить від зміни соціальних ролей, статусів, видів діяльності, політичних чи інших орієнтацій.

В свою чергу релігійний сепаратизм полягає в конфесійній незалежності окремого регіону, зазвичай цей сепаратизм підсилює дію етнічного. Так як релігія є одним зі способів самоіндетифікації та консолідації народу^[8].

Причини сепаратизму на Сході України

З початком агресії Росії проти України в 2014 році, стало зрозуміло, до яких наслідків призводить відсутність єдиної національної політики і в той же час – який вплив в регіоні мають місцеві еліти та на що вони здатні задля збереження власних інтересів. Особливу роль як інструмент впливу відігравали місцеві та російські ЗМІ: міфи про бандерівців, про переслідування російськомовних розпалювали ворожнечу між регіонами та провозували як культурне, політичне так і фізичне відокремлення Східного регіону.

Населення Донбасу в значній своїй частині піддалось пропагандистським закликам про самотуність регіону та його економічну потужність, що ніби годує всю Україну, хоча насправді регіон був одним з найбільш дотаційних та в економічному плані нічим, крім збиткових шахт і переважно застарілої промисловості похвалитися не міг. Як наслідок – колотнечі, сутички та виступи за незалежність територій від центральної влади, заклики про допомогу та бажання приєднати Східну Україну до Російської Федерації, захоплення адміністративних будівель, незаконні референдуми та утворення самопроголошених народних республік на території Донецької та Луганської областей та збройне протистояння місцевого ополчення Антитерористичній операції. Для дослідження даного явища на території України важливими є передумови подібних настроїв у населення та причини стрімкого розвитку протестного руху.

Першою причиною сепаратизму є саме етнічна складова. Як ми знаємо, після Другої

Світової війни Радянський Союз мав відновлювати свій потенціал перш за все за допомогою видобувної промисловості, як результат – багато етнічних росіян було переселено саме на території Донбасу. Тому багато жителів Східних областей не відчувають приналежності до українського етносу та ідентифікують себе громадянами Донбасу або Луганщини. Та найбільше етнічний склад Східного та Південного регіонів постраждав внаслідок голодоморів – міжвоєнного (1932-1933 рр.) та повоєнного (1946-1947 рр.) Згідно з архівними документами, до Донецької (тоді поширювалася і на територію нинішньої Луганської області), Дніпропетровської (до якої частково належала і нинішня Запорізька область) і Харківської областей мали бути переселені колгоспники з Росії та часто такими переселенцями ставали і амністовані злочинці з-за Уралу та інших віддалених куточків Росії^[9].

Але ця причина не є визначальною у розвитку сепаратистських рухів. Дослідження Британської організації Equal Rights Trust показує, що ані мовної, ані етнічної чи релігійної дискримінації росіян чи російськомовних за період незалежності України не було. Натомість одним з визначальних факторів є розвал політичної сили, яка неофіційно виступала «охоронцем» сходу, відома як Партія Регіонів, до якої був включений і экс-президент України Віктор Янукович. Не менш важливий вплив був і представників місцевих еліт, передусім Ріната Ахметова та депутатів від Партії регіонів, які сприяли сепаратистам фінансово і організаційно. Ще в передвиборчій кампанії 2004 року було згадано про специфічний поділ населення на сорти. Цю маніпуляцію висунули російські політтехнологи зі штабу Партії Регіонів, що працювали в українському виборчому середовищі ще за часів Кучми. Так перший сорт асоціювався з українцями Заходу, а другий і третій відповідно – населення Цен-

тру і Сходу України. Це спровокувало зародження латентної ворожнечі між регіонами України і сприяло викривленню свідомості та думок населення Сходу по відношенню до іншої частини держави і правлячих сил. Натомість нестабільність країни в цілому, ще до початку «Революції гідності» не викликала таких загострених відносин між державою та народом. Німецький дослідник Андреас Умланд стверджує, що без прихованого і прямого втручання Росії, сепаратизм на Донбасі був би неможливий^[10].

Аналізуючи проблему виникнення сепаратизму на Донбасі, слід зазначити, що велику роль відіграла цілеспрямована інформаційна діяльність РФ на території України задля підбурювання революційних настроїв народу, на тлі діяльності слабкої неутвердженої центральної влади, дестабілізації регіональної політичної системи, економічного занепаду. Російські ЗМІ були джерелом поширення пропагандистських настроїв про утиски російськомовного населення, українізацію та радикальних бандерівців і в той же час – переконання місцевих активістів і російських громадян в тому, що українці можуть розраховувати на російську підтримку. Одним з таких інструментів маніпуляцій стали кримінальні мережі, що провокували сутички, захоплення урядових структур, в той час як спеціально підготовлені люди стали тими активістами, що виступали за утворення ДНР і ЛНР та введення російських військ. Низьку підтримку руху серед населення підтверджують і данні соціологів. Так у квітні 2014-го сепаратистські погляди поділяли лише 30% місцевого населення, причому захоплення адмінбудівель схвалювали трохи більше 20% і стільки ж – введення російських військ в Україну. Анексія Криму навесні 2014 року показала, що Росія може ввести війська на територію України, що посилює легітимність втручання і на Сході.

Перелічені вище аргументи допомагають

чіткіше охарактеризувати причетність Росії до ситуації, яка склалася в Україні в 2014 році. Від початку протистояння і до тепер її роль з кожним кроком стає дедалі вагомішою, змінюються лише засоби за допомогою яких вона підсилює протистояння на Донбасі.

Порівняльний аналіз умов розвитку і виникнення сепаратизму на сході України

Для дослідження явища, що склалося на Сході України в 2014 році, яке на сьогодні характеризують як сепаратизм, доцільно використати метод порівняльного аналізу. Суть даного методу – зіставлення окремих соціальних явищ, виявлення їх схожості та відмінностей. А також, формування висновків на основі виявлених подібностей та відмінностей, до прикладу, про соціальну однорідність, аналогічний зміст, загальну спрямованість розвитку і т.д. У цьому випадку відомі дані про одне з порівнюваних явищ можуть бути використані для вивчення інших. Тобто, за допомогою цього методу можна об'єктивно виявити характеристики руху на Сході України в 2014, що на сьогодні асоціюють з сепаратизмом та підтвердити чи спростувати цю поширену думку.

Метою даного порівняльного аналізу є дослідження умов виникнення та розвитку антидержавного руху в Донецькій та Луганській областях та встановлення наявності та характеристики сепаратистської складової даного руху. Об'єктом порівняльного аналізу є явище на Сході України в 2014 році, що визначають як сепаратизм. Предметом дослідження є умови виникнення та розвитку подібного явища на теренах Східної України.

Категорії аналізу:

1. *Наявність політичного руху.*
2. *Ідеї відокремлення.*
3. *Конфронтуючі сторони: діяльність еліт, лідерів руху.*

4. *Ознаки, що характеризують форму та тип сепаратистського руху.*

Ці критерії узагальнюють сепаратизм як явище і дають нам можливість порівнювати прояви сепаратизму та в першу чергу з'ясувати чи відповідають цим критеріям визначення сепаратизму події 2014 року на Сході України.

Явище сепаратизму характеризується політичним рухом, що прагне змінити соціальний статус населення та територій або закріпити його шляхом впливу на уряд та владу. В той же час якщо говорити про події на Сході України в 2014 році, це скоріш подібне до суспільного руху, так як від початку напруга населення виливалась в Антимайдани, що вказувало на опозиційні до тогочасних подій погляди громадян. Натомість надалі ми могли спостерігати як рух набирал хаотичних радикальних настроїв щодо відокремлення, що не мали масової підтримки населення, політичних лідерів та еліт – місцева влада була повалена або підпорядкована, а рух очолили місцеві ставленики та проросійські бойовики. Враховуючи також незаконне утворення квазідержав – народних республік та проведення фіктивного референдуму, помітним є уподібнення антидержавної діяльності до правової та легітимної політичної волі народу, відповідно події, що відбулись в 2014 році в Донецькій та Луганській області не мають ознак політичного руху, що притаманний сепаратизму.

Щодо ідей – не було цілісної ідеї руху. Висувалися заяви від мітингуючих про автономію, відокремлення та приєднання Східних областей України до РФ, але загалом ці ідеї не мали масової підтримки серед населення. Переважна більшість українців, в тому числі у східних та південних областях, не підтримують сепаратистські заклики. Про це свідчить опитування, проведене фондом

«Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Так, ідею відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави підтримали лише 8% (найбільше – на Донбасі, Луганська та Донецька області – 18%, найменше – у Західному регіоні – 0,5%)¹⁰⁰. Тобто можна стверджувати, що ідеї та цілі руху були ситуативними, реакційними та не висвітлювали думку більшості населення регіону, що на сьогодні є окупованим.

Важливим елементом для аналізу є формування правлячих кіл сепаратистського руху. Від початку антидержавних виступів не було харизматичних лідерів і лише згодом при захопленні адміністративних будівель та проголошенні незалежності протестанти висували місцевих представників на посаду «народного губернатора». Так подібні посади займали підприємці або звичайні місцеві працівники як Павло Губарєв, В'ячеслав Пономарьов та Денис Пушилін. Надалі ж можна прослідкувати безпосередній вплив РФ та російських спецслужб адже до правлячих кіл новоутворених республік приєднуються громадяни Росії та кадрові військові – Олександр Бородай (прем'єр-міністр ДНР), Ігор Гіркін (міністр оборони ДНР). Натомість представники місцевої української влади здавали свої позиції, відправлялись в ополчення, були звільнені зі своїх посад або «ліквідовані». Відповідно можемо зробити висновок, що від початку свого розвитку сепаратистський рух Донбасу не мав ідеологічних лідерів, що не є характерним для явища сепаратизму загалом, натомість подальша участь в управлінні територіями громадян та військових РФ піддає сумнівам загальне трактування подій весни 2014 року на Сході України.

Не менш важливим критерієм для характеристики сепаратизму в Донецькій та Луганській областях є визначення його форми та виду. Враховуючи те, що на початку антидержавних виступів була відсутня конкретна

ідеологія, ціллю руху не була економічна відокремленість, а за показниками етнічного складу регіону немає суттєво переважаючої меншини, що вела б боротьбу за зміну статусу та відокремлення, можемо стверджувати, що антидержавний рух на Сході в 2014 році за формою подібний до політичного сепаратизму. Варто зауважити, що частково критерії політичного сепаратизму 2014 року, відповідно і інструменти його втілення були формальними та не правомірними, як до прикладу референдуми.

Важливим елементом, що характеризує явище сепаратизму на Сході України є суттєвий вплив зовнішніх факторів – порушення Росією територіальної цілісності України, анексія Криму, інформаційна війна та поширення дезінформації серед жителів Донбасу. Тривале переважання в інформаційному просторі російського контенту спровокувало своєрідне відчуження регіону від загальноукраїнської думки, що робило будь-які маніпуляції ефективними. Зовнішній вплив РФ помітили і громадяни регіону, так згідно з результатами опитування Соціологічної групи «Рейтинг», більше половини респондентів (58%) вважають, що за збройними протистояннями на Сході України стоять російські спецслужби, а половина (49%) вважають що до цього має причетність оточення колишнього Президента В. Януковича. Ще чверть покладають відповідальність на Партію регіонів (28%) та на місцевих олігархів (24%)^[2].

Отже, провівши порівняння сепаратизму з явищем 2014 року в Донецькій та Луганській областях можемо стверджувати, що даний антидержавний рух лише частково відповідає поняттю сепаратизм. На це вказують в першу чергу відсутність ознак етнічного сепаратизму, від початку відсутність чіткої ідеології та харизматичних лідерів, також не проявлялись заклики до релігійного чи економічного відокремлення. В той же

час не можна це назвати і політичним сепаратизмом, так як не спостерігаються ознаки політичного руху, масовість, місцевими елітами не було представлено інтереси, ідеї та цілі регіону на загальнодержавному рівні, а подальші локальні політичні рішення не були правомірними та легітимними.

Висновки

Дедалі частіше внаслідок суспільно-політичних суперечностей виникає явище сепаратизму, що визначають як політику і практику суспільно-політичного руху, що спрямовані на здобуття державного суверенітету окремою етносоціальною спільнотою на території її проживання в межах існуючої держави. Відтак явище, що склалося на Сході України в 2014 році, на сьогодні характеризують як сепаратизм.

Проаналізувавши чинники, що сприяли розвитку сепаратизму в Донецькій та Луганській областях було з'ясовано, що деформація етнічної свідомості населення регіону відбулась в наслідок специфічної етнополітики радянського Союзу – знищення української ідентичності, переселення, асиміляція, а також – відсутністю тривалий час ефективної національної політики України. Та рушійною силою радикальних настроїв регіону став вплив пропагандистського інформаційного простору та маніпуляції.

Як наслідок, у ході порівняльного аналізу було з'ясовано, що даний антидержавний рух лише частково відповідає поняттю сепаратизм. На це вказують в першу чергу відсутність ознак етнічного сепаратизму, від початку відсутність чіткої ідеології та харизматичних лідерів, також не проявлялись заклики до релігійного чи економічного відокремлення. В той же час не можна це назвати і політичним сепаратизмом, так як не спостерігаються ознаки політичного руху, масовість, місцевими елітами не було представлено інтереси, ідеї та цілі регіону на за-

гальнодержавному рівні, а подальші локальні політичні рішення не були правомірними та легітимними.

Отже, можемо стверджувати, що за визначенням сепаратизму ситуація 2014 року на Сході України за своїми ознаками лише частково йому подібна. Припускаємо, що дане явище має бути окреслене іншим осмисленим більш коректним визначенням.

Список використаних джерел

1. Соціологічна група «Рейтинг». Опитування «Ставлення до ситуації на Сході України» [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_situacii_na_vostoke_ukrainy.html.
2. Панібудьласка В. Етнополітичний сепаратизм – поняття, зміст, форми і природа / Володимир Панібудьласка // Наукові записки. – К., 2016. – №44. – 20 вересня. – С. 306-307.
3. Верменич Я. Поняття «регіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень / Ярослава Верменич // Збірник наукових статей. – Регіональна Історія України. – 2008. – №2. – С. 9-28.
4. Бевз Т. Політика держави у сфері ідентичностей: функціонування механізмів консолідації нації / Тетяна Бевз // Наукові записки. – К., 2015. – №5-6. – 20 березня. – С.281-283.
5. Цебенко О. Форми вияву сепаратизму: теоретико-методологічний аспект / Олег Цебенко. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – №26. – С. 42-51.
6. Вторгнення, анексія і гібридна війна. 5 років «російській весні» [Електронний ресурс] // Історична правда. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/22/153870/>.
7. Мацієвський Ю. Причини сепаратизму на Донбасі: зовнішні та внутрішні чинники / Ю. Мацієвський, Т. Бородавко. // Центр політичних досліджень НаУОА. – 2016. – С. 1-13.
8. Опитування фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/11/7022123/>.
9. Вторгнення, анексія і гібридна війна. 5 років «російській весні» [Електронний ресурс] // Історична правда. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/22/153870/>.
10. Мацієвський Ю. Причини сепаратизму на Донбасі: зовнішні та внутрішні чинники / Ю. Мацієвський, Т. Бородавко. // Центр політичних досліджень НаУОА. – 2016. – С. 1-13.
11. Опитування фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/11/7022123/>.
12. Соціологічна група «Рейтинг». Опитування «Ставлення до ситуації на Сході України» [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_situacii_na_vostoke_ukrainy.html.

ПРАВО НА ПРАЦЮ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Автор:

Гордійчук Софія,

учениця 10 класу Кременецького
ліцею імені У. Самчука Тернопільської
області

Науковий керівник:

Кравчун світлана Володимирівна,

учитель правознавства
Кременецького ліцею імені
У. Самчука Тернопільської області

Науковий консультант:

Боржецька Наталя Леонідівна,

кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри кримінально-
правових дисциплін, заступник
директора Навчально-наукового
інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету
«Острозька Академія»
з профорієнтаційної роботи

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,

директор Центру духовно-морально-
го виховання Національного
університету «Острозька Академія»

Право на працю – це одне з фундаментальних прав людини, встановлене міжнародно-правовими актами й визнане всіма державами світу. Воно належить до групи соціально-економічних і в загальному сенсі відбиває потребу людини створювати і здобувати джерела існування для себе та своєї сім'ї, реалізовувати власний творчий потенціал, виражати свою особистість. Право на

працю й умови його реалізації, за словами О. Процевського, визначають зміст усіх норм трудового права як правової галузі. Стаття 23 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право на працю, вільний вибір роботи, справедливий й сприятливий умови праці й захист від безробіття.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ратифікований Президією Верховної Ради УРСР 19 жовтня 1973 р.) уточнює, що держави, які беруть у ньому участь, визнають право на працю, що включає право кожної людини мати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Робота української влади щодо впровадження державної політики зосереджена переважно на «діяльності» та «заходах», а не результатах та наслідках державної політики. Ми мало аналізуємо та фіксуємо свій успіх та помилки, мало вчимося на попередньому досвіді впровадження державної політики. Можна стверджувати, що оцінювання державної політики в Україні функціонує фрагментарно.

Сьогодні в українському суспільстві гостро відчувається необхідність у коректній, зваженій та науково обґрунтованій державній політиці. Складною проблемою, що потребує нагального розв'язання, є і питання реального механізму провадження державно-політичних рішень. Але не менш необхідним є усвідомлення суспільством безперспективності політики зволікання з розробкою і провадженням стратегічних рішень, що мають скласти основу довгострокової державної політики, яка окреслила б цілі та завдання, визначила напрям розвитку нашої держави. Адже без стратегії її роз-

витку, без вироблення основних принципів, визначення пріоритетів державної політики, без знання того, яку державу будуюмо та які відносини в суспільстві повинні домінувати. Розвиток людства пов'язаний з постійною його еволюцією та зміною, що є закономірними наслідками всіх процесів, що відбувалися в історії людської цивілізації. Одним з результатів такого розвитку є формування ринкової системи, зокрема і ринку праці. Проблема ринку праці завжди була актуальною і залишається такою і зараз, коли постає проблема ефективної зайнятості та протидії такому суспільному явищу як безробіття. Ринок праці є складною системою економічних відносин, що перебуваю під впливом великої кількості факторів, які тією чи іншою мірою змінюють його. Зміни на ринку праці так чи інакше впливають на суспільство, що формує цей ринок, на добробут людей, їхнє благополуччя та зрештою на психічний стан кожної особистості, що є складовою цього ринку праці.

Ринкові перетворення в українській сфері праці перебувають у стані, коли необхідно зробити послідовну політику, що буде розрахована на тривалий термін, визначити її мету, способи реалізації та обґрунтувати конкретні заходи, що будуть використані у конкретних цілях. Все вище зазначене свідчить про актуальність теми курсової роботи. В контексті аналізу державної політики зайнятості в Україні, та пошуку шляхів та підвищення її ефективності.

Метою даної роботи є дослідження права на працю в Україні та проблеми його реалізації. Визначені такі **цілі** роботи:

1. *Визначити зміст права на працю.*
2. *Дослідити реалізацію права на працю в Україні.*
3. *Проаналізувати ринок праці сучасної України.*
4. *Дослідити міжнародне регулювання права на працю.*

5. *Виявити проблеми молоді у реалізації права на працю.*

6. *Визначити основні шляхи вирішення проблеми працевлаштування молоді.*

Об'єктом дослідження є невідемне право кожної людини – право на працю.

Предметом дослідження є реалізація людиною права на працю.

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання завдань курсової роботи використовується такі методи наукового дослідження:

- індукції та дедукції (у процесі дослідження теоретичних аспектів);
- кількісного та якісного порівнянь (при дослідженні статистичних даних);
- аналізу і синтезу (для оцінки тенденцій розвитку ринку праці);
- абстрагування (для обґрунтування шляхів розвитку ринку праці в Україні в сучасних умовах).

Збір інформації за темою роботи, її комплексний аналіз і систематизація дали можливість визначити вихідні умови, конкретизувати напрями та методiku проведення дослідження. При розробленні теоретичних моделей аналізу політики використані окремо або в комплексі системний, ситуаційний і діяльнісний підходи, загальні методи аналізу й синтезу (індукція та дедукція, аналогія, декомпозиція, суперкомпозиція тощо), спеціальна методологія науки менеджменту й державного управління, передусім базові положення й моделі стратегічного управління. Шляхом використання методів аналізу політики та системного аналізу, зокрема програмного аналізу, експертизи, розподілу пріоритетів, розроблено типові методико-технологічні схеми та спеціальні методи аналізу вироблення і впровадження політики.

Джерельною та статистичною базою

дослідження є: законодавство України, міжнародні акти, ратифіковані Верховною Радою України, економічні енциклопедії, українські періодичні видання та видання, ресурси мережі Інтернет та ін.

Право на працю в системі прав людини

Конституція України 1996 р. у ст. 43 проголосила: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». В. Федін висловлює міркування, що певному суб'єктивному праву не кореспондує відповідний юридичний обов'язок, тому воно трансформується у свободу. Нам же більш прийнятною видається позиція В. Жернакова, за якою «свобода праці» – набагато ширша категорія, ніж ті, що можуть становити собою право вільно розпоряджатися робочою силою як категорією економічною, як якимось майном. Вона ґрунтується на свободі кожного індивіда у своєму розвитку (ст. 23 Конституції України), а не тільки у відносинах із використання праці [4, 97].

Невипадково за ст. 3 проекту Трудового кодексу України правове регулювання трудових відносин здійснюється на засадах свободи праці, що включає право на працю, яку кожен вільно обирає або на яку вільно погоджується [12, с.56].

Якщо класифікувати права людини у сфері праці за суб'єктивним критерієм, можна виділити індивідуальні трудові права (право людини на працю, на безпечні та здорові умови праці, на розумне обмеження робочого часу, на справедливую і задовільну оплату праці, на своєчасне її одержання, на відпочинок, на об'єднання в організації, зокрема у професійні спілки, для захисту своїх трудових прав та інтересів тощо) і колективні трудові права (право трудового колективу на укладення колективного договору, на ве-

дення колективних переговорів, на розгляд колективних трудових спорів, на страйк, право організацій працівників і роботодавців на об'єднання тощо) [13, с.43].

Такий поділ має практичне значення, оскільки знайшов відображення у відповідних нормативно-правових актах як на міжнародному, так і вітчизняному рівнях. Виділяються акти, змістом яких є норми, скеровані на регламентацію індивідуальних трудових відносин, на захист індивідуальних прав працівника, а також акти, які регламентують колективні трудові відносини.

Конвенція Міжнародної організації праці (далі – МОП) №122 «Про політику в галузі зайнятості» проголошує, що з метою стимулювання економічного зростання й розвитку, піднесення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття й неповної зайнятості кожна держава – член МОП проголошує й здійснює як головну мету активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості. *Ця політика має на меті забезпечити:* 1) роботою всіх, хто готовий стати до неї й шукає її; 2) такою роботою, яка була б якомога продуктивнішою; 3) свободу вибору зайнятості й найширші можливості для кожного працівника здобути підготовку та використати свої навички й здібності для виконання роботи, до якої він придатний, незалежно від раси, кольору, шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного чи соціального походження [13, с.67].

Кожний член МОП вживає відповідних заходів для координації своєї системи захисту від безробіття та своєї політики в галузі зайнятості. Для цього він прагне забезпечити, щоб уся його система захисту від безробіття і, зокрема, методи надання допомоги по безробіттю сприяли створенню повної, продуктивної та вільно вибраної зайнятості й справляли б такий вплив, щоб роботодавці були зацікавлені пропонувати працівникам

продуктивну зайнятість, а працівники – шукати таку зайнятість.

Державна політика зайнятості має активну та пасивну форми. Змістом пасивної політики є система заходів щодо залучення у сферу зайнятості осіб, які втратили роботу та бажають працевлаштуватися, а також заходів соціального захисту незайнятих. Активна політика полягає у створенні державною системи заходів щодо попередження незайнятості. Для проведення активної політики застосовуються заходи економічного, правового та організаційного забезпечення. Економічне забезпечення політики зайнятості передбачає створення економічного механізму формування та функціонування ринку праці, стимулювання створення нових робочих місць, надання фінансової підтримки підприємництва, пом'якшення економічних наслідків масового відтоку робочої сили на ринку праці тощо.

Провідним напрямом реформ у соціальній сфері визнана трансформація політики щодо зайнятості та ринку праці, що забезпечить не лише суттєве підвищення рівня життя широким верствам населення, а й формування соціальної структури, подібної до європейських зразків. Принцип свободи праці, на думку С. Попова, поширюється як на громадян, так і на роботодавців. *У загальному вигляді свобода праці для громадянина включає можливості:* 1) вільно розпоряджатися власними здібностями до праці; 2) обирати рід діяльності та професію; 3) здійснювати трудову діяльність на підставі трудового або цивільно-правового договорів; 4) вибирати місце діяльності; 5) працевлаштовуватись за межами України; 6) самостійно вирішувати питання про укладення трудового договору або іншої угоди з конкретним роботодавцем на договірних умовах.

Свобода праці означає також певнуність роботодавців у царині залучення до праці, тобто їх свободу у виборі потенційних

працівників, у визначенні правової природи відносин, що виникають (трудових, цивільно-правових тощо). С. Маврін принцип свободи праці називає центральним принципом правового регулювання трудових відносин, позаяк без формально повної свободи праці не може бути ні ринку праці, ні самої ринкової економіки. С. Іванов зазначає, що «при укладенні трудового договору його сторони – працівник і підприємство – взаємно незалежні, вільні і тому рівні у своїх взаємних правах» [15, с.79].

Поняття та сутність права на працю

Потреба в праці належить до числа головних у системі відносин особистості, тому за своїм призначенням праця є тією потребою людини, яка здатна задовольнити всі запити та інтереси як окремої людини, так і суспільства та держави.

Праця завжди була важливою умовою життєдіяльності людей і вольовою діяльністю, спрямованою на створення матеріальних цінностей. Адже тільки завдяки праці люди можуть задовольняти свої матеріальні та моральні потреби. Оскільки сам термін є складним і водночас неоднорідним, тому «праця» і зараз і в майбутньому залишиться цікавим і важливим предметом вивчення.

Неоднорідність праці проявляється в тому, що різні прояви праці вивчає право і соціологія, філософія і економіка. Крім того, сама трудова діяльність проявляється по-різному в різних історичних, економічних та соціальних умовах. Тому необхідно з'ясувати, що являє собою праця як правова категорія.

Незважаючи на значущість даної проблематики, необхідно констатувати той факт, що спеціальних досліджень, присвячених розкриттю правовою природи праці та її сутності, в юридичній літературі не проводилось. Однак окремі аспекти даної проблеми знайшли своє відображення на сторінках навчальних посібників, підручників таких

учених-трудовиків: В.В. Жернакова, І.Я. Кисельова, Р.З. Лівшиця, С.В. Венедіктова, В.І. Нікітинського, А.Ю. Пашерстника, О.С. Пашкова, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, В.І. Щербини та інших учених [14, с.17].

Працю можна розглядати і як соціально-економічну, і як правову категорію, але необхідно погодитися з тим, що праця – це діяльність людини, яка відповідає вимогам принципів усвідомленості, цілеспрямованості, результативності, суспільної корисності і енерговитратності дій. Необхідно підкреслити, що як правова категорія праця не досліджується, а тому сприймається у тому значенні, яке, як правило, використовується в економічних науках. А економічна наука визначає працю через її співвідношення з такою категорією, як робоча сила, під якою, як правило, розуміють сукупність фізичних і розумових здібностей до праці, якими наділена людина і які вона використовує у виробництві матеріальних і духовних благ, особливий вид товару, що формує поняття ринку праці.

Право на працю – одне з основних прав людини. Уперше це право було проголошене у Загальній декларації прав людини. Ст. 23 Декларації проголошує, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці й на захист від безробіття. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права зазначається, що право на працю – це право кожної людини на отримання можливостей заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Україна закріпила в ст. 43 Конституції заборону використання примусової праці у відповідності до міжнародно-правових стандартів [12, с.73].

Якщо ж розкривати сутність права на працю, то зміст цього права полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43 Конституції

України). Це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Сама постановка проблеми права на працю, має сенс у тому, що обов'язок держави полягає не лише у визнанні цього права шляхом закріплення в законодавчому порядку, а й, головним чином, у застосуванні певних заходів щодо його належного забезпечення.

Право на працю, як уже зазначалося, належить до групи соціально-економічних прав людини, і ця подвійність – економічна та соціальна складові – свідчить про комплексний характер названого права. Воно є економічним правом, оскільки здійснення права на працю надає можливість людині здобути засоби до існування. Проблеми у забезпеченні економічної складової цього права полягають в адекватності оплати праці трудовим затратам, а також у тому, щоб оплата праці забезпечувала б гідне існування для людини.

Соціальність права на працю виявляється у тому, що здійснюючи його, особа має можливість отримати від держави допомогу в працевлаштуванні, а також забезпечити рівень життя гідний людині, для себе та членів своєї сім'ї. Соціальність полягає також у тому, що держава встановлює коло соціальних стандартів і державних гарантій у сфері праці, які мають бути дотримані будь-яким роботодавцем і не можуть бути знижені; у законі має бути закріплений обов'язок роботодавця своїми внесками брати участь у соціальному страхуванні працівника на випадок його непрацездатності, безробіття, трудового каліцтва, професійного захворювання, старості тощо; роботодавець повинен виділяти частину прибутку від одержан-

них доходів і направляти їх на соціальний розвиток працівників – на охорону праці, поліпшення соціальних умов праці, забезпечення соціально-побутових умов, заходів з охорони здоров'я. Нарешті соціальність також означає, що юридичними засобами має бути встановлено умови щодо досягнення соціальної злагоди між двома найбільш значними групами в суспільстві – найманими працівниками і роботодавцями, від діяльності яких залежить обсяг матеріальних джерел у державі, а відтак – забезпечення з загальних податків інших ланок соціальної сфери: освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги непрацездатним тощо.

Міжнародне регулювання права на працю

Міжнародна правове регулювання праці – це встановлена міжнародними договорами (актами) система стандартів щодо регулювання праці, яку держави, що приєдналися до відповідного міжнародного договору (ратифікували його), використовують в національному трудовому законодавстві. Суб'єктами міжнародно-правового регулювання праці є ООН та її спеціалізований орган – Міжнародна Організація Праці (МОП). Суб'єктами міжнародно-правового регулювання праці можуть бути різні об'єднання держав: Рада Європи, Європейський Союз, СНД.

Міжнародна Організація Праці була заснована урядами ряду країн згідно з рішенням Паризької конференції 11 квітня 1919 р. з ціллю міжнародного співробітництва для усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці. У даний час МОП – одна зі спеціалізованих установ ООН. Вона покликана вирішувати такі завдання, як розробка узгодженої політики та програм, спрямованих на вирішення соціально-трудоових проблем; розробка та прийняття міжнародних трудових норм (конвенцій та рекомендацій) для проведення прийнятої політики

у житті; допомога країнам – членам МОП у вирішенні проблем зайнятості та скороченні безробіття; розробка програм щодо поліпшення умов праці; розвиток соціального забезпечення; розробка заходів щодо захисту прав таких соціальне вразливих груп трудящих як жінки, молодь, особи похилого віку, працівники-мігранти; сприяння організаціям найманих працівників і підприємців в їхній роботі спільно з урядами щодо врегулювання соціально-трудоових відносин. Україна являється членом МОП з 1954 р. [11, с.23].

МОП приймає міжнародно-правові акти в сфері праці у таких напрямках: право на працю, заборона примусової праці, право на колективні переговори, право на страйк, зайнятість і працевлаштування, умови праці, охорона праці, соціальна співпраця працівників і роботодавців, мирні засоби вирішення трудових конфліктів, право працівників на створення професійних організацій тощо.

Основний принцип міжнародно-правового регулювання праці – рівність в здійсненні прав і свобод людини. Рівність у праці виключає дискримінацію, під якою розуміється будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що встановлюється за ознакою раси, статі, релігії, іноземного, соціального походження, віку, сімейного стану, що приводять до порушення рівності можливостей в галузі праці і занять. На це, наприклад, вказують такі конвенції МОП, як Конвенція №111 про дискримінацію в галузі праці й занять, Конвенція №100 про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності. Аналогічне положення міститься і в нормах національного законодавства. Так, ст. 2-1 КЗпП закріплює положення про те, що Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Щодо іноземних громадян, то згідно зі ст. 8 Закону України «Про правовий статус іноземців» вони мають рівні з громадянами України права й обов'язки у трудових відносинах, якщо інше не передбачено законодавством України та міжнародними договорами України. Проте для того, щоб такі трудові відносини виникли, для іноземця необхідно отримати дозвіл Центру зайнятості.

Важливим напрямом міжнародно-правового регулювання праці є сприяння зайнятості працездатного населення. Конвенція №122 про політику в галузі зайнятості проголошує головною метою державної діяльності активну політику в сфері зайнятості. Державна політика зайнятості має бути спрямована на створення умов для забезпечення роботою всіх, хто готовий приступити до роботи і шукає її, забезпечити свободу вибору зайнятості з урахуванням рівня економічного розвитку країни. Основні принципи державної політики зайнятості населення, перелік державних гарантій права на вибір професії і виду діяльності та додаткові гарантії зайнятості для окремих категорій населення [15, с.21].

Ряд конвенцій присвячений захисту трудових прав у галузі умов і охорони праці. Так, Конвенція №47 про скорочення робочого часу до 40 годин у тиждень передбачає, що встановлення 40-годинного робочого тижня не тягне за собою якого б не було зменшення заробітної плати. Години, відпрацьовані понад нормальну тривалість робочого часу, Конвенція розглядає як понаднормовані, які допускаються лише в певних випадках і підлягають додатковій оплаті. Аналогічні норми передбачені статтями 50, 62, 64, 65 КЗпП України. Певні стандарти встановлені відносно щотижневої праці, оплачуваних щорічних і навчальних відпусток. Так, тривалість відпустки не повинна складати менше трьох тижнів за кожний рік роботи. Мінімальний стаж роботи для виникнення права на від-

пустку повної тривалості становить 6 місяців. За час відпусток повинні виплачуватися відпускні, у розмірі середньої заробітної плати. Міжнародні стандарти враховані в Законі України «Про відпустки» [10, с.15].

У галузі регулювання заробітної плати найбільш важливими є Конвенції №131 про встановлення мінімальної заробітної плати №95 про охорону заробітної плати. При визначенні мінімальної заробітної плати пропонується враховувати потреби працівників і членів їх сімей. Конвенція передбачає також необхідність створення і функціонування особливої процедури, направленої на систематичний контроль за станом оплати праці й перегляд мінімальної заробітної плати. Заробітна плата не повинна знижуватися ні за яких умов.

Багато міжнародних актів МОП присвячено забезпеченню прав працівників щодо охорони здоров'я на виробництві. Ці акти вимагають від держав – членів МОП проведення державної політики в галузі безпеки, гігієни праці, створення ефективної системи інспекції праці.

Україна також є учасницею значного числа двосторонніх міждержавних угод щодо регулювання відносин у галузі праці й соціальної сфері. Так, у 1993 р. укладена угода «Про трудову діяльність і соціальний захист громадян Російської Федерації і України, що працюють за межами своїх держав», у 1996 р. аналогічна угода укладена між урядами України та Республіки Білорусь, у 1997 р. укладена угода між урядом України та урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки.

Проблеми молоді влаштуватися на перспективну роботу та шляхи її вирішення

В умовах ринкових відносин перед суспільством постає проблема соціальної незахищеності громадян. Насамперед це питання

стосується молоді, оскільки вона має незначну професійну підготовку, малий трудовий досвід. Останнім часом ситуація у сфері молодіжної зайнятості в Україні постійно погіршується. Молодь формує особливий спектр ринку праці, який значно відрізняється від інших складових ринку. З одного боку, молодий вік сприяє високій мобільності, відкритості, готовності до змін та пошуку роботи, а з іншого – молоді не вистачає відповідного досвіду, щоб бути конкурентоспроможною на ринку праці. Тому безробіття молодих людей (до молоді, за статистикою, належать громадяни у віці від 16 до 30 років) є однією з найгостріших соціально-економічних проблем сучасної України. За останні роки питома вага молоді у загальній кількості безробітних досягла 30% [12, с.23].

За даними державної служби зайнятості протягом січня-березня 2019 року статус безробітного мали 164,5 тис. осіб з числа молоді (33% загальної кількості безробітних), допомогу по безробіттю отримували 128,7 тис. молодих осіб.

Серед безробітних у віці до 35 років, 83% до реєстрації у службі зайнятості мали професійний досвід. З них 20% раніше працювали у сільському, лісовому та рибному господарстві; 19% у торгівлі та ремонті; 16% у сфері державного управління та обов'язкового соціального страхування та 14% у переробній промисловості. Решта громадян з різних причин не була зайнята більше 1 року або відносилась до випускників навчальних закладів різних типів, що не мали професійного досвіду. Протягом січня-березня 2019 року кількість випускників, що отримували послуги державної служби зайнятості становила 5,6 тис. осіб (у т.ч. 4,5 тис. випускників вищих навчальних закладів та 1,1 тис. випускників професійно-технічних навчальних закладів).

Серед випускників ВНЗ третина навчалася у галузі соціальних наук, бізнесу та права, 13% – мали інженерну спеціальність, 12% –

навчалися у галузі охорони здоров'я та 11% – у галузі гуманітарних наук, мистецтва.

Серед випускників ПТНЗ 34% становлять кваліфіковані робітники з інструментом, 33% – працівники сфери торгівлі та послуг.

Юнакам і дівчатам після закінчення навчання, як правило, дуже важко влаштуватися на роботу, оскільки роботодавці потребують досвідченого кадрового персоналу, який зможе одразу ефективно працювати. Ефективність роботи вчорашнього випускника вузу не може бути високою, оскільки спеціаліст-початківець не має відповідного досвіду та практики застосування отриманих знань. Якщо молода людина тривалий час безрезультатно шукає роботу, вона стає пасивною, втрачає віру у свої сили та життєву рівновагу. Тому молодіжне безробіття становить загрозу не тільки економіці держави, а й у перспективі погіршує соціальну та криміногенну ситуацію в суспільстві. Варто зазначити, що на молодіжному ринку праці існує низка проблем, а саме:

- загальний стан економіки, де кількість робочих місць зменшується;
- податковий тиск на крупні підприємства, малий та середній бізнес з боку держави;
- відсутня система розподілу молоді під час навчання (стажування або практика) та на роботу після закінчення навчання;
- недосконала розробка та непрофесійне впровадження програм зайнятості, перекваліфікації молодих працівників на загальнодержавному, міському рівнях тощо.

Забезпечення задовільного рівня зайнятості молоді на сьогодні виступає одним із пріоритетних завдань розвитку держави. Адже саме молодь є найактивнішою частиною працездатного населення. Лише з урахуванням динаміки рівня її зайнятості можна розробля-

ти соціально-економічні прогнози розвитку країни на довготривалу перспективу.

Проблема зайнятості в Україні актуалізується в середньому раз на п'ять років. Це зумовлено необхідністю ухвалення державних програм щодо підтримки та сприяння розвитку цієї категорії населення і передвиборними обіцянками.

На даний момент у сприянні працевлаштуванню та вторинній зайнятості молоді центри соціальних служб співпрацюють із різними Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальний заклад, що проводить соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. установами та організаціями, не підміняючи і не дублюючи їх роботу: центрами зайнятості, підприємствами, установами, організаціями, громадськими і приватними організаціями, з якими укладають угоди про співробітництво, започатковують спільні проекти і заходи.

Основними заходами, які повинні проводитися для зменшення безробіття серед молоді, мають бути агітаційна та просвітницька роботи. Для цього необхідно:

- створити Молодіжну біржу праці;
- розробляти проекти, орієнтовані на фінансування активних заходів сприяння зайнятості серед молоді;
- розробити та впровадити механізм фінансової та іншої підтримки підприємств, установ та організацій, які беруть участь у реалізації цієї програми;
- проводити навчання з техніки пошуку роботи та розповсюдження матеріалів щодо проблем зайнятості, розширення інформаційного поля про стан на локальному ринку праці, потенційних роботодавців з метою створення умов для самовизначення особи.

Таким чином, в Україні розв'язати проблеми зайнятості молоді можна тільки шляхом цілеспрямованих систематизованих і скоординованих дій. При цьому держава повинна піклуватись розвитком соціальної стабільності і захищеності молоді.

Висновки

Продуктивна зайнятість населення – найважливіший фактор економічного зростання, котрий визначає рівень і якість життя населення. Саме тому активна політика забезпечення та реалізації права на працю є одним з головних інструментів вирішення економічних і соціальних проблем сучасного українського суспільства.

В умовах перехідного періоду така політика держави, по-перше, має бути узгодженою з пріоритетами і темпами структурної перебудови економіки і націленою на активізацію вивільнення надлишкової робочої сили, її перерозподілу в галузі та сфері пріоритетного розвитку. По-друге, забезпечення зниження рівня безробіття, залучення безробітних до суспільнокорисної діяльності й надання кожному, хто бажає трудитися, можливості працевлаштування або здійснення підприємницької діяльності.

Для цього необхідно забезпечити наукове обґрунтування реальних потреб економіки у трудових ресурсах, належний рівень професійної підготовки персоналу, надати необхідну підтримку у перенавчанні, перекваліфікації та працевлаштуванні тих, хто залишився без роботи. Але одна з головних передумов забезпечення права на працю – це, безумовно, розробка та реалізація урядової програми розвитку трудового потенціалу України, Генеральної схеми створення нових робочих місць, галузевих і регіональних програм зайнятості населення і регулювання ринку праці, котрі спрямовані на створення нових та ефективне використання наявних робочих місць.

Пріоритетним напрямком у гарантуванні права на працю вважаємо працевлаштування найбільш уразливих верств населення – жінок, молоді, інвалідів, одиноких матерів, єдиних годувальників сім'ї, безробітних, які тривалий час залишаються без роботи. Ці категорії населення необхідно надійно захистити законом, вони повинні мати пріоритетне право наймання на роботу, у тому числі й шляхом надання роботодавцям окремих податкових і кредитних пільг. Необхідно розробити і здійснити спеціальні програми професійної реабілітації та забезпечення зайнятості даних категорій населення.

З урахуванням досвіду розвинених країн слід поступово переорієнтовувати соціальну політику на сім'ю, забезпечення її прав і соціальних гарантій. У зв'язку з цим, уже за умов перехідного періоду, вважаємо за необхідне забезпечити роботою хоча б одного члена сім'ї, а сім'ям, на утриманні яких є двоє і більше дітей дошкільного і шкільного віку, – гарантію зайнятості обом батькам. При цьому розмір внесків у фонд зайнятості повинен враховувати демографічне навантаження на працівника.

Потребує прискорення пенсійна реформа, що дасть можливість оптимізувати працю пенсіонерів, зосередити її переважно у галузях з низьким рівнем безробіття, а також реформа системи освіти, котра спрямована на підвищення віку початку трудової діяльності. Слід створити дієві стимули розвитку підприємницької активності населення, малого і сімейного бізнесу, самозайнятості громадян, особливо у сфері торгівлі й обслуговування та в аграрному секторі економіки.

Значні можливості розширення продуктивної зайнятості закладені у розробці й реалізації спеціальних державних програм громадських робіт, пов'язаних із вирішенням важливих суспільних проблем – розвитком транспортної інфраструктури і житлового будівництва, благоустроєм населених

пунктів, організацією сезонних сільськогосподарських робіт.

Ми вважаємо за доцільне створення вільних економічних зон з більш сприятливими економічними умовами для розвитку підприємництва і господарської діяльності у регіонах з критичним рівнем безробіття, низьким рівнем життя трудящих, соціальною нестабільністю, складною криміногенною ситуацією. Особливої уваги потребують, зокрема, шахтарські регіони, малі міста і райцентри, де великою є концентрація людей, що не мають роботи, а також молоді.

Необхідні невідкладні дієві заходи для запобігання подальшій руйнації трудового потенціалу держави: покращання умов зайнятості й оплати праці висококваліфікованих фахівців, розширення практики професійної підготовки на замовлення виробництва, модернізація системи перепідготовки і перекваліфікації робітників з орієнтацією на оволодіння спеціальностями, на котрі є попит.

Підготовка високоосвічених і висококваліфікованих фахівців для народного господарства повинна стати одним з провідних компонентів активної політики з метою гарантування права на працю, бо саме професіоналізм у ринкових умовах стає головним засобом успішного залучення людини до трудової діяльності та його конкурентоспроможності на ринку праці. На розв'язанні цього завдання має бути зосереджена діяльність державних центрів зайнятості. Поряд із традиційними функціями працевлаштування, надання допомоги у випадку безробіття, перепідготовки і перенавчання робітників такі центри повинні здійснювати дієвий контроль за безробітними, котрі безпідставно ухиляються від запропонованої їм роботи, а також за роботодавцями, які надають роботу нелегально.

Повноцінне функціонування ринку праці, ефективна зайнятість неможливі без створення необхідних правових передумов. При

цьому законодавче закріплення соціально-економічних прав громадян, принципів підприємницької діяльності має бути доповнене ефективним функціонуванням ринку житла, надійним соціальним захистом громадян і гарантіями на випадок безробіття.

Список нормативно-правових актів та використаних джерел

1. Бармак М. *Основи права.* – навч. посібник. – Тернопіль – Астон, 2008. – 368 с.
2. Бурак В.Я. *Поняття права на захист трудових прав працівників* // Вісник Львівського університету. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р.
3. Болотіна Н.Б. *Трудове право України.* Підручник. К.: «Вікар». 2003 р.
4. Жернаков В. *Свобода праці як принцип сучасного трудового права.* Навч. посібник. К.: Либідь, 2001. С. 95-103.
5. *Загальна декларація прав людини:* Міжнар. док. від 10.12.1948 р.
6. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 р.
7. Закон України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 року.
8. Закон України «Про охорону праці» від 15 грудня 1993 р.
9. Закон України «Про порядок розгляду колективних трудових спорів (конфліктів)»
10. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р.
11. Закон України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р.
12. Кодекс Законів про працю України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 вересня 2007 р.: Вид. Паливода А.В., 2007. – 104 с.
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73)
14. Пилипенко П.Д. *Трудове право України.* Навчальний посібник. К.: «Видавничий дім». 2003 р.
15. Процевський О.І. *Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України:* Навч. Посібник. – Харків: «Ранок», 2000. – 160 с.

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Автор:

Калинка Аліна,

учениця 34 групи Кременецького
ліцею ім. У. Самчука Тернопільської
області

Науковий керівник:

Семенюк Борис Данилович,

учитель правознавства
Кременецького ліцею імені У.
Самчука Тернопільської області

Науковий консультант:

Боржецька Наталя Леонідівна,

кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри кримінально-
правових дисциплін, заступник
директора Навчально-наукового
інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету
«Острозька Академія»
з профорієнтаційної роботи

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,

директор Центру духовно-
морального виховання
Національного Університету
«Острозька Академія»

Актуальність полягає в тому, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність за своєю суттю є діянням, яке заподіює шкоди духовно-моральному благополуччю, згубно впливає на підростаюче покоління. Таке діяння розширює коло правопорушників, створює резерв для злочинності неповнолітніх та дорослих осіб.

Мета полягає у визначенні заходів запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність та суб'єктів, уповноважених на здійснення таких заходів.

Аналіз сучасного стану участі неповнолітніх у злочинній діяльності

Суспільна небезпека злочину з участю неповнолітній полягає в тому, що він згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх.

Відповідно до статті 304 Кримінального кодексу України, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми – карається обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Констатація вказаних обставин водночас означає визнання того, що у скоєному немає ознак іншого злочину, що в даному випадку не повинна застосовуватися якась інша норма (норми) кримінального закону, що діяння не становить собою адміністративний проступок чи інше правопорушення. Таким чином, кримінально-правова кваліфікація нерозривно пов'язана з розмежуванням злочинів, як фактів дійсності, правових норм та диспозицій статей закону, в яких виражені ці норми, складів злочинів, що становлять собою теоретичні моделі певних посягань.

За останні роки структура злочинів неповнолітніх майже не відрізняється від структури попередніх років. Значну частку в структурі злочинності неповнолітніх становлять тяжкі злочини, їх 44%. Питома вага особливо тяжких становить 1%. У структурі злочинності неповнолітніх, як і раніше, переважають злочини проти власності, злочини проти життя і здоров'я особи, транспортні, наркотичні та злочини проти громадського порядку й моральності. Незначну частку

становлять злочини проти громадської безпеки та злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування і проти журналістів. Це переважно злочини, пов'язані з незаконним поводженням із зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Найчисленнішу групу злочинів становлять крадіжки, питома вага яких у структурі злочинів, учинених неповнолітніми, є такою: 2013 р. – 59,2%, у 2014 р. – 61%, 2015 р. – 64%, у 2016 р. – 62,8%, у 2017 р. – 61%. Питома вага крадіжок загалом становить 74%. Отже, крадіжки становлять 3/4 усіх злочинів, учинених неповнолітніми. Найбільш поширеними після крадіжок є грабежі, розбої, шахрайство.

Друге місце за поширеністю посідають злочини проти життя і здоров'я особи. Їх питома вага в структурі злочинності неповнолітніх становить 8%. Серед цих злочинів дві третини становлять легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також убивства.

Третє місце посідає транспортні злочини. У структурі даного виду злочину злочинність неповнолітніх – 7%. Найбільш поширені – незаконне заволодіння транспортом, а також його експлуатація. До 15% всіх злочинів, учиненими неповнолітніми, – у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Отже, виходячи із вище зазначених даних, можна зазначити, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність є проблемою виховання молоді в сучасному світі, яка потребує втручання компетентних органів для її вирішення.

Аналіз нормативно-правової бази, щодо злочинів неповнолітніх

Основним нормативно-правовим актом в регулюванні даної проблеми є Кримінальний кодекс України та інші нормативні акти. Основною статтею Кримінального кодексу України є ст.304, яка передбачає: втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми-кара-

ється обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Сукупність встановлених законом ознак, що характеризують певне суспільно небезпечне діяння в якості злочину є складом злочину. Він включає в себе такі поняття: об'єкт злочину, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Під об'єктом злочину даної статті Кримінального кодексу України розуміється – моральні засади суспільства у ставленні до виховання підростаючого покоління. Вони передбачають охорону неповнолітніх від негативного впливу, який може викликати бажання і займатися діяльністю, що негативно сприймається суспільством.

Потерпілими від цього злочину є неповнолітні – особи чоловічої або жіночої статі, які не досягли 18-річного віку. Хоча в диспозиції ст.304 вказівку на потерпілого зроблено у множині, кримінальна відповідальність настає і тоді, коли посягання вчинене і проти однієї такої особи.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втягненні неповнолітніх: 1) у злочинну діяльність; 2) у пияцтво; 3) у заняття жебрацтвом; 4) у заняття азартними іграми.

Втягнення – це дії, внаслідок яких інша особа спонукає до певної поведінки, залучається до неї, в такій особі виникає бажання поводитись певним чином. Причому, на відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягнення полягає у впливі на свідомість конкретного неповнолітнього завдяки переконуванню в доцільності, вигідності певної поведінки. Воно здійснюється шляхом умовлянь, залякування, підкупу, обману, розпалювання почуття помсти, заздрощів або інших низьких спонукань, розповідей про легкість і доступність; певних дій, навчання способам та прийомам їх виконання тощо.

Втягнення у злочинну діяльність означає втягнення у вчинення одного чи кількох зло-

чинів. Під пияцтвом розуміють неодноразове вживання спиртних напоїв. Заняття жебрацтвом – це систематичне випрошування грошей у сторонніх осіб, а заняття азартними іграми – це систематична гра з метою отримання грошей чи інших матеріальних цінностей.

Суб'єкт злочину – осудна особа, яка досягла 18-річного віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Питання втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність та шляхи вирішення у Європі

У багатьох країнах світу (США, Великобританії, Бельгії, Франції, Німеччині та ін.), на відміну від України, судочинство у справах про злочини неповнолітніх здійснюється спеціалізованими судами різних рівнів.

Запобігання правопорушенням Великій Британії та Америці передбачає три основні форми: ситуаційну, соціальну превенцію за допомогою громадськості. Спеціалісти у сфері запобігання правопорушенням залежно від того, у чому вони вбачають причини правопорушень виокремлюють такі підходи до їх запобігання: структурний підхід, що пов'язує здійснення ефективної профілактики правопорушень з реалізацією значних соціально-економічних перетворень у суспільстві, психологічний підхід, який визнає вирішальне превентивне значення впливу на особу потенційного правопорушника, а також осіб, які вже вчиняли правопорушення з метою запобігання рецидиву, ситуаційний підхід, за якого вирішальну роль відведено впливу на соціальні та фізичні фактори зовнішнього середовища, сукупність яких створює сприятливу ситуацію для кримінальних виявів. Розрізняють концепції, орієнтовані на заходи запобігання у формі загальної профілактики (структурний підхід), і теорії, що обґрунтовують необхідність спеціальних заходів профілактики (психоло-

гічний та ситуаційний підходи). Британські й американські кримінологи акцентують на заходах спеціальної профілактики. Спеціальна профілактика охоплює три рівні: первинний (спрямований на усунення факторів зовнішнього середовища, які сприяють учиненню правопорушень), вторинний (має на меті запобігти криміналізації на потенційних правопорушників і пов'язаний із впливом нестійких осіб, зокрема неповнолітніх «групи ризику»), третинний (спрямований запобігання рецидиву з боку осіб, що вже вчиняли правопорушення).

У Великій Британії для запобігання злочинам серед неповнолітніх створено особливі підрозділи «дитячої поліції», які працюють з молоддю до віку 17-ти років, чия поведінка свідчить про деморалізацію. Між дирекцією шкіл і «дитячою поліцією» налагоджено постійний контакт у взаємодії з населенням. Британська поліція практикує три види контактів. Індивідуальний контакт полягає в морально – психологічному, контрольованому впливі поліцейського на конкретну людину. У деяких містах діють спеціальні служби поліцейських чиновників зі зв'язків з населенням. Кожен охочий може прийти на прийом, отримати консультацію, пораду або надати інформацію, що цікавить поліцію. Найперспективнішими груповими контактами поліції та населення є тематичні зустрічі в університетах, коледжах, початкових школах. У навчальних програмах шкіл деяких регіонів запроваджено викладання дисципліни «Охорона громадського порядку». Столична поліція організовує підготовку юристів для виступів на радіо и телебаченні. Популярною протягом тривалого часу є телерубрика «Поліцейська п'ятихвилинка».

У Канаді в програмах тривалого втручання зосереджують увагу на наданні допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально не прийнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до соціально

чи суспільно небезпечно активності. Програмні заходи формують позитивне ставлення до соціальних норм, правил, закону, суспільної моралі, освіти та корегують ставлення підлітка до правопорушень і злочинів, а також формують відповідальне ставлення до власних вчинків. Серед профілактичних заходів запобігання суспільно неприйнятній поведінці неповнолітніх можна виокремити заходи правового, медико-біологічного та соціального спрямування.

На відміну від українського законодавства, котре передбачає відповідальність за втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність лише в одній ст.304 Кримінального кодексу України, то кримінальне законодавство більшості пострадянських країн передбачає поділ такої відповідальності за двома статтями «Втягнений неповнолітнього у вчинення злочину» та «Втягнений неповнолітнього в іншу антигромадську діяльність» (ст.150-151 Кримінального кодексу Російської Федерації, ст.131, 132 Кримінального кодексу з Кримінального кодексу Республіки Білорусь). Одночасно в Кримінальному кодексі Грузії (ст.171), в Кримінальному кодексі Узбекистану (ст.127) відповідальність за такі дії передбачена лише однією статтею.

Дослідження досвіду низки зарубіжних країн щодо запобігання втягненню неповнолітнього у вчинення злочинної діяльності дає підстави до висновку, що особливістю зарубіжного кримінального законодавства є відсутність спеціальної норми про втягнення неповнолітніх у вчинення злочинів і формулювання: 1) загального складу поширення серед неповнолітніх інформації та матеріалів негативного характеру, зокрема й предметів, які пропагують культ насилля та жорстокості, порнографічного змісту тощо (Голландія, Швейцарія); 2) особливого складу підбурювання до злочину (Голландія, США).

Так, Кримінальний кодекс Голландії в Розділі V «Злочини проти громадського поряд-

ку» містить ст.131, відповідно до якої особа, що публічно, усно, у письмовій формі чи за допомогою зображення підбурює іншу особу або інших осіб до вчинення будь-якого кримінального правопорушення й акту насильства проти влади, підлягає тюремному ув'язненню на строк не менш за п'ять років або штрафу четвертої категорії (25 000 гульденів).

Особливої уваги потребує питання щодо кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх осіб у проституцію або змушування неповнолітніх до заняття проституцією. Відношення до дитячої проституції майже у всіх країн світу є однозначним та різко негативним так Кримінальний кодекс Грузії передбачає в ч.1 ст.1 71 відповідальність за втягнення неповнолітнього у проституцію або інші сексуальні збочення, або його схилення до жебрацтва або іншого антигромадського діяння, а ст.157 Кримінального кодексу Киргизії забороняє втягнення неповнолітньої особи в пияцтво вживання наркотичних засобів чи інших одурманюючих речовин без призначення лікаря, проституцію, бродяжництво чи жебрацтво, вчинення сексуальних дій, а рівно і дій, пов'язаних з виготовленням матеріалів чи предметів порнографічного характеру. Кримінальний кодекс Білорусії в ст.73, а втягнення особою, яка досягла 18-ти річного віку, завідомо неповнолітнього у проституцію, або у вчинення дій, пов'язаних з виготовленням матеріалів чи предметів порнографічного характеру – є кримінально караними діяннями.

У федеральному кримінальному законодавстві США містяться кримінально-правові норми, що описують конкретні склади злочинів: сексуальна експлуатація дітей; продаж або купівля дитини, певна діяльність, що пов'язана з матеріальним залученням до сексуальної експлуатації неповнолітніх; не повідомлення про зловживання дітьми. Покаранням за дані злочини є штраф або тюремне ув'язнення на строк до 30 років

(при цьому закон передбачає збільшення строку тюремного ув'язнення за наявності попередніх засуджень), а в разі загибелі людини смертну кару або тюремне ув'язнення на будь-який строк, або довічне тюремне ув'язнення. До винного також застосовують примусову реституцію, кримінальну чи цивільну конфіскацію майна тощо.

Особливості відповідальності неповнолітніх за участь у злочинній діяльності

Боротьба із правопорушеннями неповнолітніх є однією з найбільш важливих сторін процесу викорінення злочинності в нашій державі. Значну долю у цьому процесі займає кримінально-правова діяльність. Головний її зміст складає виховна робота, попередження правопорушень з боку підлітків, усунення причин та умов, які сприяють злочинності неповнолітніх.

Кримінальний кодекс України 2001 р. закріплює, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України (ч.1 ст.2). Відсутність одного із елементів, або однієї з обов'язкових ознак цих елементів складу злочину виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Вирішити проблему визнання неповнолітнього суб'єктом кримінально-правових відносин в межах лише однієї науки неможливо, тому вона є предметом дослідження не тільки юристів, а й психіатрів, філософів, педагогів та інших фахівців.

Актуальними залишаються питання боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність, яка проводиться на недостатньому рівні і не відповідає вимогам часу. Потребує перегляду також чинна система покарань, пошук ефективних засобів кримінально-правового впливу

на тих неповнолітніх, які вже вчинили злочин.

У Кримінальному кодексі України, прийнятому 5 квітня 2001 р., питання кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх розглядається у XV розділі, в якому цьому питанню присвячено дванадцять статей (97-108). Крім цього, статтею 22 Кримінального кодексу передбачено вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність неповнолітніх. Наявність спеціальної системи покарань для неповнолітніх обґрунтовується тим, що, враховуючи їх біологічні, психологічні та соціальні особливості, суспільство не має права висувати до підлітків такі ж самі вимоги, як до дорослих. Тому, вважаємо, неповнолітній і повинен розглядатися як особливий суб'єкт кримінальної відповідальності.

Типові криміналістичні характеристики злочинів, учинених неповнолітніми, певною мірою відрізняються від криміналістичних характеристик аналогічних злочинів, учинених дорослими. До основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, учинених неповнолітніми, відносяться: 1) особа неповнолітнього злочинця; 2) особа потерпілого; 3) спосіб учинення злочину; 4) предмет злочинного посягання; 5) місце, час та обставини вчинення злочинів.

До основних вікових особливостей неповнолітніх, які впливають на розслідування вчинених ними злочинів, відносять: незавершеність фізичного й морального розвитку (емоційність поведінки); специфіку сприйняття, запам'ятовування та відтворення (фантазування, підвищена навіюваність); недостатній життєвий досвід (неповнота оцінок, легковажність в прийнятті рішень, відсутність самокритики) і, як наслідок, неадекватна оцінка конкретної ситуації, що нерідко призводить до вибору антисоціального способу поведінки (вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів; звичка до азартних ігор); схильність до наслідування; намагання

самоствердитися в оточуючому середовищі, показати самостійність, дорослість (звідси страх здатися боягузом); неправильне розуміння почуття дружби (взяти провину на себе, не викрити товаришів тощо); переоцінка своїх сил і можливостей; схильність до копіювання дій дорослих і прояв інфантильних мотивів (вкрай низька успішність у школі); вплив навколишнього середовища на мотивацію їх дій (відсутність контролю за поведінкою з боку дорослих).

Для злочинності неповнолітніх характерна переважно корислива мотивація; злочини найчастіше вчиняються для заволодіння престижними речами, які чесним шляхом молоді люди отримати не можуть. Орієнтація на авторитет, престиж та зміщення цілей психологічного комфорту до негайного задоволення потреб виливаються у злочини.

Непоодинокими також є випадки, коли злочини неповнолітніх були випадковими з точки зору загальної спрямованості особистості. Важливу роль в таких випадках належить ситуаційним мотивам. Елементом ситуації, яка полегшує вчинення грабежу, є наявність групи. Суспільна небезпечність неповнолітніх в групі проявляється в тому, що єдина оцінка учасниками групи злочинних дій знижує їх почуття особистої відповідальності, забезпечує уявну анонімність та безкарність, стимулює мотиви, пов'язані з престижністю в групі. Частина групових злочинів, які вчиняють неповнолітні, майже в два рази є вищою аналогічних показників дорослої злочинності та складає 50-80% (залежно від видів злочинів, їх територіального розповсюдження) в структурі всієї злочинності неповнолітніх.

Зазначені специфічні риси злочинності неповнолітніх і привели законодавця до необхідності регламентації кримінальної відповідальності та покарання повнолітніх, підчас відступаючих від загальних правил і засад. Законодавством передбачені особли-

ві умови встановлення видів покарань для неповнолітніх, призначення їм покарання, звільнення їх від кримінальної відповідальності і покарання, обчислення строків давності та погашення судимості.

Як показує історичний досвід, кримінально-правові заходи протидії злочинності неповнолітніх не є основними і, крім того, не виправдовують себе. Очевидно, що система кримінально-правового впливу на неповнолітніх злочинців потребує компромісного вирішення, так як тут входять між собою в колізію, з одного боку, інтереси суспільства, які потребують захисту, а з іншого – інтереси охорони молодого покоління держави, що є дуже важливим для майбутнього кожної нації.

У криміналістиці неповнолітніх правопорушників поділяють на чотири типи:

1. *Неповнолітні особи, які вперше вчинили злочин, під впливом конфліктної або надзвичайної ситуації.*
2. *Неповнолітні особи, які вперше вчинили злочин, під впливом певної ситуації, але поведінка яких має сталий асоціальний характер, а також їм притаманні такі негативні риси як: вживання спиртних напоїв, наркотиків, паління, втечі з дому тощо.*
3. *Неповнолітні особи із загальною моральною деформацією. Такі особи, вже неодноразово вчиняли різні правопорушення, притягувались до адміністративної відповідальності, направлялись до спеціальних установ. Мотив і мета злочину формується у них під впливом ситуації, в результаті впливу дорослої особи або більш «авторитетного» однолітка. Більшість злочинів вчиняються ними спонтанно, залежно від ситуації (участь у бійках, хуліганство, пограбування п'яних тощо).*

4. *Неповнолітні особи моральна деформація яких становить серйозну небезпеку для суспільства. Поведінка таких підлітків носить стійкий антисоціальний характер. До цієї категорії можуть бути віднесені і раніше судимі (умовно засуджені, звільнені достроково тощо). Вони ухиляються від роботи і навчання, можуть об'єднуватись в підліткові злочинні угруповання або входити до складу дорослої злочинної структури. Характеризуються жорстокістю, грубістю, відсутністю почуття сорому. Основна мета – користь, збагачення. Основні інтереси – азартні ігри, випивка, секс.*

Особа потерпілого

Потерпілі від злочинів, учинених неповнолітніми, мають певні властивості, що зумовлюють їх підвищену віктимність. Серед них переважають біологічні – стать, вік, фізичний розвиток; соціальні – соціальні ролі і статус (водії таксі, продавці нічних магазинів, охоронці тощо); економічні (матеріальний стан та явне хизування ним, у тому числі «привабливий» зовнішній вигляд); морально-психологічні – схильність до вживання спиртних напоїв і наркотичних засобів (доведення себе до безпорадного стану), аморальний спосіб життя. Не менш важливим чинником віктимності особи є випадкові знайомства та надмірна довіра до сторонніх осіб.

Звичайно, неповнолітні, вчиняючи кримінальні правопорушення, орієнтуються не тільки на потерпілого та відповідний його зовнішній вигляд (наявність мобільного телефону високої вартості, ювелірних прикрас, престижного одягу, аксесуарів тощо), рівень можливого опору, а й також на сприятливість обстановки (час, місце). Безлюдна вулиця, парк або сквер, темний підїзд чи

ліфт істотно посилюють ймовірність учинення злочинного посягання.

У криміналістиці виділяють наступну класифікацію потерпілих від злочинів, які вчиняють неповнолітні:

1. *Потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей: особи, які через свій вік не спроможні чинити належний опір і є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця (особи похилого віку, неповнолітні).*
2. *Потерпілі за статевою ознакою: особи жіночої статі, які також за своїми фізичними особливостями не спроможні чинити активну протидію злочинцю.*
3. *Особі, соціальні ролі і статус яких містять підвищений ризик стати потерпілим від грабежу: водії таксі, інкасатори, касири та продавці нічних магазинів, охоронці тощо.*
4. *Потерпілі внаслідок власної провокуючої або необачної поведінки: хизування дорогими речами, презентабельний зовнішній вигляд, надмірна довірливість до малознайомих осіб.*
5. *Потерпілі, спосіб життя який не відповідає моральним нормам суспільства: вживання алкогольних напоїв або наркотичних засобів, розпусний спосіб життя тощо.*
6. *Потерпілі на побутовому ґрунті: особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення грабежу і внаслідок конфліктної ситуації, яка складалась, стали його жертвою.*
7. *Випадкові (ситуативні) потерпілі.*

Для злочинів, учинених неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів до приховування слідів. Це пояснюється тим, що значна кількість

вчинених підлітками деліктів має ситуаційний характер і обумовлена конкретними обставинами, наприклад відсутністю охорони на об'єкті, перебуванням потерпілого в стані алкогольного сп'яніння тощо.

Відсутність попередньої підготовки впливає на вибір неповнолітніми знарядь вчинення злочину, якими найчастіше виявляються побутові речі, що перебувають при них, або предмети, підібрані ними поблизу місця події (каміння, порожні пляшки, металева арматура тощо). Наприклад, під час учинення хуліганських дій неповнолітні в більшості випадків заподіюють потерпілим побої або наносять тілесні ушкодження руками і ногами. Під час учинення грабежів і розбоїв групи неповнолітніх, як правило, використовують відкритий підхід до потерпілих з негайною вимогою у них речей і грошей, рідше підхід до потерпілого під певним приводом, після чого відбувається насильницьке вилучення цінностей і речей.

В більшості випадків злочини вчиняються неповнолітніми на відкритій місцевості (на вулицях, дворах, парках). Це обумовлюється особливостями особистості неповнолітніх, у яких відсутнє перспективне бачення наслідків учинення діяння, а самі дії носять безсистемний, хаотичний характер. Така поведінка визначає залишення великої кількості слідів на наявності очевидців.

Об'єктивна сторона втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність полягає у тому, що злочин вважається закінченим з моменту вчинення дорослим злочинних дій відносно дітей і підлітків, незалежно від того, дав згоду підліток вчинити злочин чи ні, настали для нього шкідливі наслідки чи не настали. Винятком тут є дії дорослого, спрямовані на втягнення неповнолітніх у зайняття проституцією (ч.3 ст.303 Кримінального кодексу), пияцтво, у зайняття жебрацтвом, азартними іграми (ст.304 Кримінального кодексу), примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ч.3 ст.300 Кримінального кодексу), у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч.4 ст.301 Кримінального кодексу), залучення неповнолітнього до незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч.3 ст.309 Кримінального кодексу) тощо. Наслідки у диспозиціях зазначених статей не зазначені, що підтверджує їх формальний склад. Тобто, у злочинах із формальним складом об'єктивна сторона характеризується лише однією ознакою – дією або бездіяльністю, зазначеною у диспозиції відповідної кримінально-правової норми. Психічне відношення до цієї єдиної ознаки об'єктивної сторони і складає зміст умислу у злочинах з формальним складом. Вже сам факт злочинного впливу на психіку неповнолітнього викликає негативні зміни в його особистості і створює реальну загрозу для настання шкідливих наслідків. Не дивлячись на це, наслідки злочинних дій дорослого знаходяться за межами формального складу злочину.

Важливою і невід'ємною ознакою суб'єкта злочину є вік осудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Це найважливіший фактор у механізмі відповідальності неповнолітніх. Зазначимо, що як теорія кримінального права, так і кримінальне законодавство різних правових систем пов'язують із віком суб'єкта злочину настання кримінальної відповідальності.

Таким чином, виходячи з вимоги кримінального закону, впливає, що особа, яка не досягла встановленого законом віку та вчинила суспільно небезпечне діяння, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності і, отже, не є суб'єктом злочину.

Кримінальний кодекс України 2001 р., як

і Кримінальний кодекс України 1960 р., встановлює, що кримінальна відповідальність може наставати лише після досягнення особою шістнадцяти років. При цьому, в ч.2 ст.22 Кримінального кодексу міститься вичерпний перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність може наставати при досягненні чотирнадцятирічного віку. Серед таких злочинів умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, диверсія, бандитизм, терористичний акт, зґвалтування, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство тощо.

До речі, положення ст.22 Кримінального кодексу 2001 р. суттєво відрізняється від положень ст.10 попереднього Кримінального кодексу. Так, особи, які вчинили злочин у віці від 14 до 16 років, не підлягають кримінальній відповідальності за злочини невеликої тяжкості, деякі злочини середньої тяжкості, за тяжкі і навіть особливо тяжкі злочини.

Особи, які вчинили злочини у віці до чотирнадцяти років, кримінальній відповідальності не підлягають. Особи, які вчинили злочини у віці з шістнадцяти до вісімнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності за державні злочини, злочини проти власності, життя, здоров'я, свободи, честь і гідність особи, проти політичних, трудових прав, за злочини проти правосуддя, порядку управління.

Із десяти видів покарань, передбачених ст.51 Кримінального кодексу, до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані лише п'ять: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк. В той же час, три з них – громадські роботи (ч.1 ст.100 Кримінального кодексу); виправні роботи (ч.2 ст.57, ч.2 ст.100 Кримінального кодексу); арешт (ч.3 ст.60, ст.101 Кримінального кодексу) не можуть бути застосовані до неповнолітніх віком від 14 до 16 років. Тобто, до цієї категорії неповнолітніх можуть бути застосовані лише два основних покарання – штраф і позбавлення волі на певний строк. Таким

чином, особам, віком до 16 років може бути призначено або найбільш м'яке покарання, яким є штраф, або найбільш суворе – позбавлення волі на певний строк. В результаті законодавець, виключаючи інші види покарань, що передбачені системою у ст.51 Кримінального кодексу України, тим самим суттєво обмежує можливості індивідуалізації покарання стосовно неповнолітніх.

Не меншою є проблема індивідуалізації покарання неповнолітніх віком до шістнадцяти років. Так, до таких осіб фактично виключається застосування штрафу (ч.1 ст.99 Кримінального кодексу), виправних робіт (ч.2 ст.57 Кримінального кодексу), а також арешту (ч.3 ст.60, ст.101 Кримінального кодексу). Крім того, до неповнолітніх не застосовується також обмеження волі (ч.3 ст.61 Кримінального кодексу). І якщо підліток у такому віці вчиняє, наприклад, хуліганство (ч.1 ст.296 Кримінального кодексу) чи умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ч.1 ст.347 Кримінального кодексу), санкції яких передбачають покарання у виді штрафу, арешту або обмеження волі, то зазначені види покарань до них не можуть бути застосовані.

Також місце, час та обставини вчинення злочинів неповнолітніми також специфічні. У вечірній час неповнолітні частіше скоюють хуліганства, нанесення шкоди здоров'ю, грабежі, розбої, інші злочини проти особи; в денний – крадіжки з квартир (переважно через квартирки на перших поверхах будинків), статеві злочини. У громадських місцях неповнолітні нерідко вчиняють хуліганські дії, масові заворушення (особливо вболівальники різних футбольних команд). Переважно злочини вчиняються неподалік від місць постійного проживання неповнолітніх.

Шляхи вирішення проблем підліткової злочинності

Слід визнати, що на сьогодні в Україні

склалася обґрунтована необхідність переосмислення і вдосконалення системи покарань, що застосовуються до неповнолітніх у разі вчинення ними злочинів. У сучасній юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо необхідності створення специфічних видів покарань, які б застосовувалися виключно до неповнолітніх, враховуючи при цьому особливості їх розвитку. Є потреба започаткування нових видів покарань для цієї категорії правопорушників і основними з цих покарань повинна бути не кара за вчинений злочин, а виправлення, виховання підлітків, формування його як законослухняного громадянина суспільства. Крім цього, вбачається доречним вдосконалення примусових заходів виховного характеру, в першу чергу, відносно видів таких заходів, які можуть бути призначені малолітнім правопорушникам, а також «більш активне» їх застосування.

Враховуючи іноземний досвід, пропоную доповнити Кримінальний кодекс України іншими статтями, які б детальніше регулювали відповідальність за втягнення неповнолітній у злочину діяльність. А саме варто відокремити такі злочини як спонукання до вживання наркотичних засобів чи інших одурманюючих речовин без призначення лікаря, проституцію, бродяжництво чи жебрацтво, вчинення сексуальних дій, а рівно і дій, пов'язаних з виготовленням матеріалів чи предметів порнографічного характеру.

Для ефективної профілактики злочинів, що вчиняють неповнолітні, слід урахувати чинники як спеціально-економічного, так і морально-психологічного характеру тощо. Така профілактика передбачає періодичний аналіз різних даних з метою з'ясування наявності підстав для провадження специфічних дій. При плануванні профілактичних дій щодо злочинності неповнолітніх потрібно враховувати й застосовувати нормативно-правову базу.

Висновки

Злочинність неповнолітніх має суттєві особливості, які обумовлені їх психологією, ступенем розвитку, можливістю реально оцінювати події, що відбуваються, тощо. Зазначені специфічні риси злочинності неповнолітніх зумовили законодавця до ретельної регламентації кримінальної відповідальності неповнолітніх, яка інколи відступає від загальних правил і засад кримінальної відповідальності та покарання. Кримінальним Кодексом України передбачені особливі відповідальності неповнолітніх з урахуванням їхнього віку та важкості вчиненого злочину.

Профілактика правопорушень із втягненням неповнолітніх у злочинну та іншу анти-суспільну діяльність повинна стати однією із головних напрямків діяльності держави та громадських організацій. Потребує перегляду система видів покарань щодо неповнолітніх, передбачених Кримінальним кодексом України, та внесення до неї відповідних змін, а також вдосконалення примусових заходів виховного характеру, що дозволить більш ефективно захищати неповнолітніх від злочинних посягань і сприятиме, таким чином, виконанню Україною вимог Конвенції про права дитини.

Список використаних джерел

1. https://pidruchniki.com/1553060560032/pravo/vtyagnennya_nepovnolitnih_zlochinnu_diyalnist_304
2. http://pap.in.ua/2_2018/93.pdf
3. <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/301.php>
4. <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lessons/lection9.html>
5. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6653/Krezul%20Pravoviy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. file:///C:/Users/admin/Downloads/Noknuvs_2013_1_25.pdf

**ДОСЛІДЖЕННЯ
СТРАХІВ УЧНІВ У СИТУАЦІЇ
ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ****Автор:****Левчун Олеся,**учениця 10 класу Кременецького
ліцею імені У. Самчука Тернопільської
області**Науковий керівник:****Бакуліч Тетяна Миколаївна,**учитель хімії Кременецького ліцею
імені У. Самчука Тернопільської
області**Науковий консультант:****Гільман Анна Юріївна,**кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
громадського здоров'я
Національного університету
«Острозька академія»**Координатор:****Дрель Надія Анастасіївна,**директор Центру духовно-морально-
го виховання Національного
Університету «Острозька Академія»

Актуальність теми. Річард Лазарус стверджував, що тривожність є наслідком того, як людина оцінює ситуацію, тобто тривожність є негативним за своїм забарвленням станом, обумовленим очікуванням невизначеної проблеми. Такі переживання можуть виникати у ситуації публічного виступу. Також переживання публічного виступу підлітками може супроводжуватися страхом оцінки, нервово психічною нестійкістю.

Тренер з ораторського мистецтва Стів Бастін вважає, що вміння виступати на пу-

бліці – необхідна умова успішної кар'єри в сьогоdnішній час. Перешкодою можуть стати неприємні переживання та тривожність.

Не зважаючи на те, що усі переживають такі моменти, підлітки найлегше піддаються негативному впливу. Зважаючи на кризовість періоду, вони часто надміру гостро переживають емоції та реагують на неприємні, хвилюючі ситуації.

Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість. У нашому дослідженні увага була приділена ситуативній тривожності, тобто емоційному стану, який виникає у ситуації публічного виступу.

Під час навчальної діяльності учням доводиться часто виступати. Наприклад, читати вірш на заняттях з української чи зарубіжної літератури. Або захищати власний реферат, а той брати участь у концертах, співаючи чи танцюючи. Такий досвід усім дається по-різному. Ми припустили, що переважно ця ситуація є стресовою і супроводжується тривогою, яка підсилює і провокує страх публічного виступу. Тому ми вирішили дослідити рівень ситуативної тривожності та публічного страху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми діяльності людини в умовах тривожного стану (Л.М. Артюшин, Ф.Д. Горбов, Л.Г. Дика, Ю.М. Забродін, Д.Н. Завлішина, Н.Д. Завалова, Р.С. Лазарус, Н.Д. Левітов, О.М. Леонтьєв, М.О. Матова, Н.І. Наєнко, А.М. Прихожан, М.В. Фролов, Х.и-Хекхаузен, Ю.Л. Ханін, Ч.Д. Спілбергер, В.В. Суворова) засвідчили наявність дезорганізуючого впливу тривожності (Н.Д. Левітов, А.М. Прихожан, Ч.Д. Спілбергер, Ю.Л. Ханін, В.В. Суворова).

Установлено, що тривожний стан знижує мотивацію (Х. Хекхаузен), обумовлює нерациональний вибір мети (О. Маурер), негативно впливає на ефективність діяльності (А.М. Прихожан), уповільнює розумову діяльність людини (Е.О. Голубєва).

У працях О. Кондаша, В.В. Плотнікова, В. Пржірода, Й. Штефановича, Ю.В. Щербатих досліджено ситуації емоційної напруги, що виникають у навчальній діяльності. Ученими доведено, що ситуації навчальної діяльності, пов'язані з оцінюванням знань, умінь і навичок студентів, обумовлюють виникнення тривожності, проте особливості впливу таких ситуацій на страх публічного виступу не висвітлено.

Мета дослідження. Виявити зв'язок між тривожністю підлітків та їх страхом публічного виступу, а також розробити практичні рекомендації щодо їх подолання.

Об'єкт дослідження. Страх та тривожність підлітків у ситуації публічного виступу під час навчання.

Предмет дослідження. Зв'язок тривожності зі страхом публічного виступу під час навчальної діяльності.

Завдання дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз тривожності та страху публічного виступу як психологічних феноменів; 2) охарактеризувати особливості підліткового віку; 3) емпірично дослідити ситуативну тривожність та ознаки страху публічного виступу підлітків; 4) розробити практичні рекомендації щодо подолання тривожності та страху публічного виступу на основі інтерв'ю вчителів.

Виклад основного матеріалу

Існує безліч розумінь поняття тривожності. Одним з тих, що найчастіше зустрічається є це: «тривожність – це схильність індивіда до переживання тривоги, яке є емоційним станом. Стан характеризується суб'єктивними відчуттями напруги, неспокою, похмурих передчущань, а з погляду фізіології – активацією вегетативної нервової системи. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю і динамічним в часі» (Л. Анн). На психологічному рівні тривожність відчувається

як: напруга, заклопотаність, неспокій, нервозність, відчуття невизначеності, безсилля, незахищеності, невдачі, самоти, неможливість ухвалити рішення [1]. У навчальній діяльності кожен підлітки переживає подібні емоції. Проте, надмірна частота виникнення цих негативних симптомів заважає нормальному життю та розвитку.

На наш погляд провокувати виникнення тривожних станів може ситуація публічного виступу. Публічний виступ – це привселюдне виголошення промови, заяви, інформації з певної проблеми. Метою публічних виступів є передача інформації, знань, оцінок та вражень. Кожен доповідач повинен володіти певними вміннями та навичками роботи з аудиторією. Він повинен мати нахил до цієї діяльності, бути психологічно готовим до виступу, не боятися аудиторії, уміти своїм словом змусити слухачів емоційно співпереживати, хвилюватися через вирішення тих чи тих проблем [3].

У даній статті ситуацією публічного виступу ми вважаємо таку діяльність учнів як представлення результатів робіт перед класом, виступи на загальношкільних та місцевих заходах. Безперечно, під час навчання у школі підлітки максимально залучені і зайняті діяльністю, що передбачає активну комунікацію. Багато традиційних заходів не обходяться без старшокласників. І це може приносити не лише цікавий та важливий досвід, а й певний стрес.

Підлітковий період є одним з етапів розвитку і становлення людини як особистості. Він має певні особливості і характеризується активними змінами. Високого рівня розвитку досягають усі пізнавальні процеси і творча активність. Відбувається перебудова пам'яті. Мислення стає теоретичним, понятійним за рахунок того, що підліток починає засвоювати поняття, удосконалювати вміння користуватися ними, міркувати логічно і абстрактно [12].

Поява чутливості до думки оточуючих з приводу зовнішності, знань, здібностей пов'язано з розвитком в цьому віці самосвідомості. Підлітки стають більш образливими. Вони хочуть виглядати краще за всіх і робити гарне враження. Для них краще промовчати, ніж сказати і помилитися. У поведінці підлітків відзначаються демонстративність, зовнішнє бунтарство, прагнення звільнитися з-під опіки і контролю дорослих. Вони можуть демонстративно порушувати правила поведінки, не цілком коректним чином обговорювати слова або поведінку людей, відстоювати свою точку зору, навіть якщо не зовсім впевнені в її правильності [11].

Вітчизняний психіатр А.Е. Личко виділив наступні специфічні поведінкові реакції підліткового віку: реакцію емансипації (демонстрації незалежності і самостійності), реакцію групування з однолітками, реакцію формується сексуального потягу і реакцію захоплення (хобі) [12].

Виникає потреба в довірчому спілкуванні. Підлітки хочуть бути почутими, їм необхідно, щоб їх думки поважали. Вони дуже переживають, коли їх перебивають, не дослухавши. У підлітків велика потреба в спілкуванні і дружбі, вони бояться бути відкинутими. Часто уникають спілкування зі страху «не сподобатися». Тому у багатьох дітей в цьому віці виникають проблеми у встановленні контактів як з однолітками, так і з більш дорослими людьми. У підлітків відзначається низька стійкість до стресів. Вони можуть діяти необдуманно, вести себе неадекватно [11].

Підлітки прагнуть брати участь в різноманітних видах діяльності: спортивної, художньої, суспільно корисної та ін. Таким чином вони намагаються зайняти певне місце серед людей, показати свою значимість, дорослість, відчутти себе членом суспільства, реалізувати потребу в прийнятті та самостійності [12].

Ми провели емпіричне дослідження

зв'язку ситуативної тривожності та страху публічного виступу серед підлітків. Вибірку склали 30 учнів 8-9 класів Кременецького ліцею імені Уласа Самчука.

З метою встановлення рівня тривожності ми використали опитувальник ситуативної тривожності (Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна).

За методикою «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» (Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна) було виявлено наступні результати: серед опитаних показник ситуативної тривожності лише у 26,7% учнів був високим. Власне саме ця кількість респондентів не змогла б себе швидко опанувати у певній ситуації. Решта опитаних продемонструвала середні значення, загалом у вибірці показник становив 27. Це свідчить про переважну стійкість у дещо кризових ситуаціях.

Показники особистісної тривожності у підлітків сягали середнього рівня. Зокрема серед опитаних 16,7% учнів продемонстрували високий рівень показника. Значення особистісної тривожності у середньому серед респондентів було 25. Такі результати свідчать про цілком не значимий рівень особистісної тривожності, адже навіть високі результати були наближені до межі середнього. Лише один респондент мав помітно високе значення, що може свідчити про його особисті характеристики. Це означає, що загалом у даній вибірці підлітки не є тривожними у повсякденному житті.

З метою виявлення страху публічного виступу підлітків було розроблено анкету. Побудовані запитання у анкеті передбачали виявлення: ставлення до виступів, страху перед ними; ознак тривожності під час публічних заходів тощо. Також поставлені запитання дозволили скласти загальну картину про ставлення підлітків до публічного виступу, їх думки і переживання з цього приводу.

Представимо результати анкетування.

1. Ви боїтеся публічних виступів? Так, 8 осіб (26,7%). Ні, 19 (63,3%). Не знаю, 3 (10%).

2. Чи бувають у Вас такі реакції як мандраж, тремтіння кінцівок, сухість у роті тощо перед чи під час виступу? Так, 9 осіб (30%). Ні, 15 осіб (50%). Не знаю, 6 осіб (20%).

3. Чи є у Вас звичні «ритуали» (те, що робите щоразу) перед виступом? Так, 2 осіб (6,7%); Ні, 25 осіб (83,3%); Не знаю, 3 осіб (10%).

4. Ви любите виступати? Так, 17 осіб (56,7%). Ні, 10 осіб (33,3%). Не знаю, 3 осіб (10%).

5. Чи мріяли коли-небудь бути актором (актрисою)? Так, 9 осіб (30%). Ні, 21 особа (70%).

6. Ви часто виступаєте на публіці? Так, 12 осіб (40%). Ні, 18 осіб (60%).

7. Чи переймаєтесь Ви про свій вигляд на сцені? Так, 17 осіб (56,7%). Ні, 11 осіб (36,6%). Не знаю, 2 осіб (6,7%).

8. Чи переживаєте про те, що думають про Вас та Ваш виступ інші? Так, 16 осіб (53,3%). Ні, 14 осіб (46,7%).

9. Чи Ви б хотіли побороти страх перед сценою? Так, 15 осіб (50%). Ні, 11 осіб (36,7%). Не знаю, 4 осіб (13,3%).

З отриманих результатів можна зробити висновок, що більшість опитаних нами не виявляють очевидного та сильного страху публічного виступу. Власне це можна пояснити тим, що у цей період виступи переважно колективні, а групова діяльність, очевидно, менш стресова. Адже підлітки отримують підтримку один одного або виступають не вперше перед однією і тією ж аудиторією. Проте, невелика частина таки вважає, що їй притаманний страх публічного виступу та помічала у себе явні ознаки тривоги у цей момент. Знову ж таки це можуть індивідуальні особливості респондентів. Та в будь-якому випадку можна стверджувати, що як тривожність так і страх публічного виступу притаманні деяким підліткам. Звісно, вони переважно турбуються про свою зов-

нішність, що є навіть особливістю даного періоду. Як і важливість думки оточуючих. Це може провокувати страх у майбутньому, до прикладу через негативний досвід критики. Тому навіть без очевидних проблем зараз не варто залишати цей аспект життя підлітків без уваги. Половина вибірки все ж хотіла побороти страх сцени. Можна припустити, що під таким страхом вони мають на увазі сильні емоційні переживання безпосередньо перед виступом.

Зважаючи на те, що у даному дослідженні розглядались ситуації навчальної діяльності, то для розробки порад щодо того, як впоратись із тривожністю під час публічного виступу ми звернулись до вчителів. Тож було проведено інтерв'ю серед 10 вчителів Кременецького ліцею імені Уласа Самчука зі стажем 5-20 років. До складу опитаних респондентів увійшли вчителі фізики, історії, математики, української та зарубіжної літератури, іноземної мови. На основі проведеного інтерв'ю та опрацювання робіт науковців (Дейл Карнегі, Поль Сопер, А.Ф. Коні) ми пропонуємо наступні **рекомендації**.

- Потрібно багато практики: чим більше виступаєш, тим менше боїшся. Із кожним виступом набувається досвід, що спрощує зменшує подальші переживання.
- Не нагадувати собі щоразу про виступ, щоб не хвилюватись. Не потрібно заціклюватися на негативному очікуванні, краще відволіктись і думати про щось хороше.
- Бути ініціативним, пробувати те, що подобається. Варто починати виступи з власного бажання, тоді, коли максимально комфортно.
- Перед виступом добре виспатись, набратися сил. Дуже важливо почувати себе спокійно і впевнено під час виступу, а для цього надзвичайно потрібно відпочити.

- Важливо зрозуміти те, що намагаєшся донести до слухачів. Бо неможливо пояснити комусь те, що сам не розумієш.
- Потрібно починати виступ з того, у чому найбільш впевнений. Це одразу продемонструє компетентність і впевненість, створить хороше перше враження.
- Можна попередньо добре розім'яти руки і ноги перед виступом, зробити просту фізичну зарядку. Це допоможе краще відчувати себе, бути в тонусі.
- Бути впевненим у своїй підготовці. Перевірити текст доповіді та спробувати запустити презентацію, повторити необхідний матеріал.
- Прийти завчасно, аби відчути аудиторію. Пунктуальність завжди надзвичайно важлива, а у такій ситуації вона навіть допоможе краще відчути атмосферу, стати частиною заходу.
- Під час виступу потрібно робити паузи. Дуже важливими є структура та логічність викладу матеріалу. Тому варто не поспішаючи доповідати із логічними невеликими паузами.
- Необхідно попередньо практикуватись. Можна розповідати перед дзеркалом, ввімкнувши приємну музику, шум для того, аби ніби провести репетицію самого виступу.
- Загалом можна вивести свою формулу підготовки до відповідальним подій. З досвідом кожен добре знатиме як приборкати власні почуття.

Висновки

На жаль, у результаті проведеного дослідження не було підтверджено гіпотезу про наявний тісний зв'язок між ситуативною тривожністю та страхом публічного підлітків. Зовсім невелика кількість наших респондентів продемонструвала високі показ-

ники тривожності, проте, більшість виявила тою чи тою мірою ознаки страху публічного виступу. Тому у перспективі потрібно приділити більше уваги вивченню інших чинників та аспектів саме публічному виступу. Зважаючи на особливості підліткового віку, варто піклуватись про емоційне благополуччя старшокласників. Наприклад, залучати їх до активної діяльності, організовувати комфортні умови.

Варто не забувати, що саме навчання у школі дає необхідну базу знань та соціальних навичок, що діти згодом активно використовують. Тому окрім подачі навчального матеріалу, варто приділяти увагу підготовці до представлень та демонстрації своїх знань та результатів, переважно, через публічний виступ.

Дуже часто підлітковий період багатий на травматичний досвід, що надалі впливає уже на дорослих людей. Тому потрібно піклуватись про психологічне здоров'я якомога раніше. Безсумнівно, переживання тривожності під час публічного виступу негативно відображаються на емоційному стані учнів. Старшокласники не навчені тому, як оволодіти собою у ситуації стресу. Проте, вже з 1-го класу можуть піддаватись критиці. А згодом, вже у дорослому житті, уникати і боятись публічних виступів. Окремий випадок зі шкільного життя може спричинити страх і змусити людину тікати від повторної негативної оцінки.

Тому дослідження тривожності ніби перший крок для піклування. Ми намагаємось зрозуміти підлітків та знайти спосіб їм допомогти.

Список використаних джерел

1. Абрамова Г.С. *Практическая психология*. – М.: Академ. проект, 2002.
2. Василега О.Ю. *Теоретико-методологічні аспекти вивчення*

- проблеми страху в психології // Молодий вчений. №7. 2015. С. 100-103.*
3. Гриценко Т.Б Етика ділового спілкування: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
 4. Карпенко Н.В. Корекція та профілактика дитячих страхів // Психологічна газета. №7. 2006. С. 1-31.
 5. Кондаш О. Хвилювання: страх перед випробуванням. Київ: Радянська школа, 1981. – 170 с.
 6. Мовчан М. Феномен страху: його класифікації і рівні. Наукові записки. Серія «Філософія». Вип. 10. Полтава, 2012. С. 197-204.
 7. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. М., 2000. 304 с.
 8. Прохоров А.О. Психические состояния и их проявления в учебном процессе. Казань, 1991. 168 с.
 9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 2000. 720 с.
 10. Савина М.О. Страх как социальное явление: дис. канд. филос. наук: 09.00.11 / М.О. Савина. Волгоград, 2004. 154 с.
 11. Савчин М.В. Вікова психологія / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. К.: Академвидав, 2005. 202 с.
 12. Ткачева М.С. Возрастная психология: конспект лекций / М.С. Ткачева, М.Е. Хилько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2013. 200 с.
 13. Турчак О.М. Психологічні особливості вербальних проявів тривожності студентів у ситуації емоційної напруги: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний університет «Острозька академія». Острог, 2015. 245 с.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО ПОРУШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ У ПІДЛІТКІВ

Автори:

*Пасічник Анна, Шовков Даниїл,
учні 8 класу Новоград-Волинського
ліцею №1 імені Лесі Українки
Житомирської області*

Науковий керівник:

*Маковський Богдан Олександрович,
студент III курсу спеціальності
«Психологія» факультету
політико-інформаційного
менеджменту Національного
університету «Острозька академія»*

Наукові консультанти:

*Рожка Юрій Антонович,
директор Новоград-Волинського
ліцею №1 імені Лесі Українки
Житомирської області*

*Кулеша Наталія Петрівна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
громадського здоров'я, заступник
декана факультету політико-
інформаційного менеджменту
Національного університету
«Острозька академія» з
профорієнтаційної роботи*

Координатор:

*Дрель Надія Анастасіївна,
директор центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Стаття присвячена теоретико-експериментальному вивченню ціннісних орієнтацій

підлітків та їхньої схильності до порушення соціальних норм. Проаналізовано теоретичні основи та сутність поняття ціннісних орієнтацій. Розглянуто теорії виникнення схильності до порушень соціальних норм підлітків. Проведено емпіричне дослідження, в якому визначили ціннісні орієнтації підлітків та діагностували середній рівень схильності до девіантної поведінки.

Ключові слова: цінності, підлітки, соціальні норми, девіантна поведінка.

The article is devoted to the theoretical and experimental study of the value orientations of adolescents and their propensity to violate social norms. The theoretical foundations and the essence of the notion of value orientations are analyzed. The theory of inclination to violations of social norms of adolescents is considered. An empirical study was conducted to determine the value orientations of adolescents and to diagnose the average inclination to deviant behavior.

Key words: values, adolescents, social norms, deviant behavior.

Актуальність. В умовах стрімкого розвитку суспільства ми спостерігаємо, що ціннісні орієнтації осіб підліткового віку є динамічними та нестійкими, що призводить до непорозуміння із оточуючими та важкості у процесі їх виховання. Нестійка система цінностей цієї вікової категорії осіб створює підґрунтя для формування у них схильності до порушення соціальних норм. Теоретичний аналіз, підкріплений емпіричним дослідженням допоможе краще зрозуміти процес формування ціннісної орієнтації підлітків. Це є актуальним, оскільки саме ціннісні орієнтації є одним із найважливіших факторів, котрі визначають функціонування та розвиток особистості в майбутньому. Обрана тема є соціально значимою, адже дослідження в цій сфері допомагає краще зрозуміти цінніс-

ні орієнтації підлітків та процес їх формування, що створює можливість запобігти схильності до порушень соціальних норм.

Мета нашого дослідження – це виявлення ціннісних орієнтацій підлітків та їхньої схильності до порушення соціальних норм.

Завдання дослідження: •здійснити теоретичний аналіз поняття ціннісної орієнтації підлітків; •проаналізувати теоретичний базис щодо порушень соціальних норм підлітками; •здійснити емпіричне дослідження для виявлення ціннісних орієнтацій підлітків та їхньої схильності до девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Появу поняття «ціннісні орієнтації» обумовили дослідження у різних галузях наук. На думку Б. Ананьєва, дослідження ціннісної сфери особистості розпочались із співпраці соціології, соціальної психології та загальної психології.

Інтерес такої великої кількості наукових напрямів, що був спрямований на дослідження ціннісної сфери спричинив різноманіття визначень цього поняття. Проте, загальноприйнятим у науковому середовищі вважається наступне визначення: «Ціннісні орієнтації – це, насамперед, надання переваги чи заперечення певних смислів як засад життєорганізації і (не)готовність поводитися згідно з ними... Ціннісні орієнтації, визначають загальне спрямування інтересів особистості; ієрархію індивідуальних переваг і взірців; цільову й мотиваційну програми; рівень домагань і престижних переваг; уявлень про те, що має бути, і механізми селекції за критеріями значимості; міру готовності й рішучості (через вольові компоненти) через реалізацію власного «проєкту життя» [2, с.35].

Опираючись на запропоновану цитату, можна підсумувати, що ціннісні орієнтації є базовим компонентом психологічної структури особистості, що містить в собі найвагоміший, значимий для суб'єкта зміст, та особливості його уявлення про себе, усвідомлювання себе.

За час психологічних досліджень у сфері ціннісної орієнтації суб'єктів з'явилось доволі багато точок зору щодо трактування цієї ланки особистості. Пропонуємо розглянути ці трактування задля кращого теоретичного розуміння сутності ціннісних орієнтацій особистості [1].

У філософії поняття ціннісної орієнтації розглядають як найважливіший елемент внутрішньої структури особистості, закріплений життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань що обмежують значущість, істотне для суб'єкта від незначимого [5].

Соціологія розглядає ціннісні орієнтації як спрямованість особистості на ті чи інші види соціальних цінностей [3]. Ціннісні орієнтації як складний соціально-психологічний феномен розглядає загальна психологія. Вони характеризуються загальним підходом людини до світу, до себе, визначають сенс та напрямок особистісним позиціям, поведінці та вчинкам. Педагогіка бачить особистісні цінності як прагнення, бажання, потреби суб'єкта, що відіграють для нього роль найважливіших особистісних цінностей та цілей життєдіяльності [11].

Як бачимо, цінності є фундаментальним чинником розвитку особистості суб'єкта, визначають напрямок її спрямованості. Тому, на нашу думку дуже важливо дослідити ціннісні орієнтації саме осіб підліткового віку, адже їхній віковий період характеризується активним процесом формування особистості, і цінності, які стануть для них важливі на цьому етапі будуть визначати подальше їхнє особистісне спрямування.

Варто зазначити, що у науковій літературі ціннісні орієнтації розглядають як системно-утворююче психічне явище. І. Блауберг, зокрема, аналізуючи поняття цілісності й системності, зазначає: «Прикметною ознакою будь-якого системного утворення, яке розуміють в цьому вузькому сенсі, є розвинений зв'язок між його елементами та його ор-

ганізованість (упорядкованість), що обумовлює цілісний характер цього утворення» [8].

Поняття системності, як відзначає Л. Анциферова, «нерозривно пов'язане з поняттями цілісності, живої, органічної цілісності, що саморозвивається і самодоповнюється новими «органами» цілісності» [9]. Дослідження, присвячені системному підходу, показали, що важливою характеристикою будь-якої системи є її структура як «сукупність стійких зв'язків між множиною компонентів об'єкта, які забезпечують його цілісність і тотожність самому собі» [9].

Формування ціннісної сфери особистості в підлітковому віці відбувається в процесі їхньої соціалізації. Наприклад, Д.І. Фельдштейн зазначав, що провідною діяльністю в підлітковому віці стає «про соціальна поведінка», спрямована на засвоєння норм та взаємин у суспільстві. Іншими словами, відбувається активне розгортання процесу соціалізації особистості, у ході якого підліток прилучається до норм і цінностей суспільства [12]. Тому дуже важливо зважати на оточення, в якому підліток перебуває в цей віковий період, адже саме воно визначає, які цінності стануть головними в його ціннісній системі.

Антисоціальні групи можуть сформувати соціально небажану систему цінностей, яка може призвести до девіантної поведінки та спричинити схильність до порушення соціальних норм та правил. І навпаки, просоціальні групи, котрі мають гуманістичні та філантропічні погляди можуть позитивно вплинути на ціннісну систему підлітка, виховавши в ньому бажані соціальні риси та особистісні якості [7].

Цю тезу підкріплюють соціально-психологічні дослідження ціннісних орієнтацій, котрі часто аналізуються у зв'язку з життєдіяльністю су'єкта, його статусом в соціальній структурі суспільства, у зв'язку з формуванням ціннісного ставлення та професійної

спрямованості, а також у зв'язку із духовними, політичними, соціально-економічними трансформаціями. Як бачимо ціннісні орієнтації формуються не лише під впливом соціалізації, а й під рядом інших соціокультурних, економічних факторів.

Дуже важливі в контексті нашої теми педагогічні дослідження присвячуються формуванню в учнів орієнтації на ті чи інші цінності, зокрема, на працю, навчання, інші соціально значимі цінності. Зміст ціннісних орієнтацій аналізується в різних сферах діяльності (мистецтво, дозвілля, сім'я, спілкування тощо) [14].

Дослідження котрі проводяться в цьому напрямку, опираючись на відповідну емпіричну та методологічну базу, при використанні апробованих методик, доволі ґрунтовно розширюють вивчення цієї теми. Перш за все, існують змістовні вивчення ціннісної орієнтації у соціологічному та соціально-політичному контексті, зокрема: як ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші підстави оцінки суб'єктом дійсності та орієнтації в ній; як спосіб диференціації об'єктів за їх значимістю. Опираючись на ці методологічні положення, можна стверджувати, що ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні соціального досвіду і проявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості. Слід зауважити, що більшість досліджень присвячується аналізу ціннісних орієнтацій через їх прояви у різних сферах життєдіяльності.

Як бачимо поняття ціннісної орієнтації є доволі широким, та існує безліч поглядів стосовно розуміння сутності цього явища і так само багато факторів, які впливають на формування ціннісної системи суб'єкта. Отже, більшість наукових досліджень, які пов'язують ціннісні орієнтації осіб із їхньою схильністю до порушення соціальних норм.

Ми вважаємо за необхідне розглянути теорії формування схильності до порушень

соціальних норм, для кращого розуміння цього явища, оскільки це важливо при проведенні емпіричного дослідження. В науковій літературі поняття схильності до порушень соціальних норм ототожнюють із поняттям девіантної поведінки, яке пояснюється як система вчинків, які відхиляються від прийнятих у суспільстві правових і моральних норм, які проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації, в ухиленні від морального контролю за власною поведінкою [15].

Теорії, які пояснюють схильність осіб підліткового віку до девіантної поведінки можна розділити на три групи. Перша група включає в себе теоретичні підходи, згідно з якими протиправна поведінка є результатом відсутності у них чинників стримування такої поведінки. Сюди можна віднести теорію обумовленого сумління Х. Айзенка, психоаналітичну теорію, котра пов'язує схильність до девіантної поведінки, не сформованість механізмів супер-его внаслідок порушень контакту з батьками у дитинстві. Також сюди можна зарахувати і соціологічні та гуманістичні теорії, згідно із якими роль стримуючих чинників відіграє наявність у суб'єкта системи цінностей, котрі несумісні з протиправною поведінкою або її наслідками [14].

Теорії, котрі входять другу групу роблять акцент на формуванні соціальних та особистісних передумов, через які індивід не в змозі скористатись соціально-прийнятними способами задоволення власних потреб. Сюди входять соціологічні теорії аномії та можливостей, котрі пов'язують девіантну поведінку з станом, коли людина не в змозі в рамках законів задовольнити потреби або досягнути успіху [14]. Також цю групу складають теорії, що пов'язують девіантну поведінку із певними рисами темпераменту (Г. Айзенк), акцентуаціями характеру та психопатіями (К. Леонгард). Варто згадати про

когнітивні теорії Дж. Келлі, А. Бека і А. Еліса, згідно з якими девіантна поведінка може бути наслідком некоректної оцінки ситуації та наявності у особистості ірраціональних переконань.

І нарешті теорії, котрі формують третю групу, та розглядають девіантну поведінку як наслідок наявності у людини індивідуальних якостей або перебування її в обставинах, що підштовхнули до протиправних вчинків наступні: соціальні теорії стигматизації та конфлікту, згідно якої девіантна поведінка підлітка продиктована його участю в асоціальних угрупованнях; теорія соціального наущіння (підліток обирає протиправні способи поводження, якщо спостерігає успішні дії такого ж характеру, закріплюючи в собі цей досвід); соціально-психологічна теорії, у яких прагнення до правопорушень пов'язується із впливом малої групи на особистість [15].

Як бачимо, дослідження проблем формування протиправної поведінки неповнолітніх, є доволі ґрунтовними, та охоплюють безліч психологічних підходів, котрі розглядають проблему девіантної поведінки із різних сторін.

Якщо узагальнити погляди вчених щодо природи протиправної поведінки неповнолітніх, то можна визначити наступні концептуальні положення: протиправна поведінка є результатом неспроможності конкретного неповнолітнього в конкретній ситуації задовольнити свої потреби соціально прийнятним засобом або успішно включитися до соціально-корисної діяльності за умов, що його ціннісні орієнтації та моральні переконання не стримують його від асоціальних вчинків [13].

Причини протиправної поведінки полягають у не сформованості у неповнолітнього вмінь та якостей, необхідних для успішної діяльності (соціальної поведінки) в тих чи інших суспільних умовах або формування у нього в процесі взаємовідносин з найближчим оточенням соціально дезадаптивних

особистісних якостей, асоціальної спрямованості особистості, асоціальних настанов та стереотипів поведінки.

Таким чином, протиправна поведінка неповнолітніх пов'язана із формуванням у них соціально дезадаптивних особистісних якостей та асоціальної спрямованості особистості на різних етапах соціалізації під впливом негативних соціальних факторів.

Важливо зазначити, що підлітки, які схильні до ненормованої поведінки, скоюють протиправні дії, стають некерованими, агресивними, важко піддаються вихованню, найчастіше поповнюють лави неповнолітніх порушників закону, стають контингентом спеціальних виховних закладів. При цьому не існує методик підрахунків фактичної шкоди, моральних і соціальних втрат сім'ї та суспільства [15].

Як зазначають дослідники-соціологи пострадянського простору Н.Ф. Голованова, М.Б. Панасюк, А.В. Мудрик та інші: проблеми дорослих правопорушень та інших негативних явищ житті суспільства в цілому та окремої людини як основи, чинника та результату його функціонування, беруть свій початок у дезадаптованості, у бездіяльності недоглянутих підлітків, чиє неробство формує їх нахили й звички [14].

Для проведення нашого емпіричного дослідження ми сформувавши вибірку із 50-ти респондентів. При формуванні вибірки ми опирались на вітчизняну вікову періодизацію психічного розвитку людини, за якою до категорії підлітків відносяться особи від 10-ти, до 15-ти років. Середній вік наших респондентів – 13,8 років.

Ми використали дві методики для збору інформації, яка була необхідна в рамках нашої теми: перша методика це «Методика ціннісних орієнтацій» М. Рокича, котра спрямована на дослідження спрямованості особистості, її ставлення о себе та оточуючих і життя загалом (методика представлена

із двох наборів цінностей (по 18 цінностей у кожному наборі), респонденту потрібно зробити ранги цінностей, від того що йому найближче, до того, що геть не властиве); друга методика це опитувальник схильності до девіантної поведінки О.М. Орла, яка дозволяє діагностувати рівень схильності до девіантної поведінки досліджуваних (опитувальник складається 40 тверджень, респонденту потрібно присвоїти кожному твердженню бал: від 2 до 0, за мірою близькості твердження. На основі отриманих балів визначається загальний рівень схильності до девіантної поведінки).

Аналіз результатів за першою методикою засвідчив, що більшість респондентів обирали як найважливішу цінність «Вірні друзі» – 10% також цінність «Активне життя», що є актуальною для них – 8,5%. «Кохання» – 8%, «Розваги», «Розвиток», «Краса природи» та «Воля» розділили 7% респондентів. Найнижчий відсоток серед респондентів мають такі цінності «Здоров'я» – 3% та «Пізнання» – 2%.

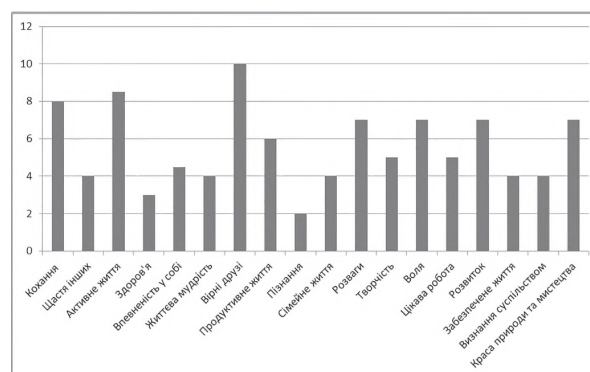

Рис. 1 Рейтинг термінальних ціннісних орієнтацій підлітків

Аналіз інструментальних ціннісних орієнтацій показав, що найбільше відсотків мають цінності «Твердий характер» – 10%, «Сміливість» – 8,5%, «Незалежність», «Широта поглядів» та «Ефективність у справах» розділили по 8%. Важливо зазначити, що найвищі відсотки мають цінності «Чуйність» – 3%,

«Акуратність», «Самоконтроль», «Освіта», «Дисциплінованість», «Чесність» та «Нетерпимість до недоліків», по 4%.

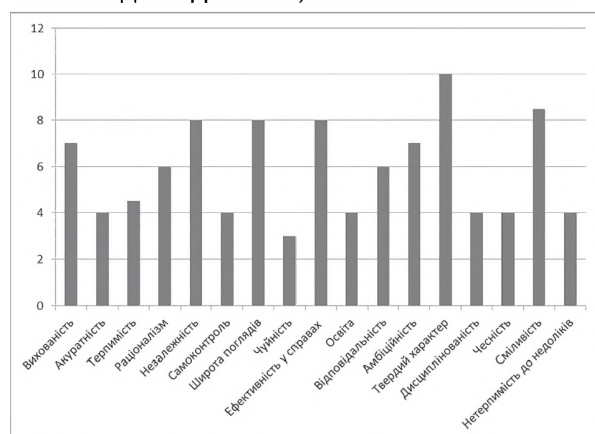

Рис. 2 Рейтинг інструментальних ціннісних орієнтацій підлітків

Аналіз результатів за другою методикою засвідчив, що серед опитаних респондентів лише 15% мають високий рівень схильності до девіантної поведінки. Середній рівень схильності мають 20% досліджуваних, а 65% респондентів мають низький рівень схильності до девіантної поведінки. На нашу думку це є досить хорошим результатом.

Рис. 3 Відсоткове співвідношення рівнів схильності до девіантної поведінки

Висновки

Отже, під час написання наукової роботи нами було проаналізовано теоретичний базис, який ґрунтовно пояснює теоретичні основи та сутність поняття ціннісних орієнтацій. Також було розглянуто теорії виникнення схильності до порушень соціальних норм підлітків. Ми провели емпіричне дослідження, в якому визначили ціннісні орієнтації підлітків та діагностували середній рівень схильності до девіантної поведінки. Опираючись на отримані данні, можна стверджувати, що загальна картина є досить хорошою, не спостерігається аномальна схильність до девіантної поведінки та ціннісні орієнтації респондентів є адекватними.

Список використаних джерел

1. Антонова Н.О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей студентів вищого педагогічного навчального закладу: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Н. О. Антонова. – К., 2003. – 16 с.
2. Анциферова Л.И. Системный подход в психологии личности / Л. Анциферова // Принципы системности в психологических исследованиях. – М., 1990. – С. 61–77.
3. Блауберг И. В. Целостность и системность / И.В. Блауберг // Системные исследования: Ежегодник. – М., 1977. – С. 5 – 29.
4. Горбенко Ю.Л. Особливості становлення ціннісних орієнтацій у процесі професійної підготовки військовослужбовців: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. / Ю.Л. Горбенко. – К., 2006. – 20 с.
5. Демичева А.В. «Девіантне поведіння в сучасному українському суспільстві» – 1999. – № 2. – С. 94-98.
6. Дюркгейм Э. Ценностные и

- «реальные» суждения / Э. Дюркгейм // *Социология*. М., 1995. – С. 290-307.
7. Журавлева Н.А. Динамика ценностных ориентаций личности в Российском обществе / Н.А. Журавлева. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2006. – 335 с.
 8. Змановская е.в. Девиянтология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений [електронний ресурс] / В. Змановская. – М.: изд. центр «Академия», 2003. – 288 с.
 9. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
 10. Научитель О.Д. Ціннісні орієнтації студентів: психологічні фактори формування, розвитку, трансформації: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / О.Д. Научитель. – К., 1999. – 17 с.
 11. Пятаков Е.В. «Важкий» підліток: чому в нього з'являються кримінальні установки? / Е. Пятаков // *Народне освіту*. – 2004. – № 4. – З. 242-250.
 12. Птушкина Е.С. Формирование ценностных ориентаций старшеклассников в условиях профильного лагеря: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е.С. Птушкина. – Смоленск, 2007. – 17 с.
 13. Шайгородський // *Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання*. – К.: АЛД., 1996. – С. 201-213.
 14. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації учнівської молоді у сфері спілкування / Ю. Шаров А.С. Система ценностных ориентаций как психологический механизм регуляции жизнедеятельности

человека: Дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01. / А. С. Шаров. – Новосибирск, 2000. – 423 с.

Додатки

Додаток А. Методика Рокича Ценностные ориентации

(Тест Милтона Рокича / Исследование ценностных ориентаций М. Рокича / Опросник ценности по Рокичу)

Сейчас Вам будет предъявлен набор из 18 карточек с обозначением ценностей. Ваша задача – разложить их по порядку значимости для Вас как принципов, которыми Вы руководствуетесь в Вашей жизни.

Внимательно изучите таблицу и, выбрав ту ценность, которая для Вас наиболее значима, поместите ее на первое место. Затем выберите вторую по значимости ценность и поместите ее вслед за первой. Затем проделайте то же со всеми оставшимися ценностями. Наименее важная останется последней и займет 18 место.

Разработайте не спеша, вдумчиво. Конечный результат должен отражать Вашу истинную позицию».

Анализируя иерархию ценностей, следует обратить внимание на их группировку испытуемым в содержательные блоки по разным основаниям. Так, например, выделяются «конкретные» и «абстрактные» ценности, ценности профессиональной самореализации и личной жизни и т.д. Инструментальные ценности могут группироваться в этические ценности, ценности общения, ценности дела; индивидуалистические и конформистские ценности, альтруистические ценности; ценности самоутверждения и ценности принятия других и т.д. Это далеко не все возможности субъективного структурирования системы ценностных ориентации. Психолог должен попытаться уловить индивидуальную закономерность. Если не

удается выявить ни одной закономерности, можно предположить несформированность у респондента системы ценностей или даже неискренность ответов.

активная деятельная жизнь (полнота и эмоциональная насыщенность жизни)	
жизненная мудрость (зрелость суждений и здравый смысл, достигаемые жизненным опытом)	
здоровье (физическое и психическое)	
интересная работа	
красота природы и искусства (переживание прекрасного в природе и в искусстве)	
любовь (духовная и физическая близость с любимым человеком)	
материально обеспеченная жизнь (отсутствие материальных затруднений)	
наличие хороших и верных друзей	
общественное призвание (уважение окружающих, коллектива, товарищей по работе)	
познание (возможность расширения своего образования, кругозора, общей культуры, интеллектуальное развитие)	
продуктивная жизнь (максимально полное использование своих возможностей, сил и способностей)	
развитие (работа над собой, постоянное физическое и духовное совершенствование)	
развлечения (приятное, необременительное времяпрепровождение, отсутствие обязанностей)	
свобода (самостоятельность, независимость в суждениях и поступках)	
счастливая семейная жизнь	
счастье других (благополучие, развитие и совершенствование других людей, всего народа, человечества в целом)	

творчество (возможность творческой деятельности)	
уверенность в себе (внутренняя гармония, свобода от внутренних противоречий, сомнений)	
аккуратность (чистоплотность), умение содержать в порядке вещи, порядок в делах	
воспитанность (хорошие манеры)	
высокие запросы (высокие требования к жизни и высокие притязания)	
жизнерадостность (чувство юмора)	
исполнительность (дисциплинированность)	
независимость (способность действовать самостоятельно, решительно)	
непримиримость к недостаткам в себе и других	
образованность (широта знаний, высокая общая культура)	
ответственность (чувство долга, умение держать свое слово)	
рационализм (умение здраво и логично мыслить, принимать обдуманные, рациональные решения)	
самоконтроль (сдержанность, самодисциплина)	
смелость в отстаивании своего мнения, взглядов	
твердая воля (умение настоять на своем, не отступать перед трудностями)	
терпимость (к взглядам и мнениям других, умение прощать другим их ошибки и заблуждения)	
широта взглядов (умение понять чужую точку зрения, уважать иные вкусы, обычаи, привычки)	
честность (правдивость, искренность)	
эффективность в делах (трудолюбие, продуктивность в работе)	
чуткость (заботливость)	

Додаток Б

Методика визначення схильності до девіантної поведінки

Час: 30-45 хв. Вік: із 14 років.

Інструкція досліджуваному

Зараз вам зачитують твердження, на-
впроти кожного з них ставте оцінку за та-
ким принципом: якщо твердження вам під-
ходить – то 2, якщо не зовсім підходить – 1,
якщо зовсім не підходить – 0 (найкраще за-
писати на дошці). Відповідь на питання дає-
те, не обдумуючи детально – перша ж думка
є самою вірною.

Бланк опитувальника

1. Я часто невпевнений у своїх силах.
2. Нерідко мені здається безвихідним
становище, з якого можна було б
знайти вихід.
3. Я часто залишаю за собою останнє
слово.
4. Мені важко змінювати свої звички.
5. Я часто червонію через дрібниці.
6. Неприємності мене часто
засмучують, і я впадаю у розпач.
7. Нерідко в розмові я перериваю
співрозмовника.
8. Мені важко переключитися з однієї
справи на іншу.
9. Я часто прокидаюся вночі.
10. При великих неприємностях я беру
провину на себе.
11. Мене легко роздратувати.
12. Я дуже обережний у зміні свого
життя.
13. Я легко впадаю у розпач.
14. Нещастя і невдачі нічого мене не
вчать.
15. Мені доводиться часто робити
зауваження іншим.
16. У суперечці мене важко переконати.
17. Я переймаюся навіть через уявні
неприємності.

18. Я часто відмовляюся від боротьби
тому, що вважаю її марною.
19. Я хочу бути авторитетом для
оточення.
20. Нерідко не полишають думки,
яких слід було б позбутися.
21. Мене лякають труднощі, з якими
зіткнуся в житті.
22. Нерідко почуваюся беззахисним.
23. У будь-якій справі я не
задовольняюся малим, а хочу
досягти максимального успіху.
24. Я легко зближуюся з людьми.
25. Я часто звертаю увагу на свої
недоліки.
26. Інколи у мене буває пригнічений
настрій.
27. Мені важко стримувати себе, коли
я гніваюсь.
28. Я дуже хвилююсь, якщо в
моєму житті несподівано щось
змінюється.
29. Мене легко переконати.
30. Я відчуваю розгубленість, коли у
мене виникають труднощі.
31. Мені більше подобається керувати,
а не підкорятися.
32. Нерідко я виявляю упертість.
33. Мене хвилює стан мого здоров'я.
34. У скрутні хвилини я іноді
поводжуся, як дитина.
35. У мене різка жестикуляція.
36. Я неохоче йду на ризик.
37. Я важко витримую очікування
чогось.
38. Я думаю, що ніколи не зможу
виправити своїх недоліків.
39. Я – мстивий.
40. Мене засмучують навіть незначні
порушення моїх планів.

Обробка результатів

I. Шкала тривожності: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37. **II. Шкала фрустрації:** 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38. **III. Шкала агресії:** 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39. **IV. Шкала ригідності:** 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Інтерпретація результатів

Для кожної групи можлива кількість балів від 0 до 20, де «0» визначається як невиявлений прояв цієї характеристики.

I. Шкала тривожності – визначає рівень здатності індивіда до відчуття тривоги: 0-7 балів – низький рівень тривожності; 8-11 балів – середній рівень тривожності; 12-16 балів – високий рівень тривожності; 17 балів і більше – дуже високий рівень тривожності.

II. Шкала фрустрації – виявляє ступінь розчарування, яке виникає через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети: 0-7 балів – низький рівень фрустрації; 8-9 балів – середній рівень фрустрації; 10-15 балів – високий рівень фрустрації; 16 балів і більше – дуже високий рівень фрустрації.

III. Шкала агресії – виявляє підвищену

психологічну активність, прагнення до лідерства через застосування сили до інших людей. Для суїцидентів допускається зниження агресивності від 10 до 0: 0-10 балів – низький рівень агресивності; 11-12 балів – середній рівень агресивності; 13-16 балів – високий рівень агресивності; 17 і більше – дуже високий рівень агресивності.

IV. Шкала ригідності – ускладнення у зміні визначеної суб'єктом діяльності за умов, що така перебудова справді потрібна. Для осіб із суїцидальною поведінкою – 13 балів і вище: 0-10 балів – низький рівень ригідності; 11-12 балів – середній рівень ригідності; 13-16 балів – високий рівень ригідності; 17 балів і більше – дуже високий рівень ригідності.

Психолог додає всі бали за 4 шкалами і визначає показник схильності до суїцидальної поведінки: 0-38 балів – рівень схильності до суїцидальної поведінки низький; 39-45 балів – рівень схильності до суїцидальної поведінки потребує уваги до підлітка; 46 балів і більше – рівень схильності до суїцидальної поведінки високий, потрібна корекційна робота.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ У СИТУАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

Автор:

Левчунь Олеся, учениця 8 класу
Кременецького ліцею імені Уласа
Самчука Тернопільської області

Науковий керівник:

Бруяка Іванна,
студентка II курсу спеціальності
«Психологія» факультету політико-
інформаційного менеджменту
Національного університету
«Острозька академія»

Науковий консультант:

Гільман Анна Юріївна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
громадського здоров'я
Національного університету
«Острозька академія»

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного Університету
«Острозька Академія»

Постановка проблеми. У психологічній науці тривожність є наслідком того, як людина оцінює ситуацію, тобто тривожність є негативним за своїм забарвленням станом, обумовленим очікуванням невизначеної проблеми (Р.С. Лазарус). Такі переживання можуть виникати у ситуації публічного виступу. Також ситуація публічного виступу підлітками може супроводжуватися страхом оцінки, нервово-психічною нестійкістю.

Тренер з ораторського мистецтва С. Бастін вважає, що вміння виступати на публіці – необхідна умова успішної кар'єри в сьогоdnішній час. Перешкодою можуть стати неприємні переживання та тривожність.

Не зважаючи на те, що усі переживають такі моменти, підлітки найлегше піддаються негативному впливу. Зважаючи на кризовість періоду, вони часто надміру гостро переживають емоції та реагують на неприємні, хвилюючі ситуації.

Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість. У нашому дослідженні увага була приділена ситуативній тривожності, тобто емоційному стану, який виникає у ситуації публічного виступу. Під час навчальної діяльності учням доводиться часто виступати. Наприклад, читати вірш на заняттях з української чи зарубіжної літератури, захищати власний реферат, брати участь у концертах. Такий досвід усім дається по-різному. Ми припустили, що переважно ця ситуація є стресовою і супроводжується тривогою, яка підсилює і провокує страх публічного виступу. Тому ми вирішили дослідити рівень ситуативної тривожності та публічного страху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми діяльності людини в умовах тривожного стану (Л.М. Артюшин, Ф.Д. Горбов, Л.Г. Дика, Ю.М. Забродін, Д.Н. Завлішина, Н.Д. Завалова, Р.С. Лазарус, Н.Д. Левітов, О.М. Леонтьєв, М.О. Матова, Н.І. Наєнко, А.М. Прихожан, М.В. Фролов, Х. Хекхаузен, Ю.Л. Ханін, Ч.Д. Спілбергер, В.В. Суворова) засвідчили наявність дезорганізуючого впливу тривожності (Н.Д. Левітов, А.М. Прихожан, Ч.Д. Спілбергер, Ю.Л. Ханін, В.В. Суворова).

Встановлено, що тривожний стан знижує мотивацію (Х. Хекхаузен), обумовлює нерациональний вибір мети (О. Маурер), негативно впливає на ефективність діяльності (А.М. Прихожан), уповільнює розумову діяльність людини (Е.О. Голубєва).

У працях О. Кондаша, В.В. Плотнікова, В. Пржірода, Й. Штефановича, Ю.В. Щербатих досліджено ситуації емоційної напруги, що виникають у навчальній діяльності. Ученими доведено, що ситуації навчальної діяльності, пов'язані з оцінюванням знань, умінь і навичок студентів, обумовлюють виникнення тривожності, проте особливості впливу таких ситуацій на страх публічного виступу не висвітлено.

Мета дослідження: дослідити особливості тривожності підлітків у ситуації публічного виступу.

Завдання дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз тривожності та страху публічного виступу як психологічних феноменів; 2) охарактеризувати особливості підліткового віку; 3) дослідити ситуативну тривожність та ознаки страху публічного виступу підлітків; 4) розробити практичні рекомендації щодо подолання тривожності та страху публічного виступу на основі інтерв'ю вчителів.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч розумінь поняття тривожності у психологічній науці. Одним з тих, що найчастіше зустрічається це є: «тривожність – як схильність індивіда до переживання тривоги, яке є емоційним станом. Стан характеризується суб'єктивними відчуттями напруги, неспокою, похмурих передчущань, а з погляду фізіології – активацією вегетативної нервової системи. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю і динамічним в часі» (Л. Анн). На психологічному рівні тривожність відчувається як: напруга, заклопотаність, неспокій, нервозність, відчуття невизначеності, безсилля, незахищеності, невдачі, самоти, неможливості ухвалити рішення [1]. У навчальній діяльності кожен підліток переживає подібні емоції. Проте, надмірна частота виникнення цих негативних симптомів заважає нормальному життю та розвитку.

На наш погляд провокувати виникнення тривожних станів може ситуація публічного виступу. Публічний виступ – це привселюдне виголошення промови, заяви, інформації з певної проблеми. Метою публічних виступів є передача інформації, знань, оцінок та вражень. Кожен доповідач повинен володіти певними вміннями та навичками роботи з аудиторією. Він повинен мати нахил до цієї діяльності, бути психологічно готовим до виступу, не боятися аудиторії, уміти своїм словом змусити слухачів емоційно співпереживати, хвилюватися через вирішення тих чи тих проблем [3].

У даній статті ситуацією публічного виступу ми вважаємо таку діяльність учнів як представлення результатів робіт перед класом, виступи на загальношкільних та місцевих заходах. Безперечно, під час навчання у школі підлітки максимально залучені і зайняті діяльністю, що передбачає активну комунікацію. Багато традиційних заходів не обходяться без старшокласників. І це може приносити не лише цікавий та важливий досвід, а й певний стрес.

Підлітковий період є одним з етапів розвитку і становлення людини як особистості. Він має певні особливості і характеризується активними змінами. Високого рівня розвитку досягають усі пізнавальні процеси і творча активність. Відбувається перебудова пам'яті. Мислення стає теоретичним, понятійним за рахунок того, що підліток починає засвоювати поняття, удосконалювати вміння користуватися ними, міркувати логічно і абстрактно [12].

Поява чутливості до думки оточуючих з приводу зовнішності, знань, здібностей пов'язано з розвитком в цьому віці самосвідомості. Підлітки стають більш образливими. Вони хочуть виглядати краще за всіх і робити гарне враження. Для них краще промовчати, ніж сказати і помилитися. У поведінці підлітків відзначаються демонстративність,

зовнішнє бунтарство, прагнення звільнитися з-під опіки і контролю дорослих. Вони можуть демонстративно порушувати правила поведінки, не цілком коректним чином обговорювати слова або поведінку людей, відстоювати свою точку зору, навіть якщо не зовсім впевнені в її правильності [11].

Вітчизняний психіатр А.Е. Личко виділив наступні специфічні поведінкові реакції підліткового віку: реакцію емансипації (демонстрації незалежності і самостійності), реакцію групування з однолітками, реакцію формується сексуального потягу і реакцію захоплення (хобі) [12].

Виникає потреба в довірчому спілкуванні. Підлітки хочуть бути почутими, їм необхідно, щоб їх думки поважали. Вони дуже переживають, коли їх перебивають, не дослухавши. У підлітків велика потреба в спілкуванні і дружбі, вони бояться бути відкинутими. Часто уникають спілкування зі страху «не сподобатися». Тому у багатьох дітей в цьому віці виникають проблеми у встановленні контактів як з однолітками, так і з більш дорослими людьми. У підлітків відзначається низька стійкість до стресів. Вони можуть діяти необдуманно, вести себе неадекватно [11].

Підлітки прагнуть брати участь в різноманітних видах діяльності: спортивної, художньої, суспільно корисної та ін. Таким чином вони намагаються зайняти певне місце серед людей, показати свою значимість, дорослість, відчути себе членом суспільства, реалізувати потребу в прийнятті та самостійності [12].

Ми провели емпіричне дослідження зв'язку ситуативної тривожності та страху публічного виступу серед підлітків. Вибірку склали 30 учнів 8-9 класів Кременецького ліцею імені Уласа Самчука.

З метою встановлення рівня тривожності ми використали опитувальник ситуативної тривожності (Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна).

За методикою «Шкала ситуативної та осо-

бистісної тривожності» (Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна) було виявлено наступні результати: серед опитаних показник ситуативної тривожності лише у 26,7% учнів був високим. Власне саме ця кількість респондентів не змогла б себе швидко опанувати у певній ситуації. Решта опитаних продемонструвала середні значення, загалом у вибірці показник становив 27. Це свідчить про переважну стійкість у дещо кризових ситуаціях.

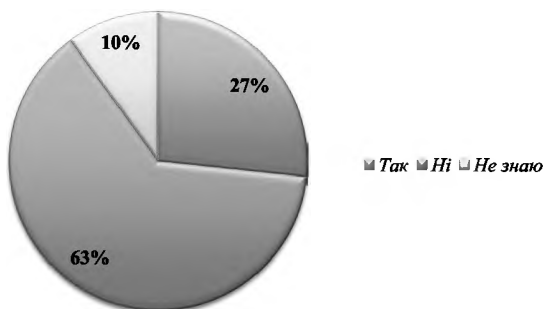
Показники особистісної тривожності у підлітків сягали середнього рівня. Зокрема серед опитаних 16,7% учнів продемонстрували високий рівень показника. Значення особистісної тривожності у середньому серед респондентів було 25. Такі результати свідчать про цілком не значимий рівень особистісної тривожності, адже навіть високі результати були наближені до межі середнього. 3,3% респондентів мали помітно високі значення, що може свідчити про його особисті характеристики. Це означає, що загалом у даній вибірці підлітків не є тривожними у повсякденному житті.

З метою виявлення страху публічного виступу підлітків було розроблено анкету. Побудовані запитання у анкеті передбачали виявлення: частоти виступів на публіці, ставлення до виступів, страху перед ними; ознак тривожності під час публічних заходів та ін. Також поставлені запитання дозволили скласти загальну картину про ставлення підлітків до публічного виступу, їх думки і переживання з цього приводу.

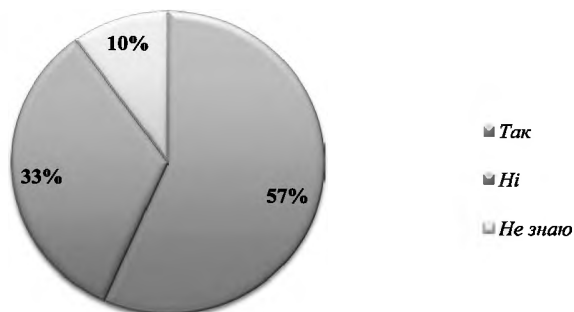
Представимо результати анкетування (діаграми 1-9).

З отриманих результатів можна зробити висновок, що більшість опитаних нами не виявляють очевидного та сильного страху публічного виступу. Це можна пояснити тим, що у цей період виступи переважно колективні, а групова діяльність, очевидно, менш стресова. Адже підлітки отримують підтримку один одного або виступають не вперше

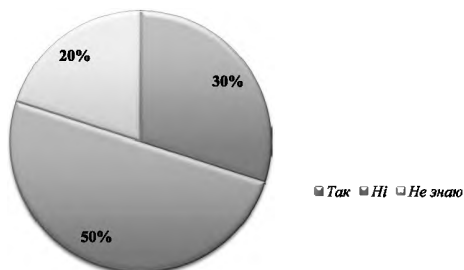
1. Ви боїтеся публічних виступів?

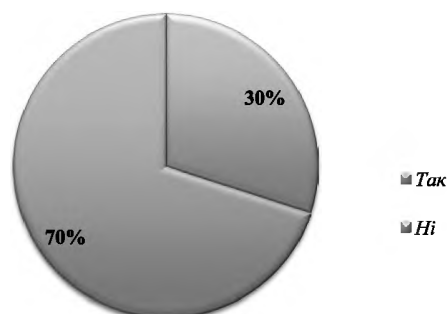
4. Ви любите виступати?

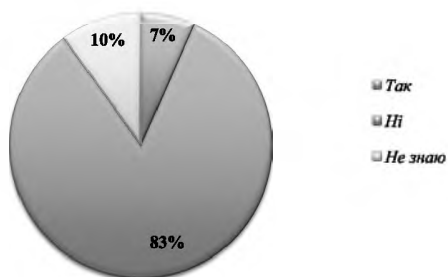
2. Чи бувають у Вас такі реакції як мандраж, тремтіння кінцівок, сухість у роті тощо перед чи під час виступу?

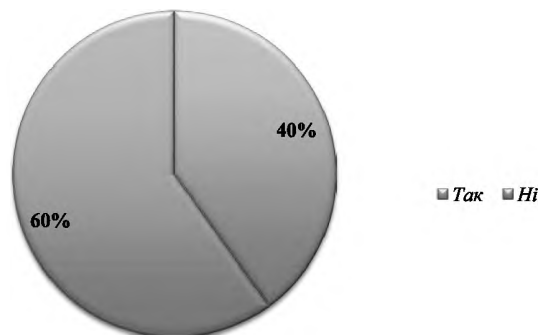
5. Чи мріяли коли-небудь бути актором (актрисою)?

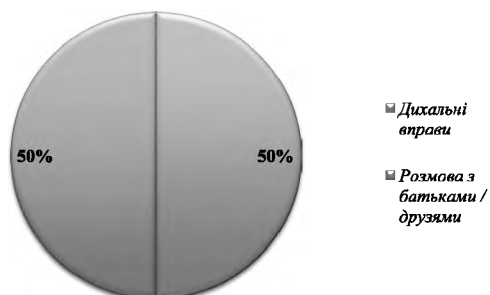
3. Чи є у Вас звичні «ритуали» (те, що робите щоразу) перед виступом?

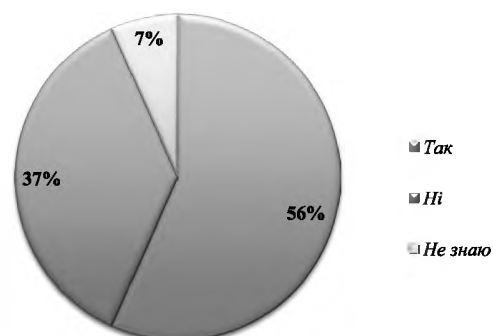
6. Ви часто виступаєте на публіці?

3.1 Які звичні «ритуали» Ви за собою помічали?

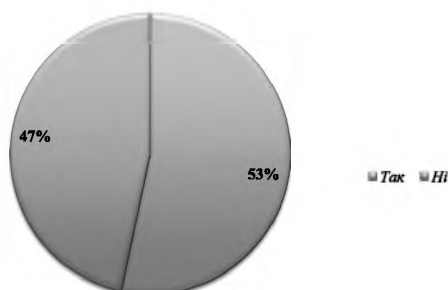
7. Чи переймаєтесь Ви про свій вигляд на сцені?

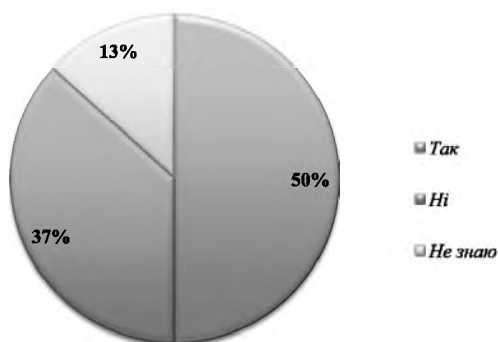
перед однією і тією ж аудиторією. 27% учнів таки вважають, що їм притаманний страх публічного виступу та помічала у себе явні

ознаки тривоги у цей момент. Знову ж таки

8. Чи переживаєте про те, що думають про Вас та Ваш виступ інші?

9. Чи Ви б хотіли побороти страх перед сценою?

– це можуть індивідуальні особливості респондентів. Та в будь-якому випадку можна стверджувати, що як тривожність так і страх публічного виступу притаманні деяким підліткам. Звісно, вони переважно турбуються про свою зовнішність, що є навіть особливістю даного періоду. Як і важливість думки оточуючих. Це може провокувати страх у майбутньому, до прикладу через негативний досвід критики. Тому навіть без очевидних проблем зараз не варто залишати цей аспект життя підлітків без уваги. Половина вибірки все ж хотіла побороти страх сцени. Можна припустити, що під таким страхом вони мають на увазі сильні емоційні переживання безпосередньо перед виступом.

Зважаючи на те, що у даному дослідженні розглядалися ситуації навчальної діяльності, то для розробки порад щодо того, як впоратись із тривожністю під час публічного виступу ми звернулись до вчителів. Тож було проведено інтерв'ю серед 10 вчителів Кременецького ліцею імені Уласа Самчука зі

стажем 5-20 років. До складу опитаних респондентів увійшли вчителі фізики, історії, математики, української та зарубіжної літератури, іноземної мови. На основі проведеного інтерв'ю та опрацювання робіт науковців (Дейл Карнегі, Поль Сопер, А.Ф. Коні) ми пропонуємо наступні рекомендації.

1. Потрібно багато практики: чим більше виступаєш, тим менше боїшся. Із кожним виступом набувається досвід, що спрощує зменшує подальші переживання.
2. Не нагадувати собі щоразу про виступ, щоб не хвилюватись. Не потрібно заціклюватися на негативному очікуванні, краще відволіктись і думати про щось хороше.
3. Бути ініціативним, пробувати те, що подобається. Варто починати виступи з власного бажання, тоді, коли максимально комфортно.
4. Перед виступом добре виспатись, набратися сил. Дуже важливо почувати себе спокійно і впевнено під час виступу, а для цього надзвичайно потрібно відпочити.
5. Важливо зрозуміти те, що намагаєшся донести до слухачів. Бо неможливо пояснити комусь те, що сам не розумієш.
6. Потрібно починати виступ з того, у чому найбільш впевнений. Це одразу продемонструє компетентність і впевненість, створить хороше перше враження.
7. Можна попередньо добре розім'яти руки і ноги перед виступом, зробити просту фізичну зарядку. Це допоможе краще відчувати себе, бути в тонусі.
8. Бути впевненим у своїй підготовці. Перевірити текст доповіді та спробувати запустити

- презентацію, повторити необхідний матеріал.*
9. *Прийти завчасно, аби відчувати аудиторію. Пунктуальність завжди надзвичайно важлива, а у такій ситуації вона навіть допоможе краще відчувати атмосферу, стати частиною заходу.*
 10. *Під час виступу потрібно робити паузи. Дуже важливими є структура та логічність викладу матеріалу. Тому варто не поспішаючи доповідати із логічними невеликими паузами.*
 11. *Необхідно попередньо практикуватись. Можна розповідати перед дзеркалом, ввімкнувши приємну музику, шум для того, аби ніби провести репетицію самого виступу.*

Загалом можна вивести свою формулу підготовки до відповідальних подій. З досвідом кожен добре знатиме як приборкати власні почуття.

Висновки

У результаті проведеного дослідження було визначено, що 27% учнів наявний страх публічного виступу, незначна кількість респондентів продемонструвала високі показники тривожності, проте більшість виявила тою чи тою мірою ознаки страху публічного виступу. Тому у перспективі потрібно приділити більше уваги вивченню інших аспектів публічному виступу та з'ясувати зв'язок між ситуативною тривожністю та страхом публічного підлітків.

Зважаючи на особливості підліткового віку, варто піклуватись про емоційне благополуччя старшокласників. Наприклад, залучати їх до активної діяльності, організовувати комфортні умови. Варто пам'ятати, що саме навчання у школі дає необхідну базу

знань та соціальних навичок, що діти згодом активно використовують. Тому окрім подачі навчального матеріалу, варто приділяти увагу підготовці до представлень та демонстрації своїх знань та результатів, переважно, через публічний виступ.

Дуже часто підлітковий період багатий на травматичний досвід, що надалі впливає уже на дорослих людей. Тому потрібно піклуватись про психологічне здоров'я якомога раніше. Безсумнівно, переживання тривожності під час публічного виступу негативно відображаються на емоційному стані учнів. Старшокласники не навчені тому, як оволодіти собою у ситуації стресу. Проте, вже з 1-го класу можуть піддаватись критиці. А згодом, вже у дорослому житті, уникати і боятись публічних виступів. Окремий випадок зі шкільного життя може спричинити страх і змусити людину тікати від повторної негативної оцінки.

Тому розроблені нами рекомендації можуть бути використані класними керівниками під час виховних годин. Це сприятиме більш комфортному переживанню досвіду публічного виступу та отриманню необхідних навичок для опанування емоцій у стресові моменти.

Список використаних джерел

1. *Абрамова Г.С. Практическая психология.* – М.: Академ. проект, 2002.
2. *Василега О.Ю. Теоретико-методологічні аспекти вивчення проблеми страху в психології // Молодий вчений. №7. 2015. С. 100-103.*
3. *Гриценко Т.Б. Етика ділового спілкування: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.*
4. *Карпенко Н.В. Корекція та профілактика дитячих страхів //*

- Психологічна газета. №7. 2006. С. 1-31.*
5. Кондаш О. *Хвилювання: страх перед випробуванням. Київ: Радянська школа, 1981. – 170 с.*
 6. Мовчан М. *Феномен страху: його класифікації і рівні. Наукові записки. Серія «Філософія». Вип. 10. Полтава, 2012. С. 197-204.*
 7. Прихожан А. М. *Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. М., 2000. 304 с.*
 8. Прохоров А.О. *Психические состояния и их проявления в учебном процессе. Казань, 1991. 168 с.*
 9. Рубинштейн С.А. *Основы общей психологии / С.А. Рубинштейн. СПб.: Питер, 2000. 720 с.*
 10. Савина М.О. *Страх как социальное явление: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.О. Савина. Волгоград, 2004. 154 с.*
 11. Савчин М.В. *Вікова психологія / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. К.: Академвидав, 2005. 202 с.*
 12. Ткачева, М.С. *Возрастная психология: конспект лекций / М. С. Ткачева, М. Е. Хилько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2013. 200 с.*
 13. Турчак О.М. *Психологічні особливості вербальних проявів тривожності студентів у ситуації емоційної напруги: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний університет «Острозька академія». Острог, 2015. 245 с.*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО ПОРУШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ У ПІДЛІТКІВ

Автор:

Наумов Максим,

учень 9 класу Новоград-Волинського
ліцею №1 імені Лесі Українки
Житомирської області

Наукові керівники:

Людмила Дмиш,

студентка II курсу спеціальності
«Громадське здоров'я» факультету
політико- інформаційного
менеджменту

Ломова Вікторія Вікторівна,

завуч Новоград-Волинського
ліцею №1 імені Лесі Українки
Житомирської області

Науковий консультант:

Кулеша Наталія Петрівна,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
громадського здоров'я, заступник
декана факультету політико-
інформаційного менеджменту
Національного університету
«Острозька академія» з
профорієнтаційної роботи

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,

директор центру духовного-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

У статті проаналізовано поняття «здо-
ров'я», а також подано аналіз фізичних,
психічних та духовних складових здоров'я.

Розроблено анкету для дослідження та про-
ведення порівняльної характеристики сприй-
няття поняття «здоров'я» між студентами та
учнями.

Ключові слова: здоров'я, учні, студенти,
складові здоров'я.

The article analyzes the concept of «health»,
as well as analyzes the physical, mental
and spiritual components of health. A
questionnaire was developed for the study
and comparison of the perception of the
concept of «health» between students and
students.

Key words: health, students, students,
components of health.

Постановка проблеми. В умовах су-
часної трансформації життя, коли процеси
глобалізації охопили соціальне, культурне,
економічне та політичне галузі життєдіяль-
ності особистості, підвищується складність
життя, науково-технічна революція спричи-
нила погіршення природного середовища,
все це призводить до зростання негативного
впливу на особистість. Особливу занепокоє-
ність викликає стан здоров'я дітей, шкільної
та студентської молоді.

Аналіз статистичних даних свідчить, що
всього лише 5% випускників шкіл є прак-
тично здоровими, 40% школярів хронічно
хворі, 50% мають морфо-функціональні
відхилення, до 80% страждають на різні
нервово-психічні розлади. Тільки 5% юна-
ків допризовного віку не мають медичних
протипоказань до проходження військо-
вої служби [12]. У зв'язку з цим зумовлено
актуальність та вибір теми дослідження
«Особливості здоров'я та його складових є у
сприйнятті студентів та учнів».

**Аналіз останніх досліджень і публіка-
цій.** Здоров'я як філософську категорію
досліджувало багато зарубіжних та вітчиз-
няних дослідників, зокрема таких як Г. Апа-

насенко, С. Волков, В. Войтенко, М. Гончаренко, С. Горбунова, А. Залманова, В. Ізутнін, В. Матюшин, В. Сідоров, Л. Сущенко та інші. Здоров'я як філософська категорія стало одним із об'єктів вивчення антропології, гносеології та валеології, однак філософські аспекти були представлені також недостатньо. С. Горбунова зауважує, що принципи науки про здоров'я заглиблюються своїми корінням у далеке минуле, у тому числі до міфологічних часів античності.

Мета: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити здоров'я та його складові у сприйнятті студентів та учнів.

Завдання: •проаналізувати методологічні та теоретичні основи дослідження поняття «здоров'я» та його складових; •розробити анкету дослідження поняття «здоров'я» та його складових; •дослідити та порівняти сприйняття поняття «здоров'я» та його складових між студентами та учнями.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз проблеми, систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних; емпіричні – використано авторську анкету для вивчення складових здоров'я.

Виклад основного матеріалу

Поняття «здоров'я» неможливо сформулювати однозначно. Зараз налічується понад 400 визначень цього поняття. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає здоров'я як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів [2].

Американський вчений Є. Мінард у монографії «Еволюція богів. Альтернативне майбутнє людства» пише: «Здоров'я можна визначити як функціонування психіки і тіла людини – не тільки відсутність хвороб (болю та безсилля), а й наявність у неї достатньої кількості енергії, ентузіазму і настрою для

виконання чи завершення справи» [2, с.31].

Здоров'я відображає якість пристосування організму до умов зовнішнього середовища, становить процес взаємодії людини та середовища існування; сам стан здоров'я формується у результаті взаємодії зовнішніх (природних, соціальних) та внутрішніх (спадковість, стать, вік) факторів [6].

При всій важливості поняття здоров'я не так просто дати йому вичерпне визначення. Дослідники виділяють найбільш типові елементи визначення здоров'я:

1. *Нормальна функція організму на всіх рівнях його організації (органів, гістологічних, клітинних і генетичних структур, нормальний перебіг фізіологічних і біохімічних процесів, що сприяють індивідуальному виживанню й відтворенню).*
2. *Динамічна рівновага організму та його функцій з навколишнім середовищем.*
3. *Здатність до повноцінного виконання основних соціальних функцій, участь у соціальній діяльності та суспільно корисній праці.*
4. *Здатність організму пристосовуватися до постійно змінюваних умов у навколишньому середовищі, здатність підтримувати сталість внутрішнього середовища організму, забезпечуючи нормальну та різнобічну життєдіяльність і збереження живого початку в організмі.*
5. *Відсутність хвороби, хворобливих станів, хворобливих змін.*
6. *Повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя [9].*

Щоб бути здоровим, недостатньо мати тільки здорове тіло, адже, якщо людина не

живе духовним життям, її фізичні резерви швидко вичерпуються, що неминуче призведе до хвороби. Якщо людина перебуває тривалий час в атмосфері страху, стресу, це може призвести до онкологічних, серцево-судинних чи психічних захворювань [10].

Не менш важливим у комплексній характеристиці здоров'я є чинники, що впливають на процес його формування. Узагальнені підсумки досліджень щодо здоров'я людини переконують, що воно залежить від багатьох чинників, зокрема таких як: •соціально-економічні та екологічні умови (20%); •стан системи охорони здоров'я (10%); •спадковість (20%); •умови та спосіб життя (50%) [9].

Невід'ємними складовими здорового способу життя є фізичне, репродуктивне, психічне та соціальне здоров'я. Фізичне здоров'я – це стан організму людини, який характеризується можливостями адаптуватися до різноманітних факторів життєвого середовища, рівнем фізичного розвитку, фізичної та функціональної підготовки організму до виконання фізичних навантажень. До основних факторів фізичного здоров'я людини відносяться: 1) рівень фізичного розвитку; 2) рівень фізичної підготовленості; 3) рівень функціональної підготовленості організму до виконання фізичних навантажень; 4) рівень та здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму, які забезпечують його пристосування до впливу різних факторів навколишнього середовища [8].

Психічне здоров'я – це такий стан психіки й індивіда, котрий характеризується цільністю та погодженістю усіх психічних функцій організму людини, які забезпечують почуття комфортності, здатності до цілеспрямованої та усвідомленої діяльності, адекватним критеріїв форм поведінки [1].

Соціальне здоров'я – стан організму, що визначає ставлення до світу, тобто активну життєву позицію, адже те, що людина отримала від природи, вона може реалізу-

вати тільки в суспільстві [3].

Соціальне здоров'я характеризується рівнем соціалізації особистості, ставленням до норм і правил, прийнятих у суспільстві, соціальними зв'язками з людьми й соціальними інститутами, набутим соціальним статусом та прагненням до його підвищення у межах чинних законів і моральних традицій, джерелами і рівнем доходів і витрат тощо. Соціальне здоров'я обумовлене рівнем розвитку суспільства й соціальної справедливості у певному середовищі, які відображаються в конкретних життєвих проявах в економічній, соціальній, політичній, духовній сферах [4].

Духовне здоров'я – це стан свідомості психіки людини, узгоджений з вимогами законів природи, суспільства, мислення [3].

Отже, здоров'я студентів та учнів залежить від соціально-історичного розвитку суспільства й життєздатності людей, які проживають на певній території впродовж багатьох поколінь. Темпи глобальних змін у сучасному світі настільки стрімкі й багатовекторні, що деякі люди з великим напруженням пристосовуються до умов життя, які постійно змінюються. Як наслідок, змінюються поширеність, характер і вік захворювань сучасної людини. Шкідливі звички, незбалансоване харчування, несприятливі умови праці, моральне й психічне навантаження, малорухливий спосіб життя, погані матеріальні умови, незгода в сім'ї, самотність, низький освітній і культурний рівні – це чинники, що впливають на здоров'я [8].

Здоров'я значною мірою залежить від умов життя і праці, що визначаються політичним устроєм і рівнем соціально-економічного розвитку держави, а також від екологічних і географічних чинників навколишнього середовища. Головним же чином воно залежить від способу життя людини, її духовності, світогляду, ставлення до власного здоров'я та до інших людей і природи. Згідно даних Всесвітньої організації охоро-

ни здоров'я (ВООЗ), здоров'я визначається надзвичайно різними складовими. Вони взаємопов'язані, й кожна з них робить свій внесок у здоров'я людини. Людину вважають здоровою тільки тоді, коли вона здорова фізично, соціально, психічно і духовно [5].

Результати та аналіз дослідження

З метою реалізації поставленої мети проводилося дослідження за допомогою авторської анкети «Дослідження здоров'я та його складових», в якому взяли участь 20 студентів (у віці від 18 до 20 років) та 20 учнів (від 13 до 15 років).

За результатами анкетування ми визначили, що серед студентів 45%, а серед учнів 55% вважають, що здоров'я – це стан повного, фізичного, духовного і соціального благополуччя; 25% студентів і 20% учнів – суспільне багатство; 20% студентів і 5% учнів – вид гармонії; 10% студентів і 20% учнів – стан живого організму.

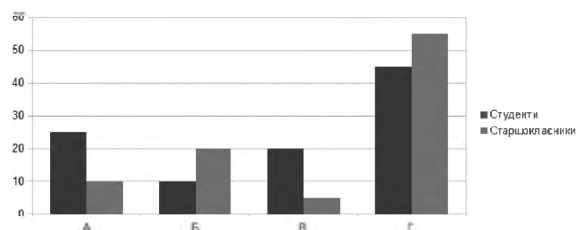

Рис. 1. Результати дослідження показників поняття «здоров'я» серед старшокласників та студентів

За такою ж схемою учні та студенти вибрали твердження «Які є складові здоров'я?». Студентів 50% та учнів 50% вважають, що складовою здоров'я є: фізична, соціальна, психічна та духовна; 35% студентів та 10% учнів – лише фізична; 10% студентів та 15% учнів – психічна; 5% студентів та 25% учнів – соціальна.

За результатами відповідей на запитання анкети «Чому люди вдаються до звичок, які шкодять здоров'ю? З'ясували, що 45% студентів та 30% учнів вважають, що це через

байдужість до власного життя; 20% студентів та 35% учнів – під впливом друзів та знайомих; 20% студентів та 15% учнів – через особисті проблеми; 5% студентів та 20% учнів – щоб бути сучасним «крутим».

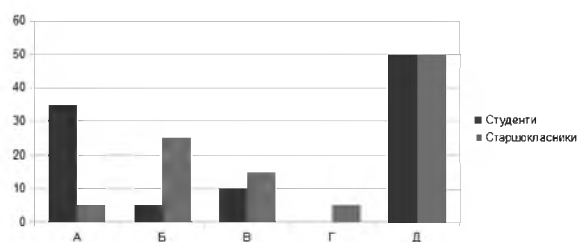

Рис. 2. Результати дослідження показників складових здоров'я серед старшокласників та студентів

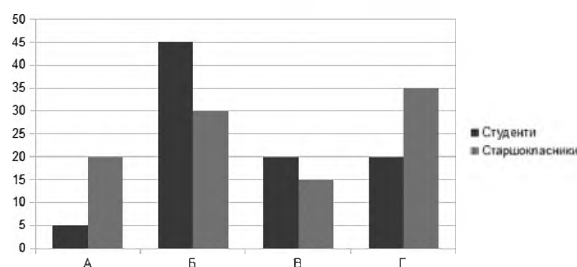

Рис. 3. Результати дослідження показників відповідей на запитання анкети «Чому люди вдаються до звичок, які шкодять здоров'ю?» серед студентів та старшокласників

З отриманих результатів можна зробити висновок, що у студентів та учнів в загальному сформоване позитивне бачення до здоров'я та його складових. Оскільки вибрати можна було лише одне твердження з 1 колонки, тому учні та студенти підійшли раціонально та вибрали відповідь, яка на їхню думку, найкраще описує здоров'я та його складові.

Висновки

Отже, теоретико-емпіричне дослідження показало, що у сучасних умовах життя визначальним фактором збереження та зміцнення здоров'я для молоді є у становленні системи підтримки здорового способу жит-

тя, тобто на їх думку це є реальний шлях захисту її здоров'я. А досягти цього можна лише шляхом перебудови системи освіти та виховання молоді, набуття знань, що дозволяють їй здійснювати гармонійний розвиток згідно умов сьогодення.

Список використаних джерел

1. Андрос М.Є. Психічне здоров'я особистості: психологічне консультування керівників шкіл / М.Є Андрос // *Освіта і управління*. – Том 2. – 1998. – Число 2. – С.64.
2. Брехман И.И. Валеология – наука о здоровье / И.И. Брехман. – М.: ФиС, 1990. – 208 с.
3. Иванченко В.А. Как быть здоровым / В.А. Иванченко // СПб. Комплект, 1994. – С. 7.
4. Конопчук А.І. Актуальні проблеми формування здоров'я учнівської та студентської молоді: матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції / За ред. А.І. Конопчук. – Ніжин: Вид-во НДУ імені М. Гоголя, 2007. – С. 263.
5. Колесов В.И. Социальное здоровье студентов / В.И. Колесов // *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. – 2009. – №2. (42). – С. 217-229.
6. Мельник Ю.Б. Формування культури здоров'я учнів / Ю.Б Мельник // *Медико-біологічні проблеми здоров'я: зб. наук. Праць*, 2002. – С. 27-33.
7. Мягких В.Б. Соціальне здоров'я молоді в умовах сучасного українського суспільства / Мягких В.Б. // *Дніпропетровський національний ун-т. Кафедра теорії і історії соціології*. – Д., 2006. – С. 225.
8. Хижняк М.І., Нагорна А.М. Здоров'я людини та екологія / М.І Хижняк // К.: Здоров'я, 1995. – 228 с.
9. Сидоров В.М. Здоров'я: від поняття і категорії до практики / В.М. Сидоров // – К.: Знання, 1991. – С. 11.
10. Положій Б.С. Психічне здоров'я як відображення соціального стану суспільства / Б.С. Положій // *Обозрение психиатрии и мед. психологии*. – 1993. – №4. – С. 6-11.

**ОБРАЗ ПСИХОЛОГА
В СВІТОГЛЯДНІЙ КАРТИНІ
СВІТУ ПІДЛІТКІВ****Автор:****Курінська Яна,***учениця 10 класу Розваської
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Острозького району Рівненської
області***Науковий керівник:****Мацелюх Катерина,***студентка II курсу спеціальності
«Психологія» факультету політико-
інформаційного менеджменту
Національного університету
«Острозька академія»***Науковий консультант:****Гільман Анна Юріївна,***кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
громадського здоров'я
Національного університету
«Острозька академія»***Науковий координатор:****Дрель Надія Анастасіївна,***директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Постановка проблеми. У повсякденно-му житті існує викривлене бачення образу психолога (Лук'янова О.В). Його часто порівнюють до феї з чарівною паличкою, яка може вирішити усі проблеми та знає відповіді на усі питання або злого монстра, який захоплює клієнта і змінює його бачення на світ. (Лук'янова О.В., цит. журнал Livejournal).

Викривлене ставлення до образу психолога створює чимало проблем, зокрема низьку психологічну культуру в Україні. Тобто, найважливіше спростувати це твердження та сформувані у людей коректне бачення образу психолога. Оскільки, підлітки – особи дуже чутливі до сприймання цього світу, ми вирішили дослідити як вони сприймають образ психолога та сформувані рекомендації щодо правдивого формування образу психолога в осіб підліткового віку. Важливо розуміти, що ставлення до образу психолога має бути конструктивним, в іншому випадку виникатиме низка проблем, одна з яких: викривлений образ психолога відлякуватиме людей, які потребують психологічної допомоги.

Аналіз останніх досліджень. Важливий вклад у вивчення теми сприймання образу психологів іншими особами зробили вчені К. Ваггош та Нагт. Ці науковці досліджували стереотипний образ психолога в масовій свідомості. А.І. Донцов та Г.М. Білокрилова займались вивченням уявлень про сам зміст діяльності психолога. Своєю роботою з дослідження проблем діяльності психолога тему доповнила Г.Ю.Любимова. Також варто відмітити важливість проведення наукового дослідження О.Г. Ксенди, який вивчав образ психолога в уявленні студентів-психологів. Не менш цікавою є робота В.Л. Бозаджиева, котрий досліджував формування іміджу психолога у представників різних соціальних груп. Р.Е. Страмілов у своєму науковому доробку констатував те, що ЗМІ впливає на формування образу психолога. Окресливши останні дослідження, вважаємо, що вивченням образу психолога займались багато науковців, але, все ж, жоден із них не виокремлював образ психолога у світоглядному сприйманні підлітків. Це підтверджує актуальність розкриття даної теми у нашому дослідженні.

Мета: з'ясувати особливості сприймання образу психолога в картині світу підлітків.

Завдання дослідження: дослідити особливості сприйняття підлітками ролі психолога; розглянути стереотипні погляди щодо ролі психолога; теоретично обґрунтувати сприймання підлітками ролі психолога.

Методи та організація дослідження: теоретичні: аналіз психологічної літератури; емпіричні: анкетування, інтерпретована методика Куна: 2 анкети: «Опис діяльності психолога» та «Позитивні риси психолога».

Виклад основного матеріалу

Формування образу будь-якої професії – процес, який передбачає ідентифікацію з образом-ідеалом. Своєрідним еталоном в професійній самосвідомості виступає узагальнений образ професіонала (О.Г. Ксенда) [4]. Образ професії багато в чому пов'язаний з образом конкретних людей і їх професійною біографією, визначеними професійними цінностями.

Основним джерелом інформації про професії та професіоналів є засоби масової інформації, Інтернет і кінематограф. Можна простежити, що в громадській свідомості існує певний стереотипний образ психолога, більш-менш стійкий, сформований, швидше за все, під впливом засобів масової інформації.

Виходячи з твердження Е.А. Климова про те, що образ в широкому сенсі не обов'язково якась візуалізація, але будь-яка суб'єктивна модель реальності, суб'єктивна модель чого-небудь, можна стверджувати, що образ професіонала – це свого роду суб'єктивна модель професіонала, тісно пов'язана з уявленнями про професійну діяльність і професійно важливі якості, які займають одне з центральних місць. Що стосується професії психолога, то сама особистість психолога виступає в якості одного з основних інструментів його роботи.

На сьогодні у свідомості більшості людей образ психолога не сформований, він складається з різномірної і несистемної інформа-

ції, яка запозичується, в основному, із засобів масової інформації. Яким представники ЗМІ представляють читачеві або телеглядачеві образ психолога, таким люди його і бачать. Таким чином, ЗМІ є постачальниками контенту, з якого люди конструюють образ психолога. Проблема не в тому, що образ психолога, створений ЗМІ витісняє коректний, а в тому, що справжнього розуміння ролі і функцій психолога у більшості осіб немає. Справжній образ психолога у людей не встигає сформуватися.

Замість нього в свідомості людей з'являються спотворені образи-химери, наприклад психолог, який з готовністю відповідає на найпотаємніші і відверті запитання. Такий психолог охоче дає поради навіть заочно, тим часом як психолог-професіонал і при роботі з клієнтом уникає надання порад, адже головне завдання психолога – допомогти людині знайти потрібні відповіді в собі самому.

Інша проблема полягає в тому, що образ психолога сильно стереотипізували. Системи менеджменту активно підтримують стереотип всемогутності психологів. До прикладу, розглянемо роль психологів та психотерапевтів у різноманітних ток-шоу, які, по суті, виконують одну і ту ж саму функцію. Більшість людей, котрі мало знайомі з психологією, асоціюють психолога з психіатром, через що відбувається зсув уявлення про функції психолога в сторону медицини.

Важливо відзначити, що сам факт присутності психолога виступає як символ престижу, тим самим підвищує статус різноманітних телевізійних програм і ток-шоу, журналів, радіопередач та інших.

Також у людей недостатньо сформована культура спілкування з психологами. Можливості та реальні обов'язки психолога відомі лише приблизно, тому йому часто доводиться самому пояснювати оточуючим свої функції і визначати межі компетентності.

Яку роль відіграє психологія зараз і яку вона буде грати в майбутньому, в більшій мірі залежить від характеру запитів на її послуги в суспільстві. Але структура такої затребуваності тісно пов'язана з образом психолога у свідомості людей. Цей образ стереотипізувати, що в свою чергу заважає продуктивній практичній роботі психолога, так і розвитку психологічної науки в цілому. Питання про формування образу психолога у населення вимагає подальшого вивчення.

Щодо сприймання образу психолога підлітками, варто розуміти, що підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.), породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими.

Інтенсивно розвивається світогляд підлітка в період його дорослішання. О.О. Сокурєнко розглядає світогляд як інтегральне духовне утворення спонукає особистість до практичної дії, до певного способу життя та думки. Світогляд являє собою систему принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, що визначають ставлення особистості до дійсності, загальне розуміння світу, життєві позиції людей. Світогляд особистості – система поглядів на світ у цілому, на ставлення людини до суспільства, природи, самої себе.

Отже, сприймаючи світ загалом, підлітки сприймають кожен його окремий компонент через призму своїх уявлень, бачень та попереднього досвіду. У цій світоглядній картині підлітків є місце і для образу психолога та уявлення про нього. Оскільки підлітки надзвичайно чутливі до сприймання людей, важливо показати образ психолога у позитивному світлі. Особи підліткового віку

повинні бути проінформовані про справжню сутність роботи психолога та розуміти, що він відкритий до роботи з підлітками.

Для того, щоб практично перевірити сприймання образу психолога та його місце у світоглядному баченні підлітків, було проведено опитування серед учнів 9-10 класів Розвазької школи. Для цього ми використали інтерпретовану методику Куна: 2 анкети: «Опис діяльності психолога» та «Позитивні риси психолога».

До вибірки увійшли учні 9-10 класів Розвазької загальноосвітньої школи. За анкету «Опис діяльності психолога» Куна респондентам було запропоновано вибрати твердження, які, на їхню думку найбільше підходять для опису діяльності психолога. За результатами діагностики ми визначили, що 33% переконані, що психолог – це спеціаліст, який допомагає людям у вирішенні різноманітних ситуацій. 13% – спеціаліст, який допомагає у вирішенні проблем 13% осіб дало відповідь про те, що психолог – це особа, яка працює у межах своїх компетентностей та твердження про те, що психолог – це особа, яка працює у межах своїх компетентностей. 8% опитаних вибрали твердження, що психолог потрібен для того, щоб виговоритись. Результати представимо на діаграмах нижче (рис. 1 та рис. 2).

Позитивним є показник 0% у твердженні про те, що психолог – це людина, яка має відповіді на усі питання. Усі інші твердження підтримують лише 4% респондентів.

За такою ж схемою учні вибирали твердження з опитувальника: «Позитивні риси психолога». Найбільше учні підтримали твердження про те, що психолог – це особа, котра здатна зрозуміти інших (40%) та про те, що психолог вміє спілкуватись з людьми. 12% учнів переконані, що психологу притаманна така риса, як доброта. Жоден учень не вибрав твердження про те, що психолог-ввічливий, терпеливий та інтелігент

(0%). Всі інші твердження здобули мінімальну підтримку (4-8%)

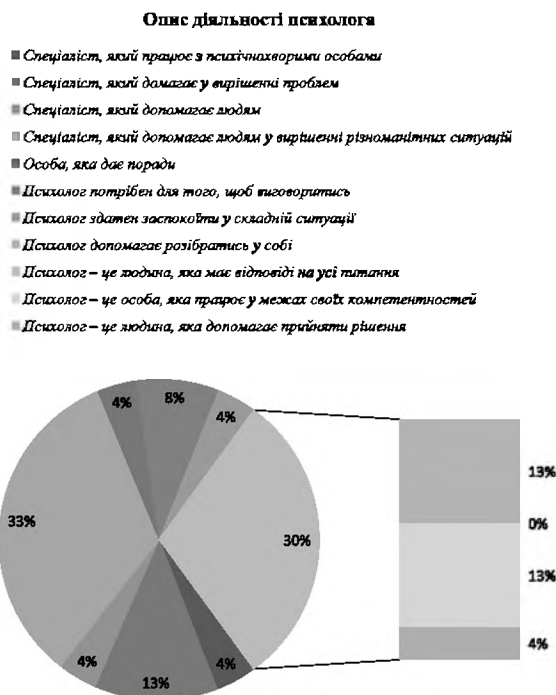

Рис. 1. Опис діяльності психолога

З отриманих результатів можна зробити висновок, що у підлітків в загальному сформоване позитивне бачення образу психолога. Оскільки вибрати можна було лише одне твердження з 1 колонки, то учні підійшли раціонально та вибрали відповідь, яка, на їхню думку, найкраще описує діяльність та особистісні характеристики психолога. Вони зосереджували більше уваги на позитивних рисах, які звикли бачити у спеціалістів. Але, все ж, вони прив'язали ці риси до діяльності. Адже максимальний результат набрали твердження про те, що психолог здатен зрозуміти інших та вміє спілкуватись з людьми. Що, у свою чергу, частково характеризує те, чим займається психолог. Нульовий показник деяких тверджень нашою хує на потребу формувати правдивий образ психолога серед підлітків.

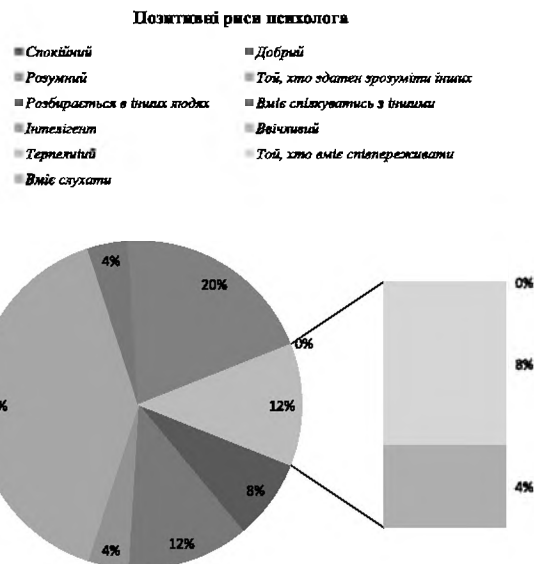

Рис. 2. Позитивні риси психолога

Рекомендації

Вважаємо надзвичайно важливим є поширення правдивого, конструктивного образу психолога серед підлітків у вигляді бесід та тематичних лекцій. Педагоги відповідальні за те, щоб на виховних годинах або позаурочний час пояснити дітям різницю між психологом, психотерапевтом та психіатром. Оскільки, 4% респондентів переконані, що психолог – це спеціаліст, який працює з психічнохворими, маємо розуміти, що така думка побутує серед підлітків і, саме тому, важливо донести їм, що психолог – це спеціаліст, який працює виключно зі здоровими особами. Закликаємо підлітків не піддаватись оманливій інформації зі ЗМІ щодо діяльності психолога. Рекомендуємо педагогам та батькам раціонально підійти до пояснення дітям: «Хто ж такий психолог?» та «Що він робить?». Сформувавши позитивний образ психолога у дітей-підлітків, Ви розширюєте сферу впливу психолога і тим самим пропагуєте важливість психологічного здоров'я та психологічну культуру взагалі. Представникам ЗМІ рекомендуємо запов-

нити свій контент правдивою інформацією щодо образу психолога, адже це негативно позначається на сприйманні самої науки та спеціалістів-психологів.

Це дослідження в черговий раз показує потребу конструктивного подання інформації щодо образу психолога. Надзвичайно пізнавальними результати будуть для самих психологів для розуміння підлітків та кращої комунікації з особами цього вікового періоду, а також для педагогів, які мають зрозуміти саму проблему та сприяти її вирішенню.

Висновки

На основі проведеного теоретичного аналізу ми переконались, що проблема правдивого поширення інформації про образ психолога існує. Сам образ психолога надзвичайно викривлений інформацією, яку подають ЗМІ та інші засоби комунікації. Оскільки, підлітки надзвичайно чутливі, серед них особливо важливо поширювати правдиву інформацію про діяльність та особу психолога. Емпіричне дослідження показало загальні уявлення підлітків про образ психолога. Важливо інформувати підлітків про діяльність психолога для розуміння хто це та що він робить взагалі.

Список використаних джерел

1. Бозаджиев, В.Л. *Имидж психолога / Академия Естествознания. Москва, 2009. – 219 с.*
2. Быкова Е.А. *Образ профессионально компетентного психолога в представлении студентов психологического факультета // Концепт. 2015. №12. URL: <https://e-koncept.ru/2015/75183.htm>. Дата звернення: 09.06.2019.*
3. Верняева Т.А. *Профессионально-личностный портрет психолога: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 // СПб., 1997. – 200 с.*
4. Ксенда О.Г. *Образ студента в представлении студентов-психологов. // Психологические исследования. 2010. №2. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/38630/1/55-59.pdf>. Дата звернення: 09.06.2019.*
5. Любимова, Г.Ю. *От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 2000. – 1. – С. 48-55.*
6. Серавин, А.И. *Сравнительное исследование студентов первых курсов СПбГУ // Психология XXI века: материалы Междунар. межвуз. научно-практич. конф. студентов и аспирантов, Санкт-Петербург, 12-14 апр. 2001 г. / редкол.: А.А. Крылов [и др.]. – СПб, 2001. – С. 78-79.*
7. Страбахина Т.Н., Крёкшина Е.В. *Профессиональный образ студентов-психологов. // Вестник Новгородского государственного университета. Новгород, 2014. №79. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/professionalnyy-obraz-studentov-psihologov>. Дата звернення: 09.06.2019.*
8. Страмилов Р. Е. *Формирование образа психолога средствами массовой информации в обыденном сознании людей. // URL: <http://www.vashpsixolog.ru/lectures-on-the-psychology/119-conferences-and-reports-on-psychology/2298-formirovanie-obraza-psixologa-sredstvami-massovoj-informaczii-v-obydennom-soznanii-lyudej>. Дата звернення: 09.06.2019.*
9. Чернышева, Е.А. *Социально-*

*психологические особенности
представлений руководителей и
сотрудников различных учреждений
о специалисте-психологе: автореф.
дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05.
Самара, 2005. – 24 с.*

Додаток А

Опис діяльності психолога		Позитивні риси психолога	
№	Характеристика	№	Характеристика
1	Спеціаліст, який працює з психічнохворими особами	1	Спокійний
2	Спеціаліст, який допомагає у вирішенні проблем	2	Добрий
3	Спеціаліст, який допомагає людям	3	Розумний
4	Спеціаліст, який допомагає людям у вирішенні різноманітних ситуацій	4	Той, хто здатен зрозуміти інших

5	Особа, яка дає поради	5	Розбирається в інших людях
6	Психолог потрібен для того, щоб виворитись	6	Вміє спілкуватись з людьми
7	Психолог здатен заспокоїти у складній ситуації	7	Інтелігент
8	Психолог допомагає розібратись у собі	8	Ввічливий
9	Психолог – це людина, яка має відповіді на усі питання	9	Терпеливий
10	Психолог – це особа, яка працює у межах своїх компетентностей	10	Той, хто вміє співпереживати (емпатійний)
11	Психолог – це людина, яка допомагає прийняти рішення	11	Вміє слухати

ЛЯЛЬКОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД САМОПІЗНАННЯ І САМОПРИЙНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Автори:

Собчук Тетяна,

учениця 10 класу Кременецького
ліцею імені У. Самчука Тернопільської
області

Ганущак Олександра,

учениця 11 класу Кременецького
ліцею імені У. Самчука Тернопільської
області

Науковий керівник:

Свідинська Людмила Миколаївна,

практичний психолог
Кременецького ліцею імені
У. Самчука Тернопільської області

Дрель Надія Анастасіївна,

директор центру духовно-
морального виховання
Національного Університету
«Острозька Академія»

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,

директор центру духовно-
морального виховання
Національного Університету
«Острозька Академія»

Появу арт-терапії як галузі теоретичного та практичного знання на межі мистецтва та науки відносять приблизно до 30-х років минулого століття. Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження й самопізнання.

Арт-терапія в освітньому процесі – системна інновація, яка характеризується: 1) комп-

лексом теоретичних та практичних ідей, нових технологій; 2) різноманіттям зв'язків з соціальними, психологічними та педагогічними явищами; 3) відносною самостійністю від інших складових педагогічної діяльності; 4) здатністю до інтеграції, трансформації.

Метою роботи є дослідження впливу арт-терапевтичних занять, зокрема лялькотерапії, на процеси самопізнання і самоприйняття у підлітків. Реалізація визначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати вітчизняні і закордонні джерела по темі роботи; систематизувати дані по використанню лялькотерапії у роботі з підлітками; розробити та провести лялькотерапевтичне заняття з групою учнів; описати результати дослідження впливу лялькотерапевтичних занять на процес самопізнання і самоприйняття особистості підлітка.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній викладено опис самостійної розробки і результати проведення лялькотерапевтичного заняття, складеного на основі опрацьованих літературних джерел; зроблено спробу вивчити вплив лялькотерапевтичних занять на процес самопізнання і самоприйняття підлітків на прикладі групи учнів віком 14-15 років.

Лялькотерапія – це один із напрямків арт-терапії, метод, що використовує в якості основного прийому психокорекційного впливу ляльку, як проміжний об'єкт взаємодії дитини і дорослого.

Історія застосування ляльок у лікувальній практиці нараховує приблизно сто років. Можливі індивідуальна і групова форми лялькотерапії. Лялькотерапія популярна як у зарубіжній, так і у вітчизняній практиці психокорекційної роботи. У лялькотерапії використовують різні види ляльок.

Процес лялькотерапії зазвичай відбувається в два етапи: виготовлення ляльки; використання ляльок для корекції і профілак-

тики значущих емоційних станів. Робота по виготовленню ляльки також є корекційною.

Перелік проблем, які допомагає вирішити: діагностика психологічних особливостей, виявлення наявних емоційних станів і переживань, концентрація на власних почуттях і відчуттях, можливість випустити, відпрацювати агресію і негативні емоції, розвиток самоконтролю та комунікативних навичок, зняття емоційної напруги, можливість вираження почуттів, вирішення внутрішніх конфліктів, підвищення самооцінки, корекція страхів, допомога у встановленні соціальних контактів, корекція відносин у родині, розвиток мови, розвиток грубої та дрібної моторики, розвиток просторової орієнтації, розвиток креативності.

Практична частина роботи була проведена дослідницями спільно із практичним психологом ліцею. До роботи були залучені учні Кременецького ліцею імені У. Самчука віком 14-15 років.

Дослідження проводилось у два етапи: I – виготовлення учасниками ляльки та складання її історії (оживлення ляльки); II – робота з лялькою з використанням набору метафоричних карток «Креатив» (T&T «Техніки і Технології»).

Дослідження з підлітками підтвердило позитивний вплив лялькотерапії на перебіг процесів самопізнання і самоприйняття, про що свідчать результати проведеної роботи. Тоді як на етапі створення ляльки та у процесі оживлення шляхом написання її історії відбулась діагностика і самодіагностика учасників, поєднання ляльок із метафоричними картками сприяло кращому їх самовираженню.

Актуальність теми. Появу арт-терапії як галузі теоретичного та практичного знання на межі мистецтва та науки відносять приблизно до 30-х років минулого століття.

Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток

здатності самовираження й самопізнання. З погляду представника класичного психоаналізу, основним механізмом корекційного впливу в арт-терапії є механізм сублімації. На думку К. Юнга, мистецтво, особливо легенди й міфи, й арт-терапія, яка використовує мистецтво, у значній мірі полегшують процес індивідуалізації саморозвитку особистості на основі встановлення зрілого балансу між несвідомим і свідомим Я [6, с. 104].

З погляду представника гуманістичного напрямку, корекційні можливості арт-терапії пов'язані з наданням клієнтові практично необмежених можливостей для самовираження й самореалізації у продуктах творчості, ствердженням і пізнанням свого Я. Створювані клієнтом продукти, об'єктивуючи його афективне відношення до світу, полегшують процес комунікації й установа відносин зі значимими іншими.

У якості ще одного можливого корекційного механізму може бути розглянутий сам процес творчості як дослідження реальності, пізнання нових, раніше схованих від дослідника, сторін і створення продукту, що втілює ці відносини.

Арт-терапія в освітньому процесі – системна інновація, яка характеризується: 1) комплексом теоретичних та практичних ідей, нових технологій; 2) різноманіттям зв'язків з соціальними, психологічними та педагогічними явищами; 3) відносною самостійністю від інших складових педагогічної діяльності; 4) здатністю до інтеграції, трансформації.

Дорослий та дитина у арт-терапевтичному процесі здобувають досвід позитивних змін. Послідовно відбувається поглиблення самопізнання, самоприйняття, гармонізація розвитку, особистісне зростання. Це є потенційний шлях до самовизначення, самореалізації, самоактуалізації особистості у навколишньому світі [1, с. 174].

Аналіз сучасних досліджень по терапії

мистецтвом дозволяє побачити доказ корисності цього методу для роботи з підлітками у тому, що він:

1) надає можливість для вираження агресивних почуттів в соціально прийнятній манері. Малювання, живопис фарбами або ліплення є безпечними способами розрядки напруги;

2) прискорює прогрес у терапії. Підсвідомі конфлікти й внутрішні переживання легше виражаються за допомогою зорових образів, чим у розмові під час вербальної психотерапії. Невербальні форми комунікації можуть із більшою ймовірністю уникнути свідомої цензури;

3) дає підстави для інтерпретацій і діагностичної роботи в процесі терапії. Творча продукція через її реальність не може заперечуватися пацієнтом. Зміст і стиль художньої роботи надають величезну інформацію, крім того, сам автор може внести вклад в інтерпретацію своїх власних творінь;

4) дозволяє працювати з думками й почуттями, які здаються непереборними. Іноді невербальний засіб виявляється єдиним інструментом, що розкриває й пояснює інтенсивні почуття й переконання;

5) допомагає зміцнити терапевтичну взаємодію. Елементи збігу в художній творчості членів групи можуть прискорити розвиток емпатії й позитивних почуттів;

6) сприяє виникненню почуття внутрішнього контролю й порядку. Малювання, живопис фарбами й ліплення приводять до необхідності упорядковувати форми й кольори;

7) розвиває й підсилює увагу до почуттів. Мистецтво виникає в результаті творчого акту, що дає можливість прояснити зорові образи, тактильні відчуття й дозволяє експериментувати з ними;

8) підсилює відчуття власної особистісної цінності, підвищує художню компетентність. Побічним продуктом терапії мистецтвом є

задоволення, що виникає в результаті виявлення схованих умінь і їхнього розвитку. Необхідно підкреслити, що використання художніх прийомів у процесі проведення групових занять також дозволяє глибоко працювати з фантазією й уявою, вирішувати конфлікти між членами групи й допомагати їм у досягненні особистісної гармонії [3, с. 37].

Мета роботи: дослідити вплив арт-терапевтичних занять, зокрема лялько терапії, на процес самопізнання і самоприйняття у підлітків. Реалізація визначеної мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати вітчизняні і закордонні джерела по темі роботи; систематизувати дані по використанню лялькотерапії у роботі з підлітками; розробити та провести лялькотерапевтичне заняття з групою учнів; описати результати дослідження впливу лялькотерапевтичних занять на процес самопізнання і самоприйняття особистості підлітка.

Об'єктом дослідження є арт-терапевтичні методи лялькотерапії, доцільні для використання в роботі з підлітками.

Предмет дослідження: вплив лялькотерапевтичних занять на процес самопізнання і самоприйняття підлітків.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній викладено опис самостійної розробки і результати проведення лялькотерапевтичного заняття, складеного на основі опрацьованих літературних джерел; зроблено спробу вивчити вплив лялькотерапевтичних занять на процес самопізнання і самоприйняття підлітків на прикладі групи учнів віком 14-15 років.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані для роботи учителів психології, практичних психологів у закладах освіти, для подальшої розробки арт-терапевтичних занять з учнями.

Структура роботи. Наукова робота скла-

дається зі вступу, трьох розділів, висновків. Перший розділ має два параграфи, другий – один і третій чотири параграфи. У кінці подається список використаних джерел, який включає 6 найменувань та додатки (додатки А, Б, В, Г, Д, Е).

Лялькотерапія як метод психологічної допомоги особистості. З історії лялькоterapiї. Які ляльки використовують у лялькотерапії?

Лялькотерапія – це один із напрямків арт-терапії, психологія творчості, метод, що використовує в якості основного прийому психокорекційного впливу ляльку, як проміжний об'єкт взаємодії дитини і дорослого. Лялькотерапія заснована на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм мультфільму, казки, з улюбленою іграшкою [4, с. 75]. Ідентифікуючи себе певним чином, дитина в умовній ситуації проектує свій внутрішній світ і переживає реальні почуття, які діагностуються, направляються і коректуються психологом.

Людство здавна вірило в містичні властивості ляльок. Вони використовувалися в обрядах, у якості оберегів (для вигнання хвороб, захисту будинку від нечистої сили, успішного результату пологів тощо). І, звичайно, саме лялька завжди була улюбленою дитячою іграшкою. На цьому ґрунтується головний принцип лялькотерапії – іграшці дитина завжди довіряє більше, ніж дорослим.

Історія застосування ляльок у лікувальній практиці нараховує приблизно сто років. Приміром, невропатолог Малколм Райт з Уельсу ще в 1926 році використовував ляльок та ляльковий театр для зняття неврозів, пов'язаних зі щепленням, у дітей. Пізніше було відкрито властивість ляльок допомагати у реабілітації хворих на церебральний параліч. У Радянському Союзі 20-х років ХХ ст. ляльки також допомагали лікувати заї-

кання у дітей, відновлюватися після сильних стресів і при обмеженні в русі. Цим відомий Ленінградський «Театр Петрушки» під керівництвом Деммени, а також Ленінградський інститут професора Р.В. Турнера.

Можливі індивідуальна і групова форми лялькотерапії. Лялькотерапія популярна як у зарубіжній (Ф. Зімбардо, 1991), так і у вітчизняній практиці психокорекційної роботи (І.Г. Вигодська, 1984; А.І. Захаров, 1986; А. Співаковська, 1988 та ін.).

Гра з лялькою – це той світ реальності, у якому живе дитина. У лялькотерапії використовують різні види ляльок. Серед них пальчикові ляльки, ляльки-рукавички, мотузкові ляльки, ляльки-маріонетки, тіньові ляльки, площинні ляльки, ляльки-костюми тощо.

Пальчикові іграшки використовують для розвитку дітей вже не одне століття. Це мініатюрні фігурки в наборі, які надягають кожну на окремий палець для розігрування якогось сюжету або казки. Такі іграшки особливо цікаві дітям від півроку до п'яти.

Ляльки-рукавички традиційно використовуються для дитячих лялькових театрів, різних інсценівок, зображень казок. Ляльки-рукавички можуть стати справжніми акторами лялькового театру. Діти в захваті від постановок з такими ляльками. Вони також із задоволенням беруть участь у їх виготовленні. Зробити такі ляльки зовсім нескладно, головне проявити фантазію.

Ляльки-маріонетки. Робота з лялькою-маріонеткою дозволяє удосконалювати тонку моторику руки і загальну координацію рухів, проявляти через ляльку ті емоції, почуття, стани, які дитина з певних причин не може або не дозволяє собі проявляти.

Тіньові ляльки використовуються для роботи тіньового театру і виготовляються з чорного чи темного картону або паперу. Такі ляльки використовуються переважно для роботи над дитячими страхами. Граючи з такою лялькою в тіньовому театрі, дитина

отримує досвід вирішення своєї проблеми.

Площинна лялька представляє собою модель ляльки, вирізаної з щільного картону або тонкої фанери. Як правило, руки ляльки кріпляться на шарнірах чи на кнопках і вільно рухаються. Такого роду ляльки використовуються для роботи з дітьми, у яких є проблеми в спілкуванні, поведінці, з порушенням образу Я. Така лялька може мати змінний набір виразів обличчя, які відповідають різним емоційним станам. Саме такий вид ляльок був використаний нами для роботи.

Мотузкові ляльки. Такі ляльки багатофункціональні. Вони ефективні для вирішення у дітей проблем у спілкуванні, підвищеної тривожності. Така лялька проста у виготовленні: з мотузки збирається контур ляльки, за петельку голова ляльки пристібається на сорочку дитини, а палець дитини протягується в петлі, що знаходяться на долоньках ляльки. Таким чином, дитина імітує рух ляльки разом з власними рухами. Створення ляльок з ниток – давня сакральна техніка стабілізації особистості.

Об'ємні ляльки або ляльки-костюми традиційно використовуються для програмування рольових ігор. Це звичайні іграшки розміром у зріст людини.

Процес лялькотерапії зазвичай відбувається в два етапи: виготовлення ляльки; використання ляльок для корекції і профілактики значущих емоційних станів. Робота по виготовленню ляльки також є корекційною. Захоплення дітей процесом виготовлення ляльки робить їх спокійнішими, урівноваженими. Під час роботи у них розвивається довільність психічних процесів, з'являються навички концентрації уваги, посидючість, розвивається уява.

Проблеми, які допомагає вирішити лялькотерапія

У підлітків особливе значення в житті відіграє спілкування з однолітками, важливим

стає думка інших. Дуже часто внутрішні протиріччя, які-небудь проблеми виявляються складними для вербалізації. Ці вікові особливості висувають певні вимоги до проведення профілактичних, зокрема, тренінгових занять у підліткових групах. Тобто існує потреба в пошуку, адаптації й розробці психологічних технологій, які мають неклінічну спрямованість, доступні, цікаві й ефективні в роботі з дітьми. Таким умовам, на наш погляд, відповідає найбільше феномен арт-терапії і лялькотерапії зокрема. Передбачається, що звертання до потужного потенціалу мистецтва, що виконує роль «екзистенціальної підтримки», буде сприяти гуманізації відносин, особистісному розвитку, формуванню позитивного відношення, придбанню цінних соціальних навичок.

Наступні характерні риси лялькотерапії особливо привабливі для її використання в роботі з підлітками. По-перше, вона використовує мову візуальної, пластичної, аудіальної експресії. Певні сторони внутрішнього життя підлітка дуже складні для вербалізації, тому лялькотерапія стає єдиним способом зв'язку між підлітком і суспільством, підлітком і психологом.

По-друге, лялькотерапія сприяє розвитку креативності. Людина творча завжди знайде рішення в будь-якій ситуації. Знайти творче рішення – це значить зробити те, що, як здається, ніхто до тебе не робив. Креативність майже тотожна адаптивності. Розвиваючи креативність, відбувається розвиток адаптивних ресурсів особистості [3, с. 39].

Наступний момент полягає в тому, що творчість як процес нерозривно пов'язана з поняттям задоволення. Естетичне задоволення, отримане від створеного, сприяє формуванню в групі довірливих, теплих відносин, прийняттю себе й інших. Крім того, мистецтво – це унікальний спосіб передачі й засвоєння людського досвіду взагалі й універсальний життєвий досвід кожного.

Не менш важливим є й той факт, що діяльність, пов'язана із творчістю, є для більшості людей, крім професіоналів, зовсім незвичною, новою, недослідженою, найчастіше сприймається як гра. Ігрова діяльність не має практичної мети. Гра спрямована на процес. Граючи, ми потрапляємо в абсолютно комфортний і безпечний простір. У цьому просторі людина може бути такою, якою ще ніколи не була у реальному житті. Коли дорослий або підліток грає, він автоматично потрапляє в дитинство. Творчість розкриває приховані ресурси людини, дозволяє робити помилки, одержувати досвід, що був неможливий у реальному житті.

У роботі з підлітками під час арт-терапевтичних занять доцільно використовувати так званий «груповий підхід» – сполучення різноманітних форм творчості, що дає членам групи волю виражати свої почуття й фантазії в будь-якій формі.

Лялькотерапія дозволяє об'єднати інтереси дитини і психокорекційні завдання психолога. Цей метод використовується в цілях профілактики дезадаптивної поведінки. Корекція протестної, опозиційної, демонстративної поведінки досягається шляхом розігрування за допомогою ляльок типових конфліктних ситуацій, узятих з життя дитини.

Що може лялькотерапія та перелік проблем, які допомагає вирішити: діагностика психологічних особливостей, виявлення наявних емоційних станів і переживань, концентрація на власних почуттях і відчуттях, можливість випустити, відпрацювати агресію і негативні емоції, розвиток самоконтролю та комунікативних навичок, зняття емоційної напруги, можливість вираження почуттів, вирішення внутрішніх конфліктів, підвищення самооцінки, корекція страхів, допомога у встановленні соціальних контактів, корекція відносин у родині, розвиток мови, розвиток грубої та дрібної моторики,

розвиток просторової орієнтації, розвиток креативності.

Практична апробація лялькотерапії у роботі з учнями. Робота по створенню учнями авторської площинної ляльки. Авторські площинні ляльки Ганущак Олександри

Не так давно група ліцеїстів разом із авторами даного дослідження була залучена практичним психологом нашого закладу до арт-терапевтичної роботи зі створення площинної ляльки (*Додаток А. Площинні ляльки, виготовлені учнями Кременецького ліцею імені У. Самчука*). Ці заняття

надзвичайно зацікавили нас, і ми вирішили продовжити свої дослідження у цьому напрямку шляхом підготовки і написання власної наукової роботи. У процесі роботи ми переконались, що терапія мистецтвом є

найбільш давньою та природною формою корекції психологічного стану, якою можна користуватись для зняття накопиченої психічної напруги, для того щоб заспокоїтись чи просто зосередитись. Творчість, реалізована у процесі арт-терапії та робота з її продуктами, полегшує можливість висловити та відтворити внутрішні почуття, переживання, сумніви, конфлікти та сподівання, дозволяє у символічній формі ще раз пережити важливі події, адже мистецтво здатне виражати неусвідомлювальний зміст внутрішнього життя людини.

Олександра – творча особистість, любить малювати, займається бодіартом, і тому від цієї роботи отримала справжнє задоволення. Свої ляльки вона вирішила виконати в стилі абстракції.

Абстракція – це такий вид художнього мистецтва, де людина через певні символи може показати власний внутрішній світ. Малювання елементів абстракції – спосіб для дитини чи підлітка розвинути свій талант до художньої творчості. Олександра поділась своїми враженнями: «Спочатку мені здавалося легким завданням нанести на силует людини знаки абстракції, але коли я сіла за виконання роботи, зрозуміла, що навіть за допомогою відомих мені символів створити завершений образ людини, хоч і паперової, не так просто. Я довго сиділа в роздумах, перш ніж заповнити чистий паперовий простір своїми малюнками, прагнула, щоб кожна моя площинка через абстракцію отримала «своє обличчя», ожила завдяки символам. І чим довше я проводила час за такою роботою, тим більше вона мене заохочувала. Я вирішила назвати свої роботи «Ляльки у стилі мехенді» (малювання по тілу), оскільки створила їх завдяки символам, які впливають на людину (*Додаток Б. Площинна лялька у виконанні Ганущак Олександри*).

Вийшло так, що кожна лялька у стилі «мехенді» передавала внутрішній світ осо-

би. Залежно від підібраних абстракцій, кожна лялька отримала своє символічне ім'я.

Смілива і сильна (1) показує свою внутрішню силу і відвагу. Це відображається стрілами на її тілі, адже не кожна людина здатна тримати у руках лук та стріли та сміливо цілитись у мішені. На це здатні тільки сильні духом.

Інша показує своє добре і відкрите серце (2). Зображене перевернуте серце, від якого відходять різні нитки та стрічки, що символізують зв'язки з іншими людьми. На сьогоднішній день людям важко відкриватися та довіряти навіть близьким їм.

Учитися – це дуже добре, тому на одній із ляльок відображено її гострий розум (3), який передають геометричні фігури із гострими закінченнями. Учитися завжди не просто, однак не потрібно нехтувати цією можливістю, адже вона – запорука успішного майбутнього.

В усі часи цінували людей із доброю душею, тому одна із моїх ляльок акцентує увагу

на кола посеред свого тіла, де, за припущенням, у людини якраз знаходиться душа (4).

Лялька під іменем Внутрішній світ (5) володіє багатством, яким готова ділитися з іншими. Разом із відкритістю вона передає сміливість, адже не всі наважуються показати свій справжній Я-світ, виділитись із сірої маси, яка вміє тільки виконувати правила і слухати те, що їй наказують. А як наслідок – закомплексованість зі страхом самовираження.

Остання робота демонструє працьовитість та старанність (6), які передають ретельно промальшовані елементи ляльки: лінії та кружечки, на її тлі. Тобто чим більш ми старанні та обов'язкові у дрібницях, тим кращими стаємо як зовні, так і внутрішньо. Історія кожної ляльки відображає певні особисті проблеми, які знайшли свій вираз у наступних запитаннях, підготовлених для групової дискусії:

- «Смілива і сильна»: Можливо, мені варто здатися і стати слабкою, як більшість у цьому світі?
- «Відкрите серце»: Чи варто мені і надалі залишатися доброю і відкритою, адже цим можуть скористатися інші?
- «Гострий розум»: Чи потрібно вчитися і досягати високих успіхів у навчанні, якщо в наш час усе можна купити за гроші?
- «Душа»: Наскільки безпечно відкривати свою душу іншим? Чи не краще залишатися замкнутою у собі, щоб мене ніхто не поранив і не завдав шкоди?
- «Внутрішній світ»: Чи варто показувати усім, що насправді приховано у мені, адже деякі можуть сказати, що я дивакувата?
- «Працьовитість та старанність»: У працьовитості моя сила, та чи не краще вдатися до лінивства, як більшість нашої молоді, отримувати від життя тільки задоволення і не розпорошувати свої внутрішні сили на роботу?

Так вийшло, що неочікувано навіть для мене, робота над ляльками відобразила глибокі філософські смисли, над якими замислююсь я і більшість підлітків.

Хоча виконати роботу для мене було не важко, сама для себе я відмітила, що через неї я змогла більше розкритися як особистість. Я побачила у кожній зі своїх ляльок себе. Вони, ніби грані, відобразили різні сторони мого внутрішнього Я. Сміливість і сила, Відкрите серце, Гострий розум, Душа, Внутрішній світ, Працьовитість і старанність – риси, якими я їх наділила, питання, над якими вони замислюються, водночас мої риси і мої питання. Я зрозуміла це, коли проаналізувала характеристики своїх ляльок-осіб. Також ця робота надихнула мене на створення нових малюнків, які сподобалися моїй сім'ї та друзям».

Дослідження ефективності використання методу лялькотерапії з метою самопізнання і самоприйняття особистості підлітка. Особливості проведення дослідження з підлітками

Практична частина роботи була проведена дослідницею спільно із Свідинською Людмилою Миколаївною, практичним психологом ліцею. До роботи були залучені учні Кременецького ліцею імені У. Самчука віком 14-15 років. Для проведення дослідження учні були об'єднані в дві групи (перша група – два учасника, друга група – три учасники). Робота з кожною групою тривала до двох академічних годин.

Учасники дослідження (перша група): Іра М., 15 років; Таня С., 15 років.

Учасники дослідження (друга група): Алла К., 14 років; Софія Г., 14 років; Ангеліна П., 14 років.

Метою дослідження було апробувати метод лялькотерапії у роботі з підлітками, до-

слідити його вплив на самопізнання і само-сприйняття особистості учня. Дослідження проводилось у два етапи: I – виготовлення учасниками ляльки та складання її історії (оживлення ляльки); II – робота з лялькою з використанням набору метафоричних карток «Креатив» (Т&Т «Техніки і Технології») і проходило за таким планом роботи:

1. *Учасникам заняття слід було підібрати і записати по три слова-символи (асоціативні слова) до своєї площинної ляльки, які передали б її внутрішні особливості, переживання і проблеми.*
2. *По черзі учасники витягували по одній метафоричній картці та давали їй свою назву.*
3. *Учні встановлювали зв'язок зображення на витягнутій картці з власними переживаннями і набутим досвідом.*
4. *Учасники підбирали зі свого набору асоціативних слів одне, яке підходило б водночас до картки і ляльки.*
5. *Оформлення власних вражень від роботи, висновки.*

Результати роботи учасників першої групи

Етап оживлення ляльки. Приклади складених історій (*Додаток В. Створення й оживлення площинних ляльок учасниками першої групи*).

Лялька 1 Тані С. Аріада, 16 років. Я вважаю, що в кожному із нас живе маленька принцеса, яка часом показує нам дитячий характер.

Як ви вважаєте, відчувати в собі дитину, це добре чи ні?

Лялька 2 Тані С. Таня, 14 років. Я проживаю в невеликому селищі. Багато дітей мого віку стараються бути, як усі і одягатися залежно від моди.

Але, як їм пояснити, що кожен із нас особливий і слід бути собою?

Лялька 1 Іри М. Марія, 17 років. Я люблю спорт. Багато спілкуюсь із людьми, але сильно залежна від соц-мереж.

Як мені здихатися постійної звички хапати телефон і заходити в Інтернет?

Лялька 2 Іри М. Марина, 17 років. Я живу в невеликому місті, де є багато заводів і фабрик. Місто мені здається, жахливим. Я намагаюсь не виділятися із натовпу, але най-

частіше мене від звичайних людей вирізняє те, що я не дуже жіночна і розмовляю грубо.

Як мені побороти в собі почуття неприязні до людей?

Лялька 3 Іри М. Лілія, 18 років. Насправді моє ім'я Олександра, але воно мені не подобається. Я прагну уваги оточуючих і всіма силами намагаюсь виділитись із натовпу. Я постійно змінюю свою зовнішність, бо не задоволена нею.

Чи погано, що я перебуваю в постійному пошуку зовнішніх змін?

Результати, отримані на етапі роботи з лялькою з використанням набору метафоричних карток «Креатив» (Т&Т «Техніки і Технології»)
(Додаток Г. Учасники першої групи під час практичної роботи з лялькотерапії)

Вибір 1.

Таня С.: картка №48. На картці зображено отару овець на пасовищі. Таня С. побачила на ній риси «Усіх як стада», оскільки вона піднімає питання про труднощі прояву свого Я у зовнішньому світі, нагадує про проблему самореалізації. Учениця співвіднесла картку зі словом особистість, із свого набору до ляльки 1. Іра М. дала картці назву «Природа – як дивина», бо в ній все відбувається за своїми законами; підбрала до неї слово природа із характеристик ляльки 1.

Іра М.: картка №47 із зображенням сцени театрального дійства. Іра М. назвала картку одним словом «Творчість», яке, на її думку, пов'язане із лялькою 3 і словом індивідуальність. Таня С. назвала картку «Прояв себе», до якої також підійшло слово особистість до ляльки 1.

Вибір 2.

Таня С.: картка №55. На картці зображено розлоге дерево на фоні заходу сонця. Таня С. побачила в ній «Внутрішній світ, який відкривається із появою світла», віднесла картку до ляльки 1, підбравши слово відважність. Іра М. назвала картку «Краса природи», прокоментувавши, що без світла не побачиш темряви; віднесла картку до ляльки 1 із написаних слів вибрала природа.

Іри М.: картка №46. На цій картці зображено фармацевта, що стоїть біля полицок із великою кількістю різних ліків. Іра М. зробила свій висновок із побаченого так: «Здоровий спосіб життя краще, чим постійно лікуватися медичними препаратами», співвіднесла її з лялькою 2 і словом спорт. На думку Тані С., ця картка не зовсім розкривала особливості її ляльок і вона виявила бажання зробити повторний вибір, витягнувши картку №2. На ній виявилось зображення великого міста у годину пік. Таня С. назвала її «Пошук краси навколишнього світу», віднесла до ляльки 2 і підбрала слово веселощі.

Вибір 3.

Іра М.: картка №45. На ній – модель кораблика у закоркованій пляшці, яка лежить на піску біля моря. Іра М. дала картці назву «Рамки», вказавши, що бачить на ній «мрії, які заковують у рамки», віднесла її до своєї ляльки 3 і підбрала слово мрії. Таня С. пояснила зображення, як «Закритий внутрішній світ, який людина не може відкрити», віднесла її до ляльки 1 зі словом особистість.

Таня С.: картка №11. На ній зображено старшого чоловіка і дівчинку в яскравому одязі, які грають на барабанах. Іра М. дала їй назву «Бажання, мрії» пояснила, що пов'язує сюжет на картці із проблемою проведення вільного часу з батьками. Іра М. віднесла її до ляльки 1, пов'язавши зі словом батьки. Таня С. сказала, що це картка «Наївність», віднесла до ляльки 2 зі словом наївність.

Вибір 4.

Таня С.: картка №9. На картці – натовп, який відпочиває на концерті. Таня С. сказала, що бачить у ній «Виявлення підлітками своєї особистості», віднесла до ляльки 1 зі словом особистість. Іра М. назвала картку «Захоплення чужою творчістю», віднесла до ляльки 3 і слова мрії.

Іра М.: картка №50, на якій – відкритий нотний зошит і скрипка. Іра М. назвала її «Відображення внутрішнього світу через музику», співвіднесла з лялькою 3 і вибрала слово внутрішній світ. Таня С. сказала, що це «Передача своїх почуттів шляхом гри на музичному інструменті», віднесла до ляльки 2 і слова мрійливість.

Вибір 5.

Таня С.: картка №49. Картка зображає кінні перегони, на яких присутні чимало людей. Таня С. сказала, що бачить у цьому спрямованість людей до перемоги, віднесла її до ляльки 1 і підбрала слово відважність. Іра М. назвала картку «Очікування вигра-

шу», співвіднесла з лялькою 2 і словом віртуальне життя.

Іра М.: картка №36. На картці зображено їжачка в осінньому лісі. Іра М. дала їй назву «Колючка» і сказала, що ця картка відображає маскування своєї індивідуальності; віднесла до 1 ляльки, а зі слів вибрала інтернет. Таня С. у свою чергу сказала, що бачить на ній ніжний та красивий світ, який захищений колючками, пов'язала її з лялькою 1 і словом особистість.

Враження учасників

Іра М.: «Для мене робота з ляльками і спроба пов'язати їх з метафоричними картками виявилась не такою простою, як здавалось відразу. Адже довелося розбиратись у собі і тим більше озвучувати свої думки. Також було важко пов'язувати картки з певною характеристикою ляльки-особи. У багатьох, на жаль, упізнала себе, побачила якусь свою ваду, або ж відмітила характерну для мене особливість».

Таня С.: «Працюючи з ляльками, розглядаючи картки, я ніби заглянула у свій внутрішній світ. Це допомогло мені розібратись у собі. Я зрозуміла, що потрібно бути більш відкритою з людьми, не боятися показувати себе справжньою. Під час роботи я змогла порівняти себе тепер та в минулому і помітила зміни. Мій теперішній образ мені подобається більше, ніж той, що був раніше. Я дійшла висновку, що за цей період мені вдалось багато досягти в тому, що раніше здавалось проблемою».

Висновки за результатами дослідження

Учасники першої групи обговорили 11 карток, зробивши по 5 виборів кожен. Робота сприяла їх самоаналізу і саморозкриттю.

Таня С. має веселий доброзичливий характер, однак їй важко побороти сором'язливість. Переймається питанням яскравого

прояву своєї індивідуальності, який наразі гальмує внутрішня нерішучість.

У Іри М. присутня невдоволеність власною зовнішністю і бажання постійно змінювати її у пошуках свого ідеального образу. Має місце занепокоєння з приводу родинних відносин.

Результати роботи учасників другої групи. Етап оживлення ляльки. Приклади складених історій
(Додаток Д. Створення й оживлення площинних ляльок учасниками другої групи)

Лялька 1 Алли К. Віка, 4 роки. Мій вік не заважає мені стильно одягатись. Я люблю, коли мене хвалять та кажуть, що я красуня. У мене хороший характер.

На вашу думку, чи добре, коли дитина в 4 роки є досить самостійною у виборі стилю свого одягу?

Лялька 2 Алли К. Андрій, 5 років. Я є життєрадісна людина, люблю спілкуватись. Ходжу на бальні танці, люблю грати у футбол. А ще в захопленні від занять гуртка «Маленький розумник».

Чи добре мати стільки захоплень?

Лялька Софії Г. Софія, 17 років. Я проживаю у невеличкому містечку. Я люблю виділятися серед інших, бути не такою, як усі. Моє хобі – створювати незвичний одяг

і демонструвати його іншим. На жаль, не всі добре сприймають мої дизайнерські ідеї.

Чи варто мені надалі підтримувати своє захоплення?

Лялька Ангеліни П. Мене звуть Загадковість. Я роблю все, щоб ніхто не дізнався, яка я насправді. Ніхто не знає, в якому я зараз настрої. Мене не розуміють, однак загадковість – це риса, яка захищає мене від інших.

Найбільше мене хвилює викриття. Я хочу, щоб ніхто не зрозумів мій справжній внутрішній стан.

Результати, отримані на етапі роботи з лялькою з використанням набору метафоричних карток «Креатив» (Т&Т «Техніки і Технології») (Додаток Е. Учасники другої групи під час практичної роботи з лялькотерапії)

Вибір 1.

Ангеліни П.: картка №36. На картці зображено їжачка в осінньому лісі. Ангеліна

П. сказала, що це добрий їжак, який знаходиться не в своїй шкірі, підбрала слово весела до своєї ляльки. Софія Г. відмітила, що їжачок комфортно почуває себе у своєму світі, підбравши до своєї ляльки слово особлива. Алла К. сказала, що їжак колючий, але разом із тим добрий, підбрала слово загадковий з характеристики ляльки 2 і задалася питанням: «А що під колючками?»

Алла К.: картка №50. На картці зображено зошит із нотами та скрипку. Алла К. сказала, що це захоплення, радість від слухання музики, підбрала слово радість із характеристики ляльки 2. Софія Г. побачила в цьому прояв душі людини і вираження бажань та емоцій, пов'язала із власним прагненням досягти особливо високих успіхів у сфері набуття освіти (бажання вступити у престижний вуз). Підбрала слово незвичайність, що найбільше відповідає характе-

ристиці ляльки – вміння створювати настрій, незвичний одяг. Ангеліна П. назвала картку «Мелодія душі», зазначила, що вона пригадала їй, що її також хотіли віддати вчитись грі на скрипці. Підбрала слово хвилююча, бо в історії ляльки зазначено, що найбільше її хвилює, яка вона насправді.

Софія Г.: картка №11. На ній зображено старшого чоловіка і дівчинку в яскравому одязі, які грають на барабанах. Софія Г. відмітила, що це незвичне прагнення, бажання чогось нового, що розвага – це саме час вільного виявлення емоцій, коли можна забути про одяг, стати такими, як діти. Підбрала слово незвична, пов'язавши з хобі ляльки – створювати незвичний одяг. Ангеліна П. назвала картку «Ми з братом», підбрала слово весела. Алла К. сказала, що бачить на ній веселість, і цей малюнок пов'язує із лялькою 1 і її характеристикою – загадковість тому, що зображено стильний незвичний одяг.

Вибір 2.

Ангеліни П.: картка №57, на якій зображено гострий момент у грі в футбол. Ангеліна П. відмітила, що вона нагадала їй образи в попередній школі, перебування в ситуації один проти всіх. Назвала картку «Захист». Підбрала до неї слово хвилювання, побачила в ній досягнення виграшу, коли або виграв, або програв. Софія Г. назвала картку «Ціль, досягнення цілі», пов'язала з бізнесом, зазначила, що бачить у ній ризик для користі, отримання майбутніх прибутків. Із характеристик ляльки визначила слово особлива, бо вважає, що тільки особливі люди досягають остаточної цілі. Так зазначено і в історії ляльки – вміння пробитись із провінції, з такої як всі стати особливою. Алла К. назвала картку «Мрії», окреслила сюжет як відомість, перелам. Підбрала з характеристик ляльки слово загадковість, бо ніхто не знає, чим закінчиться гра.

Алла К.: картка №38. На картці зобра-

жено багато бджіл, які сидять купкою. Алла К. назвала це «Страх», бо нагадало їй реальне переживання укусу бджоли. З написаних слів також обрала слово страх до ляльки 2: страх забути, програти. Ангеліна П. назвала картку «Добробут», сказала, що бачить у ній велику сім'ю, яка все приносить у свій вулик, де кожен має і виконує свої зобов'язання для однієї цілі. Пригадала вислів один за всіх і всі за одного. З характеристик ляльки взяла слово загадковість, вона загадкова, бо невідкрита. Софія Г. назвала картку «Егоїзм», боротьба за виживання, суперництво, коли всі разом, але кожен за себе. У Софії Г. виникли асоціації: блакитний і жовтий колір, люди при владі у боротьбі за привілеї. Також картка нагадала їй клас у попередній школі, так як, те як сидять бджоли, нагадує піраміду. Так було і в моєму класі – послуга за послугу, я комусь, а хтось мені. Взяла слово незвичайна, бо, щоб не загинути, вижити серед всіх, потрібно бути незвичайним, особливим.

Софія Г.: картка №15. На картці зображено венеціанську маску. Софія Г. назвала її «Впевненість», маска, під якою страх показати якою ти є, впевненість, яка поки не проявилась. Зазначила, що маска – це зовнішній образ, який людина приймає, щоб закрити власне Я. Побачила в ній заклик, що не слід боятися проявляти себе як особистість, не ховати під маскою своє справжнє лице. Софія Г. знайшла відповідність з лялькою – вона любить виділятися, бути не такою, як всі, тому підбрала слово особлива. Ангеліна П. назвала картку «Закритість», коли людина замикається, робиться сухою, несправжньою (тріщини на масці) через чужу думку. Підбрала слово сумна, бо можна не відкритися ніколи. Алла К. сказала, що це «Вечірка», бо вона нагадує свято, карнавал, коли можна побути не таким, як завжди. Тому підбрала слово веселість з характеристики ляльки 1.

Вибір 3

Алла К.: картка №13. На картці зображено ранню весну, коли з-під снігу пробиваються підсніжники. Алла К. назвала картку «Радість попри все». Зазначила, що як, не зважаючи на сніг, підсніжники пробиваються наверх, бачить у ній можливість пробитися у вище суспільство. Підбрала слово радість від ляльки 2. Ангеліна П. назвала сюжет «Весна». Побачила на картці поєднання протилежностей: холод і квітучі квіти; зимою Ангеліна П. пережила смерть родичів, тому сподівається на весну, що з нею придуть позитивні зміни, закінчиться чорна смуга. Тому зараз зима для неї – негатив, а підсніжники – це надії на краще, тому й підбрала слово весела. Софія Г. назвала картку «Успіх». Сказала, що підсніжники – це радісні люди, яким вдається почати свою справу, досягати успіху в чомусь значному. Пов'язала її зі словом мрійлива і з реалізацією мрій з характеристики своєї ляльки.

Ангеліна П.: картка №33. На картці зображено дерев'яні дошки, крізь які проросла ромашка. Ангеліна П. назвала картку «Буденна радість», сказала, що в усьому потрібно шукати радість. Як би тобі не було погано, завжди після горя приходить радість, тому підбрала слово весела. Алла К. назвала картку «Образ», бо квітка одна на всій площині, її ніхто не підтримує. Підбрала слово образа з характеристик ляльки 1. Софія Г. назвала картку «Радість». Вона сказала, що ромашка нагадала їй саму себе, бо вона часто почувається самотньою. У ромашки було багато негараздів, але настав ранок і з ним прийшла радість життя: квітка зросла, незважаючи на незгоди. Зі слів підбрала незвичайна.

Софія Г.: картка №5. На картці зображено дівчину, яка сидить у роздумах біля настільної лампи. Софія Г. назвала зображення «Мрійливість». Сказала, що бачить дівчину, яка обдумує свої ідеї, плани. Підбрала слово

мрійлива. Ангеліна П. назвала картку «Просвітлення». Зазначила, що дівчина думає про плани на майбутнє, що робити далі, однак, які вони: злий задум чи щось хороше, нам невідомо. Підбрала слово хвилююча. Алла К. назвала картку «Загадковість», бо про що думає дівчина, – таємниця. Підбрала слово загадковість з характеристик ляльки 1, бо вона не знає, що вдягнути.

Враження учасників

Алла К.: «Не потрібно бути закриватись і ображатись на інших. Потрібно бути командою. Однак не слід терпіти цькування однокласників чи однолітків. Варто радіти та насолоджуватись життям».

Софія Г.: «Не потрібно закриватися у собі. Якщо людина не реалізуватиме свої здібності, вона нічого не досягне. Потрібно показувати себе, використовувати свої вміння та таланти. Не потрібно зациклюватися на поганому, відпускати всі свої образи, робити корисні висновки з невдач. Слід думати про майбутнє позитивно, мати впевненість, що все буде добре і вже зараз бачити свій успіх у житті. Потрібно бути собою і нічого не боятися».

Ангеліна П.: «Мені дуже сподобались заняття з лялькотерапії. Я зрозуміла, що є багато чинників, які спонукають до того, аби я нічого не досягла. Щоб їх подолати, не можна закриватись, бо так ми відкидаємо багато чого у собі. А ще не можна опускати руки після кожної невдачі, бо після темряви завжди пробиває промінчик сонця».

Загальні висновки за результатами дослідження

У другій групі обговорили 9 карток, зробивши по 3 вибори кожен. Робота на занятті допомогла розкрити цінності і психологічні особливості учасників.

В Алли К. прослідковуються певні страхи, пов'язані із процесом дорослішання. Присутнє бажання зберегти дитячість із її на-

ївністю. У процесі роботи була стримана в коментарях. Часто обмежувалась повтором вже сказаного або ж підтримувала думку інших учасників роботи.

Софія Г. у процесі роботи виявила високий рівень розвитку емоційної компетентності. Прагне повноти самовираження, досягнення Я-ідеального. Прослідковується наявність внутрішнього конфлікту, пов'язаного із впливом на особистість групи, соціального оточення, думку яких не може ігнорувати.

Ангеліна П. серед головних пріоритетів має цінності сім'ї, у середовищі якої почувається найбільш захищеною. Переживає з приводу недавньої втрати членів родини.

Працювати з ліцеїстами, майже однолітками, дослідниці надзвичайно сподобалась. Учасники були відкриті, не боялись говорити те, що думають. Спостерігаючи за дівчатами вже після проведеного дослідження, відмітили, що вони стали більш відкритими і впевненими у собі, ніж були раніше. У них зменшився страх критики і осуду, активізувався процес самовираження. Вони стали вільнішими у висловлюваннях своєї думки, демонстрації того, що їм подобається, наприклад, стилю одягу, музики, яку переважно слухають. Це доводить, що участь у арт-терапевтичних заняттях мала на її учасників позитивну дію.

Висновки

Дитина, пізнаючи реальний світ, його соціальні зв'язки і стосунки, активно проектує досвід у специфічних ігрових ситуаціях. Найкращим об'єктом такої соціальної проекції довгий час залишається лялька. Лялькотерапія широко використовується для вирішення інтра- та інтерперсональних конфліктів, поліпшує соціальну адаптацію, коректує страхи, порушення поведінки, використовується під час роботи з дітьми, що мають емоційну травму.

Арт-терапевтичні методи дають швидкий і безпечний доступ до несвідомого, оскільки при роботі з візуальними образами у людини зазвичай відсутня або істотно знижена цензура свідомості, що дає цілісну картину її власного Я.

Дослідження з підлітками підтвердило позитивний вплив лялькотерапії на перебіг процесів самопізнання і самоприйняття, про що свідчать результати проведеної роботи. Тоді як на етапі створення ляльки та у процесі оживлення шляхом написання її історії відбулась діагностика і самодіагностика учасників, поєднання ляльок із метафоричними картками сприяло кращому їх самовираженню.

У метафоричних картках важливий не художній зміст, а їх проєктивна дія. Тоді як під час лялькотерапії відбулося неусвідомлене приписування власних мотивів, почуттів, рис створеній ляльці, її сполучення з асоціативними картками, ще краще розкрило індивідуальні особливості учасників, адже в одній картці учасники бачили абсолютно різні речі, відповідно до змісту своїх актуальних переживань.

Це метод, який дає можливість найприроднішого і безболісного втручання дорослого у психіку дитини з метою її корекції або психопрофілактики.

Розглянутий метод психологічної роботи надзвичайно корисний для підлітків. Арт-терапевтичні вправи допомагають їм побо-

роти агресію і негатив, навчають виражати свої погляди і почуття, допомагають підняти самооцінку, вирішити наявні конфлікти і проблеми, а також привести свої думки і почуття до гармонії. Безперечними плюсами такого методу є його доступність і відсутність протипоказань.

Список використаних джерел

1. *Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений* / Е.А. Медведева, Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская – М.: «Академия», 2001. – 248 с.
2. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. *Практикум по креативной терапии.* – СПб.: ТЦ «СФЕРА», 2001. – 400 с.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Тихонова Е.А. *Проективная диагностика в сказкотерапии.* – СПб.: Речь, 2003. – 208 с.
4. Кэджусон Х., Шефер Ч. *Практикум по игровой психотерапии.* – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.
5. Медведева И., Шишова Т. *Книга для трудных родителей.* – М.: Роман-газета, 1994. – 180 с.
6. *Тренинг по сказкотерапии.* – СПб.: «Речь», 2002. – 254 с.

СТАРОДАВНІ СЛОВ'ЯНСЬКІ МІФИ У ЛЕГЕНДАХ КРЕМЕНЕЧЧИНИ

Автор:

Діхтярук Дарина Сергіївна,
учениця 31 групи (10 класу)
Кременецького ліцею імені
У. Самчука Тернопільської області

Науковий керівник:

Діхтярук Тетяна Миколаївна,
учитель української мови та
літератури Кременецького ліцею
імені У. Самчука Тернопільської
області

Науковий консультант:

Максимчук Віталій Васильович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури, заступник
декана гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія» з питань
якості освіти

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька Академія»

У роботі ми будемо досліджувати народну міфоритуальну традицію східних слов'ян і вияв її в легендах Кременеччини.

Предмет дослідження – особливості міфотворчого процесу, формування народного світогляду та уявлень, які відобразилися у легендах нашого краю.

Об'єкт дослідження – вірування східних

слов'ян і легенди Кременеччини.

Актуальність роботи полягає в тому, що в ній розкриваються найважливіші складові духовного життя слов'янського народу, їх вірування, повір'я, обрядовість. Про який народ можна говорити, не знаючи його культури? Щоб ці народи не вважались «безкультурними», чи просто «поганськими», треба знайти те, що було насправді в наших предків і показати це всім. Особливо зараз, коли ми будемо демократичні, суверенні держави, як ніколи постає питання про власні досягнення кожного народу: чим більше їх було, тим краще для репутації цього народу і взагалі – держави.

Завдання роботи: •дати теоретичну характеристику міфам, її складовим; •розглянути процес формування народних уявлень; •дослідити релігійні вірування, як результат міфотворення; •розкрити особливості етнічних звичаїв; •з'ясувати, які слов'янські міфи використовуються в легендах нашого краю; •виявити основні проблемні питання і спробувати дати на них відповіді.

У процесі роботи були використані наступні **методи дослідження:** •проблемний; •порівняльно-історичний; •системний; •описовий.

При дослідженні, в роботі ми дотримувалися таких **принципів:** •історизму; •логізму; •об'єктивності; •системності.

Враховуючи актуальність даної роботи, її наукове значення, зважаючи на недостатній рівень розробленості, спираючись на праці попередніх дослідників, ми поставили мету: дослідити міфоритуальну традицію слов'ян і її вияв у легендах Кременеччини.

Використані нами джерела та праці дослідників у цілому дають можливість розкрити тему наукової роботи, дати відповіді на поставленні завдання.

Результати цієї роботи можна використовувати в школі при підготовці до уроків – це значно полегшить працю вчителя. Дане до-

слідження може слугувати як посібник учневі, або просто джерелом інформації для тих, хто цікавиться культурою слов'ян.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

Теоретична характеристика формування світоглядних уявлень стародавніх слов'ян

Серцевиною культури стародавніх слов'ян, як і культури будь-якого народу є світогляд. Слов'янська міфологія – складова духовного життя нашого народу, що проявляється в обрядовості, звичаєвості, ритуалах, фольклорі, які своєю образністю, дивовижністю окрасили, збагатили художню літературу, живопис, музику, мистецтво. Вона є символом природи, своєрідним естетичним феноменом: міфи породили вірування, повір'я, поведінки людей.

Міфологія, з грецького – *mithos* – легенда і *logos* – слово, перекладається як сукупність міфічних переказів, оповідей, як знання або наука про міфи. Міфи – це різновид усної творчості народу, в якій переважають фантастичні або легендарні уявлення про навколишній світ. Для первісного суспільства було характерне міфологічне мислення, в якому поєднувалися реальне і фантастичне, історичне та космічне узагальнення дійсності. Міфи – це своєрідний літопис боротьби добра і зла, радощів і печалі, нового і старого. «Міфи – це не стільки синонім легенди, скільки найглибше самовираження кожного народу, стрижень специфіки його історичної свідомості та самобутності» [8, с.52].

Поняття «міфічний» означає – пов'язаний з міфами, казковий. Міфічні істоти живуть в людській уяві, художніх творах цікавим і оригінальним життям; овіяний легендами, легендарний; вигаданий, неіснуючий, фантастичний. «Дівчата пускали на воду вінки, ворожачи на своїх суджених, а шукачі щастя

підстерігали міфічний цвіт папороті в лісі» (М. Рильський) [14, с.14]. Отже, міфи – це форма світогляду.

В основі міфотворення та міфопізнання лежить символізм, що передає фантазію певної людської спільноти про виникнення божеств, світу, походження самої людини, обрядів; міфологія також вид особливої наукової системи – класифікації вірувань та повір'їв, котрі, незважаючи на своє різноманіття і різнобарвність, усе ж мають певну спільність ознак у світі народних уявлень і в офіційно впровадженій духовній культурі, а також свої підтипи в сучасній етнографічній структурі. Це:

- вірування та повір'я, пов'язані з космогонічними уявленнями (Земля – центр всесвіту, небесні божества – пристанище душ померлих, НЛО);
- вірування, пов'язані з людьми, наділеними надприродними властивостями;
- вірування, пов'язані з істотами реального світу, що діють навколо нас (чаклуни, відьми, знахарі, «божі люди»);
- вірування, пов'язані з мертвими, їх душами;
- демонологічні уявлення (домашні духи, мавки, лісовики, злі духи);
- вища міфологія і культ святих;
- магичні обряди – елементи первісної культури, що дожили до наших днів (лікувальна магія, чорна магія, господарська магія, інші види магій; передчуття, хіромантия, тобто ворожіння на долонях (лініях) рук та провіщання на цій основі майбутньої долі людини).

«Існування всього розмаїття вірувань не слід обмежувати тільки далеким минулим людства, пояснювати недосвідченістю, забобонністю людей. Міфотворення, міфовірування та фантастика існують і в цивілізованому світі, що не менш дивно і загадково» [14, с.14-15].

Міфологія і релігійні уявлення кожного народу мають своє соціальне підґрунтя, оскільки вони формуються в конкретно-історичних умовах. Саме цим обумовлюються характерні особливості міфології стародавніх слов'ян. Вони виявляються порівняльним шляхом. Наприклад, грецька міфологія складалася в умовах рабовласництва. Її легенди оспівували богів і героїв, які були далекі від земних справ та настроїв народу. Це були аристократичні боги. Стародавні слов'яни не знали рабства в такій формі, як це було у країнах Західної Європи. Вони жили дружніми родинами, де панувала общинна рівність. Тому персонажі слов'янської міфології були простими, людяними, земними та доступними.

За функціями й актуальністю слов'янська міфологія ділиться на декілька рівнів. Вищий рівень характеризується найбільш узагальненим типом функцій богів (ритуально-юридична, військова, господарсько-природна), їх зв'язком з офіційним культом. Сюди відносять два слов'янські божества: Перун та Велес, а також пов'язані з ними персонажі жіночої статі. Крім них, входили інші боги – Сварог і Сварожня, Дажбог і Ярило.

До середнього рівня слов'янської міфології належали божества, пов'язані господарськими циклами робіт і сезонними обрядами, а також боги-покровителі племен і різних родів, такі як Чур і Рід. Можливо, до цього рівня відносилася значна кількість жіночих божеств – Мокош, Лада та ін. Їх функції дуже абстрактні. Це дозволяє іноді розглядати ці міфічні істоти як персоніфікацію основних протилежностей первісного колективу – Доля – Лихо (Недоля), Правда – Кривда. І. Огієнко вважає, «що з назвою долі, щастя, божества, очевидно, пов'язано загальнослов'янський термін – «Бог». Наприклад, багатий (має долю, багатство) – небога (нешасний, бідний). Термін «бог» входив в імена різних слов'янських божеств – Дажбог, Чорнобог та ін.» [7, с.338-339].

До нижчого рівня слов'янської міфології відносяться різні групи антропоморфної нечистої сили, духів, тварин, що пов'язані з усім міфологічним простором від дому до лісу, від чистого озера до болота. Це домовики, мавки, водяники, мара, кикимора, болотяні, криничні, очеретяники, польовики, гайовники, перелесники, чорти, дияволи тощо. Всі ці персонажі пов'язані з негативними явищами в житті людини, і вона різними способами їх позбавлялася, уникаючи зла. Знаючи, як живуть і функціонують міфи у слов'янських народах, можна казати, що кожен слов'янський мікроетнос мав свої міфи і кожен такий міф існував у багатьох варіантах, а у кожному – бракувало того чи іншого епізоду.

Отже, «реально існувала лише схема міфу, яка з часом втілювалася у різні варіанти – це основний міф. Літературної норми не було і сюжети розтікалися безліччю струмочків, зберігаючи лише головний напрям течії» [13, с.38-39].

Світоглядна система узагальнила досвід, набутий власним родом, а також найкраще, що було у сусідів. «Ігумен Данило, сучасник Володимира Мономаха, уклав періодизацію слов'янського язичництва та зробив спробу дати її системний виклад:

1. *Культ «унирів» та «берегинь» – дуалістичний аналіз злих і добрих духів.*
2. *Культ землеробських богів «Рода» і «Рожаниць». У них уособлюється поєднання первинної форми матерії, «небесної» (Сварога) та «земної» (Рожаниць, матері-землі).*
3. *Культ Перуна, бога грому і блискавок, бога війни, покровителя воїнів та князів» [6, с.10-12].*

Треба мати на увазі й те, що важко відрізнити міфи від фольклору. Сьогодні не ясно, що раніше з'явилося, або хто кого і що породив. Проте на відміну від легенд, казок та інших видів народної творчості міфи (за визначен-

ням сучасного вченого М. Поповича) характеризуються такими головними ознаками:

- міфи є історичними оповідями, що сприймаються як правда, як усвідомлення загадкового минулого;
- міфи формують зразки і норми поведінки для тих, хто в них вірить;
- міфи виконуються разом із ритуалами і переживаються учасниками цим дійств по-справжньому, незважаючи на те, що це обумовлений повтор;
- міфи є також священною, сакральною історією, ігнорування якої, недотримання її правил сприймається як накликання великої біди.

Тому до міфологічних уявлень, магічних обрядів та ритуалів ми повинні ставитися поважно, а тим більше не глузувати з них. Вони відбивають багатющий досвід поколінь, відтворюють вікові прагнення людей, згуртовують і єднують їх на цій основі. Це духовна історія, віковий чорнозем, на якому виростає національна свідомість народу, формується своєрідна культура.

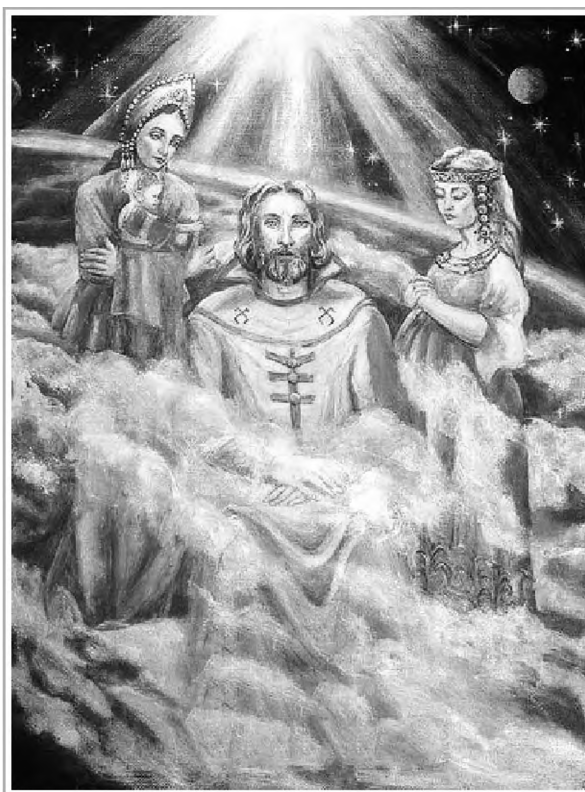
Нажаль, природний розвиток слов'янської міфології був перерваний. До нас дійшли переважно уривки прадавніх міфів, які нині так нелегко розрізнати, щоб відбудувати струнку систему слов'янської міфології. Тому великий інтерес викликають усні народні перекази, звичаї, легенди, в яких і відображається світосприйняття народу у передхристиянську добу. Докладно про це буде описано в наступному розділі.

Міфи та релігійні вірування східних слов'ян

Виходячи з питання про пантеон язичницьких богів, професор Е. Анічков твердить, що Київська Русь мала три релігії: «князь і його дружина своїм головним богом мали Перуна, купці і міщани визнавали свого бога торгівлі, Велеса, «скотья бога», простий народ цих богів не визнавав, але мав власних

божків. Коли київські князі завойовували інші народи, то боги цих підкорених народів включались до пантеону своїх богів і були підлеглими щодо головного князівського бога» [7, с.327]. Охарактеризувати єдиний загальнослов'янський пантеон богів, як ми бачимо, практично не можливо, бо його як такого не існувало, але перерахувати і охарактеризувати богів можливо.

Род і Рожаниці. Род вважався Богом над Богами, творцем Всесвіту. Живе на небі, по-

силає людям і звірам життя, дарує дощ, дає долю. Жіночі божества Рожаниці опікуються дітонародженням і мають таємний зв'язок із зірками. Душа людини уявлялася як іскра небесного вогню – зірка, яку Бог запалює при народженні дитини і гасить, коли людина помирає.

Сварог. Прабог, творець Всесвіту, чоловіче втілення Роду. Він населив землю різними істотами, створив перших людей, став покровителем шлюбу й сім'ї.

Перун. Володар блискавок і грому, покровитель воїнів. З цим богом пов'язані

деякі географічні назви: Перунова рінь (на Дніпрі), яка називається так тому, що Володимир, впроваджуючи християнство, звелів знищити ідолів, а Перуна кинути у Дніпро; урочище Перуни (на Черкащині) тощо. Грім і блискавка мають як позитивне (викликання плодотворного дощу), так і негативне значення (страх бути забитим блискавкою).

Світовид – бог Неба, небесного світила, найвищої святості. Його ім'я походить від слова «світло» в його різноманітних значеннях: сонячне світло (день), білий світ, святий, священний.

Дажбог. Сонячний Бог, має прозоре для народного розуміння ім'я: даждь – «дай» і Бог – близьке до «багатство», тобто дослів-

но Даждзьбог – «податель» добра, багатства («Ой дай Боже» – «Ой Дажбоже»). Він той, що дає буття. Хоча Дажбог цілком пов'яза-

ний з небом, сонцем, як син Сварога, він також є богом земного достатку, що символізується врожаєм жита і пшениці.

Хорс. Немає одностайної думки про походження і функції цього Бога. Згадується у «Слові о полку Ігоревім». Переважно вважа-

ють, що ім'я Хорс походить з іранського хвар – саяво, новоперського xurset – блискуче сонце, санскритського bara – вогонь. Хорс пов'язаний з небесним вогнем узагалі. Йому приносили жертви у вигляді хлібних виробів.

Стрибог. У «Слові о полку Ігоревім» Стрибог згадується як Бог-родоначальник усіх вітрів: «Се ветри, Стрибожи внуки, веют с моря стрелами на храбрѣя пльки Игоревы» [1, с.73]. Назва цього Бога, як вважають деякі вчені, походить від слова страта (знищувати). Він є творцем музичних мелодій, адже саме «подих вітру» – дихання в найпростіші музичні інструменти (сопілки, дудки, ріжки) – створює музику. Пізніше Стрибог отримав назву Позвізда або Посвистача – покровителя погоди.

Велес (Волос). Один з найстаріших богів. Противник Перуна – володар «нижнього світу», водних і земних сил, пов'язаний з померлими предками. Вважається богом достатку.

Мокоша (Макош, Мокша). Богиня пов'язана з жіночою сферою в господарстві: ру-

коділлям, прядінням, тканням та ін. У давніші часи вона була Богинею землеробства і родючості, жіночої життєвої сили, достатку, покровителькою полів та домашніх тварин. Мовознавці стверджують, що ім'я дослівно означає «Матір долі».

Дана. Всеслов'янська Богиня Води, втілення жіночого першопочатку життя. У скіфо-сармацький період перестало бути ім'ям Богині, а стало позначати просто річку. Таке ж значення має й слово Дон («вода», «ріка»), Донець, Дністер, Дніпро або Дунай – назви річок, оспіваних у багатьох слов'янських піснях. Переказ про Богиню Дану записав Геродот, описавши її, як незрівняну красуню, непорочну діву і мати всього живого, Богиню родючості.

Купайло (Купала). Бог літнього сонця, а також назва свята на його честь.

Ярило. Бог Весняного Сонця, розквіту природи, родючості, пристрасті. Корінь слова Яр – означає яри, нестримний, збуджений, сильний, завзятий, пристрастний, гнівний.

Коляда. Бог зимового Сонця, який повертає коло Свароже до весни. Слово «коляда» багатозначне: Святий вечір, обряд славлен-

ня на Різдво, сама пісня, винагорода за колядування, різдвяний подарунок. Сучасне мовознавство пов'язує значення слова «коляда» з «коло», «колокол», а також латинським calendae (календар, різдвяні канікули) та ін. Але в народному уявленні існує також жіноча постать – Богиня Коляда – не тільки як уособлення свята, але як Богиня-Мати, що народжує сина Божища-Коляду – тобто молоде зимове Сонечко.

Лада. Богиня материнства, старша Рожаниця, опікунка гармонії, ладу у Всесвіті, мати двох першопочатків життя Лелі (води, жіночості – дочка Лади, молодша Рожаниця, Богиня жіночої любові) і Леля-Полеля (вогню, мужності).

Демонологія відноситься до нижчого

рівня слов'янської міфології. Це домовики, мавки, водяники, мара, кикимора, болотяні, криничні, очеретяники, польовики, гаїловики, перелесники, чорти, а також – вій, вовкулака, лісовик, упир, берегиня тощо. Це основні духи – демони, в яких вірили слов'яни.

Домовик (похатник, господар, хованець, служка, помічник) – божество дому, родини, який походить, вірогідно, від культу Предка і домашнього вогнища. Недарма він живе за піччю або під порогом хати. «Домовики – се домашні духи. Вони постали з тих крапель, що чорт, замочивши палець у воду, стріпував позад себе. Вони сидять по хатах і при запаленій страсній свічці їх можна бачити. У багача у шерсті, у бідака лежить голий» [4, с.389]. Домовик невидимий, але іноді він показується маленьким дітям. Його перевозять у нову хату, щоб охороняв родину. Коли сім'я живе в злагоді зі своїм домовиком, він навіть намагається допомагати по господарству.

Русалки – це первісно Діви-Богині природи: рік, озер, джерел, рослин, лісів, полів тощо. Це молоді вродливі жінки, котрі живуть у воді (типовий український варіант), у лісі (характерно для білорусів) або в полі (російський варіант) і люблять лоскотати перехожих.

Мавки на відміну від русалок, мали довге лляне волосся, вони уособлювали дітей, що

народилися мертвими або померли нехрещеними. Саме ці міфічні істоти своїм співом і привабливим виглядом заманювали хлопців і залоскочували їх до смерті.

Лісовик – Бог лісу, можливо, первісно Бог-пастух, який випасає лісову худобу: оленів, ведмедів, вовків, зайців. Тому люди-пастухи укладають з лісовиком угоду, приносячи йому в жертву яйце або печиво із житнього борошна, які кладуть на лісовому перехресті чи на галявині. Тоді дикі лісові звірі не будуть забирати в людей їхню худобу.

Водяник – втілення стихії в образі Водяного царя. Уявлявся як старий довгобородий дід, який панує над русалками. Якщо людина необережно втручається до його царства, водяник може дуже зашкодити, навіть утопити, перевернути човен тощо.

Чорт (біс, диявол, дідько, сатана, щезник) – як духовна постать, і як незвичайна обдарована людина. За християнськими

уявленнями, чорт – людиноподібна істота, вкрита чорною шерстю, з рогами, з хвостом і копитами.

Перелесник – літаючий дух спокуси, який заманює жінок і дівчат, кохається з ними в ночі й забирає силу та вроду.

Берегиня – Богиня-захисниця народу, відома сьогодні як Богиня народної пам'яті, яка зберігає прадавні звичаї.

Упир – найдавніше уособлення зловорожих сил; покійник, що виходить з могили, аби висмоктувати з людей кров. Міг з'являтися у різній подобі (собаки, kota, двох хлопчиків), ходити пішки або їздити на коні. Упир мав дві душі, одна з яких не покидала тіла і після смерті.

Мара – міфічна богиня зла. Пізніше образ мари уособлював хворобливий, тривожний, неспокійний сон. «Мислилася страшною істотою жіночої статі, нічним привидом, що насадив на сон людину, а коли прокидалася, то мара миттю зникала» [12, с.223].

Вовкулака – надзвичайна напівфантастична істота. Вовкулаки могли бути вроджені та зачаровані (обернені). Вродженим Вовкулаком ставала людина, що народилася під певною планетою. Вірили також, що коли вагітна жінка побачить вовка, то в неї народиться дитина-вовкун.

Вій – демонічна істота, що має образ старого дідугана з величезними бровами. Назву свою отримав через довгі й густі вій, що тягнуться аж до землі. Від згубної дії його погляду рятує те, що вій нікого не бачить крізь свої густі вій та брови. Ймовірно, з оповідями про вія, пов'язані повір'я про недобрі очі й зурочення, згідно з якими від злого погляду все гине чи псується.

З перерахованими вище богами та духами пов'язані різні народно-календарні звичаї, які є невід'ємною частиною духовної культури східних слов'ян: свято Катерини, Андрія, Варвари, Миколая, вечорниці, Святвечір, коляда, вертеп, Новий рік (або свято Василя), голодна кутя, Водосвяття тощо.

Слов'янські міфи в легендах Кременеччини

У цьому розділі наукової роботи ми розглянемо міфи, які згадуються у легендах нашого краю, що дійшли до нас із сивої давнини. За народними уявленнями існувало безліч людиноподібних істот, які знаходилися на землі, воді та на небі. Стародавні люди вірили у відьом, чортів та іншу нечисту силу, яку звинувачували у всіх своїх бідах.

У легендах Кременеччини, як і в українських легендах загалом, злі духи часто набирали вигляду людини або тварини. За повір'ями вони приносили людям неймовірні страждання, численні хвороби та смерть. У зв'язку з цим давні слов'яни приносили жертви різним духам, які могли чинити як добро, так і зло, щоб задобрити їх і відвернути від себе небажані події чи явища.

Чому ми звертаємося саме до легенд? Тому, що легенди – це особливий жанр, який побутував з давніх-давен, коли ще не було писемності. Люди ці оповіді передавали з уст в уста, із покоління в покоління. Вони оповиті догадками, фантазією і спираються на народні вірування слов'ян.

Легенди, які ми будемо розглядати, несуть саме такі навантаження.

У легенді «Підземна королівна» постає перед нами мара прекрасної жінки, яка бродить просторими залами свого підземного палацу. Їй дозволено лише раз на рік, на Великодню неділю, виходити на землю і з'являтися перед людьми (Легенда 1, с.45).

Звернемося до тлумачення слова «мара» у слов'янській міфології. *Мара* – будинковий

дух жіночої статі. Називали її по-різному: доможіріха, Домані, потвора, шишимора. Вона, як правило, не показується людям.

З'ясуємо значення цього слова детальніше: 1) те, що приснилося, примарилося; щось вигадане, нереальне, несправжнє, плід фантазії; 2) те, що не відповідає справжньому уявленню про дійсність; щось химерне, незвичайне; те, що тільки здалося реальною дійсністю; ілюзія; 3) тінь померлого в уяві; нереальна вигадана істота; невиразні обриси чого-небудь, тіні [4, с.117].

Отже, в оповіді прекрасна королівна постає як тінь померлої королеви Бони, хоча у легенді ім'я не згадується.

У легенді «Лісова панна» ми зустрічаємося із вродливою ліською красунею, яка заманювала недосвідчених парубків, силуючи їх жити разом з нею (Легенда 2, с.46). Це прототип мавки. Традиційно вважають, що мавки живуть у лісах, символізують душі дітей, які народилися мертвими чи померли нехрещеними. Вони часто постають у вигляді молодих красивих дівчат, що танцями і співами заманюють хлопців у ліс, де залоскотують їх до смерті або стинають голови.

Як бачимо, на відміну від традиційного уявлення про мавку, лісова панна з легенди лише заманювала юнаків, примушуючи їх жити з нею. Ця міфічна істота не мала наміру позбавляти життя парубка. Проте обранець, зумівши вирватися з царства вродливої панни, довго не жив.

Дещо іншими мавки змальовані у легенді «Сила кохання»: «Стрункі вербички та берізки, котрі росли довкола, перетворилися на гарних молодих дівчат у зелених довгих сукнях, з серпанками з туману на плечах, у віночках із блискучих світлячків. То були доні дивного дідуся – царівни Мавки» (Легенда 3, с.47), «Одна з дівчат дістала звідкілься прегарну арфу, змайстровану з вербових віт, із струнами з тонкого павутиння. Ніжна мелодія полинула над лісом. Мавки

стали танцювати, поблискуючи в місячному сяйві голівками у чарівних серпанках» (Легенда 3, с.48).

Отже, можна зробити висновок, що до звичного тлумачення міфічної істоти місцеві жителі дофантазовували щось своє.

Мавка (Навка, Нявка) є різновидом русалки. Русалка – один із найколеритніших персонажів української демонології, уособлення небезпечної водяної стихії. Це молоді вродливі дівчата, котрі живуть на дні річок у чудових кришталевих палацах. Уночі, коли сходить місяць, русалки виходять на берег, чешуть своє довге зелене волосся і водять хороводи. Чудовим співом вони заманюють юнаків чи дівчат, зтягують їх у воду і залоскотують.

Саме таке тлумачення подано у легенді «Сила кохання»: «А збоку під вербою сиділи річкові Русалки в прозорих шатах і гребенями з жаб'ячих кісток чесали свої пишні й довгі коси. Ці звабливі красуні любили зманювати з дороги довірливих нічних мандрівників, залоскотати їх до смерті, зтягти в ставок і там лишити на поживу риbam» (Легенда 3, с.48).

За поширеними уявленнями, русалками ставали молоді дівчата, котрі втопилися, або померлі до хрещення маленькі діти. Подекуди побутувала думка, що русалками ставали люди, що помирили на так званий Русалчин Великдень. Оберегом від них слугували хрест та полин.

Цікавою є легенда про монастир імені Пресвятої Діви Марії, що знаходився на Дівочих скелях (Легенда 4, с.54). У ній розповідається про те, як нечистий на ім'я «Чорна Зрада» хотів знищити школу при монастирі, яка була осередком освіти на Україні. Допоміг йому здійснити цей задум чарівний камінь, взятий у Морського Духа.

Прототипом нечистого «Чорна Зрада» з легенди є звичайний чорт. Чорт (нечистий, біс, клятий, лукавий, рогатий, хвостатий)

– міфічний злий дух. Він може набрати вигляду людини, але чортячу подобу інколи видають ріжки, рило, шерсть, хвіст, копита. Чорти мають свою чарівну силу тільки вночі. Вважають, що нечисті водяться у безлюдних запущених місцях: очереті, бур'янах, біля млинів, на перехрестях доріг. Але постійним їх мешканням є пекло, де керує вій.

У легенді опис нечистого не подано. Але його ім'я і вчинки підтверджують той факт, що ця міфічна істота повністю відповідає народним уявленням слов'ян про чорта. В іншій легенді подається опис нечистої сили: «Хвостаті й рогаті Куцорили гасали по траві, борюкались в очеретах, здіймали скрізь страшений свист і галас» (Легенда 3, с.48).

Пізнавальним є **переказ старих людей про чарівну квітку – папороть**.

За українськими віруваннями папороть розквітає серед літа – в ніч на Івана Купала. Це свято здавна відзначається 24 червня й збігається з літнім сонцестоянням; складається з двох свят – Купала (язичницького Бога зелених плодів, якому приносили в жертву хліб – головний плід землі) і християнського свята Різдва святого пророка Предтечі – хрестителя Господнього Іоанна (Івана) (7 липня за новим календарем). Купала відзначала переважно молодь у купальську (іванівську) ніч. Свято поєднувало елементи культу Сонця, аграрної магії, очисних і еротичних обрядів. Найбільше поширення отримало плетіння вінків з різних квітів і трав, розпалювання вогнищ і перестрибування через них, купання або обливання водою означало очищення. У цей вечір дівчата ворожили на вінках, а вночі молодь ішла в ліс шукати цвіт папороті: «Та раптом в глибині лісу загорівся червоно-золотистий вогник і, розсипаючи навколо себе пучки ясних іскор, замерехтів поміж стовбурів дерев, Степан стрепенувся і прикипів до нього поглядом» (Легенда 3, с.50). Та красується ця квітка лише мить, бо нечисті сили зривають її і несуть у свої вертепи.

Ця фантастична квітка – метафора блискавки. Щоб заволодіти нею, треба піти вночі у хащі лісу, де не чути співу півнів, накреслити на землі навколо себе коло, запалити свячену свічку, взяти в руки полин або якусь іншу рослину, якої боїться нечиста сила, і читати Псалтир або Євангеліє.

Одна з місцевих переказів старих людей про цю чарівну квітку розповідає, що вона може потрапити до людини випадково (Легенда 6, с.56). Той, у кого опинявся цвіт папороті, знав минуле, теперішнє, майбутнє. А також міг читати чужі думки, розуміти мову рослин і тварин, ставати невидимим.

Легенди нашого краю не залишили поза увагою таких істот як лісовика і водяника. Лісовик – це міфологічний образ, який уособлює небезпеку. Він підстерігає людину в лісі. Найчастіше змальовується як старезний кошлатий дід. На відміну від людей лісовик не має тіні, зваблює жінок, збиває людей з дороги, заподіює чимало іншої шкоди. Водночас існують версії, згідно з якими лісовик є «пастухом від звіра», тобто охороняє звірів від хижаків, мисливців, інших небезпек.

Отже, звідси випливає висновок, що це небезпечна міфічна істота. Місцева легенда зберегла загальне уявлення про цей образ: «Коли погас останній промінь сонця, стара сосна, що споконвіку стояла понад стежкою у бережецькому лісі, тихо поворухнулася, немов потягаючись своїм крилатим гіллям після довгого сну, і нараз перетворилася на довгого старезного діда з довгою сивою бородою і мудрим поглядом зелених очей з-під кошлатих брів. Він був вбраний у золотисту блискучу свиту, схожу на кору дерева, а в руках мав довгий срібний посох, прикрашений зверху гірляндою з соснових шишок.

Це був Лісовик – мудрий і суворий володар усіх довколишніх гаїв і дібров. Він посто-яв ще схвильку понад стежкою, а потім тихо рушив у гущавінь бору. Ішов помалу, уважно оглядаючи свої одвічні володіння. Від пиль-

ного погляду його очей не могла сховатися жодна дрібниця, хоча довкола вже тремтіли сині сутінки» (Легенда 3, с.46-47). Проте наші прашури в оповіді показали позитивне ставлення лісовика до людей: «Дивіться ж, будьте добрі й милостиві на великому святі єднання, не займайте людей, бо вони – брати наші! Знаю, що, буває, роблять вони нерозумні вчинки і нищать дари нашої матері, але роблять це не зловмисно, а просто не думаючи. Мати Природа прощає їм, бо вірить у добре серце й світлий розум своїх дітей. Простіть же й ви минулі кривди! Радійте й веселіться разом з людьми!» (Легенда 3, с.47-48).

В описі водяника ми не спостерігаємо відхилень від традиційного тлумачення цього образу. У слов'янській міфології ця істота постає як злий дух, втілення водної стихії. Це перетрансформований образ скинутого з вирію чорта, який за 40 днів потрапив у водне середовище і за наказом Бога там залишився. Етнографи вважають, що вірування давніх українців у водяника бере початок з язичницьких уявлень про обожнення всього, пов'язаного з водною стихією. Водяник найчастіше мав вигляд старого діда, покритого водоростями, з довгою бородою і хвостом: «Забулькала вода – і з ставу виліз старий лускатий Водяник» (Легенда 3, с.48). Вважалося, що його володіння обмежувалися водоймищем. Розгніваний водяник міг наносити людям збитки: топити їх, розливати річки, руйнувати греблі, млини. Він символізує собою зло, яке підстерігає людину у воді: «...люди – то наші перші вороги, котрі вирубують ліси, висушують болота! Зовсім уже через них життя нема! Так поквитайтеся ж з людьми за кривди і грабунок! Заманюйте їх в болота, в провалля, в печери, повні змій! Щоб іншим разом боялися й поткнутися до наших володінь!» (Легенда 3, с.48).

Не залишили поза увагою наші прашури й відьом. Слово «відьма» походить від «віда-

ти», тобто знати про все. Вони вміють уночі вилітати через комин печі і літати по небу на мітлі або кочерзі.

Існує повір'я, що раз на рік відьми з усього світу злітаються на шабаш, на якому протягом трьох днів весело гуляють з нечистою силою, несамовито витанцьовують, через це там не росте трава. Потім знесилені повертаються додому. Саме тому гора на Кременеччині називається – Лисою (Легенда 5, с.55).

Отже, з вищесказаного можна зробити висновок, що та чи інша міфічна істота може бути наділена певними властивостями, що не завжди співпадають з традиційним тлумаченням.

Висновки

Дослідивши народну демонологію і міфологію слов'ян, співставивши її з тим, як вона подана у легендах Кременеччини, ми дійшли таких висновків.

У ході роботи був охарактеризований міф як джерело релігійних вірувань, демонологічних уявлень; описана міфологічна система, яка поділялася на три рівні, відповідно до яких і розглядалися питання в науковій роботі.

Міфи – це форма світогляду; різновид усної народної творчості, в якій переважають фантастичні уявлення про навколишній світ. Реально існував основний міф, на основі якого вже створювались інші (наприклад, боротьба «світла» і «темряви», «небесного і «земного» тощо).

Релігійні вірування виникли з міфів, які створив слов'янський народ, це була своєрідна форма світогляду, спосіб пояснення дійсності. Вони різнилися майже скрізь. Не існувало того зв'язку, який би зумів сформувати єдиний пантеон.

Питання про наявність єдиного верховного божества було найбільш дискусійним, але ми зуміли все ж таки розібратись у ньому. Єдиного Бога в східних слов'ян (та й взагалі

в усіх слов'ян) не спостерігалось. Це не був ні Род, ні Перун, як свідчать деякі джерела і дослідники, – його просто не існувало і не могло існувати з об'єктивних причин: слов'яни ніколи не були політично об'єднані, а тому їм не могли мати спільних богів. Таке твердження нами підтверджено в ході написання роботи, аналізуючи самостійно першоджерела і вивчаючи думки різних дослідників. Навіть кожне плем'я, рід мали свого верховного божества, і рідко такий пантеон ставав єдиним навіть для групи сусідніх племен.

За народними уявленнями існувало безліч людиноподібних істот, які знаходилися на землі, воді та на небі. Стародавні люди вірили у відьом, чортів та іншу нечисту силу, яку звинувачували в усіх своїх бідах.

У переказах Кременеччини, як і в українських легендах загалом, злі духи часто набирали вигляду людини або тварини. За повір'ями вони були причиною неймовірних страждань, численних хвороб і смерті. У зв'язку з цим давні слов'яни приносили жертви різним духам, які могли чинити як добро, так і зло, щоб задобрити їх і відвернути від себе небажані події чи явища.

Досліджуючи місцеві легенди, ми побачили, що та чи інша міфічна істота може бути наділена певними властивостями, які не завжди співпадають з традиційним тлумаченням.

Список використаних джерел

1. Білик Б.І., Горбань Ю.А. *Історія української культури: Зб. матеріалів і документів* / Б.І. Білик, Ю.А. Горбань. – К.: Вища шк., 2000. – 607 с.
2. Воропай Осип. *Звичай нашого народу: Етнограф. Нарис* / Осип Воропай. – Харків: Фоліо, 2004. – 508 с.
3. Осипов І.О. *Українські традиції* / І.О. Осипов. – Харків: Фоліо, 2003. – 573 с.
4. Понамарьов А.П. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія* / А.П. Понамарьов. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
5. Сулима М.М. *Давня українська література: Хрестоматія* / М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1992. – 576 с.
6. Бокань Володимир. *Історія культури України* / Володимир Бокань. – К.: МАУП, 2001. – 256 с.
7. Закович М.М. *Культурологія. Українська та зарубіжна культура* / М.М. Закович. – К.: Знання, 2004. – 528 с.
8. Калакура Я.С. *Українська історіографія: Курс лекцій* / Я.С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
9. Колодний А. *Релігієзнавчий словник* / А. Колодний. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
10. Наулко В.І., Артюх Л.Ф. *Культура і побут населення України: Навчальний посібник. 2-е вид.* / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
11. Понамарьов А.П. *Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид.* / А.П. Понамарьов. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
12. Попович В.М. *Нарис історії культури України* / В.М. Попович. – К.: Арттек, 2001. – 727 с.
13. Семашко О.М. *Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник* / О.М. Семашко. – К.: Знання, 2002. – 557 с.
14. Хоменко В.Я. *Українська і світова культура. Підручник* / В.Я. Хоменко. – К.: Україна, 2002. – 333 с.

Додатки

1. *Легенди Кременеччини.*
2. *Інтерв'ю з жителькою села Великі Бережці Комарковою Ніною Василівною.*
3. *Анкета Кукелко Надії Степанівни.*
4. *Копія першої листівки, присвяченої легендам про королеву Бону з роду Сфорца, яка була власницею міста і про яку в народі казали, що має справи з нечистою силою.*

Легенди Кременеччини

Легенда 1. Підземна королівна

Розповідають старі люди, що в глибині Замкової гори живе прекрасна королівна. Цілими днями вона бродить просторами залами свого підземного палацу. Гори небачених дорогоцінностей лежать там на кожному кроці. Та не радує їхній холодний блиск прекрасну панну, бо коштовності мертві та безмовні. А їй, молодій, так хочеться тепла людського, людських страждань і радощів, живої мови! Та, зачарована лихим прокляттям, приречена красуня на самотність.

Лише раз на рік, у ніч на Великодню неділю, дозволено королівні виходити на землю, з'являтися перед людьми. Якщо якийсь небоязкий юнак у ту пору спуститься в криницю на замчищі, то стрінеться із нею, коли ударить перший великодній дзвін. Господарка скарбів постане перед ним, чудова, молода і ніжна. Одягнена завжди у довге біле плаття. Волосся хвилями розпущене по плечах. Очі закриті в чарівному сні. А у вустах тримає королівна маленький золотистий ключ.

Коли прийдеться панна юнакові до душі й захоче він красуню розбудити, звільнити від недобрих чар, то повинен швидко поцілувати її в уста й зубами взяти чарівний ключ. Потім повинен відкрити дванадцять кованих дверей у королівни за спиною, набрати трохи золота і вибігти назад. Робити

все це треба блискавично, поки проб'є дванадцять раз церковний дзвін.

Якщо сміливий і швидкий юнак устигне все зробити так, як треба, то звільнить дівчину від чар лихих і їй не доведеться повертатися в підземелля, а двері до скарбів залишаться відкриті. Дістануться тоді сміливцеві і королівна і скарби!

Якщо ж юнак не встигне, то, коли замовкне дзвін, красуня зникне, а двері чарівні зачиняться намертво на цілий рік, до других Великодніх свят...

Кажуть, багато хлопців хотіли роздобути королівну й ті скарби, але ніхто не встиг вернутися на землю до того часу, як стихав церковний дзвін. Усі сміливці гинули у підземеллі, встиляючи його своїми білими кістками.

Але ціна кохання королівни, котре манило, мов зоря далека, була і є для сотень юнаків дорожча за життя. Тому щороку все новий сміливець чекає на красуню біля входу чарівного. І так вже діється багато сотень літ...

*Упорядкована
за Неоніли Крем'янчанки*

Легенда 2. Лісова панна

Старші люди оповідають, що у бережецьких лісах є лісові панни.

Легенда розповідає, що одного разу молодий юнак повертався ввечері після роботи додому. Вирішивши скоротити шлях, пішов лісовою дорогою. Незабаром перед ним появилася вродлива лісова панна. Вона заманила недосвідченого парубка до себе, силуючи жити разом.

Молодий чоловік повернувся у село аж через два роки. З лісу він вийшов сивочолим, згорбленим старцем і оповідав, що лісова панна держала його при собі, але як йому там було, де живе та дівка й чому так подався, сього не говорив. Швидко потім умер.

*Записано Діхтярук Д. за словами
Кукелко Надії Степанівни
(82 роки)*

Легенда 3. Сила кохання

Літній день помалу догоряв. Наближалась сповнена чудес і незбагнених чарів Купальська ніч.

Коли погас останній промінь сонця, стара сосна, що споконвіку стояла понад стежкою у бережецькому лісі, тихо поворухнулась, немов потягаючись своїм крилатим гіллям після довгого сну, і нараз перетворилася на довгого старезного діда з довгою сивою бородою і мудрим поглядом зелених очей з-під кошлатих брів. Він був вбраний у золотисту блискучу свиту, схожу на кору дерева, а в руках мав довгий срібний посох, прикрашений зверху гірляндю із соснових шишок.

Це був Лісовик – мудрий і суворий володар усіх довколишніх гаїв і дібров. Він постоював ще схвильку понад стежкою, а потім тихо рушив у гущавині бору. Ішов помалу, уважно оглядаючи свої одвічні володіння. Від пильного погляду його очей не могла сховатися жодна дрібниця, хоч довкола вже тремтіли сині сутінки.

Ось погляд лісового володаря привернула зламана гілка на кущі калини. Дідусь заклопотано доторкнувся до неї чарівним посохом – і гілка зрослася, а кущ вдячно зашумів до свого рятівника різьбленим листям, колишучи серед гілля яскраві кетяги напівдозрілих ягід.

Трохи віддалік натрапив Лісовик на свіжозрубаний сосновий пень. Торкнувся його палицею – і зашуміла на місці пня відроджена сосна, висока й кучерява. Володар лісу задоволено всміхнувся, послушав, як шумить вона гіллям, а потім рушив далі.

Нарешті вийшов він на лісову галяву, оточену з усіх боків різнодерев'ям. Спинився і вдарив посохом об землю. Великий порохнявий пень серед галявини умить зайнявся фосфоричним світлом – і стало ясно, як удень. Струнки вербишки та берізки, котрі росли довкола, перетворилися на гарних молодих дівчат у зелених довгих сукнях, з

серпанками з туману на плечах, у віночках із блискучих світлячків. То були доні дивного дідуса – царівни Мавки. Вони вклонилися батькові своєму і, вмостившись біля його ніг, приготувались слухати, що він їм скаже,

– Царівни! – суворо мовив Лісовик. – Завтра прийде до нас велике свято – єднання Матері-Природи і всіх її дітей! У цей день – ви знаєте – ніхто не має права зобидити когось: вухастий заєць без страху буде стрибати поряд з лисом, а сарна пастиметься поруч з вовком. А для людей відкриються найбільші лісові й озерні таємниці, і вони зможуть стрітись із нами! Та більше того – у Купальську ніч в гущавині засвітить папороть свою чарівну квітку, і хто з людей знайде її, тому відкриються шляхи до незліченних скарбів! Такий дарунок Матері-Природи в честь свята для своїх дітей! Дивіться ж, будьте добрі й милостиві на великому святі єднання, не займайте людей, бо вони – брати наші! Знаю, що, буває, роблять вони нерозумні вчинки і нищать дари нашої матері, але роблять це не зловмисно, а просто не думаючи. Мати Природа прощає їм, бо вірить у добре серце і світлий розум своїх дітей. Простіть же й ви минулі кривди! Радійте й веселіться разом з людьми! Свято єднання настає! Хай буде воно довгим.

Царівни Мавки радо заплескали у долоні, підбігли до Лісовика поцілували йому руку за мудре слово і стали веселитись. Одна з дівчат дістала звідкілясь прегарну арфу, змайстровану з вербових віт, із струнами з тонкого павутиння. Ніжна мелодія полинула над лісом. Мавки стали танцювати, поблискуючи в місячному сяйві голівками у чарівних серпанках. Старезний Лісовик присів на пеня і, спершись на посох, став стежити за веселощами доньок.

* * *

А у цей час на березі ставка зібралася усяка нечисть.

Хвостаті і рогаті Куцорили гасали по траві, борюкались в очеретах, здіймали скрізь страшенний свист і галас. А збоку під вербою сиділи річкові Русалки в прозорих шатах і гребенями з жаб'ячих кісток чесали свої пишні й довгі коси. Ці звабливі красуні любили зманювати із дороги довірливих нічних мандрівників, залоскотати їх до смерті, зтягти в ставок і там лишити на поживу риbam.

Забулькала вода – і з ставу виліз старий лускатий Водяник. Надувся, мов індик, узявся в боки й бундючно розпочав свою промову.

– Шановне ставкове й болотне панство! – промовив він. – Завтра, на День Купала, до лісу та ставка прийдуть чужинці – люди. Добренький цар наш – Лісовик – наказував їх не займати. Але ж ви знаєте, що люди – то наші перші вороги, котрі вирубують ліси, висушують болота! Зовсім уже через них життя нема! Так поквитайтеся ж з людьми за кривди і грабунків! Заманюйте їх в болота, в провалля, в печери, повні змії! Щоб іншим разом боялися й поткнулися до наших володінь!

Поганство радісно залементувало і кинулося виконувати наказ свого болотяного воєводи, одне – у хащі лісу, інше – у прибережні очерети. Там затаїлося і стало ждати нагоди для своїх презлющих чар.

Лускатий Водяник поліз назад у воду.

А в цей час із боку села озвалася дівоча ніжна пісня, забриніла в небі, переливаючись сотнями відтінків, і розсипалася срібними дзвіночками між буйних трав та квітів на луці. І ось невдовзі понад ставом з'явився гурт дівчат. Святково вбрані, у вишитих сорочках, в картатих плахах, закосичені стрічками, вони тихо йшли понад берегом і співали: «Ой на Івана, та й на Купала, там Мариночка віночки плела, віночки плела, в воду пускала ой на Івана, та й на Купала...»

На голівці у кожної дівчини був розкішний вінок, сплетений із зібраних ще завидна на лузі квіток і трав. Біляві, чорняві, русяві, вони й самі були схожі на свіжі лугові квіти.

А найбільше виділялася з-поміж подружок ковалева донька – Ганнуся. Тендітна, білолиця, із синіми очима, із чорними бровами, з русявою шовковою косою – не дівчина, а справжня королівна!

Дійшовши до облюбованого ще раніше місця, де серед луки зеленіла застромлена у землю розкішна гілка із верби, дівочий гурт розсипався. І кожна, сміючись, поквалпно стала витягати з широких рукавів сорочки приховані стрічки і прикрашати ними деревце – Марену. А на кінці повісили дівчата на гіллі ще й свої вінки. І, ставши в коло, закружляли біля Маренки. І знову полилась над ставом пісня...

Та раптом голосне юнацьке «Го-го-го!» розбило їхні співи. І від села з'явилися парубки. Веселі і святково вбрані, вони спинились пооддалі і стали гнути кпини із дівочої верби, сміючись і лихословлячи на її адресу – і вбрання у неї нібито нікудишнє, і сама вона ні до чого, і дівчата, видно, поганими господинями будуть, що навіть вбрати до ладу не змогли... Позбиткувавшись досхочу над дівочими святощами, парубки кинулись до вербички і познімали з неї вінки. А ті з криком стали їх обороняти, молотячи кулачками по широких парубочих спинах. Здавалось, що зараз усі пересваряться. Але на цьому жартівлива війна між молоддю скінчилась. Усі незабаром помирилися поміж собою. Веселі парубки вінки повіддавали тим дівчатам, до яких під осінь хотіли засилати старостів, а далі рушили приготувати багаття. Заспокоєні ж дівчата попрямували до ставка – поворожити на майбутню долю. Кожна ставила на свій віночок дві крихітні свічечки, запалювала їх і пускала цей дивний човник на воду. Якщо попливе вінок – щаслива доля жде дівчину; якщо ж потоне – жде її нещастя.

І засміялася чорнява Оксана, бо її віночок поплив удалі і вогники свічок на ньому мерехтіли ясно, мов дві щасливі зірки. І запла-

кала поряд із нею русява Марійка – її віночок зник в безодні ставу...

А неподалік вже тріщало та сипало іскрами на всі боки велике купальське багаття, і хлопці зі сміхом і вигуками перестрибували через вогонь, котрий, як вони вірили, очищить їх від всяких бід, подарує щастя, довголіття та здоров'я. До них невдовзі приєдналися і дівчата...

Пооддаль від веселого гурту під розлогою липою на узліссі стояли, обнявшись, Ганнуса і її коханий – Степан, високий і кремезний парубок із непокірним чорним чубом і завжди усміхненими очима на засмаглому виду. Тільки тепер його очі всміхались якось задумано і трохи сумовито. Однією рукою Степан пригортав до себе кохану, а другою тихо пестив її теплу дівочу голівку:

– Ясочко моя! Зіронець небесна! Люблю тебе, як душу! І все життя любитиму! Знаю, що не можу похвалитись багатством, не маю ні нової хати, ні великого поля, але заради нашого щастя працюватиму вдень і вночі, щоб не знала ти, моя зіронько, лиха та нестатків! Якби міг, то кинув би до твоїх ніг усі багатства світу і зробив би тебе королевою! Чуєш, серце Ганнусю? Чи підеш ти за мене?

А дівчина, щасливо всміхаючись, кивала на знак згоди білявою голівкою і ховала її довірливо на широких грудях свого коханого, їй не треба було ніяких багатств, їй лише хотілося стояти ось так цілу вічність поряд із своїм судженням і вслухатися у його тепле воркування.

Та раптом у глибині лісу загорівся червоно-золотистий вогник і, розсипаючи навколо себе пучки ясних іскор, замерехтів поміж стовбурів дерев, Степан стрепенувся і прикипів до нього поглядом:

– Дивись, Ганнусю! Це ж цвіте папороть! Нарешті щастя усміхнулося мені! Зачекай мене тут! Я зірву чарівний цвіт і він покаже мені, де закопані під землею скарби! Я відкопаю їх, і ми станемо багатими! Ти таки бу-

деш королівною! – скрикнув він. Потім рвучко відсторонив від себе оторопілу дівчину і стрімголов кинувся у лісову гущавину.

– Степанку! Степаночку! Не йди! То не казковий цвіт! То хтось злий хоче пожартувати з тебе! Спинись! Зажди! – кричала вслід йому кохана, серце якої передчувало біду. Але юнак немов не чув її. Він мчав щодуху до мерехтливого вогника, що все більше віддалявся. Темні силуети дерев кружляли довкола нього у дикунському танку. Гілля ліщини шмагало його по обличчю, колючий терен рвав полотняну сорочку, займаючи й тіло. Але Степан цього не чув – понад усе на світі він прагнув зараз заволодіти чарівною квіткою. Усе інше у цю мить для нього не існувало.

Але раптом земля розверзлась у нього під ногами і юнак з розгону полетів у чорну прірву. Від удару він втратив свідомість.

Коли прийшов до себе, то побачив високо над собою прямокутник неба, всипаний ясними краплинами зірок. За спиною у себе почув чиєсь важке дихання. Озирнувся Степан і сторопів – позаду нього в цій глибокій ямі, з якої без сторонньої допомоги не вибратись, сидів ще один в'язень – худий голодний вовк – і пас його пожадливо очима. Вовк не займав парубка, бо вже настало свято єднання. Але скоро воно скінчиться – і тоді не втекти юнакові од вовчих зубів. Оборонятись він не має сили, бо дуже побився.

Степан розпачливо застогнав. А вгорі, над краєм ями, знову з'явився блукаючий вогник, що був всього лиш ліхтариком-світляком у руці підступного Чортика, і пролунало зле хихотіння. Потім вогник зник і все стихло. Степанові лишилося тільки чекати смерті.

* * *

Схвильована Ганнуса довго чекала свого коханого, спрагло вдивляючись у темін лісу. Але він не прийшов.

– Видно, із моїм Степанком трапилось нещастя! – подумала вона. – Я мушу йти йому на допомогу! Я визволю його з біди!

І твердо вирішивши, що не дасть своє щастя на поталу злим силам, Ганнуся і собі рушила вглиб лісу по слідах коханого. Навколо неї тривожно шумів сосновий бір, чувся звідусіль незрозумілий шелест, сміх, пицання. Страх холодним обручем сковував ніжне дівоче серце. Але Ганнуся перемогла його і, міцно стиснувши в долоні маленький мідний хрестик-оберег, відважно йшла вперед.

– Степаночку! Степане! – кликала щомиті, та тільки луна відповідала їй, відбиваючись від стовбурів дерев. Гострі колючки шмагали ніжне Ганнусине тіло, вона щомиті натикалась на непомітні в темряві пні та сухе ломаччя, але все ж уперто йшла вперед. Кілька годин кружляла вона лісом. І врешті-решт прибрела на гарну велику галявину, осяяну м'яким світлом.

У центрі галявини Ганнуся побачила сивобородого дідуся, вбраного в блискучі шати. Навколо нього гралися і танцювали гарні дівчата у зелених льолях, із зірочками світляків у розпущених косах. Побачивши Ганнуся, дівчата припинили свій танок, сіли в траву і стали зачудовано дивитися на неї.

– Ходи до нас, дитино, і не бійся! – промовив ласкаво Лісовик

– Я – володар цього лісу! А це ось, – показав на дивних дівчат, – мої доньки – Мавки! Не бійся! Ми не заподіємо тобі зла!

Ганнуся несміливо ступила ближче в коло світла і завмерла перед лісовим царем. А він став пильно розглядати її вроду.

– Що привело тебе сюди? – враз запитав. – Мабуть, що не з добра бродила ти вночі купальським лісом і ранила ці ніжні ноження-та? Кажі, що в тебе сталося, дитино? Може, тобі я чимось допоможу?

І Ганнуся, відігріта добрим словом, враз залилась гарячими слізьми.

– Мого коханого, Степана, заманив у нетрі блукаючий вогник! Я цілу ніч шукаю його і не можу знайти! Допоможіть мені, добрий дідусю! – заламала у відчаї рученята.

– Блукаючий вогник, кажеш? – перепитав Лісовик і раптом сердито нахмутив брови. – Здогадуюсь, чиї це витівки!

Він рвучко встав зі свого пня і владно вдарив посохом об землю, а голос його зарокотав над лісом, наче грім?

– Хто посмів сьогодні, у свято єднання, зобидити людину? Відповідайте, а не то – лихо буде вам!

І нараз із нетрів лісу з'явилися непривабливі на вид створіння. Вони плазували навколішки до Лісовика, цілували землю біля його ніг і благали, щоб він їх не карав.

– Це він, це він зробив! – кланялося вкрителускою страховисько, вказуючи своєю перетинчастою, наче в жаби, лапською на кошлате створіння, яке утримували з двох боків за роги улесливі діви-Русалки.

– Ні! Я не винен! Це він мені наказав! – тіпалося чорне створіння, перелякано витріщивши банькаті очі. – Він наказав заманити Степана у яму!

– Ах ось що? – пророкотав сердито Лісовик. На свято Матері-Природи, на велике свято єднання ви посміли зробити зло? Ослухались мене? За це на десять літ лишу вас у чужій подобі!

Він тричі вдарив посохом об землю. І гидкий Водяник нараз перетворився в покручений старий вербовий корч. Русалки стали коло нього густим зеленим очеретом. А Чортики перетворилися на гаддя і з сичанням розповзлися по кущах.

– Перебувайте ж у чужій подобі, щоб більше не творили людям зла! – закінчив Лісовик і сів на корч верби. А потім вже спокійно звернувся до Ганнусі:

– Я добре знаю тебе, дівчино! Ти щира й роботяща! Любиш усе живе на світі! Коли йдеш гаєм, ніжно пестиш квіти і розмовляєш з ними, як з дітьми. Я бачив, як колись мале пташа, що випало на землю, ти врятувала, знов поклавши до гнізда...

– Вона й мені допомогла! – озвалася одна

із Мавок. – Коли була я деревом, Ганнуса хустиною перев'язала мені гілку, поламану підступними вітрами. Тепер ця дівчина – моя сестра!

– Ось бачиш, дівонько! – всміхнувся Лісовик. – Тепер і в цьому лісі в тебе є рідня! У тебе добре серце, і я допоможу тобі!

Він тихо прошепотів чарівні слова, тричі вдарив посохом об землю і зразу перед дідусем з'явилося двоє: юнак стрункий в розірваній сорочці й похмурий сухоребрый вовк. Звір підібгав хвоста і зник у лісі. А парубок застиг у здивуванні.

– Степанку! – радо скрикнула Ганнуса.

– Ганнусю – серце! Звідки ти взялася? – простяг до неї руки зачудований юнак.

І вони кинулись одне до одного і стали навперебій розповідати про всі свої пригоди лісові. Але через хвилину спам'ятались і із словами подяки схилились у глибокому поклоні перед химерним лісовим царем.

– Спиніться, діти! – перебив їх владно Лісовик. Потім звернувся до Степана:

– Не я тебе, юначе, визволив – урятувала тебе кохана! Бо це ж вона прийшла сюди, переборовши страх, не боячись ані боліт, ані провалів! Любов цієї дівчини тебе порятувала! Шануй її і пам'ятай за це завжди!

А зараз йдіть собі! Пора вам уже додому! Хай щастя і кохання ніколи не полишить вас!

І нам пора, бо скоро вже займеться день!

Тут Лісовик, привітно усміхнувшись на прощання, легенько тупнув посохом – і все довкола зникло: і він, і Мавки. Згас трухлявий пені. Тільки стояла понад стежкою сосна химерна, а поруч з нею шепотіли листям вербички і берізки молоді. Ганнуса і Степан, узявшись за руки, попрямували лісом в бік села. Вони були в цю мить такі щасливі! Ніщо, здавалось, більше не розлучить їх! Шовкові трави ронили їм під ноги прозорі перли прохолодної роси. А птахи лісові, прокинувшись, вітали молодят веселим щебетанням. Ганнуса і Степан ішли сп'янілі від свого кохання.

А позад них з'явився нараз на небі ніжний серпик світла, що став миттєво більшати і розростатись, аж поки дивне золотисте сяйво не залило все погоже небо. І встало із-за обрію велике гарне сонце, мов символ перемоги кохання над ненавистю, добра над злом. Наповнена пригодами Купальська ніч скінчилась...

*Упорядкована
за Неоніли Крем'янчанки*

Легенда 4. Дівочий монастир

Кажуть, що на Дівочих скелях стояв колись монастир імені Пресвятої Діви Марії. Заснували його дівчата, яких Божа Мати визволила з татарської неволі.

Коли дівчина-Веселка втратила своїх вихованців – Дениса та Зореславу Мокосіїв, вона пішла в той монастир і заснувала при ньому школу, в якій виховувала дівчат та великих патріоток рідної землі. Цей осередок освіти дуже ненавиділи вороги України, а найбільше – нечистий на ім'я «Чорна Зрада». Хотів він знищити цю школу будь-якою ціною. Спробував затопити, та вода спинилася біля підніжжя монастиря. Спробував спалити – вогонь теж зупинився, мов укопаний. Зрозумів тоді «Чорна Зрада», що то сам Бог оберігає школу Веселки та монастир.

Довго літав нечистий по світу, вивідуючи, якби то знищити монастир. І нарешті вивідав, що у Духа Моря є чарівний камінь над яким Бог не має сили.

Полетів «Чорна Зрада» до Морського Духа і став просити: «Позич мені свій камінь, щоб міг я монастир розбити».

«Не можу я тобі його дати, – каже Дух Моря, – бо камінь цей закриває отвір, через який витече все моє море». Але «Чорна Зрада» не вгавав: «Позич! Позич! Я дам тобі за нього свою найчарівнішу бранку! А коли я поверну камінь, ти віддаєш мені її назад». Згодився Дух Моря на такий обмін Привів нечистий свою наймилішу бранку, яку дуже

любив, і Морський Цар замкнув її у своєму кришталевому палаці. Схопив «Чорна Зрада» заповітний камінь і помчав до монастиря, а Дух Моря заткнув дірку своїм тілом і став чекати.

Піднявся «Чорна Зрада» високо в небо і жбурнув зі всієї сили чарівний камінь на монастир. Загинули всі, хто жив у ньому. Залишились одні руїни. Але і камінь теж загинув – він розсипався на дрібні піщинки.

Закричав страшно нечистий, бо не міг вже повернути каменя Духу Моря і собі свою милу. З того часу збирає він в мішок дрібний пісок з чарівного каменя і ніяк зібрати не може. І в місячному сяйві часто видно його довгу чорну постать і чути жалісливе скавуніння – то «Чорна Зрада» плаче за своєю милою, якої йому вже ніколи не повернути.

А вона живе собі щасливо в кришталевому палаці і просить Бога, щоб нечистий ніколи не повернув Морському Духові чарівного каменя, щоб Дух Моря довіку сидів на своїй дірі і стеріг своє море.

З Дівочого монастиря не залишилося жодного уламка, але місце люди й досі звуть Дівочими горами.

*Упорядкована
за Неоніли Крем'янчанки*

Легенда 5. Лиса гора

За давніми легендами відьми влаштовували шабаш на Лисій горі.

Цікаво, що свою назву Лиса гора, що на Кременеччині, отримала за те, що її верхівка ніколи не мала рослинності. Там раз на рік збираються зі всього світу відьми.

Хоча відьмацький шабаш і тривав тільки три дні, та вони так шалено та несамовито витанцьовували, що трава геть була витоптана.

*Записано Діхтярук Д. за словами
Кукелко Надії Степанівни
(82 роки)*

Легенда 6. Перекази старих людей про чарівну квітку

Коли папороть розквітає, ніч буває ясною, і море коливається. Бутон квітки розкривається з тріском і розпускається золотим або червоним кривавим полум'ям, настільки яскравим, що око не в змозі виносити дивовижного блиску.

Нечиста сила усіляко заважає людині завладіти чарівною квіткою. У заповітну ніч навколо папороті лежать змії і різні чудовиська, які жадібно очікують мить розквіту квітки. На сміливця, який наважиться завладіти цією квіткою, нечиста сила наводить непробудний сон або намагається її скувати страхом.

Та коли людині все ж вдалося зірвати квітку, тоді земля заколивається під її ногами, роздається гуркіт грому, заблищать блискавки, завиють вітри, почуються шалені крики, диявольське реготання і звуки хльостання – це нечисті шмагають по землі. Людину раптом обдасть полум'ям з пекла та задушливим сірчаным запахом, і з'являться звіроподібні страховиська з висунутими вогненними язиками, гострі кінці яких пронизують до самого серця.

Доки не здобудеш квітки папороті, не можна виступати з кола або оглядатися на всі боки, бо як повернеш голову, так вона набік і залишиться вивернутою! А якщо хоч крок зробиш із кола, чорти розірвуть на шматки.

Щасливець, який отримає квітку папороті, не боїться ані бурі, ані грому, ані води, ані вогню і стає недосяжним для чар злих чаклунів. Він може панувати, керувати нечистими силами, для яких квітка папороті у руках людини страшніша за будь-що, і вони з жахом розбігаються по нетрях та болотах. Квітка ця відмикає усі двері.

Той, хто володіє чарівною квіткою, бачить усе, що криється у надрах: земна кора здається йому прозорою, наче скло. Усяк, хто дістане квітку папороті, стає віщою людиною

– знає минуле, теперішнє і майбутнє, читає чужі думки, розуміє мову рослин, тварин та птахів. Крім того, володар квітки може стати невидимим для присутніх.

Багато людей загинуло або збожеволіло, намагаючись оволодіти чарівною квіткою. Проте було й таке, коли до людини цвіт папороті потрапляв випадково. Кажуть, один житель села Іква шукав своїх волів, а було це напередодні свята Івана Купала. Отож, у пошуках худоби забрів у самі хащі лісу та й заблукав.

Незабаром настала ніч. Чоловік втопився, ледве ноги волочить. А десь опівночі ще й гроза розгулялася. Грім, блискавка, шалений вітер з ніг збиває. Раптом чоловік за щось зачепився і саме в цю мить буря вгамувалася, засяяло і здалося, ніби земля захиталася під ногами.

Наступної миті знов стало темно, та селянин звідкись знав і де його воли, і шлях додому. Він бачив як нечисть біжить від нього врозтіч, і як сяють у надрах сховані від людського ока багатства.

Коли ж селянин повернувся додому, то майже не довів до сказу і дружину, і дітей, бо ті чули, як він ходить по хаті, розмовляє, але не бачили його. Та тільки чоловік зняв постолі, а саме туди випадково потрапила квітка папороті, як усі побачили його.

Не встиг чоловіча нічого пояснити, як раптом у двері постукав якийсь подорожній купець і прямо з порога став просити, щоб йому продали постолі. Жінці він сунув у руки повну скриню коштовностей, і не встиг селянин отямитись, як господиня віддала взуття чоловіка разом із квіткою.

Цієї ж миті селянин назавжди втратив мудрість і забув про всі дива, які з ним трапилися.

*Записано Діхтярук Д. за словами
Комаркової Ніни Василівни
(76 років)*

Інтерв'ю з жителькою с. Великі Бережці Комарковою Ніною Василівною Відгомін моєї молодості

Колеги по роботі називають Ніну Василівну не інакше як «Волинський соловейко». Та це й не дивно, адже голос жінки не залишає нікого байдужим. Вона присвятила усю себе пісні, хоча й не мала змоги працювати за покликанням. Ще з юних літ відчувала непереборну любов до прекрасного, тому тепло цього почуття зберегла на все життя.

– Як сталося так, що ви не змогли пов'язати свою професію із мистецтвом, піснею? – запитую в учасниці самодіяльного фольклорного ансамблю «Кумоньки».

– У тії часи важко було вчитися. Хто ж бо питав нас чого хочеться? Співанки то було так, опісля роботи по господарству. Ото пам'ятаю: як зберемось купкою біля загати, бігаємо, малюсінькі ж бо були. Ай скільки ж то співанок було, всіх і не згадаю. А матір моя працювали фельдшером, я й боялася навіть запитувати про музичне училище. Видко що через несмілость ту так і поплатилася, бо ж того й, напевно, перебрала на себе материну професію. Мати Орися тож се було як заведуть пісню, а по тому й заплачуть, та бідкаються часто, що таке тяжке життя. А скільки легенд та переказів нам малим розказували!

– Які найяскравіші спогади дитинства?

– Ми ж бо і ніц толком не бачили в тому селі, худоба та й господа. Та народ часто на якісь гуляння зобирався біля сільського ставка. На Йорданську Вілію давали попоти води кожному з домашніх. А опісля того брали кутю, книша із хрестиком, освячену воду й починали господарство обходити. Мати завжди тримали в руках миску з свяченою водою, та молитви безперестанку шепотали над свяतिною. А на одвірках випалювали

хрести від нечистого. Перед Водохрещем ми пекли олійні пампушки, та й відносили коровам. Батько сварився тоді ще бувало, мов то не за християнськими обичаями скота на Святий Вечір мучним кормити. Але ті звичаї ходили вже давно по селу, того й боялися прогнівати кого святого.

– Музику Ви любили з дитинства. Кажуть, що знали й багато легенд. А якісь ще пам'ятаєте?

– Та багато чого було з того часу, позабувалось. В єдних тільки назви знаю, чи пару рядків. От баба Болеслава була знала тих легенд цілу громаду. Вона серцем їх чуела. Як з літ 21 мала, то вернулася з подругою моєю Катериною до хати баби Болеслави. Ох багацько тих легенд переписали ми з її слів. Та в 59 році переїхала я на Хмельничину, та й десь загубилася нотатка. Цікаво відзначала громада празник Івана Купала. Збиралися біля ставу молодії дівчата, пускали вінки та йшли в ліс по зелені. Собирали папороть і співали пісень. Ото тільки й припоминаю слова: «...звеселілося подвір'я, то Івась везе зелене пір'я, да й ще й бука зеленого для господи молодого...» – розповідає Ніна Василівна.

– А які традиції особливо шанували у вашій родині?

– Та всякі обичаї ми уважали. А особливо батько богобоязливими були. А мати моя нетутешня були, так вважали обов'язком святішим жайворонків випікати. То лютого 15 було, коли і не холодно вже, але й не тепло. Того дня моя баба Марія цілими днями на лаві опріч тину сиділа, на небо гляділа. То, певно, вона ще вірила в тих птахів чудних, а я так ні вже. Малою зовсім була, тай тішила, що гостинці дають. Та коли вже дівкою стала, то геть не чекала тих днів радостних. А шанували ми свята, так як і всі», – зі словами на очах згадувала жителька Бережців.

– Можливо, Ви пам'ятаєте легенди, які розповідала баба Болеслава? – поцікавилася у Ніни Василівни.

– Ах, та є такі. Ще молодою чула їх. Скільки води утекло, а цілісінькі пам'ятаю. Коли жаль бере за минулим, то розповідаю онукам. Тії легенди як відгомін моєї молодості.

Ніна Василівна привідкрила ще одні чудові сторінки вірувань українського народу. Напевно, вона змогла б розказувати їх декілька днів без відпочинку, адже це чудовий шанс знову почути далекий і забутий відгомін поколінь.

Діхтярук Дарина

**МОТИВИ ЛІРИКИ
ГАЛИНИ ГОРДАСЕВИЧ****Автор:****Моргас Діана,**учениця 9 класу Кременецького
ліцею ім. У. Самчука Тернопільської
області**Наукові керівники:****Шменьків Вікторія,**студентка I курсу спеціальності
«Українська мова і література»
Національного університету
«Острозька академія»**Трачук Віра Миколаївна,**учитель української мови та
літератури Кременецького ліцею
ім. У. Самчука Тернопільської області**Науковий консультант:****Максимчук Віталій Васильович,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури, заступник
декана гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія» з питань
якості освіти**Координатор:****Дрель Надія Анастасіївна,**директор Центру духовно-мораль-
ного виховання Національного
університету «Острозька академія»

Галина Гордасевич – поетеса, прозаїк, ак-
тивістка, літературний критик, одна з тих, про
яку потрібно пам'ятати. Як жанрова, так і те-
матична палітра творів різноманітна і яскрава.

Отже, **мета наукової роботи** – дослідити

ти мотиви поезій тернопільської письмен-
ниці Галини Гордасевич, проаналізувати як
складна доля вплинула на творчість.

Об'єктом дослідження є творчість Гали-
ни Леонідівни, зокрема лірики; **предметом**
– тематика віршів.

Завдання наукової роботи: •ознайоми-
тися із біографією письменниці; •визначити
як впливали важкі життєві ситуації та без-
державний статус України на твори пись-
менниці; •з'ясувати основні мотиви лірики
Галини Гордасевич та навести приклади.

Письменниця багато писала про те «що
боліло», тому її творчість наповнена грома-
дянськими мотивами, які особливо актуаль-
ні сьогодні – тоді, коли на Сході війна.

Життєвий і творчий шлях**Галини Гордасевич**

Земний шлях Галини Гордасевич – терни-
стий і страдницький, як і багатьох її сучасни-
ків, проте вона зуміла вистояти, не втратити
тої сили, яку дала їй рідна земля, зберегла у
серці вогонь віри і надії у прийдешнє щастя
для народу, духовні зв'язки, які не поривала
ніколи.

Галина Гордасевич – одна з невоманих
українських жінок: поет, прозаїк, критик,
публіцист. Народилась Галина Гордасевич
тридцять першого березня 1935 року у мі-
сті Кременці Тернопільської області. Батько,
отець Леонід, належав до спадкового свяще-
ницького роду, а матір Олена Хомчук – до
старосвітської інтелігенції.

Коли Галина була ще маленькою, отець
Леонід Гордасевич одержав парафію на По-
ліссі. Там майбутня поетеса провела дитячі
та юнацькі роки. Поліські ліси та діброви, се-
ред яких блукала Лесина Мавка, навіювали
поетичний настрій. Галина ходила в ліс, щоб
творити і декламувати поезії. Вона скла-
дала вірші подумки і коли приходила додому,
брала олівець і папір та записувала «гото-
вий» текст. Дар віршування Галина успадку-

вала від мами, котра друкувала в тридцятих роках минулого століття свої поезії під псевдонімом Олени Волинянки.

Ще будучи малою, радіючи з того, що має вишити сорочечку і фартушок, які вигаптувала матуся, Галинка міркувала, крутячись перед дзеркалом: «Ах, що то буде за я, що то буде за я»!

Батька заарештували, коли вона навчалась у семирічці. Після її закінчення 1950 року вступила в Острозьке, а пізніше перейшла у Костопільське педучилище. У місті жили родичі по батьківській лінії (батька на той час уже засудили сталіністи та вислали на каторгу). Вони допомагали дещо з харчами. Мама тоді з малою дочкою Інною перебивались на хлібі й воді у різних знайомих...

В Острозі, навчаючись у педучилищі, прожила всього десять місяців. Життя було нелегким для дівчини, але коли вона згадувала молодість, то їй здавалося, що все: молоді роки, щастя, кохання, мрії, надії – були лише оті десять місяців в Острозі.

Коли Галинці ще не було сімнадцяти років, її заарештували просто на вулиці, звинувативши у крадіжці, про яку вона не знала... У кімнаті гуртожитку, де вона жила, енкаведисти зробили обшук і знайшли декілька віршів, у яких було згадано Україну. За складання «націоналістичних віршів» й «антирадянську пропаганду» малолітню дівчину засудили на десять років таборів. Після смерті Сталіна аж у грудні 1954 року Галина Леонідівна Гордасевич отримала волю.

А що з цієї так званої свободи? Батьки на Колимі, на Волинь не пускають, а родини в Україні немає. Одна-однісінька на світі, але сповнена енергії. Завербувалась на Донбас, бо там роботи для всіх вистачало. Працювала на будівництві, клала асфальтобетон, розвантажувала вагони з цементом, виконувала інші роботи. Пізніше працювала на труболиварному заводі в Макіївці. Працюючи вдень, вечорами здобувала середню

освіту. Після закінчення вечірньої школи (а навчалася добре), вступила заочно до Донецького індустріального інституту, металургійний факультет. Для поетичної натури математичні науки не приносили задоволення, і тому Галина на другому курсі залишила цей інститут. Змінила профіль праці, стала культмасовиком у районному будинку культури і вступила до культосвітнє училище. 1962 року переїхала у Донецьк, де почала працювати друкаркою в обласній друкарні.

Це був період «хрущовської відлиги», ставлення до політв'язнів дещо змінилося.

Г. Гордасевич почала записувати вірші, які самі склалися в пам'яті. 1963 року долучилася до літоб'єднання «Обрій», у якій були Василь Стус, Василь Захарченко та інші. Літературна діяльність захопила Галину. Вона почала публікувати у періодиці свої вірші та повісті. Для творчої праці треба було мати освіту.

Г. Гордасевич вступила заочно до Московського літературного інституту імені М. Горького, який закінчила 1967 року й стала професійною письменницею. Писала вірші, оповідання, повісті, рецензії на поезії та прозу, есе, критичні статті, публіцистику, казки й останнім часом детективи. Вийшло друком у різних видавництвах біля тридцяти книжок. Лише за третім разом році Галина Гордасевич була прийнята у Спілку письменників України. Працювала багато й різнопланово.

Вона готувала радіопередачі про маловідомих письменників і поетів, часто на Львівському, рідше – Київському радіо. Промовляла в технікумах і школах Львівщини, вміла зацікавити аудиторію, гарно декламувала вірші, організовувала вечори, присвячені видатним особам і подіям. Була членом редколегії журналу «Тернопіль» в один період, дописувала до журналів «Вітчизна», «Березілля», «Дзвін», «Кур'єр Кривбасу», часописів «Літературна Україна», «Українське слово», «За вільну Україну», «Високий замок» та ін-

ших. Журнал «Дзвін» (№2/3 2001 р.) видрукував її автобіографічний роман «Соло для дівочого голосу». Крім письменницької праці, Галина Леонідівна Гордасевич була задіяна у багатьох громадських організаціях. На початку дев'яностих років стала делегатом установчих з'їздів Товариства української мови імені Тараса Григоровича Шевченка (нинішнього товариства «Просвіта»), Народного Руху України і демократичної партії України. У Львові була членом Національної Ради Демократичної партії та редагувала у часописі «Демократ» літературно-мистецьку сторінку «Ластівка». Була членом спілки політв'язнів, товариства «Меморіал». Від початку і до останніх номерів часопису «Поклик сумління» писала статті на злобу дня і як коректор вичитувала кожен номер від сторінки до сторінки, вела рубрику «Червона калина».

З 1998 року була членом Координаційної Ради товариства українських жінок імені О. Бесараб, а з 1999 року – членом правління новоствореного товариства «Тернопільщина».

Вона лауреат премій «Шістдесятники», імені Олександра Білецького в галузі критики та імені Валерія Марченка в царині публіцистики. Останні її праці – дві книги: про Степана Бандеру та українських жінок, котрі боролися з різними окупантами (польськими, фашистськими, більшовицькими) за незалежність України, виявляючи справжній героїзм. Книжку назвала «Нескорена берегиня» і в лютому 2001 року здала її до друку. Письменниця над цією книгою працювала з особливим напруженням. Листувалася, перечитала багато літератури, збирала матеріал по краплинах, зустрічаючись із родичами та знайомими тих, про котрих писала. Працювала щоденно по вісімнадцять годин, до повного виснаження...

«Підгинаються ноги з утоми, а треба йти і йти, і побачиш: на місці стоїш хоч здавалося – сягаєш мети», – писала поетеса про себе [9].

І так усе життя йшла до вершин творчості напружена і самотня... Задуми Галина мала великі та світлі. Розповідала, що назбирала багато фактичного матеріалу про Другу світову війну, про громадянську війну на Волинському Поліссі. У неї вже склався план, як написати епопею про Західну Україну, за значимістю та обсягом рівну шолоховському «Тихому Дону».

На один крок, на один рік не дійшла до вершини, до завершального твору – епопеї про Другу світову війну в Україні.

31 березня 2001 року Галина Гордасевич – лірична поетеса, талановитий прозаїк, публіцистка, громадська діячка – перейшла в інший світ, але вона буде жити у серцях українців вічно.

Написала «Заповіт», який вперше прочитав на її могилі син Богдан:

Коли помру, – колись таки помру, –
Хоч вірю, що це станеться нескоро
То дайте спокій сивому Дніпру,
Де кручі і високі осоки.
На Личаківський також не несіть:
Там надто пишно і, до того, тісно.
Ні-ні не хочу! Навіть не просіть!
Сказала так – хай буде нині й прісно.
На цвинтарі малому схороніть,
Де хрестики і написи наївні.
Нікому йти туди не бороніть,
Нехай то будуть кози або півні.
Вони зчиняти бійки мастаки,
І малою трохи їх боялась.
Ага, ще напис напишіть такий:
«Жила. Любила. Плакала. Сміялась».

Заповіт Галини Гордасевич виконали – її прах привезли зі Львова у Кременець і схоронили на Монастирському цвинтарі.

Про поезії Галини Гордасевич написано небагато, хоча її доробок заслуговує на велику увагу. В творчості мала свій погляд. І заявляла (писала) про це публічно. У першій своїй збірці лірики «Веселки на тротуа-

рах», що вийшла у світ, коли авторці минуло тридцять, писала:

І одного я тільки боюсь,
Як найбільшого лиха:
Що не буде від слів моїх
Ні для кого ні горя, ні віхи.

Вона просто була сама собою і сповідувала кредо: пиши, що думаєш і як відчуваєш. А чи могла такого дотримуватися? Сьогодні можна сказати: так! Але чому ж у «Листах до друга» (1988 року) вихопилось у неї при обговоренні інших проблем скрушне зізнання: «Пишу і весь час здається: мало, погано, не так, як треба»?

На сьогодні в її доробку десять повістей, низка оповідань, публіцистичних есе (проза виходила в Донецьку і Києві), чотири книжки лірики, переклади і переспіви з багатьох літератур (зокрема, поезії Едгара По), збірка літературно-критичних праць «Силуети поетес». Усе це побачило світ до 1990 року.

Проза і поезія Галини Гордасевич не датовані в книжках. Навіть позбавлені зовнішніх прикмет часу. У поезії – жодного вірша про партію, Леніна. Навіть «датованих», принагідних творів нема. У прозі – жодного твору на актуально-виробничу тематику, хоча згадуються парткоми, райкоми, куди ходили деякі жінки, сформовані соціалістичною епохою, скаржитися на чоловіків. Щоправда, таких дуже мало. Переважно жінки в повістях Гордасевич самотійні, терплячі, горді й... податливі на любов. На всі аргументи вихователів-моралістів вони мають одну відповідь: «Але ж коли прийшла любов»?.. У поезії ліричний герой також категоричний: «Я повірю, що все відносне, тільки любов абсолютна».

Ключем до розуміння творчості Галини Гордасевич та її взаємин з радянською дійсністю й ортодоксальною критикою є поезія «Точно датований вірш». Характерний він і за змістом, і за формою (верлібр):

Цей вірш я написала
Двадцять п'ятого лютого
Тисяча дев'ятсот
Шістдесят сьомого року.
Я точно датую його,
Бо все мене лають,
Що нема в моїх віршах
Ознак часу.
Кажуть, такі вірші
Можуть бути написані
І через сто, і через двісті,
І триста років.
Але хіба я винна,
Що триста років тому
Жінки плакали, коли їх
Залишали кохані?
Я не думаю,
Що через триста років
Вони будуть цьому радіти [2, 10].

Триста років тому люди також боялися смерті, нею карали за зраду, яку досі ніхто не вважає доблестю. Тому Галина Гордасевич, уже не ховаючись за маску ліричного героя, звертається до сучасників: «Простіть мене, що я схожа на своїх прадідів і ... правнуків». Камерна творчість Галини Гордасевич 60-80-х років – це і її громадянська позиція, і її символ віри, і духовна сутність.

Коли настала епоха відродження України, Галина Гордасевич одразу стала до лав її творців, бо весь час розбудовувала її духовні основи. Тому тепер, попри свою жіночу вдачу, зберігаючи стильову говірну, сповідальну домінанту, вона вдається і до ораторських інтонацій провідника («Убиймо в собі раба!», «Надходить ера України», «Ми – є!»), намагається розбудити національну самосвідомість свого народу.

Галина Гордасевич поетично сприймала світ і людей, інтуїтивно відчувала все прекрасне. І поетичність обдарування, одухотворення натури знайшли щедрий вияв у творчості. Так, ця людина знала творче го-

ріння! Вічно в роботі, в нових і нових шуканнях. Своїми віршами вона вкотре підтверджує небайдужість до перипетій життя:

На полі, полито́му кров'ю,
Солодкий хліб не зросте –
Пам'ятаймо про те... [3,2].

Щире, вдумливе слово Галини Гордасевич завжди зворушувало до болю і западало в душу присутнім. Хоча роки летять, мов птахи, але душа поетеси завжди молода:

Збудуйте калиновий міст,
Щоб з веселкою лиш зрівняти.
Будуть по ньому мої літа
Мене доганяти...

Творчість Галини Леонідівни Гордасевич – різних жанрів і літературних родів, проте єдина за концепцією і духовним ладом. Їй властива стильова єдність, яку визначає діалоговість світовідчуття письменниці. Вона начебто постійно розмовляє, бесідує з кимось, навіть якщо сама чи поринула в уявний світ. Відчуває інший голос (власний чи чужий), опонента (дійсного чи можливого), відчуває неповноту, одномірність вислову, бо ж відомо: мовлене слово – лож, себто зупинена мить із вічної плинності думки-почуття. Її тиха творчість стосується напружено – вибухового світу Жінки. І в цьому – її громадянський сенс.

Громадянська поезія Галини Гордасевич. Образ громадянина-патріота і авторське «я»

Особистість, світогляд, досвід поетеси присутні в усій поетичній творчості – вони становлять своєрідну систему, об'єднану образами автора й ліричного героя. Галину Гордасевич як людину і митця (передусім поета) ми уявляємо завдяки її творам, де злилися біографічний і художній образи автора, які й складають ліричне «я». Тож громадянську позицію, що становить основу поетичного

кредо Галини Гордасевич, необхідно осмислювати через її поезію. У передмові до збірки «Ера України» поетеса пише: «Паровоз» – так іронічно називали вірш, яким обов'язково повинна була розпочинатися збірка, що виходила в «добрі радянські часи». Ще краще, коли таких «паровозів» було декілька: про мудрого Леніна (а раніше про Сталіна), про «рідну» комуністичну партію, про «непорушну» дружбу радянських народів тощо. Вони могли бути примітивними і шаблонними, а проте мусили бути, інакше збірка не вийшла б. Ах, як зловтішно докоряють зараз талановитим поетам за оті «паровози», люди, позбавлені й крихти поетичного таланту!

«Я таких віршів не писала. Ну, не могла, хоч убийте! Двох рядків не могла заримувати. Казала: я – поет-лірик і публіцистика мені не дається. Тому й вийшли у мене за 20 «застійних» років усього три тоненькі зреданговані збірки» [2].

Проте починаючи з 1989 року у поетичній творчості Галини Гордасевич громадянські мотиви «перемагають» поета-лірика. Вона, як патріот, не має права бути осторонь від того, що відбувається у країні. Поетеса заявляє усім, що «Була я зі своїм народом і з ним лишаюсь назавжди», тому що «Жили тут прадіди мої, Тут спочивають їхні кості» [2,48]. Слово поетеси набуває трибунного, пафосного звучання.

Тут відчувається, що поетеса бере на себе відповідальність бути провідником суспільства, готова поділити з народом усе, що приготувала доля.

Застерігає Галина Гордасевич й від сліпої віри лжепророкам, які «завжди готові слово пророкти, вони нас кличуть на прямі дороги, а там – тупик. Це пізно визнаєш ти». Не хоче вона, щоб повторилася давня історія:

Я був з таким знайомий досить близько.
Він лаяв всіх, він кликав, присягав,
Сказав: – Там і не грузько і не слизько!
Я тридцять верств ледь ноги витягав.

Роздуми про долю України

Для Галини Гордасевич, поета-лірика, Україна народилася, утвердилася на початку дев'яностих років ХХІ століття з проголошенням незалежності, і це зобов'язало внести корективи у творчість – звернутись до громадянської тематики. Вірші патріотичного звучання цього періоду пафосні, у них вболівання митця за долю свого народу, рідної землі. У них світла віра в те, що Україна відродиться, встане з колін:

Чому це весняним світлом
Людям осяяло лиця?
Зацвіла синьо-жовтим цвітом
України древня столиця.
Довго була в нарузі
Історія наша багата.
Шикуймося в лави, друзі!
Сестро, стань ближче до брата!

Цікаве осмислення долі України «Триптих на тему Шевченка». У першому вірші Г. Гордасевич переспівує «Садок вишневий коло хати» Шевченка.

А вже у другому вірші поетеси до щему в серці болить, що:

На моїй квітучій землі,
Де ліси і галяви сунічні,
Зникають журавлі,
Небесні й криничні.
Присипані пилом куці,
Мов сироти невішені,
І давно не гудуть хрущі
Над Шевченковими вишнями... [1,4,8].

Вживаючи присвійний займенник «моїй», Галина Гордасевич визначає свою безпосередню причетність до проблем рідної країни, тих питань, що є нині надзвичайно актуальними, болючими. У наступних строфах другого вірша поетеса називає причини, що спустошують і нівечать шевченкові «вишнєві садки». Це передусім бездумне людське втручання у природу, намагання за допо-

могою новітніх технологій «окультурити» життя. У риторичних окличних реченнях: «Як далеко ми пішли! Як ми круто життя змінили!» – гіркота розчарування у велику місію людини в оновленні природи. І вже в заключній строфі другого вірша триптиху Галини Гордасевич з гіркотою і боєм змальовує страшну картину спустошення:

Аміаком і сіркою тхне.
Річку кури долають бродом.
Що нам ще залишилось «не»,
Щоб вже зовсім не бути народом? [1,4,8]

Споживацьке ставлення наших співгромадян до природи, до екологічних проблем сприяють вихованню не людини-громадянина, патріота, а манкурта, який підняв руку на святе – духовний символ України. Цьому присвячений третій вірш триптиху:

Було тут хлопцю не горіхи!
нелегка доленька була!
Повзе ядучий дим з-під стріхи –
Всю Україну застила.

Теми її творів часто лежать у далекому минулому, та поетичні ідеї зв'язують минуле й сучасне. Так, образи українських гетьманів, героїв у вірші «Гетьманські столиці» близькі і зрозумілі кожному, хто не байдужий до долі України. Галина Гордасевич не випадково виводить в поезії образи Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, що у Київ «вступив у саяві», Івана Богуна, які зіграли в долі країни визначальну роль. Поетичне звернення «Помоліться за нас, гетьмани...» підсилює думку автора, що сучасне невіддільне від минулого:

Не радійте! Сконаю скоро я,
Тільки й вам залишилось мало...
Так вступали князі в Історію.
Так Історія починалась [5,7].

Національні герої, виведені у віршах Галини Гордасевич служили рідному народу,

національній ідеї. І хоча не завжди високі поривання героїв увінчувалися успіхом, проте їхня самовіддана праця в ім'я України піднімає їх до рівня взірця людини-патріота, яка відповідає божественному призначенню людини на землі. Іван Богун з поезії «Богун в Переяславі» переймається долею народу:

Паша лева, кігті орла,
Посол. Мов вертка лисиця.
Як могла, як ти, нене, могла
До когось в прийми проситися?
Допросилася. Маєш. Радій.
На нескірного сина не сердься,
В мене шабля та кінь гнідий,
Та куля ворожа в серце [5].

І питанням: «Мій рідний, мій бідний краю, чи ж я в тебе зайвий?»

З великого болю і безмежної любові до України і рідного народу зростає й укріплюється віра в те, що «Відроджуються древні храми, Встають із попелу й руїн... Та правда устає над світом Висока й світла, мов зоря». І голос поетеси набуває впевненості у тому, що українці усвідомлять себе народом. Вона звертається до них:

Вертаймо ж на пороги отчі
З усіх земель, з усіх країн!
Хай нищий зайда їх не топче!
Вертаймо ж на могили отчі,
Підводьмо храми із руїн,

Інтимна лірика Галини Гордасевич

Інтимну позицію, що становить основу поетичного доробку Галини Гордасевич, необхідно осмислювати через її поезію. У передмові до збірки «Ішла весна по місту» поетеса пише: «Щасливе кохання – як його виразити? Як розповісти про свою безмежну радість іншим людям? Чи зрозуміють вони тебе? Чи відчують всю піднесеність почуттів? Важке завдання, яке під силу тільки дуже обдарованим митцям, бо як це не парадоксально, але погане значно легше відтворити і передати,

тоді як добро завжди якесь невловиме. Якщо коханий чимось вразив – кожна жінка може це пояснити і дорікнути, але коли вона щаслива – піди дізнайся чому» [5, с.3].

Крім своїх збірок про кохання («Наречена сонця», «Ішла весна по місту», «Над озером холодної води», «Сонце, вітер і жінка», «Станція ворожба») (додаток Г), поетеса має також твори на громадянську тему, у яких описує природу, декларує свою позицію.

Інтимна лірика Галини Гордасевич пов'язана з дуже складним особистим життям, її доля була сповнена мукою і дуже скупкою на радість взаємного кохання. Тож кожна щаслива закоханість ставала знахідкою, подібно зернятку золотого піску, або перлині морській, або сяючому діаманту, щоб далі перевтілитись у поетичні рядки вірша. Мало у поетеси поезій, у яких відтворені почуття безтурботності, щастя: це можливо лише у юності, коли ще усе попереду. Таким «світлом» переповнений вірш «Зустріч», у якому створено символічний образ весни, що уособлює в собі молоду дівчину, яка ще не зазнала страждань, болю, вона щаслива, бо молода, «у якої очі чисті», вона «всміхається наївно і замріяно». Цією поезією відкривається збірка «Ішла весна по місту»:

Ішла весна по місту
В погожий день осінній
В калиновім намисті,
В суkenці синій-синій [5, с.3].

Переважно жінки в поезіях Г. Гордасевич самотійні, терплячі, горді й податливі на любов. На всі аргументи «вихователів-моралістів» вони мають одну відповідь: «Але ж коли прийшла любов?..» Часто ліричний герой категоричний: «Я повірю, що все відносне, тільки любов абсолютна».

Ключем до розуміння душі Галини Гордасевич є її вірші, у яких вона розкриває своє серце, розповідає про особисте та про свої світлі спогади. Цікавий «ідилічний малю-

нок», у якому авторка проводить думку про зв'язок на генетичному рівні дитини з матір'ю, який визначає долю людини:

В літеплі доньку мати купала,
В настоях м'яти й любистку.
А доні щастя зозуля кувала
І вітри колихали колиску.
І срібні дощі по гаях розгублено,
Щоб їй квіти цвіли весінні [5, с.48].

Триста років тому люди також боялися смерті, нею карали за зраду, яку досі ніхто не вважає доблестю. Тому Галина Гордасевич, уже не ховаючись за маску ліричного героя, звертається до сучасників: «Простіть мене, що я схожа на своїх прадідів і ... правнуків».

Галина Гордасевич поетично сприймала світ і людей, інтуїтивно відчувала все прекрасне. І як результат, поетичність обдарування, одухотворення природи знайшли щедрий вияв у творчості. Вона знала творче горіння! Вічно в роботі, в нових і нових шуканнях своїми віршами постійно підтверджувала небайдужість до перипетій життя. Вона казала: «Я – поет-лірик і публіцистика мені не дається».

Було це, пам'ятаю, вранці,
Так, пам'ятаю, був це ранок,
Коли натовплені коханці
Вертають від своїх коханок [6, с.18].

Щире, вдумливе слово Галини Гордасевич зворушує до болю і западає в душу. Хоча роки летять, але душа поетеси завжди молода:

Так на душі святково і прозористо!
Прийди, прийди, мій дім не обмини,
І буде ця любов, як щире золото,
Яке дарує сонце восени [6, с.45].

Творчості Галини Леонідівни Гордасевич властива стильова єдність, яку визначає діалогічність світовідчуття письменниці. Вона начебто постійно розмовляє з кимось, навіть якщо сама чи поринула в уявний світ.

У вірші «Закони відносності» авторка висловлює думку, що у нашому світі все відносне, крім любові:

Я повірю, що все відносне,
Тільки любов – абсолютна! [8, с.37].

«Сміялась жінка», «Які прекрасні імена жіночі» – це ствердження, що кожна має право на особисте щастя, на любов.

І треба ж такого щастя –
З тобою зустрілись ми!
Ми люди, природи вінець.
Це нашим серцям світити
Серед космічної тьми.
Ніхто ніколи на світі
Так не любив як ми [8, с.51].

У вірші «Зрада» передається нестерпний біль покинутої жінки. Дереву зітхають, ридають солов'ї, переживають, співчують.

Усе мине. Тільки з того, де ми ходили,
Тільки з того, як ми любили
Не повернеш тепер нічого [8, с.49].

Галина Гордасевич – мати, і її хвилюють переживання за найдорожче – долю дитини, які передає у віршах «Мій син заснув», «Синова казка», «Ану, мій синку, трохи відійди».

Лірична героїня в поезії Г. Гордасевич – натура сильна. Прикладом може бути вірш «Мовчання»:

– Стій! – кричу я. – Стій! Ні кроку!
Хіба ти забув весну того року?
Хіба ти забув свої власні слова?
Стій! Не пущу я, доки жива! [9, с.14].

Покинута жінка, самотня, згадує ім'я коханого. Чорна зрада забрала в неї коханого, а лишилися «сльози на смак солоні // І гірке безсоння вночі». Хочеться забути все, бо «що померло, те не воскресне».

«Світанок над морем», «Сиві роси», «Земля обітована» – це безмежна туга за втраченим коханням. Уже на різних берегах закохані,

але жінка готова на все, щоб повернути коханого: «Я сто гріхів тобі прощу». Вона здатна прийти в оселю свого коханого:

Не скажу, що люблю,
Лиш на мить пригублю
Тебе, гіркий мій хмелю [6, с. 30].

У збірці «Слід зірниць» (1986 р.) є цикл віршів «Станція «Ворожба». Згодом, у 2001 році, Г. Гордасевич разом із сином цей цикл відредагувала, і вийшла у світ книжка малого формату про щасливе і трагічне кохання [9].

Усе сказане дає нам право говорити про письменницю Г. Гордасевич, як про людину різнопланового творчого характеру. Але насамперед – це лірик. Дуже цікаво сказала поетеса про ліричного героя: «Ліричний герой – це не реальна людина, автор, а його мрія, його прагнення духовної досконалості». Лірична героїня в її творах вражає не тільки ніжністю душі, але й великою силою, мужністю, коли треба здолати горе – такою була Г. Гордасевич у житті.

Якщо більшість віршів поетеси вишикувати в певному порядку, то переконаємося, що авторку протягом усього творчого життя хвилювала доля жінки. Лірика Г. Гордасевич на цю тему оптимістична, життєстверджуюча, бо поетеса впевнена, що «жінка в світ приходить для любові. І ніхто не може прожити без мрії, без кохання, без поезії».

Амплітуда почуттів, переданих в інтимній ліриці Г. Гордасевич, суголосна з переживаннями поетичних творів сучасних жінок-поетів.

Висновки

Галина Гордасевич не належала до тих, хто укладав угоду з тоталітарним режимом. Вона входила до невеликого кола тих митців, які, попри всі негаразди, несли слово правди своєму народові. Громадянська позиція поетеси пройнята національною ідеєю, спрямована на формування активної життєвої позиції, посідає значне місце у творчому

доробку поетеси, ставши провідною в останні роки життя.

Її твори громадянського звучання можуть прислужитися справі виховання патріотичних почуттів юного покоління, формуванню в них розуміння, що повноцінна життєдіяльність особи можлива тільки за умови невідривності її від свого народу і від його долі, на основі традицій і духовних надбань нації.

Лірика Галини Гордасевич інтимної тематики оптимістична, життєстверджуюча, бо поетеса впевнена, що «жінка в світ приходить для любові. І ніхто не може прожити без мрії, без кохання, без поезії». В ній відчувається правда жіночого серця. Поетеса далека від бажання здаватися значимішою, прибирати виграшну для стороннього споглядання позу, її лірична героїня ніжна і горда, пристрасна і цнотлива, мудра і безоглядно щаслива.

Список використаних джерел

1. Галина Гордасевич. *Наречена сонця. Поезії, -Донецьк, «Донбас», 1976. – 63 с.*
2. Галина Гордасевич. *Станція ворожби. – Львів: ПІРАМІДА, 2001. – 63.*
3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. *Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 488 с.*
4. Гордасевич Галина. *Вибране сином. Поезії. – Львів: СПОЛОМ, – 1999. – 63 с. Галина Гордасевич. Ера України. Поезії. – Львів: СПОЛОМ, – 2000. – 63 с.*
5. Гордасевич Галина. *І сказав Ісус. Поезії. – Львів: СПОЛОМ, – 2000. – 63 с.*
6. Гордасевич Галина. *Ішла весна по місту. Поезії, – Львів: ПІРАМІДА, – 2001. – 63 с.*
7. Гордасевич Галина. *Над озером холодної води. Поезії. – Львів:*

- СПОЛОМ, – 2000. – 64 с.
8. Гордасевич Галина. Рядок з літопису. Поезії. – Львів: СПОЛОМ, – 2000. – 63 с.
9. Гордасевич Галина. Соло для дівочого голосу. Автобіографічний роман, – Львів: Добра справа, – 2001. – 111 с.
10. Гордасевич Галина. Сонце, вітер і жінка. Поезії, – Львів: ПІРАМІДА, 2001. – 63 с.
11. Гром'як Р. Був світ, а в світі була любов // Літературна Україна. – 1995. – 27 травня.
12. Дубровський, Роман. Лірика Галини Гордасевич: проблематика, поетика [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / Дубровський Роман Олександрович; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, наук. кер. О.В. Васишин. – Тернопіль, 2015. – 214 с.
13. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752.
14. Чернихівська В., Чернихівський Г. Галина Гордасевич: життя і творчість. Монографія. – Кременець-Тернопіль, 2010. – 220 с.
15. Чернихівський Г. Слід її зірниць // Чернихівський Г. Портрети пером. – Кременець-Тернопіль: 2001. – С. 97 – 105.

**ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ
В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ
«БЕДРИК»)**

Автор:

*Прокопишин Богдана Олегівна,
учениця 9 класу Кременецького
ліцею ім. У. Самчука Тернопільської
області*

Наукові керівники:

*Ладика Софія Сергіївна,
студентка I курсу спеціальності
«Українська мова і література»
Національного університету
«Острозька академія»*

*Трачук Віра Миколаївна,
вчитель української мови та
літератури Кременецького ліцею
ім. У. Самчука Тернопільської області*

Науковий консультант:

*Максимчук Віталій Васильович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури, заступник
декана гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія» з питань
якості освіти*

Координатор:

*Дрель Нагія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Актуальність дослідження. Оксана Лятуринська – талановита письменниця, перекладачка, скульпторка, художниця, представниця Празької поетичної школи.

Потреба вивчення творчості письменників української діаспори актуальна, оскільки їхня літературна діяльність – невід’ємний складник культури українського народу, без якого уявлення про національний літературний процес буде неповним.

Оксана Лятуринська як письменниця здобула визнання україномовного читача ще в 30-ті роки, щоправда за межами Батьківщини, оскільки більшу частину свого свідомого життя прожила на американському материка. В Україні ж про неї заговорили на початку 90-х років XX століття. Першовідкривачем поетичного слова О. Лятуринської для українського читача вважають дослідника-літературознавця, професора Львівського університету ім. І. Франка Миколу Ільницького. Свій вагомий внесок у дослідження життя і творчості письменниці зробили В. Барка, Ю. Бойко, Ю. Клен, Ю. Лавріненко, Г. Лащенко, Є. Маланюк, М. Оглоблін-Глобенко, У. Самчук, Яр Славутич, Ю. Шерех, О. Сліпушко, Г. Чернихівський, П. Кононенко, Т. Салига, Я. Поліщук.

Глибокий і багатоаспектний аналіз літературної творчості письменниці простежуємо в праці Ю. Шереха «Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською» та статті Ю. Бойка «Поезія Оксани Лятуринської». Дослідники звернули увагу на фольклорну першооснову художніх творів поетеси, їх історизм, стильову довершеність [4, с.3]. Вивчення народнопоетичних мотивів у творчості О. Лятуринської важливе, оскільки фольклоризм – основна засада художнього мислення письменниці. Водночас твори для дітей Оксани Лятуринської мало висвітлені в літературознавстві, хоча утворюють значний пласт творчого доробку поетеси й містять яскраві трансформації елементів української народної традиції.

Мета роботи: окреслити своєрідність використання фольклорних традицій у віршах для дітей Оксани Лятуринської на прикладі матеріалу збірки «Бедрик».

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

- описати життєвий і творчий шлях О. Лятуринської, визначити її внесок у розвиток української літератури для дітей;
- з'ясувати специфіку трансформації різних жанрів фольклору у творчий доробок письменниці;
- проаналізувати характерні для усної народної творчості художні засоби й образи, які використала авторка.

Об'єкт дослідження – поетичні тексти О. Лятуринської, вміщені в збірці «Бедрик» та твори усної народної творчості, записані в збірниках українських народних казок, пісень, творів дитячого фольклору тощо.

Предмет дослідження – трансформація фольклорних елементів у творах для дітей О. Лятуринської.

Методика дослідження має комплексний характер, що полягає в застосуванні як загальнонаукових, так і спеціальних методів дослідження. Метод порівняння, спрямований на зіставлення мотивів, характерних для усної народної творчості та досліджуваних текстів письменниці, є одним з найголовніших з-поміж застосованих загальнонаукових методів. Сюди ж зараховуємо й метод спостереження, що полягає у виокремленні фольклорних елементів шляхом вибірки з обстежуваних текстів. З-поміж спеціальних методів застосовано: бібліографічний метод – для з'ясування впливу життєвого шляху письменниці на її творчість; міфологічний аналіз – для виявлення й характеристики в обстежуваних творах міфологічних компонентів, окреслення функцій міфологічних образів у контексті літературних текстів; порівняльно-генетичний – для виокремлення художніх форм досліджуваних текстів, їх аналізу, що полягає у вивченні їхнього походження та шляхів трансформації з творів народної творчості.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали можна використовувати на уроках української літератури в молодших класах; на уроках літератури рідного краю; факультативних та гурткових заняттях; під час проведення тематичних вікторин, усних журналів, наукових конференцій тощо.

Оксана Михайлівна Лятуринська народилася 1 лютого 1902 року на Волині на хуторі Ліс неподалік Старого Олексинця, що на Кременеччині в родині багатодітного офіцера-прикордонника російської армії. Хоча в сім'ї розмовляли не місцевою мовою, а російською, вона, спілкуючись із хутірськими дітьми українців, самотужки опанувала їхню мову, яка стала для неї рідною.

Перший вірш «В Альпах», який написала О. Лятуринська у восьмирічному віці, передає почуття дитини, викликані замилюванням красою рідної природи. Батько майбутньої поетеси, Михайло Лятуринський, прагнув дати своїм дітям належну освіту й виховання. Він відправив доньку в жіночу гімназію до Острога. В цей час вона пише поетичну замальовку «З Острозького архіву».

Письменниця вирішує продовжити навчання в закладі, де освітню програму здійснюють українською мовою. Вона вибирає Кременецьку приватну українську гімназію ім. І. Стешенка й переходить туди на початку 20-х років. Хоча матеріальні умови цього закладу освіти були незадовільними, проте атмосфера відповідала духовним потребам майбутньої поетеси. Кременецька гімназія – єдиний заклад загальної середньої освіти на весь великий повіт, де навчання проводили українською мовою. Тут О. Лятуринська потрапляє в середовище української молоді, яка готує себе благородній справі – служінню Україні. У. Самчук, який навчався в Кременецькій гімназії одночасно з О. Лятуринською, згадує про цю школу так: «Вона робила з нас не лише фахівців діла, але та-

кож громадян, патріотів, діячів і організаторів національного життя» [8, с.280].

У цей час набуває завершеності літературне спрямування майбутньої поетеси. В гімназії обдарована молодь гуртується навколо У. Самчука, який керує літературним гуртком «Юнацтво». Під тією ж назвою виходить рукописний альманах, у якому гімназисти поміщували свої вірші, оповідання, нариси. В цьому часописі О. Лятуринська вперше заявила про себе як поетеса. Свої літературні смаки в цей час вона формувала під впливом творів українських поетів. Відомо небагато поезій періоду, коли авторці було 15-17 років, з них збережено такі: «Мамі», «Волошки», «Весна 1918 року», «Листопад», які пізніше увійшли до її збірок празького періоду. В сімнадцятирічному віці О. Лятуринська втрачає матір, що стало причиною написання вищезазначеного вірша «Мамі» («Мовчезно за гробом твоїм ідучи...»).

А коли дівчині минуло вісімнадцять, батько, людина твердої вдачі, вирішив видати доньку за багатого, але нелюбого парубка. На знак протесту вільнолюбива вона покинула батьківський хутір і пішки взимку, подолавши 50 кілометрів, подалася до старшої сестри Антоніни, яка жила неподалік Кременця [1, с.22]. 1924 року Оксана Лятуринська, не закінчивши навчання, покинула рідний край назавжди. Вона поїхала до старшого брата Івана, який перебував тоді в Німеччині. Щоправда тут вона надовго не затрималася й переїхала до Чехословаччини, де 1926 року закінчила реальну гімназію у Ржевничах поблизу столиці. Потім навчалася на філософському факультеті Карлового університету, відвідувала лекції з літератури, філософії, історії, мистецтва, здобувала фахову освіту у Високій мистецько-промисловій школі та Українській студії пластичного мистецтва, брала уроки малювання у відомих професорів С. Мано та Н. Дворжака.

У Празі доля звела поетесу з представни-

ками Празької поетичної школи О. Ольжичем, Є. Маланюком, О. Стефановичем, Н. Левицькою-Холодною, О. Телігою та ін. Спілкування з емігрантами, атмосфера любові й краси, віри в прийдешнє царство свободи й гармонії, які молода генерація підтримувала в своєму оточенні, утвердили гуманістичне та поетичне кредо О. Лятуринської – творити у сфері духовного відродження України.

У другій половині 20-х років вона пише чимало віршів, які друкує в різних журналах, збірниках. Від окремих поезій, поміщених у різних альманахах, до власної збірки творів пройшло чимало часу. Перша книжечка творів О. Лятуринської «Гусла» вийшла в Празі тільки 1938 року, а наступна «Княжа емаль» там же – 1941. Вони привернули увагу критики, яка відзначила своєрідну самобутність поетеси. Пізніше сходження Оксани Лятуринської на поетичний олімп свідчить про те, що вона прагнула не просто виспівати себе, а знайти свій власний зміст і стиль.

Життя О. Лятуринської в еміграції було нелегким. Постійно мучила ностальгія за рідним краєм. Кілька разів до початку Другої світової війни їй удалося вирватися на батьківщину. Війна ж стала для неї справді важким випробуванням: переживання за рідних, які опинилися спершу під більшовицькою, а потім під фашистською окупацією, чутки про трагічну долю близьких людей, втрата житла й слуху під час нальотів американської авіації, а в травні 1945 року арешт енкаведистами й тюрма. Щасливий випадок допоміг їй врятуватися. 1946 року вона потрапляє в табори Ді-Пі, де перебувала три роки.

Особиста невлаштованість та хвороба ускладнювали їй життя, але й тут, у таборах, вона знаходила сили для творчості. Лятуринська стає членом Мистецького Українського Руху (МУР), який, незважаючи на несприятливі умови табірної життя, розпочав свою роботу під головуванням У. Самчука. Письменниця завершує роботу над книжеч-

кою новел «Материнка», яку розпочала ще в Празі. Ця збірка вийшла у світ 1946 року в Мюнхені. Одночасно О. Лятуринська створює галерею портретів українських гетьманів для часопису «Арка» та тогочасного альманаху МУР, бере участь у мистецькому оформленні згаданих видань. Лише 1949 року О. Лятуринська за сприяння земляка О. Неприцького-Грановського, професора Міннесотського університету, потрапляє до США й поселяється в Міннеаполісі.

На американському континенті, долаючи мовний бар'єр, переборюючи матеріальні труднощі, спричинені погіршенням здоров'я, неможливістю знайти роботу, О. Лятуринська продовжує творити в царині поезії, прилучається до активної участі в мистецькому житті діаспори. На кошти, зібрані на благодійних творчих вечорах, видає нову книжечку поезій, знову ж під назвою «Княжа емаль» (1955 р.), а також нову збірку віршів «Веселка». Через рік після «Княжої емалі» видано збірку «Бедрик». Отже, за життя поетеси вийшло п'ять книжечок. Ще чотири з'явилося уже після її смерті: «Ягілка» (1971), «Зібрані твори» (1986), «Великодній передзвін: писанки і поезії» (1986), «Знаю казку» (1995).

Померла О. Лятуринська 13 червня 1970 року на 69 році життя в Міннеаполісі, її останки перевезли до Українського Пантеону Баунд-Брук, що у штаті Нью-Джерсі, і там поховали поруч із могилою Євгена Маланюка [1, с.23].

Поетичний доробок Оксани Лятуринської займає особливе місце в українській літературі ХХ століття. Її збірки віршів виходили упродовж 30-80-х рр. в діаспорі. В них поетеса створює своєрідний, притаманний лише їй образний світ, який живився фольклорними джерелами, глибокими знаннями з історії, літератури, філософії. Недарма Петро Кононенко зауважував: «Дух О. Лятуринської обіймав тисячолітній простір і час, а себе й сучасників вона бачила через приз-

му реалій та уроків Вітчизни, від язичницької епохи до Київської Русі і від Гетьманщини до ХХ століття [2, с. 386].

Значну частину поетичного доробку письменниці становлять твори на дитячу тематику. Це збірки віршів для малюків «Бедрик», «Ягілка», чимало поезій такої тематики є у збірці «Великодній передзвін», а також в інших збірках, зокрема «Веселці», дітям призначена і книжечка оповідань «Материнка». Цим творам характерні прозорість фарб, простота й чіткість малюнка, економне використання художніх засобів мови, оригінальний зв'язок з українськими традиціями, природою. Щодо визначення причин, що спонукали О. Лятуринську писати для дітей, то можна виділити такі: прагнення поетеси виховати патріотів України; спогади про дитячі та юнацькі роки, які були найщасливішими в її житті, оскільки тоді вона жила на рідній землі; відсутність власної сім'ї.

Збірки «Бедрик», «Веселка» і «Ягілка» складають творчий доробок уже зрілої поетеси. Вони увійшли в повне видання творів О. Лятуринської «Зібрані твори», видане в Торонто 1983 року. На жаль, донині ці збірки поезій в Україні не перевидані. Їх примірники перебувають у приватних бібліотеках кременчан. Лише 34 вірші з них надруковано у книзі «Знаю казку», впорядкованій Р. Радишевським. Вона вийшла в Києві 1995 року у видавництві «Веселка».

Вірші для дітей поетеси, сповнені живим відчуттям різнобарвності світу, багатогранності людських взаємин, містять яскраві трансформації елементів української народної традиції, спрямовані на виховання любові до природи, естетичне збагачення юних читачів, розвиток спостережливості, патріотизму. О. Лятуринська вміло їх використовує, доводячи тим самим, що вона – тонкий психолог, знавець дитячих душ і запитів.

Перша збірка для дітей поетеси – «Бедрик» – видана в США (у Вінніпегу видавни-

чою спілкою «Тризуб») 1956 року із вступним словом самої поетеси. Вона містить 28 поезій. У передмові, яку написала О. Лятуринська, зазначено, що над збіркою вона працювала в Чехословаччині 1942 року й мала опублікувати ще 1943 року, але видання її відтягувалося аж до заборони німецькою цензурою видавати будь-що українською мовою. У вирі війни «Бедрик» загубився й лише 1955 року авторці вдалося знайти перший недописаний текст і дещо з рисунків [7, с.5].

Цю збірку ілюструвала сама авторка. Цікавий малюнок на палітурці: на стеблині ромашки сидить сонечко, крила розпущені, комаха готова до злету, на неї дивиться півень – дзьоб широко розкритий, збурений хвіст. Отже, бедрик – це «сонечко», «божа корівка», комаха, якій присвячена народна закличка-прохання до сил природи. Малюнки супроводжують кожний вірш, вони колоритні й значно доповнюють текст.

Укладаючи збірку «Бедрик», О. Лятуринська, неначе занурилася в дитячий світ мислення й сприйняття. Призначена книжечка для наймолодшого читача. Підтвердженням цієї думки є те, що поетеса звертається до стилізації або використовує окремі особливості таких дитячих фольклорних жанрів, як загадка, колискова, закличка та ін.

Збірку відкриває вірш «Бедрик», який дав назву всій книжечці й містить ознаки заклички. «Він, – писала О. Лятуринська у передмові до книжечки, – віщує погоду. Для гадання беруть його на долоню, і коли він, знайшовши найвищий пункт, незабаром злетить, – це знак, що буде добра погода...» [7, с.5]. І з боєм у серці зазначила: «Можливо, вимер на Україні й бедрик, і нікому провіщувати добру погоду. А над Україною хмари й хмари...» [7, с.8].

Заклички – короткі поетичні твори, пов'язані з вірою давніх людей в магічну дію слова, в яких звучать звертання до природних явищ, стихій, об'єктів, з метою вплинути на

погоду, довкілля чи саму людину. Окрему групу становлять заклички із звертанням до комах, птахів, тварин. Вони дуже різноманітні за формою. Частина споріднена із замовляннями, тобто містить спонукання до якоїсь дії, яка мусить у чомусь посприяти людині [3, с.580]. До двострофного вірша «Бедрик» письменниця бере епіграф із фольклору, що нагадує вищезазначений жанр: «Лети, лети, сонечко, до святого Божечка, принеси погодучку на нашу Земличку». А сама поезія – відповідь на прохання дітей:

Виліз бедрик на стеблинку,
показав крапчасту спинку,
розчепірів раптом крильця...
...й випав красно день хороший! [7, с.9].

Як і в народних закличках, авторка використовує народнопоетичні мовні засоби, зокрема пестливу лексику: «стеблинка, спинка, крильця, бадильця».

У наступному вірші «Півник» передано народне повір'я, що півень своїм співом провіщує зміну погоди. Твір за змістом і лексичним наповненням нагадує примовку. Це жанр дитячого фольклору, подібний до вищезазначеного, але, на відміну від закличок, не містить звертання із безпосередньо висловленим проханням, а виражає почуття, викликані певним явищем:

Скочив півник наш на тин,
кукуріче, мов на кпин,
гострить, гострить остроги.
Видно, буде не до гри!
Не сподієшся, капцем
ще й відерцем-відерцем
дощик піде от-от-от
і до нитки змочить льот [8, с.10].

Ці поетичні твори знайомлять маленького читача з прикметами, які побутували в нашого народу з найдавніших часів, і стали невід'ємною частиною дитячих фольклорних сюжетів.

У творах О. Лятуринської відчутна й тема сну та заколисування, яка є однією з характерних ознак фольклорних колисанок. Сама назва вірша «Бай-дідунь-вечір» містить ремінісценції народних традицій. Насамперед це частина, часто вживаного у фольклорних колискових піснях, рефрена «Баю-бай», а також персоніфікований образ вечора, який «вийшов із-за гір».

У багатьох колисанках мотив присипляння пов'язаний з ще однією напівміфічною істотою – котом. Кіт у слов'янських культах займає вагоме місце, він символ оберегу дому. Крім того, очевидно, здавна була помічена здатність kota швидко засинати, спати більшу частину доби. З цим був пов'язаний звичай класти kota в колиску перед тим, як туди клали дитину [3, с. 569]. У вірші «Бай-дідунь-вечір» натрапляємо й на цей образ:

Йдіть но подивіться
В тихий наш куток!
Лиш муркоче киця
Біля діточок [7, с. 10].

Визначальним у народній колисковій пісні також є звуковий (ритмо-мелодійний) компонент, наявний у цьому вірші.

Одним із найулюбленіших фольклорних жанрів для дітей є загадки. В збірці «Бедрик» поміщено три віршовані зразки цього жанру. Першого з них за класифікацією І.П. Березовського можна зарахувати до тематичної групи «Природа». Це загадка про капусту. Найчастіше твори цього жанру, побудовані на основі метафори, алегорії, персоніфікації, на яку й натрапляємо в цій загадці, адже образ капусти антропоморфічний. Вона має «вбрання», може його поскидати, авторка називає її чепурихою. Отже, рослинний світ порівняно з людиною, її звичною діяльністю. В наступній загадці про дупло й вивірку також наявне перенесення елементів людського середовища на природу: білка живе у «світличці» з вікнами й шпалерами. Третя

загадка містить відгомони найдавніших уявлень наших предків про світобудову та природні явища, наділені ознаками істот:

Я кудись усе біжу
Через річку, то межу,
З вітром-сонцем я дружу,
За далінню все тужу.
Перейняти хоче гай,
Заманити хоче плай. -
Кину стрічку не одну
І до річки враз пірну! [7, с.22].

Хоч образи доступні дитячому сприйняттю, під кожною загадкою обернутим шрифтом подано відгадку. Малюнок до твору теж підказує, про кого йдеться. Це свідчить про турботу авторки кожен вірш зробити доступним, легким для сприйняття.

У збірці можна виділити й поетичні тексти, за жанром наближені до потішок. Наприклад, вірш «Вранці» нагадує усім відомі «Потягусі» й спрямований на забавляння дитини, підбадьорення зранку. Творам цього жанру характерна простота структури й поетики, що простежуємо в розглянутому художньому тексті. Побудова вірша має форму полілогу, де кожен персонаж спонукає дитину прокинутися. Особливе значення в потішках має звукове оформлення, тому натрапляємо на звуконаслідування («бжуньки-бжунь», чінь-чіріньки», «гав-гав-гавки», «ту-по-ту»), а також асонанс звука і:

Чінь-чіріньки, чінь-чіріньки,
чінь! Кому вставати ліньки? –
пташечка чірінька – Чінь!
Ой, теплінь! [7, с.22].

У збірці «Бедрик» є вірші які, звертаючи увагу на спосіб відображення життєвих явищ, можна зарахувати до жартівливих. У цих творах через комічну ситуацію змальовано різні моменти життя дітей, жартома вказано на дитяче невміння робити найпростіше (наприклад, одягнути штанці у вір-

ші «Про Юрчика»), дитячі лінощі («Хто тут сплюшок, хто сплюшка?»).

Характерними для дитячої літератури є образ природи, світу рослин і тварин. Оксана Лятуринська – поетка своєрідного образного мислення. У віршах збірки «Бедрик» природа представлена образами хмаринки, незабудки, світлячка, нічки-чарівниці, пташки, вовчика, зайчика, котика, вечора тощо.

У творах досліджуваної збірки виокремлюємо образ сонця. Не випадково Бедрик в однойменній поезії зі збірки з такою ж назвою злітає «вбік до сонця-світлоноші» [7, с.9]. Сонце за народними віруваннями – джерело життя. Із цим віруванням пов'язані прислів'я, загадки, казки. О. Лятуринська до образу сонця у творах на дитячу тематику звертається неодноразово:

Сонце ген вже над вікном
Грає зайчиком, лоскоче («Про Юрчика»).

Весна про це почула
І з сонечком прийшли.
Співає хтось так любо й тепло
Про сонечко й блакить («В гайку...»).

Як на сонечко погляну,
наче свічка, тану, тану... («Снігова баба»).

Йти до терема поспати
Хоче Сонечко-царенко («Сонце, Місяць і Зірки»).

У міфосвіті поетеси, як й у фольклорі, добро перемагає зло. У вірші «Чорнобог», яким завершено збірку «Бедрик», з'являється казковий образ обрина-вечора, що стрілою влучив у сонце. Він «злий такий, недобрий». Проте сонечко не злякалося його, а «...запало, променем заграло, гукнуло з бані людям на добраніч і що вийде знову завтра над діброву» [7, с.44].

Не менш поширеним у народнописенній творчості є образ дороги – символ людського

життя, труднощів, які доводиться долати кожному. В поезіях збірки «Бедрик» О. Лятуринської йдеться не про широкий життєвий шлях, який має здолати людина, зустрівши на ньому і щастя і горе. Це стежечка, якою дитина робить лише перші кроки, не знаючи, що її чекає попереду. По ній цікаво йти, відкривати невідоме:

Ми гукаємо знов і знов:
– де ти, стежечко, агов?! («Луна»).

Повилися стежечки,
золоті мережечки,
і біжать кудись.
Перегнались стежечки,
сплутались мережечки
й знову подались («Стежечки»).

Змальовує поетка й образи дітей з характерними для наймолодшого віку рисами: «мазунчика» («Ранок»), сплюшка й лінивця («Про Юрчика»), маленького трудівника («Пастушок», «Гиля, гуси»), войовничість дитячої натури («Юрчикова війна»).

Бачимо, що важливу роль відведено фольклорним образам, але поетеса не переносить їх у свій віршовий текст механічно, а майстерно надає народнописенним образам іншого, часто наближеного до сучасності, значення.

Отже, розглянувши життєвий шлях О. Лятуринської та особливості використання фольклорних традицій у творах для дітей поетеси, можна дійти висновку, що, незважаючи на великі життєві труднощі, О. Лятуринська брала активну участь у мистецькій діяльності української діаспори, зробила значний внесок у розвиток українського письменства, зокрема літератури для дітей. Ці твори вирізняються оригінальним зв'язком із життям, українськими традиціями, гумором, життєствердним гуманізмом.

Про майстерне засвоєння народнописенних традицій свідчать вдалі трансфор-

мації різних фольклорних жанрів. Елементи усної народної творчості, а саме: традиційні, часто осучаснені, символічні образи, стислий обсяг, поетичність мови, динамізм, поєднання мовного матеріалу з елементами гри, пестлива лексика, економне використання художніх засобів, серед яких найбільш виразними є постійні епітети, персоніфікація, звуконаслідування, асонанс, метафора – відповідають інтересам дітей різного віку, дозволяють легко засвоїти нову інформацію, тобто є цінним матеріалом для розумового, морального й естетичного розвитку.

Вивчення особливостей художньої інтерпретації фольклорних елементів у творах для дітей О. Лятуринської допоможе закрити прогалини в системному описі творчості письменниці. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в можливості вивчення трансформацій народнопоетичних традицій на матеріалі інших творів для дітей письменниці.

Список використаних джерел

1. *Календар знаменних і пам'ятних дат Збаражчини на 2017 рік / уклад. Н. Сенчишин; ред. Т. Кульна. Збараж, 2016. 52 с.*
2. *Кононенко П.П. Княгиня української духовності // Українське слово: хрестоматія укр. літ. та літ. критики XX ст. у 3 кн. Т. II. Київ: Рось, 1994. С. 384-388.*
3. *Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: підручник. Київ: Знання-Прес, 2005. 591 с.*
4. *Левчук Т. П. Поетика Оксани Лятуринської: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.01. Луцьк: Твердиня, 2011. 240 с.*
5. *Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ: Академія, 1997. 751 с.*
6. *Лятуринська О.М. Знаю казку: вірші, оповідання для дошкільного та молодшого шкільного віку. Київ: Веселка, 1995. 95 с.*
7. *Лятуринська О.М. Бедрик: вірші для дітей. Вінніпег: Тризуб, 1956. 46 с.*
8. *Самчук У.О. На коні вороному: Спомини і враження. Вінніпег: Волинь, 1975. 360 с.*
9. *Українська дитяча література / за ред. Л.М. Кіліченко. Київ: Вища школа, 1984. 263 с.*
10. *Шевельов Ю.В. Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською // Оксана Лятуринська. Зібрані твори. Торонто, 1983. С. 9-67.*

**ЕЛІПТИЧНІ РЕЧЕННЯ
В РАННІХ ПОЕЗІЯХ
ПАВЛА ТИЧИНИ****Автор:**

Білоус Іванна Ростиславівна,
учениця 9 класу Кременецького
ліцею ім. У. Самчука Тернопільської
області

Наукові керівники:

Янкевич Світлана Олегівна,
студентка I курсу спеціальності
«Українська мова і література»
Національного університету
«Острозька академія»

Білоус Олена Михайлівна,
учитель української мови та
літератури Кременецького ліцею ім.
У. Самчука Тернопільської області

Науковий консультант:

Максимчук Віталій Васильович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури, заступник
декана гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія» з питань
якості освіти

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Актуальність дослідження зумовлена тим, що виражальні можливості еліптичних і неповних речень у художньому мовленні, зокрема поетичному, предметом окремо-

го дослідження ще не були. Як свідчить поверховий аналіз поезій окремих авторів, ці синтаксичні структури забезпечують неповторність їх стилю. З огляду на викладене, дослідження виражальних можливостей неповних речень, зокрема еліптичних, у ранній творчості П. Тичини на сьогодні актуальне.

Мета роботи полягає у тому, щоб визначити й описати лінгвістичні особливості неповних речень, зокрема еліптичних, у ранніх творах П. Тичини.

У зв'язку з цим у роботі визначено такі **завдання**:

- опрацювати наукову літературу, виробити теоретичні основи дослідження;
- описати основні етапи розвитку теорії неповних речень;
- описати лінгвостилістичні особливості виявлених структур, визначити їх частотність;
- з'ясувати виражальні можливості різних груп еліптичних речень у ранніх творах П. Тичини.

Об'єкт дослідження: ранні поезії П. Тичини. **Предмет аналізу:** неповні еліптичні речення в поезіях збірки «Сонячні кларнети» П. Тичини.

Методи дослідження. Метод аналізу – у дослідженні ранніх поезій Павла Тичини, а також синтезовано еліптичні та неповні речення в них, визначено їх частотність.

Неповні речення посідають значне місце в синтаксисі сучасної української літературної мови. Неповними у лінгвістиці називають речення, у яких пропущено один із структурно необхідних синтаксичних елементів. Такі одиниці, як відомо, є похідним варіантом від повного. Але це не означає, що в тексті повний варіант завжди буде основним. Навпаки, дуже часто саме неповне речення вважають стилістичною нормою. Основи вивчення неповних речень закладені М. Грачем, І. Буслаєвим, О. Пешковським і А. Шах-

матовим. Значний внесок у розвиток теорії цих одиниць зробили праці також українських і російських мовознавців (І. Попової, В. Виноградова, П. Дудика, І. Білодіда). Крім цих учених, неповні речення досліджували лінгвісти, які спеціально (О. Назаров, Г. Коструба, А. Попов, О. Сковородников, Б. Фомін та ін.) або принагідно (А. Булаховський, О. Мельничук, М. Немировський, І. Матвіяс та ін.) вивчали цю проблему. Еліптичні речення в діалозі (на англomовному матеріалі) досліджувала І. Морозова.

Оскільки неповні речення у ранніх поезіях Павла Тичини, зокрема у віршах збірки «Сонячні кларнети», не були предметом окремого дослідження, тема нашої наукової роботи актуальна.

Теоретичні основи дослідження неповних речень. Структурні та семантичні особливості неповних речень в українській мові

Про сутність неповних структур, основи класифікації та умови функціонування, про внутрішньосинтаксичні чинники, що ними вони зумовлені, стилістичні якості, притаманність їх різним стилям мови йдеться в цілій низці досліджень. Тут ми порушуємо питання теорії неповного речення, викликані появою нових елементів у осмисленні їх структурно – змістової сутності. Нашою метою є те, щоб речення, які вперше М. Грачем названі неповними і у виявленні яких вітчизняній граматичній науці належить пріоритет, одержали однакове трактування. Відсутня єдина думка про сторони їх сутності, як структурна побудова та основи класифікації. Продовжує існувати й різнобій у їх найменуванні. Одні граматисти беззастережно користуються терміном «неповні речення» (О.М. Пешковський, О.О. Шахматов та інші). Інші – терміном «еліптичні речення», наступні – двома термінами – «неповні речення» та «еліптичні речення»,

вважаючи, що вони становлять паралельні назви тих самих або майже тих самих структур (Б.М. Кулик та інші). Поки не подолано деякі суттєві прогалини вивчення неповних речень, не усунуто принципів розходження у трактуванні їхньої граматично – змістової специфіки, доки не можна буде запропонувати концепцію неповного речення. Розглянемо як класифікує еліптичні речення П.С. Дудик у дослідженні «Синтаксис сучасного українського мовлення». Окремі ідеї П. Дудика не узгоджені з думками інших відомих дослідників неповного речення (І.О. Попова, Н.Ю. Шведова й інших). За твердженням П. Дудика, сутність неповного речення передусім виявляється у своєрідних особливостях його граматичного оформлення, в тому, що неповне речення – це таке синтаксичне утворення, в якому одна з ланок його будови – один чи кілька членів речення – не вимовляють і в той же час фіксують свідомістю. Таку відсутність одного, двох чи більше членів речення прийнято позначати не зовсім однозначними термінами: називання, «випущення», «пропуск», «нестача», «еліпсис» і так далі [1, 168].

На думку П.С. Дудика: «Такі речення традиційна граматики об'єднала під терміном «неповні речення». Але неповними вони названі умовно, бо в дійсності відсутність у цих реченнях одного чи кількох членів в умовах контексту зовсім не порушує їх смислової повноти, а в зв'язку з цим така відсутність є для них синтаксичною нормою» [1, 169]..

Випущення члена або членів речення позначається на змісті тільки неповних конструкцій, не зачіпаючи суміжних структур, з яких відтворюють пропущене.

За словами Дудика, постає питання: завдяки чому стає можливим не називати певні структурні частини – речення? Загалом кажучи, завдяки тому, що еліпсис таких частин не тільки узгоджується з комунікативною метою речення, а й вагомо допомагає

осягнути її найбільш природним, доцільним і зручним способом. Ця мета криється в потребі висловитись економно, без називання зрозумілого. «Неекономність вислову – одне з лих нашого мовлення». Щоб повніше з'ясувати, де і за яких умов уживають бодай побіжним розглядом кілька характерних ситуацій мовлення, які засвідчують, що учасники розмови нерідко настільки «зживаються» і знають один одного, що все розуміють з першого слова. Слова пропускають, бо вони зрозумілі. Як відзначає Дудик П.С., так виникають неповні речення, в яких відсутні один або кілька членів, що учасники розмови мають на увазі» [1, 132].

Головна сфера функціонування неповних речень-повсякденне мовлення. Вживаючи такі неповні структури, ми коротко і стисло висловлюємось і водночас повністю і легко сприймаємо те, що нам кажуть інші. Зручнішим і природнішим є неповне речення. Його сприймають як достатнє за змістом тільки тому, що неназваний у ньому член знаходимо в попередньому реченні. Внутрішньо синтаксичні умови функціонування неповних речень виявлені в різних формах слів, переважно синтаксично залежних, які своєю семантикою, морфологічними особливостями та роллю в реченні вказують на лексичне значення, морфологічні особливості й синтаксичну роль неназваного члена або членів.

Неповне речення – явище граматичне, синтаксичне. Їхня класифікація повинна ґрунтуватись на граматичній основі. Їх слід будувати відповідно до найбільш істотних граматичних ознак неповного речення. По-перше, неповні речення ми «конструємо» з урахуванням моделі повних речень, які служать тією «нормою», що на ній розвиваються й такі нарощення, як неповні речення. «Різні випадки лаконізму зрозумілі і можуть бути пояснені лише тому, – пише О.О. Потєбня. – що ...є готові складні схеми

речень, в яких уривки мовлення...кожного разу займають своє певне місце» [1,155].

По-друге, неповні речення, на відміну від повних, є реченнями внутрішніх лексико-граматичних засобів неповного речення.

Звідси закономірним є поділ їх на неповні двоскладні й односкладні речення з тим або іншим неназваним членом або членами.

По-третє, своєрідною є також сама будова неповних речень, у яких «унаслідок випущення одного чи кількох членів речення виявляють перерваний синтаксичний зв'язок між окремими наявними членами, які, поєднуючись між собою, утворюють ті внутрішньо синтаксичні показники, завдяки яким значення і форма одного слова уможливорює формальну нестачу іншого та зворотно вказує на нього» [1, 156].

П.П. Коструба у своїй праці насамперед ділить неповні речення на три великі групи: контекстуальні, конситуативні й еліптичні. Ця класифікація відрізняється від пропонуваної лише Дудиком. На погляд П.С. Дудика, «проти виділення в окремі типи контекстуальних і ситуативних речень промовляє, що контекст і ситуація є явищами не граматичними, а позамовними, зовнішньо-синтаксичними» [1, 170].

У наш час поняття еліптичних речень звужують і підкреслюють той факт, що в них наявні словоформи починають набувати ознак присудка. Це підтверджено тим, що: – вони інтонаційно протиставлені підметові та конструкції з ними виявляють тенденцію до утворення власної парадигми.

Щоб відрізнити їх від інших подібних утворень, еліптичні конструкції ці автори називають реалізацією відмінювано-дієслівних структурних схем чи моделей без присудка. Їх склад також обмежують чотирма типами відсутніх дієслів – із значенням мови, руху, наявності, початку чи продовження.

Б. Кулик виділяє **три групи еліптичних речень**: імперативні й окличні речення, що

виражають заклик, наказ, побажання; •питальні речення в діалогічній мові; •неповні речення, безприсудкові речення, співвідносні з повними, у яких простий присудок виражений дієсловом із значенням буття, наявності, існування, сприймання [4, 87].

І. Білодід класифікує ці одиниці на такі групи:

1. *Конструктивні з еліпсисом присудка, що має значення дієслова руху, пересування в просторі.*
2. *Речення з еліпсисом присудка, які виражають наказ, просьбу, побажання, заклик, привітання, покляття, подяку, запитання і под.*
3. *Речення з еліпсисом присудка, що має значення буттєвого дієслова.*
4. *Речення з еліпсисом присудка, що має значення дієслова мовлення.*
5. *Речення з еліпсисом, що має значення дієслова сприймання*
6. *Речення з еліпсисом дієслова – присудка, що узвичаїлись як виразники запитання.*
7. *Речення з еліпсисом підмета в двоскладному реченні або додатка в двоскладному і односкладному.*
8. *Речення (односкладні) з еліпсисом предикативного слова треба, необхідно і под..при наявності інфінітива або, рідше, при його відсутності.*
9. *Речення (односкладні) з еліпсисом інфінітива – при наявності предикативного слова або слів, час і под.*

Отже, за основу ми беремо класифікацію І. Білодіда, який виділяє 9 груп еліптичних речень, оскільки вважаємо її найбільш повною, доцільною і будемо розглядати речення у ранніх творах П. Тичини, бо зібраний матеріал свідчить, що майже усі трактовані структури її речення еліптичні [8, 352].

Стилістичні особливості неповних речень

Стилістичні особливості цих синтаксичних одиниць описані такими вченими: Чередниченко І.Г., Коваль А.П., Пономарів О.Д., Білодіда І.К.

І.К. Білодід розглядає ці конструкції у порівнянні з повними, які є найбільш нейтральними зі стилістичного погляду.

Дослідник зазначає, «Якщо вони несуть у собі якийсь стилістичне забарвлення, то воно спирається не на її структуру, а міститься переважно у властивостях лексичного складу цих речень або в загальній контекстуальній організації цілого твору» [8, 353].

На його думку: «Повні речення – є лише загальною основою, навколо якої можуть розгортатися стилістичні якості мовлення. Цілі тексти з таких «чистих» одиниць концентруються дуже рідко, найчастіше вони ускладнюються взаємодією різних побудов, створюючи досить складні комплекси» [8, 353].

Проте повні речення є тією «нормою», на якій розвиваються всі інші нарощення. Склад сучасного мовлення вимагає складних форм як у його загальній побудові, як і в окремих дрібних одиницях. Через те навіть у текстах нехудожніх стилів досить широко функціонують, зокрема, й неповні.

Структурна неповнота речень у художніх текстах здебільшого стилістично вмотивована. Спеціальний пропуск якогось одного з елемента в складі речення комплексується більшим семантично-стилістичним навантаженням інших елементів цього речення і загальним увиразненням синтаксичної побудови. Отже, неповне речення концентрує увагу на семантично-стилістичному спрямування висловлювання чи окремих його місць.

За словами Білодіда І.К., «у художніх творах є численні факти використання неповних речень зі стилістично осмисленими присудками та потенціальними підметами. Іноді у художньому мовленні функціонують

речення з такою мірою структурної неповної неповноти, що творяться лише одним присудком» [8, 354].

Отже, дієслівний присудок, займаючи по-стпозицію в обставинах структурної неповноти речення, стає семантично-стилістичним центром контексту.

За твердженням І.К. Білодіда: «у художньо-белетристичному стилі, зокрема з метою відтворення усно – мовної стихії, функціонують неповні речення, що містять лише означення» [8, 354].

Такі конструкції увиразнюють означення, перетворюють їх у яскраві епітети, ставлять в умови, близькі до відокремлених зворотів, підкреслених інтонаційно.

З таким же стилістичним ефектом виступають неповні речення, створенні додатками або обставинами. Різні види неповних речень можуть взаємодіяти таким способом на неповних структурах ґрунтуються значні за розміром контексти. Вони експресивно напружені, динамічно зображують події і явища.

Пропущені в них елементи легко і вільно домислюються читачем. Побудови з неповними реченнями широко функціонують у текстах з елементами діалогізації. Це пов'язане з тим, що діалогічна мова доповнюється втіленими допоміжними засобами, які стоять поза словесною формою спілкування: мімікою, жестами, дією.

«Використання таких структур, – як зазначає І.К. Білодід, – майстри художнього слова часто перетворюють у спеціальний стилістичний прийом так званого конденсованого висловлення. На основі цього прийому будуються тексти з психологічно напруженою ситуацією» [8, 354].

Неповними, еліптичними реченнями, на думку А. Коваль, є не лише описи в художніх текстах, але й нотатки, записи для пам'яті, поетичні щоденники. «Завдання їх – сигналізувати нашій уяві певні образи, але не описувати їх» [3, 198].

Неповні речення використовуються також для опису при швидкій зміні подій, при великій напруженості розповіді, коли треба пристосувати членування змісту до членування речення. Такі описи супроводжуються частими змінами питальної та окличної інтонації, використанням риторичних питань, повторами частин попереднього речення, препозицією дієслова – присудка.

А.П. Коваль відзначає: «зміст, а також стилістичне осмислення неповних речень розкривається лише на тлі більшого або меншого контекстуального чи ситуативних обставин мовлення, органічними складниками яких виступають такі побудови, їх розглядати важко, часто навіть неможливо» [3, 199].

Треба брати до уваги те, що у високоорганізованому мовленні є контекстуальні одиниці обсягу, складу та разом з тим різної семантико – стилістичної направленості, глибоко оригінальної й суцільної, які не поділяються на дрібніші самостійні одиниці. Окремі речення в складних єдностях такого типу пов'язані між собою так міцно, як і складові частини в межах одного речення. Тут окремі речення виділяються лише умовно, а самостійність їх стає відносною. Є тексти, насичені то неповними реченнями, то іншими побудовами цього типу, які взаємодіючи, дають своєрідне забарвлення мови, творять певний стилістичний колорит. Зміна їх іншими конструкціями, зокрема двоскладовими, змінює, руйнує характер висловлення. Так, наприклад, – як зазначає А.П. Коваль «тривожний стан людини, хвилювання найкраще відтворюється за допомогою неповних синтаксичних утворень» [3, 199].

Неповні структури можуть і зовсім втратити самостійну семантичну вагу і вживатись лише для підкреслення семантики, увиразнення речень чи цілого контексту.

Уживання повних і неповних речень зумовлене сферою їх використання. За словами О.Д. Пономарева: «у книжно-писемній мові

неповні речення, як правило не вживаються, крім тих частин художніх текстів, що відбивають живе розмовне мовлення, в якому неповні речення, що відбивають живе розмовне мовлення, в якому неповні речення є одним з найбільш поширених типів» [3, 200].

Неповні речення широко представлені в розмовному мовленні та в діалогічних і полілогічних компонентах художніх творів.

І.Г. Чередниченко з цього приводу пише: «Розмовна народна мова є по суті тією стихією, з якої постійно живиться літературна мова і якою користуються письменники, зображуючи реальну дійсність з живими людьми і їх живою мовою; тому при розгляді стилістичної структури мови увагу привертають, насамперед, ті синтаксичні явища розмовної мови, які захоплені течією художньої літератури і виконують у ній певні художньо – стилістичні функції» [11, 16].

Розмовній мові властиві так звані неповні речення, тобто особливі синтаксичні конструкції, в яких відсутні члени речення, необхідні для повних речень. За словами І.Г. Чередниченка, «ці конструкції в розмовній мові органічно пов'язані не тільки з іншими реченнями контексту розповідача або співрозмовників, але й з усіма компонентами живого мовного спілкування – із супровідними факторами, які допомагають повністю зрозуміти висловлюване і обумовлюють у ньому різноманітні значення, семантичні та експресивні відтінки» [11, 17].

Особливо наочно це виявлено в діалогічній мові, найбільш – у питаннях-відповідях, де мова одного співрозмовника синтаксично «зростається» з мовою другого. Синтаксична єдність питань – відповідей виявляється в тому, що іноді відповіді мають будову підрядного речення. «Синтаксичний зв'язок між питанням і відповіддю, їх смислова єдність підкреслюється прийомом перепитування, коли на початку відповіді в питальній формі повторюється те слово, на яке падає логіч-

ний наголос у запитанні або взагалі у попередньому реченні співрозмовника» [11, 17].

Отже, в розмовно-діалогічній мові спостерігаємо тенденцію до скорочення словникового складу висловлювання. Конструкції еліптичного – стислого вираження є ознакою розмовного стилю і в не діалогічних текстах. «У розмовній мові, – зазначає І.Г. Чередниченко, – безпосередньо відображаються на стилістичній будові висловлювання: воно складається ніби з «уламків» речень, між якими порушуються й послаблюються синтаксичні та інтонаційні зв'язки, інтонація виражає функції оформлення закінченості речення. «Неповні речення побудови становлять той синтаксичний тип, який виходить за межі встановленої в теорії синтаксису характеристики простого речення. Вони зовсім вкладаються в нормативні схеми. Проте вони не можуть і характеризуватись як явища «порушені», «недостатні», «дефективні» [11, 18].

Ці речення – повноправні, стилістично вагомі, які мають велике поширення в практиці мовлення.

Отже, неповні речення – це не «мовна економія», не «пропуск» «необов'язкових» елементів і тим більш не «безпорядок викладу». Це важливий фактор у загальній системі стилістичних засобів, який використовується майстрами українського слова для передачі найскладніших і найтонших нюансів думки.

Лінгвостилістичні особливості неповних речень у ранніх поезіях П. Тичини

Те, що дав П. Тичина нашому письменству, – неоціненний скарб. Сталося так, що цей молодий мрійник з оберненим у глибокий поглядом у першій же книзі виступає таким дозрілим, таким глибоко оригінальним і разом глибоко прив'язаним до кращих традицій нашого письменства, що ось перед нами

нова його історії сторінка записується, світла, захоплива й глибока.

«З старого ґрунту, – відзначає С. Єфремов у книзі «Історія українського письменства», – Тичина взяв щиро людську трактовку тим, глибоко національну окрасу і ту чудову мову, той стиль прекрасний, що своєю простотою, ліризмом, стислістю, потужним лаконізмом нагадує шляхетну манеру великого майстра нашого слова в прозі Василя Стефаника» [2, 477].

П. Тичина вміє орудувати мовою з великим смаком та майстерністю і сам він надав притаманної йому глибини і мрійності, блискучої форми, гнучкості, різноманітної, багатої на всі досягнення звукових засобів та віршової техніки. Стиль П. Тичини тягнє до лаконічних поетичних визнань. У цьому й полягає специфіка поетичної мови – давати незвичні дефіцити, відкривати несподівані зв'язки між словами, формуючи чіткий вислів.

Рання творчість П. – це шедевр простоти і високого словесного досягнення, коли словам тісно, зате просторо думці.

Мову творів досліджували: С. Єфремов, С. Єрмоленко, Л. Горницька-Парконюк.

У цих працях переважно, подано аналіз творчості П. Тичини на фонетичному рівні, морфологічному, лексичному. Є окремі зауваження щодо синтаксису подій.

Наприклад, у С. Єрмоленка читаємо: «Поєднання розумового і високо поетичного взагалі властиве індивідуальному стилеві П. Тичини і виявляється в багатьох його поезіях» [2, 478].

У роботі спробуємо розглянути і проаналізувати неповні речення відповідно до прийнятої у нас таксі структурної класифікації. За основу ми беремо класифікацію І. Білодіда.

**Речення з еліпсисом присудка,
що має значення дієслова руху,
пересування в просторі**

Такі синтаксичні одиниці становлять близько 15 відсотків зібраного матеріалу. З погляду структурного ці речення найчастіше становлять сполучення постпозитивної або препозитивної обставини з підметом, при можливій нагальності інших залежних членів. Наприклад: «Перед мене твердою ногою наступаючий день», (172) або «Понад тобою хмари – армії хмар!» (193) чи «Червона шапочка за ніч!» (178) або «Прийшли сюди, а голод з нами» (168) чи «Тумани линути вгору, вгору, а хмари – вниз» (22) або «Вертаюсь до Кузнечній», «Сонце ще тільки, тільки» (203).

У реченнях з еліпсисом дієприслівникового присудка основний зміст звичайно зосереджується в прислівнику або в іменнику з прийменником, що подають обставинну характеристику неназваної в реченні дії, яка швидко, інтенсивно розгортається. Наприклад: «Не виспалось літо, а тут уже осінь» (187), «Другий янгол із хрестом до мене» (53), «І раптом прорвався мостами – і вже ти в степу» (206).

У таких реченнях найбільшого логічного навантаження зазнають найчастіше обставини та додатки.

Взагалі до складу кожного з цих речень можна було б ввести одне з дієслів із значенням пересування в просторі. Наприклад: у реченнях: «Сніг. Сніжок. На княжий теремок» (158) чи «...думає про се, про те, а на зустріч Прометей» (167) або «По блакитному степу Вороний вітер!» (48) могли б бути дієслова: падає, летить, сідає; іде, прямує, біжить; гуляє, танцює або лексично близькі до них. Проте жодне із цих значень, навіть стилістично найбільш влучне для окремого випадку, не дало б тієї експресії, яка створюється лаконічністю фрази, зумовленої еліпсисом дієслова.

Присудок, який не називається часто має значення швидкої дії з інтенсивним початком на зразок схопити, кинути, вдарити і

под.. Значення дії сприймається відображено – через об'єкт, на який вона прямо чи безпосередньо спрямована, або через знаряддя, якими здійснюється. Головна увага при вимові таких структур концентрується не на деталях руху, на тих об'єктах, які виражені другорядними членами. Наприклад: «Умилась там чи ні – корзинку – і в ліс голубий!». У даному реченні увага зосереджується на словах «корзинку – і в ліс» (178) або речення «І раптом прорвався мостами – і вже ти в степу» (176).

Еліпсис присудка, що ним виступає одне з дієслів із значенням пересування в просторі, може й не викликати враження і уявлення про дію, що швидко розгортається, і характеризувати, в основному, його плавний, повільний темп. Такі еліптичні структури, будучи представлені сполученням обставин чи додатка з підметом при можливому призначенні, поширенні в художньо-літературній мові, у тому числі авторський, що подається в плані, звичайному для усної мови оповідності. Такі конструкції у зібраному матеріалі не виявлено. При такій же, в основному, побудові речення семантика еліптованого присудка, визначаючись загальним змістом конструкції і, передусім, лексичним значенням другорядних членів, може мати ту особливість, що, будучи близькою до дієслів із значенням руху, вона разом з тим перебуває на їх периферії і якоюсь мірою наближається до буттєвого дієслова, наприклад «Вкраїнські прапори вгорі – мов сонце над степами» (265) або «Струмок серед гаю як стрічка» (217).

У простому і складному реченнях можуть не називатися два і більше присудки із значенням руху. Неодмінною ознакою побудови таких конструкцій є обставина, додаток або різне сполучення їх. Вони надають розповіді виразної динаміки, показують енергійність дій, через що й вимовляються швидше, наприклад: «Один в любов, другий у містику, а третій в гори, де орли...» (102) або «Один

за одним – все на конях, один за одним ще й співають».

Речення з еліпсисом присудка, які виражають наказ, побажання, просьбу, покликання, подяку, запитання

Частина цих синтаксичних конструкцій – це типові формули військових, спортивних команд. Не всі види таких структур зустрічаються у ранніх поезіях П. Тичини: яких – більше, яких – менше, інші відсутні зовсім. Серед усього матеріалу ці конструкції становлять приблизно 5 відсотків.

У більшості випадків такі структури лаконічні, усталені багатовіковою практикою вживання й емоційні.

Речення з еліпсисом присудка, що має значення буттєвого дієслова

Цим еліптичним конструкціям властиві нульові форми повнозначного дієслова бути, що усвідомлюються у функції повноправних присудків, тобто в своєму реальному буттєвому значенні або в окремих варіантах цього значення. Ці конструкції складають найбільшу групу – 50 відсотків усього зібраного матеріалу.

Еліпсоване дієслово може бути маловиразним щодо семантики, може наближено до семантики інших дієслів.

Наприклад, у реченні: «Мовчать. В очах їх сльози» (295) – можна вбачати еліпсис буттєвого дієслова є, так і еліпсис одного з таких речень найбільше характеризує сполучення обставин місця або часу з підметом. Наприклад, «І раптом – небо ... шепіт гаю...» (19); «Там скрізь уже: сонце!» (70); «І раптом якось певно! На ранній весні – провісні, гей, на світанню гук» (56); «Прийдуть сьогодні: в мене вдома лиш я сама та квіти» (84).

Різновидом розглядуваних речень в теперішньому часі є односкладні й двоскладні конструкції з еліпсисом буттєвого дієслова

в значення минулого, майбутнього часу або умовного способу. Змістова і структурна еліптичність таких речень є очевидною, лише сприйманою. Значення умовності морфологічно виражається часткою *би* (б) або словосполучення *щоб*. Наприклад: «Краще нехай гірші закони, але щоб незмінні» (184); «Ще більше голівку заховала, щоб сліз не видно» (321); «Так вже натерпілись, так настраждались, що як воно далі – хто його знає» (360); «Хоч би чи дощ, чи завірюха» (240).

Своєрідною видозміною еліптичних речень є односкладні конструкції з еліпсисом заперечної форми дієслова *бути* або семантичного близького до нього заперечного дієслова. У таких конструкціях наявні форми морфологічного виразу заперечення: або підсилено заперечна частка *ні-ні*, *ні* в сполученні з іменником у родовому відмінку, або заперечні займенники *нікого*, *нічого*, *бо* прислівник займенникового типу *ніде*, *ніколи* тощо. Наприклад: «Туман, туман... та грязь без краю. Ні думок в голові, ні слів» (240); «Ні бога, ні чорта – на бурю!» (42); «Ані єдиної душі живої! Ах товариші...» (292); «Я не ходжу собі, Анжело, і нікого, й нікогісінько!» (378).

У зв'язку з певними обставинами і завданнями мовлення, його своєрідною спрямованістю та інтонацією, з якою такі речення вимовляються, значення дієслівності загалом чітко оформлені в свідомості мовців і не породжує здогадності щодо того, яке саме дієслово відсутнє в реченні. Трапляються випадки, коли такі структури функціонують як формально повні: «Бажаємо нових зустрічей!» і за потреби підкреслені особи тощо: «Я бажаю нових зустрічей!». У матеріалі таких конструкцій не виявлено. Однак це не означає, що за певних умов формально неповну конструкцію типу: «Здоров будь, Пушкін мій, землі орган могутий!» (175) ми сприймаємо як уламок повної – «Бажаю доброго здоров'я»: за змістом обидві структури є самодостатніми, і різняться вони між собою

граматично й стилістично. Як і в усіх інших випадках неповноти чи еліптичності речення – це паралельні засоби вираження того самого змісту, кожен з яких набув своєї стилістичної спеціалізації в системі мови.

Суттєва важлива риса цих конструкцій виявляється також в інтонації – виразно наказовій, прохальній, закличній, побажальній, спонукальній, яка реалізується в безлічі відтінків, кожен з яких так чи інакше видозмінює модальне значення висловлюваної думки. У письмовому мовленні такі ритмомелодійні відтінки відтворюються розділовими знаками, авторськими словами, усім контекстом. Наприклад: «Хоч би світало... – Мамо, хліба!» (168); «Крикнув отаман в діброву: – На коні, козацтво на коні!» (182); «Червона Армія виступила – до праці всі!» (293); «Поет, артист філософ і естет – усі на фронт...» (283); «Хвала і честь хоробрим!» (376); «До волі, бідні, босі й голі!» (96); «Молока! плаче дитина, а тут же й хліба за душею нема» (122).

Окрему щодо виконавчої функції групу еліптичних конструкцій становлять типові форми виразу вітання, прощання, побажання і под.. Вони мають досить усталене морфологічне вираження, якими виступає ти чи інша непряма відмінкова форма або прислівник. Наприклад: «добрий день тобі, Україно моя!» (217).

Речення з еліпсисом присудка, що має значення дієслова мовлення

Найчастіше вживаються у функції так званих авторських слів, які передують прямій мові. У постпозиції становлять близько 15 відсотків серед зібраного матеріалу. Наприклад: «Підвівся батько: замовчи!» (168); «Тут княгиня знов: – Послужи ще ти, вітрило, вітре – чорноброве!» (158). Еліпсис дієслова мовлення в авторських словах дозволяє уникнути повторення дієслова говорити та його синонімів, унаслідок чого ущільнюється мов-

ний вираз думки, інтонації персонажів органічніше вплітаються в авторську мову, а весь виклад досягає значної виразності й гучності.

За особливостями будови речення з еліпсисом дієслова мовлення можуть становити сполучення постпозитивної обставини або додатка з підметом, тільки підмет чи обставину тощо, наприклад: «І вона тихо: здрастуй!» (34); «Я знав – таки: перед Красою усі ми рівні, всі брати» (288); «А ти: до порогів течу» (193); «Перса дівчина спросоня: Син... синок» (29); «Та вітер розгнівався: усі співати ви негодні! І вже він за селом, за Листопадівим, і млини йому останню фразу – круга! круга! Бур'ян услід: голубчику, а я?» (188); «Встали мати, встали й татко: Де ластовенятко?» (16).

Структури з еліпсисом дієслів мовлення мають ту специфічну особливість, що в формально відсутнє дієслово мовлення найчастіше встановлюються на ґрунті слів автора і прямої мови персонажів, узятих разом. Це й зрозуміло, бо авторові слова і пряма мова персонажів утворюють певне семантико-синтаксичне ціле, яке при заміні прямої мови на непряму стає конструкцією складнопідрядного речення.

Речення з еліпсисом присудка, що має значення дієслова сприймання

Ці конструкції становлять 14 відсотків аналізованого матеріалу. До дієслів сприймання належать такі, як: бачити, глядіти, дивитись, роздивитись, запримітити, чути, відчути, сприйняти і под.. Разом із дієсловом еліпсується сполучник сурядності або сурядності та підрядності разом. Речення, у яких не названо дієслово сприймання, структурно оформлюються як прості або складнопідрядні. Підрядне речення, переважно додаткове, залежить у цих конструкціях від дієслова сприймання, формально відсутнього в головному реченні.

Наприклад: «Уночі над річку вийду – зорі,

зорі, височінь» (276); «А за вагоном крик і гомі» (168).

Відповідно до норм книжно – літературної мови ці речення мали б такий вигляд: «Уночі над річку вийду, бачу зорі, зорі, височінь; «А за вагоном чути крик і гомін». Еліпсис дієслова мовлення в цих реченнях зумовлюється їх власними лексико-граматичними ресурсами, є їх характерною ознакою, частково нормою, а тому й сприймається з меншою лексичною чіткістю, ніж це властиво для будь-яких власне неповних речень з пропущеним присудком.

Складні речення з еліпсисом дієслова сприймання, ускладненого нестачею сполучника (або сполучників), поділяються на дві групи. До однієї з них належать складні речення, що в своїй першій частині мають еліпсис одного з дієслів сприймання і сполучника і, а в другій – сполучника що. Наприклад: «Дивлюсь – там знов і знов примари» (212); «Він замахнеться раз – рыв: свист! крутіння! «Ми розуміємо зміст так: «Дивлюсь і бачу, що там знов і знов примари» «Він замахнеться – раз і чути рев! свист! крутіння!».

Другу групу утворюють складні речення, у головній частині яких не названо дієслова сприймання, від якого залежить речення підрядне – зі сполучником або без нього.

Особливістю цих структур, порівняно з попередніми, є те, що в їх складі, у головному реченні, наявне ще інше, до того не лексично виразне, дієслово сприймання, яке вказує на початок дії, означеної випущеним дієсловом – присудком. Є кілька таких речень у поезіях П. Тичини: «Прислухаюсь: голос, що вкруг росте, в собі я ношу» (212); «Поглянула – скрізь тихо» (47); «Гляну в небо – зорі, зорі ... В травах – блищаки» (235); «Куди не поглянь – оскалений звір, і небо у чорних кривавих слідах» (364). Повним реченням мало б такий вигляд, наприклад, речення перше: «Прислухаюсь – чую голос, що вкруг росте, в собі я ношу».

Висновки

Неповні речення – це повноправні, стилістично вагові речення, які мають велике поширення в практиці мовлення.

Під час дослідження визначено **частотність найбільш уживаних неповних речень** у ранніх поезіях П. Тичини:

- Речення з еліпсисом присудка, що має значення буттєвого дієслова (50 відсотків усього зібраного матеріалу).
- Речення з еліпсисом присудка, що має дієслова руху, пересування в просторі (близько 15 відсотків зібраного матеріалу).
- Речення з еліпсисом присудка, що має значення дієслова мовлення (близько 15 відсотків).
- Речення з еліпсисом присудка, що має значення дієслова сприймання (14 відсотків).

Менш похідні:

- Речення з еліпсисом присудка, які виражають наказ, побажання, привітання, подяку, запитання (5 відсотків).
- Речення з еліпсисом дієслова – присудка, що узвичаївся як виразник запитання (1 відсоток).
- Речення з еліпсисом підмета в двоскладному реченні або додатка в двоскладному і односкладному (3 відсотки).
- Речення (односкладні) з еліпсисом інфінітива – за наявності предикативного слова або слів пора, час.

Отже, у науковій роботі описано основні етапи розвитку теорії неповних речень, зазначено лінгвостилістичні особливості ви-

явлених структур, визначено їх частотність; з'ясовано виражальні можливості різних груп еліптичних речень у ранніх творах П. Тичини.

Список використаних джерел

1. Дудик П.С. *Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення; еквівалент речення*. Київ: Наукова думка, 1973. 284 с.
2. Єфремов С.О. *Історія українського письменництва*. Київ: Fetina, 1995. С. 476-478.
3. Коваль А.П. *Практична стилістика сучасної української мови*. Київ: Вища школа, 1987. 351 с.
4. Кулик Б.М. *Курс сучасної української літературної мови: синтаксис*. Київ: Рад. шк., 1961. 284 с.
5. Пономарів О.Д. *Стилiстика сучасної української мови*. Тернопіль, 2000. С. 246-248.
6. *Словник труднощів української мови* / за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ, 1989. 336 с.
7. *Сучасна українська літературна мова: стилістика* / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 588 с.
8. Тичина П.Г. *Сонячні кларнети: Поезії*. Київ: Дніпро, 1990. 399 с.
9. Чередниченко І.Г. *Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації*. 1954, С. 14-20.
10. Ющук І.П. *Українська мова: підручник*. Київ: Либідь, 2006. 640 с.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Автор:

Майданович Вікторія Вадимівна,
учениця 8 класу Новоград-
Волинського ліцею №1 ім. Лесі
Українки Житомирської області

Науковий керівник:

Корнійчук Маргарита Михайлівна,
студентка I курсу спеціальності
«Українська філологія»
Національного університету
«Острозька академія»

Науковий консультант

Максимчук Віталій Васильович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури, заступник
декана гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія» з питань
якості освіти

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-морально-
го виховання Національного
університету «Острозька академія»

Мета дослідження: поглиблене ознайомлення з перекладами Лесі Українки для детального вивчення творчості письменниці.

Завдання дослідження: 1) дослідити перекладацьку діяльність Лесі Українки; 2) порівняти оригінали текстів та переклади; 3) обґрунтувати чому надбання перекладів від Лесі Українки є дуже важливим для літератури.

Методи дослідження. У ході дослідження було проаналізовано перекладацькі твори Лесі Українки.

«Як я люблю оці години праці...»

Леся Українка

Полісся – це край, де народилася й виросла відома поетеса Леся Українка. Вона увібрала в себе живу душу народу та природи рідного краю, стала частиною його життя. Письменниця збагатила Україну надбаннями світової культури. Її творчість багатогранна десятиліття служить людям. Ми пишаємося тим, що твори Лесі Українки надають нам гордості, глибокої поваги до людини. Кожен із нас, звертаючись до поезії письменниці, знаходить щось нове і рідне для себе.

Значним надбанням світової культури є переклади, зроблені видатною поетесою. Своєю перекладацькою діяльністю Леся Українка внесла милозвучність української мови в світову культуру, а вітчизняну поетику збагатила новими художніми засобами та образами.

Лариса Петрівна захоплювалась перекладами з англійської мови, а саме: поеми Дж. Байрона «Каїн» і У. Шекспіра «Макбет», які відносяться до незакінчених поетичних перекладів. Українською мовою вона переклала вірші Байрона «Коли сниться мені, що ти любиш мене...», який вперше був надрукований 1960 року в журналі «Рідний край».

Багато уваги письменниця приділяла перекладам з російської та майстерно перекладала на українську мову «Пропашу грамоту» та «Зачароване місце» із збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» Н.В. Гоголя. В цих оповіданнях Леся Українка зберегла гоголівський гумор і лексичну досконалість в описах звичаїв українського народу. Неможливо не помітити різноманіття українського лексичного багатства в перекладі оповідань. Пригадаймо героя оповідання «Пропаша грамота», що потрапив до самої

нечистої сили: «Батьку мій рідний!»-охнув дід, роздивившись добре. Що за страшила! Мацапура на мацапурі, як то говорить! Відьом така пропасня, як лучається іноді на Різдво випаде снігу: та убрані, та розмальовані, мов панночка на ярмарку. І всі, скільки їх там було, як п'яні, оддирали якогось чортівського гопачка. Куряву збили, боже спаси, яку! Дрижаки пройняли б хрещеного чоловіка, якби тільки побачив, як високо скаче бісівське кодрло. Дідові ж, невважаючи на всю страхотняву, зробилося страшенно смішно, коли побачив, як чорти, крутячи хвостами, з собачими мордами, на німецьких ніжках звивались коло відьом, мов хлопці коло дівчат, а музики товкли себе в щоки кулаками, мов у бубни, та свистали носами, як у сопіл-ку. Тільки ж побачили діда, так і потурили до його ордою. Свинячі, собачі, козині, дрохвині, конячі морди – всі простягались, та отак і лізуть цілуватися. Дід тільки плюнув, як тая погань його напала».

Велику увагу письменника приділяла поетичним та драматичним творам. Так вона переклала українською мовою «Старуху Шзергіль» М. Горького, «Німфи» із циклу «Поезії в прозі» І.С. Тургенєва, поему В. Гюго «Бідні люди».

Видатному перу Лесі Українки також належать переклади з української мови на російську. Російською мовою вона перекладала прозові твори Івана Франка такі як: «Хороший заробіток», «На дне», «Сам виноват», «Леса и пастбища» та багато інших.

Цветы

Сейте семя красоты,
пусть взойдут цветы!
Роем лёгких мотыльков
пусть летят мечты.
Навестит весна народ, –
станет смело тот,
Кто земле родной принёс
хоть венок из роз.

Перебуваючи в Криму, Леся Українка працювала над перекладом твору У. Шекспіра «Макбет». У перекладі ми можемо спостерігати вільну інтерпретацію твору, яка підкреслює голос щирого українця. Перша сцена «Макбета» починається діалогом відьом на полі:

Одна відьма каже:

When shall we three meet again?

In thunder, lightning, or in rain?

І ось як це звучить у Лесі Українки:

Коли ми стрінемося, сестриці?

Чи в грім, чи в дощ, чи в блискавиці?

Читаючи початок твору, український читач сприймає переклад письменниці як особливе явище-читання між строкової інформації, а народні вислови письменника лаконічно поєднала з іншомовною інформацією. Тематика твору «Макбет» була дуже близька нашій поетесі. Гніт, біль за свою країну, страх, війна, зруйнування рідного краю – це все пережив кожен українець. Саме тому Леся Українка була зацікавлена перекладами драматичних творів.

Великий німецький поет Гайнріх Гайне зачарував українську поетесу тонким спостережливим талантом, точністю образу, метафоричністю і незрівнянною іронією. З великим захопленням Леся Українка у своїх перекладах відтворювала барвисту і дотепну лірику поета, і прагнула довести її до широких народних мас.

Г. Гайне був романтиком, який жив в свою епоху і опинився на перехресті бурхливих історичних подій. Його хвилювало кохання, свобода, суспільні проблеми, зв'язок з природою-все те, що хвилювало людство. Поет завжди шукав нових шляхів у мистецтві, самовдосконалювався, жив мріями.

Леся Українка вболівала за долю і майбутнє своєї країни. Вона не тікала від реальності, а намагалася втілити ідеальне в життя. Через свою поезію Лариса Петрівна

всіляла в людей надію на краще майбутнє, надихала, несла добро та красу в наш світ.

В ліриці Лесі Українки раннього періоду ми спостерігаємо творче шукання, яке в майбутньому приведе до створення вражаючих ліро-епічних полотен драматичного плану. В поезії Г. Гайне природа та світ навкруги – це здебільшого екзотичне тло, що підсилює гостроту почуттів, трагедію нерозділеного кохання:

*Warum sind denn die Rosen so blaß,
O sprich, mein Lieb, warum?
Warum sind denn im grünen Gras
Die blauen Veilchen so stumm?*

*Warum singt denn mit so kläglichem Laut
Die Lerche in der Luft?
Warum steigt denn aus dem Balsamkraut
Hervor ein Leichenduft?*

*Warum scheint denn die Sonn auf die Au
So kalt und verdrießlich herab?
Warum ist denn die Erde so grau
Und öde wie ein Grab?*

*Warum bin ich selbst so krank und so trüb,
Mein liebes Liebchen, sprich?
O sprich, mein herzallerliebstes Lieb,
Warum verliebest du mich?*

*Чого так поблідли ті рожі ясні,
Скажи, моя любя, мені?
Чого у зеленій траві запахи
Блакитні фіалки – сумні?*

*Чого жайворонок так сумно співа
Та жалібно в небі яснім?
Чого пахне так запахная трава,
Немов погребовий той дим?*

*Чого навіть сонце не гріє мене,
А прикро так світить на діл?
Чого на землі все сумутне і страшне,
Мов сумнее поле могил?*

*Чого мені тяжко, вмираю немов?
Скажи, мое щастя ясне!
О мила, кохана любко, промов,
Чого покидаєш мене?*

Обоє митців вирости і формувалися в різних країнах та соціальних умовах, але лірика Гайне мала вагомий вплив на розвиток творчої діяльності видатної поетеси.

Так само як і Леся Українка, Гайне почав складати свої вірші з раннього віку. В його поезії були різні напрямки: складав ліричні, епічні й драматичні твори, писав про мистецтво, філософію та політику. В 1817 році були надруковані вірші «Сон» і «Присвята» в журналі «Гамбурзький стражник», а в 1827 року вийшла збірка «Buch der Lieder», над якою він працював десять років. Критики писали, що його поезія свіжа, називали Гайне «німецьким Байроном».

У своїй поезії автор оспівував кохання та природу: гомін річок, сяйво золотих зірок, спів пташок, пахощі квітів. Гайне бачив світ навколо себе і в своїх творах міг його поетично оживити.

З часом з'являються твори у яких поет звертається до жанрів сатири, громадянсько-поетичної лірики, публіцистики, новели та історичної повісті: «Deutschland, ein Wintermarchn» та інші. Але 1851 року виходить збірка поезії «Romanzero» яка доводить, що Г. Гайне романтик, а поезія – його справжнє покликання.

Щоб донести до українського читача всю поетичність лірики німецького поета, Леся Українка перекладала не тільки зміст його віршів, а й втілювала поетичну форму творів засобами української мови. Видатній поетесі вдалося виразно змалювати образ юного поета і передати романтичні настрої письменника в перекладах 92 поезій з «Buch der Lieder».

Г. Гайне став для Лариси Петрівни, ніби, спорідненою душею. В його творах вона зна-

ходила рядки, які були їй близькими. В години смутку і сумнівів, Леся Українка зверталася до поезії видатного письменника, який її надихав. Невипадково одним з перших віршів, що переклала поетеса був вірш «Вони мене дражнили»:

*Sie haben mich gequält,
Вони мене дражнили,
Geärgert blau und blaß.
До серця діїняли,
Die Einen mit ihrer Liebe,
Одні тим, що любили,
Die Andern mit ihrem Haß.
Друзі тим, що кляли.
Sie haben das Brot mir vergiftet,
Вони мені до всього
Sie gossen mir Gift ins Glas,
Отруту долили,
Die Einen mit ihrer Liebe,
Одні тим, що любили,
Die Andern mit ihrem Haß.
Друзі тим, що кляли.
Doch sie, die mich am meisten
Комра ж мені найбільший
Gequält, geärgert, betrübt,
Жаль серцю завдала, –
Die hat mich nie gehasset,
То тая не любила
Und hat mich nie geliebt.
Мене і не кляла!..*

Розглянемо вірш Г. Гейне «Im wunderschönen Monat Mai» з другої частини збірки – *Lyrisches Intermezzo* і порівняймо його з перекладом Лесі Українки.

*Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen.*

*Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Vögel sangen,
Da hab ich ihr gestanden
Mein Sehnen und Verlangen*

*Коли настав чудовий май,
Садочків розвивання,
Тоді у серденьку моїм
Прокинулось кохання.*

*Коли настав чудовий май,
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.*

Вірш Г. Гайне містить дві строфи, кожна з яких складається з чотирьох рядків. В строфах римуються другий, третій і четвертий рядки. У перекладі Леся Українка залишила будову строф, але перший та третій рядок не римуються, тільки другий і четвертий мають римування. Леся Українка зберегла ритмічну будову вірша, який написаний двоскладовою стопою-ямбом. Перекладаючи фразу *Knospen sprangen*, Леся додала поетичності-садочків розвивання, використала метафору, а епітет *wunderschön* переклала дослівно-чудовий. Останню строфу вірша поетеса переклала антитезою-журба й кохання.

Вживаючи анафору – Коли настав чудовий май – поети змогли передати атмосферу весни, розквіту, почуття кохання. Лесі Українці вдалося перекласти вірш більш поетичною лексикою, зробивши його романтичнішим.

Наступний вірш відомого Г. Гайне письменника переклала дослівно:

*Lehn deine Wang' an meine Wang',
Dann fliessen die Tränen zusammen;
Und an mein Herz drück fest dein Herz,
Dann schlagen zusammen die Flammen!*

*Und wenn in die große Flamme fließt
Der Strom von unsern Tränen,
Und wenn dich mein
Arm gewaltig umschließt –
Sterb' ich vor Liebe-sehnen!*

*Обличчям до мого обличчя склонись,
Хай сльози поллються в нас спільно,*

*І серцем до серця мого притулись,
Хай полмінь еднеться вільно.*

*Коли наші сльози джерелом буйним
В велике те вознище зринуть, –
Я хочу востаннє тебе обійнять
І з жалю-коханнє загинуть!*

Оригінал написаний двома строфами. Перший та третій рядки римуються ритмічно, а решта – перехресно. Поет цей вірш написав сумішшю ямба та амфібрахія.

Леся Українка переклала вірш одною строфою. Спостерігаємо таке саме римування, окрім п'ятого і сьомого рядка. Деякі слова письменниці замінила, додавши поетичності.

Звернемо увагу на твір «*Liebste, sollst mir heute sagen*» де обидва митці при написанні вірша дотримуються хорею:

*Liebste, sollst mir heute sagen:
Ти скажи мені, кохана:
Bist du nicht ein Traumgebild',
Чи не мрія ти ясна,
Wie's in schwülen Sommertagen
Що співцеві в літню днину
Aus dem Hirn des Dichters quillt?
В думці сміливій зрина?*

*Aber nein, ein solches Mündchen,
Але ні! уста такії,
Solcher Augen Zauberlicht,
Очі любі, чарівні,
Solch ein liebes, süßes Kindchen,
Сюю гарну, милу вроду, –
Das erschafft der Dichter nicht.
Їх співець не змислить, ні!*

*Basiliken und Vampire,
Упирі та василиці,
Lindenwürm' und Ungeheu'r,
Змії, страхи, ящірки,
Solche schlimme Fabeltiere,
Всі дива страшноі казки –*

*Die erschafft des Dichters Feu'r.
От співцеві сні палкі.*

*Aber dich und deine Tücke,
Але ти, твоє лукавство,
Und dein holdes Angesicht,
Личко, погляди твої, –
Und die falschen frommen Blicke –
І зрадливі, і лагідні, –
Das erschafft der Dichter nicht.
Їх співець не змислить, ні!*

Цей поетичний вірш нагадує баладу. У ньому автор використовує точну риму та перехресне римування і замість трьох строф спостерігаємо чотири. У творі є звертання, запитання і відповіді, повторюються рядки «*Das erschafft der Dichter nicht...*»

У перекладі поетеса, також, використовує запитання і відповіді та звертання «*Ти скажи мені, кохана...*», що відповідає баладі. Леся Українка зуміла майстерно передати створену автором антитезу «*holdes Angesicht... die falschen frommen Blicke...*» переклавши «*І зрадливі, і лагідні...*». А складені основи на прикладі слова *Zauberlicht*, поетеса замінює епітетами, наприклад, любі, чарівні.

Зробимо аналіз вірша Г. Гайне «*Manch Bild vergessener Zeiten...*»

*Manch Bild vergessener Zeiten
Базато з забутого часу
Steigt auf aus seinem Grab,
Картин з домовини встає, –
Und zeige, wie in deiner Nähe
Я згадую, як близько тебе
Ich einst gelebet hab.
Життя я провадив своє*

*Am Tage schwankte ich träumend
Блукав цілу нічку у мріях
Durch alle Straßen herum,
По вулицях я самотний,
Die Leute verwundert mich ansahn,
Зглядалися люди на мене*

*Ich war so traurig und stumm.
Що я був мовчазний, смутний.*

*Des Nachts, da war es besser,
Вночі було краще, – безлюдні
Da waren die Straßen leer;
Всі вулиці в місті були;
Ich und mein Schatten selbender,
Я тільки та тінь моя власна
Wir wandelten schweigend einher.
Мовчазно по вулиці йшли.*

*Mit widerhallendem Fußtritt
По бруку так швидко ступав я
Wandelt ich über die Brück';
І крок мій навколо лунав,
Der Mond brach aus den Wolken
А місяць на мене з-за хмар
Und grüßte mit ernstem Blick.
Поважно згори поглядав.*

*Stehn blieb ich vor deinem Hause,
Ставав я край дому твого,
Und starrte in die Höh',
Дививсь у віконце твоє
Und starrte nach deinem Fenster –
Так пильно дивився угору,
Das Herz tat mir so weh.
І серденько рвалось мое*

*Ich weiß, du hast aus dem Fenster –
Я знаю, що ти виглядала
Gar oft herabgesehn,
Частенько на мене з вікна
Und sahst mich im Mondenlichte
А я, весь промінням облитий,
Wie eine Säule stehn.
Стояв, мов колона сумна.*

Твір написаний ямбом, у якому спостерігаємо скорочення: Brück', Höh', які велика поетеса не зберігає, а навпаки, в українському перекладі змінює оригінальне значення вірша. Також, Лариса Петрівна використовує

зменшено – пестливі слова: нічку, частенько, серденько, що надають твору милозвучності і чарівності.

Слід звернути увагу на вірш «Der Herbstwind rüttelt die Bäume»:

*Der Herbstwind rüttelt die Bäume,
В гаю шумить вітер осінній,
Die Nacht ist feucht und kalt;
Так холодно, воно вночі...
Gehüllt im grauen Mantel
Я їду самотній по лісі,
Reite ich einsam im Wald.
Закутаний, в темнім плащі.*

*Und wie ich reite, so reiten
Як швидко я їду, так швидко
Mir die Gedanken voraus;
Вперед моя думка летить,
Sie tragen mich leicht und luftig
Туди вона весело лине,
Nach meiner Liebsten Haus.
Де милої хатка стоїть.*

*Die Hunde bellen, die Diener
Ось брешуть собаки... от слуги
Erscheinen mit Kerzengeflirr;
Виходять мене зустрічать
Die Wendeltreppe stürm ich
Зо світлом. Біжу я в господу,
Hinauf mit Sporengeklirr.
По сходах остроги бряжчать.*

*Im leuchtenden Teppichgemache,
В кімнатці, у килими вбраній,
Da ist es so duftig und warm,
Там пахнуть м'які, тонкі,
Da harret meiner die Holde –
Там любя мене дожидає, –
Ich fliege in ihren Arm.
Лечу я в обійми палкі.*

*Es säuselt der Wind in den Blättern,
Шумить вітер листом дубовим,
Es spricht der Eichenbaum:*

*І дуб промовляє мені:
«Was willst du, törichter Reiter»,
«Мандрівцю дурний! чого хочеш?
Mit deinem törichten Traum?»
«До чого ти мрії дурні?»*

Даний твір відноситься до романтизму, але Леся Українка використовує простішу лексику, наприклад, хатка, кімнатці, мандрівцю, яка не типова для елементів романтизму. Поетеса зберігає оригінальне перекладне римування, дотримуючись неточної рими. У віршуванні Леся Українка використовує амфібрахію, а автор – ямб. У всьому творі відчувається іронія. Похмурий образ природи змінюється на замріяну історію нашого героя і повертають його до реального життя, в якому немає мрій. Обидва автори використовують повтор.

Образ	Що символізує в поезії	
	Леся Українка (збірка «На крилах пісень»)	Генріх Гейне (збірка «Книга пісень»)
Ніч	Соціальний гніт, царизм, занепад	Гнітючий стан душі, розлука з милою, втрата кохання
Зірка	Світле майбутнє, надія на краще життя народу, оновлення, відродження України	Обличчя коханої, таємниця загадка, наближення щастя
Сон	Покора, безвольність, втома душі, рабство	Казка, мрія, міф
Смерть	Втрата смислу діяльності, апатія, обивательський існування	Зречення своїх почуттів, бажання забути любов, поховати її

Висновки

Отже, вклад Лесі Українки в сучасну українську літературу – неоціненний. Саме вона зробила не зрозуміле легшим та простішим для сприйняття. Лариса Косач вважала, що до перекладацької діяльності потрібно відноситись з повагою, а саме: користуватися оригіналами, детально знати біографію автора твору, який буде підлягати перекладу, а особливо потрібно володіти мовами. Леся Українка вкладала всі свої таланти та можливості в те, щоб залишити такий важливий для літератури спадок.

Вона була надзвичайно обдарованою, оскільки, окрім того, що поетеса в перекладі дотримувалась оригіналу, вона користувалась різними художніми засобами: метафорами, епітетами, порівняннями. Також дотримувалась віршованого розміру, використовувала зменшено-пестливі слова.

Потрібно ще зазначити, що твори поетеси також були перекладені, а це доводить її майстерність та вияв поваги іноземних авторів до Лесі Українки.

Мета, що була поставлена на початку дослідження, виконана. Ми порівняли переклади з оригіналами творів, дослідили перекладацьку діяльність Лариси Косач та пояснили чому надбання перекладів від Лесі Українки є дуже важливим для літератури.

Рекомендації щодо використання

Рекомендуємо використовувати дану роботу в педагогічній діяльності, а саме в спеціалізованих школах або ж класах з філологічним або ж лінгвістичним нахилом. Також у педагогічних коледжах.

Ця праця допоможе детальніше дізнатись про творчість письменниці та краще зрозуміти її вклад у розвиток літературної та перекладацької діяльності для України.

**ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ
В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ
НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ
«БЕДРИК»**

Автор:

*Прокопишин Богдана,
учениця 9 класу Кременецького
ліцею імені У. Самчука Тернопільської
області*

Науковий керівник:

*Трачук Віра Миколаївна,
учитель української мови та
літератури Кременецького ліцею
імені У. Самчука Тернопільської
області*

Науковий консультант:

*Максимчук Віталій Васильович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури, заступник
декана гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія» з питань
якості освіти*

Координатор:

*Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Актуальність дослідження. Оксана Лятуринська як письменник здобула визнання україномовного читача ще в 30-ті роки, щоправда за межами Батьківщини, оскільки більшу частину свого свідомого життя прожила на американському материку. В Україні ж про неї заговорили на початку 90-х років ХХ століття. Вона залишила в пам'ять про

себе вірші й прозу для дітей і дорослих, галерею скульптурних і малярських портретів визначних українських діячів історії та культури, літературознавчі дослідження, колекцію власноручно створених писанок, цікаві знахідки з народознавства.

У діаспорі творчий доробок поетеси був високо оцінений. Побратим по перу з Празької поетичної школи, талановитий майстер поетичного слова Євген Маланюк назвав її «однією з найяскравіших жон руських нашої поезії» [14, с.224]. Серед критиків творчості поетеси в діаспорі був Улас Самчук. Волиннин, як і поетеса, письменник, якого доля зводила з О. Лятуринською неодноразово (під час навчання у Кременецькій гімназії, пізніше в діаспорі), висловився про її творчість так: «Її прозора, ясно-сонячна позачасова поємність краси була зіткана з особливого шовку, з надміру вражливості, з гіперболічного відчуття простору, в якому, здавалось, не було меж досяжності, байдуже, як це було давно й далеко. Це була поетеса зі справжньої Божої ласки, призначеної лише вибранцям» [15, с.236].

Першовідкривачем поетичного слова О. Лятуринської для українського читача на рідній землі вважають дослідника-літературознавця, професора Львівського університету ім. І. Франка Миколу Ільницького. Ще у часи перебудови він зумів опублікувати у часописі «Жовтень» (тепер «Дзвін») 29 поезій Лятуринської з невеликою передмовою. Він писав: «Лятуринська неповторна в ощадності лінії, у точності «емалевого» мазка, у згущеності внутрішнього чуття» [6, с.12]. Багато публікацій про поетку належить відомому краєзнавцю, провідному науковому працівнику Кременецького краєзнавчого музею Гаврилові Чернихівському, який разом з дружиною Валентиною у 2002 році видав фундаментальну монографію «Оксана Лятуринська. Життя і творчість» [17]. Досліджують творчість О. Лятуринської в Україні Петро

Кононенко, Тарас Салига, Ростислав Радішевський, Тереза Левчук, Ніна Анісімова та інші.

Оскільки в існуючих дослідженнях мало охоплені дитячі твори О. Лятуринської, хоча вони складають значний пласт творчого доробку поетеси, цікаві за змістом, багатством образів та художніх засобів, жанрами, нами обрано для дослідження тему «Фольклорні мотиви в поезії Оксани Лятуринської на матеріалі збірки «Бедрик».

Тема є важливою та актуальною тому, що, по-перше, поезії, поміщені у цій збірці цікаві як за змістом, так і в створенні образної системи, по-друге, поетеса досить цікаво і майстерно інтерпретує фольклорні дитячі жанри.

Наукова новизна дослідження полягає у виділенні та характеристиці жанрів, мотивів та образів віршів збірки «Бедрик».

Об'єкт дослідження: вірші збірки О. Лятуринської «Бедрик».

Предмет дослідження: жанрове та тематичне багатство, своєрідність образів у названій збірці.

Мета роботи: окреслити своєрідність використання фольклорних традицій у віршах Оксани Лятуринської на прикладі матеріалу збірки «Бедрик».

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) описати життєвий і творчий шлях Оксани Лятуринської, визначити її внесок у розвиток сучасної української літератури для дітей; 2) з'ясувати специфіку трансформації авторкою різних жанрів фольклору у власному доробку; 3) проаналізувати характерні для усної народної творчості сюжетно-композиційні особливості та зображально-виражальні засоби, використані авторкою; 4) з'ясувати семантику ключових символів поезій у порівнянні з народною творчістю українців; 5) визначити особливості індивідуально-авторського задуму.

Методика дослідження має комплекс-

ний характер, що полягає в застосуванні як загальнонаукових, так і спеціальних методів дослідження, що зумовлено метою й конкретними завданнями. Метод порівняння, спрямований для зіставлення мотивів, сюжетів, образів, символів тощо, характерних для усної народної творчості та досліджуваних текстів письменниці, є одним з найголовніших з-поміж застосованих загальнонаукових методів. Сюди ж зараховуємо й метод спостереження, що полягає у виокремленні фольклорних елементів шляхом вибірки з обстежуваних текстів.

З-поміж спеціальних методів застосовано: інтертекстуальний – з метою виявлення специфіки художнього світу поетеси в досліджуваних творах у співставленні з фольклором; бібліографічний метод – для з'ясування впливу життєвого шляху письменниці на її творчість; міфологічний аналіз – для виявлення й характеристики в обстежуваних творах міфологічних компонентів, їх функцій в системі усної словесності, окреслення художніх функцій міфологічних образів у контексті літературних текстів; порівняльно-генетичний – для виокремлення художніх форм досліджуваних текстів, їх аналізу, що полягає у вивченні їхнього походження та шляхів трансформації з творів народної творчості.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали можуть бути використані на уроках української літератури в молодших класах; на уроках літератури рідного краю; факультативних та гурткових заняттях, при проведенні тематичних вікторин, усних журналів, наукових конференцій тощо.

Життєвий і творчий шлях Оксани Лятуринської

Народилася Оксана Михайлівна Лятуринська 1 лютого 1902 року на Волині на хуторі Ліс неподалік Старого Олексинця, що на Кременеччині в родині багатодітного офі-

цера-прикордонника російської армії. Хоча в сім'ї розмовляли не місцевою мовою, а російською, вона, спілкуючись із хутірськими дітьми українців, самотужки опанувала їхню мову, яка стала для неї рідною.

Перший вірш «В Альпах», який написала О. Лятуринською у восьмирічному віці, передає почуття дитини, викликані замилюванням красою рідної природи.

Батько майбутньої поетеси, Михайло Лятуринський, прагнув дати своїм дітям належну освіту й виховання. Він відправив доньку в жіночу гімназію до Острога. В цей час вона пише поетичну замальовку «З Острозького архіву».

Письменниця вирішує продовжити навчання в закладі, де освітню програму здійснюють українською мовою. Вона вибирає Кременецьку приватну українську гімназію ім. Івана Стешенка, відкриту 1918 року й переходить туди на початку 20-х років. Хоча матеріальні умови цього закладу освіти були незадовільними, проте атмосфера відповідала духовним потребам майбутньої поетеси. Кременецька гімназія – єдиний заклад загальної середньої освіти на весь великий повіт, де навчання проводили українською мовою. Тут О. Лятуринська потрапляє в середовище української молоді, яке готує себе благородній справі – служінню Україні. Улас Самчук, який навчався в Кременецькій гімназії одночасно з О. Лятуринською, згадує про цю школу так: «Вона робила з нас не лише фахівців діла, але також громадян, патріотів, діячів і організаторів національного життя» [15, с.268].

У цей час набуває завершеності літературне спрямування майбутньої поетеси. В гімназії обдарована молодь гуртується навколо Уласа Самчука, який керує літературним гуртком «Юнацтво». Під тією ж назвою виходить рукописний альманах, у якому гімназисти поміщували свої вірші, оповідання, нариси. В цьому часописі

Оксана Лятуринська вперше заявила про себе як поетеса. Свої літературні смаки в цей час вона формувала під впливом творів українських поетів. Відомо небагато поезій періоду, коли авторці було 15-17 років, з них збережено такі: «Мамі», «Волошки», «Весна 1918 року», «Листопад», які пізніше увійшли до її збірок празького періоду.

У сімнадцятирічному віці О. Лятуринська втрачає матір, що стало причиною написання вищезазначеного вірша «Мамі» («Мовчезно за гробом твоїм ідучи...»). А через рік вона покидає рідний хутір і пішки взимку, подолавши 50 кілометрів, опиняється в старшої сестри, яка жила в Катеринівці Кременецького повіту. Спонукало її до такого вчинку рішення батька видати доньку заміж за нелюба.

1924 року Оксана Лятуринська, не закінчивши навчання, покинула рідний край назавжди. Вона поїхала до старшого брата Івана, який перебував тоді в Німеччині. Щоправда тут вона надовго не затрималася й переїхала до Чехословаччини, де 1926 року закінчила реальну гімназію у Ржевницях поблизу столиці. Потім навчалася на філософському факультеті Карлового університету, відвідувала лекції з літератури, філософії, історії, мистецтва, здобувала фахову освіту у Високій мистецько-промисловій школі та Українській студії пластичного мистецтва, брала уроки малювання у відомих професорів С. Мано та Н. Дворжака [8, с.332].

У Празі доля звела поетесу з представниками Празької поетичної школи О. Ольжичем, Є. Маланюком, О. Стефановичем, Н. Левицькою-Холодною, О. Телігою, Ю. Дараганом та ін. Спілкування з емігрантами, атмосфера любові й краси, віри в прийдешнє царство свободи й гармонії, які молода генерація підтримувала в своєму оточенні, утвердили гуманістичне та поетичне кредо О. Лятуринської: творити в сфері духовного відродження України.

У другій половині 20-х років вона пише чимало віршів, які друкує в різних журналах, збірниках. Від окремих поезій, розміщених у різних альманахах, до власної збірки творів пройшло чимало часу. Перша книжечка творів О. Лятуринської «Гусла» вийшла у Празі тільки 1938 року, а наступна «Княжа емаль» там же – 1941. Вони привернули увагу критики, яка відзначила своєрідну самотність поетеси. Пізніше сходження Оксани Лятуринської на поетичний олімп свідчить лише про те, що вона прагнула не просто виспівати себе, а знайти свій власний зміст і стиль.

Життя О. Лятуринської в еміграції було нелегким. Постійно мучила ностальгія за рідним краєм. Кілька разів до початку Другої світової війни їй вдалося вирватися на батьківщину. Війна ж стала для неї справді важким випробуванням: переживання за рідних, які опинилися спершу під більшовицькою, фашистська окупація, чутки про трагічну долю близьких людей, втрата житла і слуху під час нальотів американської авіації, а в травні 1945 року арешт енкаведистами й тюрма. Щасливий випадок допоміг їй врятуватися. І вона 1946 року потрапляє в табори Ді-Пі, де пробула три роки.

Особиста невлаштованість та хвороба ускладнювали їй життя, але й тут, у таборах, вона знаходила сили для творчості. Лятуринська стає членом Мистецького Українського Руху (МУР), який, незважаючи на несприятливі умови табірної життя, розпочав свою роботу під головуванням У. Самчука. Письменниця завершує роботу над книжечкою новел «Материнка», яку розпочала ще в Празі. Ця збірка вийшла у світ 1946 року в Мюнхені. Одночасно О. Лятуринська створює галерею портретів українських гетьманів для часопису «Арка» та тогочасного альманаху МУР, бере участь у мистецькому оформленні згаданих видань.

Лише 1949 року О. Лятуринська за сприяння земляка О. Неприцького-Грановського,

професора Мінесотського університету, потрапляє до США й поселяється в Міннеаполісі.

На американському континенті, долаючи мовний бар'єр, переборюючи матеріальні труднощі, спричинені погіршенням здоров'я, неможливістю знайти роботу, О. Лятуринська продовжує творити в царині поезії, прилучається до активної участі в мистецькому житті діаспори. На кошти, зібрані на благодійних творчих вечорах, видає нову книжечку поезій, знову ж під назвою «Княжа емаль» (1955 р.), а також нову збірку віршів «Веселка». Через рік після «Княжої емалі» видано збірку «Бедрик», яка містить вірші для дітей. Отже, за життя поетеси вийшло п'ять книжечок. Ще чотири з'явилося уже після її смерті. Це – «Ягілка» (1971), «Зібрані твори» (1986), «Великодній передзвін: писанки і поезії» (1986), які видані у США; і поки що єдина збірка побачила світ в Україні – це книжечка для дітей «Знаю казку» (1995).

Померла О. Лятуринська 13 червня 1970 року на 69 році життя у Міннеаполісі, її останки перевезли до Українського Пантеону Бавнд-Брук, що у штаті Нью-Джерсі, і там поховали поруч із могилою Євгена Маланюка [17, с.45].

Поетичний доробок Оксани Лятуринської займає особливе місце в українській літературі ХХ століття. Її збірки віршів виходили упродовж 30-80-х рр. в діаспорі. В них поетеса створює своєрідний, притаманний лише їй образний світ, який живився фольклорними джерелами, глибокими знаннями з історії, літератури, філософії. Через поезію О. Лятуринська обіймає тисячолітній простір і час, а себе і сучасника вона бачила через призму реалій та уроків Вітчизни, від язичницької епохи до Київської Русі і від Гетьманщини до ХХ століття [8, с.386].

Значну частину поетичного доробку письменниці становлять твори на дитячу тематику. Це збірки віршів для малюків «Бе-

дрик», «Ягілка», чимало поезій такої тематики є у збірці «Великодній передзвін», а також в інших збірках, зокрема «Веселці», дітям призначена і книжечка оповідань «Материнка». Ці твори вирізняються оригінальним зв'язком із життям, українськими традиціями, життєствердним гуманізмом, гумором. Щодо визначення причин, що спонукали О. Лятуринську писати для дітей, то можна виділити такі: прагнення поетеси виховати патріотів України; спогади про дитячі та юнацькі роки, які були найщасливішими в її житті, оскільки тоді вона жила на рідній землі; відсутність власної сім'ї.

Збірки «Бедрик», «Веселка» і «Ягілка» складають творчий доробок уже зрілої поетеси О. Лятуринської. Вони увійшли в повне видання творів О. Лятуринської «Зібрані твори», видане в Торонто 1983 р. На жаль, донині ці збірки поезій в Україні не перевидані. Їх примірники знаходяться у приватних бібліотеках кременчан. Лише 34 вірші з них надруковано у книзі «Знаю казку», впорядкованій Р. Радишевським. Вона вийшла в Києві 1995 року у видавництві «Веселка» [13, с.13].

Вірші поетеси містять яскраві трансформації елементів української народної традиції, спрямовані на виховання любові до природи, естетичне збагачення юних читачів, розвиток спостережливості, патріотизму. Елементи народної творчості, а саме: цікаві образи, стислий обсяг, поетичність мови, фантастика, героїка, динамізм, поєднання мовного матеріалу з елементами гри – відповідають інтересам дітей різного віку, дозволяють легко засвоїти нову інформацію, тобто є цінним матеріалом для розумового, морального й естетичного розвитку. Оксана Лятуринська вміло використовує ці елементи, доводячи тим самим, що вона – тонкий психолог, знавець дитячих душ і запитів.

Отже, О. Лятуринська зробила значний внесок у розвиток української літератури для дітей. Поетеса-патріотка насамперед

дбала про майбутнє Вітчизни, про виховання духу нації, прагнула посіяти в свідомості підростаючого покоління зерна любові й краси. Поетеса вважала одним з основних завдань своїми творами наблизити дитину до природи, розкрити її глибинні таємниці, прищепити любов до краси рідної землі й рідного слова.

Інтерпретація фольклорних жанрів та образів у віршах збірки «Бедрик»

Збірку «Бедрик» видано в США (у Вінніпегу видавничою спілкою «Тризуб») 1956 року із вступним словом самої поетеси. Це перша книжка для дітей О. Лятуринської. Вона містить 28 поезій.

В передмові, яку написала О. Лятуринська, зазначено, що над збіркою вона працювала в Чехословаччині 1942 року й мала опублікувати ще 1943 року, але видання її відтягувалося аж до заборони німецькою цензурою видавати будь-що українською мовою. У вирі війни «Бедрик» загубився й лише 1955 року авторці вдалося знайти перший недописаний текст і дещо з рисунків [11, с.5].

Цю збірку ілюструвала сама авторка. Цікавий малюнок на палітурці: на стеблині ромашки сидить сонечко, крила розпущені, комаха готова до злету; на неї дивиться півень – дзьоб широко розкритий, збурений хвіст. Отже, бедрик – це «сонечко», «божа корівка», комаха, якій присвячена народна закличка-прохання до сил природи. Малюнками супроводжується кожний вірш, вони надзвичайно колоритні й у значно доповнюють текст.

Укладаючи збірку «Бедрик», О. Лятуринська неначе занурилася у дитячий світ мислення і сприйняття. Призначена книжечка для наймолодшого читача. Підтвердженням цієї думки є те, що Оксана Лятуринська звертається до стилізації або використовує окремі особливості таких дитячих фольклорних

жанрів, як загадка, веснянка, колискова, закличка та ін.

Збірку відкриває вірш «Бедрик», який і дав назву усій книжечці. «Він, – писала О. Лятуринська у передмові до книжечки, – віщує погоду. Для гадання беруть його на долоню, і коли він, знайшовши найвищий пункт, незабаром злетить, – це знак, що буде добра погода...». І з боєм у серці зазначила: «Можливо, вимер на Україні й бедрик, і нікому провіщувати добру погоду. А над Україною хмари й хмари...» [11, с.5, 8].

Заклички – короткі поетичні твори, пов'язані з вірою давніх людей в магічну дію слова, в яких звучать звертання до природних явищ, стихій, об'єктів, з метою вплинути на погоду, докільля чи саму людину. Окрему групу становлять заклички із звертанням до комах, птахів, тварин. Вони дуже різноманітні за формою. Частина споріднена із замовляннями, тобто містить спонукання до якоїсь дії, яка мусить у чомусь посприяти людині [9].

До двострофного вірша «Бедрик» поетеса бере епіграф із фольклору, – закличка до божої корівки: «Лети, лети, сонечко, до святого Божечка, принеси погодочку на нашу Земличку». А сама поезія – відповідь на прохання дітей:

Виліз бедрик на стеблинку,
показав крапчасту спинку,
розчепірів раптом крильця...
...й випав красно день хороший! [11, с.9].

Як і в народних закличках авторка використовує уснонародні мовні засоби, зокрема, пестливу лексику: «стеблинка, спинка, крильця, бадильця».

У наступному вірші «Півник» передано народне повір'я, що півень своїм співом провіщує зміну погоди. Твір за змістом і лексичним наповненням нагадує примовку. Це жанр дитячого фольклору, подібний до вищезазначеного, але, на відміну від закличок, не містить звертання із безпосередньо ви-

словленим проханням, а виражає почуття, викликані певним явищем:

Скочив півник наш на тин,
кукуріче, мов на кпин,
гострить, гострить остроги.
Видно, буде не до гри!
Не сподієшся, капцем
ще й відерцем-відерцем
дощик піде от-от-от
і до нитки змочить в льот [11, с.10].

Ці поетичні твори знайомлять маленького читача з прикметами, які побутували у нашого народу з найдавніших часів, і стали невід'ємною частиною дитячих фольклорних сюжетів.

У творах О. Лятуринської відчутна й тема сну та заколисування, яка є однією з характерних ознак фольклорних колисанок. Сама назва вірша «Бай-дідуньо-вечір» містить ремінісценції народних традицій. Насамперед це частина, часто вживаного у фольклорних колискових піснях, рефрена «Баю-бай», а також персоніфікований образ вечора, який «вийшов із-за гір».

У багатьох колисанках мотив присипляння пов'язаний з ще однією напівміфічною істотою – котом. Кіт у слов'янських культах займає вагоме місце, він символ оберегу дому. Крім того, очевидно, здавна була помічена здатність kota швидко засинати, спати більшу частину доби. З цим був пов'язаний звичай класти kota в колиску перед тим, як туди клали дитину [9]. У вірші «Бай-дідуньо-вечір» натрапляємо й на цей образ:

Йдіть но подивіться
В тихий наш куток!
Лиш муркоче киця
Біля діточок. [11, с.10].

Визначальним у народній колисковій пісні також є звуковий (ритмо-мелодійний) компонент, наявний у цьому вірші.

Одним із найулюбленіших фольклорних

жанрів для дітей є загадки. Це короткі твори, в основі яких лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього). Щоб знайти відповідь - відгадку, потрібно вміти зіставляти життєві явища на основі їх спорідненості чи подібності за певними ознаками, рисами, характеристиками. Специфіка загадок полягає в тому, що в них у завуальованій алегоричній формі зашифровано якийсь предмет чи явище і треба відшукати його первісне значення. Тому на думку деяких учених, «кожна загадка композиційно – одночленний паралелізм, другим членом якого є відгадка» [9].

У збірці «Бедрик» поміщено три віршовані загадки. Першу з них за класифікацією І. П. Березовського можна зарахувати до тематичної групи «Природа». Це загадка про капусту. Найчастіше твори цього жанру, побудовані на основі метафори, алегорії, персоніфікації, на яку й натрапляємо в цій загадці, адже образ капусти антропоморфичний. Вона має «вбрання», може його поскидати, авторка називає її чепурихою. Отже, рослинний світ порівняно з людиною, її звичною діяльністю.

У наступній загадці про дупло й вивірку також наявне перенесення елементів людського середовища на природу: білка живе у «світличці» з вікнами й шпалерами. Третя загадка містить відгомони найдавніших уявлень наших предків про світобудову та природні явища, наділені ознаками істот:

Я кудись усе біжу
Через річку, то межу,
З вітром-сонцем я дружу,
За далінню все тужу.
Перейняти хоче гай,
Заманити хоче плай.
Кину стрічку не одну
І до річки враз пірну! [11, с.22].

Хоч образи доступні дитячому сприйняттю, під кожною загадкою обернутим

шрифтом подано відгадку; малюнок до твору теж підказує, про кого йдеться. Це свідчить про турботу авторки кожен вірш зробити доступним, легким для сприйняття.

Характерними для дитячої літератури є образ природи, світу рослин і тварин. Оксана Лятуринська – поетка своєрідного образного мислення. У віршах збірки «Бедрик» природа представлена образами хмаринки, незабудки, світлячка, нічки-чарівниці, пташки, вовчика, зайчика, котика, вечора тощо.

У творах досліджуваної збірки виокремлюється образ сонця. Не випадково Бедрик в однойменній поезії зі збірки з такою ж назвою злітає «вбік до сонця-світлоноші» [11, с.9]. Сонце за народними віруваннями – джерело життя. Із цим віруванням пов'язані прислів'я, загадки, казки. О. Лятуринська до образу сонця у творах на дитячу тематику звертається неодноразово.

Сонце ген вже над вікном
Грає зайчиком, лоскоче
(«Про Юрчика») [11, с.13].

Весна про це почула
І з сонечком прийшли.
Співає хтось так люблю й тепло
Про сонечко й блакить («В гайку...»)
[11, с.35].
Як на сонечко погляну,
наче свічка, тану, тану...
(«Снігова баба») [11, с.39].

Йти до терема поспати
Хоче Сонечко-царенко
(«Сонце, Місяць і Зірки») [11, с. 44].

У міфосвіті поетеси, як і в фольклорі, добро перемагає зло. У вірші «Чорнобог», яким завершується збірка «Бедрик», з'являється казковий образ обрина-вечора, що стрілою влучив у сонце; він «злий такий, недобрый». Проте сонечко не злякалося його, а «...запало, променем заграло, гукнуло з бані

людям на добраніч і що вийде знову завтра над діброву» [11, с.44].

Не менш поширеним у народнопісенній творчості є образ дороги – символ людського життя, труднощів, які доводиться долати кожному. У поезіях збірки «Бедрик» О. Лятуринської йдеться не про широкий життєвий шлях, який має здолати людина, зустрівши на ньому і щастя і горе. Це стежечка, якою дитина робить лише перші кроки, не знаючи, що її чекає попереду. По ній цікаво йти, відкривати невідоме:

Ми гукаємо знов і знов:

– де ти, стежечко, агов?! («Луна») [11, с.16].

Повилися стежечки,
золоті мережечки,
і біжать кудись.

Перегнались стежечки,
сплутались мережечки
й знову подались («Стежечки») [11, с.17].

Змальовує поетка й образи дітей з характерними для наймолодшого віку рисами: «мазунчика» («Ранок»), сплюшка і лінивця («Про Юрчика»), маленького трудівника («Пастушок», «Гиля, гуси»), войовничість дитячої натури («Юрчикова війна»).

Образній системі віршів збірки характерні простота, чіткість малюнка, використання яскравих зображувальних засобів мови.

Відчувається, що тут важлива роль відводиться фольклорним образам, але поетеса не переносить його у свій віршовий текст механічно, а майстерно надає народнопісенним образам іншого, часто наближеного до сучасності значення.

Висновки

Творчість О. Лятуринської своєрідна, багатогранна, неповторна. Поетеса добре знала свій народ, його менталітет, характерні риси і правдиво відобразила їх у поетичних творах. Вона була проникливим і тонким

знавцем духовної творчості рідного народу, скарбів народної пісні, казки.

Осібне місце в її поетичному доробку займають твори для дітей, з-поміж яких можна виокремити вірші, написані для дітей молодшого віку, та твори для дітей середнього та старшого віку.

Збірка «Бедрик» О. Лятуринської є однією з найкращих добірок для дітей молодшого віку. За жанровим складом серед віршів для малюків знайдемо колискові, вірші-заклички, жартівливі, вірші-загадки, вірші на казкову тематику, що свідчить про майстерне засвоєння поетесою народнопоетичних традицій. Цим творам характерні прозорість фарб, простота і чіткість малюнка, економне використання зображувальних засобів мови.

Важливе місце у творах досліджуваної збірки відведено фольклорним мотивам, але народнопоетичні образи тут осучаснені.

Багата і самобутня образна система збірки Оксани Лятуринської. Це насамперед олюднені природні явища. Образній системі віршів збірки характерні простота, чіткість малюнка, використання яскравих зображувальних засобів мови.

Твори поетеси для дітей пройняті живим відчуттям різнобарвності світу, багатогранності людських взаємин, сповнені щирої любові до рідної землі, виховують увагу до навколишнього середовища, підтримують жагу пізнання, сповнюють бажанням оновлювати світ.

Список використаних джерел

1. Войнович В. *Українська міфологія*. – К.: Либідь, 2002. – 663 с.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. *Теорія літератури: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти*. – К.: Либідь, 2001. – С. 205-208.
3. *Дитяча література як органічна частина всієї художньої літератури*

- ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: odb.te.ua/1735.
4. Довженко Г.В. *Український дитячий фольклор: віршовані жанри*. – К.: Наукова думка, 1981. – 171 с.
5. Золотницький М.Ф. *Квіти в легендах і переказах*. – К.: Довіра, 1992. – 206 с.
6. Ільницький М. Поетичні емалі Оксани Лятуринської // *Жовтень*. – 1989. – Ч.9. – С. 11-15.
7. Качак Т.Б. *Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litmisto.org.ua/?p=25650.
8. Кононенко П. *Княгиня української духовності // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах)*. – Том 2. – К.: Рось, 1994. – С. 384-388.
9. Лановик М., Лановик З. *Українська усна народна творчість* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.e-reading.club.php?book=1006554](https://www.e-reading.club/php?book=1006554)
10. *Літературознавчий словник-довідник // За редакцією Гром'яка Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремка В.І.* – К.: Академія, 1997. – С. 456-457, 547, 561, 634.
11. Лятуринська Оксана. *Бедрик: Вірші для дітей*. – Вінніпег: 1956. – 46 с.
12. Лятуринська Оксана. *Знаю казку: Вірші, оповідання для дошкільного та молодшого шкільного віку*. – К.: Веселка, 1995. – 95 с.
13. Радишевський Ростислав. *Сокіл-пісня з гаптованого рукава // Лятуринська Оксана. Знаю казку*. – К.: Веселка, 1995. – С. 5-11.
14. Салига Т.Ю. *Одна з найяскравіших «жон руських» нашої поезії // Салига Т.Ю. Високе світло: Літературно-критичні студії*. – Львів, Каменярь, Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994. – С. 224-242.
15. Самчук Улас. *На коні вороному: Спогади*. – Львів: Атлас, 2000. – 279 с.
16. *Українська дитяча література. За редакцією Кіліченка Л.М.* – К.: Вища школа, 1984. – 215 с.
17. Чернихівський Г., Чернихівська В. Оксана Лятуринська. *Життя і творчість*. – Кременець – Тернопіль: 2002. – 289 с.
18. Чернихівський Г.І. *Терниста зоря Оксани Лятуринської // Чернихівський Гаврило. Портрети пером*. – Кременець-Тернопіль: 2001. – С. 29-48.
19. Шевельов Ю. *Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською // Оксана Лятуринська. Зібрані твори*. – Торонто: 1983. – С. 9-67.

**ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ОСТРОЗЬКОЇ БІБЛІЇ
В ПЕРЕКЛАДІ РАФАІЛА
ТУРКОНЯКА**

Автор:

Фурдей Андріанна Вікторівна,
учениця 10 класу НВК «Оженинська
загальноосвітня школа I-III ступенів
№2 – ДНЗ»

Науковий керівник:

Мельник Анастасія Валеріївна,
студентка I курсу спеціальності
«Філологія: Українська мова
та література» Національного
університету «Острозька академія»
Гіль Світлана Миколаївна,
учитель української мови та
літератури НВК «Оженинська
загальноосвітня I-III ступенів №2 –
ДНЗ»

Науковий консультант:

Максимчук Віталій Васильович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури, заступник
декана гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія» з питань
якості освіти

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Мета. «Щоб ми всі пам'ятали, що Бог зробив нас українцями не для того, аби ми були товаром для інших народів, а щоб піднімали

свій власний народ, чого б це не коштувало. Маємо також пам'ятати, що хочемо ми того чи ні, а як станемо перед Господом Богом, то він не питатиме, скільки ми мали грошей у кишенях чи авт в гаражі. А питає, що ми зробили для свого ближнього, у нашому випадку – для свого народу» (Рафаїл Турконяк).

Завдання. Дослідити: •історію перекладу Острозької Біблії; •подати лінгвістичний опис досліджуваних мовних одиниць; •виявити специфіку лексичної організації перекладу; •розглянути семасіологічні особливості тексту.

Об'єктом дослідження є Острозька Біблія. **Домінуючий змістовий аспект:** переклад Рафаїла Турконяка

Джерелами дослідження є фактичний матеріал, Септуагінта (для Старого Завіту), новозавітні грецькі рукописи, критичний текст та попередні напрацювання, українські переклади Біблії.

Практичне значення: матеріали роботи можуть бути використані на уроках етики, мови та літератури, організаторами виховної роботи, класними керівниками на заняттях, студентами, працівниками закладів культури.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох частин, висновків, списку використаних джерел.

Актуальність теми. Біблія – священна книга трьох світових релігій: іудаїзму, християнства та ісламу. Віра цих релігій базується на ній, тому що кожна з цих релігій вважає її Словом Божим. Біблія занесена у книгу рекордів Гіннеса як найпопулярніша книга світу.

Автори, які досліджували історію української літератури, говорять: «Біблія справляла протягом віків винятковий вплив на ідеологічно-духовне життя, літературу, культуру, образотворче мистецтво багатьох народів».

Біблія – книга цілковито унікальна, невичерпна, книга, в якій усе сказано як про

Бога, так і про людину. Всюдисущий Бог у ній багаторазово нам відкривається і дає нам прозрівати Свою тайну. Себе ж людина пізнає в ній, починаючи з найвозвишеніших прагнень своїх і закінчуючи найтемнішими сторонами своєї совісті, тими, де рана, нанесена первородним гріхом, кровоточить у кожного.

Кожен християнський народ, який прагнув розвиватись, вважав, що потрібно мати Біблію своєю рідною мовою. У деяких народів створювалось, навіть, письменництво, люди вчилися грамоти для того, щоб мати можливість читати книгу книг. Так переклад Біблії слугував не лише чинником розвитку писемності, а й сприяв, в певному розмінні, еволюції державної мови.

Існує визнана у світі думка, що народ, який має переклад Біблії своєю рідною мовою – це народ, який має право на існування на планеті.

Цей факт і зумовив актуальність теми «Лексичні особливості Острозької Біблії в перекладі Рафаїла Турконяка».

Історія перекладу Острозької Біблії

Переклад Нового Заповіту Турконяк почав у 1975 році. Він перекладав не з старослов'янської мови, як перекладачі, що перекладали до нього, а з старослов'янської. За основу спочатку взяв Єлизаветську Біблію, а пізніше – Острозьку Біблію.

Це не літературний переклад, а дослівний. Основним було якомога точніше передати оригінальний церковнослов'янський текст Острозької Біблії, що складається з 76 книг.

Він уперше використав для перекладу Старого Заповіту не гебрейські тексти, а грецький переклад – Септуагінту. Необхідність такого перекладу Р. Турконяк пояснює значними розбіжностями між грецьким і гебрейським текстами і тим, що знайдені в Кумрані сувої в багатьох випадках віддають перевагу грецьким текстам.

Перекладач зазначає, що робота над перекладом Старого Заповіту проходила у два етапи: спершу він робив два паралельні переклади: із Септуагінти та з давньогебрейської, а потім порівнював їх, «відбираючи найбільш точний за змістом текст». Окремим проектом Р. Турконяка став переклад Острозької Біблії, що підтверджує її особливий статус «перекладу-оригіналу» для української культури.

Найскладнішим було знайти оригінальні грецькі та латинські тексти, якими користувалися острозькі вчені при перекладі Біблії. Всі переклади на народні мови того часу базуються виключно на одному тексті. У випадку Острозької Біблії вжито багато різних грецьких, старослов'янських, латинських та інших текстів. Щоб приступити до перекладу, слід було знайти оригінальні тексти. Пошук оригіналів забрав понад двадцять літ.

Основний принцип – якнайвірніше передати оригінальний церковнослов'янський текст Острозької Біблії.

Для цього відтворено букви і шрифт Острозької Біблії з деякими відмінностями. Для кожної букви відтворено ту, яка найбільш вживана в оригіналі, коли буква має більше ніж одну форму. Всі скорочення у тексті і винесення букв понад текст збережено такими, якими вони є в оригіналі.

Старослов'янський текст передано точно, без винятків, але слова поділено за сучасними правилами.

Між окремими словами використано пробіл і, коли частину слова переноситься до наступного рядка, подано ризку за сучасними правилами правопису. В оригіналі слова дуже часто не розділені пробілом або ж він застосовується посеред слова і вкінці рядка, а частини слова перенесені до наступного рядка без помітки.

Поділи на глави подано за оригінальним текстом Острозької Біблії навіть у випадках, коли він відмінний від того, що є в грецьких

виданнях. Розбивка на стишки в тексті не використовується, бо її немає в оригіналі. Однак в українському перекладі такий поділ наявний, для полегшення пошуку відповідного місця в інших бібліях. Оскільки є різні розподіли на глави і стишки, тут вжито поділ критичного видання.

Український переклад, який розміщений поруч із старослов'янським, – це переклад старослов'янського оригіналу, до якого додано поділ на стишки, хоча в старослов'янському тексті його немає.

Оскільки при порівнянні тексту Острозької Біблії з текстом грецької Септуагінти виявилось, що є немалі розбіжності, вважалося за доцільне провести порівняння і відтак подати читачеві текст Острозької Біблії із замітками та з українським перекладом.

Лексичні особливості Книги «Пісня пісень» царя Соломона

Автор вважає за потрібне попередити читача, що поданий переклад не є літературно та мовно відшліфованим. Його подано з метою полегшення розуміння старослов'янського тексту, як і числа, які в українському перекладі подано арабськими цифрами.

З огляду на те, що Рафаїл Турконяк мав за мету якнайбільше наблизити свій переклад до старослов'янського оригіналу у творі можна побачити досить нетипові для сучасної української літературної мови конструкції, слова та словоформи.

Почнемо з першого речення п'ятого вірша глави 1, «Я є чорна і гарна». Ніби нічого незвичайного, але якщо вдуматись, то вживання слова «є» в даному контексті, як ми думаємо, не органічне, і тому його можна було б упустити, як це наприклад зроблено в перекладі Біблії І. Огієнка: «..., я чорна та гарна,...». З такою особливістю ми стикаємося ще не один раз: зокрема у наступному вірші бачимо таку саму конструкцію, або у віршах 15-16 цієї ж глави «Ой ти є гарна, моя

близька! Ой ти є гарна!» (такою конструкцією також починається четверта глава), «Ой ти є гарний!»

Перекладач інколи використовує іменники в місцях де краще вписалися б прикметники, наприклад: «кожухи Соломона», «китиця з кипра», «китиці винограду»...

Для перекладу характерний полісиндетон, що виникає у результаті наслідування старослов'янського тексту, наприклад:

«І як я трохи від них відійшла, і знайшла я того, кого полюбила моя душа. І я схопила його і не відпустила його, аж доки не ввела його до дому моєї матері і до покою тієї, що мене зачала».

Досить часто перекладач використовує синонімічні пари слів: «Зрадіємо і розвеселимося...», «...пройшов дощ і пішов...», «Прийди і перейди», «схопила його і не відпустила його» і т.п.

Багато уваги зосереджено на лексемі ходити, тому в тексті зустрічаємо багато її синонімів та похідних слів: пішов, зійде, ввійшов, вийшла, пройшов, прийди, перейди, вийшла і т.д.

У перекладі досить широко використовуються присвійні займенники: «Відкрий мені, моя сестро і моя близька. Моя голубко, моя досконала».

У тексті вживаються топоніми, які своєю формою нерідко відрізняються від тих, які вжиті в літературизованому перекладі І. Огієнка. Наприклад в перекладі Р. Турконяка маємо Галааду, а в І. Огієнка Гілеаду, рафаїлівський Есевон відповідає митрополитовому Хешбон, гора Кармил – Кармел, Саніра й Ермона – Сеніра й Гермона, Вееламон – Бал-Гамон, Гаддові виноградники – ен-гедські сади. В обох біблеїстів сходяться такі топоніми як Ливан, Дамаск та Єрусалим.

Якщо розглядати семасіологічні особливості тексту, то можна виокремити те, що перекладач вживає деякі слова не у прямому їхньому значенні. Так, наприклад, в уривку

«Його голова – золота голова» слово золота автор використовує щоб означити колір волосся, а не в значенні зроблена із золота. Також як приклад можна взяти фрагмент «До огорожі горіхів зійшов він подивитися і на плоди потоку, побачити чи зацвів виноградник і чи зацвіли гранатові яблука.» де лексема «гранатові» не означає ні фрукт ні дорогоцінний камінь, а як і в попередньому випадку вказує на властивість предмета, в нашому випадку яблука.

Перекладач використовує конструкції з непрямыми вказівками, наприклад: «Сини моєї матері сварилися через мене...».

Досить часто використовуються лексеми, для означення видів тварин та рослин, і використовуються вони для творення художніх порівнянь і звертань, наприклад: «Двоє твоїх грудей, як два малюки-близнята сарни, що пасуться в квітах.», «Як лелія в тернині, такою моя близька посеред дочок.», «І прийди ти, моя голубко, до схованки, камінь близько стіни.», «Твої губи, як червоний шнурочок, і твоя мова гарна. Як обертання гранатового яблука – твоє яблуко без твого мовчання».

Якщо говорити про антропоніми, то в тексті вживається лише ім'я царя Соломона, а всі інші «дійові особи» названі нейтральними словами наприклад: він, вона, сестра, брат, чоловік, жінка, сторожі, дочки, сини, і т.д.

Висновки

Дослідивши лексику перекладу Острозької Біблії на основі уривків з книги «Пісня пісень» царя Соломона, ми побачили, що перекладач орієнтувався на старослов'янський текст, і намагався сформулювати свій текст у властивій для старослов'янської мови манері. Переклад не є літературно досконалим, та попри це, він залишається самобутнім і неповторним, а певні, з погляду сучасної української літератури, огріхи не ускладнюють, і в жодному разі не перешкоджають його розумінню.

Текст наповнений синонімами та антонімами, містить надзвичайно багато порівнянь, і з грамотно оформлений з семасіологічного боку. У ньому використовуються конструкції нетипові для сучасної мови, які є одним із засобів передачі старослов'янського тексту українською графікою. Попри це переклад не постає лише фонетичним відтворенням оригіналу, але і як ми вважаємо, може існувати незалежно від першотексту як окремий твір.

О. Рафаїл Турконяк побажав українцям бути собою: «Бажаю, щоб ми всі пам'ятали, що Бог зробив нас українцями не для того, аби ми були товаром для інших народів, а щоб піднімали свій власний народ, чого б це не коштувало. Маємо також пам'ятати, що, хочемо ми того чи ні, а як станемо перед Господом Богом, то він не питатиме, скільки ми мали грошей у кишенях чи авт в гаражі. А питає, що ми зробили для свого ближнього, у нашому випадку – для свого народу», – підсумував лауреат Шевченківської премії.

На завершення зазначимо, що завжди треба пам'ятати, що шлях Божого Слова до українського народу був тернистим. Так, сьогодні ми маємо великий привілей – читати Біблію рідною українською мовою. Але не завжди так було, тому цінуймо той час, який милостиво надав нам Господь.

Список використаних джерел

1. Біблія/переклад Огієнко І./ – ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2018. – 1360 с.
2. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту: [Пер. Р. Турконяк]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2013.
3. Турконяк Р. Українські переклади Святого Письма / Конспект доповіді на конференції «Святе Письмо в житті українського народу». – Рим: Інститут св.

- Климента Папи. – 19.03.2010. – 9 с.
4. Іларіон, митр. Переклади Біблії на українську мову за нового часу / Митр. Іларіон // Віра і культура. – 1958. – Ч. 1 (61). – С. 1-6.
5. Іларіон, митр. Біблія – найперше джерело для вивчення своєї літературної мови / Митр. Іларіон // Віра і культура. – 1958. – Ч. 6 (66). – С. 13-17.
6. Крат М. Отець Рафаїл Турконяк і переклад Острозької Біблії / Інтерв'ю з Р. Турконяком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1047>
7. Качмар Б. Новий переклад Біблії українською мовою/ інтернет-газета «Путь» [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.asd.in.ua/archives/121>
8. Рафаїл Турконяк / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.vid-knyhy-do-mety.info/ukr/avtory/rafayil-turkonyak-2.html>

**ДОСЛІДЖЕННЯ СЛЕНГУ
ТА ЗАСОБИ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ****Автор:****Тивонюк Л.В.,**учениця Кременецького ліцею імені
У. Самчука Тернопільської області**Науковий керівник,****науковий консультант:****Руденко А.В.,**

студентка III курсу спеціальності

«Міжнародні відносини»

Національного університету

«Острозька академія»

Координатор:**Дрель Надія Анастасіївна,**директор Центру духовно-
морального виховання

Національного університету

«Острозька академія»

Сленг є дуже популярним явищем у наш час. Багато як молодих, так і старших віком людей використовують його для спрощення мовлення. Це явище спостерігається у кожній мові, не є виключенням й польська мова.

Актуальність моєї роботи полягає в тому, що сленг – це мова різних соціальних верств населення, його використовують люди різного віку, а найголовніше – він почав витіснити літературну, офіційну мову. Деякі сленгові слова навіть важко відрізнити від звичайної мови. Можливо, колись навіть не потрібно буде використовувати офіційного стилю, щоб пройти співбесіду або провести переговори. Дуже важливо знайти шляхи вирішення цієї проблеми, щоб із вжитку не вийшли із вжитку слова, щоб не втратилась значущість мови.

Мета: дослідити відомості про сленг у польській; показати позитивні та негативні сторони сленгу; навести приклади найбільш вживаного сленгу.

Завдання: 1) визначити поняття сленгу та його походження; 2) визначити актуальність сленгу серед молоді, його позитивні і негативні сторони; 3) скласти словник найбільш вживаних сленгізмів серед молоді.

У роботі були використані такі **методи дослідження:** спостереження; порівняння та аналогії; історичний метод. За допомогою методу спостереження ми визначили найбільш вживані сленгізми. Також провели паралель між польським і українським сленгом за допомогою методу порівняння та аналогії. А за допомогою історичного методу ми дослідили основні 3 хвили сленгу, коли вперше було введено термін «сленг», а також дізналися, що в 19 столітті сленг почали розглядати як запозичення зі скандинавських мов.

Поняття сленгу

Сленг – це міський соціолект, який виник із різних замкнених соціальних груп (правопорушників, крамарів, ремісників, в'язнів, вояків, інтернет-спільноти) як емоційно забарвлена лексика низького й фамільярного стилю, поширена серед соціальних низів і певних вікових груп (ремісничої, шкільної молоді) міст.

Також сленг – це невід'ємна частина будь-якої мови. Це така собі «розмовна мова», говірка, емоційно забарвлена лексика, яку прийнято вживати у неформальній обстановці, на побутовому рівні. В польській мові, як і в будь-якій іншій, також наявний сленг, який використовує як молодь, так і старше покоління. Деякі слова настільки міцно вкоренилися у мові, що їх вже важко відрізнити від літературних. Тому тим, хто вивчає польську мову і тим більше тим, хто планує їхати в цю країну, просто варто знати хоча б найпоширеніші сленгові слова.

Походження сленгізмів

Вперше термін сленг в Америці зі значенням *language of low or vulgar type* (мова низького або вульгарного типу) був засвідчений у 1756 році. Саме лінгвіст Гроуз у 1785 році ввів термін сленг як синонім для кент у свій знаменитий словник «низької» мови: *slang – cant language*. Пояснивши сленг через кент, Гроуз розділяє «низьку» мову на дві частини, називаючи першу частину кентом або сленгом. Словник Гроуза був дуже видатним та вважався еталоном, і, мабуть, тому інші всі автори словників «низької» мови стали пов'язувати сленг з кентом, як слова з одного ж і того джерела – таємної мови мандрівних бідняків – циган, тим паче, що в циганському *lingo* було слово *slang*. Гроуз не знайшов родового терміну для другої частини «низької» мови.

Вчені мали різні думки щодо того, що ж таке сленг. Наведемо кілька прикладів.

Вітчизняний дослідник І.В. Арнольд вказує, що сленг – включає лиш розмовні слова та вирази з грубуватим чи жартівливим емоційним забарвленням (неприйнятним) в літературній мові.

І.Р. Гальперін пропонує розуміти під сленгом – той шар лексики та фразеології, який проявляється у сфері живої розмовної мови в якості розмовних неологізмів, які легко переходять у шар загальноприйнятої розмовної літературної лексики.

Вчений Е. Партридж вказує, що приблизно з половини минулого століття термін сленг став загальноприйнятим значенням розмовної мови, тоді як до 1850 року цим терміном називали всі різновиди вульгарної лексики. Слід зазначити, що з терміном сленг е термінологічно вживати такі синоніми сленга як арго, жаргон, виблискування, тарабарщина, кент. Спочатку сленг вживався як синонім до терміну кент, пізніше – до терміну арго. Як лінгвістичний термін, сленг відсутній в словнику С. Джонсона, який був

опублікований в 1755 році; в першому стандартному словнику Н. Уебстера, який був виданий в Америці у 1828 років.

В кінці 19 століття сленг почали розглядати як запозичення зі скандинавських мов. Така інтерпретація походження терміну потрапила в деякі авторитетні словники англійської мови. Скандинавське походження терміну приймали такі дослідники як Бредні, Уіклі та Уайльд.

Лінгвісти називають сленгом слова, що йдуть врозріз з нормами літературної мови.

Історія розвитку сленгу

Потік молодіжної лексики ніколи не вичерпується повністю, він лише часом міліє, а в інші періоди стає повноводним. Це зв'язано, зрозуміло, з історичним фоном, на якому розвивається мова. Але зв'язок цей не можна трактувати дуже прямолінійно, пояснюючи помітне пожвавлення і інтенсивне словотворення в сленгу лише історичними катаклізмами. Спочатку століття відмічені три бурхливі хвилі в розвитку молодіжного сленгу в Європейських країнах.

Перша датується 20-мі роками, коли революція і громадянська війна, зруйнувавши в цент структуру суспільства, породили армію безпритульних, і мова підлітків, що вчаться, і молоді, яка не була відокремлена від безпритульних непрохідними перегородками, забарвилася безліччю різних слів.

Друга хвиля доводиться на 50-і роки, коли на вулиці і танцмайданчики міст вийшли так звані «стиляги».

Поява третьої хвилі пов'язана не з епохою бурхливих подій, а з періодом застою, коли задушлива атмосфера суспільного життя 70-80-х породила різні неформальні молодіжні рухи, і молоді люди, що «хіпують», створили свій «системний» сленг як мовний жест протистояння офіційній ідеології.

Що ж таке молодіжний сленг?

Молодіжний сленг – соціолект людей у віці 13-30 років, що виник із протиставлення себе старшому поколінню і офіційній системі і відрізняється розмовним, а іноді грубо-фамільярним забарвленням. У кожній мові він розвивається чи не найшвидше, тож описати всі його аспекти в одній статті неможливо. Іноді він нелогічний, часом-непередбачуваний, і майже завжди веселий. Особливо яскраво проявляється в містах, але його елементи доходять і до периферії, а деякі і народжуються там.

Розвиток сленгу в молодіжній мові

Сленг – це мова будь-якої об'єднаної спільними інтересами групи, яка містить багато відмінних від спільної мови слів і виразів, не цілком зрозумілих оточуючим. Сленг не має жорсткої соціально-вікової орієнтації: його носіями можуть бути представники різних професій, різного соціального та освітнього статусу і навіть різного віку.

Прийнято вважати, що носіями сленгових виразів є підлітки та молоді люди до 25-30 років. Але все ж є дослідження, які свідчать про те, що носіями молодіжного жаргону зараз є особи від 6-7 років (з часу навчання в школі) до 35 років. Звичайно, в мові самих юних носіїв кількість сленгізмів незначна, але з кожним роком навчання в школі їх кількість збільшується, і вже до 7 класу підлітки освоюють шкільний сленг, переймаючи його від старшокласників.

Можна сказати, що сленгізми характеризують мову не тільки молоді, а й середнього покоління, не тільки людей з кримінальним досвідом, а й цілком добропорядних, не тільки малоосвічених комунікантів, а й нерідко цілком цілком інтелігентних людей. При цьому сленгові одиниці активно використовуються у вільному спілкуванні, в художніх текстах, і в засобах масової комунікації.

Для молодіжного сленгу характерне по-

стійне оновлення. Спостерігаючи за промовою сучасного школяра, можна відзначити, що багато слів відходить у минуле і замінюються іншими. В даний час найпоширенішими стали *aboco*, *do zoba*, *szafa gra*, *selfiak*, *zarka* і так далі. Серед молоді найпопулярніші такі вислови.

Sztos. Позитивне поняття; щось несподіване, гарне, чудове. З'явилося в мові ще в XX столітті, але спершу функціонувало лише в кримінальному жаргоні. Наприклад, «Ale sztos!» можемо перекласти як «Здуріти можна!».

Ogarniać. Одне з найбільш багатофункціональних слів. Колись значило «розуміти» в літературній мові, тепер вживається також у значеннях «давати собі раду», «розбиратися в чомусь / із чимось». Наприклад, «Nie ogarniam tego – Я цього не розумію / Я в це не віжджаю»; «Ona dobrze ogarnia matematykę – Вона добре розбирається в математиці».

Ogarniać się. «Давати собі раду» у дуже загальному розумінні: особа *nieogarnięta* – така, яка взагалі не розуміє, що відбувається, або зовсім не розбирається в якійсь царині. І навпаки, *ogarnięty* – такий, що дає собі раду, що ніколи не пропаде. Також може вживатися в іншому значенні: привести себе в порядок, зібратися. Наприклад, *Szybko się ogarniam i wychodzę z domu* – Я швидко збираюся й виходжу з дому. Від цього дієслова походять іменники *ogar* (ситуація під контролем або особа, яка добре дає собі раду) і *nieogar* (ситуація, що вийшла з-під контролю, або особа, яка не може з чимось впоратися).

Beka (beczka). Щось смішне. Наприклад, *Nie uwierzysz jaka beka, dzisiaj Anna powiedziała...* – Не повіриш, яка сміхота, сьогодні Анна сказала...

Przypať. Катастрофічна, незручна, некомфортна ситуація; така, що може мати негативні наслідки. В українській мові у подібному значенні часто вживаються вирази «капець», «повний абзац», «жесть» тощо.

Наприклад: *Ale przypał: napisałem kumplowi, że chcę zerwać ze swoją dziewczyną, lecz przez przypadek wysłałem tę wiadomość do niej właśnie...* – Повний абзац: я написав другові, що хочу розійтися зі своєю дівчиною, але випадково надіслав це повідомлення якраз їй...

Janusz. Алгоритичне окреслення певного типу людей, що вживається у жартівливому значенні. Януш – це чоловік середнього віку, обов'язково вусатий, повний, з пивом у руці. Любить носити шкарпетки разом із босоніжками й вважає, що завжди він «знає краще». Алгоритично Януш – це символ провінціалізму, упередженості та вірності стереотипам, невміння прислухатися до чужої думки.

Grażyna. Дружина Януша. Не дуже розумна жінка, яка любить пліткувати й ходити по крамницях. Уособлення упередженості та провінційності, звички обговорювати інших за спиною.

Sebastian або Seba. Ще один персонаж на зразок Януша. Молодий хлопець, який ходить у спортивному костюмі (*dresiarz*), курить цигарки і п'є пиво в себе на районі. Іноді грає у футбол. Уособлення агресивності, зарозумілості й невеликого розуму.

Karyna. Дівчина або сестра Себастьяна. Недалека, небагато чим цікавиться, яскраво фарбується і любить попліткувати, іноді лається. Януші, Гражини, Себастьяни та Карини стали героями численних інтернет-мемів, але за своєю суттю – це кілька стереотипних образів, що уособлюють негативні людські риси.

Позитивні і негативні сторони сленгу

Але у сленгу є як позитивні, так і негативні сторони. Є дуже багато нецензурної лексики, яка може образити людину або ж просто звучати грубо. Наприклад, *fulać* – брехати; *niech kogoś piorun trafi* – нехай комусь порожньо стане, нехай комусь буде погано; *winiacz* – вино; *psia dupa*; *cholera jasna* – хай

йому грець; *kabaryna* – поліцейська машина; *głina* – поліцейський; *kawałek* (в прямому значенні – кусок) – тисяча (по відношенню до грошей): *20 kawałków złotych*; *bęwał* – бовдур; *kretyn* – дурень. Також сюди можна віднести *szmal*, *forsa*, *hajs* – бабло. Тому вживати такі слова треба дуже обережно.

Актуальність проблеми також полягає в тому, що молодіжний сленг – одне зі складових процесу розвитку мови, його поповнення, його різноманіття. Вважаємо, що мова сама по собі не може розвиватися. Її розвивають люди, і велику роль в цьому розвитку грають діти, вільно займаючись словотвором. Однією з позитивних сторін сленгу є те, що завдяки цим висловам молодь може краще порозумітися між собою або виділитися з натовпу. Це дуже спрощує мовлення, навіть старше покоління почало активно вживати сленг. Також з'являються нові слова, які, іноді, дуже важко відрізнити від літературних. З однієї сторони це добре, адже мова розвивається, вдосконалюється і стає більш сучасною, а з іншої – із вжитку виходять інші слова і люди починають вживати сленгові вислови, деколи навіть іноземного походження, забуваючи про загальнонавжівані, власне, польські слова.

Сленгізми у кожній мові розвиваються чи не найдинамічніше, тож описати всі його аспекти в одній статті неможливо.

Шляхи запобігання розвитку сленгу

На мою думку, немає як таких шляхів запобігання вживання сленгу. Навіть якщо прийняти якісь норми мовлення по відношенню до сленгу, то це не дасть бажаного результату. Сленг в кожній мові дуже сильно «вкоренився» дуже сильно, є навіть дуже багато сленгізмів, яких людині, яка не є носієм мови, важко відрізнити від звичайних слів. Тому такі слова як *zarka*, *do zoba*, *kasa* – замінити неможливо. Молодь і далі буде вживати сленгові слова, адже вони вже є за-

кладені на не підсвідомому рівні. Можна запобігти вживанню образливих висловів, бо вони, іноді, можуть бути складовою частиною боулінгу. Дієвими будуть такі засоби:

Реклама в соцмережах, в якій буде доступно пояснено, що певні слова можуть серйозно образити і зачепити людину, тому в певних ситуаціях краще промовчати.

Робота психологів у школах. Вони повинні пояснювати, що має бути повага по відношенню один до одного, що всі ми люди і хочемо бути найкращими, виглядати як найкраще і всім нам неприємно, коли нас обзивають, навіть якщо це просто сленгові вислови. Дітям потрібно пояснювати, що треба мати повагу і до людей певних професій, навіть якщо вони вам не до вподоби, адже в Польщі стало популярним це явище, наприклад, поліцейських вони називають *glina*, а це є просто банальною неповагою. Таке явище простежується й в Україні.

Висновки

Отже, сленг – це мова будь-якої об'єднаної спільними інтересами групи, яка містить багато відмінних від спільної мови слів і виразів, не дуже зрозумілих оточуючим. Сленг не має чіткої соціально-вікової орієнтації: його носіями є представники різних професій, різного соціального та освітнього статусу і віку. В основному це особи віком від 13 до 30 років.

Сленг є дуже популярним серед молоді. Позитивною стороною є те, що він значно спрощує мовлення, об'єднує людей, помагає молоді краще порозумітися одне з одним. Іноді сленг має фамільярне забарвлення, що зі сторони виглядає дуже некультурно і невиховано, такими словами можна легко образити співрозмовника – відповідно це негативні сторони сленгу.

Отож, робіть висновки – за своїм мовленням потрібно стежити і старатися нікого не образити. Кожен сам вирішує як йому гово-

рити, чи вживати більше сленгу чи ні. Але не забувайте, що всі ми любимо і в свою адресу ми хочемо чути приємні слова, а не образливі і невиховані сленгізми.

Список використаних джерел

1. Русіна О. Польський молодіжний сленг. Частина перша: Хто такі Януш і Гражина [Електронний ресурс] / О. Русіна Режим доступу: <https://uainkrakow.pl/polskiy-molodizhnyi-slenh-chastyna-persha/> – Назва з екрану.
2. MÓWIMY PO-POLSKU: ПОЛЬСЬКИЙ СЛЕНГ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eurowork.com.ua/ua/novosti/mowimy-po-polsku-polskij-sleng> – Назва з екрану.
3. Історія походження та розвитку сленгу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5252336/>
4. Волк Н.В. Проект: «Молодіжний сленг – невід'ємна частина сучасної мови молоді» [Електронний ресурс] / Н.В. Волк – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/proekt-molodiznij-sleng-nevidemna-castina-sucasnoi-movi-molodi-2108.html> – Назва з екрану.
5. Польський сленг [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vsetutpl.com/polskiy-sleng> – Назва з екрану.
6. Особливості слова в польській мові [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://polyjazyk.wordpress.com/2016/05/29/specjalny-polski-slowa/> – Назва з екрану.
7. Як перекладається слово сленг [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://slovotvovir.org.ua/words/slenh> – Назва з екрану.
8. СЛЕНГ – Академічний тлумачний

словник [Електронний ресурс] –
Режим доступу: <http://sum.in.ua/slslengh> – Назва з екрану.

9. Молодіжний сленг: Як навчитися розуміти сучасні вирази? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.etcetera.media/molodizhniy-sleng-yak-navchitisya-rozumiti-suchasni-virazi.html> – Назва з екрану.
10. <https://uk.etcetera.media/molodizhniy-sleng-yak-navchitisya-rozumiti-suchasni-virazi.html> – Назва з екрану.
11. Короткий словник молодіжних сленгізмів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/leksikologiafrazeologia/korotkij-slovník-molodiznih-slengizmiv-1> – Назва з екрану.

Додатки

Сленг	Повна форма (за наявності)	Переклад
Aboco	albo coś takiego; albo coś podobnego; albo coś innego; a bo co	А що?
Gwarzyć		балакати, базікати, розмовляти
Do zoba	do zobaczenia	до побачення, папа
Szafa gra		все добре
Selfiak	Selfi, slifocia	селфі – вид фотографії
Zarka	zaraz	зараз
Wykopać		вигнати стусаном, витурити, вигнати
Wafłować się		дружити з кимось
Baniak		незадовільна оцінка
Bańka		100 злотих
Zawracać głowę		морочити голову
Chęta		халтура
Co sie urodziło? Boba		що сталося? шапка
Robić z kogoś balon		обдурити
Elegancko		супер, чудово
Dziunia		хороша дівчина
Dżolo		приємний хлопець
Upaść na głowę		з'їхати з глузду

Być na prosię		мати повагу серед колективу, високий соціальний статус
Kretyn		дурень
Fajek		сигарета
Ciumciać		чмокати, цілувати
Mieć olej w głowie		бути з головою, бути розсудливим
Iść z buta		йти пішки
Bęczał		бовдур
Fulać		брехати
Niech kogoś piorun trafi		нехай комусь порожньо стане, нехай комусь буде погано
Być na bani, być na cyku		бути напідпитку, бути п'яним
Gęba		рот, морда
Zwałka		поганий настрій
Kabaryna		поліцейська машина
Masakra		(в прямому значенні – масові вбивства) – невдача, нещастя
Kabona, kasiora		гроші
Kawałek		в прямому значенні – кусок) – тисяча (по відношенню до грошей)
Tyle co kot napłakał		стільки, що кіт наплакав
święta prawda		чиста правда
Randomowy		випадковий
Głina		поліцейський
Pasztet		(в прямому значенні – паштет) – хтось бридкий, противний, неприємний;
Szalony		божевільний
Kumpel		друг, приятель
Zmasakrować		здійснити криваву розправу, покалічити; бути в шоці;
Zmora		кошмар, жак
Lamić		робити щось погано, аби-як
Lachane		щось дуже смішне
W cztery oczy		віч-на-віч;
Mydlić oczy		обманювати
Na litość boską		заради Бога

**СЛЕНГ ЯК ВИРАЗНИК
МОЛОДІЖНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ
МОВИ****Автор:****Корнійчук І.О.,***учениця Хорівської загальноосвітньої
школи I-III ступенів Острозького
району Рівненської області***Науковий керівник****Пристапа Вікторія Станіславівна,***студентка II курсу спеціальності
«Міжнародні відносини»
Національного університету
«Острозька академія»***Науковий консультант****Милашевська Тетяна***Олександрівна,
студентка II курсу спеціальності
«Міжнародні відносини»
Національного університету
«Острозька академія»***Координатор****Дрель Надія Анастасіївна,***директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»*

Актуальність теми дослідження. Мова за час свого існування переживає низку метаморфоз, підлаштовуючись під вимоги нових поколінь. Проте, вивчаючи іноземну мову, ми звертаємо головну увагу на її літературний варіант, котрий нерідко суттєво відрізняється від того, яким користуються носії у повсякденні. Саме тому варто також досліджувати ті сегменти лексики, які є неформальними, однак збагачують щоден-

не спілкування, надаючи йому невимушеності. Сленг – один із найбільш яскравих їх прикладів. Володіння базовими сленговими одиницями іноземної мови дозволить особі не лише повніше розуміти співрозмовника-носія, а й точніше і зрозуміліше для нього висловлювати власні думки.

Використання сленгізмів притаманне різним соціальним групам. Проте вони є чи не найбільш актуальними саме серед молоді, оскільки значно полегшують вираження емоцій та почуттів мовця, осучаснюють його словниковий запас. Цікаво, що сленг часто є вираженням через ідіоми або слова, що традиційно забарвлені значенням, яке не має нічого спільного з набутих у новому форматі. Відповідно, вивчаючи нову мову, зокрема польську, з метою використання її в повсякденному житті, нам необхідно звертати особливу увагу на її сленг.

Також варто зважати й на роль сленгу як виразника культури соціуму, який ним послуговується. Так, наприклад, у сучасній музиці, кіно- й театральному мистецтві, художній літературі тощо автори часто прибігають до використання побутової, спрощеної лексики. Саме тому дослідження сленгізмів польської мови є корисним не лише для покращення рівня володіння мовою, а й для кращого розуміння сучасних тенденцій у суспільстві.

Мета. Дослідити значення і місце сленгу у сучасній польській мові.

Завдання: •визначити сутність сленгу; •виокремити причини і шляхи поширення сленгу у мовному середовищі поляків; •проаналізувати вплив використання сленгізмів на розвиток польської мови.

Методи дослідження. Описовий, зіставний, порівняльний методи, а також метод аналізу.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи будь-яку мову, зокрема і польську, можна зустріти слова, яких не пояснюють ні в під-

ручниках, ні в словниках, але досить широко використовують у розмові. Здебільшого такими лексемами послуговується молодь або люди, які хочуть здаватися сучасними. **Baniak, fura, selfiak, facetka, iść z buta, kimać, pasztet, siano** – ці та багато інших сленгізмів можемо почути щодня у мовленні поляків.

Сленг є одним з типів мови, якому властиве неформальне забарвлення та експресивність. Популярності сленгізмів сприяють сучасна література, фільми, театр та засоби масової інформації. Сленг як лексичне явище має свою структуру, семантику та функції, що вирізняють його з-поміж інших типів неформальної мови. На сьогодні немає загальноприйнятої точки зору щодо чіткого визначення поняття «сленг». Однак, якщо висловлюватись просто і коротко, – це сучасна молодіжна мова. Можна окреслити такі **ознаки** цього явища:

- сленг розуміють як актуальний, емоційний і креативний стиль мови;
- до його складу входять старі слова, використані у нових значеннях, а також цілком нові слова та словосполучення;
- здебільшого вживається у розмовному стилі, а також у певних колах осіб (наприклад, окремі сленгізми використовують лише студенти);
- сленг є не лише актуальним заміником звичних стандартних слів, а іноді й виразником почуттів та емоцій;
- сленг становить 10-20% серед усієї лексики певної мови (у тому числі і поляків), а тому заслуговує подальшого дослідження.

В енциклопедії польської мови подано таке визначення поняття «сленг»:

«Slang, zwany też językiem specjalnym, gwarą środowiskową, wiechem lub argot, jako swoista, potoczna odmiana języka narodowego oparta na odrębności środowiskowej, a nie

terytorialnej (w przeciwieństwie do dialektu i gwary danej okolicy) użytkowników różni się od języka ogólnego przede wszystkim słownictwem (także specjalnym znaczeniem wyrazów będących w powszechnym użyciu) i frazeologią, anie gramatyką (w przeciwieństwie do dialektów i gwar). Mówimy o slangu przestępczym, złodziejskim, więziennym, ale także młodzieżowym, żeglarskim, naukowym itp» [12, s.23].

Ця цитата говорить про те, що сленг ще називають спеціальною мовою, іноді – жаргоном або арго. Він є сучасним специфічним відображенням народної мови, що поширюється людьми певного віку, а не на певній території. Це і відрізняє його від діалектизмів. Відрізняється він від унормованої літературної мови своїм просторіччям, наявністю зовсім інших значень тих слів, які ми чули раніше. Залежно від сфери використання, виокремлюють мову злочинців, спортсменів, продавців, студентів і т.д.

В енциклопедії *Українська мова* вміщено наступне визначення: «Сленг – 1) термін, що донедавна в українському мовознавстві зрідка вживався в тому самому значенні, що і жаргон (переважно щодо англomовних країн); 2) інтержаргонне явище; не маючи чітко окреслених меж, він уживається в значенні особливостей мовлення чималих верств носіїв мови, пов'язаних не лише груповою, корпоративною спільністю, а й просторовою, наближаючись до просторіччя, хоча сленг використовується не лише людьми, недостатньо обізнаними з нормами літературної мови, а й особами, які ними володіють, – для посилення експресивності висловлювання (напр. молодіжний сленг)» [4, с.36].

Варто зазначити, що сленг не є внутрішньо однорідним, однотонним і єдиним творінням; це скоріше колекція слів, орієнтованих на обмежене коло одержувачів, з яким відправник пов'язує факт приналежності до певного соціального угруповання.

Молодіжний сленг – це соціолект людей у віці 12-22 років, що виник із протиставлення себе не стільки старшому поколінню, скільки офіційній системі. Молодіжний сленг, як і будь-який інший, є тільки лексиконом на фонетичній і граматичній основі загальнонаціональної мови і відрізняється розмовним, а іноді й грубим забарвленням. В наш час на розвиток молодіжного сленгу впливають комп'ютерні технології. Молодіжна мова відображає нестійкий культурно-мовний стан суспільства, що балансує на грані літературної мови та жаргону.

Польська молодь намагається уподібнюватися улюбленим героям фільмів, серіалів, телепередач, а звідси – часто спостерігається механічне перенесення англійських слів на польські. Також молодь прагне бути стильною та оригінальною. З того ж маємо слова, які характеризують молодіжні звички та дії (наприклад: **fulać, giercować, hejcić, iść z buta, jarać, kumać, lajkować, pakować, przymulać**). Також причиною появи молодіжного сленгу може бути протест юнацтва проти узвичаєних норм, вічний конфлікт «батьків і дітей», непорозуміння зі старшим поколінням, незадоволення дійсністю. Усе це сприяє появі негативних сленгових неологізмів і активному їх поширенню у Польщі.

Польська сленгова мова є особливо багатою та цікавою. Якщо говорити про джерела виникнення сленгізмів, то можна виокремити такі:

1. Скорочення слів (*cześć – cze; na razie – nara, narka, nareczka; spokojnie – spoko, spoczko*).
2. Запозичення (*przepraszam – sorry, sorki, sorka; dobrze – haraszo; mówić – gawarić; bez komentarza – no comment*).
3. Власне сленгізми (*pieniądze – kasa, manko, bacel, zielone; matematyka – mata, matma, majza; ubaw – polew*).
4. Неологізми (*pakernia, wrzaskoteka,*

czachodym, tapeciarą, obciach, miodzio, zlewka, wtopa).

5. Метафори (*rozmowy w toku – wywiadówka, uderzyć z liścia, czadowy, wypas, mózg – ktoś mądry*).
6. Фразеологічні вирази (*dorożka – samochód, łos – ktoś głupi, naiwny*).
7. Слова з гумористичним, іронічним чи злісним забарвленням (*ciacho, paszczur, pasztet, starzy, buda*).

Доцільно виокремлювати такі лексико-семантичні групи сленгізмів:

1. Назви осіб (*aduś – мамин синок, хтось хто нічого не може зробити самостійно; dzolo – приємний хлопець; facetka – 1. жінка 2. вчителька, matula – мама*).
2. Слова для позначення дії (*filmować się – перейматися чимось, хвилюватися; giercować – довго грати в комп'ютерні ігри; hejcić, hejtować (з англ. hate) – ненавидіти, łamić – робити щось погано, аби-як, mieć beke – сміятись з чогось*).
3. Назви станів (*tlusto (в прямому значенні – жирно) – про щось дуже хороше; niekiepsko – непогано, добре; chyżo – швидко*).
4. Ознаки людей (*skłaniały – милий, чарівний, troglodyta – примітивна, некультурна*).
5. Слова на позначення прощань і прощань (*nara, narazka, naraska, narazitsu (скороч. з пол. na razie – на разі) – вислів (слово), який кажуть на прощання; elo – (з англ. hello) – привіт; do zoba (скороч. з пол. do zobaczenia) – до побачення, бувай*).
6. Назви предметів і явищ (*jama/chata/chawira – дім, kabaryna – поліцейська машина, komp (скороч. з пол. komputer) – комп'ютер; pipsztyk – кнопка, гудзик*).

Якщо говорити про сферу використання сленгізмів, то це, передусім, щоденне спілкування молоді з друзями, знайомими, батьками. У наш час навряд чи є сім'ї, у яких діти не використовують сленгу. Навіть чимало малюків вже з 3-4 років послуговують такими словами. Почувши їх від батьків або ж старших братів та сестер, вони вже у такому ранньому віці розуміють, що це не звичайні та сухі слова, а щось цікавіше та більше емоційно забарвлене. Тому діти теж починають активно використовувати їх у щоденному спілкуванні. І чим більш дорослими вони стають, тим ширшим стає пласт сленгової лексики у їхньому лексичному запасі, без якої вони вже не уявляють сучасного мовлення.

Ще однією сферою використання сленгізмів нині є книги, радіо, телебачення, ЗМІ та Інтернет. Багато сучасних польських письменників для того, щоб змалювати теперішніх людей, їхній побут, роботу, стосунки з іншими людьми, також вживають такі лексичні одиниці.

Щодо радіо, телебачення та преси, то у них теж почасти використовується сленг. На радіо та телебачення часто телефонують або приходять звичайні люди, які дають інтерв'ю чи коментарі до певних подій, беруть участь у різних програмах, конкурсах, ток-шоу тощо. Вони, звісно, використовують сленгізми у своїх промовах. Тому іноді ведучі теж починають говорити так само для досягнення певної мети.

Що стосується Інтернету, то тут сленг використовують дуже широко. Щодня люди спілкуються у соціальних мережах, уживаючи його, читають сучасну літературу, у якій наявні сленгізми, переглядають інформацію, яка теж нерідко написана з використанням цих самих лексичних одиниць. Крім того, в Інтернеті кожен може знайти словники сленгу, де проілюстровані одиниці цього пласту лексики, які використовували трохи раніше або використовують зараз на дещо інших

територіях Польщі. Тому молодь часто після перегляду таких словників запозичує з них кілька цікавих сленгізмів, які з часом поширюються в іншій місцевості.

Наступною сферою використання сленгу є комп'ютерні ігри та, загалом, будь-яка інша діяльність людини, пов'язана з комп'ютером. Ця сфера є досить широкою та цікавою, оскільки містить багато своєрідних та незвичних одиниць, які навіть не завжди є зрозумілими для людей, робота чи захоплення яких не пов'язані з комп'ютером.

Варто звернути увагу й на те, що у наш час представники і жіночої, і чоловічої статі використовують сленг, щоб висловлюватись більш влучно та по-сучасному. Однак, зрозуміло, що вони послуговуються відмінними елементами цього пласту лексики. Це зумовлено різними сферами діяльності, предметами, якими користуються щодня, ситуаціями, в які вони втрапляють та ще багатьма чинниками. Крім того, на них впливають друзі або знайомі, в яких вони запозичують певні сленгізми. Проте, варто зазначити, що існує і пласт сленгової лексики, використовуваний представниками обох статей більш-менш рівносильно.

Аналізуючи використання сленгу, слід зважати і на вік людей. Адже зрозумілим є те, що особи різного віку використовують різні сленгізми. Неоднаковою є і кількість таких одиниць у їхньому лексичному запасі. Зрозуміло, що люди старшого покоління використовують менше одиниць сленгу.

Питання значення сленгізмів на сьогодні є особливо актуальним, оскільки сленг став невід'ємним елементом мовлення не лише молоді, а й значної частини представників усіх поколінь. На перший погляд це видається абсурдним. Виникають запитання щодо того, звідки люди черпають такі слова, для чого використовують їх, коли є літературні відповідники, чи думають вони про те, що використання сленгізмів зовсім не робить

їх розумнішими чи сучаснішими. Відповідь проста: молодь швидко переймає сленгізми від інших людей, із книг та телебачення, часто навіть вигадують нові одиниці і розповсюджують серед своїх друзів та знайомих. Старше покоління переймає від молодшого, аби не занадто відрізнятись від них, або ж доволі часто для того, щоб зблизитись зі своїми дітьми чи онуками.

Деякі польські лінгвісти вже цікавились молодіжною мовою і здійснювали спроби укласти словники. Найкращим з них вважається «Словник сленгу студентів Гданського університету». У ньому вміщено 2500 лексичних одиниць і 6000 цитат, що ілюструють їх значення через контекст. Створено цей словник було завдяки співпраці студентів Гданського університету в рамках постійного обмінного проєкту, під час якого учасники систематично збирали і циклічно укладали словник польських сленгізмів. Студенти, які брали участь в цьому, зробили висновок про те, що «раєм» для виникнення і поширення цих лексичних одиниць є соціальні мережі.

Надзвичайно складно дати однозначну оцінку ролі сленгу у сучасній польській мові. Очевидно, що як і сленг будь-якої іншої мови, польський почав історію свого існування ще задовго до того, як виник термін на його позначення. Відповідно, відділити його від лексики і назвати зайвим ми точно не можемо, адже у творенні гармонійної і багатогранної сучасної польської мови має місце і його роль. З цього випливає, що вплив досліджуваного сегменту лексики на мову є неодмінно позитивним, адже він суттєво насичує її додатковим матеріалом. Та з іншого, – негативним, оскільки сленг (зокрема, зловживання ним) часто призводить до примітивізації словникового запасу конкретного мовця. Особливо яскраво це прослідковується серед молоді, яка черпає левову частку сприйнятої інформації з інтернету, котрий у свою чергу рясніє всілякими

варіантами спрощення щоденного мовлення. Це, очевидно, суттєво скорочує використання власне польського лексику серед молодого покоління.

Отже, можна зробити висновок про те, що сленг – це сукупність лексичних одиниць певної мови, що мають емоційно-експресивне забарвлення. Їх використовує здебільшого молодь та загалом люди, які прагнуть іти в ногу з часом. Існує низка класифікацій сленгової лексики, залежно від походження, сфери використання тощо. Сленг – строка-тий пласт лексику, на використання елементів якого окремим мовцем впливають певні чинники, як-от, наприклад, вік і стать особи. Чоловіки і жінки послуговуються багатьма різними одиницями сленгу, однак є й багато таких, які залишаються спільними для представників обох статей. Вік же має велике значення у цьому випадку, оскільки у лексику старшого покоління значно менше одиниць сленгової лексики, ніж у молоді, використовують вони такі слова значно рідше та мають на те іншу мотивацію. Молоді люди, натомість, значно активніше послуговуються об'єктивно ширшим спектром сленгізмів.

Проникнення сленгу у мовлення польської молоді відбувається передусім за рахунок сприяння каналів суспільних комунікацій, засобів масової інформації та сучасного мистецтва, які задають нові тенденції у суспільстві та формують тренди, яким молоді люди прагнуть відповідати. Подаючи сленг як щось нове та привабливе, вищезазначені джерела його формування сприяють виникненню позитивних асоціацій з цим сегментом мови.

Якщо ж звернути особливу увагу, власне, на роль сленгу у розвитку польської мови, то спостерігаємо низку досить цікавих суперечностей:

- розвиток польського сленгу є водночас і наслідком, і причиною поглиблення диференціації суспільства за

сферами інтересів, професійною діяльністю, соціальним статусом тощо. Народжуючись з бажання людей створити унікальний словник своєї соціальної групи, щоб умовно відокремитися від решти суспільства, сленг стає подальшою причиною ускладнення комунікацій між представниками різних груп, що тільки поглиблює це «відокремлення»;

- спираючись на попереднє твердження, варто також зазначити наступне: дроблячи польське суспільство за рахунок використання особами із різних соціальних груп специфічних лексем, сленг допомагає мові поляків влитися у світове середовище на хвилях інтенсивних глобалізаційних процесів. Не можна забувати, що суттєва частка сленгових слів часто є англomовною та використовується у глобальній мережі. Відповідно, результат цього проявляється в тому, що полякам часто стає все важче порозумітися з власними батьками, аніж із молоддю інших країн світу;
- окрім того, активізація використання сленгу призвела до появи своєрідного парадоксу: спрощення польської мови призводить до її збагачення. Яскраво це проявляється на фоні конфлікту поколінь: поляки старшого віку не сприймають використання сленгу молоддю, оскільки за рахунок сленгізмів вони втрачають можливість повноцінно використовувати спектр суто польської лексики на позначення емоцій, почуттів, думок тощо. Молодь же, у свою чергу, наполягає, що часто слова, які є більш звичними у побуті поляків упродовж десяти років, просто втратили свою актуальність на фоні інтенсифікації розвитку світу. Відповідно, якби не було сленгізмів, вони не

могли б сповна словесно змалювати свій внутрішній світ (в контексті цього положення нехтуємо випадками, коли використання сленгу спричинено недостатнім рівнем освіченості мовця).

Список використаних джерел

1. Бережницька Х.Б. Молодіжний сленг як своєрідний засіб вербалізації явищ буття / Х.Б. Бережницька // *Студентські наукові записки. Серія «філологічна»*. – Острозьке видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 4. – 2011. – 236 с.
2. Кондратюк О. Молодіжний сленг як мовне явище / О. Кондратюк // *Незалежний культурологічний часопис*. – Львів, 2005. – Номер (значком тим) 38.
3. Мартос С.А. Молодіжний сленг: міф чи реальність? / С. Мартос // *Культура слова*. – Вип. 62. – К., 2003. – С. 39-44.
4. Русанівський В.М., Тараненко О.О. (ред.), *Українська мова. Енциклопедія / Вид. 2-е*. – Київ: Критика, 2005. – 464 с.
5. Ставицька Л. *Арго, жаргон, сленг / Л. Ставицька*. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
6. Ставицька Л. *Про взаємодію жаргону і сленгу / Л. Ставицька // Українська мова та література*, 2000. – Номер 18. – С. 7-8.
7. Торн Т. *Словарь современного сленга / Т. Торн*. – М., 1996. – С. 3-4.
8. Bartol D. *Gwara studencka / D. Bartol // Poradnik Językowy*. – 1972. – Z. 1. – S. 28-32.
9. Bartol D. *Gwara studencka / D. Bartol // Poradnik językowy*. – 1972. – Z. 1. – S. 28-32.
10. Bokszański Z., Piotrowski A.,

- Ziółkowski M. Socjologia języka / Z. Bokszański, A. Piotrowski, M. Ziółkowski. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1977. – 182 s.*
11. Bugajski M. *Język w komunikowaniu / M. Bugajski. – Warszawa: PWN, 2006. – 537 s.*
12. Urbańczyk S., Kucala M. (red.) *Encyklopedia języka polskiego. Wyd. 3. – Wrocław: Ossolineum, 1999. – 507 s.*
13. Widawski M. *Staby UG. Słownik slangu studentów Uniwersytetu Gdańskiego / M. Widawski. – Gdańsk: Wydawnictwo UG, 2010. – 348 s.*

Додаток

Сленгізм	Походження або скорочення	Переклад, пояснення
aboco	скороч. з пол. albo coś takiego; albo coś podobnego; albo coś innego	вживається у значенні а бо со? (а що?)
choinka wielkanocna	дослівний переклад – великодня ялинка	так кажуть про надмірно нафарбовану або визиваюче вдягнену дівчину
co je?	скороч. з пол. co jest?	що сталося? що таке?
co sie urodziło?	в прямому значенні – що народилось?	що сталося?
do zoba	скороч. з пол. do zobaczenia	до побачення, бувай
dobrze bobrze	звичне слово добре (гаразд, ок) римоване зі словом бобер	добре-бобре
dokładnie	в прямому значенні – точно, ретельно	вираження згоди зі словами співрозмовники, «підтакування»
hejcić, hejtować	з анг. Hate	ненавидіти
hery	з анг. Hair	довге волосся
kawatek	в прямому значенні – кусок	тисяча (по відношенню до грошей)
klosz	в прямому значенні – абажур	неохайна особа, та, яка живе у безладі
komp	скороч. з пол. Komputer	комп'ютер
lajkować	з анг. like – подобатися	ставити «лайки» у соціальних мережах
masakra	в прямому значенні – масові вбивства	невдача, нещастя
melon	в прямому значенні – диня	мільйон (по відношенню до грошей)
nara, narazka, naraska, narazitsu	скороч. з пол. na razie – на разі	вислів (слово), який кажуть на прощання (бувай)
nleogar	скороч. з пол. nieogarniająca osoba	Людина нерозуміюча чогось, дурна
niespodziewajka	з пол. niespodzianka	щось неочікуване, сюрприз (частіше вживають у значенні неприємний сюрприз)

odrabianka	з пол. odrabianie lekcji	відпрацювання пропущених занять
opona	в прямому значенні – автомобільна шина	великий живіт
pakować	в прямому значенні – пакувати	поширено тренуватись в тренажерному залі, виконувати силові вправи
penga	скороч. з пол. pieniądze	гроші
procesor	з пол. Procesor	процесор
sałata	в прямому значенні – салат	долари, гроші
salut!	походить від французького привітання	привіт!
selfiak, słitfocia	(від англ. self – сам) вид фотографії, автопортрет, зроблений за допомогою камери смартфона, фотоапарата чи веб-камери	селфі
siora	з пол. Siostra	сестра
tapeta	в прямому значенні – шпалери	надмірний макіяж
tel	скороч. від пол. telefon	телефон
tłusto	в прямому значенні – жирно	про щось дуже хороше
VIPy	з англ. VIP – Very Important Person	дуже важливі особи
wai	з англ. why	чому? навіщо?
wykon	скороч. з пол. wykonanie	виконана робота
yay	juři! hurra!	вигук радості (ура)
yep	з англ. yeah	так, ок
zarka	від пол. Zaraz	через хвилину, скоро

МОЛОДІЖНІ ОБМІНИ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА УКРАЇНОЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

Автор:

Гузь Соломія Анатоліївна,
учениця 9 класу НВК «Оженинська
загальноосвітня школа I-III ступенів
№2 – ДНЗ» Острозького району
Рівненської області

Науковий керівник:

**Милашевська Тетяна
Олександрівна,**
студентка II курсу спеціальності
«Міжнародні відносини»
Національного університету
«Острозька академія»

Науковий консультант:

Приступа Вікторія Станіславівна,
студентка II курсу спеціальності
«Міжнародні відносини»
Національного університету
«Острозька академія»

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Актуальність досліджуваної теми зумовлена зростанням інтересу української молоді до різноманітних молодіжних обмінів та важливістю такої форми комунікації для пізнання культур інших країн та поширення українських цінностей та культури у світі. Польща традиційно виступає союзником України, підтримує її євроінтеграційні

прагнення та надає політичну підтримку. А окрім цього, важливою складовою двосторонніх відносин є міжкультурні зв'язки, що передбачають залучення широких верств населення до формування добросусідських відносин між державами.

Метою статті є дослідження ідеї молодіжних обмінів між Польщею та Україною як інструменту зміцнення міжкультурного діалогу між двома державами.

У ході дослідження передбачено виконання низки **завдань**:

- з'ясувати суть молодіжних обмінів, етапи та умови їхньої реалізації;
- проаналізувати молодіжний проєкт з точки зору здійснення міжкультурної комунікації та застосування принципів неформальної освіти у навчальному процесі;
- виокремити можливості для української молоді в рамках залучення до молодіжних форматів взаємодії двох держав, розглянути структурне оформлення цього процесу;
- визначити практичне значення молодіжних обмінів як інструменту міжкультурної взаємодії між двома державами.

Методи дослідження. У ході дослідження було проаналізовано поняття молодіжного обміну. Крім цього, крізь призму таких понять як неформальна освіта, міжкультурні зв'язки, соціальна мобільність та громадська дипломатія було синтезовано позитивний досвід такої форми комунікації між громадянами Польщі та України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна молодь стає все більш мобільною: учні та студенти більше не прив'язані до суто традиційних методів навчання, вони мають численні можливості для реалізації своїх здібностей та творчого потенціалу за межами тих навчальних закладів, в яких вони навчаються.

Такий формат наукової діяльності сприяє розвитку культурного діалогу, розширенню кругозору серед молоді, набуттю нових унікальних професійних навичок та вдосконалення навичок володіння іноземними мовами. Усе це у підсумку дозволяє підвищити конкурентоспроможність української молоді на внутрішньому та зовнішньому ринках праці [2]. Одним із видів такої культурно-освітньої діяльності є молодіжний обмін.

**Молодіжний обмін:
суть, етапи та реалізація**

Молодіжний обмін з партнерськими країнами-сусідами – це проєкт, у рамках якого молоді люди з двох або більше країн зустрічаються, щоб обговорити різні теми та пізнати культури і країни один одного. Залежно від кількості залучених країн, проєкти можуть бути двосторонніми або багатосторонніми. Обмін може передбачати транскордонне переміщення учасників між країнами, які беруть участь в проєкті.

Будь-який молодіжний обмін проходить такі етапи реалізації: •планування і підготовка; •власне реалізація; •євалюація результатів проєкту (включно з підведенням підсумків та можливим продовженням) [12].

Попри свою, здавалося б, розважальну місію така форма комунікації має свої особливості та нюанси. Зокрема, це стосується хронологічних рамок проведення проєкту, віку його учасників, визначення пріоритетів при відборі учасників, їх кількість тощо. Обговорюються також проведення підготовчих візитів, для ознайомлення учасників із цілями та форматом проєкту, а також розрахунки витрат, що пов'язані з реалізацією заходів.

Молодіжні обміни стають важливим інструментом міжкультурних комунікацій між громадянами різних країн. За висловленням Ларрі Самовара і Річарда Портера, світ став «величезним селом, в якому жодній нації,

групі чи культурі не вдається зберігати анонімність» [13]. Це означає, що взаємодія різних культур не лише необхідна, але й неминуча. А соціально мобільна молодь виступає активним каналом поширення цінностей та культурних особливостей своєї нації на світовій арені.

Найпершим кроком на шляху до просування української ідентичності у світі стає культурна взаємодія України з найближчими сусідами. Українсько-польські обміни молоддю здійснюються шляхом участі молодих людей у проєктах, які реалізуються неприбутковими інститутами громадянського суспільства, навчальними закладами та комунальними установами, які працюють з молоддю та визначаються відповідно до результатів конкурсу, який проводиться Українсько-Польською Радою обміну молоддю через національну керівну установу – Міністерство молоді та спорту.

Польсько-українська рада обміну молоддю є структурою, яка відповідає за інституційне оформлення процесу молодіжних комунікацій між двома державами. Рада була заснована урядами двох держав відносно нещодавно – 17 червня 2016 року на основі Угоди про обмін молоддю, яка була підписана 9 вересня 2015 року. У Польщі раду представляє Фонд розвитку системи освіти. Її організатори мають на меті не просто надати необхідні можливості для культурного розвитку школярів та студентів, а створити умови для «зближення між державами», можливості для «будування дружніх стосунків між людьми обох держав, а також налагодження співпраці між різними організаціями Польщі та України» [6].

Реалізація проєктів між двома державами відбувається на основі таких принципів:

- неформальна освіта;
- рівне партнерство;
- активна участь молоді на всіх етапах реалізації проєкту;

- ефективне управління молодіжними проектами;
- забезпечення поширення і використання результатів проекту.

Проекти відбуваються відповідно на території однієї з країн і можуть включати в себе конференції, тренінги, круглі столи, проведення дискусій та дебатів, волонтерські проекти, фестивалі та інші види молодіжних зустрічей. Увесь процес підкріплюється інформаційно-просвітницькими заходами для популяризації результатів проекту та залучення більшої аудиторії до реалізації завдань проекту. Серед популярних на сьогодні тем молодіжних проектів можна відзначити захист навколишнього середовища та подолання екологічних проблем; боротьбу з корупцією та формування прозорої системи державного управління; вирішення соціальних проблем та формування інклюзивних суспільств; протидію булінгу; дослідження концепту гендерної рівності; популяризацію здорового способу життя; демократичний розвиток держави та дотримання в ній верховенства права тощо. У будь-якій із цих сфер молодь може і має висувати власні ідеї, висловлювати своє бачення майбутнього, демонструючи нові, нетрадиційні підходи до вирішення нагальних проблем.

Серед пріоритетів здійснення Українсько-Польських обмінів молоддю варто виділити зміцнення міжкультурного діалогу шляхом створення умов для відкритості і толерантності серед молоді, отримання вмінь необхідних для активної участі в громадській і професійній діяльності, зміцнення співпраці та обміну досвідом у галузі технічної та спеціалізованої освіти, підтримку громадянської активності серед молоді, в тому числі пропагування підприємництва і волонтерства, дослідження спільного минулого, боротьба з упередженнями і стереотипами в розумінні спільної історії та у сучасних відносинах [7].

У Польщі Національний центр культури наразі проводить 14-ий випуск програми «Польсько-український молодіжний обмін» на 2019 рік [10]. Метою програми є підтримка завдань, які створюють можливість для груп молодих людей з Польщі та України більше дізнатися один про одного, спільно відкрити подібності та культурні відмінності обох країн, а також отримати знання про їхні сучасні реалії. У рамках програми субсидується проживання польсько-українських груп у Польщі, під час якої молодь – через участь у реалізації спільного проекту – ознайомиться з культурою своїх сусідів, зокрема з культурою та історією регіонів та міст, з яких вони походять. Участь в програмі триватиме з 17 червня по 15 листопада 2019 року [1]. В Україні також розпочався конкурс проектів від польсько-української ради обміну молоддю. Польсько-українська рада обміну молоддю запрошує організації, які прагнуть реалізувати у 2019 р. польсько-українські молодіжні проекти, до участі в конкурсі [11].

Такі проекти повинні заохочувати молодь та осіб, що працюють із молоддю, до спільної діяльності, яка дозволить взаємно зблизитися, відкрити спільне коріння, подолати упередження та стереотипи у сприйнятті спільної історії та сучасних відносин.

Участь у конкурсі можуть брати організації, діяльність яких спрямована власне на молодь: громадські організації, освітні та суспільні інститути (до участі в конкурсі не допускаються комерційні структури). Крім молоді, учасниками проекту можуть також бути особи, які працюють із цією віковою категорією. Польські організації отримують фінансування з Фонду розвитку системи освіти, а українські – з Міністерства молоді та спорту України. У 2019 році конкурс проходить вчетверте.

Проекти, які отримують фінансування в рамках конкурсу, повинні бути реалізовані в період із 1 червня до 31 жовтня 2019 р. [16].

Згідно з інформацією, що опублікована на офіційному веб-сайті Міністерства молоді та спорту України, у період з 2016 року в рамках двосторонньої молодіжної співпраці між Польщею та Україною були реалізовані такі проєкти: «Українсько-польська школа гідів «Зелений туризм для діалогу», «Молоді та креативні – креативні індустрії для взаємодії української та польської молоді», «Молодь без кордонів», «Творча лабораторія для молодіжних банків: креативний підхід до громадської активності», «No Hate Speech Movement»: досвід та перспективи загальноєвропейської кампанії в Україні та Польщі» тощо [15].

Однак, сучасному етапі механізм проведення молодіжних обмінів вимагає подальшого поширення і вдосконалення. На нашу думку, для такий формат міждержавних комунікацій вимагає, перш за все, ефективної популяризації та більш активного підходу. Між молоддю, організаторами та урядом повинен бути встановлений міцний канал зв'язку, що дозволив би молодим науковцям та реформаторам бути в курсі останніх подій і пропозицій, та долучатися до проєктів, висвітлювати їхні результати та поширювати їх у своєму оточенні.

Реалізація молодіжних обмінів: перспективи та пріоритети

Перш за все, молодіжні обміни між Україною та Польщею відкривають перспективи отримання освіти за кордоном. Молодь, яка має польське походження, та документальне підтвердження (карта поляка), має змогу навчатися у польських ВНЗ безкоштовно, на тих самих умовах, що і громадяни Польщі.

У Польщі, як і в будь-якій країні світу, є держані та приватні вищі навчальні заклади. При цьому отриманий диплом будь-якого з типів університету має однакову престижність, а саме навчання – якість. Адже усі ВНЗ Польщі засновані на однаковому освітньому процесі

в плані подання матеріалу, організації умов для розвитку практичних навичок і механізму контролю за рівнем отриманих знань.

ВНЗ Польщі традиційно представлені університетами, інститутами, вищими школами та академіями. За спеціалізацією їх можна розділити на технічні, медичні, суспільно-економічні, спортивні та бізнесові. Диплом, отриманий у будь-якому польському ВНЗ – це документ, який робить можливими успішні пошуки роботи за кордоном для кожного випускника. Завдяки тому, що польська освіта відповідає нормам і стандартам Болонської системи, отриманий по завершенню диплом визнається як у Європі, так і за її межами. За бажання випускник може отримати і англomовну версію свого диплому. Цей документ можна вважати пропуском на роботу у будь-якій країні світу [12].

Університети Польщі є учасниками постійних обмінних програм студентів. Тому студенти мають можливість перевестися на навчання до другої країни або ж поїхати туди на практику чи стажування. При цьому є велика різноманітність серед числа європейських ВНЗ, що мають домовленості з польськими. Серед найпопулярніших польських ВНЗ варто відзначити Краківську Академію ім. А.Ф. Моджевського, Вищу Школу Адміністрації та Бізнесу (WSAIB) у м. Гдиня, Університет Лазарського та Академію Леона Козьмінського у Варшаві тощо. Гранти на навчання постійно видають Лодзинський технічний університет, Варшавський політехнічний університет, Економічний університет та Сілезький університет у Катовіцах [4].

Навчання в будь-якій країні ЄС, зокрема в Польщі, дозволяє тісніше долучитися до розуміння концепту європейських цінностей та ролі молоді в активному розвитку сучасних суспільств. Зі вступом Польщі в європейське об'єднання почався активний процес модернізації польської системи освіти відповідно до стандартів ЄС. Ці реформи дозволили

покращити стан освіти та науки в державі, адаптувати нові підходи та методи до існуючої в країні системи, відкрити нові горизонти співробітництва. Зокрема, це знайшло своє відображення в активнішій участі польських шкіл, навчальних закладів, освітніх центрів для дорослих, а також молодіжних організацій у програмах ЄС, таких, як: «Sokrates», «Leonardo da Vinci» і «Молодь». Це зумовлено насамперед значним збільшенням асигнувань у зв'язку із приєднанням до ЄС для Польщі на реалізацію цих програм.

У 2004 році Польща стала членом «Інтегрованої оперативної програми регіонального розвитку», метою якої стала підтримка і розвиток освіти і науки в країні. Це програма передбачала асигнування коштів з Європейського соціального фонду чи Європейського фонду регіонального розвитку, поповнені з бюджету держави, мають спрямовуватися на фінансування професійної практики учнів надгімназійного рівня та професійної практики студентів вищих навчальних закладів; стипендій для сільської молоді, а також для студентів, які походять із провінції; стажування випускників ВНЗ і працівників сектора досліджень та розвитку, які слугують трансферу знань та інновацій із сектора досліджень та розвитку до підприємств; стипендії найкращим випускникам вузів, що продовжують навчання і здобувають науковий кандидатський ступінь; на побудову нових, розбудову чи перебудову існуючих дидактичних об'єктів; інвестиції у спорт, зокрема зведення і модернізація спортивних та рекреаційних споруд [8].

Всі ці реформи та значна фінансова підтримка сприяли якісним змінам в системі освіти Польщі, забезпечили адаптацію нових підходів до навчання та викладання. Тепер Польща і сама виступає зразком для інших країн, демонструє переваги Болонської системи та залучає до співпраці країни, які не є членами ЄС.

Таким чином, в рамках молодіжних проєктів учні та студенти отримують змогу долучитися до різноманітних напрямків неформальної освіти. Цей концепт стає сьогодні все більш популярним в Україні, хоча обговорювати його почали ще в 1960-х роках у США [9]. Існує багато визначень та пояснень змісту неформальної освіти, але суть зводиться до того, що вона є ефективним додатком до традиційної, формальної освіти, яка здобувається в рамках навчального закладу. Навчання в неформальній обстановці дозволяє молодим людям розвивати свій творчий потенціал та нові компетентності, які є необхідними в житті (вміння працювати в команді, розвиток лідерських компетентностей, аналітичні здібності тощо).

Серед основних цілей неформальної освіти для молоді можна виділити наступне:

- формування активної громадянської позиції підростаючого покоління;
- сприяння соціалізації школярів в суспільстві;
- збільшення соціальної та професійної компетенції молоді;
- набуття мотивації до навчання в цілому;
- формування стратегічних життєвих цілей випускників загальноосвітніх навчальних закладів;
- вирішення соціальних проблем місцевого масштабу;
- вдосконалення процесу професійної орієнтації молоді [3].

Все це можна реалізувати безпосередньо на практиці, у новому культурному та мовному середовищі через ознайомлення з іншими підходами до освіти та навчання, а також з культурною парадигмою іншої держави. І таким же чином молоді люди отримують можливість долучитися до ще одного, відносно нового формату взаємодії між державами світу. Громадська дипломатія розглядається в багатьох країнах як допоміжний

чинник у формуванні позитивного іміджу держави на світовій арені та налагодженні тісних та дружніх відносин між країнами не лише на політичному рівні, але й на рівні безпосередньо суспільств, звичайних громадян. Суб'єктами реалізації такої форми дипломатії можуть бути студенти, викладачі, науковці, спортсмени, представники бізнесу тощо. У ході візитів, спільних проєктів, подорожей, конференцій громадяни двох чи більше країн обмінюються досвідом у конкретній сфері діяльності, знайомляться з культурними особливостями один одного [14].

Водночас така форма взаємодії між суспільствами – це хороший шанс не лише пізнати щось нове, але й заявити про себе. Молодь у такому випадку стає провідником національної ідентичності та культурних цінностей своєї держави. Молоді українці, долучаючись до різноманітних молодіжних проєктів стають культурними амбасадорами своєї держави, і цей механізм є актуальним за будь-якої політичної влади. Науково-культурна діяльність відкриває нові горизонти співпраці та сприяє виведенню відносин між двома державами на новий рівень.

Висновки з даного дослідження

Концепт молодіжного обміну є ефективним інструментом налагодження конструктивних та творчих відносин між громадянами двох або більше держав, сприяє покращенню іміджу країни на міжнародній арені. Обміни молоді стали популярною формою взаємодії між Україною та Польщею через географічну, культурну та історичну близькість двох держав. Молодіжні проєкти – це не просто розважальні заходи для учнів та студентів, це форма міжкультурної комунікації, прояв академічної мобільності молоді. У ході різноманітних проєктів громадяни двох держав здобувають цінні навички, долучаються до вирішення нагальних глобальних проблем через локальні ініціативи,

пропонують свої підходи та роблять спроби втілити їх в життя. Все це сприяє формуванню відкритого, творчого суспільства та поширенню принципів та методів неформальної освіти в навчальному процесі учнів та студентів. Крім цього, молодь отримує можливість ділитися власними культурними та моральними цінностями, обмінюватися досвідом зі своїми колегами з інших країн світу. В рамках польсько-українських молодіжних проєктів молоді українці отримують можливість налагоджувати відкритий та творчий діалог з польською молоддю, інтегруватися в європейський науково-освітній та культурний простір. Інтерес становить також досвід навчання в провідних польських ВНЗ, що стає можливим завдяки різноманітним грантам та стипендіям, що фінансуються урядом Польщі та європейськими фондами. Така форма міжкультурної молодіжної взаємодії неодмінно має перспективи для розвитку в майбутньому та потребує більшої популяризації серед молоді України для посилення зацікавленості та активного залучення до реалізації суспільно важливих проєктів.

Список використаних джерел

1. *Wyniki konkursu wniosków polsko-ukraińskiej rady wymiany młodzieży na rok 2019.* URL: <http://www.wymianymlodziezy.frse.org.pl/blog/wyniki-konkursu-wnioskow-polsko-ukrainskiej-rady-wymiany-mlodziezy-na-rok-2019>.
2. *Академічна мобільність. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.* URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvital/visha-osvitalosvita-za-kordonom/akademichna-mobilnist>.
3. *Білинська О. Формальна та неформальна освіта: що важливіше? ЗНО Клуб.* URL: <https://znoclub>.

- com/dovidnik-zno/230-formalna-ta-neformalna-osvita-shcho-vazhlivishe.html.
4. Гранти та стипендіальні програми на навчання. *Moja Edukacja*. URL: <https://mojaedukacja.com/granty-ta-stypendii>.
 5. Конкурс проектів від польсько-української ради обміну молоддю. *Moja Edukacja*. URL: <https://mojaedukacja.com/news/конкурс-проектів-від-польсько-україн/>
 6. Лоза П. Міждержавний обмін молоддю. *Наше слово*. 2016. URL: <https://www.nasze-slowo.pl/mizhderzhavniy-obmin-moloddyu/>
 7. Молодь України обмінюється досвідом із молоддю з Польщі та Литви. 2018. URL: <https://kam-buzrda.gov.ua/molod-ukrajiny-obminuyajetsya-dosvidom-iz-moloddyu-z-polschi-ta-lytvy/>
 8. На шляху до Європейського Союзу: досвід Польщі / упоряд. А. Шевченко, Ю. Сиротюк. Київ: ГО «Фундація «Відкрите суспільство», 2006. 148 с.
 9. Платонова А. Неформальна освіта в культурі: довгострокові внески з високими відсотками. *Українська правда*. 2016. URL: <https://life.prawda.com.ua/culture/2016/03/29/209983/>
 10. Польсько-українська рада обміну молоддю відкрила конкурс проектів на 2019 рік. URL: <http://lutsk-ntu.com.ua/uk/announces/polsko-ukrayinska-rada-obminu-moloddyu-vidkrila-konkurs-proektiv-na-2019-rik>
 11. Польсько-українська рада обміну молоддю відкрила конкурс проектів на 2019 рік. *Monitor Wołyński*. 2019. URL: <http://monitor-press.com/ua/responsive/7172-22602.html>.
 12. Польсько-український обмін молоддю: інформаційний посібник. Фонд «Освіта для демократії». 2017. 52 с. URL: https://issuu.com/edudemol/docs/publ_swatka_2017_ua_final.
 13. Розога А. Міжкультурне спілкування: від нації до індивідуума. Матеріали до IX Міжнародної науково-практичної конференції «Veda a Technologie: Krok do Budoucnosti – 2013», Praha «Education and Science». 2013. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/02_%20Rohoza_migkulture.pdf
 14. Сухорольський П.М. Поняття та сутність громадської дипломатії. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2011. №1 (75). С. 178-180. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/26164/1/PD_Grani.pdf
 15. Українсько-польські обміни молоддю в 2016 році. Офіційний сайт Міністерства молоді та спорту України. URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/456>
 16. Цьогоріч в рамках українсько-польських обмінів молоддю витратять втричі більше – на проекти спрямують 3 млн грн. *Урядовий портал*. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/cogorich-v-ramkah-ukrayinsko-polskih-obminiv-moloddyu-vitratyat-vtrichi-bilshe-na-proekti-spryamuyut-3-mln-grn>

ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛЬЩІ ДО ЄС: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Автор:

Лінчук Софія Романівна,
учениця 9 класу Новоград-
Волинського ліцею №1 ім. Лесі
Українки Житомирської області

Науковий керівник:

**Милашевська Тетяна
Олександрівна,**
студентка II курсу спеціальності
«Міжнародні відносини»
Національного університету
«Острозька академія»

Науковий консультант:

Приступа Вікторія Станіславівна,
студентка II курсу спеціальності
«Міжнародні відносини»
Національного університету
«Острозька академія»

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,
директор Центру духовно-
морального виховання
Національного університету
«Острозька академія»

Актуальність дослідження зумовлена тим, що євроінтеграція вже довгий час є наріжним каменем української зовнішньої політики. Європейський вектор зовнішньої політики України віднедавна є конституційно закріпленим. Але вступ до ЄС і досі залишається для держави складним завданням і багато в чому залежить від політичної орієнтації українських політиків, що приходять до влади. Тим не менш, Україна має значний

потенціал для вступу в ЄС та усі шанси доєднатися до європейської спільноти в майбутньому. Цінним у цьому напрямку є досвід євроінтеграції Польщі, якій попри численні труднощі вдалося досягти своєї стратегічної мети.

Метою наукової роботи є дослідження досвіду вступу Польщі в Європейський Союз як прикладу для України. Досягнення мети передбачає виконання низки завдань:

- ретельно проаналізувати процес вступу Польщі в Європейський союз;
- виокремити труднощі, що виникали в процесі вступу в ЄС та шляхи їх подолання;
- коротко оцінити результати набуття Польщею набуття членства в ЄС;
- проаналізувати досвід Польщі з точки зору євроінтеграційних прагнень України та виокремити ключові аспекти.

Методи дослідження. У ході дослідження було проаналізовано історичний шлях вступу Республіки Польща в ЄС, а також синтезовано корисний досвід цієї держави у подоланні бар'єрів у процесі вступу та досягненні членства у цій європейській структурі.

Виклад результатів дослідження. 1990-ті роки стали переломними у світовій історії. Разом із розпадом СРСР відбувся крах біполярної системи, а держави колишнього соціалістичного табору почали формувати новий зовнішньополітичний курс та адаптуватися до нових реалій міжнародних відносин. Окрім балтійських країн, які ще до припинення існування СРСР активно заявляли про свою споконвічну приналежність до Заходу та євроінтеграційні прагнення, хоршим прикладом ефективного реагування на зміни на міжнародній арені стали країни Центрально-Східної Європи. Польща, Угорщина та Чехія швидко визначилися зі своїм зовнішньополітичним майбутнім та оголосили курс на вступ до ЄС. Спільними зусил-

лями за понад 10 років важких реформ та нововведень держави дійшли до своєї мети. Досвід кожної країни має свої особливості та нюанси. Досвід Польщі як стратегічно важливого сусіда України синтезує у собі ключові аспекти євроінтеграції.

Процес вступу Польщі до ЄС: особливості, зміни, труднощі

Перші контакти між Європейським Союзом та Польщею були встановлені 25 липня 1989 р. [2]. На той момент держава ще залишалася членом Організації Варшавського договору (ОВД) та Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Тим не менш, на зустрічі із делегацією Європейської комісії того дня обговорювалися перспективи підписання договору асоційованого членства, укладення митного союзу з ЄС, організацію колективної безпеки та інші питання, що були важливими для польської сторони. У той же час країна визначила для себе основні пріоритети. Це насамперед:

- укласти митний союз, який передбачав би скасування мит та імпорتنих квот на всі товари країн-учасниць;
- створити ефективну ринкову економіку на аспектах, які передбачають взаємний інтерес в конкретних галузях;
- досягти вільного руху капіталу та робочої сили в межах ЄС;
- досягти створення єдиного валютного союзу;
- увійти в єдину оборонно-безпекову систему [2].

Вже в 1989 році був підписаний Договір про торговельну та економічну співпрацю між Польщею та Європейським Економічним Співтовариством (ЄЕС). За умовами цього договору був знижений рівень митних зборів на промислові товари, відбулося скасування обмежень на зовнішньоторговельний оборот між Польщею та ЄЕС [8]. Упер-

ше офіційно про намір Польщі вступити до складу ЄС заявив прем'єр-міністр країни Тадеуш Мазовецький під час виступу у Європейському парламенті на початку 1990 р. Саме це дозволило Польщі 19 травня 1990 р. звернутися з офіційною заявою про початок переговорів щодо вступу до на той час ще Європейського економічного співтовариства [5]. 17 січня 1990 р. голова Комісії ЄС Жак Делор запропонував країнам Центральної і Східної Європи укласти договори про асоціації, які дозволили б створити інституційні рамки для спільних дій у сфері політики та економіки та розширення технічної, культурної, наукової, торговельної і фінансової співпраці [16]. Ця ініціатива стала поштовхом для початку переговорів щодо вступу Польщі до ЄС. Такий формат взаємодії як Договір про асоціацію став міжнародно-правовою основою інтеграції країни до ЄС, чітко визначив зобов'язання обох сторін. Таким же чином між сторонами було розпочато офіційний діалог.

Досягнення поставлених цілей вимагало проведення в Польщі ряду реформ, що стосувались працевлаштування, банківської сфери, митної торгівлі та економіки країни. Реформи у сфері економіки стали основним завданням для держави в 1990-х роках. Станом на 1989 рік, інфляція в Польщі була на рівні 640% і при цьому продовжувала зростати. На думку польського економіста та політика Лешека Бальцеровича, який очолював економічні реформи в країні в 1990-х роках, на той час Польща потребувала не іноземної допомоги, а радикальних економічних реформ [9].

План реформування включав у себе такі дії: запровадження вільного ціноутворення, стрімка приватизація, встановлення податкових пільг для іноземних інвесторів, ліквідація великих державних монополій тощо. Багато з цих кроків були непопулярними як серед політиків, так і серед населення, і на те

були об'єктивні причини: відбулося значне підвищення цін із одночасним зниженням заробітної платні, що супроводжувалося високим рівнем безробіття. Звичайно, у наведенні такого плану дій щодо реформування економіки потрібно зважати на особливу ситуацію в кожній країні, але важливо те, що реформи були докорінними, комплексними, а не «фасадними», і були доведені до кінця. Саме ці фактори і посприяли становленню сильної, конкурентної польської економіки. Ефективність реформ, що проводилися, також значною мірою були профінансовані європейськими структурами, а значний економічних прогрес викликав інтерес та схвалення серед європейських партнерів Польщі, перш за все, Німеччини [4].

Необхідно зауважити, що Польська держава, починаючи з 90-х рр. XX ст., приділяла велике значення розвитку регіонального та міжнародного співробітництва, що відіграло позитивну роль в процесі європейської інтеграції (участь у Вишеградському об'єднанні, Раді держав Балтійського моря, співпраця з НАТО та безпосередній вступ у цю організацію, Радою Європи тощо).

Важливим форматом став Веймарський трикутник у складі Франції, Німеччини та Польщі. Головною метою цього об'єднання було сприяння інтеграції Польщі у структури ЄС та НАТО. Варто відзначити, що Німеччина після свого об'єднання взяла активну участь у процесі розширення ЄС. Веймарський трикутник є доказом того, що європейські країни, у свою чергу, теж були зацікавлені у заповненні того ідеологічного вакууму, що сформувався на території колишнього соціалістичного табору. Дуже швидко Польща, Угорщина та Чехія стали основними торговельно-економічними партнерами Німеччини; у ці країни були спрямовані значні німецькі інвестиції [13]. Важливо також те, що, заручившись підтримкою провідних держав ЄС, Польща змогла продемонструвати своє

бачення європейської політики та зміцнити свої позиції у процесі вступу.

Окрім Веймарського трикутника, Польща приєдналася до Вишеградської четвірки. Ця структура була створена 15 лютого 1991 року у складі Польщі, Угорщини та Чехословаччини (пізніше утворилися незалежні Чехія і Словаччина). Головною метою цього політичного утворення стало об'єднання зусиль чотирьох держав для прискорення інтеграційних процесів і стабілізації внутрішньополітичної ситуації після краху соціалістичного табору [7].

Ключове значення для Польщі мав саміт країн-членів ЄС у Копенгагені, який відбувся 21 – 22 червня 1993 р. Саме тут Європейська Рада сформулювала політичні і економічні критерії вступу:

- стабільність державного устрою, який гарантує демократію та законність дотримання прав людини й основних свобод, захист прав національних меншин;
- функціонування ринкової економіки, здатної впоратися з конкуренцією й ринковим тиском, який існує в ЄС;
- можливість виконати всі зобов'язання, які випливають із членства в ЄС;
- здатність Союзу прийняти нових учасників [5].

Увесь процес вступу євроінтеграції Польщі можна коротко поділити на етапи таким чином:

- 1989-1991 рр. – від підписання Договору про торговельну та економічну співпрацю до підписання угод про асоційоване членство країни в ЄЕС. За ці роки відбувалося залучення Польщі в економічну політику ЄЕС.
- 1991-1998 рр. характеризувалися поступовим чітким визначенням цілей та завдань на шляху глибокої інтеграції.

- 1998-2002 рр. – період офіційних переговорів щодо членства Польщі в ЄС.
- 2002 р. – 1 травня 2004 р. – період ратифікації досягнутий домовленостей, який завершується набуттям Польщею повноправного членства в ЄС [8].

Переговори щодо вступу були поступовими, але ґрунтовними та ефективними. Для польських політиків було вкрай важливо розробити свою тактику ведення переговорів та діяти відповідно до чіткого плану. При цьому варто ще раз наголосити на тому, що процес євроінтеграції – це процес затяжний. На прикладі Польщі бачимо, що переговорний процес в окремих напрямках тривав 2-3 роки (зокрема, у сфері транспортної політики, сільського господарства, юстиції та внутрішніх справ тощо). Мало місце і відстроєння певних правових норм ЄС, іноді на термін у понад 10 років [3].

Загалом, офіційні переговори щодо приєднання Польщі до ЄС тривали 57 місяців та проводилися за 29 напрямками [5]. Найбільш проблемними в процесі переговорів стали питання працевлаштування польських громадян у державах Європейського Союзу, приєднання польського аграрного сектору до спільної європейської аграрної політики, охорони навколишнього середовища, допомоги державним підприємствам, дозволу на придбання польської землі іноземцями, приведення польських продуктів до норм якості ЄС, розмір фінансових внесків Польщі в бюджет ЄС.

Серед громадян Польщі існували деякі побоювання щодо вступу. Зокрема, серед представників сільськогосподарської галузі поширився міф про те, що вступ до ЄС призведе до масового скуповування польських земель європейськими підприємцями. Крім цього, існувало також побоювання того, що інтеграція польської економіки до європейського ринку призведе до масового заповнення польсько-

го ринку дешевими товарами з Європи, що значно вдарить по ефективності та прибутковості вітчизняних підприємств [16].

Тим не менш, попри все 1 травня 2004 року разом із ще дев'ятьма країнами Польща приєдналася до найбільшого в історії розширення ЄС. За роки членства відбулися численні зрушення в різних сферах політики, економіки та соціальних питань. Показовим є те, що питання вступу в ЄС у свій час було винесене на загальнодержавний референдум, і кількість «єврооптимістів» у країні сягнула 74%. 15 років в ЄС виправдали себе і за результатами опитування, що проводилося в Польщі у березні 2019 року, кількість поляків, які позитивно оцінюють членство Польщі в ЄС сягнула рекордного з 2004 року рівня 91% [14].

Вступ Польщі в ЄС: уроки для України

Найголовнішим здобутком євроінтеграції країн Центрально-Східної Європи стало те, що вони зберегли «державну цілісність та суспільну мораль» [12]. Як зазначає український громадський діяч та дослідник української історії Роман Безсмертний, «панування олігархату та корупція знищили в Україні правове поле, судочинство і навіть суспільну мораль. Крім того, держава опинилася у стані війни, що значно ускладнює ситуацію, адже встановлення миру – справа складна та довготривала» [12]. Польща вступивши в ЄС отримала багатосторонню підтримку, що дозволила їй швидко наростити економічний потенціал, збудувати демократичну державу та зміцнити свої позиції на світовій арені.

В Україні в 1990-х роках на знайшлося достатньо прихильників радикальних реформ. Основним аргументом було те, що «шокова терапія» буде болісною. Українські політики після розпаду СРСР надавали перевагу поступовому економічному відновленню, що врешті-решт призвело до того, що вкрай не-

обхідні реформи не були проведені вчасно і, як зазначають експерти О. Гаврилишин та М. Сидорович, «їх сповільнення було використано старою комуністичною елітою на власне перетворення у новий капіталістичний клас, а в підсумку – на нинішніх олігархів» [4].

Членство в ЄС та участь в роботі його інституцій створили нову платформу співпраці і розвитку двосторонніх і регіональних контактів. Польща стала активним учасником цих відносин, підтверджуючи свою роль вагомого партнера для інших членів ЄС. У результаті, поліпшилися відносини держави з найважливішими партнерами в ЄС, – перш за все, з Німеччиною і Францією. Розпочалися активні стосунки також і з Вишеградською четвіркою.

Крім цього, серед перших ініціатив Польщі щодо зовнішньої політики ЄС були зусилля, спрямовані на посилення зацікавленості ЄС у розвитку відносин з Україною. Ці зусилля чинилися в рамках Європейської політики сусідства (ЄПС) та перш за все – у контексті політичних змін, які відбулися в Україні наприкінці 2004 р. [10]. Польща також активно підтримувала підготовчий та переговорний процес щодо планів дій Україна-ЄС та Молдова-ЄС, які були узгоджені в грудні 2004 року. Власне, триумф Помаранчевої революції в Україні дав поштовх до посилення сприяння Польщі європейській інтеграції України. В той час ця держава активно наполягала на більш ґрунтовному розпрацюванні східного напрямку Європейської політики сусідства та подала на розгляд Брюсселя свої пропозиції у вигляді низки документів: «Європейська політика сусідства – Східний вимір» та «Відносини ЄС-Україна: польські пропозиції». Прихід до влади В. Януковича та проросійської владної верхівки в Україні значно знизили рівень підтримки України за кордоном загалом та в Польщі зокрема [1].

Науковці небезпідставно стверджують, що на стартовому етапі Польща в 1990-х

роках була в набагато гірших умовах, ніж Україна зараз. Навіть на момент здобуття статусу асоційованого члена (1991 р.), економічне становище Польщі було вкрай складним. Тим не менш, вступу помітно сприяли значна підтримка з боку європейських держав-партнерів, а також фінансова допомога в рамках низки програм (здебільшого PHARE) та двосторонніх угод (наприклад, з Францією) [11].

Синтезуючи увесь проаналізований досвід, варто відзначити низку ключових особливостей євроінтеграції Польщі, які неодмінно є цінним прикладом для України. По-перше, євроінтеграція – це процес довготривалий. Близько п'ятнадцяти років знадобилось Польщі для того, щоб увійти до Європейського Союзу. За цей час держава здійснила реформи фактично в усіх сферах суспільного життя для того, щоб відповідати Копенгагенським критеріям. Польща швидко розробила чітку стратегію вступу та дотримувалася визначеного плану реформування. Зокрема, було ухвалено документ під назвою «Програма дій з пристосування польської економіки та правової системи до вимог ЄС». Національна стратегія інтеграції стала серйозним кроком під час приготування країни до членства в Європейському Союзі. Серед основних кроків, що були визначені в стратегії, були активне реформування економіки країни; адаптація соціально-економічних сфер діяльності польського суспільства до вимог внутрішнього ринку ЄС; реалізація масштабних програм з охорони навколишнього середовища; боротьба за злочинність та корупцією тощо [5]. Більше того, в Польщі діяло Управління комітету європейської інтеграції – централізованої установи, яка координувала весь інтеграційний процес Польщі.

По-друге, корисним також стане об'єднання зусиль разом з іншими країнами, що прагнуть вступити в ЄС. «Вишеградська

четвірка» значно сприяла залученню країн-претендентів на вступ до європейської політики. Україна має чимало союзників у цьому напрямку. Здебільшого це країни програми «Східного партнерства». Молдова на сьогодні вважається лідером у проведенні реформ згідно з умовами програми, а Грузія не припиняє залучення до європейських та євроатлантичних структур навіть попри значний спротив РФ, який найяскравіше знайшов своє вираження у війні проти Грузії 2008 року. Це лише один приклад того, як Україна може розширювати коло своєї взаємодії. Іншим важливим вектором у посиленні зовнішніх зв'язків повинно стати зміцнення відносин із європейськими союзниками України. Подібно до формату «Веймарського трикутника» державі необхідно заручитися прихильністю європейських країн. Перш за все, це балтійські держави (Латвія, Литва, Естонія), які надають значну політичну та військово-технічну підтримку Україні. Пріоритетним також має стати налагодження зв'язків із так званим локомотивом європейської інтеграції, а саме з Францією та Німеччиною. Значні зусилля повинні бути спрямовані на зміцнення іміджу держави як надійного та відповідального партнера, готового дотримуватися поставлених вимог та вести конструктивний діалог.

На сьогодні ЄС має чимало проблем, пов'язаних із міграційною кризою, виходом зі складу ЄС Великої Британії та наростанням євроскептицизму в низці країн. Навіть державам Західних Балкан, які вважаються головними претендентами на вступ, не надаються преференції і не спрощуються вимоги; і попри величезну прихильність європейських політиків до залучення до діалогу Північної Македонії, Сербії, Чорногорії, Боснії і Герцеговини та Косово, ключовими вимогами до претендентів на вступ є подолання кризових явищ всередині держав та врегулювання територіальних суперечностей [6].

Важливим, крім цього, також є стійкість «єврооптимізму» в державі. На сьогодні важко сказати об'єктивно, яким є рівень підтримки євроінтеграції серед громадян України, адже це питання регулярно стає предметом маніпуляцій українських політиків. Більше того, процес зближення з ЄС дуже залежить від орієнтації політичних сил, що приходять до влади. Хитка політична система є основним показником нестабільності держави, і, як результат, неготовності її до зближення з ЄС.

Експерти з Центру соціальних та економічних досліджень Польщі (CASE) Б. Радзінські та Я. Терезінські презентували у своєму дослідженні такі переваги, які може здобути Україна в разі більш активної взаємодії з ЄС: •експортний бум та диверсифікація зовнішньої торгівлі; •інфраструктурні інвестиції; •кращі стандарти для ведення бізнесу; •інвестиції в аграрний сектор; •вищий рівень освіти; •бюджетна стабільність; •підвищення стабільності фінансових ринків; •покращення ринку праці; •приватизація та зменшення рівня корупції; •можливість подорожувати [15].

Без сумніву, не можна зводити процес вступу кожної окремої країни до єдиних критеріїв, але, загалом, станом на 1990-ті роки Польща та Україна мали подібні проблеми, адже обидві країни належали до так званого постсоціалістичного табору. З роками, звичайно дві держави почали розвиватися зовсім інакше, і вже станом на 2014 рік економічні показники Польщі втричі обігнали українські [12] і продовжили зростати надалі. Для Польщі важливо, яка виступає своєрідним східним форпостом НАТО, важливо забезпечити стабільність на своєму східному кордоні і тому за наявності чітких пропозицій та змістовних кроків з боку України в напрямку євроінтеграції цілком можна розраховувати на підтримку Польщі в цьому процесі.

Висновки з проведеного дослідження. У ході дослідження було проаналізовано процес вступу Польщі до ЄС. Було розглянуто ключові ініціативи та здобутки держави на шляху євроінтеграції аж до офіційного набуття членства в організації. Залучення до європейської спільноти передбачало комплексне проведення реформ та досягнення відповідності стандартам ЄС для країн претендентів на вступ – Копенгагенським критеріям. У процесі вступу виникали труднощі, які вимагали додаткових зусиль та ресурсів. Тим не менш, завдяки чіткій стратегії та цілеспрямованій політиці держава досягла своєї стратегічної мети та вступила до ЄС 1 травня 2004 року. З того моменту Польща є однією з провідних країн Центральної Європи та активним суб'єктом європейської політики. Держава прихильно ставиться до залучення України в ЄС та з початку свого членства просуває ряд ініціатив щодо посилення взаємодії з Україною.

Досвід євроінтеграції Польщі є важливим через культурну близькість та історичні зв'язки двох держав. На прикладі Польщі можна детально дослідити важливі аспекти процесу євроінтеграції, на які варто звернути увагу українським політикам. Приєднання до ЄС вимагає значних ресурсів, а головне – єдності у баченні майбутнього України та її зовнішньополітичного вектору. Членство в ЄС має численні переваги, і тому повинне стати пріоритетним як для українського політикуму, так і для населення загалом. Задекларовані цілі повинні реалізовуватися на практиці, а розпочаті реформи – бути доведеними до кінця. Саме ці аспекти у свій час допомогли Польщі зайняти свою нішу в європейській політиці і можуть слугувати цінним орієнтиром для України.

Список використаних джерел

1. Близняк О. *Східний напрям європейської політики сусідства:*

- польські ініціативи. Політичне життя. 2018. Вип. 2. С. 109-117.*
2. Бородій О. *Досвід Польщі для інтеграції України в Європейський Союз. Науковий вісник НІТУ України. 2010. Вип. 20.4. С. 311-318.*
3. Бочаров С. *Європейська інтеграція: польський досвід та українські перспективи. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2012. Випуск 31. С. 37-42.*
4. Гаврилишин О. *Шокова терапія: міфи та реальність. Економічна правда. 2015. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2015/04/1/536281/>*
5. Демчишак Р. *Особливості євроінтеграційного процесу у Польщі: внутрішньополітичний та зовнішньополітичний виміри. Humanitarian vision. 2015. Vol. 1, Num. 2. С. 13-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_5*
6. Іщенко Н. *Європейська перспектива для Балкан: що та хто перешкоджатиме розширенню ЄС. Європейська правда. 2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/02/9/7077261/>*
7. Кіш Є. *«Європейська карта» країн Вишеградської четвірки: історія розвитку і формат співробітництва. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. 2012. Вип. 3.33. С. 259-267. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/36.pdf>*
8. Ложечкін В. *Етапи європейської інтеграції Республіки Польща (1989-2004 рр.). «Наука. Релігія. Суспільство». 2009. Вип. 2. С. 49-53.*
9. Мороз Є. *Урок справжніх реформ від Польщі: «Шокова терапія» Лешека*

- Бальцеровіча. Корреспондент. 2015. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3483388/>
10. На шляху до Європейського Союзу: досвід Польщі / упоряд. Л. Шевченко, Ю. Сиротюк. Київ: ГО «Фундація «Відкрите суспільство», 2006. 148 с.
11. Пересадько Г. Шляхи інтеграції України до Європейського Союзу на прикладі Польщі. ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». м. Суми. 5 с.
12. Польща після вступу в ЄС вже втричі багатіша за Україну – експерт. Радіо Свобода. 2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25374122.html>
13. Приймак Б. Веймарський трикутник як інструмент зовнішньої політики Німеччини в контексті розширення ЄС на Схід. *European Political and Law Discourse*. 2017. Vol. 4. Is. 6. С. 24-31.
14. Рівень підтримки ЄС у Польщі – найвищий за 15 років членства. *Європейська правда*. 2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/04/24/7095596/>
15. Шлях до ЄС Вишеградських країн: уроки для України. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». 102 с.
16. Шуба Т. Шлях економічного розвитку Польщі до та після вступу до Європейського Союзу. Мукачівський державний університет. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 13. С. 150-156.

**ПОЗИТИВНИЙ ВПЛИВ
ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОГО
АСПЕКТУ НА ВИВЧЕННЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Автор:

Гасенко В.С.,

учень Славутського навчально-
виховний комплексу

«Спеціалізована школа I-III ступенів,
ліцей «Успіх» Хмельницької області

Науковий керівник:

Руденко А.В.,

студентка III курсу спеціальності

«Міжнародні відносини»

Національного університету

«Острозька академія»

Науковий консультант:

Міхальська Л.С.,

вчитель англійської мови

Славутського навчально-виховного

комплексу «Спеціалізована

школа I-III ступенів, ліцей «Успіх»

Хмельницької області

Координатор:

Дрель Надія Анастасіївна,

директор Центру духовно-

морального виховання

Національного університету

«Острозька академія»

У наш час, коли Україна набула статусу незалежної держави, коли з року в рік розширюються міжнародні зв'язки, відбувається інтернаціоналізація всіх аспектів суспільного життя, іноземна мова стає дійсним дійовим фактором соціально-економічного, науково-технічного та загальнокультурного прогресу суспільства. У сучасних концепціях навчання іноземна мова розглядається

як відображення культури відповідного народу, як оволодіння іншомовною культурою і як засвоєння світових духовних цінностей.

Запорукою успішного оволодіння іншомовною культурою вважають активне запровадження лінгвокраїнознавчих елементів до процесу вивчення іноземної мови в школах. Сучасні підходи до їх вивчення є дуже неоднозначними, а сприйняття такого роду елементів вимагає від школярів неабияких інтелектуальних (історичних, географічних) та естетичних знань. Але саме лінгвокраїнознавчі елементи допомагають пізнавати духовне багатство іншого народу, підвищують рівень гуманітарної освіти та сприяють успішному входженню у світову спільноту. Такі знання є необхідними для формування світогляду молодшої людини та її гармонійного розвитку.

Актуальність даної теми мотивується тим, що лінгвокраїнознавчі елементи сприяють пізнанню духовного багатства іншого народу, налагодженню активної комунікації, підвищують рівень гуманітарної освіти.

Практичне значення роботи полягає в тому, що нами проаналізовано особливості і роль лінгвокраїнознавчого аспекту у вивченні англійської мови. Дані аспекти сприяють кращому засвоєнню іншомовного матеріалу та допомагають учням усвідомити всі особливості та унікальність іноземної мови.

Мета дослідження: визначити суть і особливості лінгвокраїнознавчого аспекту вивчення англійської мови, обґрунтувати його значущість у вивченні англійської мови.

Завдання: •вилучення культурознавчої інформації з мовних одиниць; •навчання сприйняттю, або ознайомлення з мовною одиницею на фоні образу, аналогічного тому, що присутній в свідомості носія мови і культури.

Об'єкт дослідження: мова як частина культури і вивчення культури народу засобами мови.

Методи дослідження: теоретичний – вивчення літературних джерел, аналітичний – аналіз опрацьованих джерел, порівняльний – у порівнянні з українською мовою, узагальнюючий – для підсумку результатів дослідження і узагальнення оброблених матеріалів.

Особливості лінгвокраїнознавчого аспекту

Варто звернути увагу на той факт, що лінгвокраїнознавчий підхід до вивчення іноземної мови має давні корені. Його відгомін знаходимо ще в античній літературі. Опанування іноземною культурою було одним із головних завдань того часу. Як викладання класичних мов, так і трактування релігійних текстів не уявлялось у школах без культурологічного коментарю.

В епоху Відродження переважає підхід формального вивчення мови: надається перевага граматиці. Протягом XVII століття наголос знову зміщується з аналізу на активне використання мови [1, с.25-27]. Досліджуваний підхід вперше знайшов своє відображення у вітчизняній методиці завдяки працям Є. Верещагіна і В. Костомарова [4, с. 55]. Ними була обґрунтована необхідність одночасного навчання національній культурі народу і його мові. У контексті лінгвокраїнознавчого підходу головним джерелом інформації виступав лексичний склад слів. Орієнтуючись на це, лінгводидакти приділяють основну увагу вивченню еквівалентних і безеквівалентних лексичних понять, фразеологізмів, термінологічної та фонової лексики. За останні роки проведено багато наукових досліджень, метою яких стали спроби теоретично обґрунтувати доцільність поєднання мовних і країнознавчих знань у процесі навчання іноземних мов.

Серед науковців, які висвітлювали проблему застосування лінгвокраїнознавчого підходу у практиці викладання іноземних мов є К.

Андрейчина, Л. Воскресенська, Ю. Прохоров, С. Ремезов, Р. Боданкіна, О. Вельська, М. Саланович, В. Сквозникова, Г. Томахін та інші. Теоретичне обґрунтування та методика застосування лінгвокраїнознавчого підходу висвітлюється не тільки в роботах вітчизняних науковців, але й у дослідженнях зарубіжних вчених, таких як Ч. Гейтскел (Ch. Gaitskell), А. Дафф (A. Duff), А. Мелей (A. Maley), Ж. Морсер, Г. Хаммерлі (H. Hammerly), Г. Фішер та інші.

Лінгвісти-дослідники даної теми довели, що мові властиво не тільки накопичувати і зберігати, а й відображати факти та явища культури народу – носія цієї мови. Ці факти та явища віддзеркалюють найсуттєвіші досягнення, погляди, оцінки та судження носіїв мови як минулого, так і сучасності.

Лінгвокраїнознавчий аспект передбачає засвоєння лексики з національно- культурною (денотативною) семантикою, ознайомлення з фактами, явищами, цінностями національної культури, етичними та естетичними нормами, прийнятими у суспільстві. Варто зауважити, що в такому поєднанні іноземна мова стає дзеркалом суспільного та культурного життя певного народу. Вона формує уявлення про духовне багатство іншого народу, сприяє підвищенню рівня гуманітарної освіти та інтелекту людини, виробляє вміння швидко адаптуватися у відповідній комунікативній ситуації. Відтак вивчення іноземної мови на основі аналізу культурних надбань конкретної країни є надзвичайно важливим, а занурення в культуру іншого народу, знання його системи цінностей мають не лише навчальне, а й практичне значення. Адже відомо, що людині, яка вивчає іноземну мову, властиво вносити в неї поняття рідної мови і культури, а при спілкуванні з представниками іншої мови це може спричинити певні непорозуміння [9, с.54].

З прагматичної точки зору, мову можна вивчити і без знання «чужої» культури і тра-

дицій, однак у цьому випадку дуже важко зрозуміти мову, увійти до її світу, засвоївши тільки фонетичні, граматичні чи лексичні парадигми [11, с.26]. Для невимушеної та успішної комунікації з представниками іншомовних середовищ лише «механічного» знання «чужої» мови недостатньо, при цьому важливі також знання культури та поведінки людей.

Кінцевою метою засвоєння лінгвокраїнознавчого аспекту є формування в учнів лінгвокраїнознавчої компетенції, тобто «цілісної системи уявлень про основні національні традиції, звичаї та реалії країни, мова якої вивчається». Надзвичайно важливим є розуміння взаємопов'язаності мови й певних виявів національної культури, таких як національний костюм, деталі поведінки, етикет, жести, дотримання відомих обрядів та звичаїв, що засвідчують належність людини до того чи іншого народу. Мова накопичує й закріплює у своїх одиницях (головним чином – у словах, у стійких сполуках і фразеологічних зворотах) історичний досвід народу, стає адекватним відображенням його внутрішнього світу, неповторності менталітету. Процес вивчення іноземної мови невіддільний від ознайомлення з іншомовною культурою, оскільки мова ніби ретранслятор передає надбання національної культури від покоління до покоління, представникам інших етнічних соціумів [11, 9]. Все це дозволяє учням-іноземцям, «досягаючи повноцінної комунікації, асоціювати з мовною одиницею ту ж саму інформацію», яку асоціюють носії цієї мови [10, с.26].

Лінгвокраїнознавство вивчає мовні одиниці, які найяскравіше відображають культурні особливості народу – носія мови та місце його існування. До складу лексичних одиниць, що характеризуються яскраво вираженою національно – культурною семантикою відносяться реалії, конотативна лексика, та фонова. Аби зрозуміти особливості

даної лексики, слід розглянути кожен з них детально.

Конотативна лексика

Конотативна лексика – слова, що співпадають в основному значенні, але відрізняються культурно-історичними асоціаціями. Якщо порівнювати британський та американський варіанти англійської мови, то можна помітити низку відмінностей у конотативному значенні слів, які позначають явища і предмети, специфічні для духовної та матеріальної культури США і Великобританії. Конотації надають лексичним одиницям особливого забарвлення, а тому й різняться їхнє сприйняття й осмислення носіями різних мов. У цих двох мовах існують лексичні одиниці, відмінні за написанням і звучанням, але при цьому мають однакове значення. Виникнення таких відмінностей у лексичних одиницях можна пояснити географічною віддаленістю двох країн. Наслідком цього також послужило те, що США, звільнившись у 1776 році від колоніальної політики Великобританії і здобувши незалежність, розвинули власну культуру, яка також знайшла своє віддзеркалення у мові (American English). Варто поглянути на деякі приклади конотативної лексики наведені в Додатку 1.

Крім того, є слова, які абсолютно однакові за написанням і звучанням, але мають різні значення в британському (Br.) й американському (Am.) варіанті англійської мови, наприклад: a bill – рахунок (Br.), банкнота (Am.); biscuits – печиво (Br.), кекси (Am.); a block – будівля (Br.) квартал (Am.); a butcher – м'ясник (Br.), рознощик товару у поїзді (Am.); chips – смажена соломкою картопля, яка подається до столу гарячою (Br.), чіпси, тоненько нарізані кружальця картоплі, обсмажені в олії, що споживаються холодними як легка закуска (Am.); corn – зерно (Br.), кукурудза (Am.); the faculty – факультет (Br.), професор-

сько- викладацький склад (Am.); the first floor – другий поверх (Br.), перший поверх (Am.); gas – газ (Br.), бензин (Am.); pants – труси (Br.), штани (Am.); the pavement – тротуар (Br.), бруківка (Am.); public school – приватна школа (Br.), державна безкоштовна школа (Am.); the subway – підземний перехід (Br.), метро (Am.).

Фонова лексика

Фонова лексика означає предмети та явища, які мають аналоги в культурі іншого народу, але відрізняються національними особливостями функціонування, форми, призначення предметів та ін., наприклад: англійське слово «complexion» означає «колір обличчя», а українське слово «комплексія» – «будова тіла», англійське слово «audience» – має значення «публіка, глядачі», в той час коли українське «аудієнція» – «офіційний прийом у особи високого звання чи рангу».

Реалії

Реалії – визначення предметів чи явищ, характерних для однієї культури та відсутніх в іншій, наприклад book maker, elevated rail road, roadster, hamburger, canyon. У перекладознавчих працях лексема «реалія» як термін з'явився у 40-х роках XX століття. Його вперше вжив А. Федоров у праці «Про художній переклад» [6, с.125], але для того, щоб позначити не лексему, а національно- специфічний об'єкт. У подальшому науковець уточнює дефініцію «мовна реалія» і трактує її як «слово, що позначає національно-специфічні реалії суспільного життя і матеріального побуту» [8, с.220]. У лінгвістиці існує декілька визначень реалій.

Так, згідно визначенню О.С. Ахманової, реалії – це всілякі чинники, що вивчаються зовнішньою лінгвістикою, такі, як державний устрій країни, історія і культура даного народу, мовні контакти носіїв даної мови і

тому подібне з точки зору їх віддзеркалення в даній мові» [5, с.381].

За визначенням Г.Д. Томахіна, реалії – це «назви властивих лише певним націям і народам предметів матеріальної культури, фактів історії, державних інститутів, імена національних і фольклорних героїв, міфологічних істот і т.п.» [8, с.13]. Таким чином, дослідник включає в поняття реалії найменування окремих предметів, понять, явищ побуту, культури, історії даного народу або даної країни. Як видно з визначення, Г.Д. Томахін дає визначення реалії в значенні знаку реалії- предмета, не піднімаючи питання про переклад таких культурно-маркованих одиниць.

На наш погляд, найповніше визначення реалії дають болгарські вчені С. Влахов і З. Флорін: «Реалії – це слова (і словосполучення), що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального і історичного розвитку) одного народу і чужі іншому. Будучи носіями національного і історичного колориту, вони, як правило, не мають точних відповідностей (еквівалентів) в інших мовах, і, отже, не піддаються перекладу на загальних підставах, вимагаючи особливого підходу» [7, с.55].

Це визначення дане вченими з точки зору перекладу слів-реалій, тому представляє для нас великий інтерес. «В процесі перекладу протиставляються один одному не лише мови, але навіть тексти, культури і ситуації» [6, с.148].

У реаліях найнаочніше виявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному і духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів в мові. Відмінною рисою реалії є характер її наочного вмісту. Реалії можуть бути обмежені рамками навіть окремого колективу або установи. Реаліям властивий і часовий колорит [8, с.13]. Як мовне явище, найтісніше пов'язане з культурою, ці лексичні одини-

ці швидко реагують на всі зміни в розвитку суспільства; серед них завжди можна виділити реалії – неологізми, історизми, архаїзми. Кожний з типів реалій вимагає індивідуального підходу при перекладі.

Так як реалії тісно пов'язані з життям народу і мають чітко виражений національний колорит, вони діляться на географічні, етнографічні (назви предметів побуту, мистецтва, культури, одиниці виміру і назви грошових одиниць) і суспільно-політичні (назви органів і носіїв влади, військові реалії, лексичні одиниці суспільно-політичного життя).

Реалії не мають відповідників у мові перекладу. Отже, у випадку реалій доречно говорити не про переклад у буквальному розумінні, а лише про віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалії.

Для передачі реалій на іншу мову застосовують такі способи, як:

- транскодування (транскрипція або транслітерація);
- калькування (повне або часткове);
- створення семантичного неологізму;
- приблизний переклад, який включає: а) узагальнення; б) ситуативний відповідник; в) описовий переклад;
- контекстуальний переклад.

Транскодування поділяється на транскрипцію і транслітерацію. Транскрипція реалії передбачає механічне перенесення реалії із іноземної мови в перекладацьку графічними засобами останньої із максимальним наближенням до оригінальної форми [6, с. 440]: Whig – Бір; Utah – Юта. Транслітерація реалії передбачає передачу літер, які складають англійське слово, літерами перекладацької мови (тобто українськими) [7, с. 88]: Waterloo – Ватерлоо, Murray – Муррей.

Під терміном калькування розуміється дослівний або буквальный переклад. Часто використовується і напівкалькування, що

являє собою часткове запозичення слів та виразів, які складаються частково з елементів вихідної мови, частково з елементів мови перекладу, наприклад: affluent society – суспільство достатку (повна калька), skyscraper – хмарочос (часткова калька).

Семантичний неологізм – це нове слово або словосполучення, «вигадане» перекладачем, яке дозволяє передати смисловий зміст (склад) реалії. Від кальки його відрізняє відсутність етимологічного зв'язку з оригінальним словом, наприклад seven-league boots – чоботи-швидкоходи [7, с.90].

Але С. Влахов і С. Флорин зазначають, що «спосіб перекладу реалій неологізмами найменш використовується: причина досить очевидна – творцем мови є народ і дуже рідко – окремий автор» [7, с.90].

Приблизний переклад реалій застосовується частіше ніж будь-який інший спосіб. Застосовуючи цей спосіб удається, передати предметний зміст реалії, але колорит дуже часто є утраченим, тому що відбувається заміна очікуваного конотативного еквіваленту на нейтральний за стилем, тобто на слово або словосполучення з нульовою конотацією [15, с.250]. Дослідники зазначають, що «приблизний переклад реалій, як підказує сама назва, не є адекватним, передає зміст відповідної одиниці не повністю, а що стосується національного і історичного колориту, то про нього читач може здогадуватися, лише якщо митець-перекладач зумів підказати це своїм вибором засобів вираження» [6; с.454].

При контекстуальному перекладі реалії перекладач передає реалію за допомогою лексичної одиниці, яка логічно зв'язана з реалією оригіналу, однак не є словниковим відповідником. У контекстуальному перекладі орієнтиром для перекладача виступає контекст, оскільки іншомовна реалія може мати відповідності, які відрізняються від словникового перекладу. Я.І. Рецкер говорить, що цей спосіб перекладу «міститься в

заміні словникової відповідності при перекладі контекстуальною, логічно зв'язаною з нею (відповідністю)» [10, с. 45], наприклад: Яка вартість путівки на курорт? – How much are accommodations at the resort?

Висновки

Отже, досліджувана нами тема надзвичайно важлива. Організація вивчення іноземної мови в тісному зв'язку з національною культурою, лінгвокраїнознавче «забарвлення» навчання в цілому й навчальних матеріалів сприяють посиленню комунікативно-пізнавальної мотивації учнів, розширенню загальнокультурного кругозору, дозволяють урізноманітнити прийоми й форми роботи, апелювати до інтелекту студентів, найефективніше реалізовувати завдання підвищення їх пізнавальної активності. Засвоєння лінгвокраїнознавчого аспекту сприяє поглибленню знань учнів у галузі культури та економіки країни, мова якої вивчається, що знайде своє відображення в адекватності їхньої мовленнєвої й соціальної поведінки в іншомовному середовищі.

Лінгвокраїнознавчий аспект формує уявлення про духовне багатство іншого народу, сприяє підвищенню рівня гуманітарної освіти та інтелекту людини, виробляє вміння швидко адаптуватись у відповідній комунікативній ситуації. Засвоївши лише фонетичний, граматичний і лексичний матеріал, і при цьому не маючи відомостей про культуру і традиції країни – важко належним чином зрозуміти її мову і увійти до її світу. Тому вважається, що лінгвокраїнознавчий аспект вивчення англійської мови є запорукою невимушеної і успішної комунікації з носіями мови.

Список використаних джерел

1. Бадер В.І., Дядичев В.В.
Функціонально-стилістичний
підхід у формуванні

лінгвоукраїнознавчої компетентності іноземних студентів. Засоби навчання та науково-дослідної роботи: зб. наук, праць. Харків, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2008.: №28.

2. Колшанский Г. В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения Иностранные языки в школе. – 1985. №1. С. 24-27.
3. Максимець М. Формування соціокультурної компетенції у процесі вивчення іноземної мови Вісник Львів, університету. Серія педагогічна, 2006. випуск 21. С. 211-218.
4. Оберемко О.Г. Лингвострановедческий аспект обучения французскому языку в У-УП классах средней школы. М., 1989.
5. Я.И. Теория перевода и переводческая практика. М.: Изд-во: Р. Валент, 2004. 237 с.
6. Брагина А.А. Лексика языка и культура страны. М., 1981.
7. Бубенникова О. А. О современной культурно-лингвистической ситуации в Англии: Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. №3. 2002. С. 7-21.
8. Верещагин Е.М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Изд. 2-е. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1976. С. 191-200
9. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Издательство Московского университета, 1978. 172 с.
10. Влахос С., Флорин С. Непереводимое в переводе (реалии): Мастерство перевода. М., 1970. С. 433-454

11. Влахов С., Флорин С. *Непереводимое в переводе*. М.: Международные отношения, 1980. С. 18-93
12. Влахов С. Флорин С. *Непереводимое в переводе*. М.: Международные отношения, 1986. 416 с.
13. Воронкова Н. Вплив лінгвокраєзнавчого матеріалу на мотивацію вивчення іноземних мов: Наукові записки. Серія: філологічні науки. 2009. Вип. 81. С. 408- 411.
14. Gaitskell Ch. *Children and their art*: New York: Harcourt, Brace & world Inc., 1970. 507 с.
15. Sapir E. *The status of linguistics as a science Language*. 1929. №3-4, P.209-210.

Додаток

Британська англійська	Американська англійська	Український переклад
an accumulator	a battery	батарея

American Indians	Native Indians	корінні американці
at the weekend	on the weekend	у вихідні
Autumn	Fall	осінь
a rucksack	a backpack	рюкзак
a bill	a check	рахунок
a biscuit	a cookie	сухе печиво
a chemist's shop	a drugstore (pharmacy)	аптека
a cock	a rooster	півень
a film	a movie	фільм, кінокартина
the first floor	the second floor	другий поверх
a flat	an apartment	квартира
Football	soccer	футбол
a holiday	a vacation	відпустка, канікули

Зміст

РОЗДІЛ «ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я»

Горощук А. ДЕТЕРМІНАНТИ СТАРІННЯ ЛЮДСЬКОГО ОРГАНІЗМУ	11
Чорній О. ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ТЮТЮНОПАЛІННЯ УЧНІВ ШКІЛЬНОГО ВІКУ	17

РОЗДІЛ «ЕКОНОМІКА»

Ткачук Є. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	24
Шевчук Я., Киричук О. ОЦІНКА РИЗИКІВ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЮ БАНКУ	30
Скрипий Ю. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИДОБУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ	39
Барабанюк Д. СІМЕЙНИЙ БЮДЖЕТ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ.....	48
Козак В. ДЕРЖАВНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ	54

РОЗДІЛ «ІСТОРІЯ»

Манзюк А. ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ ЯК ПРОТЕКТОР ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.....	60
Берлінець Д. ДРУКАРСТВО НА ВОЛИНІ XVII-XVIII СТОЛІТЬ	68

Шмигельська І. ЄВРЕЇ НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНІ XVII-XVIII СТОЛІТЬ	78
---	----

Присяжнюк О. ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ ЯК ПРОТЕКТОР ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.....	88
---	----

Бойко В., Шаблій Б. ФОТОДОКУМЕНТИ ГЕНРІХА ГЕРМАНОВИЧА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ КРЕМЕНЦЯ 30-40-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ.....	97
---	----

Мазур В. СЛАВУТЧИНА В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	114
---	-----

Дехтярчук Н. РЕЗИДЕНЦІЇ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО: ДУБНО, ОСТРОГ	128
--	-----

РОЗДІЛ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»

Куц В. ГІБРИДНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	141
---	-----

Пилипей І. ПОЛІТИКА РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: НАСКІЛЬКИ МИ НАБЛИЗИЛИСЬ ДО СТАНДАРТІВ НАТО	150
--	-----

Семенюк О. СЕПАРАТИЗМ НА ДОНБАСІ: ЧИННИКИ РОЗВИТКУ	157
--	-----

РОЗДІЛ «ПРАВО»

Гордійчук С. ПРАВО НА ПРАЦЮ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ.....	165
---	-----

Калинка А. ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ	176
--	-----

РОЗДІЛ «ПСИХОЛОГІЯ»

Левчун О. ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАХІВ УЧНІВ У СИТУАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ	186
Пасічник А., Шовков Д. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО ПОРУШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ У ПІДЛІТКІВ	192
Левчунь О. ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ У СИТУАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ	202
Наумов М. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО ПОРУШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ У ПІДЛІТКІВ	209
Курінська Я. ОБРАЗ ПСИХОЛОГА В СВИТОГЛЯДНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПІДЛІТКІВ	214
Собчук Т., Ганущак О. ЛЯЛЬКОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД САМОПІЗНАННЯ І САМОПРИЙНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА	220

РОЗДІЛ «ФІЛОЛОГІЯ»

Діхтярук Д. СТАРОДАВНІ СЛОВ'ЯНСЬКІ МІФИ У ЛЕГЕНДАХ КРЕМЕНЕЧЧИНИ	236
Мордас Д. МОТИВИ ЛІРИКИ ГАЛИНИ ГОРДАСЕВИЧ	259

Прокопишин Б. ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «БЕДРИК»)	269
Білоус І. ЕЛІПТИЧНІ РЕЧЕННЯ В РАННІХ ПОЕЗІЯХ ПАВЛА ТИЧИНИ	277
Майданович В. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	288
Прокопишин Б. ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «БЕДРИК»	295
Фурдей А. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСТРОЗЬКОЇ БІБЛІЇ В ПЕРЕКЛАДІ РАФАЇЛА ТУРКОНЯКА	304

РОЗДІЛ «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ»

Тивонюк Л. ДОСЛІДЖЕННЯ СЛЕНГУ ТА ЗАСОБИ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ	309
Корнійчук І. СЛЕНГ ЯК ВИРАЗНИК МОЛОДІЖНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ	315
Гузь С. МОЛОДІЖНІ ОБМІНИ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА УКРАЇНОЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ	323
Лінчук С. ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛЬЩІ ДО ЄС: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	330
Гасенко В. ПОЗИТИВНИЙ ВПЛИВ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОГО АСПЕКТУ НА ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ..	338

